

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІОЛОГІЇ, ГЕОГРАФІЇ І ЕКОЛОГІЇ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія:
ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ
Випуск 8

Херсон
2018

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Пилипенко І.О. – доктор географічних наук, доцент, декан факультету біології, географії і екології Херсонського державного університету.

Заступник головного редактора:

Мальчикова Д.С. – доктор географічних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету.

Відповідальний секретар:

Машикова О.В. – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету.

Члени редакційної колегії:

Барановський М.О. – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя;

Вишневський В.І. – доктор географічних наук, професор, професор кафедри країнознавства і туризму Національного авіаційного університету;

Гукалова І.В. – доктор географічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Інституту географії Національної академії наук України;

Давидов О.В. – кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри екології та географії Херсонського державного університету;

Кисельов Ю.О. – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри геодезії, картографії і кадастру Уманського національного університету сабівництва;

Мезенцев К.В. – доктор географічних наук, професор, професор кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Немець К.А. – доктор географічних наук, професор, професор кафедри соціально-економічної географії і регіонального знавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна;

Немець Л.М. – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-економічної географії і регіонального знавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна;

Підгрушній Г.П. – доктор географічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу суспільно-географічних досліджень Інституту географії НАН України;

Смаль В.В. – доктор географічних наук, професор, професор кафедри географії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя;

Топчієв О.Г. – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри економічної та соціальної географії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова;

Ушкаренко Ю.В. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії та міжнародних економічних відносин Херсонського державного університету;

Яворська В.В. – доктор географічних наук, професор, професор кафедри економічної та соціальної географії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова;

Павел Чаплінський – доктор габілітований, професор географії кафедри дослідження міст і регіонів, факультет наук про Землю Щецинського університету (м. Щецин, Республіка Польща);

Паулина Шмелінська-Петрашек – PhD з географічних наук, заступник декана Інституту географії та регіональних досліджень Поморської академії в Слупську (м. Слупськ, Республіка Польща).

**Затверджено відповідно до рішення вченої ради Херсонського державного університету
(протокол від 17.05.2018 р. № 12)**

Журнал включено до наукометричної бази даних Index Copernicus (Республіка Польща)

Наказом Міністерства освіти і науки України №1222 від 07.10.2016 видання включено до переліку наукових фахових видань України за галуззю «Географічні науки»

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21082-10882 Р від 24.11.2014 року
видане Державною реєстраційною службою

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Богадьорова Л.М.

СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ:
ПРОБЛЕМИ, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ..... 9

Бухта І.О.

ПРОБЛЕМИ ПОВОДЖЕННЯ З ТВЕРДИМИ ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ У М. ЛЬВОВІ..... 13

Гаврилюк О.К.

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ОЦІНКИ РІВНЯ УРБАНІЗАЦІЇ:
КЕЙС ПІВНІЧНО-СХІДНОГО МАКРОРЕГІОНУ УКРАЇНИ..... 21

Гаврюшин О.В., Турчинська А.Р.

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ АНАЛІЗ ПОЛІСОНІМІВ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ ЗАСОБАМИ ГІС..... 32

Гринюк Д.Ю.

ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ЙОГО ВПЛИВ
НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ..... 39

Грицьку В.С.

ПЕРСПЕКТИВИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
У ТРАНСКОРДОННИХ РЕГІОНАХ НА ОСНОВІ ІНФОРМАЦІЙНО-РЕКЛАМНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ..... 46

Гукалова І.В.

СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ІНТЕГРОВАНОГО
МІСЬКОГО РОЗВИТКУ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ..... 51

Кисельов Ю.О., Сонько С.П.

ЧОРНОМОРСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА РЕАЛІЗАЦІЇ
БАЛТІЙСЬКО-СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКОЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ДОКТРИНИ..... 58

Клапчук В.А.

ПРОСТОРОВИЙ РОЗВИТОК ТОРГОВЕЛЬНИХ МЕРЕЖ ЛЬВОВА..... 63

Кобилін П.О.

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ СФЕРИ ТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ..... 71

Костащук І.І.

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ:
СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ КОНТЕНТ..... 78

Логвинова М.О.

РЕНТАБЕЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ЯК ПОКАЗНИК ЙОГО ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ..... 84

Мальчикова Д.С., Ковальова К.І., Лозова Л.В.

ВИМУШЕНА ЗМІНА ЗАЙНЯТОСТІ ТА ОСНОВНІ ПОТРЕБИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ
ОСІБ ВНАСЛІДОК ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ ТА АНЕКСІЇ КРИМУ..... 92

Машкова О.В.

РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ У ЗАКЛАДАХ РОЗМІЩЕННЯ
СЕЗОННОГО ТИПУ НА ПРИКЛАДІ ФОП «КОРАЛ» (М. ГОЛА ПРИСТАНЬ)..... 98

Петровська М.А., Петровський С.В.

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СПОЖИВЧОЇ ПОВЕДІНКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ МІСТА ЛЬВОВА... 104

Романченко Т.Т.

УМОВИ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ: РЕГІОНАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ..... 111

Сливка Р.Р., Закутинська І.І., Глуханюк Б.В.

ПРОСТОРОВІ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА ДОНБАСУ
ПІД ВПЛИВОМ ВОЄННОГО УРБІЦИДУ..... 119

Степанець І.О. РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ МОЛОДІ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	129
Суптело О.С. МІСТА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ ГЛОБАЛЬНИХ МІСТ (ДЕМОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ).....	135
Філоненко І.М., Ріпа В.М. СУЧАСНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ СЕПАРАТИЗМУ.....	142
Хоцевич Н.Д., Коцан Н.Н. СУЧАСНИЙ СТАН ТА РОЗВИТОК АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	150
Шулевський С.О. ВИКОРИСТАННЯ ПРАВИЛА «РАНГ – РОЗМІР» У ДОСЛІДЖЕННІ МІСЬКИХ СИСТЕМ РОЗСЕЛЕННЯ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ НОВОГО АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ.....	155
 СЕКЦІЯ 2 ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ ТА ГЕОЕКОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	
Бургаз О.А., Верлан В.А., Тітяпкин А.С. ОЦІНКА НАДХОДЖЕННЯ ЗАБРУДНЮЮЧИХ РЕЧОВИН У ЧОРНЕ МОРЕ ЗІ СТОКОМ ГОЛОВНИХ РІЧОК.....	164
Давидов О.В., Котовський І.М., Ціомашко О.В., Герасимчук А.М. АНАЛІЗ МОРФОГЕНЕТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОСИ-ОСТРОВА ДЖАРИЛГАЧ.....	169
Ігнатишин В.В., Іжак Т.Й. ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ ВАРІАЦІЙ АЕРОДИНАМІЧНИХ ПАРАМЕТРІВ ТА СЕЙСМОТЕКТОНІЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА ГЕОЛОГІЧНИХ СТРУКТУРАХ.....	177
Мартинюк В.О., Зубкович І.В. ЛАНДШАФТНО-ГЕОГРАФІЧНА МОДЕЛЬ БАСЕЙНОВОЇ СИСТЕМИ ОЗЕРА КРИМНЕ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ КАДАСТРОВОГО ПАСПОРТА.....	184
Мельничук А.Л. ПРОСТОРОВІ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЗБОРУ ТА ОБРОБКИ ДАНИХ З ВИКОРИСТАННЯМ ГЕІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	191
Молочко А.М., Молочко М.А. КАРТОСЕМІОТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ КАРТОГРАФІЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ЗМІСТУ ОБ'ЄКТІВ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	198
Охременко І.В., Чернишова К.В. СУЧАСНІ МОРФОКЛІМАТИЧНІ ФАКТОРИ РОЗВИТКУ НИЖНЬОДНІПРОВСЬКИХ ПІСКІВ.....	206
Сопов Д.С. СТРУКТУРА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТІ: ФОРМУВАННЯ, СУЧАСНИЙ СТАН, ДИНАМІКА.....	212
Тамбовцев Г.В., Хрущ Ю.Н., Смолинская М.А., Здоренко А.В., Ордян Л.Л. РОЛЬ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ ТЕРРИТОРИИ В РАЙОННОЙ ПЛАНИРОВКЕ.....	218
Чебанова Ю.В. РЕЗУЛЬТАТИ ЕКОЛОГО-ЛАНДШАФТОЗНАВЧОГО АНАЛІЗУ КЛЮЧОВИХ ДІЛЯНОК ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	222
 СЕКЦІЯ 3 ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ	
Белоусова Н.В. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОХОДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ПОНЯТТЯ «РЕАБІЛІТАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ».....	229

Велиева Гюнель КЛИМАТ В РАЗВИТТИИ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНДУСТРИИ АЗЕРБАЙДЖАНА	234
Гурова Д.Д. СУЧАСНА ГЕОГРАФІЯ ТУРИСТСЬКИХ ПРИБУТТІВ ТА СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ.....	239
Зюзін С.Ю., Андрейчук Ю.М., Рожко І.М., Матвіїв В.П. ОРГАНІЗАЦІЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ НА ПОЛОНИНАХ МАСИВУ ЧИВЧИН УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ.....	244
Ільїна О.В., Бояр Л.П. МОБІЛЬНИЙ ДОДАТОК «LUTSK CITY GUIDE»: ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ В ТУРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	251
Король О.Д. ЕКОНОМІЧНИЙ ЧИННИК РОЗПОДІЛУ ІНОЗЕМНИХ (В'ЇЗНИХ) ТУРИСТИЧНИХ ПОТОКІВ.....	256
Машкіна В.В., Салімон С.С. КІНОТУРИЗМ – ІННОВАЦІЙНИЙ НАПРЯМОК РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ.....	263
Нестерчук І.К. ВІДБИТКИ ХАРЧУВАННЯ ПОЛІЩУКІВ НА ТЛІ ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНОЇ ОБЛАСТІ ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ.....	270
Пандяк І.Г. СТАЛИЙ РОЗВИТОК ГОТЕЛЬНОЇ ІНДУСТРІЇ.....	276
Смирнов І.Г. УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД ГЕОМАРКЕТИНГУ ТУРИЗМУ В ІСТОРИЧНИХ МІСТАХ: ПРОДУКТОВИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ.....	282
Тищенко С.В. СІЛЬСЬКИЙ ЗЕЛЕНИЙ ТУРИЗМ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ НЕТРАДИЦІЙНОЇ ФОРМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	293
СЕКЦІЯ 4 ЗАПРОШУЄМО ДО ДИСКУСІЇ	
Гуров О.І., Ткаченко Р.П. «ЛИСТИ З ЧУЖИНИ» Я. ОКУНЕВСЬКОГО: ГЕОГРАФІЯ І ГЕОПОЛІТИКА.....	302

CONTENTS

SECTION 1

SOCIO-GEOGRAPHICAL RESEARCHES

Bohadorova L.M.

CURRENT DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL PRODUCTION
OF UKRAINE: PROBLEMS, TENDENCIES AND PERSPECTIVES..... 9

Bukhta I.O.

THE PROBLEMS OF SOLID HOUSEHOLD WASTE IN THE CITY OF LVIV..... 13

Havryliuk O.K.

ANALYSIS OF APPROACHES TO ASSESS THE URBANIZATION LEVEL:
THE CASE OF THE NORTHEAST MACRO-REGION OF UKRAINE..... 21

Havriushyn O.V., Turchynska A.R.

SPATIO-TEMPORAL ANALYSIS OF THE NAMES
OF URBAN SETTLEMENTS IN THE DNIPROPETROVS'K REGION IN GIS..... 32

Grynuk D.Yu.

ECONOMIC POTENTIAL AND ITS INFLUENCE
ON THE COMPETITIVENESS OF THE KYIV REGION..... 39

Grytsku V.S.

PERSPECTIVES OF INFORMATION/ADVERTISING DEVELOPMENTS
IN IMPROVING EFFICIENCY OF TOURISM ACTIVITY IN TRANS-BORDER REGIONS..... 46

Gukalova I.V.

SOCIAL-GEOGRAPHICAL ASPECTS OF INTEGRATED URBAN DEVELOPMENT:
UKRAINIAN REALITIES..... 51

Kyselov Yu.O., Sonko S.P.

THE BLACK SEA INTEGRATION OF UKRAINE AS A FUNDAMENT
OF REALIZATION OF THE BALTIC-MEDITERRANEAN GEOPOLITICAL DOCTRINE..... 58

Klapchuk V.A.

SPATIAL DEVELOPMENT OF RETAILERS IN THE LVIV CITY..... 63

Kobylin P.O.

FACTORS OF THE DEVELOPMENT AND DEVELOPMENT OF THE TRADE SPHERE IN UKRAINE..... 71

Kostaschuk I.I.

FACTORS OF FORMATION OF RELIGIOUS SPACE OF UKRAINE:
SOCIAL AND GEOGRAPHICAL CONTENT..... 78

Lohvynova M.O.

PROFITABILITY OF AGRICULTURE OF KHARKOV REGION
AS INDICATOR OF ITS ECONOMIC EFFICIENCY..... 84

Malchykova D.S., Kovaleva K.I., Lozova L.V.

MODIFICATED CHANGE OF EMPLOYMENT OF INTERNAL TRANSFERRED PERSONS
AS A FOREIGN CONFLICT ON THE EASTERN UKRAINE AND ANTEXIA OF CRIMEA..... 92

Mashkova O.V.

RATIONAL USE OF NATURAL RESOURCES IN THE INSTITUTIONS
OF THE SEASONAL TYPE ACCOMMODATION ON THE EXAMPLE
OF PRIVATE ENTREPRENEUR «CORAL» (C. HOLA PRYSTAN)..... 98

Petrovska M.A., Petrovskyi S.V.

FACTORS OF THE FORMATION OF THE CONSUMER BEHAVIOR OF LVIV HOUSEHOLDS..... 104

Romanchenko T.T.

THE LIVING CONDITIONS IN CHERKASY OBLAST: REGIONAL STUDY..... 111

Slyvka R.R., Glukhaniuk B.V., Zakutynska I.I.

SPATIAL TRANSFORMATIONS OF THE URBAN ENVIRONMENT
OF DONBAS UNDER THE INFLUENCE OF MILITARY URBICIDE..... 119

Stepanets I.O.

REGIONAL MEASUREMENT OF THE INTERCONNECTION OF YOUTH AND LOCAL SELF-GOVERNMENT: SOCIO-GEOGRAPHICAL RESEARCH.....129

Suptelo O.S.

CITIES OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE CONCEPT OF GLOBAL CITIES (DEMOGRAPHIC ASPECT).....135

Filonenko I.M., Ripa V.M.

MODERN SCIENTIFIC APPROACHES TO SEPARATISM STUDY.....142

Khotsevych N.D., Kotsan N.N.

CURRENT STATE AND DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN VOLYN REGION.....150

Shulevskiy S.O.

USE OF THE RANK-SIZE RULE IN THE STUDY OF URBAN SETTLEMENT SYSTEMS FOR THE FORMATION OF A NEW ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL SYSTEM OF UKRAINE.....155

SECTION 2**NATURAL-GEOGRAPHICAL AND ECOLOGICAL RESEARCHES****Burgaz A.A., Verlan V.A., Tytiapkin A.S.**

ASSESSMENT POLLUTANTS INTO THE BLACK SEA RUNOFF MAJOR RIVERS.....164

Davydov O.V., Kotovskiy I.M., Tsiomashko O.V., Herasymchuk A.M.

ANALYSIS OF MORPHOGENETIC FEATURES OF SPIT-ISLAND DZHARYLGACH.....169

Ignatyshyn V.V., Izhak T.Y.

INVESTIGATION OF CONNECTION OF AERODYNAMIC PARAMETERES AND SEISMOTECTONIC PROCESSES ON GEOLOGICAL STRUCTURES OF TRANSCARPATIA177

Martyniuk V.O., Zubkovych I.V.

LANDSCAPE-GEOGRAPHICAL MODEL OF THE BASIN SYSTEM OF LAKE KRYMNE FOR THE FORMATION OF A CADASTRAL PASSPORT.....184

Melnychuk A.L.

SPATIAL TRANSFORMATIONS OF URBAN AREAS: METHODOLOGICAL APPROACHES TO DATA COLLECTION AND PROCESSING USING GEO-INFORMATIONAL TECHNOLOGY.....191

Molochko A.M., Molochko M.A.

MAP SEMIOTIC THESIS OF CARTOGRAPHIC MODELING THE ELEMENTS OF CONTENT THE INVESTIGATION OBJECTS.....198

Okhremenko I.V., Chernyshova K.V.

MODERN MORPHOKLIMATIC FACTORS OF DEVELOPMENT OF NIZHNIODNIPROVSKY SANDS.....206

Sopov D.S.

THE STRUCTURE OF LAND USING IN THE LUHANSK REGION: SHAPING, UP-TO-DATE STAGE, DYNAMICS.....212

Tambovtsev G.V., Khrushch Yu.N., Smolynskaya M.A., Zdorenko A.V. Ordyan L.L.

THE ROLE OF ENVIRONMENTAL SITE ASSESSMENT IN REGIONAL PLANNING.....218

Chebanova Yu.V.

THE RESULTS OF THE ECOLOGICAL LANDSCAPE SCIENCE ANALYSIS OF THE KEY LOTS OF ZAPOROZHYE REGION.....222

SECTION 3**GEOGRAPHY OF RECREATION AND TOURISM****Bielousova N.V.**

THEORETICAL ASPECTS OF ORIGIN AND USE OF THE CONCEPT "REHABILITATION GEOGRAPHY".....229

Veliyeva Gyunel

CLIMATE IN THE DEVELOPMENT OF THE TOURISM INDUSTRY OF AZERBAIJAN.....234

Gurova D.D.

MODERN GEOGRAPHY OF TOURIST ACCOMMODATION AND WORLD TRENDS FOR TOURISM DEVELOPMENT.....239

Zyuzin S.Yu., Andreychuk Yu.M., Rozhko I.M., Matviiv V.P. ORGANIZATION OF RECREATIONAL NATURE USE ON THE ALPINE MEADOWS OF THE CHIVCHYN MASSIF OF THE UKRAINIAN CARPATHIANS.....	244
Ilyina O.V., Boiar L.P. MOBILE APPLICATION "LUTSK CITY GUIDE": GROUNDS AND PERSPECTIVES OF USE IN TOURISM ACTIVITIES.....	251
Korol O.D. ECONOMIC FACTOR OF DISTRIBUTION OF INBOUND TOURIST FLOWS.....	256
Mashkina V.V., Salimon V.V. CINEMA TOURISM AS AN INNOVATIVE DIRECTION OF CULTURAL AND COGNITIVE TOURISM DEVELOPMENT.....	263
Nesterchuk I.K. NUTRITION OF UKRAINIANS IN THE TERRITORY OF THE PHYSICO-GEOGRAPHIC REGION OF VOLINSK POLISSYA.....	270
Pandyak I.G. STEADY DEVELOPMENT OF THE HOTEL INDUSTRY.....	276
Smyrnov I.G. UKRAINIAN-POLISH EXPERIENCE OF GEOMARKETING OF TOURISM IN HISTORICAL CITIES: PRODUCT AND REGIONAL ASPECTS	282
Tyschenko S.V. AGRICULTURAL GREEN TOURISM IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF NON-TRADITIONAL FORM OF BUSINESS.....	293
 SECTION 4 WELCOME TO DISCUSSION	
Gurov O.I., Tkachenko R.P. «LETTERS FROM A FOREIGN COUNTRY» BY YA. OKUNEVSKY: GEOGRAPHY AND GEOPOLITICS	302

СЕКЦІЯ 1 СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 911.3:63

Богадьорова Л.М.,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-економічної географії
Херсонський державний університет

СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглянуто соціально-економічні аспекти розвитку та функціонування сільського господарства України. Проаналізовано сучасний стан та перспективи розвитку різноукладних типів господарств у сільськогосподарському виробництві. Виявлені позитивні тенденції розвитку у галузях сільського господарства.

Ключові слова: сільське господарство, фермерські господарства, господарства населення, сільськогосподарські підприємства, рослинництво, тваринництво.

В статье рассмотрены социально-экономические аспекты развития и функционирования сельского хозяйства Украины. Проанализировано современное состояние разноукладных типов хозяйств в сельскохозяйственном производстве. Определены современные положительные тенденции развития в отраслях сельского хозяйства.

Ключевые слова: сельское хозяйство, фермерские хозяйства, хозяйства населения, сельскохозяйственные предприятия, растениеводство, животноводство.

Bohadorova L.M. CURRENT DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL PRODUCTION OF UKRAINE: PROBLEMS, TENDENCIES AND PERSPECTIVES

The socio-economic aspects of the development and functioning of agriculture in Ukraine was investigated in the article. The modern condition of different types of farms in agricultural production is analyzed. The modern positive tendencies of development in the branches of agriculture are determined.

Key words: agriculture, farms, households, agricultural enterprises, plant growing, animal breeding.

Постановка проблеми. Сільське господарство є одним із вагомих секторів економіки України і має реальний потенціал забезпечити провідне положення у виробництві і переробленні сільськогосподарської продукції.

Провідне місце у структурі природно-ресурсного потенціалу України належить земельним ресурсам, які є найважливіші у сільськогосподарському виробництві, оскільки впливають на розміщення та виробництво сільського господарства.

Дослідженню соціально-економічних аспектів розвитку різноукладних типів господарств приділяється значна увага з боку економістів-аграрників, в їх працях аналізуються економічні інтереси селян та їх прояви, розвиток,

як малих форм підприємницької діяльності, обґрунтовується організаційно-економічний механізм їх функціонування. Разом з тим, розвиток малих форм господарювання є певною мірою детермінованим територіально або географічно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок науковців у дослідженні сучасного розвитку аграрної сфери зазначений у роботах Г.В. Балабанова, О.А. Богуцького, П.П. Борщевського, В.С. Дієсперова, М.Г. Ігнатенка, З.І. Калугіної, О.О. Комліченко, Л.О. Мармуль, В.П. Нагірної, О.М. Онищенко, М.Д. Пістуня, А.М. Ракітнікова, В.П. Руденка, Л.Г. Руденка, П.Т. Саблука, В.Ф. Семенова, О.Г. Топчієва, П.Г. Шищенка, О.М. Шпичака

та ін. Проте результати опрацювання наявного наукового доробку показують, що на сьогодні залишається багато невирішених питань щодо перспектив розвитку основних товаровиробників сільськогосподарської продукції.

Сучасні дослідження реформування аграрного виробництва держави охоплюють широкий спектр питань, пов'язаних з чинниками, що впливають на розвиток агропромислового виробництва, оцінкою передумов розвитку та пошуком пріоритетів подальшого ефективного економічного зростання. У сільському господарстві за період реформування аграрного сектору, відбулися ряд структурних змін, які пов'язані зі зміною форми власності та утворенням нових сільськогосподарських типів господарств і всіма вихідними з цього положеннями, що у свою чергу є важливим у підвищенні конкурентоспроможності аграрної сфери, зокрема сільського господарства (вдосконалення структури, спеціалізації та територіальної організації сільськогосподарського виробництва).

Традиційну регіональну спеціалізацію не можна вважати завершеною, оскільки розміщення сільськогосподарського виробництва має узгоджуватись, насамперед із конкурентними перевагами територіальної структури, а також з кон'юнктурою аграрного ринку [3].

У процесі здійснення реформ агропромислового комплексу, зменшилась питома вага виробництва продукції сільського господарства в суспільному секторі, та суттєво збільшилася в приватному (тваринництво майже повністю перейшло до приватного сектору), основна маса продукції приватного сектора – це господарства населення та фермерські господарства.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз соціально-економічних аспектів розвитку та функціонування сільського господарства України, а також сучасний стан та перспективи розвитку різноукладних типів господарств у сільськогосподарському виробництві.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку країни незаперечним є той факт, що за роки аграрних трансформацій в Україні була зафіксована ціла низка негативних тенденцій у землекористуванні та сільськогосподарському виробництві країни у цілому. До таких тенденцій

можна віднести: зниження продуктивності рослинництва, різке скорочення поголів'я тварин, загострення екологічної ситуації в сфері землекористування причому по всіх категоріях господарств тощо [4].

Звичайно, зазначені негативні тенденції щодо розвитку сільськогосподарського виробництва характерні як для господарств суспільного, так і для господарств приватного сектору. Проте встановлено, що основним фактором зниження продуктивності рослинництва у господарствах населення за роки аграрних трансформацій був структурний фактор, зокрема, погіршення (з позицій продуктивності) структури посівів на орних землях, а також багаторічних плодово-ягідних насаджень. Зниження питомої продуктивності рослинництва у цих господарствах у результаті погіршення структури землекористування зумовлене на 75%, а падінням урожайності сільськогосподарських культур – на 25%. Слід зазначити, що у господарствах населення знижувалася врожайність лише сільськогосподарських культур, вирощуваних на орних землях. Продуктивність багаторічних плодово-ягідних насаджень, навпаки, зростала [14].

Натомість у сільськогосподарських підприємствах основною причиною падіння продуктивності рослинництва було зниження врожайності сільськогосподарських культур, на що вплинули як природно-кліматичні фактори, так і соціально-економічні чинники. Цим фактором зумовлено майже дві третини зниження питомої продуктивності рослинництва, а структурним фактором дещо більше однієї третини.

Розвиток тваринництва за роки аграрних трансформацій як у господарствах населення, так і у сільгоспідприємствах мав негативну тенденцію. У сільгоспідприємствах різко скоротилося поголів'я продуктивних тварин (від 3 до 12 разів), знизилася їх продуктивність (продуктивність корів, наприклад, зменшилася більш як на 40%, середньодобові прирости ваги на вирощуванні і відгодівлі великої рогатої худоби зменшилися на 40%, а свиней – на 45%). Обсяг виробництва тваринницької продукції зменшився майже у 5 разів. У господарствах населення також скоротилося поголів'я окремих видів тварин. Але виробництво тва-

ринницької продукції зменшилося лише на 11%, а середньодобові прирости ваги великої рогатої худоби і свиней вищі, більше ніж у чотири рази, ніж у сільськогосподарських підприємствах.

Від самого початку аграрних перетворень коли виник приватний сектор, що містив у собі особисті селянські та фермерські господарства, останні з яких впродовж значного періоду у більшості країн доводять свою конкурентоспроможність за умов ринкової економіки та залишаються пріоритетною організаційно-правовою формою. Відносно особистих господарств населення, даний тип господарювання є необхідний і виправданий у перехідний період розвитку країни, а щодо перспектив, то необхідно взяти до уваги, що для особистих господарств населення характерні деякі негативні прояви функціонування, у тому числі соціальні: завищена витрата робочої сили у розрахунку на одиницю виробленої продукції у цілому, у тому числі праці членів сімей підліткового віку, слабка технічна озброєність праці тощо. Разом з тим, вважаємо, що хоча особисті господарства населення і не можуть вважатися стратегічним напрямом для створення цивілізованого сільського господарства, проте вони є ланкою аграрного сектору економіки, що виявила у період реформування певні позитивні риси: це фактично єдина його ланка, яка не лише не зменшила обсягів виробництва, а як правило, збільшила. Особисті господарства населення України тепер виробляють близько 60% сільськогосподарської продукції; завдяки використанню резервів господарств населення змогли вижити селяни багатьох господарств і навіть цілих регіонів країни, коли державні і кооперативні підприємства практично припинили видачу заробітної і натуральної платні працівникам (1995–1999 роки); господарства населення на теперішній час є реальним сектором аграрної економіки, який найбільш готовий до поглиблення спеціалізації щодо виробництва високоякісної, екологічно чистої продукції.

Фермерські господарства за період з 2010 р., збільшили виробництво валової продукції у 9 разів від 1392,4 млн. грн. до 11965,8 млн. грн. (у порівняльних цінах 2010 р.). Частка у загальному обсязі сільськогосподарського виробництва також збільшилась від 0,8% до 8,3%. Це

наслідок зростання чисельності фермерських господарств та площ їхніх землекористувань. Відносно галузевої структури у валовій продукції основним залишається рослинництво, частка тваринництва значно менша.

Зазначені тенденції характерні як для України загалом, так і для території Херсонської області. Так, наприклад, тільки за період 2003–2013 рр. спостерігається зростання значення господарств населення у структурі виробництва продукції тваринництва. Попри нестачу кормів, що спостерігалась внаслідок незначного врожаю 2003 року, господарства населення знизили чисельність худоби та птиці на значно менші показники, ніж сільськогосподарські підприємства.

Зміна частки господарств різних типів у структурі утримання сільськогосподарських тварин, як підтверджують статистичні дані, що у структурі виробництва продукції тваринництва зростає частка господарств населення, які мають вже більше ніж 82% поголів'я в усіх видах тваринництва.

Цей взагалі позитивний момент є свідком економічної слабкості сільськогосподарських підприємств, їх вразливості в умовах нестачі кормів. Особливо це стосується свинарства, де частка господарств населення зросла з 74,3% до 90,43%. Причому зауважимо, що застосовуваний господарствами населення посівний матеріал, як правило, не відзначається високосортністю, а поголів'я тварин – високою породністю. Крім того, дотримуватися сівозмінних вимог їм практично не вдається, мінеральні добрива й засоби захисту рослин від хвороб і шкідників застосовуються епізодично. У сільськогосподарських підприємствах сортова якість насінневого матеріалу, а також породність худоби завжди були багатого вищі, ніж у господарствах населення. До 1990 р. вони загалом дотримувалися науково обґрунтованих сівозмін, широко впроваджували рекомендовані наукою системи застосування мінеральних добрив, захисту рослин від шкідників і хвороб, ветеринарного обслуговування тварин. Переважна більшість сільгоспробіт у рослинництві здійснювалася з використанням високопродуктивних комплексів машин. У тваринництві значну частину робіт також було механізовано [1].

Зазначимо, що для повного використання потенціалу врожайності вирощуваних сортів рослин і продуктивності порід утримуваних тварин замало виконувати весь перелік рекомендованих наукою агротехнічних і зоотехнічних заходів. Неабияке значення, як відомо, має проведення їх на належному рівні і вчасно.

Найбільш значним фактором мотивації виступають матеріальні фактори, а саме – додаткові доходи від ведення особистого господарства та забезпечення сім'ї продуктами харчування. Велике значення мають і нематеріальні фактори мотивації на працю в особистих господарствах населення, такі як самостійність організації виробництва, вільний графік роботи, можливість працювати у колі родини, організація відпочинку.

Разом з тим зауважимо, що у вирощуванні зернових культур провідне місце все ж таки належить сільськогосподарським підприємствам. Це зумовлено насамперед специфікою виробництва цієї продукції, зокрема необхідністю обробки великих площ землі та потребою у спеціалізованій техніці.

Натомість, провідне місце у вирощуванні картоплі та овочів належить господарствам населення, що зумовлено насамперед високим рівнем застосування ручної праці та тим фактом, що ці культури одночасно є основними продуктами харчування як для міського населення, так і сільських жителів з низьким рівнем доходів.

Аналіз комплексу агрокліматичних умов та суспільно-географічних чинників розвитку, дозволяє зробити висновок про домінування соціально-економічних передумов формування такої спеціалізації. Зокрема, визначними чинниками стала наявність відносно високої чисельності міського населення і зручність географічного положення відносно ринків збуту продукції.

Овочеві культури стали «товарною ознакою» сільськогосподарських товаровиробників Південного регіону.

Товарне виробництво баштанних культур зосереджено у Херсонській області зокрема у Голопристанському, Нововоронцовському, Новотроїцькому, Скадовському, Цюрупин-

ському районах. Така локалізація зумовлена сприятливими агрокліматичними умовами, вигідним географічним положенням (Нововоронцовський район) споживчим фактором.

Результати господарської діяльності у тваринництві за останні роки дають надію на успішне відродження цієї надзвичайно важливої галузі сільськогосподарського виробництва, адже що стосується тваринництва, то проблема виробництва продукції цієї галузі сільського господарства завжди була однією з першочергових у численних постановках, директивах, «продовольчих програмах» України [1].

Висновки. Отже, спеціалізація і інтенсивність виробництва продукції тваринництва господарствами населення характеризується сукупністю факторів, кожний з яких визначає ті або інші особливості виробництва окремих видів продукції тваринництва. До основних факторів відносимо: віддаленість від головного міста; природні й агрокліматичні умови і ресурси. Внаслідок дії зазначених факторів формується досить мозаїчна картина особливостей розвитку тваринництва у господарствах населення. Разом з тим, домінуючою умовою, на наш погляд, є віддаленість виробництва продукції окремих галузей тваринництва від міських поселень як фокусів розселення населення у регіоні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богадєрова Л.М. Становлення та функціонування сільського господарства Південного регіону України (на прикладі Херсонської області). Культура народів Причорномор'я. Научний журнал. Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, межвузовский центр «Крым». № 167. 2009 С. 28–30.
2. Заячук М.Д. Геопросторова організація фермерського укладу України: монографія. Чернівці: Букрек, 2015. 520 с.
3. Мохненко А.С. Методологічні основи функціонування малих господарських формувань у сільському господарстві. Таврійський науковий вісник: збірник наукових праць. Херсон: Херсонський державний аграрний університет, 2008. № 56. С. 208 – 217.
4. Саркісов А. Особливості розвитку різних форм господарювання в АПК Херсонської області. Часопис соціально-економічної географії. 2009. С. 188–193.

УДК 628.4.032/.038(477.83-25):303.425

Бухта І.О.,
інженер кафедри конструктивної географії і картографії
Львівський національний університет імені Івана Франка

ПРОБЛЕМИ ПОВОДЖЕННЯ З ТВЕРДИМИ ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ У М. ЛЬВОВІ

У статті простежено динаміку утворення відходів у м. Львові, з'ясовано зміну їх морфологічного складу, вивчено функціональність міського полігону твердих побутових відходів, проаналізовано відібрані проби ґрунту у місцях розміщення відходів, з'ясовано поведінку людей у галузі поводження з відходами на основі даних соціологічного опитування.

Ключові слова: тверді побутові відходи, полігон, соціологічне опитування, важкі метали.

В статті просліджена динаміка образования отходов в г. Львов, установлено изменение их морфологического состава, изучена функциональность городского полигона твердых бытовых отходов, проанализированы отобранные пробы почвы в местах размещения отходов, выяснено отношение людей к отходам на основе данных социологического опроса.

Ключевые слова: твердые бытовые отходы, полигон, социологический опрос, тяжелые металлы.

Bukhta I.O. THE PROBLEMS OF SOLID HOUSEHOLD WASTE IN THE CITY OF LVIV

The dynamics of waste formation in Lviv was analyzed, the change in their morphological composition was found, the functionality of a municipal landfill for solid household waste was studied, soil samples in places of waste disposal were selected and analyzed, the attitude of the people to the solid waste based on the sociological survey was found out in the article.

Key words: solid household waste, polygon, sociological survey, heavy metals.

Постановка проблеми. Одним з чинників, який впливає на екологічну ситуацію і може спричинити непоправні наслідки для довкілля та здоров'я людини, є тверді побутові відходи (далі – ТПВ). В Україні і у м. Львові, зокрема, діє тенденція до збільшення кількості твердих побутових відходів, що, у свою чергу, породжує ряд проблем, які вимагають їхнього вирішення.

Протягом останніх років у місті ведуться роботи, пов'язані із сортуванням твердих побутових відходів та їхнім подальшим вторинним використанням і переробкою. Налагоджено збір і складування батарейок, а також трубчастих і компактних енергоощадних ламп; збирання, транспортування і зберігання небезпечних відходів для подальшої переробки. З листопада 2016 року після отримання ліцензії ДП «Боднарівка» на базі ТЕЦ-2 запрацювала єдина в Україні лінія з їх повної переробки й утилізації. Після пожежі на Грибовицькому сміттєзвалищі у кінці травня – на початку червня 2016 року ЛКП «Збиранка» не захоплює тверді побутові відходи м. Львова на

цьому об'єкті, а здійснює їх транспортування для захоронення на інші сміттєзвалища України [5].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у вивчення проблем поводження з твердими побутовими відходами зробили О. Балацький, Б. Данилишин, Т. Галушкіна, О. Ігнатенко, О. Мороз, Л. Мельник, В. Міщенко [10; 9]. Їхні напрацювання є підґрунтям для подальших досліджень шляхів раціонального поводження з твердими побутовими відходами

Теоретичні та практичні аспекти формування основ поводження з ТПВ досліджували О. Альошин, І. Андрощук, Р. Берлінг, О. Берюх, А. Белоусов, Г. Білик, Г. Виговська, В. Винниченко, Б. Горлицький, О. Губанова, Т. Дай, Б. Данилишин, І. Дрозд та ін [8].

Проблемам управління відходами присвятили свої роботи О. Бондар, Л. Бондар, Л. Васільева, А. Воробйов, І. Вепренцев, З. Гуцайлюк, О. Новіков, А. Трусов та ін [1; 2].

Основною проблемою щодо поводження з відходами у м. Львові залишається спорудження сміттєпереробного заводу і встанов-

лення сміттепереробних ліній для потреб міста, також потребує подальшого удосконалення система збору та утилізації будівельного сміття і великогабаритних відходів побутової техніки, включаючи електронне обладнання, збору протермінованих ліків, реактивів та медичних відходів, тому при вирішенні цих питань актуально з'ясувати сучасний стан, динаміку утворення та поводження з відходами у місті.

Виклад основного матеріалу. Тверді побутові відходи утворюються у процесі життєдіяльності людини і накопичуються у житлових будинках, закладах харчування та закладах соціальної сфери, які не мають подальшого використання за місцем їхнього утворення.

До твердих побутових відходів відносять:

картон, газетний, пакувальний чи споживчий папір; усіяку тару (дерев'яна, скляна, металева), що вийшли з ужитку чи втратили споживчі властивості; предмети і вироби з дерева; метал; шкіряні предмети; скло та склобій; пластмаси; текстиль; зламані чи застарілі побутові прилади; сільськогосподарські та комунальні харчові відходи.

У кожному домогосподарстві утворюється велика кількість непотрібних матеріалів і виробів, починаючи зі старих газет, порожніх консервних бляшанок, пляшок, харчо-

вих відходів, паперу і закінчуючи зношеним одягом, розбитим посудом і побутовою технікою, яка вийшла з ладу. Традиційно все це викидають, чим грубо порушують один з основних екологічних законів – кругообігу речовин у природі.

Упродовж багатьох років кількість твердих побутових відходів невпинно зростала, як через ріст населення, так і через зміни способу життя людей, які використовують все більше обгорткових і пакувальних матеріалів. Це призвело до зростання вмісту пластмаси і полімерів, текстилю та деревних залишків у ТПВ. Для порівняння, у 2004 р. основною складовою ТПВ були харчові відходи (40%), а у 2014 р. їхня частка становила лише 26%. На пластмаси та ПЕТ у 2004 р. припадало 3%, а у 2014 р. – 13%, що зумовлено зміною рівня життя населення (рис. 1).

У морфологічному складі промислових ТПВ простежено зменшення будівельних відходів: з 25% у 2004 р. до 19% у 2014 р. (рис. 2).

Окрім твердих побутових відходів, існують особливі види відходів, які утворюються населенням, проте, поводження з ними не здійснюється у рамках системи поводження з ТПВ. До особливих видів відходів належать: побутові мийучі та інші хімічні засоби; батареї та акумулятори; фарби та хімікати побутового при-

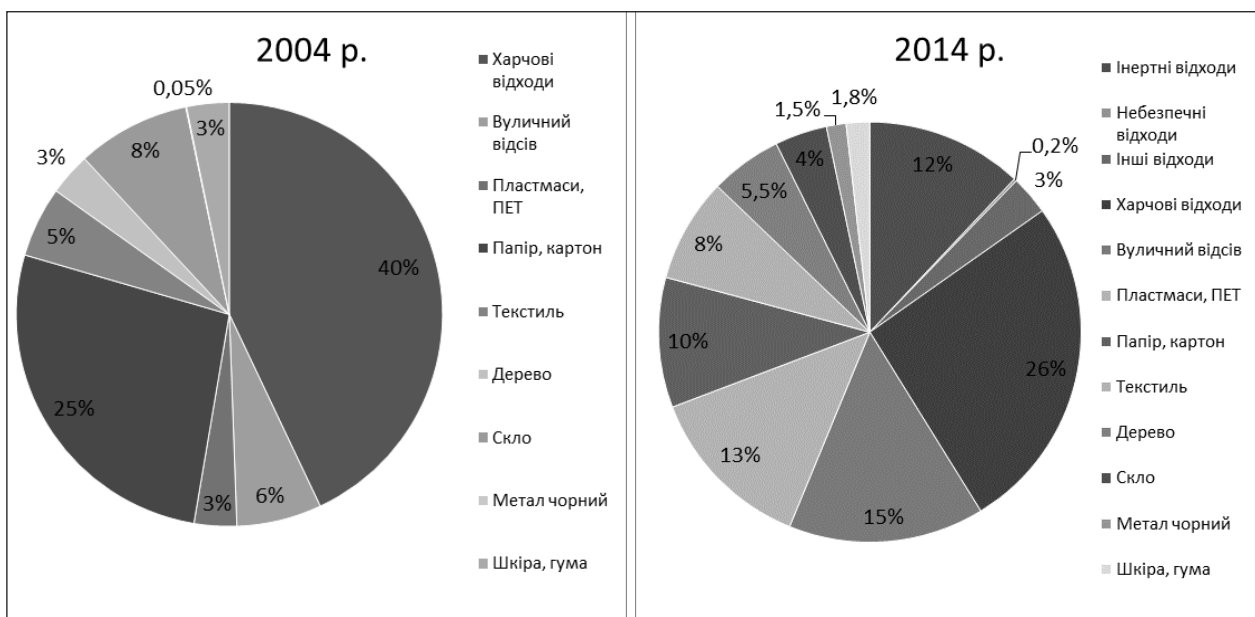

Рис. 1. Склад твердих побутових відходів станом на 2004р. та 2014 р.

Складено за [3; 11]

значення; продукти садівництва (пестициди, добрива тощо); протерміновані медикаменти та медичні відходи; відходи електричного та електронного обладнання; відпрацьовані транспортні засоби або їхні складові; інші небезпечні відходи.

Враховуючи усі проблеми, з якими зіткнулась адміністрація міста, прийнято «Програму поводження з ТПВ у м. Львові на 2014-2018 роки». Її основною метою є зменшення впливу ТПВ на довкілля, покращення санітарного стану міста та умов проживання мешканців.

Накопичення ТПВ на полігоні зумовлено різним ступенем благоустрою житлових будинків, рівнем життя населення та погодними умовами. У 2014 р. на міському смітте-

звалищі накопичено 241 800 т відходів (для порівняння, 2010 р. – 224 046, 2011 р. – 223 716, 2012 р. – 238 738, 2013 р. – 246 256 т.). (рис. 3).

Обсяги відходів станом на 2016 р. подано у таблиці 1.

Кількість спеціально відведених місць та об'єктів видалення відходів у Львові протягом 2012–2014 рр. не є сталою, а саме у 2012 р. їх було 24 одиниці, 2013 р. – 11, а в 2014 р. – 15 одиниць. Площа спеціально відведених місць для відходів у 2014 р. складала 241 735 м², у 2013 р. – 241 653 м², 2012 р. – 242 803 м².

Площа для спеціально відведених місць під відходи зменшилась у порівнянні з 2012 р. Об'єм об'єктів складав у 2014 р. – 544 866 м³, 2013 р. – 545 040 м³ та у 2012 р. – 546 525 м³,

Таблиця 1

Поводження із відходами у м. Львові, тонн [14]

Рік	Наявність відходів на початок року	Утворилося	Утилізовано	Передано на сторону	Видалено у спеціально відведені місця чи об'єкти	Спалено	Наявність на кінець року
2012 р.	663980	331418	4192	382247	47093	8243	705205
2013 р.	711385	191615	4099	198988	43695	3277	750452
2014 р.	4994,260	145360	2009,584	132243	794041	9234	16132,951
2015 р.	14153,783	156050,240	1326,163	183673	837566	-	4057,650
2016 р.	4741,677	108536,915	1974,197	284466	881862	10343	5650,314

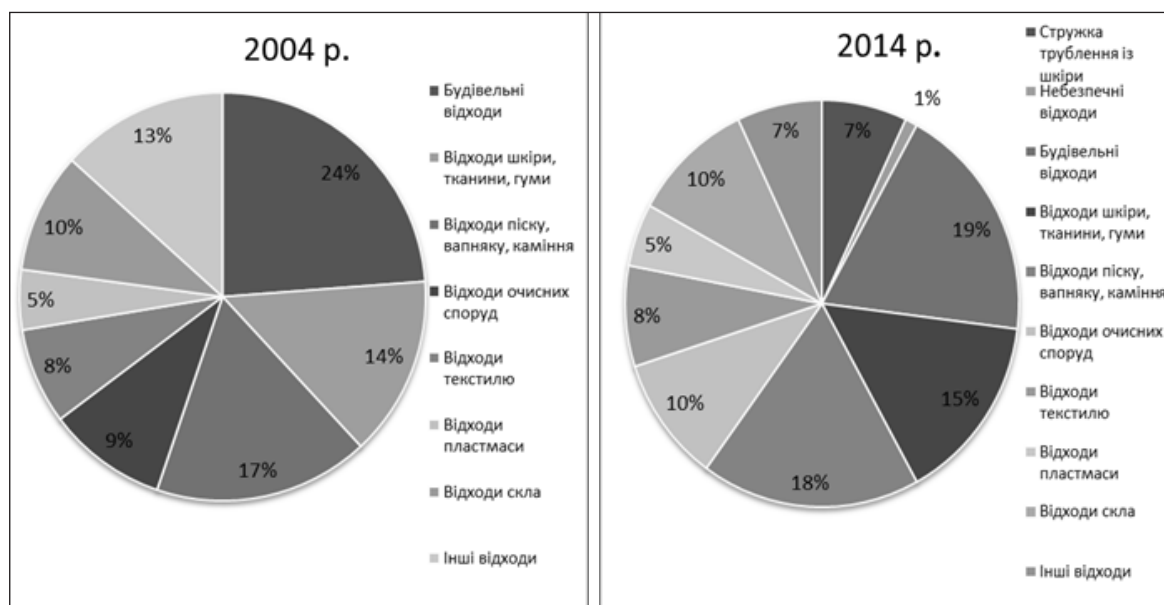

Рис. 2. Склад промислових відходів станом на 2004р. та 2014 р.

Складено за [3; 11]

тобто з кожним роком зменшується [14]

Для збирання та тимчасового зберігання побутових відходів використовують контейнери для сміття об'ємом 1,1 м³; 0,75; 0,24; 0,12 м³, які обслуговують спеціальні автомобілі підприємств-перевізників ТПВ. Станом на 01.01.2014 р., контейнерне господарство міста складалося з 881 контейнерного майданчика, 3 735 контейнерів для збору ТПВ, 978 од. – для збору ПЕТ-пляшки, 421 од. – для збору скла, 314 од. – для збору паперу, 3 380 од. – індивідуальних контейнерів у секторі приватної забудови [11]. Усі оновлення та облаштування контейнерних майданчиків здійснюють за кошти підприємств-перевізників.

На кінець жовтня 2016 року кількість контейнерних майданчиків зростає до 1 222. Найбільша кількість контейнерних майданчиків зосереджено у центральній частині міста (понад 35%). Протягом останніх п'яти років проведено значний обсяг робіт щодо благоустрою майданчиків та заміні контейнерів. Практично завершуються роботи щодо охоплення контейнерами населення, що проживає у приватних будинках, хоча ще відчувається їх нестача [5].

З 2010 р. у місті запроваджено роздільний збір побутових відходів за фракціями – скло-папір-пластик, який має позитивну динаміку щодо відбору вторинної сировини, та свідчить про поліпшення рівня культури меш-

канців у сфері поводження з ТПВ. З відповідних контейнерів відсортовану за фракціями вторинну сировину (ПЕТ-пляшка, скло, папір) перевізники ТПВ вивозять на переробку.

У парках міста встановлено попарно різного кольору урни для роздільного збору сміття, а саме: жовтого – на пластикові відходи, зеленого – на інші дрібні побутові відходи [11].

Окрім урн для сортування сміття, мешканці міста мають можливість здати батарейки, що мають згубний вплив на навколишнє середовище, оскільки містять важкі метали та небезпечні елементи (цинк, марганець, кадмій, нікель, свинець, кислоти, луги). Потрапляючи у навколишнє середовище, одна пальчикова батарейка забруднює 20 м² ґрунту або 400 дм³ води. З липня 2014 року у місті функціонує система збору відпрацьованих батарейок, яка охоплює мережу з 94 стаціонарних контейнерів, розміщених у державних установах, супермаркетах, закладах освіти та ЛКП та функціонує завод по переробці батарейок та акумуляторів «Аргентум», що знаходиться на вул. Зелений, 115б. Транспортування відпрацьованих батарейок здійснює спеціально облаштований мікроавтобус, куплений за кошти міського фонду охорони навколишнього природного середовища. Надалі їх передадуть на утилізацію на спеціалізоване підприємство за кордоном, оскільки в Україні немає жодного підприємства, яке мало б відповідні техноло-

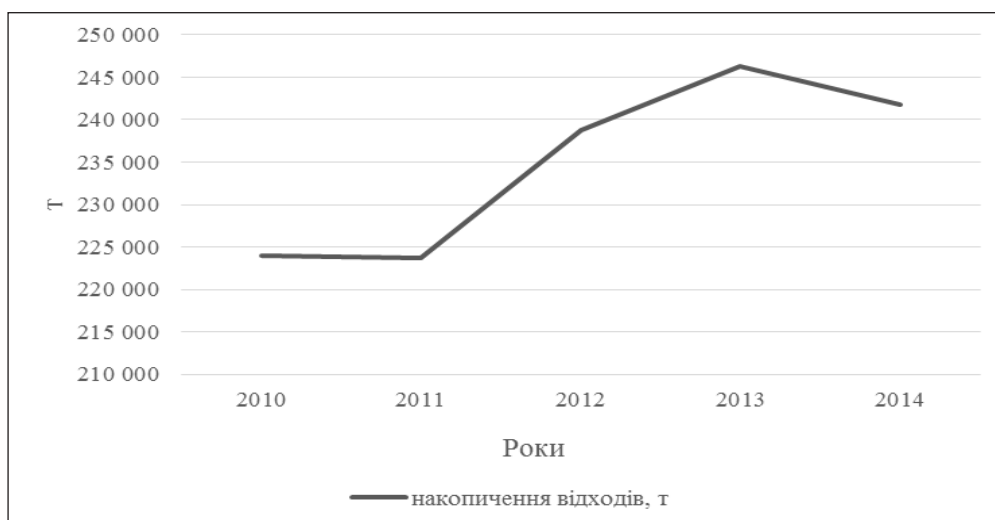

Рис. 3. Накопичення відходів на міському сміттєзвалищі у період 2010-2014 рр.

Складено за [11;14]

гічні потужності для екологічно безпечного перероблення відпрацьованих батарейок. Станом на 2016 рік, зібрано 11 т відпрацьованих елементів живлення.

Відчутні істотні зрушення у поводженні з великогабаритними електричними та електронними побутовими відходами (холодильники, пральні машини, ПК, монітори тощо), оскільки у місті вже з'явилися приватні структури, які здійснюють збір таких відходів (ФОП Дубровська Г.В. та ПП «Екотех-Україна») [5].

На ринку послуг зі збирання, зберігання і перевезення ТПВ у місті визначено виконавцями послуг 5 підприємств: КП «Транспортна фірма «Львівспецкомунтранс» та 4 приватних – ТзОВ «Санком-Львів», ТзОВ «ДВ-Екосвіт», ТзОВ «САТ-Львів», ТзОВ «АВЕ-Львів». Збирання та вивезення ТПВ на полігон здійснюється сучасним спеціалізованим автотранспортом підприємств-перевізників (станом на 2016 р.).

Змішані ТПВ з контейнерів, транспортують за допомогою сміттевозів і захороняють (метод зіштовхування та ущільнення) на міському полігоні [11].

У місті також здійснюють діяльність у сфері збирання, заготівлі і використання сировинно цінних компонентів ТПВ приватні підприємства та фізичні особи, зокрема: ВАТ «Львіввторесурси», ТзОВ «Європет», ПрАТ «Львівська фабрика по переробці втор сировини», ТзОВ «Вторма-Львів», ПП «Вторпласт», ТзОВ «Дністер» тощо.

Збір вторинної сировини зі спеціалізованих контейнерів проводять перевізники ТПВ у міру накопичення та відокремлено від інших контейнерів ТПВ. Зібрана сировина сортується, пресується та передається на подальшу переробку на спеціалізовані підприємства [11].

Окрім утворення, вивезення та збирання ТПВ, основною проблемою у м. Львові є їхнє зберігання на міському полігоні.

Міський полігон ТПВ функціонує з 1959 р. Він розташований на землях Грибовицької сільської ради Жовківського району та знаходиться у постійному користуванні Львівської міської ради. Від межі міста до полігону відстань 5 км, а до найближчих сіл Збиранка і Великі Грибовичі – 1 км. Полігон має подібну до прямокутника форму, довга вісь

якого вигнута у південно-східному напрямку. Загальна площа полігону становить 38,8 га. Потужність складування (товща) змінюється від 3 до 10 м, в окремих місцях до 50 м. Річне накопичення побутових відходів складає близько 240 тис. тонн у рік.

Крім відходів міста, на міський полігон ввозять ТПВ від населених пунктів Жовківського, Кам'янка-Бузького, частини Пустомитівського, Миколаївського та Яворівського районів.

На території міського полігону ТПВ розташовано 3 земляні збірники кислих гудронів площею 3,2 га, в яких зберігають близько 200 тис. тонн гудронів. Збірники обмежено греблями, побудованими в ярах [11].

Встановлено, що внаслідок проходження окисно-відновного процесу під дією атмосферних опадів, відбуваються зміни хімічного складу суміші. У результаті вона розділяється на три прошарки: верхній – легка органічна частина у вигляді вуглеводневої емульсії, середній – вода з невеликою кількістю розведеної сірчаної кислоти, нижній – тяжка високоорганічна маса у вигляді кислих гудронів. Постійне переповнення гудронакопичувачів, незадовільний ступінь їхньої гідроізоляції та геоморфологічні умови розташування, виносять ці споруди у ранг небезпечних у відношенні охорони довкілля. Загроза створюється для життєдіяльності людини; диких і домашніх тварин; ґрунтового середовища; ґрунтових вод [6; 7].

28 травня 2016 р. на Грибовицькому сміттєзвалищі сталося займання. Під час гасіння пожежі загинули четверо осіб. Постало питання спорудження нового сучасного полігону, який буде приймати ТПВ зі Львова, і біля якого функціонуватиме сміттєпереробний завод. Для будівництва нового полігону необхідна земельна ділянка площею не менше ніж 20 га, що дасть змогу експлуатувати його на термін 20 років.

У 2014 р. Державною установою «Львівський обласний лабораторний центр Держса-непідслужби України» у м. Львові відібрано та проаналізовано 5 проб ґрунтів у місцях розміщення промислових відходів у зоні впливу 4 промислових підприємств та сміттєзвалища.

Зокрема, на території ЛКП «Збиранка»

дослідження провадили на вміст важких металів на відстані 50 та 300 м від гудронових озер у напрямку с. Збиранка. Простежено наступний вміст важких металів: мідь (Cu) – 1,4 / 1,0, цинк (Zn) – 8,0 / 4,5, свинець (Pb) – 7,0 / 5,75, хром (Cr) – 0,045 / 0,045, нікель (Ni) – 0,95 / 0,7, кобальт (Co) – 0,04 / 0,24, марганець (Mn) – 17,1 / 17,1. Слід зазначити, що за вмістом важких металів на даній ділянці перевищень не виявлено і з віддаленням від джерела забруднення вміст важких металів у ґрунті зменшується. На промисловому майданчику цеху гарячого цинкування ТзОВ «Екран» на межі СЗЗ – 300 м і на території підприємства вміст важких металів становив: мідь (Cu) – 0,5 / 0,24, цинк (Zn) – 31,9 / 46,4, свинець (Pb) – 3,3 / 5,2, хром (Cr) – 4,0 / 13,0, нікель (Ni) – 2,8 / 2,0, кобальт (Co) – 0,39 / 1,8, марганець (Mn) – 5,1 / 15,5. Як бачимо, на межі СЗЗ – 300 м вміст цинку перевищує ГДК у 1,4 раза, а на території підприємства у 2 рази вміст цинку і 2,2 рази вміст хрому. На території ВАТ «Львівпокізол» відбирали проби ґрунту з території зберігання гудронів і з вулиці, прилеглої до території підприємства. Зафіксовано перевищення у 1,84 рази вмісту свинцю на території зберігання гудронів. Також відібрано проби ґрунту у місцях розміщення побутових відходів на території ЛКП «Збиранка» (Жовківський район) на відстані 100 м від звалища у с. В. Грибовичі і на відстані 500 м від звалища у СЗЗ. Перевищення простежено за вмістом міді (Cu) у 1,7 рази у пробі, відібраній у с. Великі Грибовичі. З віддаленням від місця розташування побутових відходів вміст важких мета-

лів зменшується (за винятком марганцю): мідь (Cu) – 5,2 / 2,2, цинк (Zn) – 11,1 / 10,5, свинець (Pb) – 14,7 / 7,5, хром (Cr) – 0,045 / 0,045, нікель (Ni) – 1,1 / 1,1, кобальт (Co) – 0,24 / 0,18, марганець (Mn) – 17,6 / 23,2 [12; 13].

При оцінюванні санітарно-епідеміологічної ситуації міста, а саме у сфері поводження з відходами у грудні 2017 року нами було проведено опитування серед мешканців міста. Для цього розроблено анкету, яка містить 28 запитань, з них 3 – стосуються відходів: Чи є контейнери для сортування відходів у Вашому районі?; Чи сортуєте особисто Ви відходи?; Які відходи вторинної сировини Ви здаєте у приймальні пункти?

З опитаних людей 52% респондентів згодні сортувати сміття, якщо будуть створені для цього відповідні умови, 39,4% респондентів вважають, що у місті наявні контейнери для сортування сміття, 35,8% здають макулатуру, 15,4 – скло, 18,7 – пластик, 18,7 – металобрухт та 43,9% – небезпечні відходи, проте 32,1% не здають відходи як вторинну сировину. Адміністративно-територіальним утворенням м. Львова характерна ситуація, яка властива у цілому для м. Львова (рис. 4).

Для врегулювання накопичення відходів ухвалюють рішення, в яких затверджують норми та щільність утворюваних відходів, вартість їхнього захоронення та послуги вивезення, проте рідко звертають увагу на вплив твердих побутових відходів на компоненти довкілля.

Україна, як сучасна правова держава, обрала для себе одним із пріоритетних напрямів роз-

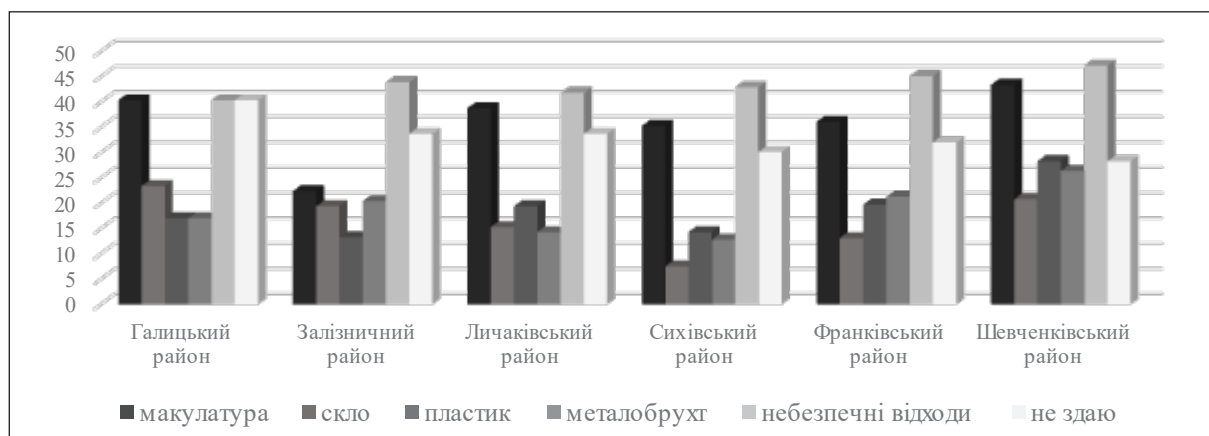

Рис. 4. Відходи, які здають як вторинну сировину, %

виту, спрямованість на ЄС, зокрема шляхом гармонізації українського законодавства до європейських і міжнародних стандартів.

Департаментом містобудування Львівської міської ради з лютого 2013 р. розпочато реалізацію проекту «Створення муніципальної системи поводження з відходами побутового електронного та електричного устаткування у місті Львові на 2013-2017 роки із використання досвіду міста Люблін». Використання сучасних технологій при поводженні з цими відходами є вкрай необхідним, оскільки більшість батарей та акумуляторів, що використовують у повсякденному житті, містять кадмій, ртуть і свинець, які є шкідливими для навколишнього середовища, проте, які сьогодні збирають разом з іншими ТПВ та захоронюють на полігоні. А при захороненні разом з іншими відходами на полігоні або спалюванні, вони становлять серйозну небезпеку для навколишнього середовища та здоров'я людини [11]. Даний проект успішно пройшов два етапи відбору та отримав дофінансування за кошти Європейського Союзу у рамках Європейського Інструменту Сусідства та Партнерства.

17 березня 2017 року Львівська міська рада підписала меморандум про співпрацю із французькою компанією «Egis» щодо проекту поводження з твердими побутовими відходами (ТПВ), зокрема підготовки комплексної системи поводження з твердими побутовими відходами, включаючи об'єкти збору, переробки та утилізації ТПВ у Львові. Фінансування даного дослідження відбувається на грантові кошти, у розмірі 650 тис євро від Фонду вивчення та підтримки приватного сектору (FASEP) генерального казначейства Франції. Наприкінці 2017 р. у Львові планували розпочати будівництво сміттєпереробного заводу потужністю 240 тис. тонн на рік. Через певні обставини початок будівництва заводу перенесено на початок 2018 р., проте й сьогодні – не розпочато [4].

В останні роки виникла нова концепція поводження з відходами – Zero Waste, яку вдало реалізують і у місті Львові. Термін Zero Waste, який отримав вже достатнє розповсюдження за кордоном, має два значення «нуль відходів» та «нуль втрат». В об'єднанні цих двох значень і полягає новий принцип став-

лення до відходів виробництва і споживання. У стратегічному плані центральне місце у концепції Zero Waste зберігається за інтенсивним використанням вторинної сировини і компостуванням.

Концепція Zero Waste спрямована на вирішення завдання виключення будь-яких відходів: не буде більше відходів, від яких необхідно звільнитися.

Попри успішно прийняті проекти, щорічно до Львівської міської ради надходять інвесторські пропозиції як від українських фірм, так і закордонних щодо вирішення питань утилізації відходів, проте багато з них відхиляють.

Висновки. Результати проведених досліджень ґрунтів у межах санітарно-захисних зон і у місцях накопичення відходів підприємств міста Львова, дозволяють стверджувати, що забруднювачами є, в основному, накопичувачі побутових відходів (сміттєзвалища, мулові майданчики) та промислові відходи. Серед основних пріоритетів у сфері поводження з відходами міста слід виокремити: спорудження сміттєпереробного заводу і встановлення сміттєпереробних ліній для потреб міста; рекультивация Львівського сміттєзвалища, яке входить до переліку екологічно-небезпечних об'єктів на території Львівщини; удосконалення системи збору та утилізації будівельного сміття і великогабаритних відходів побутової техніки, включаючи електронне обладнання, налагодження схеми збору протермінованих ліків, реактивів та медичних відходів тощо.

Громадяни повинні змінити свою поведінку і перейти до екологічно ощадливого способу мислення. Оскільки, довівши українське законодавство у галузі поводження з твердими побутовими відходами до європейського рівня, не вийде кардинально покращити ситуацію без розуміння населенням правильного та екологічно безпечного сортування, що у свою чергу, приведе до правильної та максимально можливої переробки сміття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вепренцев И.В. Европейский поход к отходам. Твердые бытовые отходы: Науч.-практ. журн. 2006. № 10. С. 34-36.
2. Гуцайлюк З.В. Облік виробничих відходів: проблеми методики та організації. Бухгалтерський

облік та аудит. 2004. № 3. С. 9-12.

3. Звітні матеріали по Львівському полігону ТПВ. МПК «Збиранка», 2004.

4. Компанія Egis презентувала депутатам Львівської міськради план заходів вирішення проблеми з ТПВ. URL: https://zaxid.net/kompaniya_egiz_prezentovala_deputatam_lvivskoyi_miskradi_plan_zahodiv_virishennya_problemi_z_tpv_n1424576.

5. Комплексна екологічна програма на 2017-2022 роки для міста Львова. URL: [https://www8.city-adm.lviv.ua/inTEAM/Uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/90D7918C562FD4EDC225811D0045FBBF?OpenDocument](https://www8.city-adm.lviv.ua/inTEAM/Uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/90D7918C562FD4EDC225811D0045FBBF?OpenDocument).

6. Комплексна програма «Мінімізації впливу на навколишнє середовище Львівського полігону твердих побутових відходів з метою впровадження терміну його експлуатації та перетворення в екологічно безпечний об'єкт». Розробники: ТзОВ «Гафса» (м. Стрий), ТзОВ «Сенс» (м. Львів), ЖКГ м. Львів. Львів-Стрий, 2005.

7. Концепція створення додаткових виробничих площ на існуючому Львівському сміттєзвалищі за рахунок рекультиватії гудронакопичувачів. НАН

України, НАК «Нафтогаз України», інститут геології і геохімії горючих копалин, науково-виробнича фірма «Сенс». – Львів, 2002.

8. Механізми державного управління у сфері безпеки поводження з твердими побутовими відходами. URL: http://nuczu.edu.ua/img/articles/1599/dis_Olenychenko.pdf

9. Міщенко В.С. Шляхи підвищення використання вторинних ресурсів. Продуктивні сили України. 2009. № 1. С. 31 -32.

10. Мороз О., Свентух А., Свентух О. Економічні аспекти вирішення екологічних проблем утилізації твердих побутових відходів: монографія. Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2003. 110 с.

11. Про Програму поводження з твердими побутовими відходами у м. Львові на 2014-2018 роки: Ухвала №4132 Львівської міської ради від 18.12.2014 р.

12. Фондові матеріали Головного управління Держсанепідслужби у Львівській області.

13. Фондові матеріали Державної екологічної інспекції у Львівській області.

14. Фондові матеріали Львівської міської ради.

УДК 911.3

Гаврилук О.К.,
магістрант кафедри економічної та соціальної географії
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ОЦІНКИ РІВНЯ УРБАНІЗАЦІЇ: КЕЙС ПІВНІЧНО-СХІДНОГО МАКРОРЕГІОНУ УКРАЇНИ

У статті викладений порівняльний просторовий аналіз різних підходів оцінки рівня урбанізації території на мікрорегіональному та локальному масштабах. Здійснено комплексну оцінку урбанізованості мікрорегіонів Північно-Східного макрорегіону України за результатами кластерного аналізу. Для кластерного аналізу використовувалися 4 показники, що характеризують рівень урбанізації території за різними методичними підходами. На локальному масштабному рівні оцінку рівня урбанізації було здійснено за 6 індикаторами благоустрою житлового фонду міст Полтавської, Сумської та Харківської областей. Використовуючи доступну статистичну інформацію по містах, було здійснено типізацію міст за рівнем благоустрою житлового фонду з використанням методу карт самоорганізації Кохонена.

Ключові слова: урбанізація, рівень урбанізації, мікрорегіональний масштаб, локальний масштаб, Північно-Східний макрорегіон України, кластерний аналіз, типізація, метод карт Кохонена.

В статті изложен сравнительный пространственный анализ различных подходов оценки уровня урбанизации территории на микрорегиональном и локальном масштабах. Осуществлена комплексная оценка урбанизированности микрорегионов Северо-Восточного макрорегиона Украины, основанная на результатах кластерного анализа. Для кластерного анализа использовались 4 показателя, характеризующие уровень урбанизации территории с позиций разных методических подходов. На локальном масштабном уровне оценка уровня урбанизации была осуществлена с 6-ю индикаторами благоустройства жилищного фонда городов Полтавской, Сумской и Харьковской областей. Используя доступную статистическую информацию по городам, осуществлена типизация городов по уровню благоустройства жилищного фонда с использованием метода карт самоорганизации Кохонена.

Ключевые слова: урбанизация, уровень урбанизации, микрорегиональный масштаб, локальный масштаб, Северо-Восточный макрорегион Украины, кластерный анализ, типизация, метод карт Кохонена.

Navyryliuk O.K. ANALYSIS OF APPROACHES TO ASSESS THE URBANIZATION LEVEL: THE CASE OF THE NORTHEAST MACRO-REGION OF UKRAINE

The article presents a comparative spatial analysis of different approaches to assess the urbanization level at the micro-regional and local scales. A comprehensive assessment of urbanization in the micro-regions of the Northeastern Macro-Region of Ukraine was carried out based on the results of cluster analysis. The cluster analysis involved 4 indicators characterizing the urbanization level of the territory calculated according to different methodological approaches. At the local scale, an assessment of the urbanization level was carried out for Poltava, Sumy, and Kharkiv regions using 6 indicators of housing improvement. Based on the available statistical information, the cities were classified according to the level of housing improvement using Kohonen maps.

Key words: urbanization, level of urbanization, micro-regional scale, local scale, North-Eastern Macro-region of Ukraine, cluster analysis, classification, Kohonen map.

Постановка проблеми. Кількісний складник урбанізації інтерпретується різними способами, через різні за змістом показники, кожен з яких характеризує деяку визначену сторону цього складного процесу. Проте для кожного масштабного рівня існують свої найрепрезентативніші показники-індикатори урбанізованості території, оскільки кожен геотаксономічний рівень має свої особливості

формування і розвитку як міських поселень, так і міської культури. Тому в даній статті буде розглянуто теоретичну базу існуючих підходів оцінки рівня урбанізованості (урбанізації) на мікрорегіональному і топічному масштабних рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні суспільно-географічні дослідження процесу урбанізації та оцінки рівня урбанізовано-

сті територій висвітлені в працях Гукалової І.В., Мезенцева К.В., Нефьодової Т.Г. та інших.

Постановка завдання. Метою статті є тестування існуючих підходів оцінки рівня урбанізованості території на різних масштабних рівнях Північно-Східного макрорайону (макрорегіону) та дослідження особливостей урбанізованості територіальних одиниць.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тестування існуючих підходів оцінки рівня урбанізованості території відбувалось на двох масштабних рівнях (мікрорегіональному і топічному), які мають якісно відмінне проектування урбанізаційних процесів на свою територію. Північно-Східний макрорегіональний кейс вибраний не випадково, адже він належить до найбільш індустріально розвинених та держбюджетоутворюючих макрорегіонів країни, а також у його складі наявний один гіперурбанізований регіон (Харківська область) і два середньоурбанізованих регіони (Полтавська і Сумська області), тобто вони мають чітко виражені просторові контрасти та внутрішньорегіональні відміни урбанізації і, як результат, – диференціацію та поляризацію за рівнем урбанізованості.

Мікрорегіональний масштаб. Для мікрорегіонального рівня виділяються такі підходи: класичний, територіально-цілісний, ієрархічний та комплексний.

Класичний підхід. Класичною є оцінка рівня урбанізації за часткою міського населення від загальної чисельності населення мікрорегіону (району) – цей підхід є офіційним статистичним підходом, проте він не завжди показує внутрішні особливості розподілу міського населення та його способу життя, рівень складності частин міських систем розселення мезорегіону, що відбивається на кінцевому просторовому портреті диференціації мікрорегіонів.

Територіально-цілісний підхід. Як показує практика [8], під час розрахунку офіційного рівня урбанізації адміністративних районів утворюються інформаційні «дірки» урбанізованості території районів, оскільки можуть спостерігатися випадки, коли в межах адмінрайону розташовані місто обласного підпорядкування або міськрада, які не враховуються як міське населення району, що, у

свою чергу, може призводити до курйозних нульових значень офіційного рівня урбанізації. Тому варто ввести новий показник реальної або фактичної урбанізації, що спирається на територіально-цілісний підхід, а не лише на адміністративний. Тобто «район», або мікрорегіон розуміється як географічно-цілісне об'єднання міста обласного підпорядкування або міськради та тяжіючого до них адміністративного району. Оскільки, як казала колись Жаклін Боже-Гарньє, місто – віддзеркалення свого району [1], це чітко підштовхує нас до ідеї створення показника реального або фактичного рівня урбанізації, щоб позбавитись від нульових або квазіреальних значень офіційного рівня урбанізації.

Ієрархічний підхід. Також, окрім класичного показника «частка міського населення в населенні району», цікавим ієрархічним підходом є підхід Едуардо Арріага (Eduardo Arriaga) [8; 16; 20], який, розглянувши негативні сторони показника «частка міського населення», запропонував для вимірювання рівня урбанізованості індекс, що розраховується за формулою 1 [16]:

$$U_j = \frac{\sum_{i=1}^n C_i^2}{P_j},$$

де: U_j – індекс урбанізованості j -го району; C_i – людність i -го міста, тис. осіб; P_j – загальна чисельність населення j -го району, тис. осіб.

Цей індекс (завдяки піднесенню до квадрату чисельності населення міських поселень) дозволяє в більшій мірі враховувати роль великих і найбільших міст, що, безумовно, являються головними носіями процесу урбанізації. Ед. Арріага наголошує, що навіть за наявності суттєвих недоліків статистичної інформації щодо населення міст і агломерацій різних країн, значення індексу в разі використання даних по окремих містах чи групах міських поселень є достатньо близьким до реальних уявлень про рівень урбанізації на конкретній території. Аналіз рівня урбанізації з використанням індексу Ед. Арріага в порівнянні з «часткою міського населення» дозволяє не тільки враховувати одну з важливих особливостей урбанізації – розвиток великих міст, але й виявляти в значно більшій мірі мікрорегіональні відміни рівня урбанізації.

Отже, ідея цього показника полягає в контрастуванні розмірів міських поселень зав-

дяки піднесенню до квадрата людності міських поселень, тому різко зростає значення остаточної оцінки великих і найбільших міст.

Для більш різнобічної оцінки районів, на думку І.В. Зоріна та І.В. Канцєбовскої [6], варто використовувати показник, який дозволяє враховувати іншу важливу особливість розселення – розподіл міських поселень за їхньою величиною. Автори пропонують такий показник, який дозволить виявити специфіку районів з рівнем урбанізації, детермінованим не лише наявністю одного найбільшого міста, але й середніх за людністю міст. Це показник пропонують розраховувати за такою формулою 2 [16]:

$$U_j = \frac{\sum_{i=1}^n C_i^2 - C_1^2}{F_j - C_1},$$

де: U_j – рівень урбанізації j -го району; C_i – людність i -го міста, тис. осіб; C_1 – людність 1-го за чисельністю населення (найбільшого) міста, тис. осіб; F_j – загальна чисельність населення j -го району, тис. осіб.

Таким чином, розглянуті показники, що характеризують в тій чи іншій мірі урбанізованість району, все ж не дають уявлення щодо просторових особливостей урбанізації, не відображають особливості (специфіки) того чи іншого міського поселення району. Тому І.В. Зорін та І.В. Канцєбовска [6] пропонують використовувати територіальний індекс урбанізації, оскільки міські поселення, виникаючи і розвиваючись у межах визначених територій, все активніше впливають на оточуючу сільську місцевість шляхом розповсюдження міського способу життя. Цей індекс враховує ступінь освоєння міськими поселеннями тих територій, на які вони поширюють свій вплив. Територіальний рівень урбанізації розраховується по формулі 3 [16]:

$$T_j = U_j \frac{1 - S_j / S}{S_j / S},$$

де: U_j – індекс урбанізованості j -го району; S_j – площа j -го району; S – площа регіону.

Таким чином, даний показник у поєднанні з індексом урбанізації та «реальною часткою міського населення» може допомогти визначити території з високим ступенем локалізації міського населення і своєрідною мережею міських поселень.

Комплексний підхід. Щодо комплексної оцінки урбанізованості районів будь-

якого регіону доволі цікавою є методика, запропонована І.В. Зоріним та І.В. Канцєбовскої [6]. Автори акцентують увагу на тому, що під час дослідження сучасних процесів урбанізації є два основних критерії: аналіз зростання кількості міських поселень і чисельності в них жителів, а також мережі розселення; поєднання міської мережі поселень із соціальною інфраструктурою. Спираючись на цей другий критерій і запропонований підхід [6], можна вивести формулу 4 для розрахунку комплексного показника рівня урбанізації:

$$A_j = [M_j + M'_j + N_j + N'_j + R_j + S_j + T_j] \times K_j,$$

де: A_j – комплексний показник рівня урбанізації j -го району; M_j – відношення чисельності міського населення j -го району до загальної чисельності міського населення регіону; M'_j – відношення чисельності міського населення для міст з населенням понад 50 тис. жителів j -го району до загальної чисельності міського населення регіону; N_j – відношення кількості міських поселень j -го району до загальної кількості міських поселень регіону; N'_j – відношення кількості міст з населенням понад 50 тис. жителів j -го району до загальної кількості міських поселень регіону; R_j – відношення чисельності сільського несільськогосподарського населення j -го району до загальної чисельності сільського несільськогосподарського населення регіону; S_j – відношення чисельності студентів, які навчаються у ВНЗ і середніх спеціалізованих навчальних закладах j -го району до загальної чисельності студентів ВНЗ і середніх спеціалізованих навчальних закладів регіону; T_j – відношення протяжності транспортної мережі j -го району до загальної протяжності транспортної мережі регіону; K_j – коефіцієнт площі j -го району, що знаходиться за формулою 5:

$$K_j = (1 - Ps_j) / Ps_j,$$

при

$$Ps_j = s_j / s,$$

де: s_j – площа j -го району; s – площа регіону.

Так, методику, засновану на поєднанні міської мережі поселень із соціальною інфраструктурою, пропонують І.В. Зорін, І.В. Канцєбовска [6] та А.М. Виходцев [3]. Небез-

підставно критикує Д.В. Подимова [13], що формула, запропонована вченими, погано пристосована для оцінки урбанізації в разі великого обсягу даних, а поєднання різнопланових характеристик, починаючи від ставлення чисельності міського населення до загальної чисельності і закінчуючи ставленням протяжності транспортної мережі до загальної протяжності, швидше згладить відмінності в різниці за показниками, що призведе до помилкових значень і помилкової характеристики. Поєднання окремих показників математичними обчисленнями під час аналізу дає швидше усереднене уявлення за даними показниками про ситуацію, що склалася на певній території. Тим не менше, дослідження з використанням цієї формули присутні й зараз [19].

Отже, для тестування репрезентативності та адекватності вищезазначених показників, спираючись на наявну статистичну базу Держкомстату України (станом на 01.01.2013 р.), були зроблені емпіричні розрахунки в розрізі

мікрорегіонів Північно-Східного суспільно-географічного макрорегіону України (табл. 1).

Отже, спробуємо пояснити такі результуючі картини диференціації мікрорегіонів за різними підходами. Розподіл мікрорегіонів за офіційним рівнем урбанізації показує викривлену поляризацію (табл. 1), оскільки є райони з нульовим рівнем урбанізації: в Полтавському регіоні – Кременчуцький, Лубенський, Полтавський; у Сумському–Лебединський, Роменський; у Харківському–Ізюмський, Куп'янський, Первомайський. А також є райони з квазістатистичним рівнем урбанізації, наприклад Харківський, Шосткинський та інші райони. Що й пояснює таку високу контрастність районів за отриманими розрахунковими даними класичного підходу: різниця крайніх значень діапазону, тобто між максимальним значенням (71,4% – Дергачівський район Харківської обл.) і мінімальним значенням (8,4% – Конотопський район Сумської обл.), за цим показником становить 8,46 рази.

Таблиця 1

Поляризація мікрорегіонів Північно-Східного макрорегіону за рівнем урбанізованості

Райони-лідери	Райони-аутсайтери	MAX / MIN
<i>Частка міського населення в населенні мікрорегіону</i>		
Дергачівський (X*), Харківський (X), Ямпільський (С), Балаклійський (X), Котелевський (П), Кролевецький (С), Вовчанський (X), Білопільський (С), Чугуївський (X), Тростянецький (С)	Кременчуцький (П), Лубенський (П), Полтавський (П), Ізюмський (X), Куп'янський (X), Первомайський (X), Лебединський (С), Роменський (С), Конотопський (С), Охтирський (С)	8,46
<i>Реальна частка міського населення в населенні мікрорегіону</i>		
Харківський (X), Кременчуцький (П), Шосткинський (С), Сумський (С), Полтавський (П), Лозівський (X), Чугуївський (X), Ізюмський (X), Конотопський (С), Дергачівський (X)	Машівський (П), Близнюківський (X), Дворічанський (X), Чорнухинський (П), Оржицький (П), Шишацький (П), Зачепилівський (X), Новосанжарський (П), Семенівський (П), Великобурлуцький (X)	5,03
<i>Індекс урбанізації Арріага</i>		
Харківський (X), Полтавський (П), Сумський (С), Кременчуцький (П), Конотопський (С), Шосткинський (С), Ізюмський (X), Лозівський (X), Охтирський (С), Лубенський (П)	Чорнухинський (П), Оржицький (П), Машівський (П), Близнюківський (X), Дворічанський (X), Зачепилівський (X), Великобурлуцький (X), Козельщинський (П), Шишацький (П), Коломацький (X)	2238,5
<i>Територіальний (площинний) індекс урбанізації Арріага</i>		
Харківський (X), Полтавський (П), Кременчуцький (П), Сумський (С), Шосткинський (С), Конотопський (С), Лозівський (X), Ізюмський (X), Охтирський (С)	Близнюківський (X), Оржицький (П), Великобурлуцький (X), Машівський (П), Чорнухинський (П), Дворічанський (X), Козельщинський (П), Семенівський (П), Глобинський (П), Зачепилівський (X)	1277,2

* (X) – Харківська область, (П) – Полтавська область, (С) – Сумська область

Саме тому більш цікавою є картина диференціації районів за реальним рівнем урбанізації, що базується на принципі територіальної цілісності (табл. 1). Бачимо, що цілісність дуже якісно змінила когорту як «районів-лідерів», так і «районів-аутсайдерів» відносно попереднього підходу (табл. 1). Левова частка районів з нульовим значенням офіційного рівня урбанізації стали районами-лідерами за реальним рівнем урбанізації (реальною часткою міського населення мікрорегіону), що пояснюється наявністю в них сильних соціально-економічних центрів з високим демографічним потенціалом (Харківський, Кременчуцький, Сумський, Полтавський та інші райони).

Результати кореляційного аналізу, як у розрізі макрорегіону, так і у розрізі окремих мезорегіонів не показав ніяких чітких взаємозв'язків між офіційним та фактичним рівнем урбанізації мікрорегіонів. Проте істотно зменшилася різниця між максимальним і мінімальним значеннями реального рівня урбанізації, яка становить 5,03 рази на противагу 8,46 рази за класичним підходом, що пояснюється позбавленням від нульових та квазістатистичних районів.

Якщо ж говорити про розподіл мікрорегіонів за ієрархічним підходом, то тут всі райони з найбільшими та великими містами в Північно-Східному соціально-економічному макрорегіоні різко зайняли лідируючі позиції (див. табл. 1) – Харківський, Полтавський, Сумський, Кременчуцький, Конотопський, Шосткинський та інші райони з потужним демографічним потенціалом. Можна сказати, що ці райони-лідери утворили певний архіпелаг в ієрархічному океані макрорегіону. Що ж стосується районів-аутсайдерів, то їхню когорту очолюють мікрорегіони з малими міським поселеннями (смт). Також спостерігається гіпертрофоване співвідношення між максимальним та мінімальним значенням індексу урбанізації Арріага – 2238,5 рази (табл. 1), що пояснюється піднесенням до квадрату міста-мільонера Харкова, який створює просто гігантську контрастність малим міським поселенням. Цікавими виявились результати кореляційного аналізу: в межах макрорегіону спостерігається слабкий взає-

мозв'язок з офіційним та фактичним рівнем урбанізації районів; в межах трьох мезорегіонів індекс Арріага досить сильно взаємозв'язаний із фактичним рівнем урбанізації (реальна частка міського населення району) лише в межах Полтавського мезорегіону ($r = 0,75$), що пояснюється наявністю достатньої кількості міст з високою та середньою людністю (міста – Полтава, Кременчук, Лубни, Миргород), а ще в межах Полтавської області спостерігається помірний зворотній зв'язок між індексом Арріага та класичним рівнем урбанізації ($r = -0,59$), що пояснюється наявністю багатьох нульових (Полтавський, Кременчуцький, Лубенський райони) та одного квазістатистичного (Миргородський район) за значенням офіційного рівня урбанізації районів.

Територіальний індекс Арріага також дає цікаву картину диференціації районів (див. табл. 1), адже окрім людності міських поселень мікрорегіону враховує ще й територіальну концентрацію міського населення. Саме тому група «районів-лідерів» залишається майже без змін (табл. 1), а група «районів-аутсайдерів» трохи зазнала якісних змін за рахунок приєднання до своєї когорти району з великою площею та низьким рівнем демографічного потенціалу міських поселень (Глобинського району Полтавської обл.), також цим пояснюється і лідерство серед аутсайдерів Близнюківського району (Харківська обл.). Проте, незважаючи на таке врахування площі районів та похідних результатів територіальної концентрації міського населення, контрастність і за даним показником залишається надзвичайно великою: відношення максимального значення до мінімального становить 1277,2 рази, що знову ж таки пояснюється врахуванням м. Харкова у складі Харківського мікрорегіону. За результатами кореляційного аналізу територіальний індекс Арріага має дуже високий взаємозв'язок з індексом Арріага як у розрізі районів макрорегіону, так і в розрізі районів по окремих мезорегіонах, тому всі інші взаємозв'язки з різними показниками в розрізі мікрорегіонів майже повністю дублюють характер взаємопов'язаності індексу Арріага з іншими показниками.

На жаль, комплексний показник рівня урбанізованості не вдалось розрахувати через від-

сутність повного спектру показників у розрізі районів трьох областей. Проте для інтегрального розуміння урбанізованості мікрорегіонів Північно-Східного макрорегіону було проведено кластеризацію за емпіричними розрахунками показників, що аналізувались вище, та за результатами нормування даних показників.

Отже, в результаті кластеризації мікрорегіонів Північно-Східного макрорегіону було виділено 4 кластера за рівнем урбанізованості території (рис. 1, табл. 2): Тип 1 – гіперурбанізований район Харківського метрополісу; Тип 2 – гіпер- та високоурбанізовані райони; Тип 3 – середньо- та низькоурбанізовані райони; Тип 4 – руральні райони.

Тип 1 – гіперурбанізований район Харківського метрополісу. Об'єднує в собі лише один Харківський мікрорегіон, який є найпотужнішим полюсом соціально-економічного розвитку Північно-Східного макрорегіону, а також «штаб-квартирою» ядра Харківської агломерації – місто Харків.

Тип 2 – Об'єднує в собі 26 гіпер- та високоурбанізованих районів, що очолюються центрами з високим демографічним потенціалом, або лівова частка населення яких проживає в міських поселеннях.

Тип 3 – Об'єднує 33 середньо- та низькоурбанізованих райони, яким притаманні як міський (понад або майже 50% населення проживає в містах і міських поселеннях), так і сільський спосіб життя;

Тип 4 – Включає в себе 10 руральних районів, що очолюються райцентрами, які мають

статус смт; рівень урбанізації в цих районах становить менше 30%. Більшість із них – мікрорегіони, які знаходяться на периферії областей, що позначається на їхньому соціально-економічному та культурному розвитку і впливає на їхню міграційну привабливість.

Локальний (топічний) масштабований рівень. Перш ніж говорити про оцінку урбанізованості території українських міст Північно-Східного макрорегіону, потрібно усвідомити саму дефініцію «місто» в нашій державі.

Загальновідомо, що до міста належать поселення з чисельністю понад 10 тис. осіб, серед яких дві третини становлять робітники та службовці, включаючи членів їхніх сімей. Ці критерії було визначено Указом Президії Верховної Ради Української РСР «Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР» від 12 березня 1981 р. [14, с. 286]. Такий спотворений поділ поселень на сільські і міські не відповідає сучасним уявленням про розвиток багатоаспектних та полімасштабних урбанізаційних процесів. В Україні 60 міст мають населення менше 10 тис. чоловік, а міста Угнів Львівської області та Берестечко Волинської області – відповідно 1,2 тис. та 1,9 тис. осіб. Водночас великі населені пункти, наприклад Ковшарівка Харківської області з населенням 25 тис. осіб, мають статус селища міського типу [5, с. 87].

Проблема визначення таких багатоаспектних понять, як «місто» та «село» існувала вже давно. Так, російський статистик К.Ф. Герман

Таблиця 2

Середні значення показників-індикаторів урбанізованості в розрізі мікрорегіональних кластерів (типів)

Типи районів за рівнем урбанізованості	Кількість районів	Офіційний рівень урбанізації	Фактичний рівень урбанізації	Індекс урбанізації Арріага	Територіальний індекс Арріага
ТИП 1	1	0,67	0,96	1270,29	21148,87
ТИП 2	26	0,31	0,67	41,98	744,69
ТИП 3	33	0,40	0,40	3,82	109,03
ТИП 4	10	0,23	0,23	1,03	28,26
Середні значення по районах	–	0,34	0,48	35,64	633,01
Середні значення по районах без Харківського мікрорегіону	–	0,31	0,43	15,61	293,99

на початку XIX століття писав: «Многие города <...> называются городами единственно по важности оных в рассуждении управления, рекрутских наборов, собирания податей, отправления правосудия и, наконец, для облегчения крестьян <...> Российские государи умножали, особливо в XVIII в., число городов не столько для ободрения мануфактурной и торговой промышленности, сколько по видам управления; и хотя место называлось городом, но промышленность оного всегда оставалась земледельческой, и народонаселение не умножалось до той степени, чтобы доставить оному поистине наименования города» [17].

Цікавою є концепція «істинного міста», створена В.П. Семеновим-Тянь-Шанським у його роботі «Город и деревня в европейской России: очерк по экономической географии» [15]. Опрацювавши різні ознаки (критерії) істинного міста (близько 35 в праці «Города России в 1904 году» [4] і розглянувши їх здатність до реального застосування, В.П. Семенович-Тянь-Шанський дійшов висновку, що лише два показники дають більш-менш адекватну оцінку щодо істинного розуміння про міський характер поселення: людність поселення та відсоток населення, що взагалі не займається сільським господарством у зв'язку з високим рівнем його товарно-промислового обороту. Ще важливими ознаками для віднесення поселення до класу міста (за В.П. Семенович-Тянь-Шанським) є переважаючий характер житлової забудови (багатопверховість, середня людність житлового будинку в місті) та рівень благоустрою поселення (штучне освітлення та ін.), але для своїх істинних міст В.П. Семенович-Тянь-Шанський такі показники не використовував, адже в них була доволі низька репрезентативність із точки зору статистичної бази того часу. Таким чином, В.П. Семенович-Тянь-Шанський звів визначення міста до людності й суто економічного змісту – зайнятості населення.

Зараз деякі вчені теж підтримують такий підхід. Так, наприклад, О. Троцьковський виклав ідею визначення рівня аграрності міста, оскільки в місті не все населення зайнято суто міськими видами економічної діяльності.

Для розуміння статусу міста як аграрного О. Троцьковський свого часу запропонував

певну формулу: $A=S/U$, де A – ступінь «аграрності» міста; S – обсяг діяльності його жителів з обслуговування села; U – обсяг трудової діяльності міського населення загалом [18]. У даному випадку не уточнено зміст терміну «обслуговування села». На думку О. Павлова [12], під цим слід мати на увазі не соціально-культурне обслуговування жителів навколишніх сіл, оскільки за цією ознакою найбільш аграрними є центри регіонів, а рівень виробничо-інфраструктурного обслуговування суб'єктів господарювання, який визначається часткою підприємств харчової та переробної промисловості й організацій та установ, що надають послуги сільському господарству. Іншим критерієм «аграрності» міста, з точки зору О. Павлова [12], є спосіб життя його населення, який визначається зайнятістю населення у власному підсобному господарстві та на присадибній ділянці. При цьому кількість населення міста не завжди є визначальною для його віднесення до категорії аграрного, хоча, як правило, вона не перевищує 50 тис. осіб [12].

Але на недостатність тільки економічних критеріїв визначення міста вказують різні автори [2; 7; 10]. Так, наприклад, відомий дослідник проблем історичної демографії Я.Є. Водарський [2] писав, що економічна характеристика міста як протилежність селу, при всій її важливості, не може бути єдиним показником.

Тому ще одними з важливих індикаторів виступають забудова території міста і благоустрій житлового фонду, що взаємопов'язані між собою та виступають маркерами міського чи сільського способу життя населення. Адже в українських містах та особливо містечках (снт) присутність фрагментів сільської забудови «приватного сектора» – звичайне явище. Цікавою є думка Т. Нефьодової [11] про те, що характерною ознакою сільського будинку (сільського способу життя у «приватному секторі» міських поселень) можна вважати вбиральню у дворі, тобто відсутність каналізації. Також вона наголошує на тому, що саме відсутність каналізації, а не газу і навіть не водопроводу – вірна ознака забудови сільського типу, відсутність елементарних зручностей, насправді, є ключовим індикатором ірреальної урбанізованості. Проте вчена застерігає,

що урбанізація не зводиться до побуту, але в процесі зсуву акцентів з аналізу звичайної статистики населення до вивчення умов і способу його життя пошук їх індикаторів не завершений [11]. Загалом, переважна більшість науковців головними індикаторами побутових умов вважають показники інфраструктурного облаштування житлового фонду водопроводом, каналізацією, газом, гарячим водопостачанням, ванними (душовими) та опаленням [9].

Тож, проаналізувавши статистичну інформацію в розрізі міст Північно-Східного макрорегіону, було визначено, що лише 29 з 47 міст мають наявну статистику по цих 6-ти показниках, що певним чином впливає на репрезентативність дослідження локального масштабного рівня. Хоча і за такої емпіричної бази можна виділити певні типи міст за рівнем побутової урбанізації.

Отже, в результаті побудови карт самоорганізації Кохонена за 6-ма показниками в розрізі 29 міст макрорегіону було виділено 4 типи міст за рівнем благоустрою житлового фонду (рис. 2):

1) міста з високим рівнем побутової урбанізації; 2) міста із середнім рівнем побутової урбанізації (благоустрою житлового фонду); 3) міста з низьким рівнем побутової урбанізації; 4) міста з переважно депресивним рівнем благоустрою житлового фонду.

Міста з високим рівнем побутової урбанізації. До типу належать міста-ядра агломерацій та крупні економічно розвинуті транспортні вузли – міста обласного підпорядкування (всього 10 міст). Це переважно всі найбільші міста Північно-Східного макрорегіону.

Міста із середнім рівнем побутової урбанізації (благоустрою житлового фонду). До типу належить 8 міст обласного значення, які є важливими соціально-економічними та культурно-рекреаційними центрами Північно-Східного макрорегіону. Переважна більшість з них (75%) – розвинуті транспортні вузли.

Міста з низьким рівнем побутової урбанізації. До типу належать малі міста Полтавської області (всього 3 міста). Перші два міста –

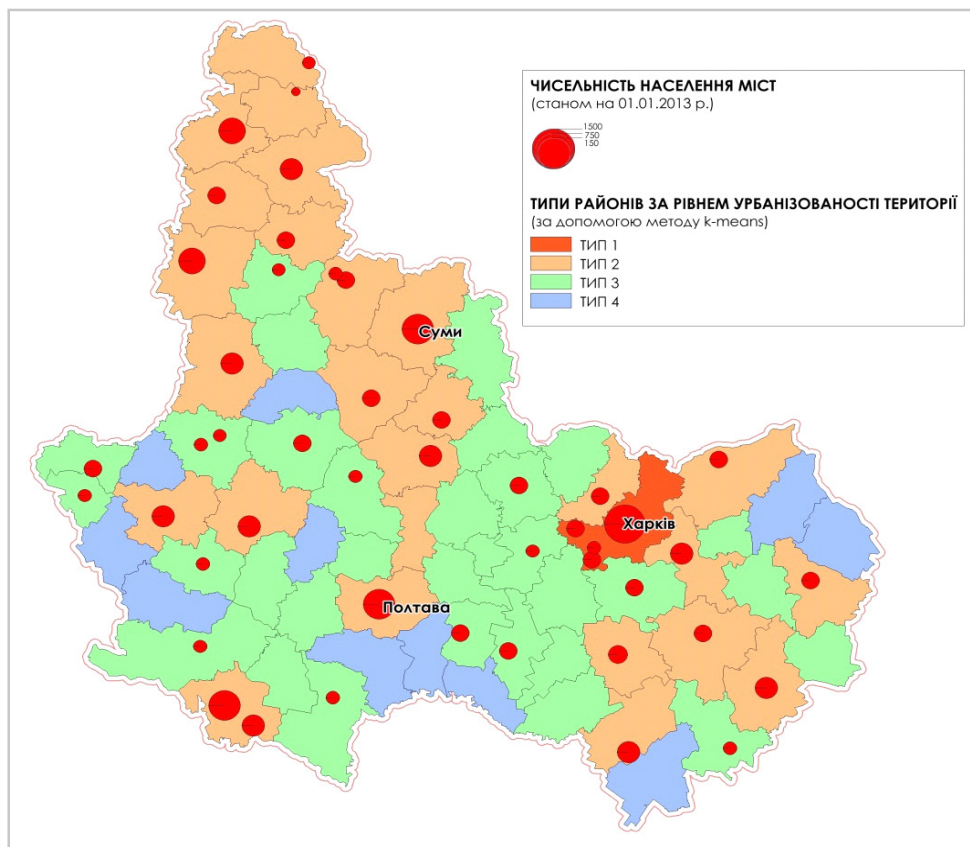

Рис. 1. Типізація районів Північно-Східного макрорегіону за групою показників-індикаторів урбанізованості

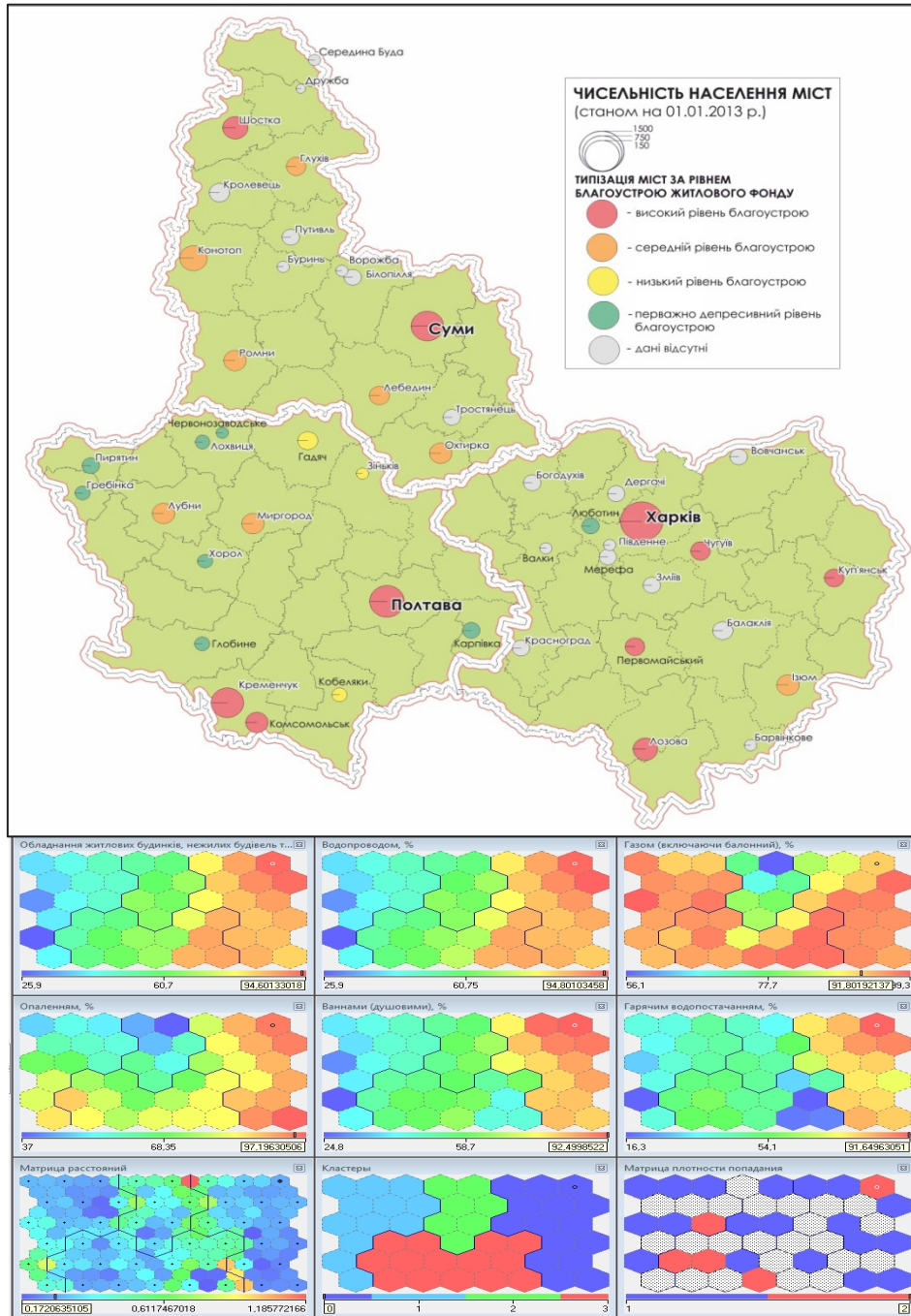

Рис. 2. Типізація міст Північно-Східного макрорегіону за рівнем благоустрою житлового фонду

міста районного значення (райцентри), які є відносно середньорозвинутими соціально-економічними та культурними центрами Полтавського регіону та важливими транспортними пунктами (м. Кобеляки – проходить автодорога європейського значення; м. Зіньків – автодорога національного значення). А останнє заслуговує на особливу увагу, оскільки

місто обласного значення Гадяч – провідний центр нафтогазовидобувної промисловості України та важливий транспортний «вузол» макрорегіону.

Міста з переважно депресивним рівнем благоустрою житлового фонду. До типу належать 8 міст. Серед них лише місто Люботин – місто обласного значення, а також один

із важливих транспортних вузлів макрорегіону, хоча лівова частка його населення живе в сільських або напівсільських умовах. Всі інші міські поселення – дуже малі міста районного значення (кожне з населенням до 16 тис. осіб), які є переважно транспортними пунктами та вузлами регіонального значення із слабкою економічною базою.

Отже, проаналізувавши виділені типи, бачимо, що рівень побутової урбанізації залежить від багатьох чинників: суспільно-географічного положення та економічного профілю міста, його адміністративного статусу, чисельності населення, культурного розвитку та ін. Також можна висунути гіпотезу про те, що міста з відсутніми даними переважно будуть належати до типів міст із низьким та депресивним рівнем благоустрою житлового фонду, оскільки це у своїй більшості малі міста серед наявних інформаційно-латентних міст.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, полімасштабність показала нам різні ефекти печворку (*patchwork*), як на кожному масштабному рівні, так і за різними кількісними підходами.

Встановлено, що якісне накладання масштабів, тобто застосування різних кількісних прийомів, що враховують специфіку масштабу, дає кращу картину урбанізованості конкретного міського поселення, потім мікрорегіону, а далі допомагає зрозуміти специфіку урбанізованості як регіону, так і макрорегіону.

Використовуючи ідею Едуарда Арріага (акцент на ієрархічності міських поселень) та знаючи реалії міського розвитку в Україні (враховуючи інфраструктурну забезпеченість житлового фонду та характер зайнятості населення, реформу децентралізації влади та місцевого самоврядування), перспективним комплексним показником оцінки рівня урбанізації території може слугувати така формула:

$$IU_j = \frac{\sum_{i=1}^n [\sqrt{\alpha_i \times \beta_i \times \gamma_i \times \delta_i \times \varepsilon_i \times \zeta_i} \cdot C_i]^2 + \sum_{k=1}^m [(1 - w_k) \cdot C_k]^2}{P_j}$$

де: IU_j – комплексний індекс урбанізованості j -ї територіальної громади; C_i – людність i -го міста, тис. осіб; n – кількість міст; обладнання житлових будинків, нежилых будівель та гуртожитків i -го міста: α_i – водопроводом, частка від загальної площі; β_i – каналізацією,

частка від загальної площі; γ_i – газом (включаючи балонний), частка від загальної площі; δ_i – гарячим водопостачанням, частка від загальної площі; μ_i – ванними (душовими), частка від загальної площі; ζ_i – опаленням, частка від загальної площі; C_k – людність k -го селища міського типу, тис. осіб; m – кількість селищ міського типу; w_k – частка людей від усіх працюючих k -го селища міського типу, що зайняті в сільському господарстві; P_j – загальна чисельність населення j -ї територіальної громади, тис. осіб.

Дана формула має такий зміст: у першому доданку чисельника визначається, яка кількість населення міста живе в міських умовах, потім результат підносимо до квадрата, щоб врахувати ієрархічний розвиток міста; другий доданок визначає, яка кількість населення смт займається міськими видами економічної діяльності (тобто тих, що не працюють у сільському господарстві), а результат теж підносимо до квадрата, щоб врахувати ієрархічний розвиток смт; і в кінці отримуємо в чисельнику ділимо на загальну чисельність населення громади. Також наведена вище формула може бути модифікована і під потребу оцінки урбанізованості території повітів та мезорегіонів, адже включає в себе «масштабний виток»: від локальних даних до оцінки урбанізованості територій вищих масштабних рівнів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Боже-Гарнье Ж. Очерки географии городов; пер. с франц. М.: Прогресс, 1967. 421 с.
2. Водарский В.Я. Города и городское население России XVII в. Вопросы истории хозяйства и населения России XVII в. Очерки по истории географии. М., 1974.
3. Выходцев А.М. Некоторые аспекты развития урбанизации на территории Югры. География и природ. ресурсы. 2008. № 3. С. 111–114.
4. Города России: в 2-х т. / Центр. стат. ком. МВД. - СПб.: Типо-лит. Ныркина, 1906–1914. Т. 1: Города России в 1904 году. 1906. 907 с., разд. паг.
5. Заславский Г.А. Украина в мире регионов. Одеса: Маяк, 2003. 164 с.
6. Зорин И.В., Канцеровская И.В. Некоторые методы измерения уровня урбанизации. Проблемы современной урбанизации. М., 1972. С. 191–203.
7. Иофа Л.Е. Города Урала. Ч.1. Феодалный период. Изд-во: М.: Географгиз, 1951. 422 с.
8. Майстер А.А. Расселенческая освоенность территории Волынской области Украины. Псковский региональный журнал. 2014, № 20. С. 79–87.

9. Мезенцев К., Клюйко Т. Просторові трансформації житлових функцій у приміській зоні Києва. Часопис соціально-економічної географії. 2015. Вип. 18 (1). С. 87–93.
10. Нефёдова Т.Г., Полян П.М., Тревиш А.И. Город и деревня в Европейской России: сто лет перемен. М.: ОГИ, 2001. 558 с.
11. Нефедова Т. Городская сельская Россия: «По «бытовой» урбанизации Россия ближе к Мексике, чем к США или Франции». URL: <http://demoscope.ru/weekly/2004/0141/tema02.php>
12. Павлов О.І. «Аграрні міста» як полюси економічного зростання та відродження сільських територій України. Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету. 2009. № 1. С. 178–181.
13. Подымова Д.В. Развитие пространственного коридора Квебек – Уинсор в начале XXI в. Современные проблемы науки и образования. 2014. № 1. URL: www.science-education.ru/115-11906
14. Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 12 берез. 1981 р. Територіальна організація влади в Україні: статус і повноваження місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування / за заг. ред. А.П. Зайця. К.: Видавн. дім «Ін Юре», 2002. С. 285–289.
15. Семенов-Тянь-Шанский Вениамин Петрович. Город и деревня в европейской России: очерк по экономической географии. СПб.: Тип. В. Ф. Киршбаума, 1910. IV. 212 с., 1 л. к.: ил., табл., к. Записки императорского Русского географического общества по отделению статистики; Т. 10, вып. 2.
16. Соколов С.Н. Пространственно-временная динамика городского населения Азиатской России. География и природные ресурсы. 2008. № 3. С. 115–119.
17. Статистические исследования относительно Российской империи. Ч. I. О народонаселении. СПб., 1819. С. 231.
18. Троцкий А.Я. Развитие села в условиях урбанизации (на примере Западной Сибири). Новосибирск: Наука, 1985. 165 с.
19. Уровень развития урбанизации региона как фактор модернизации России / Н.В. Чугунова, Т.А. Полякова, Н.В. Лихневская и др.; НИУ БелГУ. Проблемы региональной экологии. 2011. № 2. С. 79–85.
20. Arriaga E. A new approach to the measurement of urbanization. Economic development and culture change. 1970. Vol. 18. № 2. P. 206–218.

УДК 528.94

Гаврюшин О.В.,
старший викладач кафедри фізичної та економічної географії
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Турчинська А.Р.,
студентка кафедри фізичної та економічної географії
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ АНАЛІЗ ПОЛІСОНІМІВ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ ЗАСОБАМИ ГІС

Розглядаються проблеми створення та технологія функціонування ГІС історії полісонімів Дніпропетровської області. Викладена методика створення на основі бази полісонімів хронологічного типу карт з назвами об'єктів на довільний момент часу, списку назв для обраного об'єкта, графіку розподілу топонімічних змін у часі та карт-узагальнень: тривалості існування полісонімів, кількості назв населених пунктів, кількості перейменувань населених пунктів, тривалості існування назв міських населених пунктів за різними семантичними класами. Проаналізовано розподіл кількості перейменувань міських населених пунктів у часі, визначено найпоширеніші в історії регіону семантичні класи полісонімів.

Ключові слова: топонімічні ГІС, топонімічні бази даних, топонімічні карти, перейменування міських населених пунктів, семантика топонімів.

Рассматриваются проблемы создания и технология функционирования ГИС истории полисонимов Днепропетровской области. Изложена методика создания на основе базы полисонимов хронологического типа карт с названиями объектов на произвольный момент времени, список названий для выбранного объекта, графика распределения топонимических изменений во времени и карт-обобщений: продолжительности существования полисонимов, количества названий населенных пунктов, количества переименований населенных пунктов, продолжительности существования названий городских населенных пунктов различных семантических классов. Проанализировано распределение количества переименований городских населенных пунктов во времени, определены самые распространенные в истории региона семантические классы полисонимов.

Ключевые слова: топонимические ГИС, топонимические базы данных, топонимические карты, переименование городских населенных пунктов, семантика топонимов.

Havriushyn O.V., Turchynska A.R. SPATIO-TEMPORAL ANALYSIS OF THE NAMES OF URBAN SETTLEMENTS IN THE DNIPROPETROVS'K REGION IN GIS

The problems of creation and technology of functioning of GIS history of the names of urban settlements of Dnepropetrovsk region are considered. The technique of creation (based on a chronological database that was created) of toponymic maps for different dates, renaming lists, and a timeline for the distribution of toponymic changes in time is described. The methodology for creating generalized maps on the history of the names of urban settlements is developed. Such maps are: maps of the number of names of urban settlements, a map of the number of renames of urban settlements, maps of the duration of existence of names, maps of the distribution of the duration of existence of names of urban populated points by semantic classes. The distribution of the number of renames of urban settlements in time has been analyzed.

Key words: toponymical GIS, toponymical databases, toponymical maps, renaming of urban settlements, semantics of toponyms.

Постановка проблеми. Декомунізація, що розгорнулася в Україні, актуалізувала дослідження особливостей формування топонімічної системи на місцевому, регіональному та загальнодержавних рівнях, особливо стосовно назв населених пунктів та внутрішньоміських назв, які є досить мінливими взагалі і значний

відсоток яких підлягав перейменуванню. Перспективними, але досі маловживаними у цій галузі є геоінформаційні технології, які виводять на новий рівень просторово-часовий аналіз топонімічної інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми топонімічного картографування

досліджували Є.М. Поспелов, О.Є. Афанасьєв, Л.І. Зеленська, Х.Л. Ханмагомедов та інші [3; 4; 5; 7; 8]. Використанню інформаційних технологій у топонімічних дослідженнях присвячені праці як вітчизняних учених, зокрема Л.І. Зеленської та Ю.В. Казанцевої [6], О.Є. Афанасьєва [1], так і іноземних, наприклад [9; 10]. Однак здебільшого розробленими є питання просторового аналізу засобами ГІС, у той час як часові аспекти є менш дослідженими: ГІС використовують для візуалізації розміщення топонімів, прокласифікованих за часом виникнення, або візуалізації топонімів на різні моменти часу, у той час як створення узагальнених карт з історії полісонімів засобами ГІС малопоширене.

Постановка завдання. Метою дослідження є розроблення методики аналізу процесу змін назв міських населених пунктів регіону за допомогою ГІС та виявлення просторово-часових особливостей змін полісонімів Дніпропетровщини.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ході дослідження аналізувались усі назви міських населених пунктів, які існують чи існували на території сучасної Дніпропетровської області, включаючи ті назви, які мав населений пункт до отримання ним статусу міста чи селища міського типу. Тому окремі назви, що проаналізовано, не були власне полісонімами у час свого існування. На першому етапі було здійснено збір матеріалів та їх систематизацію у базі даних – електронній таблиці з полями «код», «назва» «семантика», «клас за походженням», «дата початкова» та «дата кінцева».

У полі «код» зазначався номер міського населеного пункту у базі даних, цей код міг повторюватись у різних рядках, якщо одне місто мало кілька назв. У полі «назва» записувався ойконім, наприклад «Апостолово».

Поле «семантика» для кінцевого користувача має виконувати довідкову функцію і містить стислу інформацію про історію виникнення конкретної назви. Наприклад, для міста Апостолово – «На честь секунд майора Ямбурського полку М.Д. Апостола». На основі аналізу вмісту цього поля кожна назва була класифікована за дещо модифікованою класифікацією В.А. Жучкевича [2]. Наприклад, для назви міста «Апостолово» у полі «клас» вказано «антропонім».

Поля «дата початкова» та «дата кінцева» слугували для відображення часу існування певної географічної назви.

Історична ГІС полісонімів Дніпропетровщини розроблена для двох функцій – інформаційно-довідкової та аналітичної. Програмним забезпеченням розробленої ГІС була програма MapInfo. Для створення топонімічних карт використовувалась імпортована до MapInfo основна база даних, окремий файл із позиційною інформацією щодо розташування міських населених пунктів (обидві таблиці пов'язані через поля «код») та файл із топографічною основою і адміністративними межами області. Мовою mapbasic написано окрему програму для роботи із базою даних у середовищі MapInfo.

Однією з довідкових функцій створеної ГІС є побудова карт назв міських населених пунктів на задану дату. Для побудови таких карт програма здійснює вибірку з двох таблиць – таблиці розташування міських поселень та таблиці топонімів, при цьому із таблиці топонімів обираються тільки ті назви, які існували на вказану дату. Вибірки із двох таблиць об'єднуються за полем код за умови, що значення цього поля у двох рядках обох таблиць збігається. Отримана вибірка показується в окремому вікні карти (рис. 1).

Передбачено також варіант карти на дату із відображенням семантичного класу полісонімів кольором пунсону населеного пункту.

Іншою довідковою функцією є отримання списку назв обраного населеного пункту. Ця функція реалізується за допомогою SQL-запиту виду «*Select * from Топоніми_база where Код="x" order by Дата_початкова into Selection*»

Крім довідкових функцій у розробленій ГІС є спеціалізований інструментарій для аналізу особливостей формування полісонімів Дніпропетровщини. Головну увагу ми приділили розробленню методики створення карт і графіків, що узагальнюють індивідуальні особливості змін назв населених пунктів.

Для аналізу розподілу змін назв у часі створено спеціальний модуль, алгоритм функціонування якого наступний: на першому етапі будується таблиця перейменувань, яка містить попередню назву, дату перейменування та нову назву. На рівні бази даних наявність

перейменування означає існування рядка, в якого значення поля «код» збігається з іншим рядком, і при цьому його початкова дата є кінцевою для іншого рядка. У результаті виконання спеціального запиту із виявлення описаних вище рядків отримуємо список перейменувань, впорядкованих за датою.

На наступному етапі підраховується кількість змін, що відбулись у кожен дату. Для цього до списку перейменувань можна зробити запит із функцією агрегації Count(*) та групування за датою. На основі таблиці кількості перейменувань в окремі дати можна створити список перейменувань за періоди рівної тривалості (трансформувати дискретний ряд в інтервальный) та побудувати відповідну гістограму (рис. 2)

Як видно з рис. 2, хоча зміни назв відбувались не рідко, чітко виділяються три періоди масових перейменувань. Перший період був пов'язаний із ліквідацією Запорізької Січі та впровадженням прямого російського управління у краї. Саме у цей час, наприклад, Нова Самара стала Новомосковськом. Зазначимо, що у цей час юридично населені пункти часто не перейменовувались, а «засновувались». Другий період тривав у 1920-ті-1930-ті роки і

був пов'язаний із діяльністю радянської влади. Це був період наймасовіших перейменувань. Цікаво, що частина комуністичних назв зникла ще за існування СРСР, інші ж міські населені пункти були перейменовані під час третього періоду масової зміни назв – декомунізації 2015-2017 років.

На наступному етапі розроблена методика створення на основі бази про окремі назви карт-узагальнень: кількості назв за населеними пунктами, кількості змін назв за населеними пунктами, тривалості існування назви, тривалості існування назв різного семантичного класу. Загалом вирішувалась проблема підготовки даних для таких карт шляхом здійснення вибірок із вихідної бази даних, для візуалізації отриманих вибірок використовувались можливості автоматизованого картографування MapInfo із використанням функції «map» і відповідними параметрами.

Як показало дослідження, кількість назв населеного пункту та кількість змін назв населеного пункту не мають повної взаємовідповідності, оскільки не рідко населеному пункту повертали його стару назву. Тому ці показники мають самостійне значення і можуть бути відображені як на окремих картах так і на комплексній карті,

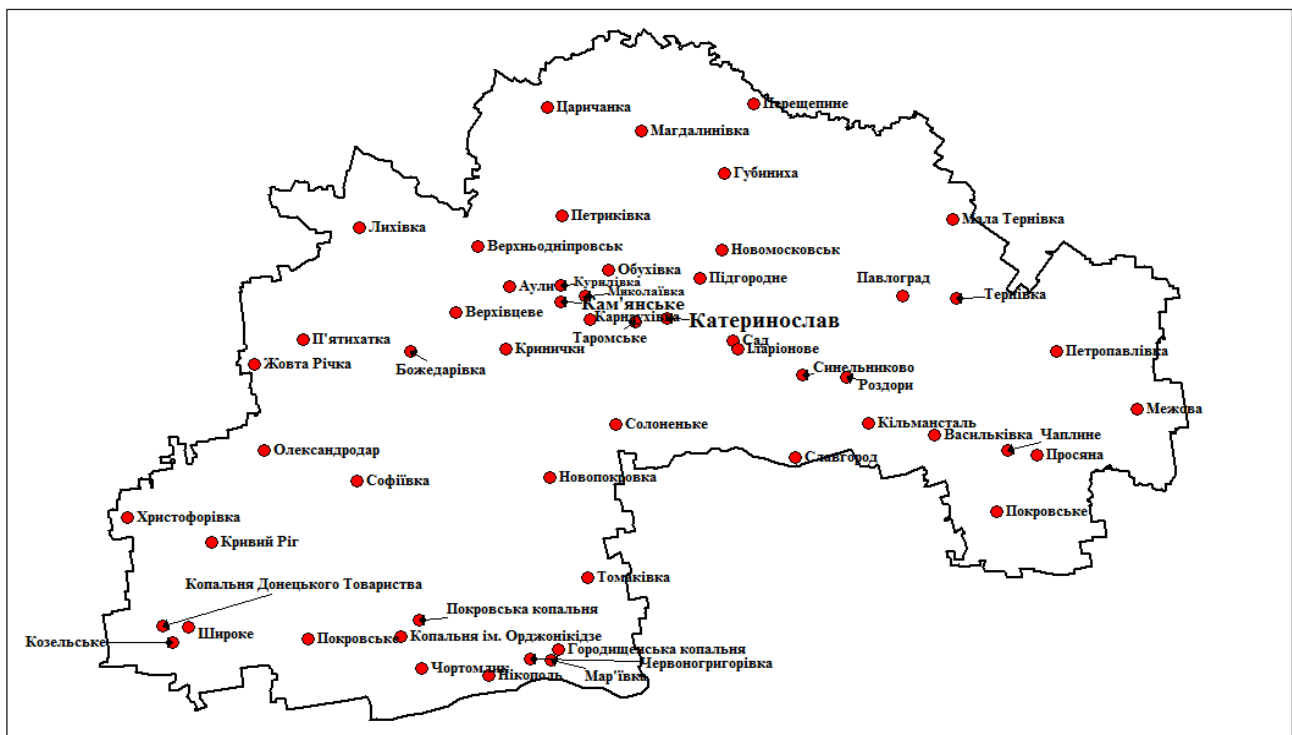

Рис. 1. Зміст вікна карти після обрання меню «назви поселень на дату» (уведена дата «1913»)

що дасть змогу виявити випадки невідповідності для окремих населених пунктів.

Визначення кількості рядків із назвами для кожного населеного пункту може бути здійснено запитом виду «Select Код, Count(*) from Топоніми_база group by Код into...», зменшивши отримані значення «Count» на 1, отримуємо кількість перейменувань, оскільки перше отримання назви не є перейменуванням. Для отримання кількості назв за насе-

ними пунктами можна здійснити такі операції: утворити поле зі змістом «Код+Назва» для унеможливлення об'єднання однакових назв різних об'єктів, зробити вибірку зі створеної таблиці з оператором Count та групуванням за значенням створеного на попередньому етапі поля – це дасть змогу підрахувати кількість повторів кожної назви для кожного населеного пункту, на останньому етапі функцією Sum підраховуємо суму значень кількості повторів назв для кожного міста (групування за кодом).

Тривалість існування назв з наведених вище причин може мати різне розуміння. Можна розраховувати тривалість існування назви від останньої дати отримання певним об'єктом такої назви. Так, назву «Кам'янське» місто, відоме раніше як Дніпродзержинськ, отримало у 2016 р. Інший показник тривалості – загальна тривалість існування

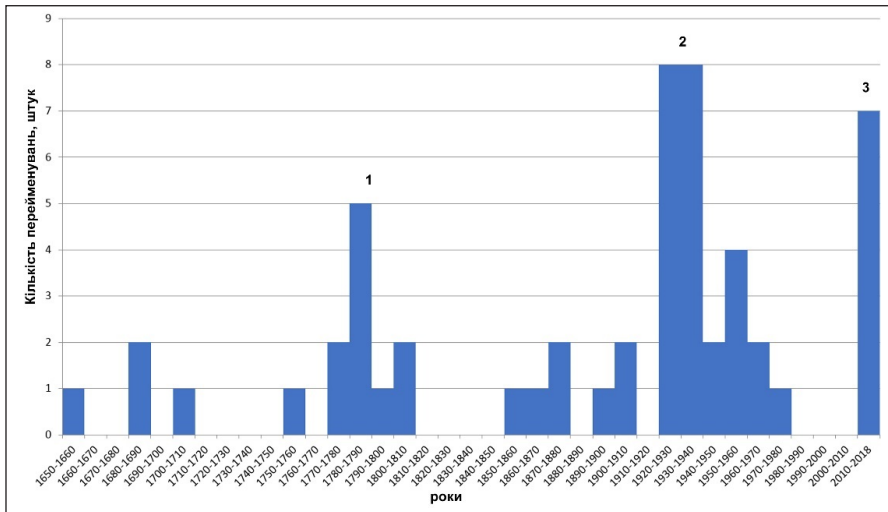

Рис. 2. Розподіл кількості перейменувань полісонімів у часі

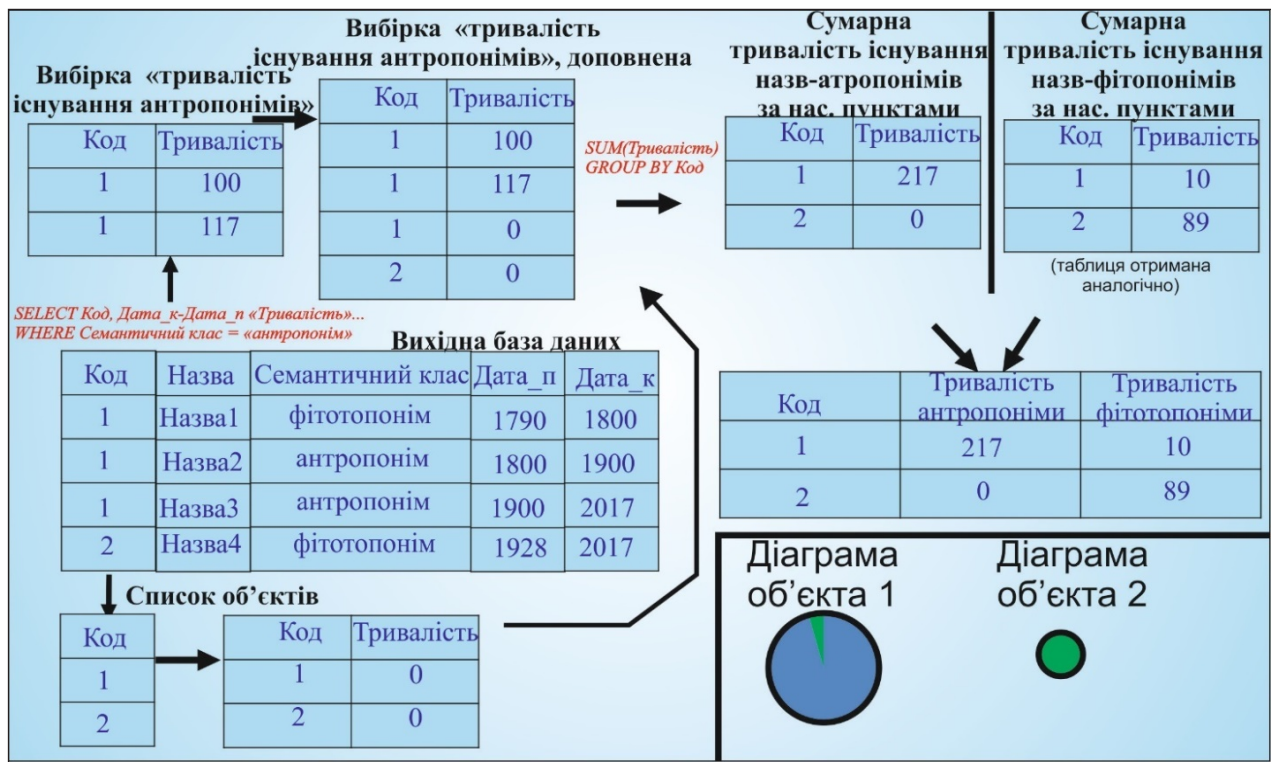

Рис. 4. Зміст вікна карти тривалості існування назв міських населених пунктів різних семантичних класів (підписи відключено)

назви, враховуючі минулі періоди. Так, розглянуте вище місто вже мало назву «Кам'янське» у минулому, місту просто повернули стару назву. Тривалість існування назви у розробленій ГІС розраховується як різниця між значенням полів «дата кінцева» і «дата початкова», якщо потрібно розрахувати загальну тривалість існування назви, а не від останнього перейменування, потрібно просумувати всі різниці для записів з однаковою комбінацією значень «Код+Назва».

Найскладніший алгоритм створення мають карти, що відображають просторово-часове поширення назв різних семантичних класів. Розмір кругової діаграми пропорційний загальному часу існування населеного пункту, а структура діаграм передає співвідношення між тривалістю існування назв різних семантичних класів. Штатні функції більшості ГІС-програм розраховані на створення кругових (секторних) діаграм структури явища на основі даних з різних атрибутів, у той час як час існування конкретної назви та відповідно її семантичного класу у базі хронологічного типу задано у різних рядках. Тому, перш ніж застосувати функціонал з автоматизованого картографування

MapInfo, потрібно перетворити вихідну базу даних на таблицю іншого типу, що має кількість рядків рівну кількості об'єктів на карті, та кількість стовпців відповідно до кількості можливих семантичних класів (а також поле коду), у кожному зі стовпців для кожного об'єкта має бути вказано кількість років, протягом яких цей населений пункт мав назву відповідного семантичного класу, або «0», якщо назв такого класу об'єкт не мав.

Така таблиця будується за кілька етапів (рис. 3). На першому етапі із вихідної таблиці здійснюється вибірка із полем код, згрупована за значенням цього поля – тобто список населених пунктів, оскільки код представляє певний населений пункт. Ця таблиця доповнюється порожнім полем «тривалість».

Після цього з основної бази даних здійснюються вибірки за кожним семантичним класом топонімів, під час формування таких вибірок підраховується тривалість існування для кожного запису шляхом віднімання від значення поля «дата кінцева» значення поля «дата початкова». До кожної вибірки топонімів за класом додаються рядки із підготовленої на першому етапі таблиці, для того, щоб у кожній вибірці

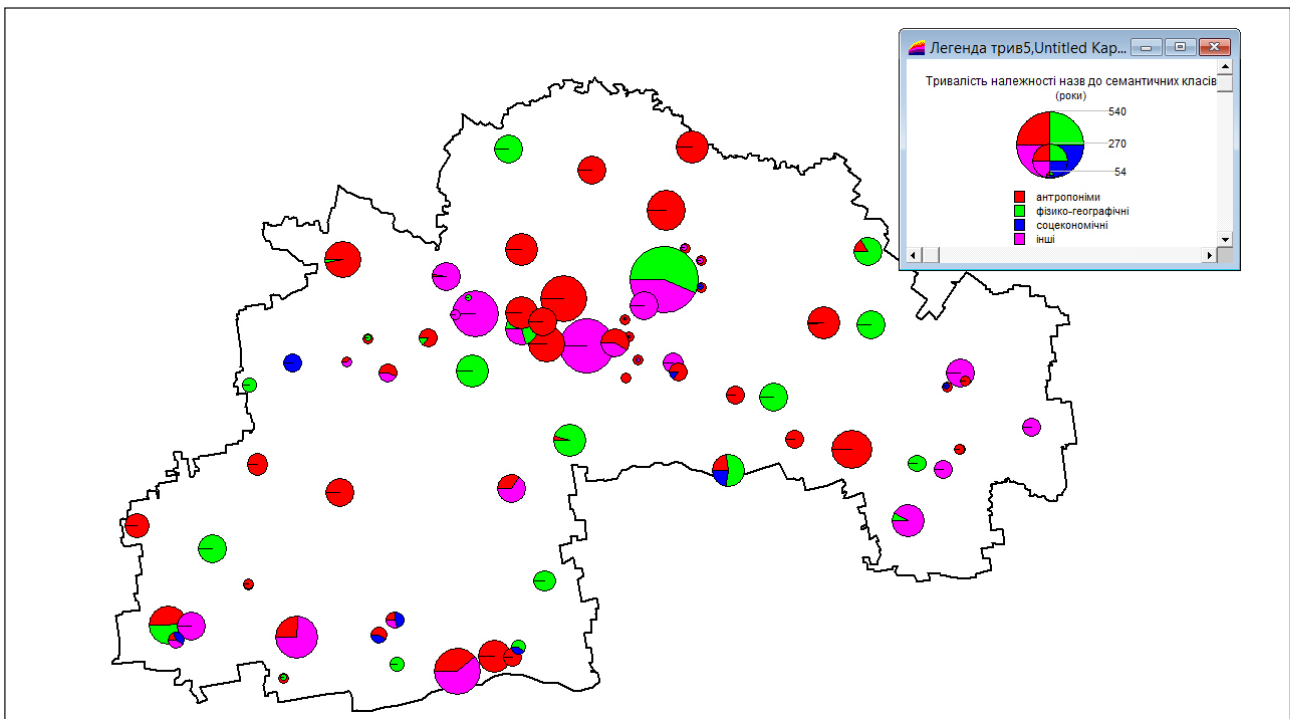

Рис. 3. Методика побудови діаграм тривалості існування назв міських поселень у ГІС на основі вихідної хронологічної бази даних

був кожен населений пункт, однак, якщо він не мав назву відповідного семантичного класу, то поле «тривалість» буде мати значення «0» для такого об'єкту. На наступному етапі здійснюється агрегація записів у кожній вибірці за значенням коду із підрахунком сумарної тривалості, таким чином, якщо населений пункт мав дві назви, що належать до одного семантичного класу, тривалості існування цих назв будуть підсумовані, а частина рядків із нульовими значеннями, якими доповнювалась кожна вибірка, зникне. На фінальному етапі всі вибірки, що після агрегації за кодом мають однакову кількість рядків, об'єднуються в одну таблицю, на основі якої будується карта (рис. 4).

На карті (рис. 4) добре видно локалізацію топонімів різних семантичних класів та тривалість їх існування, однак для відображення зміни співвідношення між кількостями топонімів різних семантичних класів протягом часу та візуалізації розподілу всіх полісонімів регіону на семантичні класи побудовано: кругову діаграму розподілу кількості полісонімів різних семантичних класів, кругову діаграму за добутками кількості полісонімів різних семантичних класів на тривалість, графіки зміни часток полісонімів різних семантичних класів у часі.

У результаті було встановлено, що найпоширенішим семантичним класом в історії краю були антропоніми, друге місце посідають топоніми, що пов'язані із фізико-географічними особливостями місцевості, на третьому місці топоніми, пов'язані із соціально-економічними явищами. Інші класи переставлені лише кількома назвами. Частка антропонімів від загальної кількості назв протягом історії мала невеликі коливання. Наприклад, у перші десятиліття радянської влади вона підвищилась, однак антропоніми завжди залишались найчисельнішими, сягаючи до 40-50% загальної кількості назв.

Зазначимо, що відображення тривалості існування круговими діаграмами має значний недолік – можна показати тільки сумарну тривалість, але не конкретний проміжок часу, протягом якого місто мало назву певного семантичного класу.

Для відображення не тільки тривалості, але й хронологічних рамок, можна використо-

вувати лінії часу – набір сегментів, довжина яких пропорційна тривалості відображуваної характеристики, а порядок розташування відбиває хронологію зміни досліджуваної характеристики. Однак, на жаль, такі умовні знаки не пропонуються для автоматизованого картографування у більшості сучасних ГІС-програм і можуть бути створені тільки написанням власного коду для автоматизованого картографування.

Висновки з проведеного дослідження.

Використання ГІС дозволяє ефективно організувати просторово-часовий аналіз полісонімів. Найпростіше реалізувати створення на основі хронологічної бази даних топонімів карт з назвами об'єктів на заданий момент часу. Проблеми змісту та методики укладання узагальнених карт з історії полісонімів є малодослідженими. Для ГІС історії полісонімів Дніпропетровщини розроблено методику створення таких узагальнених карт: карти кількості назв міських населених пунктів, карти кількості перейменувань міських населених пунктів, карти тривалості існування полісонімів, карти розподілу тривалості існування назв міських населених пунктів за семантичними класами. Побудова останніх є найскладнішою, оскільки наявне програмне забезпечення ГІС орієнтоване на створення кругових діаграм структури явища на основі даних з різних атрибутів, у той час як характеристики об'єкта у хронологічній базі описані різними кортежами. Тому запропоновано наступну методику, реалізовану спеціально розробленим програмним модулем: із вихідної бази, що містить перелік полісонімів із зазначенням їх семантичного класу і хронологічних меж, здійснюються вибірки кортежів з назвами відповідних семантичних класів, для кожного кортежу розраховується тривалість, вибірки доповнюються відсутніми об'єктами зі значенням тривалості «0» і зводяться в єдину таблицю за значенням поля «код об'єкта». На основі отриманої таблиці створюється карта, розмір кругових діаграм на якій пропорційний загальному часу існування населеного пункту, а структура діаграм передає співвідношення між тривалістю існування назв різних семантичних класів.

У результаті було встановлено, що найпоширенішими протягом всієї історії краю були

антропоніми, друге місце посідають топоніми, що пов'язані із фізико-географічними особливостями місцевості, на третьому місці топоніми, пов'язані із соціально-економічними явищами. В історії краю було три періоди масових перейменувань: кінець XVIII ст. (після ліквідації Січі), 20-30 рр. XX ст. (радянські перейменування), 2015-2017 рр. (декомунізація).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Афанасьев О.Е. Картографирование топонимических территориальных систем средствами ГИС-технологий. Рациональное природопользование: Школа-конференция молодых учёных с участием стран СНГ. М.: Географический ф-т МГУ, 2005. С. 33-37.
2. Жучкевич В.А. Общая топонимика. Мн.: Высш. шк., 1980. 287 с
3. Зеленська Л.І. Топонімія гідронімів Дніпропетровської області: семантичний, лінгвістичний, картографічний аналіз. Вісник Дніпропетровського університету. 2002. Вип.4. Геологія. Географія. С. 26-33.
4. Зеленська Л.І. Топонімія Дніпропетровської області. Д.: РВВ ДНУ, 2001. 56 с.
5. Зеленська Л.І., Афанасьев О.Е., Агеев Ю.О. Топонімичні карти: наукові підходи до розробки змісту. Вісник Дніпропетр. ун-ту. Геологія. Географія. 2004. Вип.6. С. 52–59.
6. Зеленська Л.І., Казанцева Ю.В. Впровадження ГІС технологій в сучасну топонімичну політику регіонів (на прикладі Дніпропетровської області). Геоінформаційні технології у територіальному управлінні : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. 17–18 верес. 2015 р. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2015. С. 124-128.
7. Поспелов Е.М. Топонимика и картография. М.: Мысль, 1971. 256 с.
8. Ханмагомедов Х.Л. Топонимическое картографирование – новое направление в советской картографии. В кн. Экологическое картографирование на современном этапе: Тезисы докладов X Всесоюзной конференции по тематическому картографированию, Ленинград, октябрь, 1991. Кн. 2. Л., 1991. С. 57-59.
9. Brett R. Chloupek. A GIS approach to cultural and historical toponymic research in Nebraska. Journal of Cultural Geography 35(10):1-21 DOI 10.1080/08873631.2017.1317182
10. Fahui Wang. Sinification of Zhuang place names in Guangxi, China: a GIS-based spatial analysis approach. Transactions of the Institute of British Geographers New Series, Vol. 37, No. 2 (2012), pp. 317-333

УДК 911.3

Гринюк Д.Ю.,
аспірант географічного факультету
Київський національний університет імені Тарас Шевченка

ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Економічний потенціал будь-якого регіону впливає на його конкурентні позиції та забезпечує регіональний розвиток господарського комплексу. Саме тому важливим є вивчення сучасного стану даного потенціалу для кожного регіону, щоб зрозуміти, в яких умовах та під впливом яких чинників формується регіональна конкурентоспроможність економічного потенціалу. Позиціонування регіонів України за рівнем розвитку економічного потенціалу дозволяє зрозуміти особливості їх конкурентоспроможності.

Ключові слова: економічний потенціал, конкурентоспроможність регіону, кластеризація регіонів, Київська область.

Экономический потенциал любого региона влияет на его конкурентные позиции и обеспечивает региональное развитие хозяйственного комплекса. Именно поэтому важным является изучение современного состояния данного потенциала для каждого региона, чтобы понять, в каких условиях и под влиянием каких факторов формируется региональная конкурентоспособность экономического потенциала. Позиционирование регионов Украины по уровню развития экономического потенциала позволяет понять особенности их конкурентоспособности.

Ключевые слова: экономический потенциал, конкурентоспособность региона, кластеризация регионов, Киевская область.

Grynuk D.Yu. ECONOMIC POTENTIAL AND ITS INFLUENCE ON THE COMPETITIVENESS OF THE KYIV REGION

The economic potential of region influences its competitive positions and the regional development of the economic complex. It is important to study the current state of this potential for each region in order to understand conditions and influence factors of the regional competitiveness of the economic potential is formed. The positioning of the regions of Ukraine in terms of the level of economic potential development makes it possible to reveal the features of their competitiveness.

Key words: economic potential, regional competitiveness, clustering of regions, Kyiv region.

Постановка проблеми. У статті здійснено аналіз диференціації регіонів України за конкурентоспроможністю економічного потенціалу, а також дослідження конкурентної позиції Київської області у розрізі регіонів. У сучасних дослідженнях економічного потенціалу науковці виділяють різні як структурні, так і індикаторні особливості, що безумовно зводиться до аналізу набору показників у певних тематичних структурах економічного потенціалу. На основі аналізу наявних досліджень створено модифіковану та доповнену матрицю показників-індикаторів за тематичними блоками конкурентоспроможності економічного потенціалу регіонів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення складного комплексу питань конкурентоспроможності регіону в Україні все більше уваги привертає в економістів, урбані-

стів, соціологів, містобудівників та, звичайно, географів. Фахівці акцентують на аналізі та оцінці територіальних чинників та ресурсів розвитку регіону (Запотоцький С.П., Клиновий Д.В., М. Пістун, Чернюк Л.Г та ін.) [1-5], планувальних засад формування середовища конкурентоспроможного регіону (Мальчикова Д.С. та ін.) [6-7], «центр-периферійних» конкурентних територіальних систем (Пилипенко І.О.) [8], формування сприйняття регіону як вагової складової формування його конкурентоспроможності (Мезенцев К.В., Мельничук А.Л. та ін.) [9-11]. У статі акцентовано увагу на використанні географо-статичних методів аналізу розвитку території, які дозволяють здійснити обґрунтоване ранжування регіонів щодо їх конкурентоспроможності. Таке ранжування є підставою до формування регіональної політики, розробки документів стратегічного

планування, планування території, планів та програм розвитку регіонів.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі запропонованих показників розробки інтегрального індексу [5] конкурентоспроможності регіону, перевагою якого є багатоаспектна репрезентативність конкурентної позиції регіону, а недоліком – методологічні проблеми з агрегуванням показників-індикаторів до тематичних індексів та об'єднанням останніх у зведений показник (інтегральний індекс). Щоб хоч трохи позбутись недоліків, у ході дослідження було використано елементи методики, яка наведена у методиці розрахунку інтегральних регіональних індексів економічного розвитку [12], що допомогло при врахуванні ваги кожного пронормованого показника-індикатора при агрегуванні у тематичні індекси, які надалі вважаються рівнозначними по силі впливу на конкурентоспроможність економічного потенціалу регіонів України.

Серед індикаторів конкурентоспроможності економічного потенціалу (табл. 1) дестимулюючий вплив здійснюють лише чотири показники – 1) коефіцієнт дитячої (у віці до 1 року) смертності на 1000 живонароджених (x_{16}), 2) рівень безробіття населення у віці 15-70 років (за методологією МОП), % до економічно активного населення віком 15-70 років (x_{20}), 3) навантаження на одне вільне робоче місце (вакантну посаду), осіб (x_{22}), 4) викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення, тис. т (x_{29}), а всі інші показники є стимуляторами.

Після отримання результатів нормування 30 показників-індикаторів, що об'єднані у 7 тематичних блоків розвитку економічного потенціалу, у регіональному розрізі було здійснено об'єднання 7 агрегованих тематичних індексів:

I_1 – індекс конкурентоспроможності базової інфраструктури;

I_2 – індекс конкурентоспроможності виробничо-фінансового потенціалу;

I_3 – індекс конкурентоспроможності інноваційного потенціалу;

I_4 – індекс конкурентоспроможності потенціалу соціодемографічного розвитку;

I_5 – індекс конкурентоспроможності трудового потенціалу;

I_6 – індекс конкурентоспроможності потенціалу міжнародної інтеграції;

I_7 – індекс конкурентоспроможності природно-екологічного потенціалу.

У зв'язку з тим, що показники-індикатори у різних аспектах (тематичних блоках) конкурентоспроможності економічного потенціалу мають різне значення вагомості, то для визначення позиції регіону серед усіх досліджуваних регіонів України за певним тематичним блоком необхідно спершу здійснити процедуру визначення вагових коефіцієнтів за факторними навантаженнями для пронормованих показників-індикаторів у кожному тематичному блоці.

Результати обрахунків (табл. 1) дозволили виділити такі групи регіонів України за значенням інтегрального індексу конкурентоспроможності економічного потенціалу (ІЕР):

– регіони з дуже високим рівнем конкурентоспроможності економічного потенціалу ($ІЕР \geq 0,500$) – Дніпропетровська, Київська та Харківська області;

– регіони з високим рівнем конкурентоспроможності економічного потенціалу вище середнього ($0,400 \leq ІЕР < 0,500$) – Львівська, Полтавська, Одеська та Запорізька області;

– регіони з середнім рівнем конкурентоспроможності економічного потенціалу ($0,250 \leq ІЕР < 0,400$) – Миколаївська, Івано-Франківська та Сумська області;

– регіони з рівнем конкурентоспроможності економічного потенціалу нижче середнього ($0,200 \leq ІЕР < 0,250$) – Вінницька, Закарпатська, Житомирська, Волинська та Черкаська області;

– регіони з низьким та дуже низьким рівнями конкурентоспроможності економічного потенціалу ($ІЕР < 0,200$) – Хмельницька, Кіровоградська, Тернопільська, Херсонська, Рівненська, Чернігівська та Чернівецька області.

Проаналізувавши диференціацію регіонів за рівнем конкурентоспроможності економічного потенціалу, виявлено, що більшість областей України мають рівень розвитку наявного економічного потенціалу нижче середнього і далі по низхідній. Це підкреслює той факт, що серед регіонів України наявні суттєві диспропорції у конкурентоспроможності економічного потенціалу: регіонами-ядрами економічного потенціалу країни є Дніпропетровська, Київська

Таблиця 1

Результати розрахунку агрегованих тематичних індексів та інтегрального індексу конкурентоспроможності економічного потенціалу

Регіони	I_1	Ранг	I_2	Ранг	I_3	Ранг	I_4	Ранг	I_5	Ранг	I_6	Ранг	I_7	Ранг	ІЕР	Ранг	
Вінницька обл.	0,503	8	0,383	8	0,088	11	0,333	14	0,307	22	0,097	13	0,313	22	0,245	22	11
Волинська обл.	0,365	13	0,251	16	0,052	16	0,365	9	0,378	16	0,110	11	0,421	7	0,226	7	14
Дніпропетровська обл.	0,686	2	0,731	2	0,566	2	0,421	7	0,903	1	0,819	1	0,373	13	0,614	13	1
Житомирська обл.	0,314	15	0,231	18	0,103	9	0,337	12	0,486	9	0,081	15	0,364	15	0,232	15	13
Закарпатська обл.	0,638	4	0,109	21	0,082	14	0,211	19	0,438	12	0,200	10	0,486	3	0,244	3	12
Запорізька обл.	0,321	14	0,541	4	0,534	3	0,441	5	0,434	13	0,314	7	0,450	5	0,425	5	7
Івано-Франківська обл.	0,373	12	0,287	15	0,085	12	0,352	11	0,421	14	0,245	9	0,388	10	0,278	10	9
Київська обл.	0,508	7	0,708	3	0,191	7	0,680	1	0,860	2	0,472	3	0,604	1	0,528	1	2
Кіровоградська обл.	0,303	18	0,382	9	0,094	10	0,209	21	0,369	17	0,029	21	0,343	21	0,188	21	17
Львівська обл.	0,750	1	0,365	10	0,334	4	0,536	3	0,733	5	0,334	6	0,358	18	0,459	18	4
Миколаївська обл.	0,309	16	0,422	6	0,077	15	0,269	17	0,665	6	0,282	8	0,445	6	0,301	6	8
Одеська обл.	0,605	5	0,322	11	0,152	8	0,537	2	0,805	4	0,514	2	0,399	8	0,428	8	6
Полтавська обл.	0,578	6	0,749	1	0,310	5	0,414	8	0,470	10	0,338	5	0,386	11	0,444	11	5
Рівненська обл.	0,289	19	0,200	20	0,013	21	0,425	6	0,510	8	0,058	18	0,390	9	0,168	9	20
Сумська обл.	0,223	20	0,315	13	0,264	6	0,364	10	0,512	7	0,077	16	0,373	14	0,268	14	10
Тернопільська обл.	0,393	11	0,224	19	0,047	18	0,334	13	0,309	21	0,030	20	0,363	16	0,173	16	18
Харківська обл.	0,638	3	0,419	7	0,719	1	0,482	4	0,834	3	0,345	4	0,361	17	0,515	17	3
Херсонська обл.	0,138	21	0,238	17	0,049	17	0,223	18	0,337	18	0,067	17	0,466	4	0,168	4	19
Хмельницька обл.	0,407	10	0,316	12	0,040	19	0,332	15	0,337	19	0,043	19	0,503	2	0,199	2	16
Черкаська обл.	0,304	17	0,422	5	0,083	13	0,210	20	0,315	20	0,108	12	0,344	20	0,221	20	15
Чернівецька обл.	0,437	9	0,019	22	0,005	22	0,273	16	0,467	11	0,007	22	0,386	12	0,074	12	22
Чернігівська обл.	0,128	22	0,306	14	0,025	20	0,170	22	0,392	15	0,091	14	0,356	19	0,154	19	21

та Харківська області, що фокусують значну частку конкурентоспроможності економічного потенціалу країни, а регіонами глибокої периферії є Хмельницька, Кіровоградська, Тернопільська, Херсонська, Рівненська, Чернігівська та Чернівецька області, де спостерігається різка поляризація конкурентоспроможності економічного потенціалу відносно регіонів-ядр. Так, наприклад, Дніпропетровський регіон, що за інтегральним індексом конкурентоспроможності економічного потенціалу ($IEP=0,614$) у понад 8 разів (Київська область у понад 7 разів) переважає регіон-аутсайдер за даним показником (Чернівецька область, $IEP=0,074$). Насамперед, така нерівномірність регіонів за наявним економічним потенціалом обумовлена відмінностями у рівнях розвитку регіональних економічних систем та наявними трудовими і природними ресурсами, а також рівнем урбанізованості території і сформованістю регіональних метрополій.

Однак, наведене вище групування регіонів України за значенням інтегрального індексу надає досить спрощену характеристику конкурентоспроможності економічного потенціалу

та опосередковано враховує диференціацію регіонів за структурними особливостями (тематичними індексами) економічного потенціалу. Для вирішення такого «спрощеного» розуміння мозаїки регіонів за конкурентоспроможністю економічного потенціалу було проведено кластерний аналіз (рис. 1).

Отримані результати проведеного кластерного аналізу допомогли ідентифікувати п'ять кластерів за особливостями конкурентоспроможності економічного потенціалу (рис. 2).

Кластер 1. Кластер складається лише з одного регіону – Київської області. Київська область виокремлюється серед інших областей своїм дуже високим рівнем конкурентоспроможності економічного потенціалу. Даний регіон має високоіндустріальну економічну систему, що знаходиться на перехідній ланці до пост-індустріального економічного розвитку. Конкурентоспроможність економічного потенціалу області має ряд особливостей – конкурентні позиції вона займає за виробничо-фінансовим, трудовим і природно-екологічним потенціалами, потенціалом міжнародної інтеграції та потенціалом соціодемографічного

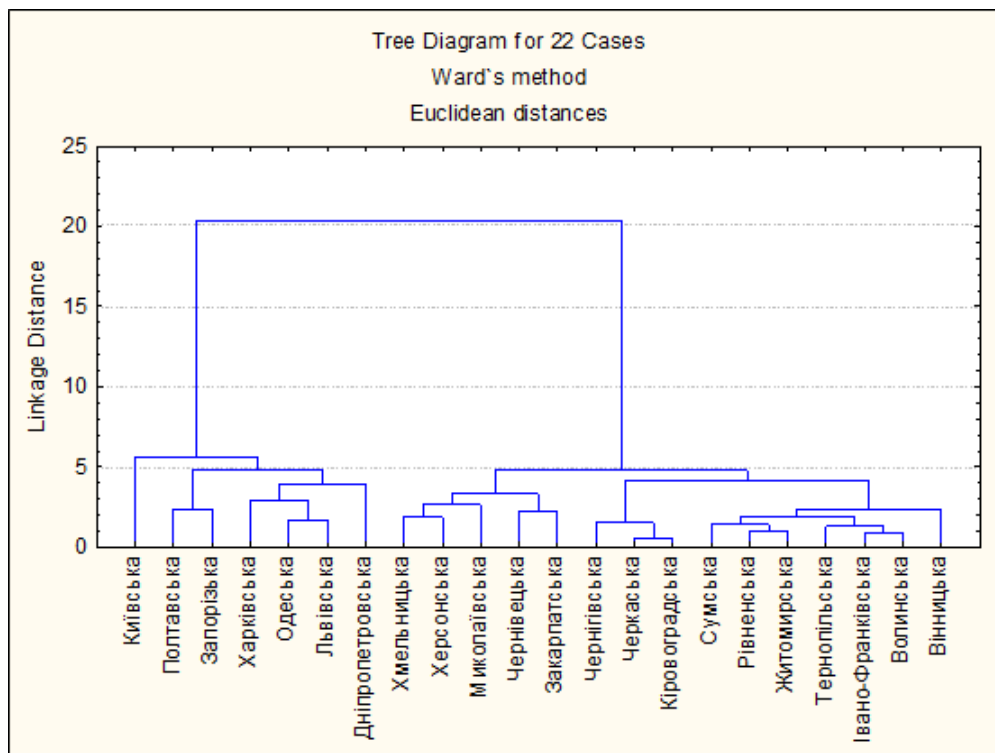

Рис. 1. Ієрархічна дендрограма регіонів України за структурними особливостями конкурентоспроможності економічного потенціалу

розвитку (рис. 2, табл. 3). Позитивний соціально-економічний вплив на конкурентоспроможність Київського регіону створює близькість до столиці (область є сусідом першого порядку для м. Києва), що останнім часом делегує деякі свої функції на прилеглу територію і, як наслідок, диверсифікує економічну систему даного регіону. У найближчому майбутньому, якщо така дифузія буде зберігатись, то це безумовно виведе Київську область на регіональну першість за рівнем конкурентоспроможності наявного економічного потенціалу.

Кластер 2. Охоплює шість регіонів з дуже високим та високим рівнем конкурентоспроможності економічного потенціалу – Дніпропетровська, Харківська, Львівська, Полтавська, Одеська та Запорізька області (див. рис. 2). Ці регіони очолюють досить потужні як міжрегіональні, так і регіональні метрополії, що позитивно впливає на соціально-економічний

розвиток та якість життя населення прилеглих до них територій. Дані регіони є індустріально розвинутими, що безумовно позначається на їх конкурентоспроможності економічного потенціалу. Характерними конкурентними позиціями для більшості визначених областей є наявність розвинутої базової інфраструктури (окрім Запорізької області), високий виробничо-фінансовий потенціал (особливе місце займають Полтавська, Дніпропетровська та Запорізька області), потужний інноваційний потенціал (посереднє значення лише в Одеській області), достатньо високорозвинутий потенціал соціодемографічного розвитку, та, як наслідок, досить розвинутий трудовий потенціал (найкраща ситуація у Дніпропетровській, Харківській, Одеській та Львівській областях). Виокремлені регіони входять у ТОП-7 за наявним потенціалом міжнародної інтеграції, проте «розплатою» за це є досить

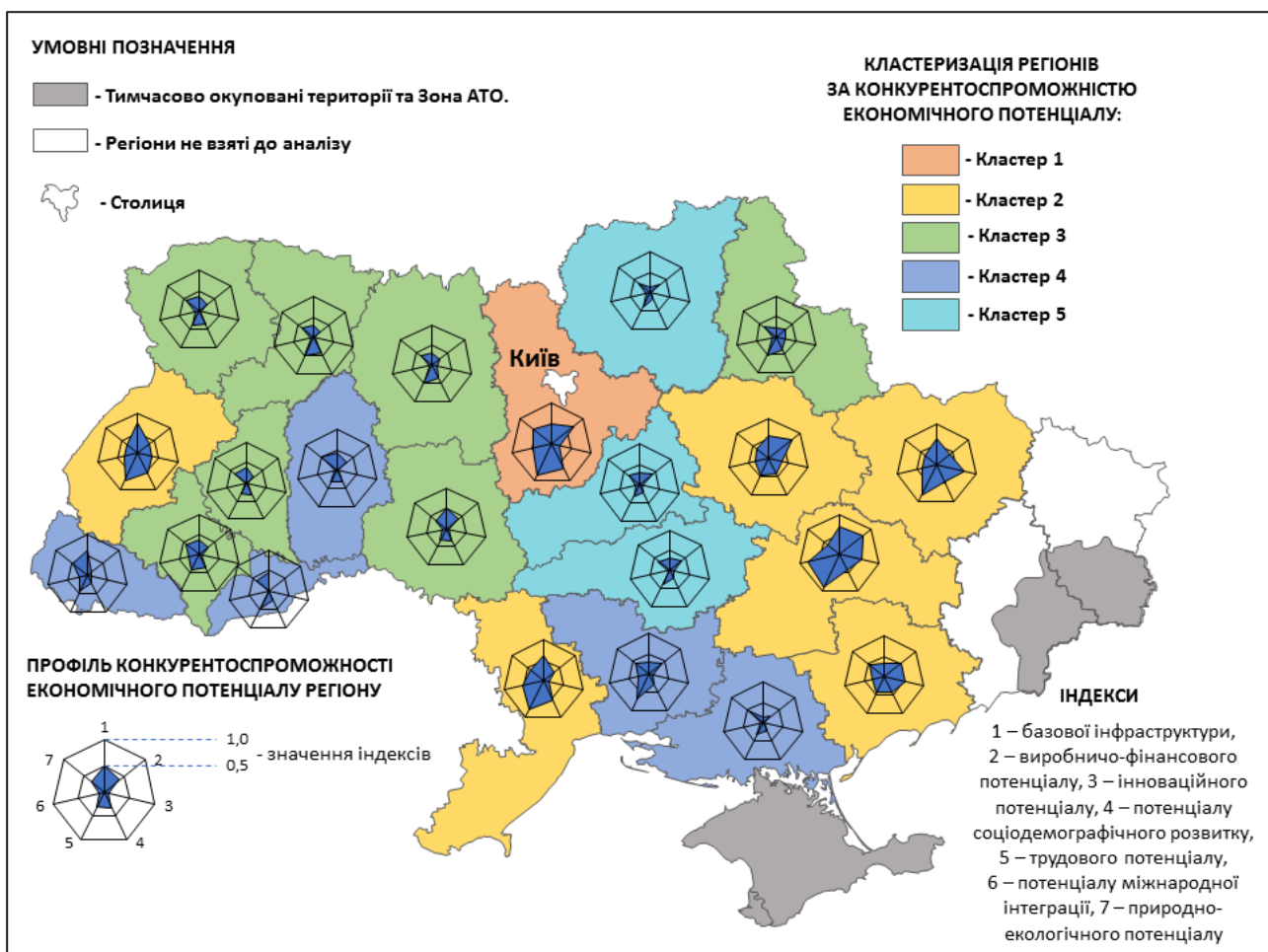

Рис. 2. Кластеризація регіонів України за особливостями конкурентоспроможності наявного економічного потенціалу

посередній та низький природно-екологічний потенціал.

Кластер 3. Об'єднує у собі Івано-Франківську, Сумську, Вінницьку, Житомирську, Волинську, Тернопільську та Рівненську області (див. рис. 2) – це найбільший кластер, що складається з семи регіонів. Левова частка окреслених регіонів мають посередній та нижче середнього рівні розвитку конкурентоспроможності економічного потенціалу. Відмінною рисою даних областей є їх переважно аграрна та аграрно-індустріальна господарська спеціалізація, що безумовно впливає на їх наявний природно-екологічний потенціал, за яким більшість регіонів, окрім Волинської, Рівненської та Івано-Франківської областей, не має конкурентних позицій через екстенсивне та незбалансоване природокористування. До ТОП-10 серед виокремлених регіонів потрапили: 1) за наявністю розвинутої базової інфраструктури та виробничо-фінансовим потенціалом – Вінницька область; 2) за інноваційним потенціалом – Сумська та Житомирська області; 3) за потенціалом соціодемографічного розвитку – Рівненська, Волинська та Сумська області; 4) за трудовим потенціалом – Сумська, Рівненська та Житомирська області; 5) за потенціалом міжнародної інтеграції більш-менш конкурентну позицію займає лише Івано-Франківська область.

Кластер 4. Регіони, що знаходяться у кластері позиціуються як такі, що мають середньо- та низькоіндустріальні економічні системи – Миколаївська, Херсонська, Хмельницька, Закарпатська та Чернівецька області (див. рис. 2). Більшість з них мають низький та дуже низький рівень конкурентоспроможності наявного економічного потенціалу (Хмельницька, Херсонська та Чернівецька області, остання з них є абсолютним аутсайдером за даним показником). Усі ці регіони, окрім можливо Чернівецької області за першою ознакою, об'єднує їх конкурентна позиція за природно-екологічним потенціалом, а також разюча неконкурентоспроможність за інноваційним потенціалом та потенціалом соціодемографічного розвитку. Одні із провідних конкурентних позиції займає лише Закарпатська (за наявністю розвинутої базової інфраструктури) та Миколаївська (за виробничо-фінансовим

та трудовим потенціалами) області. Також, варто зазначити Чернівецький регіон, який є абсолютним аутсайдером за потенціалом міжнародної інтеграції, виробничо-фінансовим та інноваційним потенціалами, проте займає більш-менш конкурентну позицію за наявністю розвинутої базової інфраструктури.

Кластер 5. До складу кластеру входить всього три регіони – Черкаська, Кіровоградська та Чернігівська області (див. рис. 2). Об'єднані регіони мають нижче за середній (Черкаська область), низький та дуже низький (Кіровоградська та Чернігівська області) рівні розвитку конкурентоспроможності економічного потенціалу. Їх об'єднує переважно аграрна та аграрно-індустріальна спеціалізація, а також катастрофічно низькоконкурентні позиції: за наявністю розвинутої базової інфраструктури; за потенціалом соціодемографічного розвитку, і, як наслідок, за трудовим потенціалом; за природно-екологічним потенціалом (передостанні позиції). Однак, помітну конкурентну позицію за виробничо-фінансовим потенціалом займає лише Черкаська область (входить до складу ТОП-5 за даною ознакою).

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, встановлена під час дослідження диференціація регіонів України за інтегральним індексом конкурентоспроможності економічного потенціалу демонструє, що більшість областей України мають рівень розвитку наявного економічного потенціалу нижче середнього і далі по низхідній. Також, серед регіонів України наявні суттєві диспропорції у конкурентоспроможності економічного потенціалу: регіонами-ядрами економічного потенціалу країни є Дніпропетровська, Київська та Харківська області, що фокусують значну частку конкурентоспроможності економічного потенціалу країни, а регіонами глибокої периферії є Хмельницька, Кіровоградська, Тернопільська, Херсонська, Рівненська, Чернігівська та Чернівецька області, де спостерігається різка поляризація конкурентоспроможності економічного потенціалу відносно регіонів-ядр. Так, Київський регіон, що входить до когорти регіонів-лідерів за інтегральним індексом конкурентоспроможності економічного потенціалу (ІЕР=0,528) у понад 7 разів переважає регіон-аутсайдер за даним показником (Чер-

нівецька область, $IEP=0,074$). Це обумовлено різкими відмінностями у рівні соціально-економічного розвитку та регіональною демографічною ситуацією у розрізі областей, а також рівнем урбанізованості території і сформованістю регіональних метрополій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Запотоцький С.П. Регіональна конкурентоспроможність: суспільно-географічні засади формування: монографія. Київ: Бізнес Медіа Консалтинг, 2012. 424 с.
2. Чернюк Л.Г., Клиновий Д.В., Швець П.А. та ін. Конкурентоспроможність регіонів України: методологія і практика. Рада по вивченню продуктивних сил України; НАН України. К., 2010. 107 с.
3. Пістун М.Д. Сучасні проблеми регіонального розвитку: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: ВПЦ – Київський університет, 2010. 286 с.
4. Пилипенко І.О. Механізми формування суспільно-географічних периферій в контексті динамічних концепцій регіонального розвитку. Культура народів Причорномор'я. 2009. № 162. С. 23-27.
5. Лучник С., Лучик В., Лучик М. Економічний потенціал прикордонних регіонів України. Вісник КНТЕУ економічних та філософських наук. 2016. Вип. 5. С. 70-81.
6. Мальчикова Д.С. Теоретико-методологічні і методичні засади геопланування сільської місцевості на регіональному рівні: монографія. Херсон: Грін Д.С., 2014. 362 с.
7. Пилипенко І.О. Методи та методики суспільно-географічних досліджень: навчальний посібник. Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2009. 156 с.
8. Пилипенко І.О. Загальна характеристика методів суспільно-географічного аналізу систем типу «центр-периферія». Часопис соціально-економічної географії: міжрегіон. зб. наук. праць. Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. Вип. 17 (2). С. 79-85.
9. Мезенцев К.В., Підгрушний Г.П., Мезенцева Н.І. Регіональний розвиток в Україні: суспільно-просторова нерівність і поляризація: монографія. К: Прінтсервіс, 2014. 132 с.
10. Мельничук А.Л., Растворова М.О. Особливості прояву місцевого самоусвідомлення в місті Запоріжжя: географічне дослідження. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.И. Вернадського. Серія: Географія. 2011. Т. 24 (63) № 2 Частина 3. С. 163 – 166.
11. Melnychuk A., Gnatiuk, O., Rastvorova M. Use of territorial identity markers in geographical researches. Analele Stiintifice ale Universitatii "Al. I. Cuza" din Iasi. Serie Noua. Geografie; Iasi. Т. 60, 2014. P. 157-184.
12. Про затвердження Методики розрахунку інтегральних регіональних індексів економічного розвитку: Наказ №114 Державного Комітету Статистики України від 15.04.2003 року. URL: http://uazakon.com/documents/date_1a/pg_ibcnog/index.htm

УДК [338.487:659.1](1-192.2)

Грицьку В.С.,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної географії та екологічного менеджменту
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ПЕРСПЕКТИВИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ТРАНСКОРДОННИХ РЕГІОНАХ НА ОСНОВІ ІНФОРМАЦІЙНО-РЕКЛАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У процесі написання статті проаналізована необхідність застосування сучасного інформаційно-рекламного забезпечення для підвищення ефективності туристичної діяльності у транскордонних регіонах, встановленні основні шляхи та засоби її удосконалення і сталого розвитку. Дані рекомендації щодо покращення розвитку туристичної діяльності на основі застосування інформації та реклами.

Ключові слова: туристична діяльність, інформація, реклама, забезпечення, транскордонний регіон, територіальне планування, управління, підвищення, ефективність, перспективи.

В процессе написания статьи раскрыта необходимость применения современного информационно-рекламного обеспечения для повышения эффективности туристической деятельности в трансграничных регионах, установлены основные пути и способы ее совершенствования и устойчивого развития. Даны рекомендации по улучшению развития туристической деятельности на основании применения информации и рекламы.

Ключевые слова: туристическая деятельность, информация, реклама, обеспечение, трансграничный регион, территориальное планирование, управление, повышение эффективности, перспективы.

Grytsku V.S. PERSPECTIVES OF INFORMATION/ADVERTISING DEVELOPMENTS IN IMPROVING EFFICIENCY OF TOURISM ACTIVITY IN TRANS-BORDER REGIONS

The necessity of involvement of up-to-date information/advertising developments to help improve efficiency of tourism activity in trans-border regions is substantiated, as well as major ways and means for such improvement and tourism activity sustainable development are determined. Recommendations for tourism activity improvements based on introduction of up-to-date information and advertising technologies are presented.

Key words: tourism activity, information, advertising, provision, trans-border region, territory planning, management, improvement, efficiency, perspectives.

Постановка проблеми. Серед проблем розвитку та підвищення ефективності і конкурентоспроможності туристичної діяльності у транскордонних регіонах України, зокрема у Чернівецькій області, необхідно назвати, насамперед, аматорський підхід до продукування рекламно-інформаційних матеріалів, випадки неякісної реклами, невідповідність умов обслуговування задекларованим. Йдеться також про недостатнє використання всіх стратегій і каналів маркетингових комунікацій, невміння працювати в інформаційній мережі Інтернет, нерозуміння підприємцями доцільності об'єднання зусиль з метою лобювання власних інтересів та промоції власного турпродукту тощо. Це актуалізує обрану тематику досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми інформаційного забезпечення галузі туризму висвітлювались у роботах білоруських учених А.П. Дуровича та Н.І. Кабушкіна [3; 8], російським вченим А.Т. Кириловим [4], а також добре висвітлені у роботах вітчизняних учених О.О. Любіцевої [6], М.П. Мальської [7], Ю.П. Грицьку-Андрієш [1] та інших. У даних працях наголошується на організації інформаційних джерел про туристичну діяльність, розробці маркетингових стратегій на рівні підприємств з метою підвищення якості надання туристичних послуг споживачам. Однак в умовах транскордонних регіонів такі дослідження є недостатніми та потребують подальших розробок.

На особливу увагу з боку теоретиків-географів та власників туристичного бізнесу у

транскордонних регіонах, громадських організацій заслугове якість інформаційно-рекламних матеріалів, що пропагують відпочинок в Україні. Досі більшість організацій, які випускають друковану продукцію, займаються розробкою цих матеріалів самостійно, не залучаючи фахівців. При цьому вони, як правило, використовують аматорські фотографії і не дуже переймаються якістю паперу, на якому все друкується. У результаті маємо друковану продукцію, що може використовуватись для внутрішніх потреб, але у жодному разі не може бути самостійним рекламним продуктом, що претендує на залучення навіть не дуже вимогливих клієнтів, тим більше з-за кордону.

Доводиться також констатувати відсутність продуманої системи розповсюдження інформаційно-туристичної продукції, що, у кінцевому результаті, негативно впливає на можливість встановлення безпосереднього зв'язку між туристичними підприємствами та потенційними клієнтами. Досі у країні ще практично не проводилися системні різнобічні дослідження (маркетингові, екологічні, соціологічні), які

б мали практичне спрямування та результати яких варто було б враховувати при здійсненні територіального планування, менеджменту й маркетингу туристичної діяльності.

Постановка завдання. Мета статті полягає у виявленні особливостей рекламного та інформаційного забезпечення туристичної діяльності у транскордонному регіоні, встановленні основних шляхів та засобів її удосконалення й сталого розвитку та підвищення ефективності на перспективу на інформаційно-рекламних засадах.

Перед написанням статті автором були поставлені наступні завдання:

- обґрунтувати доцільність створення маркетингових інформаційно-консультаційних систем у транскордонних регіонах;
- виділити в окремі блоки та проаналізувати інформацію про туристичну діяльність, що повинна надходити до інформаційних центрів;
- довести значення рекламної інформації у розвитку туристичної діяльності у транскордонному регіоні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Як свідчить міжнародна практика, саме такі ґрунтовні дослідження дають змогу розробити ефективні заходи щодо зменшення негативного впливу туристичної діяльності на природне середовище, підвищити її ефективність, вдосконалити маркетингові стратегії залучення відвідувачів. З метою їх здійснення у транскордонних регіонах на рівні адміністративних районів доцільно організувати маркетингові інформаційно-консультаційні центри туристичної діяльності, обласні і районні представництва Співки сприяння розвитку туристичної діяльності [1, с. 7].

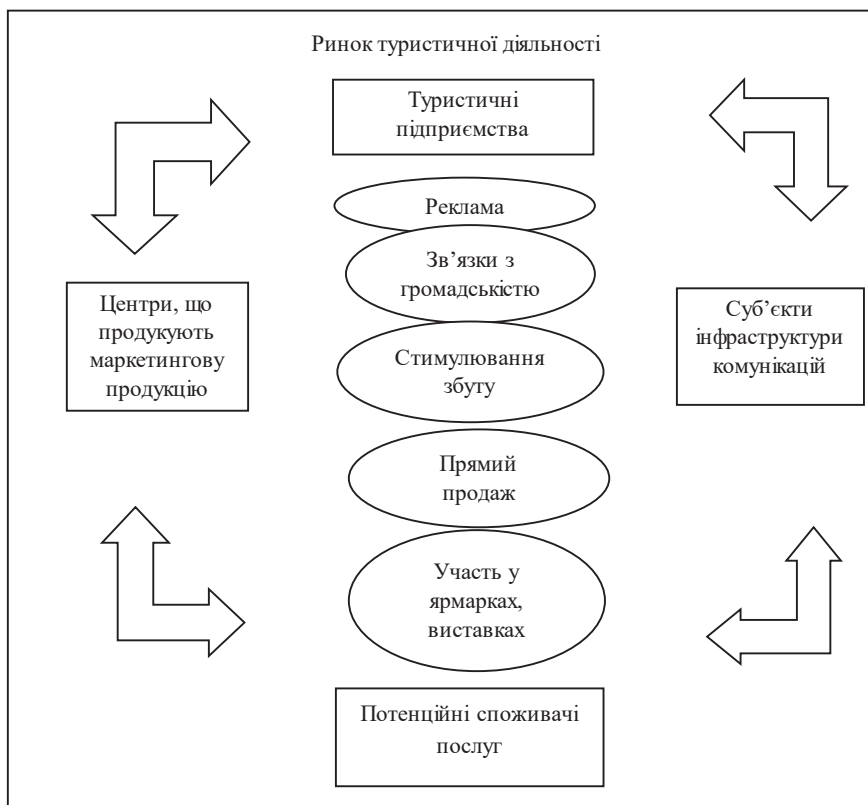

Рис. 1. Організація каналів маркетингової взаємодії між основними суб'єктами туристичного ринку [1]

Основним продуктом діяльності маркетингових інформаційно-консультаційних центрів та обласних офісів Співки сприяння розвитку туристичної діяльності у транскордонних регіонах є створення маркетингових інформаційно-консультаційних систем (далі – МІКС), які «працювали» б як на виробників туристичних послуг, у т.ч. на селі, так і на їх споживачів. Маркетингові інформаційно-консультаційні системи – це сукупність усіх категорій інформації, необхідних для здійснення маркетингових стратегій у сфері туристичної діяльності. Як правило, МІКС складаються з чотирьох підсистем, що на практиці розглядаються як окремі складові:

Система внутрішньої інформації – це сукупність даних про стан внутрішнього середовища туристичної діяльності (бухгалтерська та статистична звітність) [5, с. 140].

З рис. 1 чітко простежується, що організація каналів маркетингової взаємодії відбувається між основними чотирма суб'єктами ринку туристичної діяльності. Система зовнішньої інформації (маркетингової розвідки) – поєднує відомості про стан зовнішнього середовища: ринок, його інфраструктуру; поведінку покупців і постачальників; дії конкурентів; заходи державного регулювання. Система маркетингових досліджень базується на інформації, отриманій у результаті вивчення конкретних напрямів маркетингової діяльності. Система маркетингового аналізу продукує інформацію стосовно співвідношення планових і фактичних показників туристичної діяльності. Джерелами внутрішньої інформації є: відгуки туристів про перебування, відгуки партнерів і посередників, результати спостережень, опитувань, анкетувань клієнтів, дослідження роботи конкурентів, виробничі й обліково-фінансові звіти туристичних підприємств [4, с. 60].

До зовнішніх джерел інформації належать: законодавчі та нормативні акти з питань туризму, видані в Україні та за кордоном, періодичні друковані видання масового характеру з питань туристичної діяльності. Це журнали «Туризм сільський зелений», «Міжнародний туризм», «Странник», «Гостиничный и ресторанный бизнес», «Вояж», «Мир туризма», «Сезоны», газети «Краєзнавство, географія, туризм», «Туризм й развлечения», «Загра-

ница», «Тут і там», «Туристические новости», «Україна туристична». Також це рекламна продукція; матеріали комп'ютерних мереж, зокрема веб-сайти комерційних і некомерційних туристичних організацій та установ, наукова та довідкова література, картографічні матеріали; матеріали конференцій, презентацій, нарад з питань туризму; каталоги виставкових та ярмаркових заходів.

Інформація, яка має надходити у маркетингові інформаційно-консультаційні центри, повинна «фільтруватися» їх співробітниками й чітко структуруватися у такі блоки:

1. Блок інформації щодо домінуючих чинників зовнішнього середовища – соціально-демографічних, нормативно-правових, соціально-економічних, геополітичних, культурно-мистецьких, науково-технічних, екологічних (передусім Центр повинен володіти підбіркою законодавчих і нормативних актів, що мають відношення до організації туристичної діяльності; звітами про екологічну ситуацію у транскордонному регіоні).

2. Блок інформації про туристичний потенціал регіону та його окремих районів: дані про забезпеченість регіону та районів об'єктами туризму і соціальної інфраструктури; таблиці кількісних показників попиту і пропозиції туристичних послуг у районах; довідки про кожен конкретний об'єкт туризму та атракцію відповідно до чіткої класифікації; інформація про умови автотуризму у регіоні; календарі національних, релігійних свят, культурно-масових і спортивних заходів.

3. Блок інформації про постачальників послуг: довідки про заклади розміщення (їх вид, клас, спеціалізація, адреси, тарифи, особливості бронювання); довідки про заклади харчування (тип, місцезнаходження, спеціалізація, ціни); довідки про транспортні компанії, розклади руху транспорту; довідки про екскурсійні фірми (перелік екскурсій, ціни); довідки про видовищні та спортивні заклади і споруди; довідки про фірми з надання побутових послуг та прайс-листи на послуги цих підприємств.

4. Блок інформації про споживачів: характеристики туристичних потоків; профілі цільових сегментів інформація про постійних клієнтів (ім'я, реквізити, місце роботи, спосіб оплати послуг, тривалість відпочинку, частота

звернення до туристичного посередника, споживчі переваги під час відпочинку у транскордонному регіоні).

5. Блок інформації про потенційних конкурентів та партнерів: характеристика реальних конкурентів (курортні готелі, мотелі, санаторії, пансіонати, турбази) за цільними сегментами та регіональними ринками (місцезнаходження, асортимент послуг, ціни, рекламні стратегії, партнери, ринкова частка, організаційна структура); дані про маркетингових партнерів (рекламні фірми, страхові, кредитно-фінансові установи), включаючи прайс-листи на їх послуги; дані про виставково-ярмаркові заходи.

6. Блок виробничої інформації: асортимент послуг туристичної галузі, ступінь його оновлення, аналіз життєвих циклів старих і перспективних турпакетів; розподіл збуту туристичного продукту регіону: географія районів збуту, територіальні відмінності за кількістю відвідувачів, оплаченою вартістю спожитих послуг, типами покупців; ефективність маркетингових каналів реалізації.

7. Блок внутрішньої маркетингової та фінансово-економічної інформації: обсяг і структура маркетингового бюджету і, відповідно, рекламного бюджету Центру; маркетингові плани та програми; фінансова стійкість Центру; платоспроможність; результативність діяльності; результативність використання зовнішніх ресурсів (грантів); співвідношення власних і позичених коштів.

Основною складовою сучасних маркетингових комунікацій у туристичній діяльності виступає Інтернет – глобальна комп'ютерна мережа, що охоплює весь світ. Сьогодні він нараховує мільйони абонентів у понад 150 країнах. В архівах мережі можна знайти інформацію практично з усіх сфер людської діяльності, включаючи необхідні потенційному споживачеві дані про наявні в обраному регіоні туристичні підприємства та інші туристичні ресурси, транспортні комунікації і навіть прогноз погоди на період відпочинку [6, с. 71].

Інтернет надає унікальні можливості надійного конфіденційного глобального зв'язку, що зручно як для локальних виробників туристичних послуг, так і для посередників, які мають свої філії у регіонах та по всій країні, і,

передусім, для самих споживачів послуг галузі туризму. Зрештою, інтернет нині дедалі активніше перетворюється у найбільшого посередника між виробниками та споживачами туристичних послуг.

Електронна торгівля, яка називається за кордоном "e-cotetge", – це торгівля через мережу Інтернет за допомогою комп'ютерів покупця і продавця послуги. Цінність електронної торгівлі для покупців полягає у значній економії часу покупця на пошук і купівлю потрібного йому сервісу. Для продавця ця цінність забезпечує потенційну можливість охопити своєю торгівлею незліченну кількість покупців. Веб-сервер, працюючи 24 години на добу, здатний швидко та адекватно реагувати на запити покупців, в яких пошук потрібної інформації може зайняти менше однієї хвилини. Електронна реклама – це основна форма маркетингових комунікацій у сучасному світі.

Настає момент, коли вирішального значення набуває саме рекламна інформація про ці послуги, швидкість її розповсюдження та доступність широким масам потенційних споживачів. Реклама на електронних носіях передбачає передавання рекламної інформації через телекомунікаційні системи. При купівлі подорожі, наприклад, у котеджі Коста-Бланки (Іспанія), турист має можливість оглянути з висоти пташиного польоту спочатку сам регіон, потім ланцюжок котеджів у межах обраної курортної зони, потім обраний котедж, його планування, розміри, меблювання кімнат. Спеціальні програми дозволяють туристові побачити, що саме відбувається у цей момент на пляжі курорту (для цього ефективно використовуються веб-камери).

Інформаційні ресурси в інтернеті представлені у формі окремих веб-сайтів. Маркетингову сутність створення цих сайтів можна проілюструвати на прикладі представлення офіційного інформаційного ресурсу (офіційний веб-сайт) Всеукраїнської спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму. Загальну структуру інформаційних ресурсів Спілки репрезентує титульна сторінка її офіційного веб-сайту. Інформація маркетингового змісту на цьому сайті згрупована за двома альтернативними принципами. З одного боку, потенційному споживачеві пропонується фото та коротка

інформація про кращі туристичні підприємства, продукти, послуги; агрооселі сільського зеленого туризму і надається можливість вибору та замовлення уподобаних з них у режимі он-лайн. При цьому, наприклад, Спілка гарантує правдивість інформації про запропоновані власником турпослуги та умови сервісу, а також є гарантом того, що про замовлення «не забудуть» і у наперед умовлений час господарі цього готелю гостинно чекатимуть саме цього замовника. З іншого боку, потенційному споживачеві пропонується самостійно підшукати для себе найприйнятніший у географічному, вартісному та сервісному вимірах варіант відпочинку. Для цього існує спеціальна комп'ютерна база даних усіх зареєстрованих туристичних підприємств та операторів. Після того, як клієнт підбирає собі саме той продукт, який найбільше відповідає його фінансовим ресурсам та уподобанням, він має можливість тут-таки його замовити у режимі онлайн. При цьому, аналогічно, туристичне підприємство гарантує правдивість поданої інформації, а також є гарантом того, що замовлення клієнта не буде втрачено.

Висновки. На теперішньому етапі розвитку туристичної діяльності, особливо у транскордонних регіонах, якість інформаційно-рекламних матеріалів, потребує суттєвого вдосконалення. Для отримання потрібної інформації необхідно проводити системні різнобічні дослідження (маркетингові, екологічні, соціологічні), які б мали практичне спрямування та результати яких враховувалися б при здійсненні територіального планування, менеджменту й маркетингу туристичної діяльності.

Вся інформація маркетингових послуг туристичної діяльності у транскордонних регіонах повинна структуруватися у наступні блоки: блок інформації щодо домінуючих чинників зовнішнього середовища; блок інформації про туристичний потенціал регіону та його окремих районів; блок інформації про постачальників послуг; блок інформації про споживачів туристичних послуг; блок інформації про потенційних конкурентів та блок внутрішньої маркетингової та фінансово-економічної інформації.

Основною складовою сучасних маркетингових комунікацій у туристичній діяльності виступає Інтернет – глобальна комп'ютерна мережа, що охоплює весь світ. Веб-сайти туристичних підприємств, селищних спілок власників сільських туристичних агроосель, районних та обласних відділень Спілки сприяння розвитку туристичної діяльності у транскордонному регіоні, комерційних туроператорів-посередників – це дієвий інструмент продажів туристичних продуктів і послуг, своєрідний магазин турів. Споживач, який заходить на сайт, очікує знайти інформацію стосовно конкретних закладів розміщення, умов організації турів, їх вартості та очікувань.

Форма подання інформації та реклами має бути максимально стислою та лаконічною. Дуже зручним вважається, коли турист може самостійно розрахувати вартість поїздки залежно від обраних блоків та пропозицій туру.

Дизайн сайтів, їх ілюстративна складова повинні працювати також на спрощення пошуку та отримання інформації. Роль графіки й анімації у такому віртуальному магазині турів наразі оцінюється як менш суттєва.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грицку-Андрієш Ю.П., Мармуль Л.О. Соціально-економічні засади організації та розвитку сільського туризму в Україні. Бізнес-навігатор, 2010, вип. 22. Херсон: Айлант, 2011. С. 5-13.
2. Бабарицька В.К., Малиновська О.Ю. Менеджмент туризму. Туроперейтинг. понятійно-термінологічні основи, сервісне забезпечення турпродукту: навчальний посібник. Київ: Альтерпрес, 2004. 288 с.
3. Дурович А.П. Реклама в туризме. Минск: Новое знание, 2008. 222 с.
4. Кириллов А.Т., Маслова Е.В. Реклама в туризме: учебное пособие. Санкт-Петербург: Лекс Стар, 2002. 112 с.
5. Кифяк В.Ф. Організація туризму: навчальний посібник. Чернівці: Книги – ХХІ, 2008. 344 с.
6. Любіцева О.О. Методика розробки турів: навчальний посібник. Київ: Альтерпрес, 2003. 104 с.
7. Мальська М.П., Худо В.В. Туристичний бізнес: теорія та практика : навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 424 с.
8. Организация туризма: учебное пособие / А.П. Дурович, Н.И. Кабушкин, Т.М. Сергеева и др. Минск: Новое знание, 2003. 632 с.

УДК 911.3

Гукалова І.В.,
доктор географічних наук,
провідний науковий співробітник відділу суспільної географії
Інститут географії Національної академії наук України

СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ІНТЕГРОВАНОГО МІСЬКОГО РОЗВИТКУ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Стаття присвячена становленню нової парадигми міського розвитку, згідно з якою місто має бути комфортним, безпечним, чистим, креативним і зручним для життя. Орієнтиром обирається стабільний і гармонійний розвиток міських поселень в їх взаємодії із сільською місцевістю на основі дієвої економіки, сталого відтворення людського потенціалу та його ефективної зайнятості, збільшення рівня і поліпшення якості життя населення, у т.ч. шляхом максимального використання інтегрального потенціалу території. Водночас, урбанізація є географічно специфічним процесом і її результати можуть бути зовсім різними відповідно до особливостей освоєння і розвитку тієї чи іншої території. Розглянуто особливості і проблеми сучасного міського розвитку в Україні, які мають бути взяті до уваги при формуванні новітніх стратегій.

Ключові слова: міський розвиток, місто, урбанізація, геурбаністика, соціальна географія, Україна.

Статья посвящена становлению новой парадигмы городского развития, согласно которой город должен быть комфортным, безопасным, чистым, креативным и удобным для жизни. Ориентиром избирается устойчивое и гармоничное развитие городских поселений в их взаимодействии с сельской местностью на основе действующей экономики, устойчивого воспроизводства человеческого потенциала и его эффективной занятости, повышения уровня и улучшения качества жизни населения, в т.ч. за счет максимального использования интегрального потенциала территории. В то же время, урбанизация является географически специфическим процессом и ее результаты могут быть совершенно разными в соответствии с особенностями освоения и развития той или иной территории. Рассмотрены особенности и проблемы современного городского развития в Украине, которые должны быть приняты во внимание при формировании новейших стратегий.

Ключевые слова: городское развитие, город, урбанизация, геурбаністика, социальная география, Украина.

Gukalova I.V. SOCIAL-GEOGRAPHICAL ASPECTS OF INTEGRATED URBAN DEVELOPMENT: UKRAINIAN REALITIES

The article focuses on the formation of a new paradigm of urban development, according to which the city should be comfortable, safe, clean, creative and comfortable for life. A reference point is chosen the sustainable and harmonious development of urban settlements in their interaction with rural space based on efficient, sustainable reproduction of human potential and its effective employment, increase the level and improve the quality of life, including through maximizing the use of the integral potential of the territory. At the same time, urbanization is a geographically specific process and its results can be quite different in accordance with the peculiarities of developing the territory. The features and problems of modern urban development in Ukraine are considered, which should be taken into account by forming of the newest strategies.

Key words: urban development, city, urbanization, geourbanistics, social geography, Ukraine.

Постановка проблеми. Чи існує в Україні національна чи регіональна урбаністична стратегія? Чи мають свої цілі розвитку українські міста? Яким чином нові принципи організації міського простору у ХХІ ст. впливають на якість життя містян і які особливості українського урбаністичного поступу мають бути враховані при опрацюванні майбутніх стратегічних документів? Ці нові питання, як у теоретичному,

так і у прикладному своєму втіленні непокоять і геурбаністику, і соціальну географію. Тим більше, що з географічної точки зору, урбанізація – це просторово вкрай нерівномірний процес, який проявляється у різних регіонах і країнах з різною силою і у неоднакових формах. На поверхні щонайменше три напрями наукових пошуків у царині нашої науки: 1) встановлення тих чинників, якими зумовлена урбанізація,

географічних обставин, які реально на неї впливають; 2) виявлення і характеристика просторових відмінностей перебігу процесу; 3) оцінювання ступеня урбанізованості за допомогою т. зв. «соціально-економічних», «політичних», «культурно-географічних» та інших маркерів поширення міських умов та міського способу життя. Ці напрями свідчать про те, що і у практиці планування, і у географічній науці про міста відбуваються дуже серйозні зрушення, які виражені у переході від розгляду суто економіко-географічних питань до соціальних, культурно-географічних, політичних, етнічних та інших «середовищних» аспектів розвитку міст. Це потребує переосмислення ролі поселень різної людності у сучасному світі як особливих феноменів, які мають, окрім матеріальної основи, інші не менш важливі складові: комфорт, безпеку, духовну атмосферу, інтелектуальний потенціал, імідж тощо. Географія ще має навчитися працювати із такими незвичними для неї характеристиками.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Актуалізація соціально-географічних досліджень урбанізації у контексті формування нової парадигми урбанізму пов'язана з багатьма теоретичними та експедиційними дослідженнями зарубіжних і українських географів: О.І. Алексєєва, О.Л. Дронової, В.О. Джамана, Н.В. Зубаревич, Ю.В. Медведкова, К.В. Мезенцева, Т.Г. Нефьодової, Г.П. Підгрушного, С.А. Покляцького, Л.Г. Руденка, І.Г. Савчука, М.О. Слуки, О.Г. Топчієва, В.В. Яворської та ін. Проте витoki змін поглядів на урбанізацію і міський розвиток слід шукати ще у працях соціологів Р. Парка та Е. Берджеса з теорії екологічного урбанізму, які стверджують про те, що міста розвиваються як живі організми у відповідності з тими чи іншими властивостями навколишнього середовища [10], а також у Л. Вірта, відомого своєю працею «Урбанізм як спосіб життя» [11].

Виклад основного матеріалу. В умовах сучасних глобалізаційних викликів майже всі міста світу стикаються із наслідками, пов'язаними із переходом від економіки, заснованої на матеріальних чинниках, до економіки, заснованої на знаннях та інтелекті. Ці процеси зумовлюють зміну підходів до формування стратегій розвитку міст.

Фахівці трактують розвиток міст як: «об'єктивно сформовану систему функціонування суб'єктів території (міста), засновану на стійкому та збалансованому відтворенні соціально-економічного, природно-ресурсного, інноваційного, економічного та іншого потенціалів, спрямованих на підвищення якості життя населення і збільшення внеску міст у національну економіку» [7]. У нинішніх умовах, на нашу думку, орієнтиром має бути стабільний і гармонійний розвиток міських поселень в їх взаємодії із сільською місцевістю на основі дієвої економіки, сталого відтворення людського потенціалу та його ефективної зайнятості, збільшення рівня і поліпшення якості життя населення, у т.ч. шляхом максимального використання інтегрального потенціалу території [1]. Саме це і є інтегрованим міським розвитком.

Якщо раніше єдиною основою визначення напрямів розвитку міст були генеральні плани населених пунктів, проекти забудови, схеми функціонального зонування (у тому чи іншому вигляді ці форми планування були поширені у ХХ ст. у всіх країнах), то тепер їх доповнюють нові концептуальні стратегії, робота над якими має здійснюватися за участі управлінців, науковців, бізнес-структур, громадськості. Суть нової парадигми міського розвитку полягає у тому, що майбутнє міст і урбанізованих регіонів більшою мірою залежить від здатності цих територій приваблювати, генерувати, зберігати і розвивати науку, інновації і креативний потенціал. Ця парадигма покликана поєднати такі виміри якості життя населення, як комфортність, екологічність, «розумність», інновативність. Одним з найвідоміших прикладів є концепція smart-міст («розумних міст»), яка ґрунтується на створенні у містах умов для найефективнішого використання людського потенціалу, насамперед шляхом використання інформаційних технологій. Ця концепція є одним з яскравих свідчень того, як змінюються погляди на міські проблеми – у центр уваги переміщується людина, а теоретичним підґрунтям для обрання тих чи інших муніципальних дій стають мотиви людських поступки, людські потреби та інтереси. Про роль креативного потенціалу, як важливого елемента «розумних міст», свідчить той факт, що на фоні вичерпності та зростання вартості

традиційних ресурсів, креативність (а також інновативність) стає найдоступнішим міським ресурсом.

Урбаністичний поступ залежить від здатності міського середовища змінюватися і відповідати потребам різних поколінь мешканців у безпеці, зручності проживання, діяльності, комунікацій, логістики, інфраструктури, архітектури і дизайну тощо. Міста XXI ст. являють собою складні турбулентні системи, розвитку яких притаманний високий ступінь невизначеності, що значно ускладнює управління ними і розв'язання наявних структурних або функціональних проблем. Провідні урбаністи розглядають великі міста як складно сконструйовані системи, з величезною кількістю переплетених і недосліджених зон і взаємозв'язків, які, тим не менш, у принципі піддаються виявленню і спостереженню [9]. Очевидним для всіх стає інше: найбільші мегаполіси світу, глобальні міста володіють певним магнетизмом простору, який надає безліч безпрецедентних можливостей, високотехнологічних переваг і практично необмежених перспектив реалізації людського потенціалу. Водночас, глобальні міста ніколи не входили у «топ» за якістю життя їх мешканців (якщо брати до уваги всі структурні її складові), причини їх привабливості – у фінансово-економічній і політичній могутності.

Сформулюємо сутність такої трансформації: на зміну «місту як цілісній виробничій системі», «місту як офісу» (лінійне і фрагментарне розуміння) приходять моделі «місто для життя», «місто високої якості життя» (міждисциплінарне, новаторське мислення, що виходить з потреб та інтересів населення). У містах формується особливий динамічний світ, і у цьому сенсі вони виступають агентами інноваційного розвитку. Вслід за інформаційною основою економіки міст затверджується креативна основа, яка означає розвиток третинного, четвертинного і п'ятинного секторів діяльності, які стають новими головними джерелами міських доходів (туризм, політичні, культурні і спортивні заходи різного рівня, медіа проекти). Але при цьому варто дбати і про збереження історико-географічних, культурних особливостей конкретних міст, їх унікальності. Останній фактор є дуже значущим для інвесто-

рів. Відзначимо, що життєвий простір формується не «зверху-вниз», а виходячи з побажань міської спільноти впливати на формування середовища проживання. В іншому випадку, мова зразу буде йти про потенційну його конфліктогенність.

У вересні 2015 р. на Саміті ООН в Нью-Йорку відбулася значуща для світового співтовариства подія – у продовження ЦРТ світові лідери прийняли новий довгостроковий порядок денний сталого розвитку, розуміючи, що для подолання нерівності, у т.ч. просторової, слід діяти ще більш скоординовано, збалансовано, з визнанням нових викликів сьогодення, корегуванням і суттєвим розширенням пріоритетних цілей, які постають перед світом і окремими країнами. Питання стійкості розвитку міст та інших населених пунктів як осередків життєдіяльності населення – місць, де проходить майже все життя населення – визнано найважливішим пунктом тепер вже Цілей сталого розвитку (Sustainable Development Goals) 2030 [6].

У табл. 1 представлено розподіл цілей сталого розвитку за основними напрямками (компонентами). З неї видно, що принаймні дві з 17 цілей сталого розвитку (у таблиці наведені адаптовані до України короткі їх визначення) можуть бути об'єктом економічного, соціального, екологічного і соціокультурного осмислення. Зокрема, **сталий розвиток міст має позиціюватися саме з чотирьох обраних позицій розгляду і досягнення.**

Українські міста тільки прямують у напрямку здобуття рис глобальності і впливовості, але всі вони, попри накопичення пласту транспортних, екологічних, житлово-комунальних проблем, є незмінними фокусами привабливання населення. Урбанізація не скрізь забезпечує гармонійний динамізм, якісне середовище проживання, психологічний комфорт і суспільне здоров'я, саме тому постає питання соціально-географічної специфікації урбаністичного поступу. Виходячи зі світосистемної моделі розвитку, міста (як і регіони) умовно поділяються на центральні (міста-мільйонники), полупериферійні (великі і середні за кількістю мешканців) та периферійні (малі міста, смт та села), і «людність» міст зумовлює їх диференціацію у соціальному,

економічному, політичному і культурному полях [5]. Розглядаючи міста, фахівці, як правило, мають на увазі «три України», кожна з яких буде сприймати новітні тенденції інтегрованого міського розвитку по-своєму.

Перша з них – це простір швидких мегаполісів. Київ, Одеса, Харків, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Львів демонструють стратегії раціонального розвитку, швидкого темпу життя, конкуренції в усіх сферах взаємовідносин та індивідуалізму. Міста, в яких проживає більш ніж 500 тис. мешканців, специфічні за своєю соціальною структурою, вони є центрами глобалізаційних процесів, де розміщуються штаб-квартири представництв іноземних корпорацій та бізнес-структур, дипломатичних представництв, тут частка фахівців з вищою освітою максимально висока. У своїх бізнес та бренд-стратегіях ці міста позиціюють себе як адміністративні центри, вузівські міста, центри агломерацій, міста-донори, культурні та духовні осередки.

«Друга Україна» – великі і середні міста (50–500 тис. мешканців), які демонструють культуру центрів невеликих агломерацій зі стратегією виживання. Ця група не є однорід-

ною, тому що у неї потрапляють дуже різні за людністю і функціями міста: і агропромислові Вінниця, Полтава, Чернігів, Житомир, і центри багатогалузевої важкої промисловості – Маріуполь, Макіївка і т.д. Проте дані міста відрізняє стратегія розвитку громад на фоні соціально-економічного виживання. Громади агропромислових центрів більш розвинуті. Індустріальні міста дедалі більше стають центрами зрощування політичного і фінансового капіталу. Високий рівень міграції до регіональних центрів, слабкість ринку праці і людського капіталу притаманні, насамперед, середнім містам України. Більша частина з них – вузькопрофільні, центри малих агломерацій, «міста-реципієнти».

«Третя Україна» – маленькі міста і села. Вона також неоднорідна, монокультурна, селянська із традиційними цінностями, малим бізнесом, повільністю й консерватизмом мислення. Попит на робочу силу збільшується тут під час економічної стабільності і зменшується за умов кризи, тому сучасний тренд у малих містах це – міграція з периферії у центр, сезонний ринок праці, мінливість принципів розвитку і складу населення, низький рівень

Таблиця 1

Покомпонентна диференціація ЦСР

Компоненти сталого розвитку	Цілі сталого розвитку	Число цілей
Економічна	1 (подолання бідності); 2 (подолання голоду, розвиток сільського господарства); 5 (гендерна рівність); 7 (доступна та чиста енергія); 8 (гідна праця та економічне зростання); 9 (промисловість, інновації та інфраструктура); 10 (скорочення нерівності); 11 (сталий розвиток міст і громад); 12 (відповідальне споживання і виробництво); 13 (пом'якшення наслідків зміни клімату); 17 (партнерство заради сталого розвитку)	11 з 17
Соціальна	1 (подолання бідності); 2 (подолання голоду, розвиток сільського господарства); 3 (міцне здоров'я і добробут); 4 (якісна освіта); 5 (гендерна рівність); 10 (скорочення нерівності); 11 (сталий розвиток міст і громад); 12 (відповідальне споживання і виробництво); 16 (мир, справедливість та сильні інститути); 17 (партнерство заради сталого розвитку)	10 з 17
Екологічна	2 (подолання голоду, розвиток сільського господарства); 6 (чиста вода та належні санітарні умови); 7 (доступна та чиста енергія); 11 (сталий розвиток міст і громад); 12 (відповідальне споживання і виробництво); 13 (пом'якшення наслідків зміни клімату); 14 (збереження морських ресурсів); 15 (захист та відновлення екосистем суші); 17 (партнерство заради сталого розвитку)	9 з 17
Соціокультурна	4 (якісна освіта); 5 (гендерна рівність); 11 (сталий розвиток міст і громад); 12 (відповідальне споживання і виробництво); 16 (мир, справедливість та сильні інститути); 17 (партнерство заради сталого розвитку)	6 з 17

Укладено за [8]

освіти, поліетнічність. Людність поселень тут може варіювати від відносно великих поселень до 50 тис. осіб (наприклад, Фастів) до сіл із кількома домівками, для яких притаманне натуральне господарство, невисокий рівень доходів і освіти мешканців.

Водночас, Україні притаманні загальні соціально-економічні, екологічні, інституційні проблеми, від яких потерпають міста різної людності і які мають бути прийняті до уваги при формулюванні нових засад міського розвитку.

1. Спостерігається досить велика концентрація населення та виробництва у великих містах (мегаполісах) на тлі уповільненого розвитку більшості середніх та малих міст з малорозвиненим промисловим сектором, неконкурентним ринком послуг. Відтак для великих міст зростають загрози екологічного характеру, а для малих та середніх міст притаманною є слабкість економічної, а також інноваційної складової сталого розвитку [3].

2. Рівень побутової облаштованості міст України, зокрема обладнання міського житлового та іншого фонду системами водопостачання та водовідведення, централізованим опаленням не відповідає європейським нормам. Велика кількість домівок, навіть в обласних центрах, не мають підключення до централізованої каналізації, населення продовжує користуватися септиками або вигрібними ямами, використання яких погіршує екологічний стан джерел водопостачання, призводить до їх забруднення патогенними бактеріями та вірусами, а також сприяє збільшенню територій підтоплення населених пунктів. Наприклад, обладнаність міського житлового фонду каналізацією на початок 2017 р. коливалась від 57,7% у Чернігівській області до 98,7% у Києві при загальноукраїнському показнику у 76,2% [2].

3. Незадовільним є стан житлово-комунального господарства міст (насамперед, малих), недостатніми є обсяги капітальних вкладень у розвиток житлового будівництва, введення в експлуатацію нових житлових приміщень. Комунальні підприємства, здебільшого, неспроможні надавати споживачам якісні послуги, не можуть вчасно реагувати на виклики ринку, кризові та цінові «шоки», утримувати основні фонди підприємств жит-

лово-комунального господарства у належному робочому стані, проводити політику енергозбереження тощо. Станом на 01.01.2017 до категорії ветхих в Україні віднесено 9533 будинки, що розташовані у міській місцевості, загальною площею 1,7 млн. м², до категорії аварійних – 1318 будинків, площею 301,3 тис. м². Проблема майже не вирішується, хоча не всі будинки доцільно зносити, більшість з них може бути санована і термореконструйована, капітально відремонтована.

4. Проблема забруднення міст відходами, у т.ч. твердими побутовими, і наявність несанкціонованих сміттєзвалищ. Складність цієї проблеми пропорційна чисельності населення та промислового потенціалу міст. За підсумками 2016 р., в Україні накопичено 12 млрд. тонн відходів, з яких 12 млн. тонн – небезпечні та отруйні речовини, які провокують різні захворювання. Непаспортизовані сміттєзвалища забруднюють землю та повітря, а також є розсадником для гризунів, «годівницями» для диких птахів, які можуть швидко розносити хвороби по місту. Стоки сміттєзвалищ забруднюють підземні води, що створює додаткові загрози забруднення питної води у містах (насамперед – у б'юветах та у колодязях, розташованих у секторі приватних житлових будинків). Проблема прибирання сміття (як, наприклад, у Львові) останніми роками перейшла у політичну площину. Обсяги вивезення ресурсоінних компонентів відходів у більшості міст не контролюються, а проведення сортування на полігонах і звалищах не є централізованим. Не сортується сміття і самим населенням, що давно стало нормою в європейських містах.

5. Зростання транспортного навантаження і забруднення повітря у містах. За даними Міністерства екології та природних ресурсів України у 2016 р. найбруднішими в Україні стали 15 міст: Дніпро, Кам'янське, Одеса, Слов'янськ, Краматорськ, Херсон, Лисичанськ, Миколаїв, Луцьк, Кривий Ріг, Маріуполь, Київ, Рубіжне, Запоріжжя, Ужгород [4]. У більшості міст надходження шкідливих речовин від мобільних джерел вже давно переважають над викидами від стаціонарних джерел забруднення. Міські вулиці і магістралі не відповідають зростаючій інтенсивності сучасного руху транспорту,

що означає зниження рівня екологічної безпеки та безпеки дорожнього руху. Незадовільним залишається стан доріг у містах, значно зруйнованими залишаються проїзна частина вулиць, пішохідні тротуари та елементи конструкцій мостових споруд у містах (прикладом є обвал у лютому 2017 р. частини мосту Шулявського шляхопроводу у Києві). Затори, часті зупинки, гальмування і набирання швидкості є причинами підвищеного забруднення повітряного басейну міста і транспортного шуму. Через ці проблеми зростає час у дорозі – серйозний фактор формування якості життя міського мешканця.

6. Хронічною проблемою для міст України залишається наявність занедбаних «промислових зон», що розташовані в їх межах, які стають осередками соціальної небезпеки. Проблема реновації таких зон вирішується повільно і фрагментарно (прикладом ефективного перевтілення промислової зони у житловий квартал можна назвати проект «Комфорт Таун», зведений на місці колишнього заводу «Вулкан» у Києві), хоча є численні європейські приклади ревіталізації – відновлення життя індустріальних територій, коли приміщення заводських цехів стають торгово-розважальними комплексами, офісними приміщеннями, музеями чи житловими комплексами. Багато проектів через відсутність інвесторів і стратегій включення цих територій в інфраструктуру міст залишаються на папері.

7. Відсутність чіткого планування міст і прилеглих територій, а часто і визначених меж міст. Це створює інституційні перешкоди для здійснення інтегрованого сталого розвитку урбанізованих територій. Новозбудовані житлові масиви великих міст доволі часто опиняються не у міській, а у районній адміністративній приналежності (що обумовлює наступні конфліктні ситуації, спричиняє труднощі із залученням інвесторів). При плануванні розвитку міст, як правило, не враховується ресурсний, інфраструктурний потенціал прилеглих територій; немає чіткого стратегічного бачення перспектив використання земельних ресурсів та ресурсного потенціалу прилеглих до міст територій і у генеральних планах розвитку міст.

Генеральні плани багатьох міст потребують оновлення, а головне – належного виконання.

Обмеженість доступу громадськості до генеральних планів міст, їх банальне невиконання призводять до здійснення забудови з порушенням будівельних, санітарно-гігієнічних, екологічних, протипожежних норм. Найбільш поширеними наслідками цієї проблеми є вирубування парків, забудова публічних просторів, блокування протипожежних виїздів, знищення зливних водостоків, швидка руйнація старих житлових будинків (у т.ч. тих, що мають історичну цінність) і будівництво нових сучасних житлових об'єктів чи бізнес-центрів (як правило – багатоповерхівок), пошкодження пам'яток історії та архітектури, спотворення традиційних урболандшафтів тощо.

8. Спостерігається неузгодженість загальнодержавних, регіональних та місцевих концепцій, стратегій та програм, зорієнтованих на сталий розвиток міст (територій). В Україні чинними є десятки програм та стратегій загальнодержавного, регіонального та місцевого значення, які прямо чи опосередковано стосуються сталого розвитку територій. У результаті перманентної нестачі коштів, або «заморожування» реалізації державних цільових програм, їх результативність є дуже низькою. Як наслідок, цілі, визначені у державних цільових програмах, здебільшого не досягаються. Отже, існує нагальна потреба у визначенні конкретних ключових проблем щодо досягнення сталого розвитку міст (територій) із розробкою конкретних заходів та визначенням відповідного ресурсного забезпечення для їх вирішення. Все це потребує перегляду («ревізії»), а також внесення відповідних корективів до діючих цільових державних програм (у т.ч. координації, синхронізації їх цілей) задля досягнення цілей сталого розвитку міст (сталого регіонального розвитку).

Висновки. Грамотно налагоджена політика управління міським розвитком з акцентом на екологічність та створення умов для стимулювання зростання креативного потенціалу дозволить не тільки нівелювати ті соціально-просторові нерівності, які є в Україні, а й забезпечить підвищення темпів зростання економіки шляхом розширення міжрегіональної інтеграції. Нові стратегічні орієнтири інтегрованого міського розвитку здатні забезпечити високі стандарти якості життя населення, що

визнається головною цінністю суспільства, але за умови врахування урбаністичної специфіки кожного конкретного міста.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гукалова І.В. Якість життя як цільовий імператив концепцій міського розвитку: висновки для України. Український географічний журнал, 2018. №1. С. 30-38.
2. Житловий фонд України у 2016 р. Статистичний бюлетень. К.: Держслужба статистики, 2017. 74 с.
3. Забезпечення сталого розвитку міст як складова соціально-економічної модернізації регіонів України. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1611>
4. Мінекології назвало 15 найбрудніших міст України. URL: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1669694-minekologiyi-nazvalo-15-naybrudnishikh-mist-ukrayini>
5. Нагорняк Т.Л. Урбанізаційний та агломераційний компоненти соціально-політичних процесів української сучасності. Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Харків, 2015. Вип. 1 (9). Ч. 2. С. 97-104.
6. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года. ООН, 2015. 45 с.
7. Склярчук Н. . Формування стратегії розвитку економіки малих міст в контексті ринкових реформ: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Харків, 2003. 24 с.
8. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2017. – 176 с.
9. Jacobs J. The Death and Life of Great American Cities. New York: Random House, 2011. 598 p.
10. Park R. Human Communities: The City and Human Ecology. New York: Free Press, 1952. 278 p.
11. Wirth L. Urbanism as a way of Life. American Journal of Sociology, 1938. № 44 P. 1-24.

УДК [327:339.9](262.5)+(477)

Кисельов Ю.О.,
доктор географічних наук, професор,
завідувач кафедри геодезії, картографії і кадастру
Уманський національний університет садівництва

Сонько С.П.,
доктор географічних наук, професор,
завідувач кафедри екології та безпеки життєдіяльності
Уманський національний університет садівництва

ЧОРНОМОРСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА РЕАЛІЗАЦІЇ БАЛТІЙСЬКО-СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКОЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ДОКТРИНИ

У контексті сучасних реалій, пов'язаних із російсько-українською війною, порушено проблему геополітичного вибору України. Наголошено, що ні російський, ні західноєвропейський інтеграційні вектори не є оптимальними для України. Альтернативним шляхом для української нації та держави є реалізація балтійсько-середземноморської доктрини, першим етапом якої має стати чорноморська інтеграція.

Ключові слова: Україна, геополітичний вибір, балтійсько-середземноморська доктрина, чорноморська інтеграція, російсько-українська війна.

В контексте современных реалий, связанных с российской-украинской войной, поднята проблема геополитического выбора Украины. Обращено внимание, что ни российский, ни западноевропейский интеграционные векторы не являются оптимальными для Украины. Альтернативным путем для украинской нации и государства является реализация балтийско-средиземноморской доктрины, первым этапом которой должна стать черноморская интеграция.

Ключевые слова: Украина, геополитический выбор, балтийско-средиземноморская доктрина, черноморская интеграция, российско-украинская война.

Kyselov Yu.O., Sonko S.P. THE BLACK SEA INTEGRATION OF UKRAINE AS A FUNDAMENT OF REALIZATION OF THE BALTIC-MEDITERRANEAN GEOPOLITICAL DOCTRINE

The issue of the geopolitical choice of Ukraine in the context of modern realities connected with the Russian-Ukrainian war is lined. It is accented that neither Russian nor West-European integrative vectors are not optimal for Ukraine. The realization of the Baltic-Mediterranean doctrine, the first stage of that must become Black Sea integration, is an alternative way for the Ukrainian nation and state.

Key words: Ukraine, geopolitical choice, Baltic-Mediterranean doctrine, Black Sea integration, Russian-Ukrainian war.

Постановка проблеми. Події останніх років засвідчують складність і неоднозначність проблеми геополітичного вибору України, пов'язану з непевністю вибудованої впродовж кількох попередніх десятиліть двополусної моделі світу, що поділяється на «Схід» і «Захід». Російсько-українська війна, що триває вже п'ятий рік, попри численні запевнення західноєвропейських партнерів про підтримку нашої держави, загрожує перерости в довготривалий заморожений конфлікт. Водночас згадані вище партнери ставлять до України досить високі вимоги щодо «реформування» різних галузей державного

й суспільного життя з гуманітарною сферою включно, в тому числі наукою, освітою, охороною здоров'я, соціальним забезпеченням тощо, не враховуючи низького, порівняно з європейським, рівня життя переважної більшості українців. Різнобічний тиск, якого сьогодні зазнає Україна як зі сходу (через пряму воєнну експансію), так і із заходу (у вигляді прихованого втручання у внутрішні справи суверенної держави), спонукає вітчизняних учених до актуалізації інших векторів національної зовнішньої політики, виражених у напрацьованих упродовж останнього сторіччя геополітичних концепціях і доктринах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Рівно сто років тому в умовах Першої світової війни, що наближалася до завершення, та національно-визвольної революції, яка на деякий час відродила Українську незалежну державу, академік Степан Рудницький сформулював основи балтійсько-чорноморської доктрини, найбільш на той час актуальної та реальної до здійснення [3]. Двадцять років по тому Юрій Липа обґрунтував іншу – чорноморську – геополітичну доктрину, що найбільш відповідала світовим реаліям кінця 1930-х рр. [2]. Обидві вказані вище доктрини на межі ХХ–ХХІ ст. всебічно проаналізував професор Олег Шаблій [5]. Базуючись на геополітичному доробкові С. Рудницького і Ю. Липи та враховуючи новітню дійсність, продиктовану сучасною російською агресією в Україні, ми окреслили засади балтійсько-середземноморської доктрини, яка, на нашу думку, має утвердити й упевнити становище нашої держави між Сходом і Заходом та фактично забезпечити їй центральне місце в середньоевразійському регіоні [6].

Постановка завдання. Мета статті – визначити місце та значення України в чорноморському секторі регіону європейсько-азійського пограниччя.

Завдання статті:

– проаналізувати сучасне геополітичне положення України в контексті російської воєнної агресії та неоднозначної відповіді на неї Заходу;

– дати географічну оцінку сьогоднішній політиці євроінтеграції України;

– з географічних, зокрема геополітичних і геософічних, позицій окреслити коло стратегічних союзників нашої держави на мезорегіональному рівні;

– схарактеризувати ймовірні геополітичні наслідки чорноморської інтеграції України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Балтійсько-чорноморська та чорноморська доктрини, розроблені класиками української геополітичної думки, впродовж сторіччя неодноразово змінювали одна одну в аспекті найбільшої актуальності для перспектив нації. Зокрема, на початковому етапі новітньої російсько-української війни у зв'язку із загрозою з боку Росії, в тому числі для дер-

жав Балтії, нового значення набула балтійсько-чорноморська доктрина, розвинута нами до балтійсько-середземноморської [6]. Після переходу від маневреної війни до позиційної, зумовленого Мінськими домовленостями 2014–15 рр., кремлівські погрози, адресовані країнам НАТО і ЄС, стали набувати характеру звичайної пропагандистської риторики. Отже, можливість російського вторгнення в будь-яку з країн Північноатлантичного блоку і Європейського союзу тепер практично дорівнює нулю, у зв'язку з чим – за незмінної актуальності ідеї балтійсько-середземноморської інтеграції – ядром інтеграційних процесів має стати Чорноморський регіон, який посідає проміжне положення між континентальними осередками телурократії (Росія) й таласократії (Західна Європа), і до якого входять переважно країни, що зараз не є членами НАТО і особливо ЄС, або вступили до ЄС одними з останніх, так і не ставши в ньому до кінця «своїми». На нашу думку, одночасно важливим є те, що такі держави, як Азербайджан, Болгарія, Грузія, Молдова, Румунія, Туреччина та Україна перебувають приблизно на одному рівні соціально-економічного розвитку, а також те, що вони мають спільні геополітичні проблеми, пов'язані з близькістю Росії.

Треба відзначити, що ідея чорноморської співпраці вже знаходила своє часткове практичне втілення в другій половині 90-х рр. ХХ ст., коли було утворено міжнародну організацію ГУАМ у складі Грузії, України, Азербайджану та Молдови, по суті, на противагу Росії, що вже тоді прагнула повернути домінуюче становище на теренах усього колишнього СРСР. Зазначена організація фактично лишалася дією до 2010 р., коли, з одного боку, Туркменістан (один із головних експортерів нафти до Східної Європи) об'єднав свої газотранспортні шляхи з російськими та, з іншого боку, до влади в Україні прийшов В. Янукович, який провадив беззастережно проросійську політику й не мав потреби у створенні будь-якої альтернативи кремлівському центрові впливу на пострадянському просторі.

Після Революції Гідності й початку російсько-української війни нове керівництво нашої держави відновило зовнішньополітичний курс на «європейську» інтеграцію, в чому

передбачалося досягнення як тактичної мети – забезпечення підтримки України Євросоюзом у воєнному конфлікті з Росією, так і стратегічної – наближення до «європейських» стандартів у всіх сферах суспільного життя. Відзначимо, що з низки причин, аналіз яких не входить до предмету нашого дослідження, обидві цілі виявилися практично недосяжними. Із суспільно-географічних позицій лише зауважимо, що сучасна Європа вже значною мірою втратила свої духовні орієнтири та етнокультурне обличчя (згідно з концепціями О. Шпенглера [7] й Л. Гумільова [1], наближаючись до загибелі), поступово перетворюючись на північну філію арабсько-мусульманського світу. На нашу думку, ця обставина (а також значні повноваження пан'європейських наддержавних структур, що істотно обмежують суверенітет колись провідних держав світу) робить сумнівним беззастережне й послідовне дотримання Україною «євроінтеграційного» курсу. Тому ми й наголошуємо на необхідності альтернативних – якщо щодо Брюсселя, так і Москви – інтеграційних векторів для нашої держави та стверджуємо доцільність і перспективність балтійсько-середземноморської доктрини взагалі та циркумпонтійського єднання зокрема.

Вважаємо за потрібне вказати на географічну некоректність уживання термінів «Європа», «євроінтеграція», «євростандарти» тощо в значенні «такі, що стосуються ЄС», оскільки до зазначеної наддержавної структури входить лише частина європейських держав, а центр усієї Європи, за однією з версій, розташований саме в Україні. Тож, до якої Європи наша держава може «рухатися», сама перебуваючи в центрі її?!

Про осьове значення України для Європи свідчать дані геотектоніки: саме в межах нашої держави розташований Український кристалічний щит – один із найдавніших і найстійкіших фрагментів Східно-Європейської платформи, який охоплює понад чверть усієї площі державної території, причому в її майже центральній частині. В межах згаданої вище платформи лежить переважна частина України, а також суміжні країни – Білорусь, Молдова, європейський фрагмент Росії.

Саме Україна характеризується чи не найбільшою в Європі часткою території, зайня-

тої рівнинним рельєфом (95%). Це зумовлює її один із найвищих у згаданій частині світу показник забезпеченості земельними ресурсами, зокрема землями сільськогосподарського призначення, в перерахунку на душу населення. Отже, геоморфологічний чинник, поряд із низкою інших, визначає потенційне становище нашої держави як житниці Європи.

Україна відзначається помірно континентальним кліматом, що також є вельми сприятливим для землеробства й життєдіяльності людини взагалі. Сам клімат в умовах Центрально-Східної Європи стає цінним невичерпним ресурсом, який зумовлює багатство держави на інші види природних ресурсів – земельні, біотичні, рекреаційні.

По суті, ексклюзивним є становище України в Європі з позицій наявних у неї земельних ресурсів. Будучи, як ми зазначали вище, розташованою в області помірно континентального клімату та маючи великі площі, зайняті чорноземами, вона має всі природні передумови для здобуття провідних позицій на загальноєвропейському ринку зерна.

Усі згадані вище фізико-географічні особливості території України свідчать про те, що вона насправді не є «вторинною» в європейському контексті, як це впливає з поширеної громадської думки про нібито «первинність» членів ЄС перед «нечленами» цієї наддержавної структури. Наша держава має всі підстави для суб'єктності на європейському просторі – так само, як і на суміжному щодо неї фрагменті азійського простору. Найближчі до України держави (сусіди першого й другого порядків), розташовані на геолого-географічному та культурно-цивілізаційному євро-азійському пограниччі, й утворюють характеризований нами чорноморський регіон – внутрішній вузький осередок балтійсько-середземноморської інтеграції.

Ми відзначали вище, що сьогодні сформувалися не лише природні, а й досить виразні політичні передумови для чорноморської інтеграції України. Як країни Балканського півострова, так і морські сусіди України на південному й південно-східному узбережжях Чорного моря, мають ті чи інші проблеми суспільно-політичного життя й соціально-економічного розвитку, що не дають їм підстав бути

прийнятими до ЄС (це чомусь прийнято автоматично – без переконливого або навіть будь-якого обґрунтування – вважати перешкодою на шляху їхнього поступу). Зокрема, Болгарія та Румунія, які, станом на цей час, останніми стали членами ЄС, економічно досі не можуть наздогнати давніших членів цієї міжнародної організації (навіть її таких порівняно недавніх членів, як Польща або Чехія), а це, у свою чергу, зумовлює їхнє вразливе становище в її межах. Молдова, як і Україна, значною мірою ще не перейшла від радянських стандартів у різних сферах суспільного життя до прийнятих в ЄС. Інші пострадянські держави – Азербайджан і Грузія – мають інші особливості, споріднені з українськими. Йдеться, передовсім, про зовнішньополітичні проблеми, пов'язані з відсутністю контролю над окремими фрагментами державної території – для Азербайджану це – Нагірний Карабах, для Грузії – Абхазія й Південна Осетія. Наявність таких територій не дає змоги відповідним державам стати членами НАТО, а це підсилює їхню загальну потребу в чорноморській інтеграції.

На нашу думку, особливе місце серед морських сусідів України посідає Туреччина, яка разом із нашою державою, напевне, відіграватиме провідну роль у навколочорноморському просторі. Хоча ця країна об'єктивно випереджає нашу за рівнем соціально-економічного розвитку (чого варті, наприклад, той факт, що Україна просто завалена різноманітними товарами турецького виробництва), але разом із тим вона має певні зовнішньополітичні й етнонаціональні проблеми, гостріші за українські. Маємо на увазі не завжди миролюбну зовнішню й толерантну внутрішню національну політику цієї держави, виражену відповідно в невизнаній світовим співтовариством окупації Туреччиною Північного Кіпру (що триває вже понад сорок років) та переслідуванням нею етнічних меншин, зокрема курдів. З таким «багажем» цій країні – попри те, що вона давно є членом НАТО – вступ до ЄС неможливий ні у ближчій, ні у віддаленій перспективі. До зазначеного вище варто додати й факт невизнання Туреччиною – навіть за понад сто років по тому – геноциду вірмен під час Першої світової війни. Та найголовнішим, з нашого погляду, є те, що Туреччина, по-перше, є країною, пере-

важна частина території якої розташована на півострові Мала Азія (отже, в Азії); по-друге, вона населена народом, що належить до тюркської групи алтайської сім'ї (тобто, безумовно азійським за походженням) та, по-третє, цей народ має мусульманське віросповідання, що робить його й населену ним країну азійськими. Загалом, для локалізації таких країн, як Казахстан, Росія й Туреччина, що розташовані у двох традиційно виокремлюваних частинах світу, але переважно – в Азії, слушним був би топонім «Азіопа» [4].

Вважаємо за потрібне наголосити, що, попри всю несхожість проблем, властивих Україні й Туреччині, спорідненість між ними зумовлена самою наявністю цих проблем, а також незмінно принциповою, однозначною й досить активною позицією Турецької республіки щодо непорушності територіальної цілісності України, передовсім, у зв'язку з тимчасовою окупацією Росією Криму.

На наше переконання, поза контекстом чорноморської інтеграції та відповідного регіону взагалі перебуває Росія, яка, на відміну від інших держав, які споконвічно формувалися на чорноморському узбережжі, просунулася туди шляхом багатовікової воєнної експансії, пов'язаної з асиміляцією й частковим нищенням корінних народів. Стратегічною геополітичною метою характеризованого нами інтеграційного процесу, власне, і є усунення Росії від Чорного моря в імовірних майбутніх умовах її загального розпаду.

Імовірним геополітичним наслідком реалізації чорноморської доктрини України мало б стати формування на південному євразійському пограниччі (що частково відповідає «внутрішньому півмісяцю», за Г. Маккіндером) фактичного третього центру тяжіння інтеграційних процесів за участю країн Європи й Західної Азії з головними осередками в Києві та Анкарі як етапу на шляху творення великої балтійсько-середземноморської геополітичної осі. Крім наведених вище геоглобалістичних чинників необхідності такої інтеграції, наголосимо й на її сакрально-географічному значенні, яке полягає в охопленні зазначеним міждержавним об'єднанням двох визначних центрів християнства – Києва та Константинополя. На нашу думку, такий сакрально-географічний

дуалізм має посилити вагу й впливовість чорноморської (згодом – балтійсько-середземноморської) коаліції.

Висновки з проведеного дослідження. Формування Україною навколочорноморського міждержавного інтеграційного утворення (фактична реалізація нею чорноморської геополітичної доктрини, основи якої закладені Ю. Липою) має бути адекватною відповіддю нашої держави на агресивні прагнення щодо неї Росії, з одного боку, та занадто пасивну позицію Заходу (зокрема, Європейського Союзу), з іншого. При цьому постановка питання про європейську інтеграцію України є географічно некоректною з огляду на її розташування майже в середині Європи. Головними суб'єктами процесу чорноморського єднання мають бути Україна й Туреччина, іншими учасниками – Азербайджан, Болгарія, Грузія, Молдова, Румунія. Найвагомим наслідком характеризованих нами інтеграційних процесів мусить стати поява на межі Європи й Азії третьої континентальної геополітичної сили, що може виявити себе як альтернатива і телурократії, яку уособлює Росія, і таласократії, представленій наддержавними структурами ЄС.

Як одну з тем подальших досліджень поставленої нами ширшої проблеми можна відзначити обґрунтування доцільності участі в імовірному майбутньому чорноморському інтеграційному утворенні кожної розташованої на його узбережжі (за винятком Росії) держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гумилёв Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. Москва: Айрис-пресс, 2006. 558 с.
2. Липа Ю.І. Чорноморська доктрина. Всеукраїнська трилогія; кер. проекту Василь Яременко. К.: МАУП, 2007. Т. II. 392 с.
3. Рудницький С.Л. Українська справа зі становища політичної географії. Чому ми хочемо самостійної України?; упор., передмова О.І. Шаблія. Львів: Світ, 1994. С. 93–208.
4. Цветков С. Азиопа. Забытые истории. URL: <https://sergeytsvetkov.livejournal.com/392688.html>
5. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. 744 с.
6. Sonko S., Kyselov Y. Development of Baltic-Mediterranean geopolitical strategy as continuation of Stepan Rudnytskyi's ideas. Часопис соціально-економічної географії. 2017. Вип. 22 (1). С. 22–25.
7. Spengler O. Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte: In 2 Bänden. München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1921–1927.

УДК 339.372.5.01(477.83):339

Клапчук В.А.,
аспірант кафедри географії України
Львівський національний університет імені Івана Франка

ПРОСТОРОВИЙ РОЗВИТОК ТОРГОВЕЛЬНИХ МЕРЕЖ ЛЬВОВА

У статті проаналізовано просторовий розвиток торговельних мереж Львова як найбільшого міста Західної України. Визначено щільність сучасних закладів торгівлі за районами міста, що дає змогу виділити ареали з найвищою та найнижчою щільністю і тим самим визначити перспективні райони для розвитку торговельних мереж.

Ключові слова: просторовий розвиток, торговельна мережа, ритейлер, ребрендинг, зона охоплення, торгова зона.

В статье проанализировано пространственное развитие торговых сетей Львова как крупнейшего города Западной Украины. Определена плотность современных предприятий торговли по районам города, что позволяет выделить ареалы с высокой и низкой плотностью, тем самым определив перспективные районы для развития торговых сетей.

Ключевые слова: пространственное развитие, торговая сеть, ритейлер, ребрендинг, зона охвата, торговая зона.

Klapchuk V.A. SPATIAL DEVELOPMENT OF RETAILERS IN THE LVIV CITY

The article analyzes the spatial development of the retail chains of Lviv as the largest city of western Ukraine. We determined the density of modern trade establishments according to the city's districts and this allows to identify the areas with the highest density and the lowest, so it helps to identify perspective areas for the development of retailers.

Key words: spatial development, trading network, retailer, rebranding, coverage area, trading zone.

Постановка проблеми. Європейська інтеграція України сприяє розвитку багатьох сфер суспільства, однією з них є торгівля. Розвиток внутрішньої торгівлі є одним з індикаторів економічного розвитку країни. Торгівля відіграє важливу роль в економіці України, впродовж останніх років обсяг роздрібного товарообороту збільшується. Це зумовлено тим, що українці змінили свої споживчі уподобання і тепер надають перевагу не ринкам, а супер-, гіпер- та іншим підприємствам типу маркетів. Найбільш помітними ці зміни є в містах. Одним із таких є найбільше місто Західної України – Львів. У місті присутні як деякі європейські, так і майже всі національні мережі супермаркетів, є також велика кількість локальних мереж та декілька місцевих, що здійснюють свою діяльність лише у Львові. Про зростання попиту на сучасні заклади торгівлі свідчить і те, що впродовж останніх років у місті відкрито одразу три великих торгово-розважальних центри: King Cross Leopold (2010), Forum Lviv (2015) та Victoria Gardens (2016). Збільшення кількості торгових об'єктів, різних за площею, принципами обслуговування, ціновою політикою

посилює конкуренцію між ними, ставить перед маркетологами питання визначення торгових зон. Аналіз територіальних ринків споживачів та виявлення торгової зони кожного із сучасних закладів торгівлі є одним із кроків на шляху до підвищення ефективності діяльності торговельних мереж та їх раціонального розміщення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні існує досить багато різнопланових досліджень територіальної організації торговельних мереж, але в більшості здійснена вона маркетологами. Вітчизняними дослідниками цієї сфери з географічної сторони є: В.В. Апопій, О.О. Бакунов, Л.В. Балабанова, І.О. Бланк, Н.О. Голошубова, О.О. Кавун, Л.О. Лігоненко, А.А. Мазаракі, А.А. Садеков, Л.В. Фролова, В.І. Ящук та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз і оцінка просторової організації торговельних мереж Львова. Найважливішим завданням є визначення їхньої різноманітності та щільності мереж, а також виділення ареалів з найвищою та найнижчою щільністю і визначення перспективних районів для розвитку торговельних мереж.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для здійснення діяльності у сфері роздрібної торгівлі формується роздрібна торговельна мережа (рітейлер). Вона включає сукупність стаціонарних пунктів роздрібно-го продажу: супермаркети, гіпермаркети, мінімаркети. Роздрібну торговельну мережу в містах формують з урахуванням різноманітних економіко-географічних, демографічно-розселенських, містобудівних та інших чинників. Серед них найважливішими є розмір міста, розташування на його території промислових підприємств, установ, організацій, розважальних закладів, житлових районів, шляхів сполучення, напрям та інтенсивність основних потоків руху, умови розселення жителів, купівельна спроможність населення та багато іншого.

Усі чинники, що сприяють розвитку торговельних мереж у містах, в тому числі у Львові, можна об'єднати в три великих групи:

- економічні й економіко-географічні: купівельна спроможність населення; інвестиційна привабливість регіону щодо розвитку торговельної мережі; економіко-географічне положення міста тощо;

- демографічно-розселенські: кількість населення та його розподіл по районах; щільність населення; перспективи збільшення чисельності населення міста за рахунок залучення робочої сили з інших регіонів або, навпаки, можливе скорочення чисельності населення; розподіл міста на промислові, житлові й інші райони;

- містобудівні: нове житлове будівництво та його обсяги в окремих

частинах міста; будівельні норми та обмеження тощо.

В останнє десятиліття торговельні мережі в Україні розвиваються доволі динамічно, незважаючи на економічні кризи. Сьогодні на території держави найбільш поширені такі торговельні мережі: «АТБ-маркет», «Сільпо», «Караван», «Фуршет», «METRO cash&carry» та ін. На початку 2017 р. рейтинг найбільших за товарообігом продуктових рітейлерів очолила торговельна мережа «АТБ-маркет», далі йдуть «Fozzy Group» та «METRO cash&carry» (рис. 1). З рис. 2 бачимо, що дві найбільші мережі переважають у понад п'ять разів над іншими торговельними мережами. Основна причина цього – це більша кількість торгових точок цих мереж (див. рис. 2), що, відповідно,

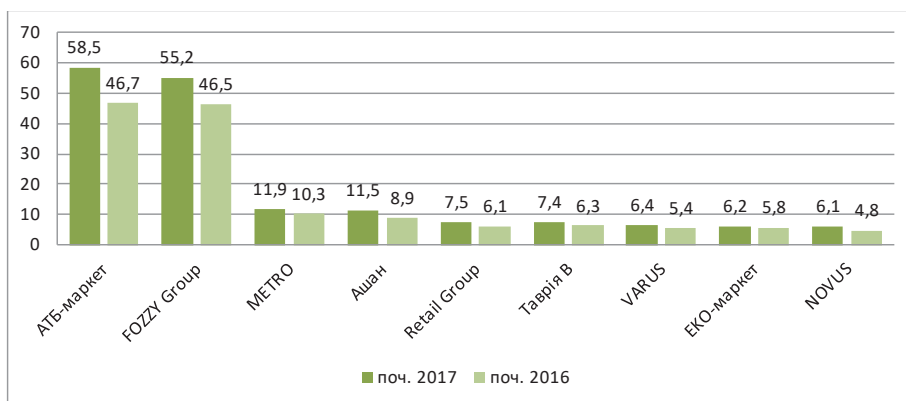

Рис. 1. Товарообіг найбільших торговельних мереж на початку 2017 р., млрд грн.

*Retail Group – Велика Кишеня, ВелМарт.

Джерело: [1]

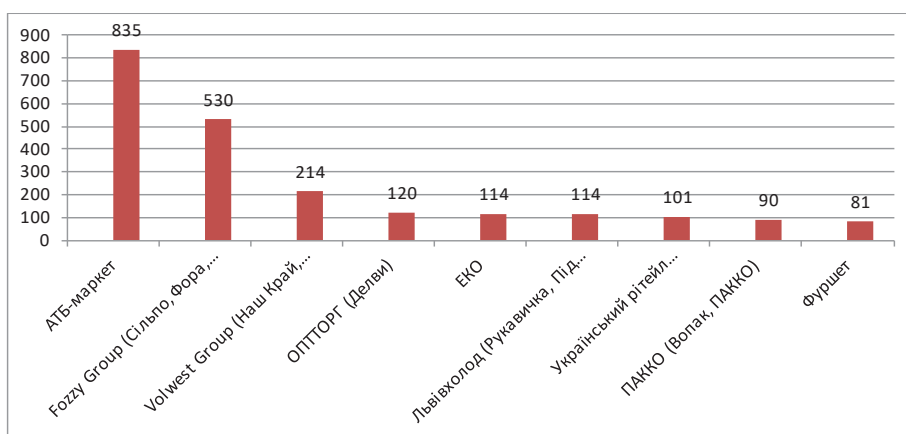

Рис. 2. ТОП- 10 продовольчих рітейлів України за кількістю торгових точок на початку 2017 р.

Джерело: [5]

дає можливість охопити більшу кількість споживачів.

У Західному регіоні осередком найбільшого скупчення сучасних закладів торгівлі є м. Львів, в якому станом на початок 2018 р. їх налічувалося 122. Роздрібний товарооборот Львівської області за 2016 р. становив 34 117 999,1 тис. грн., частка Львова у ньому становила 63,6%, тобто понад половину. Частка Львова в обсязі роздрібного товарообороту України становить 3,9%. Порівняно з найбільшими містами України, такими як Київ (частка – 21,65%), Харків (6,1%), Дніпро (4,7%) та (Одеса 5,5%) товарооборот Львова дещо менший. Але у порівнянні з меншими обласними центрами (такими як Полтава, де частка становить 1,28%) товарооборот Львова більший у декілька разів [4].

На розміщення сучасних закладів торгівлі у Львові найбільше впливають концентрація населення, наявність хорошого транспортного сполучення (важливі міські магістралі), приуроченість до центральної частини міста (межі Галицького району). Для найменших мереж визначальним чинником є концентрація населення, зокрема в спальних районах. Для най-

більших торговельних мереж визначальною є приуроченість до великих міських магістралей. Крім цього, у зв'язку з потребою у великій площі більшість із них розташовується на околиці міста. Щодо центральної частини міста, то торговельні заклади почали з'являтися там нещодавно, головню через зростання кількості туристів та зменшення орендної плати, внаслідок кризи. Найменше закладів торговельних мереж зосереджено у промислових зонах та районах з одноповерховою забудовою (див. рис. 5).

Серед районів Львова найбільш насиченим торговельними мережами є Залізничний, тут зосереджено 25 сучасних закладів торгівлі (21% від загалу) більшість з яких входять до мережі мінімаркетів «Близенько» (див. табл. 1). Ще один район з великою кількістю торговельних мереж – це Франківський, тут працює 22 торговельних заклади (18%), найбільшу кількість там також становлять заклади торговельної мережі «Близенько». У Сихівському районі функціонує 21 заклад торгівлі (17%), більшість становлять супермаркети «Близенько» і «Рукавичка». Шевченківський район за кількістю

Таблиця 1

Розподіл закладів сучасної торгівлі за районами Львова на поч. 2018 р.

	Галицький р-н	Залізничний р-н	Личаківський р-н	Сихівський р-н	Франківський р-н	Шевченківський р-н	Усього
Усього торг. точок	17	25	17	21	22	20	122
Близенько	10	8	4	6	9	4	41
Сільпо	1	3	1	1	2	2	10
Ашан					1		1
Арсен	1	1		2	1	1	6
МЕТРО		1		1			2
Фуршет			1	1	1		3
АТБ-маркет		3	1	1	2	4	11
Наш Край					1		1
Вопак		1	2	2	1	2	8
Рукавичка	4	2	3	5	2	6	22
Свій Маркет	1	6	5	2	2	1	17

Джерело: сформовано на основі власних досліджень.

закладів торгівлі на 4-ому місці, більшість тут становить торговельна мережа «Рукавичка». Однакова кількість закладів торгівлі в Галицькому та Личаківському районі – 17 супермаркетів (14% від загальної кількості закладів).

Найчисельнішим ритейлером у Львові є локальна торговельна мережа «Близенько», у них є 41 заклад торгівлі, що становить 34% від загальної кількості мереж. Більшість вони формують у Галицькому та Залізничному, Сихівському та Франківському районах. Торговельна мережа «Близенько» поширена лише у м. Львові, вона розпочала свою діяльність з 2013 р. Заклади цієї мережі представлені міні-маркетами, що не потребують великої площі, і саме це сприяє їх швидкому розповсюдженню [7].

Наступною за кількістю закладів є мережа «Рукавичка» (18%), яка донедавна була локальною мережею, а зараз стала регіональною і представлена, крім Львівської, в таких областях: Закарпатська, Івано-Франківська, Тернопільська, Хмельницька та Рівненська [8]. У Львові функціонує 22 заклади мережі «Рукавичка» і найбільша частка (27%) їх є в Шевченківському районі.

Торговельна мережа «Свій Маркет» є ще однією локальною торговельною мережею Львівської області, що виникла в 2016 р. внаслідок ребрендингу мережі «Наш Край» [9].

Магазини мережі представлені у трьох форматах: супермаркет, «магазин біля дому» та «експрес». У Львові знаходиться 17 закладів цієї мережі, в Личаківському районі вони становлять більшість.

На 4-ому місці за кількістю магазинів знаходиться торговельна мережа «АТБ-маркет». Вона заснована в 1993 р. і вперше в Україні

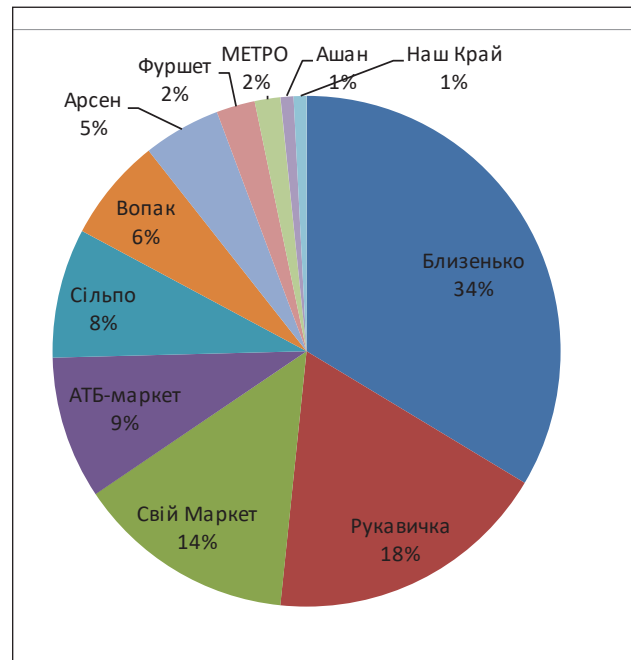

Рис. 3. Частка закладів торговельних мереж Львова на початку 2017 р.

Джерело: сформовано на основі власних досліджень

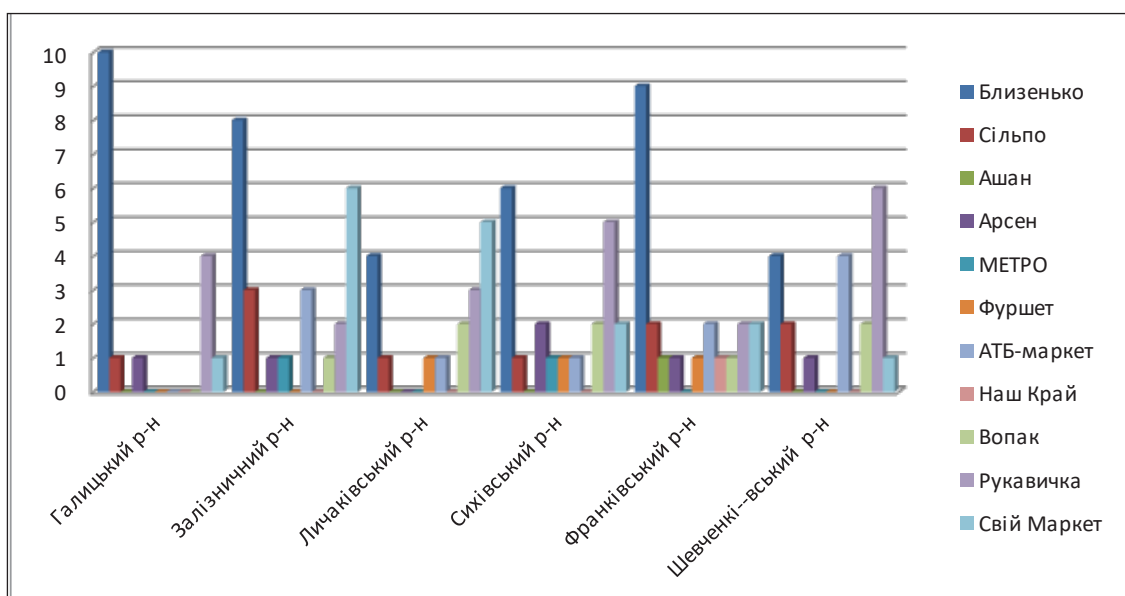

Рис. 4. Кількість торговельних мереж у розрізі районів Львова, одиниць, на початку 2017 р.

Джерело: сформовано на основі власних досліджень

впровадила нову систему самообслуговування у форматі «дискаунтер». Дискаунтер – це магазин із широким асортиментом товарів за оптовими цінами. Ринок Західної України мережа

освоїла всього за два-три роки [6]. У Львові функціонує 11 магазинів цієї мережі, що становить 9% від загальної кількості ритейлерів Львова.

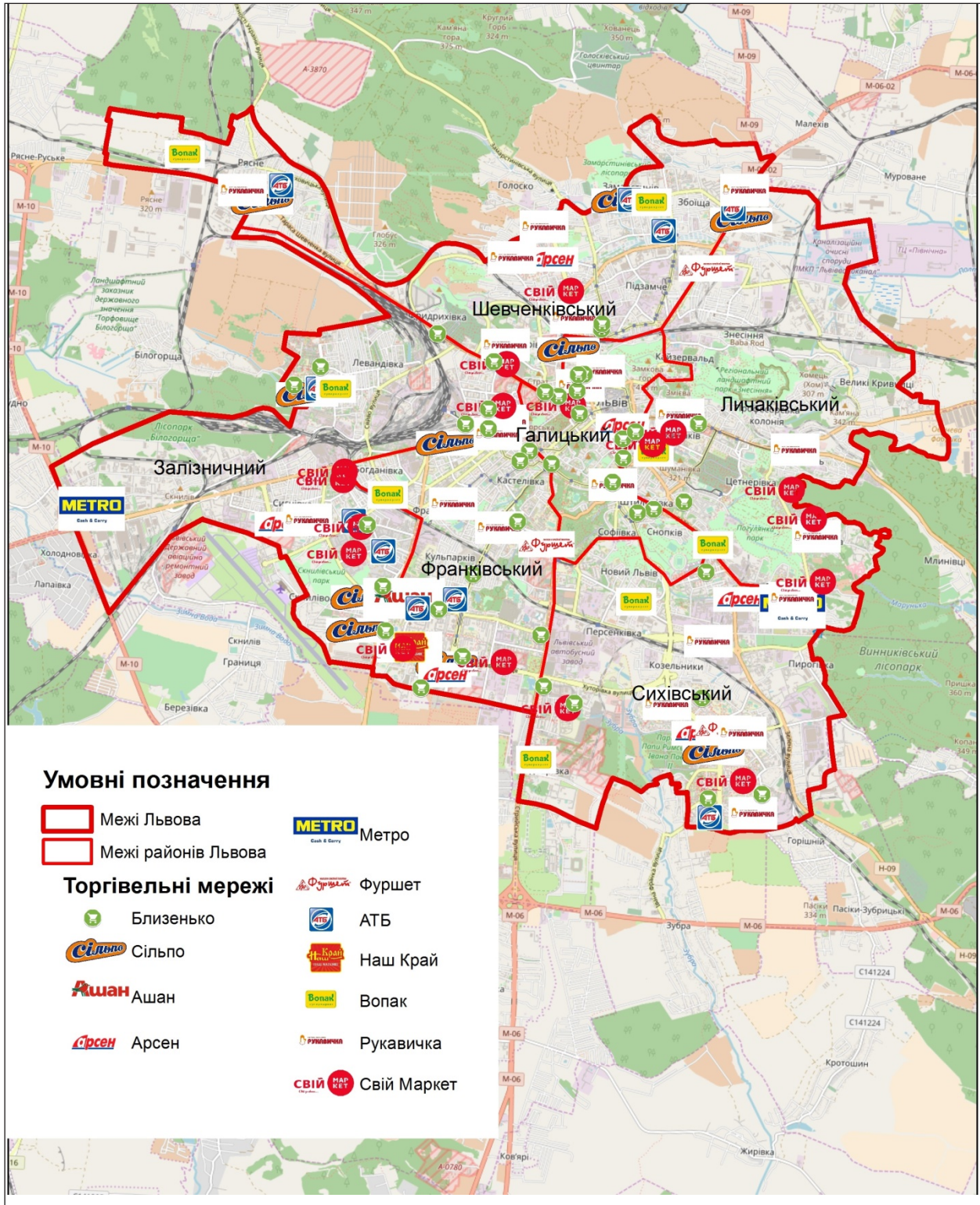

Рис. 5. Торговельні мережі Львова, 2017 р.

Джерело: сформовано на основі власних досліджень

Заклади національної мережі «Сільпо» становлять 8% від загальної кількості магазинів сучасного формату. Частка ще однієї національної торговельної мережі «Вопак» становить 6%, «Арсен» – 5%, «Фуршет» – 2%. Серед міжнародних мереж свою діяльність у Львові здійснюють «МЕТРО» та «Ашан», у них 2% та 1%, відповідно. (див. рис. 3, 4 і табл. 1)

Місце, де безпосередньо відбувається купівля-продаж товарів, називається торговельна зона, вона включає територію проживання (перебування) потенційних споживачів [2]. Британські вчені виділяють три торговельні

зони, які розрізняють за частотою відвідування потенційними споживачами [3]. Торговельна зона формується навколо торговельної мережі з певним радіусом дії. Одна з основних проблем – визначення правильного «радіусу» дії цих зон, яка полягає у визначенні часу, потрібного споживачу для того, щоб дістатися до торговельного об'єкту. Торговельні зони поділяють за частотою відвідування на:

– зони першого порядку: населення не більше 30 тис. осіб, доступність закладів торгівлі в межах 10 хв. Визначаються як коло з центром в магазині і радіусом 800 м – 1 км. Ця

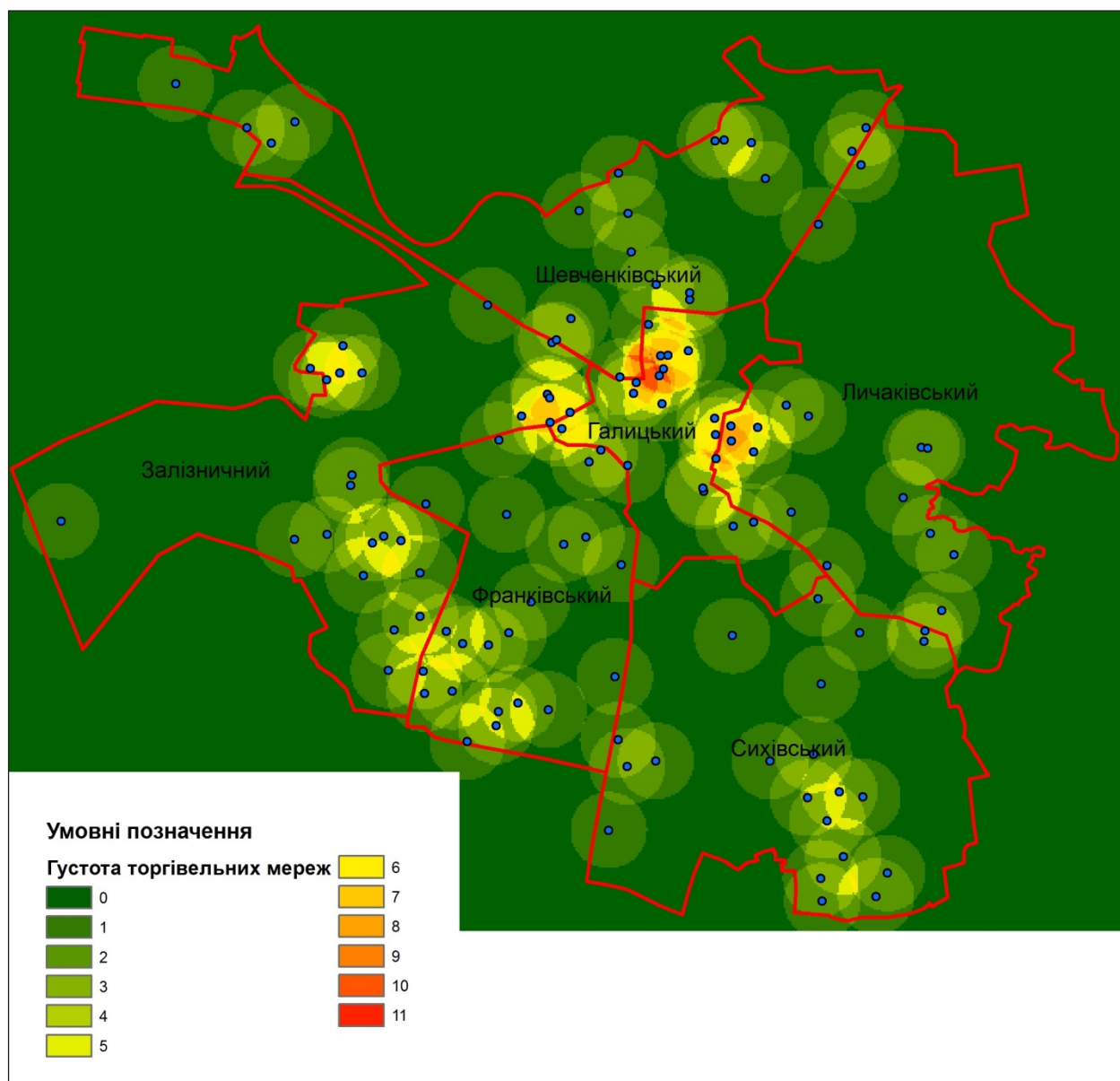

Рис. 6. Щільність торговельних мереж Львова на початок 2018 року

Джерело: сформовано на основі власних досліджень

зона торгівлі найбільш характерна для такого формату, як «магазин біля дому» з торговою площею від 250 до 300 м. кв.;

– зони другого порядку: об'єднують декілька торгових зон району, населення від 60 до 90 тис. осіб. У цій зоні розташовано великі супермаркети та спеціалізовані магазини, що утворюють цілісний комплекс. Радіус зони охоплення 2–2,5 км;

– зони третього порядку: населення становить понад 180 тис. осіб. Торгові точки розташовані далеко від місця проживання споживачів. Частота відвідування таких зон становить не більше 3-х разів на місяць, радіус зони охоплення становить 10–12 км).

Для міста Львова за основу поділу на торговельні зони було взято відстань до закладу торговельної мережі в 1 км. Така відстань дозволить показати територію охоплення одного закладу торговельної мережі, а також населення, яке щоденно здійснює покупки в цьому закладі. Декілька найбільших торговельних мереж має більшу зону охоплення. В основному це спричинено більшою площею та, відповідно, більшим асортиментом товарів, а також особливою ціновою політикою. Аналізуючи рис. 6, бачимо що є декілька районів, де торговельні зони перетинаються одна з одною, тим самим перетягуючи споживачів з одного закладу на інший за допомогою додаткових прийомів, таких як цінова політика, цікаві пропозиції, асортимент товарів тощо.

Найчастіше зони перетинаються в Галицькому районі – тут їх скупчення найбільше, а також на межі Франківського та Залізничного районів.

Найвищою щільність торговельних мереж є в центральній частині міста, в ареалі, де сходяться вул. Городоцька, проспект Свободи й проспект Чорновола. Тут розташовані здебільшого невеликі заклади торговельних мереж «Близенько», «Рукавичка», «Свій Маркет», які, крім місцевих жителів, обслуговують також туристів та численних жителів міста й околиць, що працюють у центрі Львова. Є також один супермаркет мережі «Сільпо».

Високою є також щільність закладів торговельних мереж вздовж вул. Івана Франка, на ділянці, що розмежовує Галицький і Личаківський райони. Тут також домінують здебіль-

шого невеликі заклади торговельних мереж «Близенько», «Рукавичка», «Свій Маркет», є також один супермаркет мережі «Арсен». Коло споживачів таке ж, як і в ареалі, описаному раніше.

Третій ареал високої щільності закладів торговельних мереж пов'язаний з вулицями, прилеглими до головного та приміського залізничних вокзалів. Крім цього, підвищена щільність закладів торговельних мереж є в мікрорайонах висотної житлової забудови (т. зв. «спільних районах») – вздовж вулиць. І. Виговського – Володимира Великого – Княгині Ольги, в мікрорайонах Сихів і Левандівка. На відміну від центру міста, в мікрорайонах висотної житлової забудови зростає кількість закладів мереж «Сільпо», «Арсен», «АТБ». Крім місцевих жителів, вони також обслуговують транзитних споживачів на власному автотранспорті.

Висновки з проведеного дослідження. Торгівля відіграє важливу роль в економіці України, впродовж останніх років ця сфера зазнала багатьох змін. Це зумовлено тим, що українці змінили свої споживчі уподобання. На перший план виходять сучасні заклади торгівлі, такі як торговельні мережі (мінімаркети, супермаркети, гіпермаркети, дискаунтери та ін.). На території України найбільш поширені такі торговельні мережі: «АТБ-маркет», «Сільпо», «Караван», «Фуршет», «METRO cash&carry» та ін. На початку 2017 р. рейтинг найбільших по товарообігу продуктових ритейлерів очолила торговельна мережа «АТБ-маркет», за нею йдуть «Fozzy Group» та «METRO cash&carry». Зміни у сфері торгівлі, перш за все, бачимо у великих містах. На західній Україні таким містом є Львів.

У Львові зосереджено 122 заклади торгівлі, значну частку яких складають локальні та національні торговельні мережі, а також місцева торговельна мережа «Близенько», яка проводить свою діяльність лише у Львові. Частка торговельних мереж у розрізі районів Львова виглядає так: Залізничний – 21%, Франківський – 18%, Сихівський – 17%, Шевченківський – 16%, Личаківський та Галицький – по 14%. Найбільшу частку в структурі торговельних мереж становлять: локальна мережа «Близенько» – 34%, регіональна

мережа «Рукавичка» – 18%, локальна мережа «Свій Маркет» – 14%, національні мережі «АТБ-маркет» та «Сільпо» – 9 та 8% відповідно, національна мережа «Вопак» – 6% та «Арсен» – 5%, мережі «Фуршет» та «МЕТРО» – по 2%, «Наш Край» та «Ашан» – 1%.

Аналізуючи просторовий розвиток торговельних мереж, важливо також дослідити їхні торгові зони. Для Львова було визначено зони з радіусом в 1 км. Проаналізувавши їх, бачимо райони, де торговельні зони перетинаються одна з одною, тим самим перетягуючи споживачів з одного закладу на інший за допомогою додаткових прийомів, таких як цінова політика, цікаві пропозиції, асортимент товарів та ін. [10]. З кожним роком у Львові відкривається щоразу більше торговельних мереж, багато з них з'являються в торгово-розважальних комплексах як якірні орендарі. Найбільше закладів торговельних мереж є в «спальних» районах з великою концентрацією населення. У зв'язку з розвитком туризму збільшується кількість закладів торгівлі в центрі міста. Важливим чинником, що впливає на розміщення

торговельних мереж, є спрямування найважливіших транспортних артерій міста.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Асоціація Рітейлерів України. Найбільші FMCG-мережі. України по товарообігу в 2016 році. URL: <https://rau.ua/uk/novyni/krupnejshie-fmcg-2016/>
2. Воркуті Т. Логістичні рішення підприємств. Фінансовий директор. 2004. № 5.
3. Галкін А.С. Визначення меж району обслуговування торговельних об'єктів логістичних систем. Young Scientist. 2017. № 2 (42). С. 175–179.
4. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Компанія GT Partners UKRAINE. Дослідження ринку роздрібної торгівлі. URL: <http://gtpartners.com.ua/>
6. Офіційний сайт торговельної мережі «АТБ-маркет». URL: <http://www.atbmarket.com/>
7. Офіційний сайт торговельної мережі «Близенько». URL: <http://blyzenko.com.ua/>
8. Офіційний сайт торговельної мережі «Рукавичка». URL: <http://www.rukavychka.ua/>
9. Офіційний сайт торговельної мережі «Свій Маркет». URL: <http://sviymarket.com/>
10. Страханов В.И., Украинцев В.Б. Теоретические основы логистики. Еникс. 2001.

УДК 911.3

Кобилін П.О.,
кандидат географічних наук,
завідувач навчальної лабораторії соціально-економічних і інформаційних
технологій кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ СФЕРИ ТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена виявленню факторів формування і розвитку сфери торгівлі в Україні. Характеризується сутність факторного аналізу, обґрунтовуються критерії виділення факторів. Виділено 7 факторів формування і розвитку сфери торгівлі в Україні: соціально-економічний, демографічний, освітньо-інфраструктурний, демографічно-аграрний, еколого-виробничий, туристсько-інфраструктурний, житловий.

Ключові слова: факторний аналіз, фактор, факторна вага, дисперсія, регіон, сфера торгівлі.

Статья посвящена выявлению факторов формирования и развития сферы торговли в Украине. Характеризуется сущность факторного анализа, обосновываются критерии выделения факторов. Выделены 7 факторов формирования и развития сферы торговли в Украине: социально-экономический, демографический, образовательно-инфраструктурный, демографическо-аграрный, эколого-производственный, туристско-инфраструктурный, жилищный.

Ключевые слова: факторный анализ, фактор, факторный вес, дисперсия, регион, сфера торговли.

Kobylin P.O. FACTORS OF THE DEVELOPMENT AND DEVELOPMENT OF THE TRADE SPHERE IN UKRAINE

The article is devoted to the identification of factors of formation and development of the trade sphere in Ukraine. Essence of factor analysis is characterized, criteria for factors allocation are substantiated. Seven factors of the formation and development of the trade sphere in Ukraine are distinguished: socio-economic, demographic, educational-infrastructural, demographic and agrarian, ecological-industrial, tourist-infrastructure, residential.

Key words: factor analysis, factor, factor scales, variance, region, trade sphere.

Постановка проблеми. Торгівля виконує величезну роль у життєдіяльності населення, оскільки забезпечує його потреби в продовольчих і непродовольчих товарах, тобто задовольняє матеріальні потреби. Крім того, торгівля сприяє економічному росту країни, будь-якої території, наповненню бюджетів, сприяє зайнятості населення (в структурі зайнятості населення України посідає перше місце) [11]. Цей сектор економіки зараз динамічно розвивається, особливо інтернет-торгівля, інші форми позамагазинної торгівлі.

Проте існують територіальні диспропорції в розвитку сфери торгівлі на регіональному рівні в Україні. Тому дуже важливо виявити чинники, які впливають на формування та розвиток, територіальні відмінності в розвитку даної сфери. Найбільш доцільним, на наш погляд, є проведення суспільно-географічних досліджень, які здійснюють територіальний аналіз різних

сфер життєдіяльності суспільства. Територіальні особливості торговельної діяльності вивчаються такими напрямками суспільної географії, як географія сфери послуг та географія торгівлі. Подібне суспільно-географічне дослідження дасть можливість виявити причини і проблеми сфери, запропонувати заходи з їх усунення.

Постановка завдання. Метою публікації є виявлення факторів формування й розвитку сфери торгівлі в Україні. Відповідно до мети публікації було поставлено наступні завдання: охарактеризувати методику проведення факторного аналізу; виявити фактори формування і розвитку сфери торгівлі; проаналізувати прояв виділених факторів у розрізі регіонів України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Суспільно-географічні аспекти розвитку сфери торгівлі висвітлені в роботах багатьох українських та закордонних вчених: М. Барановського [1], В. Дорошенка [3], О. Корнус, К. Немець,

Л. Немець, А. Корнус [5], М. Мальської [7], І. Осіпчук [10], А. Голікова, Н. Казакової, М. Шуби [2], І. Тарасова, К. Каленік [12], А. Крутової, О. Нестеренко [6], П. Гуімареса [13], С. Сроди-Муравської й Д. Шиманської [14] та інших, в яких досліджувалися прикладні аспекти досліджень сфери різних регіонів України та інших країн світу. Проте недостатньо розкриті питання виявлення факторів формування і розвитку торгівлі в Україні з використанням сучасних методів багатовимірної статистичного аналізу. Цю прогалину ми будемо намагатися вирішити в даній публікації.

Для виявлення та аналізу факторів формування і розвитку системи торговельного обслуговування населення України використовувався факторний аналіз (метод головних компонент з варімаксним обертанням факторів). Факторний аналіз – це процедура, за допомогою якої велике число змінних, що відносяться до наявних змінних, зводять до меншої кількості незалежних величин, які називаються факторами [9]. При цьому в один фактор об'єднуються змінні, які сильно корелюють між собою. Змінні з різних факторів слабо корелюють між собою. Таким чином, метою факторного аналізу є знаходження таких комплексних факторів, які найбільш повно пояснюють спостережувані наявні зв'язки між змінними. Визначення кількості факторів здійснюється за допомогою дисперсії кожного з факторів. Оптимальна кількість факторів визначається за допомогою 3-х критеріїв:

- за критерієм Кайзера: обираються тільки фактори з дисперсією більше 1.

- за кумулятивним відсотком: визначальними є ті фактори, що сумарно охоплюють приблизно три чверті вихідної інформації, тобто кумулятивний відсоток має перевищувати 75%;

- за критерієм «кам'янистого осипу» Кеттеля: на графіку дисперсій знаходиться таке місце, де зменшення дисперсії максимально уповільнюється [8].

Характеристика змісту факторів визначається за допомогою варімаксного обертання осей координат, у результаті чого було отримано матрицю факторних навантажень. До фактору були включені ті показники, факторне навантаження якого на кожний з виділених факторів більше за 0,7 («порогове» значення), решта показників виключалися з аналізу, оскільки є

статистично незначущими. Потім здійснювався обрахунок факторних ваг – показників, що оцінюють вклади регіонів країни в кожний з факторів [8]. Матриця факторних ваг обчислюється шляхом множення матриці вихідних даних на матрицю факторних навантажень. Якщо значення факторних ваг близько 0, то вплив даного фактору відповідає впливу в цілому по країні, якщо більше (особливо більше 1) – вплив даного фактору істотно більший, а якщо з мінусом (більше –1) – вплив істотно менший, ніж у країні в цілому [8].

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі дослідження була сформована інформаційна база даних по регіонах України, яка включає 91 показник. Ці показники характеризують демографічні, економічні, соціальні та екологічні особливості регіонів України за 2015 р. За критерієм Кайзера в 2015 р. виділяється 10 факторів формування й розвитку сфери торгівлі України, за кумулятивним відсотком – 3 фактори (табл. 1), за критерієм «кам'янистого осипу» Кеттеля – 7 факторів (рис. 1). На наш погляд, найбільший вплив здійснювали 7 факторів на формування й розвиток сфери торгівлі України у 2015 р.

За результатами факторного аналізу виявлено, що 32 з 91-го показника мають факторні навантаження, менші за порогові, тому вони не враховувалися під час аналізу. На 1-й фактор припадає 39,2% загальної дисперсії вихідних даних; на 2-й – 18,4%, на 3-й – 13,6%. Це дає підстави вважати перші три фактора головними. Отримані 7 гіпотетичних факторів можна інтерпретувати наступним чином (перелічуються в порядку значимості):

- 1) соціально-економічний (включає 25 показників: щільність населення, осіб на км²; народжуваність населення, осіб; кількість прибулих, осіб; сальдо міграції, осіб; шлюбність населення, шлюбів; середньорічна кількість найманих працівників, тис. осіб; середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, грн.; кількість дітей у дошкільних закладах, осіб; кількість ВНЗ I-II рівнів акредитації, закладів; кількість ВНЗ III-IV рівнів акредитації, закладів; кількість виявлених злочинів, злочинів; кількість суб'єктів ЄДРПОУ, суб'єктів; кількість суб'єктів ЄДРПОУ на 1000 населення, ‰; обсяг капітальних інвестицій, млн грн. та інші;

2) демографічний (13 показників: чисельність наявного населення, осіб; загальний коефіцієнт смертності населення, ‰; чисельність жіночого населення, осіб; чисельність чоловічого населення, осіб; чисельність населення віком 15–64 років, осіб; чисельність населення віком 65 років і більше, осіб; кількість прибулих у розрахунку на 1000 населення, ‰; кількість вибулих у розрахунку на 1000 населення, ‰; кількість міст, одиниць; кількість селищ міського типу, одиниць; шлюбність населення в розрахунку на 1000 населення, ‰; розлучуваність населення в розрахунку на 1000 населення, ‰; забезпеченість населення житлом, у середньому на одну особу, м² загальної площі);

3) освітньо-інфраструктурний (кількість сіл, одиниць; кількість дошкільних закладів, закладів; кількість загальноосвітніх навчальних закладів, закладів);

4) демографічно-аграрний (природний приріст (скорочення) населення, осіб; коефіцієнт природного приросту (скорочення) населення, ‰; кількість чоловіків у розрахунку на 1000 жінок, осіб; питома вага дітей віком 0–14 років, ‰; питома вага населення віком 65 років і більше, ‰; площа сільськогосподарських угідь на кінець року, тис. га; реалізація зернових та зернобобових культур сільськогосподарськими підприємствами, т; реалізація насіння соняшнику сільськогосподарськими підприємствами, т;

5) еколого-виробничий (обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел та пересувних джерел, тис. т; обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення в розрахунку на одну особу, кг; наявність відходів на кінець року, т; утворення відходів, т; перевезення вантажів автомобільним транспортом,

Таблиця 1

Абсолютні, відносні та кумулятивні значення дисперсії факторів формування й розвитку сфери торгівлі України, 2015 р. (складено автором за даними [11])

Фактор	Дисперсія	Відсоток загальної дисперсії, %	Кумулятивна дисперсія	Кумулятивний відсоток, %
1	35,7303	39,2640	35,7303	39,2640
2	16,7856	18,4457	52,5158	57,7097
3	12,4048	13,6317	64,9206	71,3414
4	8,0208	8,8141	72,9415	80,1554
5	3,6781	4,0419	76,6196	84,1974
6	3,6166	3,9743	80,2362	88,1717
7	1,8931	2,0804	82,1294	90,2521
8	1,5938	1,7514	83,7232	92,0035
9	1,3283	1,4597	85,0515	93,4632
10	1,2355	1,3577	86,2870	94,8209
11	0,8737	0,9601	87,1607	95,7810
12	0,7325	0,8049	87,8931	96,5859
13	0,5417	0,5953	88,4348	97,1811
14	0,4660	0,5121	88,9009	97,6933
15	0,4349	0,4779	89,3358	98,1712
16	0,3292	0,3618	89,6650	98,5330
17	0,2895	0,3182	89,9545	98,8511
18	0,2325	0,2555	90,1870	99,1066
19	0,2026	0,2226	90,3896	99,3292
20	0,1885	0,2072	90,5781	99,5364
21	0,1649	0,1812	90,7430	99,7176
22	0,1028	0,1130	90,8458	99,8306
23	0,0825	0,0906	90,9283	99,9212
24	0,0717	0,0788	91,0000	100,0000

тис. т; споживання теплоенергії, тис. гкал; споживання електроенергії, млн кВт*год.);

6) туристсько-інфраструктурний (кількість спеціалізованих засобів розміщування, закладів);

7) житловий (прийняття в експлуатацію житла, м² загальної площі та м² на 1000 населення) [4].

За результатами факторного аналізу були обчислені факторні ваги по кожному гіпотетичному фактору в розрізі регіонів України у 2015 р.

Найбільший дієвий вплив соціально-економічного фактору спостерігається м. Києві, Харківській, Дніпропетровській, Київській, Одеській областях, тобто в регіонах з відносно високим рівнем соціально-економічного розвитку, найбільш урбанізованих та з переважаючою промисловою спеціалізацією (рис. 2). Найменший вплив цього фактору спостерігається в Закарпатській, Луганській, Тернопільській, Чернівецькій, Івано-Франківській областях, тобто в регіонах з відносно низьким рівнем соціально-економічного розвитку, найменш урбанізованих та з переважаючою сільськогосподарською спеціалізацією.

Демографічний фактор найліпше проявляється в Донецькій, Луганській, Львівській, Харківській, Закарпатській областях, а найменший – у Кіровоградській, Полтавській, Чернігівській, Черкаській, Хмельницькій областях. Тобто найменший вплив фактору мають центральні регіони країни з меншою чисельністю населення.

Освітньо-інфраструктурний фактор найліпше проявляється у Львівській, Харківській, Вінницькій, Житомирській, Одеській областях, тобто в регіонах, в яких налічується найбільша кількість навчальних закладів (рис. 3). Найменший вплив освітньо-інфраструктурного фактора спостерігається у Луганській, Чернівецькій, Миколаївській, Херсонській областях, де кількість закладів менша.

Демографічно-аграрний фактор найліпше простежується у Чернігівській, Полтавській, Харківській, Сумській, Донецькій областях, найменший – у Закарпатській, Рівненській, Волинській, Чернівецькій областях. Значення факторних ваг зменшується в південно-західному напрямку, що обумовлено зростанням сільськогосподарської спеціалізації та ліпшою демографічною ситуацією (високі показники народжуваності) у західних регіонах України в порівнянні зі східними.

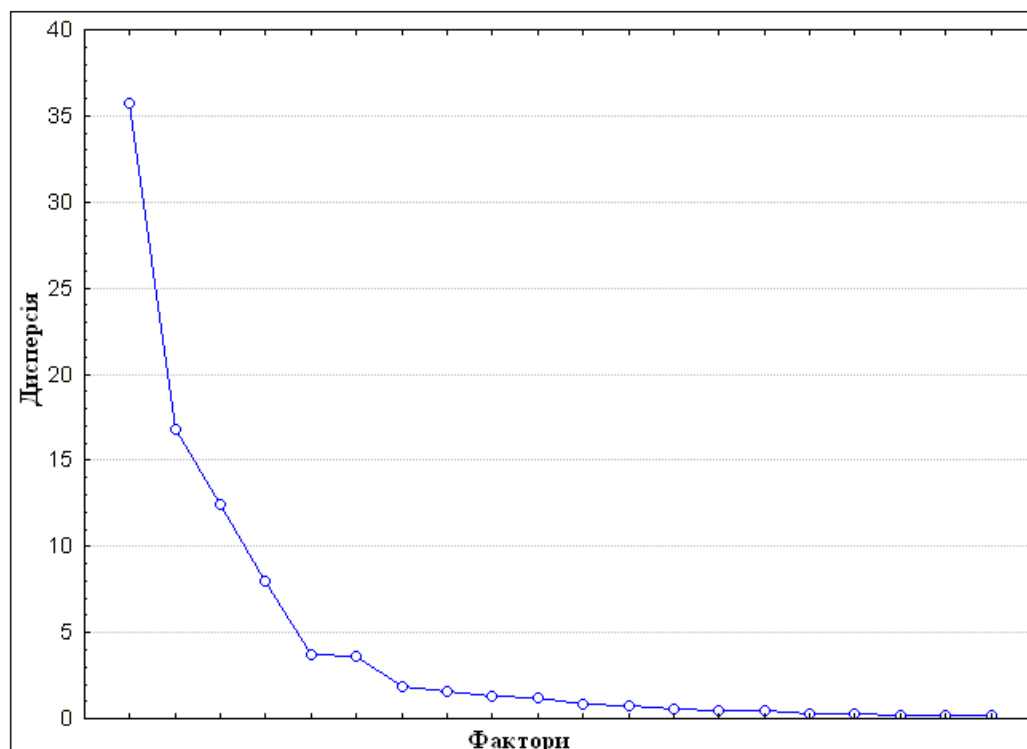

Рис. 1. Графік дисперсії («кам'яного осипу») факторів формування й розвитку сфери торгівлі України, 2015 р.

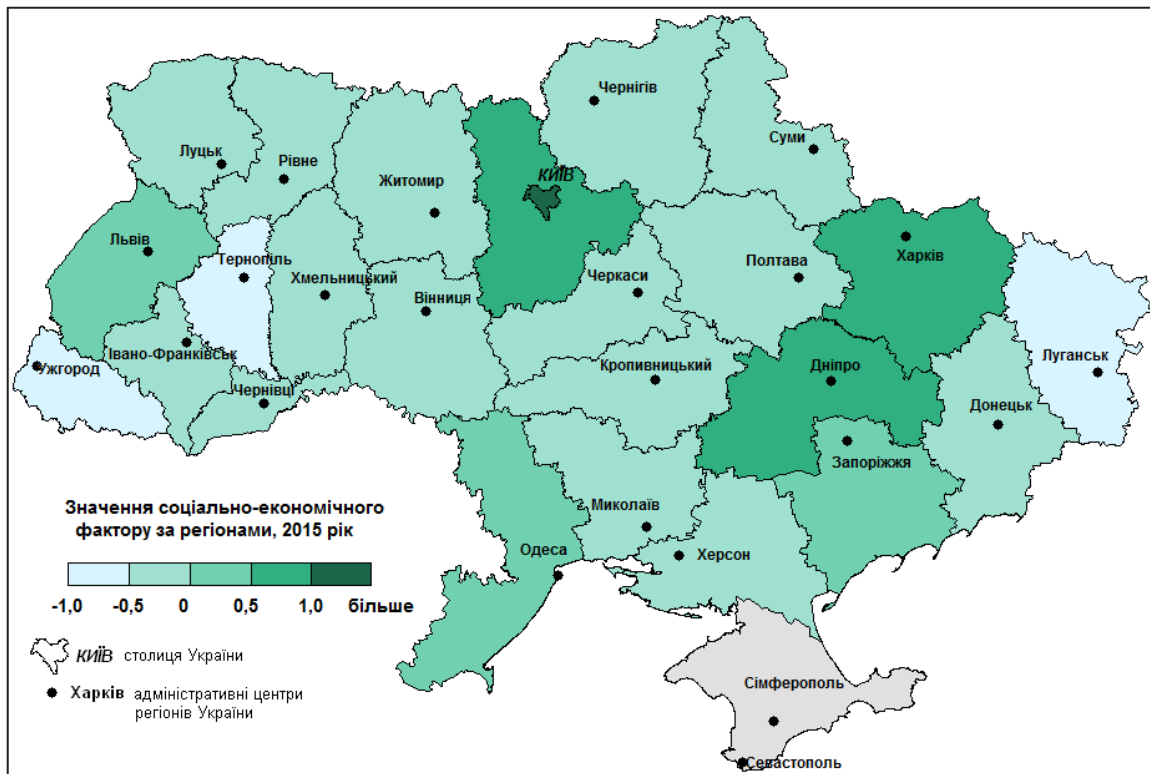

Рис. 2. Значення соціально-економічного фактору в розрізі регіонів України у 2015 р. (без урахування тимчасово окупованих АР Криму і Севастополя та частини зони проведення АТО) (побудовано автором за даними [11])

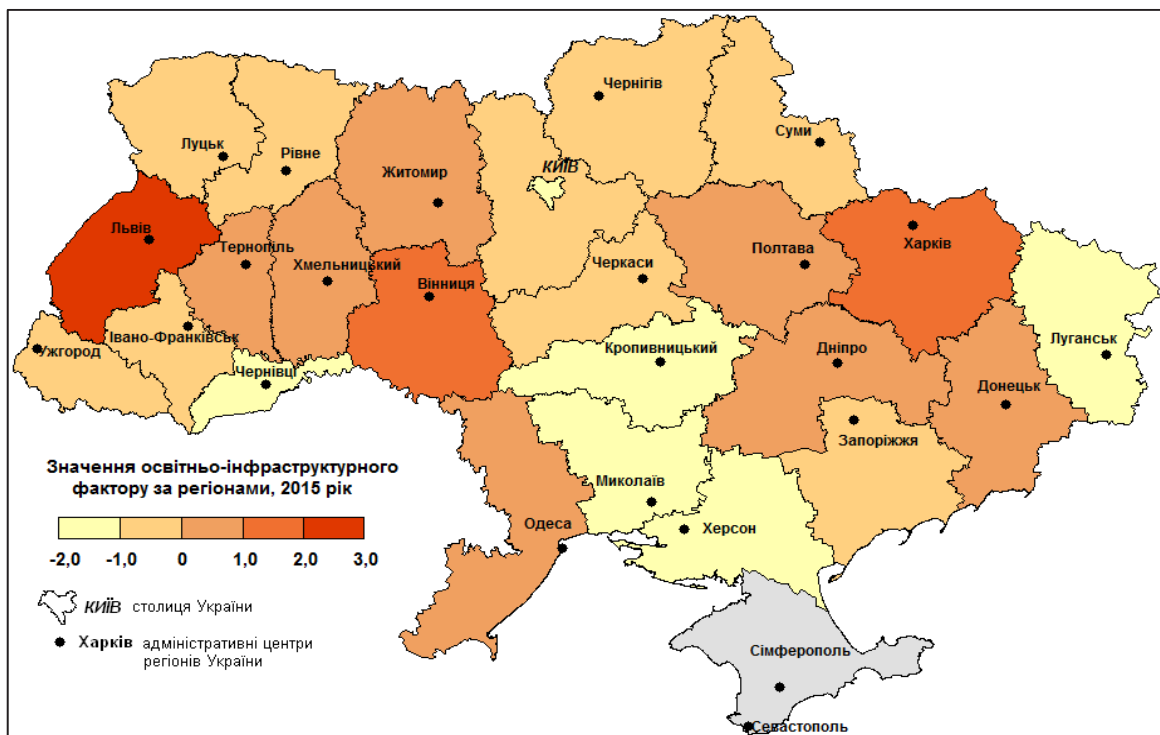

Рис. 3. Значення освітньо-інфраструктурного фактору в розрізі регіонів України у 2015 р. (без урахування тимчасово окупованих АР Криму і Севастополя та частини зони проведення АТО) (побудовано автором за даними [11])

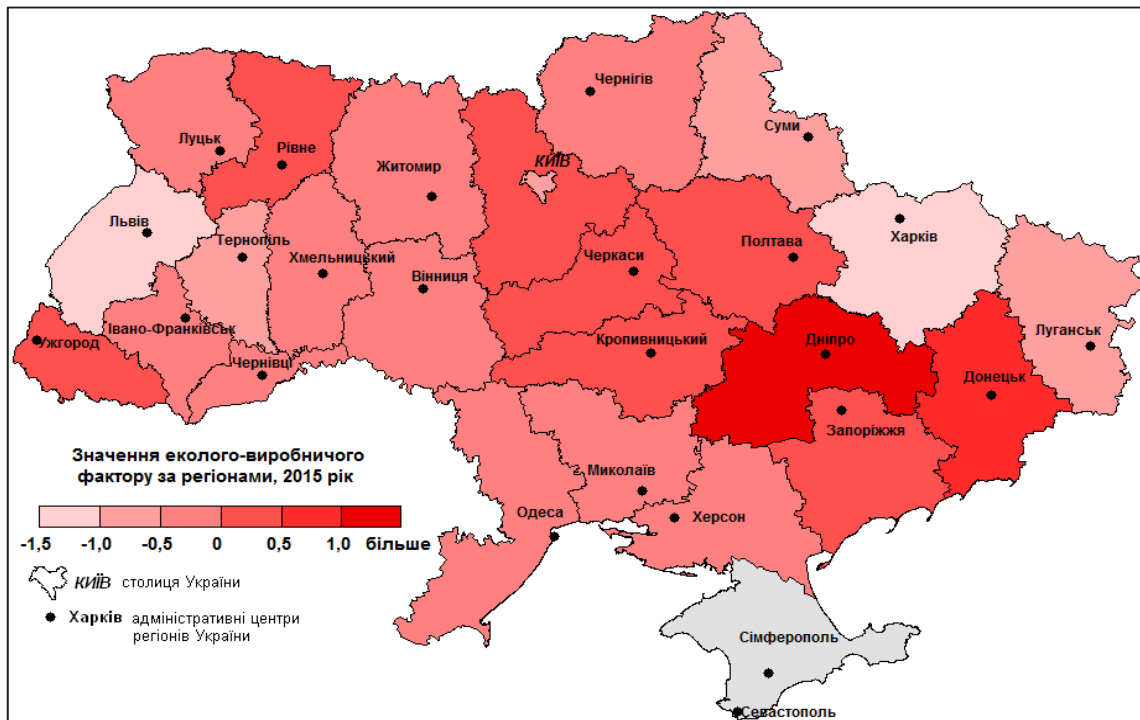

Рис. 4. Значення еколого-виробничого фактору в розрізі регіонів України у 2015 р. (без урахування тимчасово окупованих АР Криму і Севастополя та частини зони проведення АТО)
(побудовано автором за даними [11])

Рис. 5. Значення туристсько-інфраструктурного фактору в розрізі регіонів України у 2015 р. (без урахування тимчасово окупованих АР Криму і Севастополя та частини зони проведення АТО)
(побудовано автором за даними [11])

Еколого-виробничий фактор найбільш характерний у Дніпропетровській, Донецькій, Полтавській, Рівненській, Запорізькій областях, найменше – у Харківській, Львівській, Луганській, Сумській областях (рис. 4). Також спостерігається тенденція зменшення значимості фактора в західному напрямку у зв'язку зі зміщенням промислової спеціалізації.

Туристсько-інфраструктурний фактор найліпше проявляється в Одеській, Херсонській, Миколаївській, Запорізькій, Закарпатській областях, найменше – у Житомирській, Хмельницькій, Рівненській, Тернопільській областях, м. Києві (рис. 5). Дія цього фактору найліпше проявляється у південних регіонах України та в Карпатському регіоні, які є традиційними туристсько-рекреаційними регіонами України.

Дія житлового фактора найліпше проявляється в Київській, Івано-Франківській, Полтавській, Львівській, Закарпатській областях, найгірше – у Житомирській, Харківській, Рівненській, Волинській, Запорізькій областях. Даний фактор має строкатий характер у регіональному вимірі, проте його дія збільшується в західному напрямку.

Висновки з проведеного дослідження.

Виявлення факторів формування й розвитку сфери торгівлі в Україні здійснювалося за допомогою методу факторного аналізу, який передбачає скорочення числа досліджуваних параметрів та дослідження взаємозв'язків між ними. Для проведення аналізу було відібрано 91 показників, що відображають соціально-економічні характеристики розвитку України. Використання даного методу дало змогу виділити 7 факторів: соціально-економічний, демографічний, освітньо-інфраструктурний, демографічно-аграрний, еколого-виробничий, туристсько-інфраструктурний, житловий. На основі розрахунків загальної дисперсії вихідних даних головними визначено перші три фактори. Розподіл значень факторних ваг за регіонами України відрізняється в залежності від фактора. В основному це обумовлюється рівнем соціально-економічного розвитку, урбанізованості, спеціалізацією регіонів України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барановский Н.А. Территориальная организация передвижных форм обслуживания сельского населения Черниговской области: автореф. дис. ...

на соискание ученой степени канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Экономическая и социальная география». К., 1992. 22 с.

2. Голиков А.П., Казакова Н.А., Шуба М.В. Харьковская область. Региональное развитие: состояние и перспективы: монография. Х.: Издательство ХНУ им. В.Н. Каразина, 2012. 223 с.

3. Дорошенко В.І. Територіальна організація споживчого комплексу в регіональних і локальних системах розселення: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія». К., 1994. 25 с.

4. Кобилін П.О. Територіальні особливості системи торговельного обслуговування населення Харківської області: дис. ... кандидата геогр. наук: 11.00.02. Х., 2017. 386 с.

5. Сфера обслуговування населення Сумської області: суспільно-географічні аспекти: монографія / О.Г. Корнус, К.А. Немець, Л.М.Немець, А.О.Корнус. Х. Суми.: Видавництво ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. 228 с.

6. Крутова А.С., Нестеренко О.О. Аналіз розвитку роздрібної торговельної мережі Харківського регіону. Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. 2010. № 4(8). С. 194–202.

7. Мальська М.П. Регіональні особливості формування і розвитку торговельного комплексу області: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка». Львів., 1993. 20 с.

8. Мезенцев К.В. Регіональне прогнозування соціально-економічного розвитку: навчальний посібник. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. 82 с.

9. Немець К.А., Немець Л.М. Просторовий аналіз у суспільній географії: нові підходи, методи, моделі: монографія. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. 228 с.

10. Осіпчук І.О. Територіальна організація торговельного обслуговування населення Рівненської області: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія». К., 2013. 20 с.

11. Статистичний щорічник України за 2015 рік / за редакцією І.М. Жук. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 575 с.

12. Тарасов І.Ю., Каленік К.П. Стан та регіональні тенденції розвитку підприємств ресторанного господарства. URL: http://www.rusnauka.com/6_NiTSB_2009/Economics/41382.doc.htm

13. Guimaraes P.P. The prospective impact of new shopping centres on the retail structure of Braga. Bulletin of Geography. Socio-economic series. Torun: Nicolaus Copernicus University, 2014. № 25. P. 167–180.

14. Szymańska D., Środa-Murawska S. Central and Eastern Europe in the light of the spatial distribution of luxury stores – some problems. Часопис соціально-економічної географії: міжрег. зб. наук. праць. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. Вип. 15(2). С. 48–56.

УДК 911.3

Костащук І.І.,
кандидат географічних наук, доцент,
докторант кафедри географії України та регіоналістики
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ КОНТЕНТ

У процесі написання статті розкрито вплив різних географічних чинників на процес формування релігійного простору та його складників у світлі суспільно-географічного дослідження. Виокремлено вплив історико-географічних, природно-географічних, суспільно-географічних та інших груп чинників. Особливо виділено вплив соціально-географічного складника суспільно-географічних чинників, серед яких окремо виділено помітний вплив демографічних та етнонаціональних особливостей населення окремих регіонів.

Ключові слова: релігійний простір, конфесійний простір, чинники формування релігійного простору, чинники формування конфесійного простору.

В процессе написания статьи раскрыто влияние различных географических факторов на процесс формирования религиозного пространства и его составляющих в свете общественно-географического исследования. Выделено влияние историко-географических, природно-географических, общественно-географических и других групп факторов. Особенно выделено влияние социально-географической составляющей общественно-географических факторов, среди которых отдельно рассмотрено влияние демографических и этнонациональных особенностей населения отдельных регионов.

Ключевые слова: религиозное пространство, конфессиональное пространство, факторы формирования религиозного пространства, факторы формирования конфессионального пространства.

Kostaschuk I.I. FACTORS OF FORMATION OF RELIGIOUS SPACE OF UKRAINE: SOCIAL AND GEOGRAPHICAL CONTENT

The influence of various geographical factors on the process of formation of the religious space and its components in the light of socio-geographical research is learnt in this article. The influences of historical-geographical, natural geographic, socio-geographical and other groups of factors are singled out. Particular emphasis is placed on the influence of the socio-geographical component of socio-geographical factors, among which the marked influence of demographic and ethno-national characteristics of the population of certain regions is singled out.

Key words: religious space, confessional space, factors of formation of religious space, factors of formation of confessional space.

Постановка проблеми. Релігійний простір відіграє чималу роль у процесі формування та перебігу багатьох суспільних процесів, а саме: демографічних, політико-електоральних, культурно-побутових, економічних, соціальних та інших. Проте його формування залежить від багатьох чинників, які в тій чи іншій мірі позначаються на формуванні складників релігійного простору, що визначається розподілом населення за конфесійним складом, атеїстами, агностами та акірхами. Дослідження чинників формування релігійного простору в суспільно-географічному контенті дозволяє зрозуміти його територіальні (регіональні) відміни та робити прогнози щодо змін як в короткостро-

ковій, так і довгостроковій перспективі, що, у свою чергу, дозволить простежити вплив на різні суспільні процеси та складати відповідні стратегії їх протікання. Тому тема дослідження є актуальною, має високу наукову та практичну значимість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні із впевненістю можна стверджувати, що у світі помітними темпами розвивається досить молода суспільно-географічна наука – географія релігії, об'єктом дослідження якої виступає релігійний простір. В Україні дослідженню теоретико-методологічних основ становлення та функціонування географії релігій як самостійної суспільно-географічної

дисципліни, присвячені роботи О.Г. Топчієва, О.І. Шаблія, Л.Т. Шевчук, А.С. Ковальчука, О.Г. Кучабського, С.В. Павлова, К.В. Мезенцева, О.О. Любіцевої, В.О. Патійчука, Л.В. Ключко, І.І. Костащука, Ю.Л. Когатька, Л.В. Атаман та багатьох інших. Проте дослідженню саме чинників формування релігійного простору, як і суспільно-географічної, так і філософської, теологічної (богословської), соціологічної та релігієзнавчої дефініції, приділена досить мала увага. В окремих працях зазначених вчених проводяться наукові дослідження чинників формування релігійної сфери, що має інше наукове трактування, наповнення та значення. Тому виконане дослідження відзначається своєю науковою новизною.

Постановка завдання. Метою проведення даних наукових досліджень було передбачено виокремлення основних чинників та їх об'єднання в групи, що мають найпомітніший вплив на формування релігійного простору України та окремих її регіонів. Відповідно до мети перед нами було поставлено такі завдання: 1) обґрунтувати вплив на релігійний простір таких груп чинників, як: природно-географічні, історико-географічні, суспільно-географічні, економіко-географічні та соціально-інформаційні (медійні) чинники; 2) провести ретроспективний аналіз їхнього впливу на формування релігійного простору України від найдавніших часів до сьогодення; 3) розробити періодизацію формування релігійного простору України та виокремити роль окремих чинників під час кожного хронологічного відрізка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Релігійний простір будь-якої території сформувався в процесі складного історичного, культурного, соціального, природно-географічного розвитку. В залежності від тих чи інших чинників та умов, що склалися і проявлялися на певних територіях, сформувався етнічний, соціальний та релігійний склад населення.

Слід відмітити, що релігійний простір не є усталеним для конкретної території, а підлягає змінам, які виникають або можуть виникати внаслідок прояву різних чинників. Так, для прикладу, релігійний простір Західної України в період XIII–XVI століть суттєво відрізнявся від такого простору в період від початку

XVII століття і до сьогодення, що пов'язано з прийняттям Брестської унії в 1596 році та утворенням і поширенням греко-католицької церкви. Проте в кожному із цих двох періодів можна виділяти ще окремі періоди, коли відбувалися значні зміни в релігійному просторі цієї частини України. Так, заборона УГКЦ в 1945 році призвела до зменшення ролі греко-католиків у релігійному житті країни, особливо Галичини, аж до 1989 року. Тут значну перевагу, через вплив політичної системи, отримала православна церква. З дозволом вільного віросповідання та проголошенням незалежності України релігійний простір набув структури, яку мав у довоєнний період Другої Світової війни. Як бачимо, формування релігійного простору може відбуватися внаслідок різних груп чинників, які в історичному плані в той чи інший час чи на тій чи іншій території мали свій визначальний вплив.

На нашу думку, всі чинники, що визначають процес генезису релігійного простору, варто об'єднати в наступні групи:

1) природно-екологічні, які проявляються, насамперед, у всебічному впливові природи на життєдіяльність людини, виникненні природних, антропогенних та техногенних катастроф і катаклізмів, які призводять до виникнення сакральних місць, а також на саморегуляцію та функціонування соціогеосистем;

2) історико-політичні, що, перш за все, визначають процес формування території України та окремих її регіонів, а також їх підпорядкування різним державам та політичним системам. Ця група чинників завжди мала і має визначальний вплив на формування саме релігійного простору як частини соціального простору;

3) суспільно-географічні чинники простежуються, насамперед, у формуванні суспільних, етносоціальних, культурно-побутових, етнодуховних та інших відносин у межах суспільства як складної, самодостатньої сукупності людей, що об'єднуються між собою переліченими відносинами на певному етапі історико-географічного розвитку;

4) соціально-економічні чинники, які проявляються в демографічній обстановці та рівні життя населення, його економічній та фінансовій спроможності, особливостях

зайнятості в різних сферах, рівні безробіття, міжнародних економічних відносинах та стану розвитку окремих галузей господарського комплексу;

5) інформаційні (медійні) чинники, які, особливо в наш час, є досить важливими в процесі релігійної пропаганди (просвітництва, місіонерства, паломництва тощо), а також підвищенні соціального сприйняття того чи іншого релігійного напрямку чи конфесії (рис. 1).

Природно-екологічні чинники на початку зародження вірувань населення мали найбільший вплив. З часом, коли наука змогла пояснити наукові процеси та явища, вплив природи на формування релігійного простору та власне світогляду населення помітно знизився. Сьогодні ми можемо стверджувати про те, що природі чинники мають досить важливий і помітний вплив на формування мережі культових споруд та сакральних місць. Так, в працях багатьох вчених (Ж. Боден, Ш. Монтеस्क'є, Г. Бокль, О. Гумбольдт, І. Гердер, К. Ріттер, М. Блок, Л. Февр, Ф. Бродель, Е. Семпл, В. Хельпах, С. Рудницький, Л. Гумільов, В. Ключевський, А. Хулькранц, П. Фікелер, К. Троль, М. Швінд, П. Дефонтен, Е. Исаак, Д. Софер, Г. Ріншеде, П. Герліц, М. Клекер, М. Харріс та багато інших) доведено вплив природи не тільки на появу самих вірувань та релігійних обрядів, але й на формування самої структури, функцій та діяльності окремих релігійних конфесій, напрямів та течій. Більшість сакральних місць має чітко визначені свої орографічні та гідрографічні особливості – це так звані святі джерела (наприклад, джерело святої Анни у с. Онішківці Тернопільської області) та святі гори (Аннина гора з монастирем у м. Вашківці Чернівецької області, Святі гори у Донецькій області тощо).

Екологічний стан природного середовища також має свій помітний вплив на релігійну діяльність та сакральність ландшафту. Для прикладу, тридцятикілометрова зона відчуження стала не тільки місцем екологічного забруднення, але й набула сакральних властивостей. Тут сьогодні є діючий монастир, декілька храмів, де проводяться богослужіння. Проте їх відвідуваність є незначною, і можна стверджувати, що техногенна екологічна катастрофа призвела до помітного зниження релі-

гійної діяльності всіх конфесій, напрямів та течій на даній території.

Історико-політичні чинники сьогодні відіграють найважливішу роль у процесі формування релігійного простору та особливо його конфесійної складової частини. Внаслідок перебігу тих чи інших історичних процесів та подій на певних територіях склалися різні складники релігійного простору, які можна прослідковувати тривалий час у суспільстві. Так, радянський атеїстичний період дотепер відчутний у релігійній активності населення регіонів України, питомій вазі атеїстів, агностів та акірхів (тих, хто вірить у Бога чи Вищі Сили, але не довіряє жодній конфесії, напряму чи течії). Вплив політичних систем також доводиться тим фактом, що одні держави не відокремлюють діяльність релігійних громад, і цим створюють так звані «політичні» релігії, які мають беззаперечний вплив на суспільство і народ, а інші держави – відокремлюють, не надаючи державної підтримки жодній із конфесій, що вирівнює міжконфесійні протистояння, не створює панівної конфесії і забезпечує демократичні відносини між усіма конфесіями, напрямами й течіями.

Суспільно-географічні чинники мають також помітний вплив на поширення та появу на тій чи іншій території окремих вірувань, сект, деномінацій чи церков. Серед виділених нами груп варто відмітити вплив етнонаціонального складу населення території, її поліетнічності та етноконтактності. Багато вірувань є етнічними і з'являються на окресленій території внаслідок міграційного прибуття етнічних груп. Так у Чернівецькій області появилися в Австро-Угорський період та існують до сьогодні представники Руської православної старообрядницької церкви (Білокриницької згоди), Вірменської православної церкви, Вірменської католицької церкви, іудаїзму різних напрямів, Римо-католицької та Греко-католицької церков, різних груп протестантів та багато інших. Окрім етнічного чинника, серед суспільних важливу роль відіграє рівень розвитку суспільства та його толерантність і демократичність, які в повній мірі дозволяють або ж не дозволяють співіснувати на одній території панівній та малочисельним конфесіям. Тут яскравим прикладом є релігійні проти-

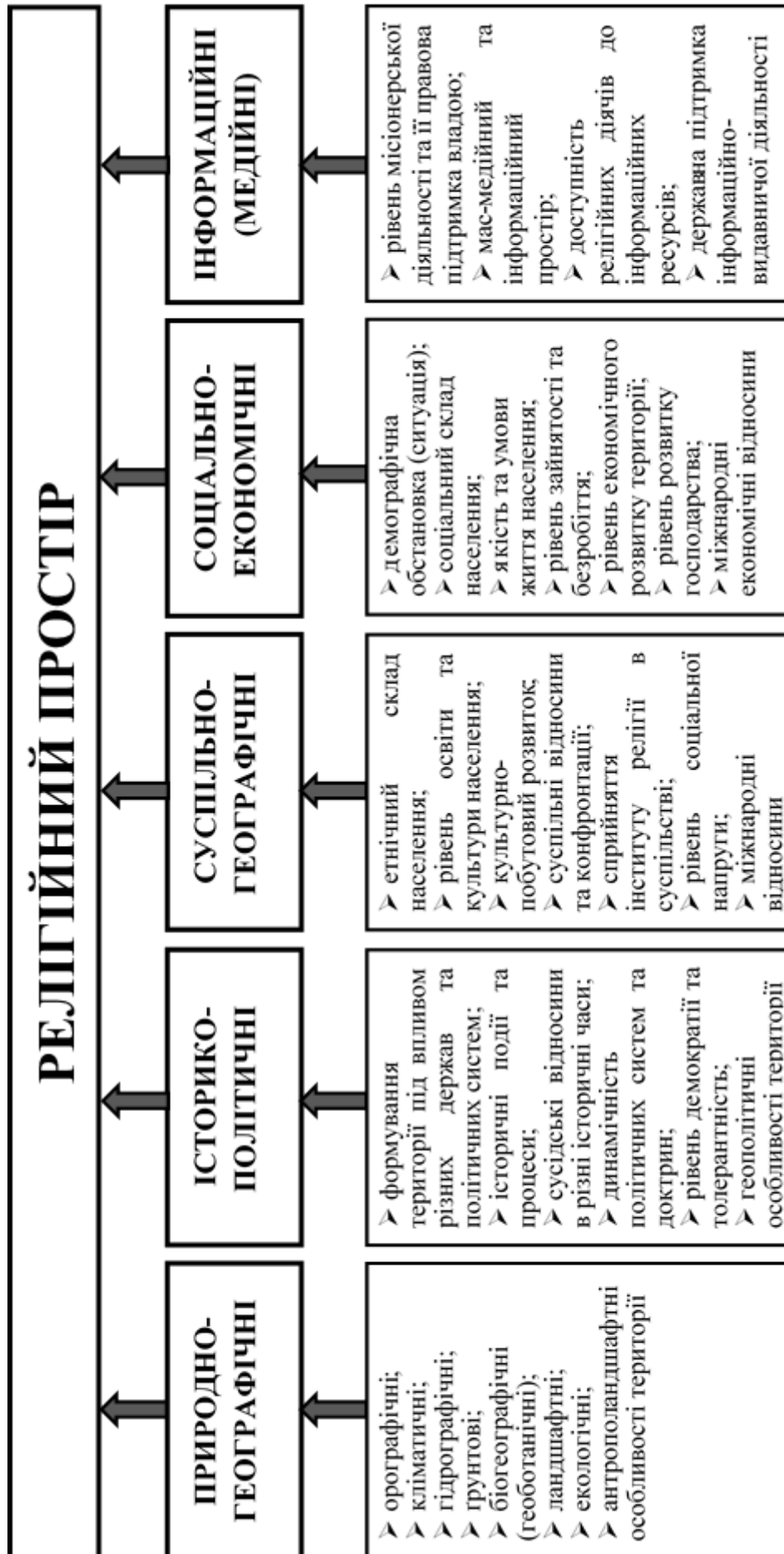

Рис. 1. Чинники формування релігійного простору території

Таблиця 1

**Періоди формування релігійного простору України
від найдавніших часів до сьогодення***

№ п/п	Період	Хронологічні межі періоду	Основні релігійні течії та напрями, конфесії	Основні чинники, що вплинули на формування релігійного простору
1	Дохристиянська (стародавня) доба	Від найдавніших часів до кінця X ст. (988 р.)	Форми язичництва: фетишизм, тотемізм, анімізм, первісна магія	Природні явища, процеси та стихії; розвиток землеробства, мисливства тощо
2	Княжа доба	Кінець X ст. (988 р.) – XIII ст.	Християнство (православ'я), в окремих регіонах зберігається язичництво	Економічний та соціальний розвиток Київської Русі та зміцнення відносин із Візантією
3	Литовсько-польська (литовсько-руська) доба	XIV ст. – кінець XVI ст. (1596 р.)	Християнство (православ'я, католицизм та поява протестантизму (кальвінізм, антитринітаризм, соцініанство)); іслам (Крим та Пд-Сх регіони); іудаїзм	Занепад морально-культурних цінностей у православ'ї та їх розвиток у католицьких державах, що заволоділи більшою частиною України; поділ території України між різними державами; заснування Острозької академії та всіляка підтримка православ'я для його відновлення; Реформація в Польщі та Україні; Кресьська (1385 р.), Городельська (1413 р.) та Люблінська (1569 р.) унії; Варшавська конфедерація (1573 р.)
4	Козацько-гетьманська доба	Кінець XVI ст. (1596 р.) – середина XVII ст. (1654 р.)	Християнство (православ'я, католицизм, зокрема греко-католицизм, протестантизм); іслам; іудаїзм	Брестська унія (1596 р.); боротьба між уніатами та православними; козацькі визвольні війни та походи; часткове утвердження православ'я, виступ гетьманів проти католиків обох гілок та протестантів
5	Доба боротьби за українське національне відродження	Середина XVII ст. (1654 р.) – початок XX ст. (1914 р.)	Християнство (православ'я, католицизм, зокрема греко-католицизм, протестантизм); іслам; іудаїзм	Поділ території України між державами із різними релігійними культурами, що було наслідком того, що Україна опинилася в центрі війни Російської імперії із різними державами (Туреччиною, Річчю Посполитою, Кримським ханством, Швецією та ін.); набіги османів та володіння ними окремих територій, національно-культурне відродження; зруйнування Січі та повалення Гетьманщини
6	Міжвоєнний і повоєнний (радянський) період	Початок XX ст. (1914 р.) – кінець 80-х років XX ст. (1989 р.)	Християнство (православ'я, католицизм та протестантизм); іслам, іудаїзм	Перша Світова війна та революції в Росії та Україні; українізація та створення УНР та УАПЦ; розділення української етнічної території та переподіли земель; пропаганда атеїзму; масові репресії проти віруючого населення всіх конфесій; заборона УГКЦ (1945 р.) та більшості протестантських конфесій; Голокост
7	Сучасний період (період незалежної України)	Кінець 80-х років XX ст. (1989 р.) і до сьогодення	Християнство (православ'я, католицизм та протестантизм); мусульманство, буддизм; іудаїзм, язичництво (всього понад 150 конфесій, напрямів та течій)	Проголошення Незалежності України, дозвіл права на вільне віросповідання, інтеграційні та міжнародні зв'язки України з країнами світу; етнічний, політичний та економічний фактори

* складено автором на основі джерела [1]

стояння між християнами та мусульманами в Сирії, християнами, мусульманами та іудеями в Ізраїлі, які призвели до збройних, військових конфліктів. Рівень освіти має також помітний вплив і корелює з рівнем релігійної активності населення. У суспільстві з вищим рівнем освіти спостерігається менша ортодоксальність будь-якої конфесії, що призводить до руху соціосистеми в бік поліконфесійності.

Соціально-економічні чинники відіграють одну з важливих ланок формування релігійного простору, адже від них залежить чисельність населення, на яке спрямовує свою діяльність будь-яка конфесія, а також спроможність даного населення утримувати громади, які потребують значних капіталовкладень та фінансових витрат. Досить помітний вплив на процес формування релігійного простору має урбанізація: в міських поселеннях менший рівень конфесійності населення та більша питома вага атеїстів, агностів та акірхів у структурі релігійного простору. М. Вебер довів, що рівень релігійності населення також впливає і на економічний розвиток держави чи окремого регіону.

Інформаційні (медійні) чинники досить помітно впливають на формування релігійного світогляду населення, ними проводиться популяризація релігійних свят, звичаїв та обрядів, а також звертається увага на геополітичні аспекти, внутрішні недоліки окремих релігійних конфесій, напрямів та течій.

Як уже зазначалося, релігійний простір формувалася під впливом тих чи інших груп чинників на кожному з етапів становлення і розвитку української державності в процесі історикогенезу. Сьогодні в періодизації історії України серед науковців у галузі історії сформувалися три основні підходи, а саме:

1) хронологічний, який прийнято поділяти на первісну епоху, стародавній світ, середньовіччя, новий та новітній час;

2) за політичними та соціально-економічними ознаками історію нашої держави поділяють на: первісне суспільство, капіталістичне суспільство, радянське або соціалістичне суспільство та сучасне суспільство (суспільство із перехідною (ринковою) економікою);

3) за періодами становлення і розвитку української державності: дохристиянська (стародавня) доба, княжа доба, литовсько-польська (литовсько-руська) доба, козацько-гетьманська доба, доба боротьби за українське національне відродження, міжвоєнний і повоєнний (радянський) період та сучасний період (період незалежної України).

На наш погляд, під час дослідження основних груп чинників, що впливали на генезис релігійного простору, варто використовувати третій підхід періодизації історії України, оскільки основні межі даних періодів проведені внаслідок важливих політичних чи державотворчих подій, які в значній мірі призводили до зміни вектору національно-культурного, а отже, і релігійного життя населення. Слід відмітити, що саме такого підходу у своїх дослідженнях і дотримувалася відомий історик, перший президент України Михайло Грушевський.

Отже, розглянемо особливості формування релігійного простору під впливом тих чи інших чинників на кожному періоді становлення і розвитку української державності (табл.1).

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, можна стверджувати, що процес формування сучасного конфесійного простору України був досить тривалим і складним, залежав від багатьох чинників, але в першу чергу – від суспільно-політичної ситуації на території України загалом та в окремих її регіонах. Це призвело до помітних відмін у конфесійній структурі населення різних історико-географічних земель, а саме Галичини, Буковини, Бессарабії, Закарпаття, Волині, Поділля, Таврії, Слобожанщини, Чернігівщини та інших. Процес становлення державності України та формування конфесійного простору має чіткий відбиток і в сучасній структурі конфесійного простору регіонів України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Історія релігії в Україні: навч. посіб. / за ред. А.М. Колодного, П.Л. Яроцького П.Л. Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. К.: Т-во «Знання»: КОО, 1999. 735 с.

УДК 332.155:338.43(477.54)

Логвинова М.О.,
аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

РЕНТАБЕЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ПОКАЗНИК ЙОГО ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

У статті проаналізовано сутність поняття «рентабельність», яке виступає складником економічної ефективності. Встановлено показники, які обраховують для визначення рентабельності. Надано детальну порівняльну характеристику рентабельності основних галузей сільського господарства в Україні та Харківській області, визначено чинники, які обумовлюють відмінності в рівні рентабельності. Просторові особливості рентабельності рослинництва та тваринництва адміністративно-територіальних одиниць Харківської області визначено на основі показників обсягів реалізованої продукції та з урахуванням природно-кліматичних умов території.

Ключові слова: економічна ефективність, рентабельність, сільське господарство, аграрна сфера, агропромисловий комплекс.

В статье проанализирована сущность понятия «рентабельность», которое выступает составляющей экономической эффективности. Установлены показатели, которые рассчитывают для определения рентабельности. Представлена детальная сравнительная характеристика рентабельности основных отраслей сельского хозяйства в Украине и Харьковской области, определены факторы, обуславливающие различия в уровне рентабельности. Пространственные особенности рентабельности растениеводства и животноводства административно-территориальных единиц Харьковской области определены на основе показателей объемов реализованной продукции и с учетом природно-климатических условий территории.

Ключевые слова: экономическая эффективность, рентабельность, сельское хозяйство, аграрная сфера, агропромышленный комплекс.

Lohvynova M.O. PROFITABILITY OF AGRICULTURE OF KHARKOV REGION AS INDICATOR OF ITS ECONOMIC EFFICIENCY

The article analyzes the essence of the concept of «profitability», which is a component of economic efficiency. Indicators are established that are calculated to determine profitability. A detailed comparative characteristic of the profitability of the main branches of agriculture in Ukraine and Kharkiv region is presented, factors determining the differences in the level of profitability are determined. Spatial features of the profitability of crop production and livestock in the administrative and territorial units of Kharkiv region are determined on the basis of indicators of the volumes of products sold and taking into account the natural and climatic conditions of the territory.

Key words: economic efficiency, profitability, agriculture, agrarian sphere, agro-industrial complex.

Постановка проблеми. Найважливішими завданнями агропромислового комплексу України є забезпечення продовольчої безпеки населення країни та виробництво конкурентоздатної сільськогосподарської продукції. Економічна ефективність аграрного сектору завжди залишається актуальним питанням. Узагальнюючим показником економічної ефективності сільського господарства є показник рентабельності. Дана економічна категорія значно відрізняється на різних територіях, оскільки залежить від природно-кліматичних умов, родючості ґрунтів, використання мінеральних добрив, ступеню використання природного потенціалу того чи іншого регіону.

А отже, аналіз рентабельності сільського господарства Харківської області є актуальним, оскільки дозволяє: розробити заходи щодо вдосконалення галузевої структури сільського господарства, виявити засоби поліпшення структури сільськогосподарського виробництва, його спеціалізації, визначити ефективність основних підгалузей у розрізі адміністративно-територіальних одиниць області. Крім того, існує певний перелік видів сільськогосподарської продукції, виробництво якої на даних територіях є збитковим, проте дуже важливим, тому виникає необхідність державної підтримки сільськогосподарських підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою рентабельності сільського господарства займався ряд науковців: В.Г. Андрійчук [1], Т.В. Власенко [2], О.А. Коваль [5], Т.В. Ковальова [6], Т.П. Саблук, О.О. Сосновська [16]. Зокрема, ними розроблені стратегічні аспекти розвитку рослинництва в Україні, шляхи підвищення ефективності галузі за рахунок раціонального використання земельних, матеріально-технічних і трудових ресурсів. Проблематикою рентабельності галузі тваринництва займалися І.Ю. Бісюк [3], І.М. Демчак [3], Д.М. Микитюк [3], А.В. Мовчанюк [9], Т.І. Яворська [18] та ін. Деякі аспекти економічної ефективності, зокрема рентабельності сільського господарства, були розглянуті у працях вітчизняних економіко-географів: Н.В. Добровольської [4], Г.О. Кулешової [10], С.В. Кострікова [4], Л.М. Немець [10, 11], І.І. Кучера [7], З.П. Панькова [13].

Проте, незважаючи на ряд наукових праць з даної тематики, багато питань на цей час залишаються невирішеними та вимагають подальшого наукового обґрунтування і практичного розв'язання, особливо на регіональному рівні, оскільки аграрна сфера все більше опиняється під впливом економічних та політичних факторів.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні територіальних особливостей рентабельності сільськогосподарського виробництва Харківської області. Для досягнення зазначеної мети були поставлені наступні завдання: проаналізувати сутність поняття «рентабельність» як категорії економічної ефективності; визначити рентабельність сільськогосподарських культур та продукції тваринництва в Харківській області у порівнянні із загальноукраїнськими показниками; проаналізувати територіальні відмінності рентабельності сільського господарства Харківської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до визначення В.Г. Андрійчука, під ефективністю слід розуміти економічну категорію, яка відображає співвідношення між одержаними результатами і витраченими на їх досягнення ресурсами. Економічна ефективність – це таке співвідно-

шення між результатами виробництва і ресурсами, за якого отримують вартісні показники ефективності виробництва [1, с. 397].

Поняття «рентабельність» характеризує економічну ефективність виробництва, за якої підприємство, за рахунок грошової виручки від реалізації продукції (робіт, послуг), повністю відшкодовує витрати на її виробництво й одержує прибуток як головне джерело розширеного відтворення [1, с. 400].

Рентабельність сільськогосподарських культур залежить, значною мірою, від річних кліматичних особливостей, які впливають на врожайність культур. Вона ж коливається кожного року в залежності від погодних умов території. Що стосується Харківської області, то для цього регіону характерні: вигідне географічне положення, сприятливий помірно-континентальний клімат, висока природна родючість ґрунтів, що виступають важливими чинниками для ефективного вирощування сільгоспкультур [2, с. 11].

Збільшення врожайності сільськогосподарських культур впливає не тільки на збільшення валового збору, але й на економічну ефективність рослинництва: продуктивність праці, собівартість виробництва, цінову політику реалізації. Збільшення урожайності пов'язане з додатковими трудовими ресурсами та матеріальними витратами, проте врожайність зростає швидше, ніж додаткові витрати та засоби виробництва, тому з ростом урожайності скорочується трудомісткість виробництва і знижується собівартість вирощування сільськогосподарських культур [6].

Варто відзначити, що загалом сільське господарство в Харківській області є рентабельною галуззю (38,5%), проте рентабельність галузі в області не перевищує середньоукраїнський показник (44,7%) [12]. Рентабельність рослинництва становить 44,7%, тваринництва – 6,7%.

За період з 2007 по 2016 рр. найбільший показник рентабельності сільського господарства в області спостерігався у 2015 році (рентабельність рослинництва – 56,5%, тваринництва – 3,6%), що є рекордним для Харківської області та пов'язано із суттєвим зниженням собівартості більшості видів продукції на фоні повільного зростання цін на реалізацію

сільськогосподарської продукції та зі збільшенням урожайності соняшника та картоплі (рис. 1). Зниження рентабельності продукції рослинництва в окремі роки корелює із загальною тенденцією скорочення посівних площ, зниженням урожайності та валових зборів культур [4, с. 140].

Найбільш рентабельною в області є продукція рослинництва, зокрема вирощування соняшника (71,3%) та картоплі (56,5%), що обумовлено великим попитом даних культур, невеликими витратами на виробництво та високою прибутковістю для сільгоспвиробників (рис. 2) [12; 15; 17]. Підвищення рівня рентабельності соняшника загалом по Харківській області обумовлено загибеллю на деяких територіях зернових культур. Тому, щоб хоч трохи відшкодувати витрати, аграрії сіяли соняшник аж до середини літа. У зв'язку з невеликою кількістю опадів соняшник визрівав у надто складних умовах, проте навіть це дало йому змогу забезпечити високу ефективність.

Значно втрачає популярність серед сільськогосподарських виробників ріпак, рентабельність якого становить 28,8%, що пов'язано з високою ймовірністю вимерзання культури, пізніми посівами в ґрунт через збільшення частоти осінніх посух, оскільки в області висаджують переважно озимий ріпак. Високу рентабельність (40,1%) у Харківській області показує соя. Останнім часом в області значно збільшилась посівна площа даної культури, що свідчить про те, що до вирощування сої приєднується все більша кількість сільгоспвиробників, хоча дана культура не має високої врожайності [14].

Після стійкого зниження рентабельності виробництва цукрових буряків на початку 2010-х рр. до -27% через суттєве падіння ціни на цукор внаслідок «цукрового конфлікту» в 2016 році їхня рентабельність підвищилась до 28,5%, що призвело до розширення посівних площ та збільшення валових зборів.

Вирощування овочів та плодів у Харківській області є збитковим. Найбільш збитковим є вирощування овочів закритого ґрунту (рентабельність -31,2%) через їхню високу собівартість, оскільки створення сучасних теплиць, їх опалення під час заморозків, купівля високопродуктивного насіння потребує великих капіталовкладень. Збитковість вирощування плодів становить 14,4%.

У просторовому відношенні показники рентабельності та реалізації продукції рослинництва у сільськогосподарських підприємствах Харківської області мають деякі особливості. По-перше, рослинництво є рентабельним майже в усіх районах Харківської області. По-друге, рівень рентабельності рослинництва залежить від урожайності культур [11].

Розглядаючи територіальні відмінності рентабельності продукції рослинництва, варто відзначити райони з найвищим показником рентабельності: Борівський (100,2%), Чугуївський (93,5%), Коломацький (74,8%), Вовчанський (69,5%), Сахновщинський (68,5%). Усі вони мають високу частку виробництва зернових та олійних культур, оскільки насіння соняшнику та продукти його переробки є найбільш привабливими продуктами на аграрно-продовольчому ринку, а зернові та зернобобові культури є традиційною основою харчування населення (рис. 3) [10].

Низькі показники рентабельності галузі рослинництва мають райони, для яких характерна порівняно низька врожайність сільськогосподарських культур, та райони, які відзначаються значними обсягами вирощування

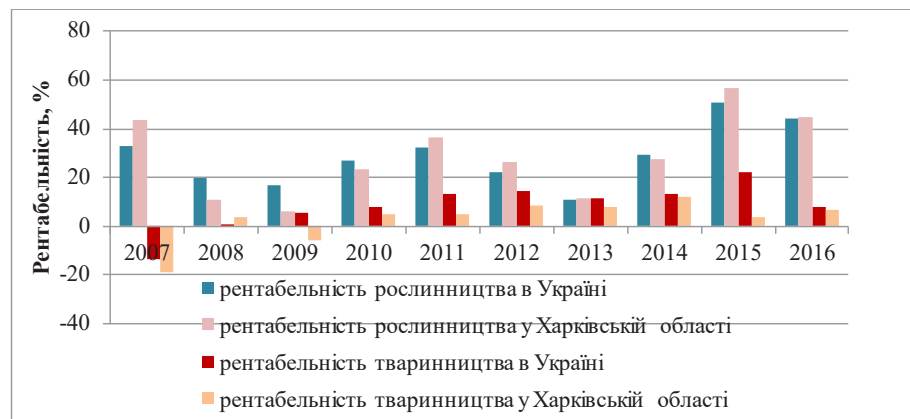

Рис. 1. Динаміка рентабельності сільського господарства в Україні та Харківській області (побудовано автором за даними [12, 15])

малорентабельних цукрових буряків, що пояснюється трудомісткістю буряківництва, застарілою матеріально-технічною базою цукрових заводів та значною конкуренцією: Близнюківський (9,1%), Первомайський (17,7%), Зміївський (22,7%), Ізюмський (25,6%) райони [15].

Обсяги реалізації продукції рослинництва сільськогосподарськими підприємствами безпосередньо визначаються обсягами їх виробництва. Тому найбільше зернових культур реалізовано підприємствами у Вовчанському, Великобурлуцькому, Лозівському, Красноградському, Балаклійському районах, цукрових буряків – у Краснокутському, Богодухівському, Золочівському, Вовчанському, Великобурлуцькому районах, соняшника – у Лозівському, Балаклійському, Ізюмському, Вовчанському, Первомайському районах [8].

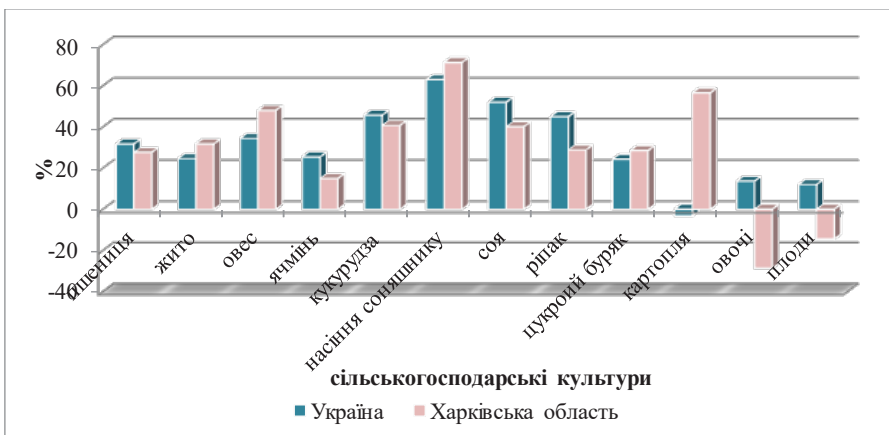

Рис. 2. Рентабельність окремих видів продукції рослинництва в Україні та Харківській області у 2016 році (побудовано автором за даними [12; 15])

Середні ціни реалізації олійних, зернових та зернобобових культур, а також цукрових буряків до 2016 року мали тенденцію до зростання, що пояснюється постійним зростанням цін в Україні (табл. 1). Це економічне явище набирає обертів останніми роками через складну політичну та економічну ситуацію в країні, тому можна із впевненістю спрогнозувати, що середні ціни реалізації сільськогосподарських культур будуть зростати. Проте цей показник не відбиває в повній мірі ефективність реалізації тієї чи іншої культури, адже він характеризує тільки абсолютні значення вартості реалізованої продукції [4, с. 141].

У зв'язку із загальним збільшенням цін на реалізацію продукції рослинництва, загальним подорожчанням матеріалів сільгоспвиробники змушені більше економити на використанні високоякісних сортів, добрив, засобів по захи-

сту рослин. Тому виникає необхідність раціонального використання агро-технічних методів, спрямованих на підвищення стійкості сільськогосподарських культур до негативних факторів природного середовища, а отже, підвищення економічної ефективності галузі рослинництва. Підвищенню економічної ефективності продукції рослинництва сприятиме збільшення

Таблиця 1

Середні ціни реалізації продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами [15]

Види культур	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Зернові та зернобобові культури, грн. за т	429,5	399,8	1189,6	1760,9	2817,8	3360,3
Насіння олійних культур, грн. за т	528,2	1308,7	3141,4	3869,8	7588,8	8576,1
Буряк цукровий фабричний, грн. за т	133,2	165,0	355,2	497,1	767,6	890,4
Картопля, грн. за т	670,4	716,5	2907,5	3703,6	3916,7	4411,4
Овочеві культури, грн. за т	694,2	2912,7	6306,2	6207,0	10314,4	11701,5
Плодові та ягідні культури, грн. за т	467,2	541,7	1948,7	2214,7	4683,6	5707,8
Тварини сільськогосподарські живі, грн. за т	2402,5	7414,7	10193,2	15252,0	20928,1	22156,9
Молоко, грн. за т	551,0	1159,3	2979,8	3664,4	4276,0	5406,5
Яйця, за тис. шт.	199,7	243,4	476,6	754,5	1184,2	1060,5

кількості нової техніки та модернізація вже існуючої, використання якісних та недорогих вітчизняних сортів насіння, використання сівозмін, враховуючи біологічні особливості сільськогосподарських культур, використання мінеральних добрив під пріоритетні культури, використання оригінальних препаратів для захисту сільськогосподарських рослин, проведення своєчасного прибирання культур та дотримання належних умов зберігання готової продукції [16].

Галузь тваринництва в Харківській області має низьку або від'ємну рентабельність, яка залежить від собівартості продукції. Зростання собівартості понад рівень закупівельних цін свідчить про неефективну організацію виробництва на сільгосппідприємствах та потребує негайного прийняття господарських рішень щодо вирішення такої ситуації. Причинами низької економічної ефективності тваринництва є суспільно-економічні відносини на селі, руйнування спеціалізованих великотварних господарств, зменшення продуктивності

худоби, скорочення поголів'я великої рогатої худоби, птиці, особливо в сільгосппідприємствах [3; 7]. Основними факторами, які сприяють збільшенню виробничої потужності тваринництва, є прирости худоби, використання новітніх технологій та концентрація виробництва.

Галузь тваринництва регіону представлена скотарством, свинарством, птахівництвом, вівчарством, рибництвом. Найбільш рентабельним у тваринництві є виробництво молока (17,1%), яєць (15,2%). Нерентабельним є розведення овець (-42,9%), великої рогатої худоби (-39,9%), птиці (-11,1%) (рис. 4) [17].

Для виробництва молочної продукції у Харківській області останнім часом склалися відносно сприятливі умови через зростання рівня продуктивності кормів, впровадження інноваційних технологій, покращення якості продукції, що забезпечило суттєве переважання ціни на реалізацію над собівартістю продукції. Висока собівартість молока пояснюється подорожчанням пально-мастильних матеріалів та

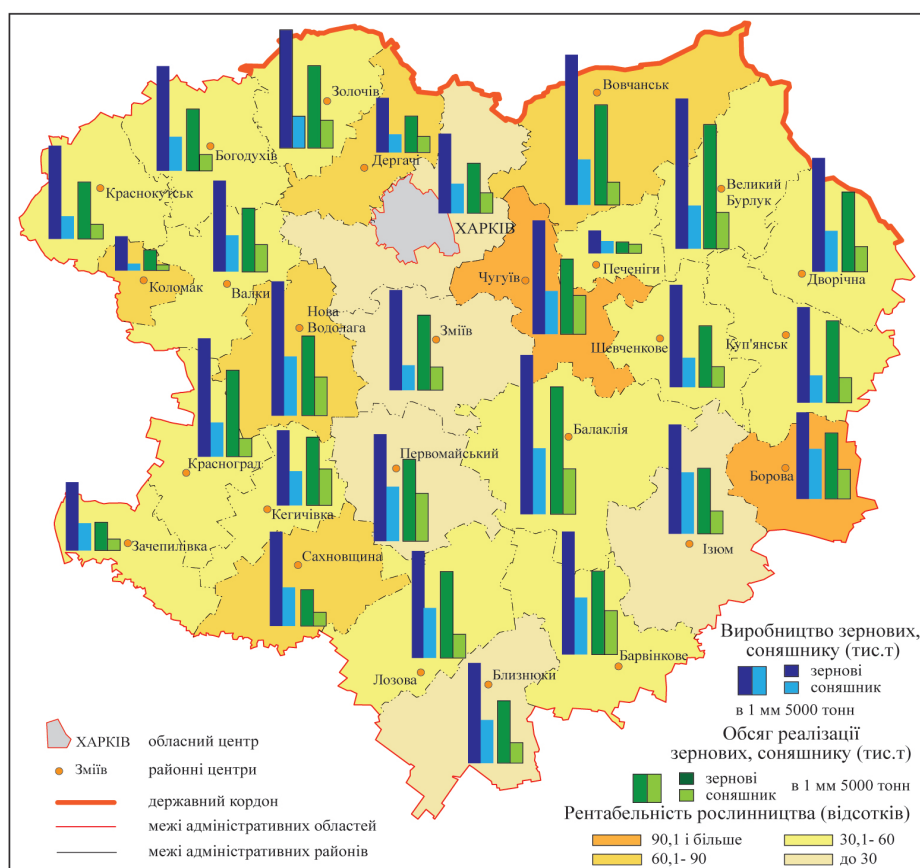

Рис. 3. Територіальні особливості рентабельності рослинництва Харківської області (побудовано автором за даними [8, 15, 17])

добрив, зростанням цін на посівний матеріал для кормовиробництва, низькою якістю кормів тощо [9].

Позитивна рентабельність у виробництві курячих яєць досягнута, з одного боку, завдяки зниженню собівартості, а з іншого – завдяки підвищенню цін на реалізацію продукції. Проте суттєве падіння обсягів виробництва пов'я-

зане зі скороченням збуту на внутрішньому ринку, зниженням купівельної спроможності населення. Особливістю галузі є перевищення зростання витрат на виробництво над цінами реалізації продукції. І це при тому, що 46% загального обсягу виробництва яєць припадає на селянські господарства населення, що впливає на ціноутворення.

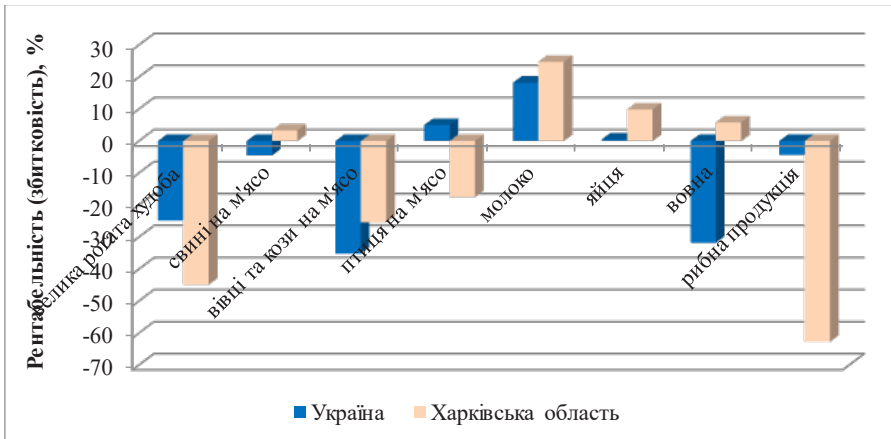

Рис. 4. Рентабельність продукції тваринництва у Харківській області (побудовано автором за даними [12; 15])

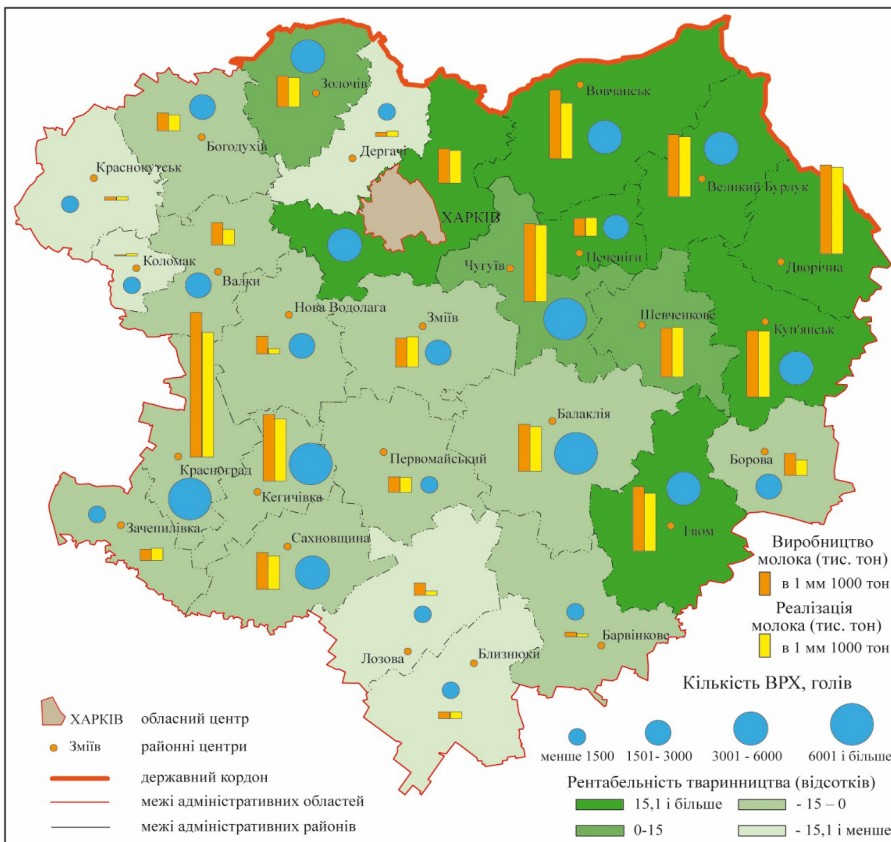

Рис. 5. Територіальні особливості рентабельності тваринництва Харківської області (побудовано автором за даними [8; 15; 17])

Невелику рентабельність у Харківській області має розведення свиней на м'ясо (0,7 %) і коливається за роками. Для підвищення продуктивності свинарства необхідно стежити за мікрокліматичними умовами у приміщеннях, використовувати високоякісні збалансовані корми [14].

Низька рентабельність розведення великої рогатої худоби пояснюється високою оплатою кормової бази галузі, відсутністю виробничо-технологічних знань у керівників сільгоспприємств, високою ціною на м'ясо, яка залежить від якості виробленої продукції та каналів її реалізації. Зниження обсягів виробництва великої рогатої худоби пояснюється диспаритетом цін на реалізацію живої маси великої рогатої худоби м'ясопереробними підприємствами і цін на реалізовані м'ясні продукти. Тому можна сказати, що виробництво м'ясної продукції має низьку конкурентоспроможність [18].

Збитковим у Харківській області є розведення птиці на м'ясо. Останнім часом велика

кількість птахофабрик стали збитковими або збанкрутіли, поголів'я птиці суттєво скоротилось, що обумовлено порушенням економічних зв'язків країни, диспаритетом цін на промислову та сільськогосподарську продукцію, подорожчанням кормів, зниженням купівельної спроможності населення, неспроможністю керівників господарств ефективно організувати виробництво в сучасних економічних умовах [14, с. 7].

Найрентабельнішим тваринництвом є в північно-східних та північних лісостепових районах області: Дворічанському (38,4%), Великобурлуцькому (20,2%), Печенізькому (19,2%), Куп'янському (18,2%), Вовчанському (18,1%) (рис. 5). Дані райони мають велику площу природних пасовищ. Збитковим галузь тваринництва є в 16 адміністративних районах Харківської області, які розташовані переважно на півдні, південному заході в зоні степу [17].

Отже, підвищення рентабельності продукції сільського господарства можливе за умови збільшення обсягів її виробництва, підвищення якості, зменшення витрат праці та матеріальних засобів на одиницю продукції. Стрімке скорочення чисельності свиней, великої рогатої худоби, птиці зумовлене зменшенням обсягів споживання молока, м'яса, яєць населенням, що негативно відображається на продовольчій безпеці держави та здоров'ї нації.

Висновки з проведеного дослідження.

Важливим економічним показником, який визначає доцільність виробництва того чи іншого виду продукції для сільгоспвиробників, є рентабельність. Рентабельність сільськогосподарського виробництва залежить від посівних площ, урожайності, валових зборів сільськогосподарських культур, поголів'я великої рогатої худоби, свиней, птиці тощо, умов їх утримання, способу ведення сільського господарства, що визначає собівартість виробленої продукції та ціни на її реалізацію. Сільське господарство в цілому в Харківській області є рентабельним, проте рентабельність галузі в області менша за середньоукраїнський показник. Найбільшу рентабельність має продукція рослинництва: вирощування соняшника, картоплі, вівса, кукурудзи, сої, пшениці. Збитковим в області є вирощування овочів та плодів. У ході дослідження проаналізовано

територіальні особливості рентабельності продукції рослинництва та тваринництва Харківської області в районному розрізі станом на 2016 р. Виявлено, що рентабельність рослинництва прямо пропорційна урожайності та валовим зборам.

Підвищення економічної ефективності сільськогосподарських культур можна досягнути за рахунок дотримання чітких агротехнічних прийомів, найменш витратними з яких є своєчасне збирання культур, дотримання строків сівби, використання мінеральних добрив.

Тваринництво в Харківській області має низьку рентабельність, а такі галузі, як вирощування великої рогатої худоби, свинарство, птахівництво, вівчарство, риборство взагалі є збитковими. У регіональному розрізі Харківської області найбільша рентабельність тваринництва спостерігається в північно-східних та північних лісостепових районах області, які достатньо забезпечені природними пасовищами. Підвищення рентабельності виробництва в галузі тваринництва можна досягнути за рахунок дотримання належних умов вирощування худоби, концентрації виробництва, використання новітніх технологій, що дозволить зменшити собівартість виробництва.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрійчук. В.Г. Економіка аграрних підприємств. К.: КНЕУ, 2002. 624 с.
2. Власенко Т.В. Фактори рентабельності виробництва зернових культур в Запорізькому регіоні. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнічного університету. Серія «Економічні науки». 2014. Вип. 1 (25). С. 76–81.
3. Аналітичні дослідження ефективності функціонування галузі тваринництва на середніх і великих сільськогосподарських підприємствах / І.М. Демчак, І.Ю. Бісюк, Д.М. Микитюк та ін. К.: НДІ «Укראгропромпродуктивність», 2014. 151 с.
4. Добровольська, Н.В., Костріков С.В. Формування екологічно збалансованого землеробства Харківської області: суспільно-географічний підхід: монографія. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. 276 с.
5. Коваль О.А. Рентабельність як показник економічної ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств. Збірник наукових праць «Економіка. Управління. Інновації». 2014. Вип. 1 (11). С. 66–76.
6. Ковальова Т.В. Рентабельність сільськогосподарського виробництва в господарському механізмі АПК (на матеріалах сільськогосподарських підприємств Харківської області): автореф.

дис. ... кан. екон. наук: 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК». Х., 1999. 14 с.

7. Кучер І.І. Просторово-часові особливості розвитку сільського господарства Полтавської області. Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наукових праць. Харків, 2012. Вип. 12 (1). С. 183–187.

8. Міста та райони Харківської області у 2016 році: статистичний щорічник / за ред. О.Г. Мамонтової. Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2017. 324 с.

9. Мовчанюк А.В. Проблеми розвитку молочного скотарства у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області. Економіка АПК. 2012. Вип. 10. С. 146–151.

10. Немець Л.М., Лур'є А.Й., Кулешова Г.О., Ліхван В.Ф. Територіальні особливості сільського господарства Харківської області. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Геологія. Географія. Екологія»: зб. наук. праць. Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. Вип. 41. С. 107–115.

11. Немець Л.М., Ліхван В.Ф. Територіальні та часові особливості розвитку рослинництва Харківської області. Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наукових праць. Х.: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. 2012. Вип. 12 (1). С. 132–137.

12. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

13. Паньків, З.П. Земельні ресурси: навч. посіб. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 272 с.

14. Програма розвитку тваринництва в господарствах Харківської області на 2011–2015 рр. URL: <http://old.kharkivoda.gov.ua/en/document/view/id/6112>

15. Сільське господарство Харківської області у 2016 році: статистичний щорічник / за загальною редакцією К.П. Воловікової. Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2017. 153 с.

16. Сосновська О.О., Білун С.О., Бурлака О.П. Економічна ефективність виробництва зерна та шляхи її підвищення в сільськогосподарських підприємствах Полтавської області. Вісник ХНАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування». 2011. Вип. 4. С. 284–290.

17. Харківська область у 2016 році: статистичний щорічник / під ред. О.Г. Мамонтової. Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2017. 535 с.

18. Яворська, Т.І. Ефективність виробництва продукції скотарства у сільськогосподарських підприємствах регіону. Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки». Х.: Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва. 2015. Вип. 3. С. 33–45.

УДК 911.3

Мальчикова Д.С.,
доктор географічних наук, доцент,
завідувач кафедри соціально-економічної географії
Херсонський державний університет

Ковальова К.І.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціально-економічної географії
Херсонський державний університет

Лозова Л.В.,
магістрант факультету біології, географії і екології
Херсонський державний університет

ВИМУШЕНА ЗМІНА ЗАЙНЯТОСТІ ТА ОСНОВНІ ПОТРЕБИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ВНАСЛІДОК ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ ТА АНЕКСІЇ КРИМУ

У статті проаналізовано умови та рівень зайнятості внутрішньо переміщених осіб, які опинилися безробітними та соціально незахищеними внаслідок нестабільної політичної ситуації на Сході України. Визначено причини й наслідки масових внутрішніх міграційних потоків населення зі Сходу України та Автономної республіки Крим. Проаналізовано рівень моральної готовності до зміни місця проживання серед статево-вікової структури України.

Ключові слова: суспільні перетворення, внутрішня міграція, вимушено переміщені особи, антитерористична операція, рівень зайнятості, безробіття.

В статье проанализированы условия и уровень занятости внутренне перемещенных лиц, оказавшихся безработными и социально незащищенными вследствие нестабильной политической ситуации на Востоке Украины. Определены причины и последствия массовых внутренних миграционных потоков населения с востока Украины и Автономной республики Крым. Проанализирован уровень моральной готовности к смене места жительства среди половозрастной структуры Украины.

Ключевые слова: общественные преобразования, внутренняя миграция, вынуждены перемещенные лица, антитеррористическая операция, уровень занятости, безработица.

Malchykova D.S., Kovaleva K.I., Lozova L.V. MODIFICATED CHANGE OF EMPLOYMENT OF INTERNAL TRANSFERRED PERSONS AS A FOREIGN CONFLICT ON THE EASTERN UKRAINE AND ANEXIA OF CRIMEA

The article analyzes the conditions and the level of employment of internally displaced persons who became unemployed and socially unprotected as a result of an unstable political situation in the East of Ukraine. The causes and consequences of mass internal migration flows from the East of Ukraine and the Autonomous Republic of Crimea are determined. The level of moral readiness to change the place of residence among the sex-age structure of Ukraine is analyzed.

Key words: social transformations, internal migration, forced displaced persons, antiterrorist operation, employment rate, unemployment.

Постановка проблеми. Внаслідок агресії з боку Росії на Сході України відбулася дестабілізація економіки та мирного життя українців. Статус внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) за даними управління соціального захисту населення України отримали понад 1млн 586 тисяч осіб у період 2015–2016 років [9]. Головною проблемою

переселенців є пошук нового місця роботи та соціальна адаптація на новому місці. Від загального числа переселенців кількість сімей становить 1 млн 300 тисяч осіб [10]. Різниця між явними біженцями та офіційно зареєстрованими є внаслідок того, що не всі члени родини реєструються та отримують статус внутрішньо переміщеної особи.

Головним стимулом у пошуку роботи виступає саме необхідність матеріального забезпечення своєї родини. На сьогодні в Україні на одне робоче місце претендує 6 бажаючих. Найбільша конкуренція відчувається саме в категорії працівників, які мають вищу освіту. Масова відсутність робочих місць у державі не дає їм змоги працевлаштуватися на таку саму роботу на новому місці, яку вони мали.

Постановка завдання. Таким чином, метою статті є аналіз умов та рівня зайнятості внутрішньо переміщених осіб, які опинилися безробітними та соціально незахищеними внаслідок нестабільної ситуації на Сході України.

Виклад основного матеріалу дослідження. На рисунку 1 наведена вікова структура, в якій виділено кількість безробітних з ВПО за період 2015–2016 рр. [5; 4; 20].

Найбільше робочих місць потребують особи віком від 30-45 років. Це соціальна група людей, яка ще знаходиться в економічному та соціальному розвитку. Це молоде працездатне населення, котре ще в змозі змінити свій рід зайнятості шляхом отримання нової спеціалізації, чи пройшовши певні курси, оскільки вони на психологічному рівні є більш спроможними до змін, ніж старше покоління.

Для покоління старше 45 років зміна сфери зайнятості є більш проблемною, оскільки для них зменшується вибір роду діяльності, і їм більш складніше адаптуватися до нових умов життя.

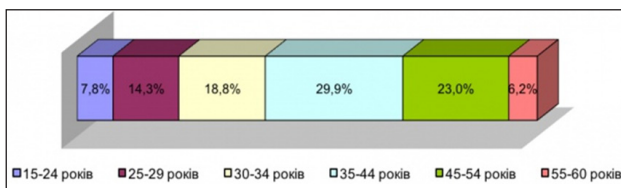

Рис. 1. Вікова структура безробітних з числа внутрішньо переселених осіб [20]

Високий освітній та кваліфікаційний рівні ВПО свідчить про значний нагромаджений людський капітал, який може стати самостійним чинником розвитку високотехнологічних галузей економіки з інтенсивним використанням знань у районах ВПО [1; 8].

Відповідно до статистичних даних, шукачами заробітку серед ВПО є переважно жінки. Це зумовлено наступними причинами:

– жінки є більш психологічно підготовленими до соціальної відповідальності, ніж чоловіки, оскільки мають забезпечувати не лише себе, але й дітей;

– на тимчасово окупованих територіях внаслідок військових дій масово припинили свою роботу безліч підприємств, і, відповідно, свої робочі місця втратили в першу чергу жінки. Це зумовлено тим, що більшість підприємств, на яких працювали переважно жінки, на сьогодні не працюють внаслідок воєнного конфлікту та масових проявів мародерства та пограбувань. Працюють лише підприємства, що фінансово вигідні для місцевої влади окупованих територій для отримання грошей шляхом експортування місцевої сировини до Російської Федерації;

– більша частина чоловіків, які проживають на тимчасово окупованих територіях, вступають до складу невизнаних республік і стають учасниками воєнних дій на Сході у складі сепаратистських угруповань, коли їхні дружини переїзять на підконтрольні українській владі території для отримання соціальної допомоги та статусу ВПО;

– серед ВПО жінки переважають, відповідно, і показник їхнього безробіття вищий;

– жінки більше задіяні у сфері послуг та торгівлі.

Внутрішньо переміщені особи працездатного віку мають високий освітній та кваліфікаційний рівні, оскільки більшість з них має вищу освіту. За даними Державної служби статистики, розподіл ВПО за освітою суттєво відрізняється від освітнього рівня загальної кількості безробітних. Особи з вищою освітою становлять понад 70%, з професійно-технічною – 19%, з початковою та середньою – 11%. При цьому серед усіх безробітних частка осіб з вищою освітою становить менше 45%, з професійно-технічною освітою – 35%, із середньою – 20%. Характерно, що частка переселенців із вищою освітою є переважною в усіх регіонах за винятком Житомирської – 47,1% та Тернопільської – 47,5% областей (див. табл. 1) [10–16].

Майже всі ВПО (96,5%) повідомили, що вони перебувають на обліку в органах соціального захисту Міністерства соціальної політики. Згідно з опитуванням, яке проводила національна система моніторингу, 52,5% ВПО – це сім'ї з дітьми, більшість сімей (66%) має одну дитину.

Таблиця 1
Області з найвищими показниками щодо потреб в офіційному працевлаштуванні тимчасово переселених осіб

№	Область	Показник у %
		Показник по Україні 3,75%
1.	Рівненська	27,7
2.	Івано - Франківська	19,7
3.	Львівська	18,6
4.	Волинська	18,5
Окуповані території		
1.	Донецька	1,6
2.	Луганська	1,4

*Складено автором за даними [8; 15]

Безробітними з числа переселенців є, в переважній більшості, жінки (див. рис. 2). Якщо серед зареєстрованих безробітних усіх категорій питома вага жінок становила 55%, то серед безробітних з числа ВПО – 67%, і при цьому коливалася від 59% у Тернопільській області до 76% у Кіровоградській області [2–3].

За даними державної фіскальної служби відкриття власного бізнесу є більш притаманне жінкам. Зі 100% підприємців 65% становлять жінки, що свідчить про готовність жінок до початку нової справи, щоб мати певну фінансову стабільність. Жінки швидше адаптуються на новому місці, ніж чоловіки (див. рис. 2). Це

зумовлюється тим, що вони шукають безпечного місця для проживання не лише для себе, але й для дітей. Частка дітей серед ВПО становить 10%. Ще однією з найбільш вразливих груп серед ВПО є пенсіонери та інваліди. Вони становлять 28% від загальної кількості ВПО станом на 2016 рік (див рис. 3) [4; 6–7; 24].

Зайнятість є однією з ключових проблем, що постають перед ВПО. Лише 41,5% ВПО, у порівнянні з 60,1% до переміщення, вдалося знайти роботу. Зниження рівня зайнятості після переміщення становить близько 20%. При цьому 27,6% респондентів виявилися безробітними, а 30,9% ВПО заявляють, що не мають потреби в роботі, оскільки отримують пенсію по інвалідності чи за віком або перебувають у відпустці для догляду за дитиною (див. рис. 4).

Зайнятість ВПО за новим місцем проживання збільшилася у порівнянні з попередніми опитуваннями (39,7% у вересні 2016 року та 35,1% у березні– червні 2016 року). Станом на 2017 рік цей показник становить 41,1%. Проте він залишається досить низьким у порівнянні з рівнем зайнятості до переміщення [7-8].

Ще одним з найбільших питань на сьогодні є забезпечення ВПО власним житлом та гідними умовами життя відповідно до внесення змін до закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», який набув

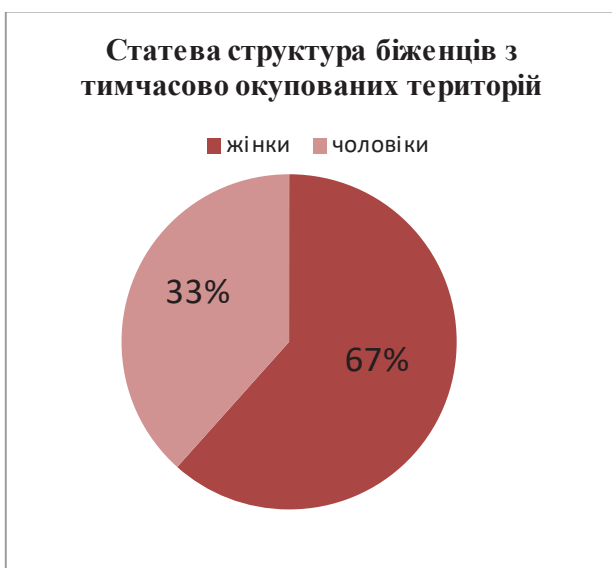

Рис. 2. Статеву структура вимушених переселенців по Україні [16]

Рис. 3. Вікову структура вимушених переселенців по Україні [16]

чинності 19.12.2017 року. Розмір соціальної допомоги кожній переміщеній особі був збільшений на 40%. Так, на сьогодні щомісячна соціальна допомога для працездатних осіб становить 642 грн. на одного члена родини, для непрацездатних осіб – 984 грн. на одну особу та для інвалідів, які втратили працездатність, – 1374 грн. При цьому соціальна допомога розраховується таким чином, що вона не може перевищувати 2800 грн. на одну родину [9–10; 13; 20]. А прожитковий мінімум для населення України станом на 1 січня 2018 року має показник 1762 гривні. При цьому мінімальна заробітна плата в Україні на 1 січня становить 3723 гривні. Внаслідок збільшення соціальної допомоги та заробітних плат, збільшується і рівень інфляції в нашій країні, що призводить до підвищення цін на товари та

послуги. І соціальна допомога, яка надається переселенцям, не може задовольнити і половини найнеобхідніших потреб, серед яких:

- забезпечення родини продовольчими товарами;

- оренда житла та сплата рахунків ЖКГ.

Однією з головних умов для надання ВПО соціальної допомоги є перевірка фактичного місця проживання. Всі адреси, які вказують переселенці, можуть бути перевірені соціальними працівниками з метою перевірки рівня житті осіб та необхідності в соціальній допомозі. У такій допомозі ВПО відмовляють за наступних умов:

- якщо будь-який з членів сім'ї має у володінні житлове приміщення, розташоване в регіонах інших, ніж тимчасово окупована територія України та райони проведення АТО;

- у володінні сім'ї знаходиться два або більше транспортні засоби (легкові машини, автобуси, вантажівки);

- будь-який з членів сім'ї має на депозитному банківському рахунку кошти на суму, що перевищує 10-кратний розмір прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб [11–12; 18; 23].

Ще однією з головних проблем ВПО після безробіття на сьогодні є відсутність житла. Багато хто не може собі дозволити орендувати окреме житло. А більшість міст, де сконцентрувалися ВПО, або не мають соціального житла, або просто не спроможні задовільнити потреби всіх переселенців. В Україні на сьогодні немає навіть гуртожитків сімейних типів для родин, які були збудовані за часів СРСР для приїжджих працівників. Більшість з них зараз

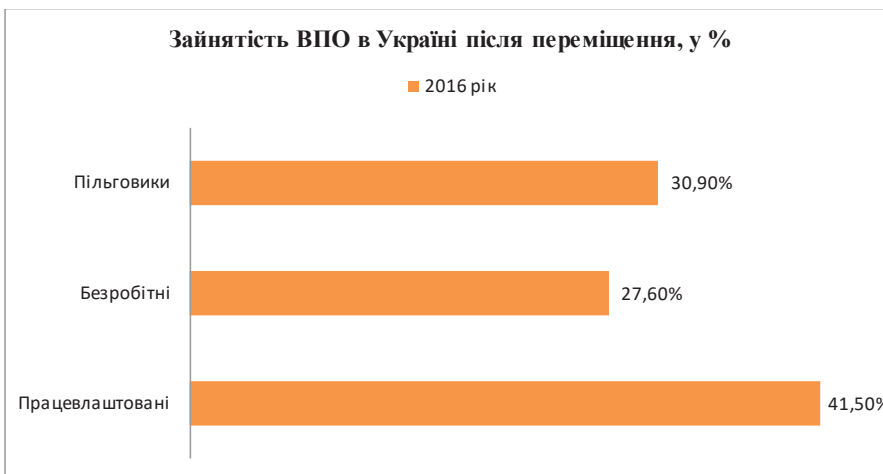

Рис. 4. Зайнятість внутрішньо переміщених осіб в Україні станом на 2016 рік [15; 20]

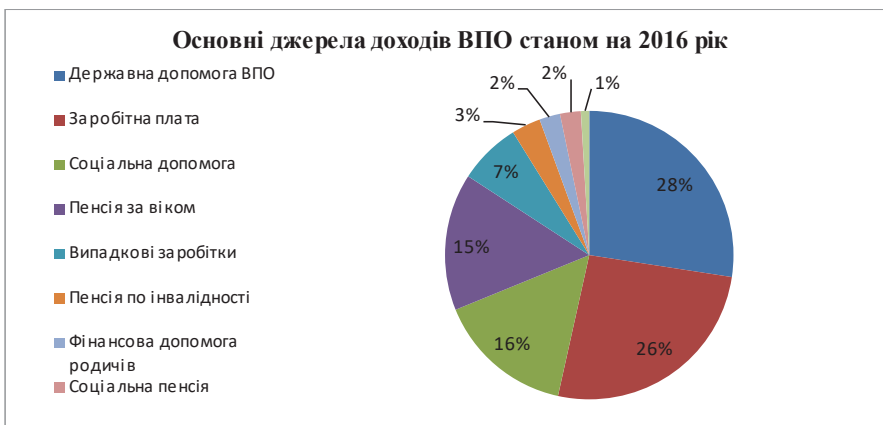

Рис. 5. Основні джерела доходів внутрішньо переміщених осіб станом на 2016 рік [15, 19]

знаходиться у приватній власності або в аварійному стані та не придатне для життя [16; 19; 21].

На сьогодні в Україні діє програма «Доступне житло». Умови даної програми полягають у тому, що для ВПО 50% вартості житла сплачує держава. Але навіть за таких умов за даними служби статистики участь у такій програмі може прийняти менше 1% громадян України серед ВПО.

Закон про забезпечення прав ВПО говорить, що держава сприяє поверненню громадян на території. Тому велика увага має бути приділена потребам – хто бажає повертатися на рідні землі або хто буде забезпечуватися постійним житлом. Оскільки за сьогоднішні умови ВПО не можуть повернутися до своїх місць проживання, всі вони повинні бути забезпечені житлом державою.

Особи, які не зможуть сплатити 50% за своє житло, можуть стати учасниками соціального житла. Це житло спочатку не передаватиметься у власність, але протягом наступних п'яти років, якщо збройний конфлікт триватиме, то учасники програми зможуть віддати свої права на житло в окупованих територіях і отримати у власність соціальне житло. Після завершення антитерористичної операції люди зможуть обирати: чи повернутися додому, чи залишити собі соціальне житло. Але ці умови законопроекту лише на етапі створення, тому на сьогодні більшість ВПО не мають постійного місця проживання з адекватними побутовими умовами [14–15; 19–20].

За даними фіскальної служби України за рахунок соціальної допомоги проживає 28% переселенців (див. рис. 5). Але водночас особи, які отримують офіційну соціальну допомогу, в більшості випадків працюють неофіційно або проживають за рахунок соціальних пенсій та фінансової допомоги родичів.

Висновки з проведеного дослідження.

Відповідно до вищезазначеного, можна зробити наступні висновки про основні потреби внутрішньо переміщених осіб в межах України:

- отримання гідних робочих місць;
- потреба в житлі (як власному, так і орендованому);
- потреба в дитячих садках;
- грошова допомога;

- отримання конкурентоспроможної заробітної плати;
- психологічна підтримка.

ЛІТЕРАТУРА:

1. «Независимое бюро новостей». URL: <http://www.polytech21.ru>
2. Алисов Н.В., Хорев. Б.С. Экономическая и социальная география мира. М.: Гардарики, 2003. 215 с.
3. Бакишаев Д.К., Иванов Д.В. Международное правовое регулирование вынужденной и трудовой миграции. М.: «Проект», 2013. 392 с.
4. Баталов О.А., Піцик М.А., Малиновська О.А. Внутрішня міграція та тимчасові переміщення в умовах політичних та соціально-економічних загроз. «Соціальна політика». 2014. № 17. С. 23. URL: <http://www.niss.gov.ua>
5. Дорош С. Переселенці з Донбасу: «За що це нам?» BBC Україна. 2016. URL: <http://www.bbc.com>
6. Дюк А.А. Розвиток міграційних процесів на території України. Кримський вісник. 2014. № 6. С. 6. URL: <http://dsr.univ.kiev.ua>
7. Коровай Є. «Аргумент». Економічний журнал. 2014. № 3. URL: <http://argumentua.com>
8. Міграційний рух населення, 2001 рік: Статистичний щорічник / Держ. ком. статистики України, упр. статистики населення; П.П. Забродський (відп. за вип.). К.: Б.в., 2002. 27 с.
9. Міграційний рух населення, 2005 рік: Статистичний щорічник / Держ. ком. статистики України, упр. статистики населення; П.П. Забродський (відп. за вип.). К., 2006. 27 с.
10. Міграційний рух населення, 2010 рік: Статистичний щорічник / Держ. ком. статистики України, упр. статистики населення; Н.П. Павленко (відп. за вип.). К.: Б.в., 2011. 27 с.
11. Міграційний рух населення, 2011 рік: Статистичний щорічник / Держ. ком. статистики України, упр. статистики населення; О.А. Вишневська (відп. за вип.). К.: Б.в., 2012. 27 с.
12. Міграційний рух населення, 2012 рік: Статистичний щорічник / Держ. ком. статистики України, упр. статистики населення; О.А. Вишневська (відп. за вип.). К.: Б.в., 2013. 45 с.
13. Міграційний рух населення, 2013 рік: Статистичний щорічник / Держ. ком. статистики України, упр. статистики населення; О.Е. Остапчук (відп. за вип.). К.: Б.в., 2014. 45 с.
14. Міграційний рух населення, 2014 рік: Статистичний щорічник / Держ. ком. статистики України, упр. статистики населення; О.О. Кармазіна (відп. за вип.). К.: Б.в., 2015. 420 с.
15. Міграційних руй населення, 2015 рік: Статистичний щорічник / Держ. ком. статистики України, упр. статистики населення; О.А.Вишневська (відп. за вип.). К.: Б.в., 2016. 316 с.
16. Міграційний рух населення, 2016 рік: Статистичний щорічник / Держ. ком. статистики України, упр. статистики населення; О.А. Вишневська (відп. за вип.). К.: Б.в., 2017. 314 с.

17. Пістун М.Д. Розвиток суспільної географії в Україні у ХХ – на початку ХХІ сторіччя. К.: ВПЦ Київський університет, 2009. 216 с.
18. Про біженців: Закон України від 21 червня 2001 р. № 3460 – VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 21. Ст. 4.
19. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1972 – VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 14. Ст. 1.
20. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 19 березня 2014 р. № 1207 VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 12. Ст. 1.
21. Смаль В. Велике переселення: скільки в Україні переміщених осіб і як склалась їх доля. Економічна правда. 2016. № 6. С. 24–25.
22. Собчук Ю.А. Соціальна допомога. CEDOS. 2018. URL: <https://cedos.org.ua>
23. Шевченко О.В., Жук В.І. Економіка регіонів у 2015 році: нові реалії і можливості в умовах започаткованих реформ. Національний інститут стратегічних досліджень. 2015. С. 92. URL: <http://www.niss.gov.ua>
24. Юдина Т.Н. Социология миграции. М.: Академический Проект, 2001 314 с.

УДК 502.171

Машкова О.В.,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-економічної географії
Херсонський державний університет

РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ У ЗАКЛАДАХ РОЗМІЩЕННЯ СЕЗОННОГО ТИПУ НА ПРИКЛАДІ ФОП «КОРАЛ» (М. ГОЛА ПРИСТАНЬ)

У статті узагальнено особливості раціонального використання природних ресурсів у сезонних закладах розміщення на прикладі ФОП «Корал», м. Гола Пристань. У статті розглянуто види сезонних закладів розміщення, проведено аналіз внутрішнього середовища ФОП «Корал», систематизовано міжнародний досвід екологічної сертифікації в закладах розміщення. Стаття містить розробку сучасної концепції щодо раціонального використання природних ресурсів на підприємствах ФОП «Корал».

Ключові слова: заклад розміщення сезонного типу, раціональне використання природних ресурсів, екологічна сертифікація, програма екологічної сертифікації «Зелений ключ», ФОП «Корал» (м. Гола Пристань).

В статье обобщены особенности рационального использования природных ресурсов в сезонных заведениях размещения на примере ФОП «Коралл», г. Голая Пристань. В статье рассмотрены виды сезонных средств размещения, проведен анализ внутренней среды ФОП «Коралл», систематизирован международный опыт экологической сертификации в средствах размещения. Статья содержит разработку современной концепции по рациональному использованию природных ресурсов на предприятиях ФОП «Коралл».

Ключевые слова: средство размещения сезонного типа, рациональное использование природных ресурсов, экологическая сертификация, программа экологической сертификации «Зеленый ключ», ФОП «Коралл» (г. Голая Пристань).

Mashkova O.V. RATIONAL USE OF NATURAL RESOURCES IN THE INSTITUTIONS OF THE SEASONAL TYPE ACCOMMODATION ON THE EXAMPLE OF PRIVATE ENTREPRENEUR «CORAL» (C. HOLA PRYSTAN)

The article generalizes the peculiarities of rational use of natural resources in the seasonal accommodation establishments on the example of private entrepreneur (PE) «Coral», c. Hola Prystan. The article deals with the types of seasonal accommodation facilities, there is conducted an analysis of the internal environment of the PE «Coral», systematized the international experience of environmental certification in the accommodation establishments. The article contains the development of a modern concept on the rational use of natural resources at the enterprises of the PE "Coral".

Key words: seasonal type accommodation facilities, rational use of natural resources, ecological certification, ecological certification programme «Green Key», private entrepreneur «Coral» (c. Hola Prystan).

Постановка проблеми. У сучасних економічних умовах, щоб вирізнитись із множини і забезпечити успішне функціонування власного закладу розміщення в умовах ринкових відносин необхідно постійно шукати шляхи підвищення ефективності підприємницької діяльності, вдосконалювати управління підприємством.

Останнім часом в усьому світі все більшу популярність завойовують екологічні готелі (екоготелі) як інноваційна концепція гостинності, яка передбачає дбайливе ставлення до природних ресурсів та навколишнього середо-

вища, де немає безвідповідального марнотратства води та електроенергії [8]. А тому тема дослідження є досить актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей організації та підвищення ефективності роботи закладів розміщення в Україні присвячені наукові праці таких вчених, як: В.К. Бабарицька, Л.П. Дядечко, Н.В. Корж, І.В. Левицька, І.Ю. Ляпіна, О.Ю. Малиновська, М.П. Мальська, Л.І. Нечаюк, Н.В. Онищук, І.Г. Пандяк, П.Р. Пуцентейло, Х.Й. Роглев, Т.Г. Сокол, Н.О. Телеш та ін. [1; 6; 7; 14; 15].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей раціонального використання природних ресурсів у сезонних закладах розміщення (далі – ЗР) на прикладі ФОП «Корал», м. Гола Пристань для створення конкурентоспроможного та високоефективного підприємства, здатного задовольнити широкі потреби споживачів. Для досягнення мети нами вирішувались наступні завдання: аналіз видів сезонних закладів розміщення, внутрішнього середовища ФОП «Корал», узагальнення міжнародного досвіду екологічної сертифікації в ЗР як дієвого механізму підвищення ефективності його функціонування; розробка сучасної концепції щодо раціонального використання природних ресурсів на підприємствах ФОП «Корал».

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ДСТУ 4527: 2006 «Послуги туристичні. Засоби розміщення. Терміни та визначення» до закладів розміщення сезонного типу в Україні відносять: базу відпочинку, туристичну базу, туристичний комплекс (інколи), бунгало, кемпінг, дитячий табір, табір праці та відпочинку [4].

Станом на 2018 рік ФОП «КОРАЛ» включає готельний комплекс «Імперія» (с. Залізний Порт) і 7 баз відпочинку: «Мрія» (с. Залізний Порт), «Біла Акація», «Веселка», «Каштан», «Перлина», «Риф», «Троянда» (с. Більшовик). У 2012 році також було збудовано туристичний комплекс «Фрегат» у с. Більшовик Херсонської області. Підприємство надає різноманітні умови проживання. Можна обрати або бюджетні номери, а саме – дерев'яні будиночки зі спальнею та кухнею (туалет і душ знаходяться на території). Є будиночки з власним санвузлом, кондиціонером [2].

Але більшість будиночків є матеріально і морально застарілими. Ми пропонуємо ФОП «Корал» приєднатись до так званого «зеленого будівництва» й екологічної сертифікації. А для цього коротко узагальнимо міжнародний досвід екологічної сертифікації в закладах розміщення як дієвого механізму підвищення ефективності його функціонування.

Перші будівлі, побудовані з використанням екологічно чистих матеріалів та технологій, з'явилися у 70-х роках ХХ століття у США. Вже у 90-х роках ХХ століття були розроблені

перші «зелені» будівельні стандарти (британський BREEAM та американський LEED), які заклали основу нового напрямку в будівництві. У 2002 році була створена Всесвітня рада з екологічного будівництва WGBC (World Green Building Council). За допомогою такої організації можна було вплинути на міжнародний ринок нерухомості, впровадити в будівництво екологічну систему оцінки будівель та розробити спеціальні освітні програми сприяння розвитку ідей екологічного будівництва в усьому світі. На даний час до складу WGBC входить більше 90 рад, які працюють в різних країнах, зокрема і в Україні з 2012 року [8].

У різних країнах світу на сьогоднішній день існує багато незалежних систем сертифікації: BREEAM, Green Globe (Великобританія); DGNB, Pearl Rating System for Estidama; Touristik Union International (TUI) (Німеччина); Green Key (Зелений ключ, Франція); LEED (США); Green Globe (Канада); CASBEE (Японія); Living Building Challenge; Beam (Сянган (Гонконг)); Green Mark Scheme (Сінгапур); Green StarSA (ПАР).

Базисом для практично всіх існуючих нині систем сертифікації став стандарт управління природокористуванням ISO 14001 (EMS), прийнятий Міжнародною асоціацією по стандартизації (ISO) в 1991 г. Для того, щоб відповісти йому, організація зобов'язана підтвердити, що проводить спеціальну політику з охорони навколишнього середовища. Стандарт ISO 14001 – це той мінімум, якого повинно дотримуватися кожне підприємство, щоб звести нанівець шкоду, нанесену довкіллю, і для отримання статусу екоготелю треба підтвердити відповідність цьому стандарту [12].

В індустрії гостинності України розвиток екологічних готелів є перспективним напрямком. Зокрема, в останні роки відбулися серйозні зрушення у сфері екологічної сертифікації закладів готельного господарства України. Для об'єднання зусиль профільних організацій, які працюють в області «зеленого будівництва», створена «Українська Рада із Зеленого Будівництва» (Ukrainian Green Building Council, UaGBC) [3], яка є громадською організацією. Разом із тим в Україні немає реалізованих проектів, які були б сертифіковані за однією з таких систем оцінки, як BREEAM, LEED, DGNB [8].

Найбільш поширеною в Україні є програма «Зелений ключ» (Green Key) – одна з авторитетних міжнародних програм еко-маркування для місць розміщення, рекреації і спорту, бізнес і конференц-центрів, вперше запропонована в 1994 р. в Данії. З 1998 року власник бренду і міжнародний оператор програми – міжнародна громадська організація природоохоронного спрямування (Foundation for Environmental Education, FEE, Франція). На даний момент у програмі беруть участь 53 країни, а 2500 об'єктів отримали нагороду програми «Зелений ключ» [17].

Національним оператором програми в Україні є ГО «Екологічна ініціатива» [11]. У 2011 році Radisson Blu Kyiv став першим готелем в Україні, який отримав нагороду програми «Зелений ключ». Станом на 2017 рік в Україні 9 закладів розміщення, сертифікованих програмою «Зелений ключ» [17].

Нами була проаналізована можливість модернізації і доручення ЗР ФООП «Корал» до екологічної сертифікації за програмою «Зелений ключ». Ми пропонуємо розпочати реконструкцію з бази відпочинку «Мрія».

Для цього є ряд причин. На сьогоднішній день с. Залізний Порт є найбільш респектабельним курортом Херсонської області, який приваблює не тільки сімейні пари з дітьми як більшість курортів Херсонщини (Генічеськ, Скадовськ, Хорли тощо), але й багато молоді, туристів середнього віку. Цьому сприяє ряд як природних, так і соціально-економічних факторів: по-перше, с. Залізний Порт омивається відкритим Чорним морем, а відповідно море біля берега глибше; по-друге, с. Залізний Порт має найбільш розвинуту туристичну інфраструктуру (заклади розміщення, ресторанного господарства, дозвілля) з-поміж усіх курортів області; по-третє, після анексії Кримського півострова Росією збільшився турпотік до морських курортів інших областей України, зокрема до Херсонської, причому молодь приїжджає на відпочинок саме в с. Залізний Порт. А, відповідно, подальше вдосконалення туристичної інфраструктури є доцільним. Особливо актуальним є саме реконструкція дерев'яних будиночків, так як найбільш заможні громадяни України мешкають в містах і стомлені за рік міським спосо-

бом життя, прагнуть до відпочинку біля моря на зразок дачі. Серед закордонних туристів с. Залізний Порт поки що мало відоме, але сучасні котеджі зможуть зацікавити найвибагливіших туристів.

Ми пропонуємо два варіанти. Реконструкція дерев'яних будиночків турбази «Мрія» в дерев'яні котеджі. Базова комплектація таких котеджів «під ключ» коштує 300 \$/м². Відповідно, котедж на 8 двомісних номерів із санвузлами і зонами для приготування їжі в номерах (на зразок апартготелю) площею 208 м² (без меблів) обійдеться 62,4 тис. \$ [16].

Як другий варіант ми пропонуємо побудову комплексу сучасних бунгало, що значно дешевше, ніж дерев'яні котеджі (100 €/м²), але в естетичному і функціональному плані не поступається їм. Ми обрали бунгало «Скіф» [9] – загальна площа одного бунгало 57 м², вартість конструкції з монтажем 100 €/м². Внутрішнє оздоблення інтер'єру – 22 €/м². Будівельні матеріали є екологічно чистими, про що є відповідні сертифікати на сайті будівельної компанії.

Що стосується вимог програми екологічної сертифікації «Зелений ключ», то для ФООП «Корал» буде актуальним дотримання наступних критеріїв:

I. Екологічний менеджмент

Сформульована довгострокова екологічна політика, в якій зазначені щорічні заходи для постійного вдосконалення функціонування ЗР.

Наявність менеджера з охорони довкілля серед персоналу (неповна зайнятість), як правило, це головний інженер або директор.

II. Залучення співробітників

Проведення періодичних нарад з персоналом для того, щоб проінформувати їх про питання стосовно існуючих і нових екологічних ініціатив.

Менеджер з охорони довкілля та інші працівники повинні отримувати навчання з питань НС та збалансованого розвитку.

Працівники служби прибирання повинні знати і правильно здійснювати процедуру щодо зміни постільної білизни і рушників, а саме за запитом.

III. Інформація для гостей

ЗР повинен заохочувати гостей до участі в екологічних ініціативах.

Співробітники рецепції повинні бути в змозі повідомити гостей про графік і маршрут руху громадського транспорту, наявність можливості здійснити велосипедні подорожі (як альтернативу таксі).

Інформація про енергозбереження та збереження води повинна бути доступна для гостей.

Заклад повинен надати своїм гостям можливість оцінки його екологічної та/або соціально-культурної роботи.

IV. Раціональне використання водних ресурсів

Загальне водоспоживання повинне бути зареєстроване принаймні один раз на місяць (наявність лічильників води). Для того, щоб скоротити витрати, перш за все, необхідно мати регулярні записи споживання води.

Встановлення окремих водних лічильників у приміщеннях з високим ступенем споживання води (ми пропонуємо встановити лічильник для кожного нового будиночку і попередити гостей, що до вартості номеру будуть включені вартість наданих послуг (вода, електроенергія), щоб зацікавити гостей економити ресурси, відповідно зробити вартість номеру меншою).

Працівники технічної служби повинні регулярно перевіряти наявність протікання кранів і вчасно їх ремонтувати.

Нещодавно куплені туалети (протягом останніх 12 місяців) не повинні використовувати понад 6 літрів на одне змивання, повинні мати подвійний flush 3/6 літрів.

Пісуари в громадських приміщеннях повинні мати датчики або пристрої для водозбереження («push» кнопка не більш ніж 3 літри).

Потік води в мінімум 75% душових кабінок номерів не повинен перевищувати 9 літрів за хвилину. Часто потік води знижується шляхом змішування з повітрям (аерація води). Потік води з щонайменше 75% кранів гостьових санвузлів у номерах не може перевищувати 8 літрів за хвилину. Потік води з кранів і туалетів в громадських місцях не повинен перевищувати 6 літрів за хвилину.

Встановити професійні посудомийні і пральні машини, оскільки вони є більш раціональними.

Нещодавно куплені посудомийні машини не повинні споживати більше ніж 3,5 літра води за один цикл роботи.

Інструкція з економії води та енергії під час використання посудомийних машин має розміщуватись поблизу машини.

Всі стічні води повинні очищуватись і повторно використовуватись відповідно до національних та місцевих правил.

Дощова вода повинна збиратись і використовуватись для туалетів або інших придатних цілей.

V. Прибирання

Нещодавно придбані хімічні миючі засоби для щоденного використання, для посудомийних і пральних машин повинні мати національно- або міжнародно визнане екомаркування, зокрема, ми пропонуємо торгівлю марку «Amway» (США).

Речовини для дезінфекції повинні використовуватись лише в разі необхідності та у відповідності із законодавством про гігієну.

Нещодавно придбані паперові рушники для догляду за шкірою обличчя і туалетний папір виготовлені не з хлорвибіленого паперу або мають екологічний ярлик (умова обов'язкова для країн ЄС і бажана для інших країн).

Уникнення використання спреїв і сильних ароматів для зменшення впливу на НС і уникнення алергічних реакцій серед відвідувачів.

VI. Відходи

ЗР повинен реєструвати загальну кількість відходів і намагатись скоротити або повторно використовувати відходи.

ЗР повинен мати договір про утилізацію відходів.

Здійснення сортування відходів відповідно до національного законодавства, але мінімум на 3 категорії.

Інструкція про те, як сортувати відходи, повинна бути легко доступна для персоналу в простому і зрозумілому форматі.

Потрібно інформувати гостей про необхідність і алгоритм сортування сміття.

Небезпечні тверді й рідкі хімікати мають зберігатись в окремих контейнерах із забезпеченням запобігання витоку і забруднення НС, зокрема, пестициди, фарби, батарейки, лампи, миючі засоби для басейну й інші дезінфікуючі речовини тощо.

У кожному санвузлі повинно бути відро для сміття, щоб туалетний папір і засоби гігієни не забруднювали стічні води.

Нещодавно куплені насоси і холодильники не повинні використовувати заборонені холодоагенти, зокрема хлорфторвуглець (фреон) і гідрохлорфторвуглець.

Одноразові запаковані порції вершків, вершкового масла, джемів не повинні використовуватись або мають бути упаковані в матеріали, які можуть бути перероблені.

Туалетно-косметичні засоби, такі як шампунь, мило, шапочки для душу тощо в номерах бажано не пакувати в одноразові упаковки, або ці упаковки мають бути з матеріалів, що підлягають повторному використанню або біорозчинними.

Косметичні засоби для гостей повинні мати національне або міжнародне екологічне маркування.

У ФОП «Корал» пропонуємо застосувати досвід відпочинкового комплексу «Ковчег», де діє система утилізації відходів на основі ензимних препаратів від компанії «Біо-ензим» [10], з утворенням води і добрив. А твердопаливний котел може підігрівати воду.

VII. Енергозбереження

Наявність системи контролю кондиціонування повітря (централізоване або індивідуальне керування кондиціонерами, терморегулятори для різних приміщень). Інструкція з енергозбереження для незаселених номерів має бути простою і знаходитись у доступному для персоналу місці.

Труби гарячої води повинні мати теплоізоляцію.

ЗР гарантує, що електричні пристрої, що в ньому використовуються, є максимум енергозберігаючими та повинні переключитись до режиму енергозбереження й автоматично вимикатись.

Щойно придбані електроприлади (протягом останніх 12 місяців) повинні мати екологічний ярлик.

Наявність функції stand-by для телевізора.

Фільтри кухонних витяжних шаф потрібно чистити щонайменше раз на рік.

Встановлення стандартної температури охолодження в номерах (22°C).

Всі вікна повинні мати високий ступінь теплоізоляції.

Кондиціонування автоматично вимикається, коли вікна відкриті (мають бути датчики).

Щонайменше 75% лампочок повинні бути енергозберігаючими, краще LED, так як не містять ртуті [13].

Заклад має автоматичну систему або ключ-карту, яка вимикає світло і електричну побутову техніку, коли гості залишили номер.

Освітлення в холі та коридорі регулюється детекторами руху.

Ми також пропонуємо замінити спосіб електрифікації будиноків і використовувати сонячні батареї.

VIII. Продукти харчування та напої

ЗР повинен намагатись використовувати екологічно чисті продукти (мають бути промарковані) і доводити до відома гостей, які саме з продуктів є органічними.

ЗР повинен намагатись купувати сезонні продукти, менше м'ясних продуктів і не мати товарів зі зникаючих видів риби, морепродуктів або інших видів. Зокрема, використання сезонних продуктів зменшує вплив на НС, створений транспортом.

ЗР має зареєструвати кількість харчових відходів і намагатись їх зменшити або повторно використати.

У ресторані має пропонуватись альтернативне вегетаріанське меню.

IX. Внутрішнє середовище

Паління в номерах і критих закладах харчування заборонено. У ЗР мають бути спеціально обладнані місця для паління. Заклад повинен мати кадрову політику щодо паління в робочий час, зокрема спеціально обладнані місця.

Для поточного ремонту мають використовуватись екологічно чисті будівельні матеріали.

X. Зелені зони

Заборонено використання хімічних пестицидів і добрив, якщо є відповідні органічні або природні еквіваленти, потрібно використовувати добрива, які утворились після утилізації відходів на основі ензимних препаратів від компанії «Біо-ензим».

Нещодавно придбані газонокосарки повинні бути або електричнокерованими, або використовувати неетилований бензин, мати екологічне маркування.

Для поливу потрібно використовувати зібрану дощову або очищені стічні води (яка утворилась після утилізації відходів на основі ензимних препаратів від компанії «Біо-

ензим»), потрібно використовувати систему смарт-поливу для зменшення випаровування води з поверхні.

У разі посадки нових рослин бажано надавати перевагу місцевим видам.

Дотримуватись усіх вимог до корпоративної соціальної відповідальності, зеленої діяльності, роботи адміністрації.

Крім того, в майбутньому бажано приєднатись до інших стандартів програми «Зелений ключ», зокрема для ресторанів [17]. А також пройти сертифікацію за програмою для екологічно чистих пляжів «Блакитний прапор».

Висновки з проведеного дослідження.

Для всіх об'єктів – учасників програми «Зелений ключ» обов'язковим є відповідність 60 міжнародним і національним критеріям, сформульованим на екологічному менеджменті, підвищенні екологічної свідомості гостей, персоналу та постачальників, на корпоративній екологічній етиці і громадській діяльності, екологічних вимогах до інтер'єру й екстер'єру, облаштуванні і функціонуванні зелених зон, енерго- та водозбереженні, організації прибирання, на закупівлі і виготовленні продуктів харчування і напоїв, раціональному поводженню з відходами. Нами були підібрані вимоги програми «Зелений ключ», яких зможе дотримуватись база відпочинку «Мрія» ФОП «Корал».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабарицька В.К., Малиновська О.Ю. Менеджмент туризму. Туроперайтинг. Понятійно-термінологічні основи, сервісне забезпечення тур продукту: навч. посібник. 2-е вид., перероб. та допов. К.: Альтерпрес, 2008. 288 с.
2. База отдыха Мрия. URL: <http://gport.com.ua/mriya.html>
3. В Україні зареєстровано Раду із зеленого будівництва. URL: <https://economics.unian.ua/energetics/609483-v-ukrajini-zareestrovano-radu-iz-zelenogo-budivnitstva.html>
4. ДСТУ 4527: 2006 «Послуги туристичні. Засоби розміщення. Терміни та визначення». URL: http://info-tour.org/geo_htm/chapter9/9.06_documents_list_accommodation.htm
5. «Зелені технології»: альтернатива існує. URL: <http://www.esz.org.ua/?p=10096>.
6. Левицька І.В., Корж Н.В., Онищук Н.В. Готельна справа: навч. посіб. К.: Київський національний торговельно-економічний університет; Вінниця: Едельвейс і К, 2015. 580 с.
7. Мальська М.П., Пандяк І.Г. Готельний бізнес: теорія та практика. К.: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
8. Матіящук О.В., Ашмаріна Г.Р., Матіящук А.М., Салавор О.М. Екологічні готелі як інноваційна концепція в індустрії гостинності. URL: <http://www.sworld.com.ua/konfer42/242.pdf>.
9. Мини дом. Купол-дом. Проект «Скиф». Строительство под заказ. URL: <https://sacralis.in.ua/p43433201-mini-dom-kupol.html>
10. Новітні способи утилізації відходів та очистки труб від компанії «Біо-Ензим». URL: <http://news.if.ua/news/4146.html>
11. Общественная организация «Экологическая инициатива». URL: <http://ecological-initiative.org.ua>
12. Особливості екоготелів: їх розвиток і маркування. URL: <http://ecorada.com.ua/index.php/77-novini/582-osoblivosti-ekogoteliv-jikh-rozvitok-ta-markuvannya.html>
13. Переваги та недоліки світлодіодних ламп. URL: <https://www.oporaua.org/articles/7456-perevagy-ta-nedoliky-svitlodiodnyh-lamp>
14. Роглев Х.Й. Основи готельного менеджменту: навчальний посібник. К.: Кондор, 2005. 408 с.
15. Сокол Т.Г. Організація обслуговування в готелях і туристичних комплексах: підручник. К.: Альтерпрес, 2009. 447 с.
16. Строительство деревянных домов из оцилиндрованного бревна и клееного бруса. URL: <http://proekti.com.ua/russian/prices>
17. Green Key Criteria. URL: <http://www.greenkey.global/criteria>

УДК [911.3:314.6:366.1] (477.83–25)

Петровська М.А.,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри конструктивної географії і картографії
Львівський національний університет імені Івана Франка

Петровський С.В.,
магістр кафедри конструктивної географії і картографії
Львівський національний університет імені Івана Франка

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СПОЖИВЧОЇ ПОВЕДІНКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ МІСТА ЛЬВОВА

Оцінено чинники, які впливають на процеси управління доходами і видатками домашніх господарств м. Львова, за допомогою метода анкетування простежено особливості споживчої поведінки домогосподарств та її вплив на формування доходів і видатків у межах адміністративних районів м. Львова. Бланк анкети масового опитування містив 30 запитань. Опитано 420 респондентів у 2014 р. в усіх адміністративних районах м. Львова (репрезентативний вибір проби). Анкети оброблено за допомогою пакету програми «ОСА». З'ясовано, що споживча поведінка домогосподарств залежить від статево-вікових ознак, наявності дітей у сім'ї, рівня освіти й інших характеристик.

Ключові слова: домогосподарство, доходи, видатки, споживча поведінка.

Оценены факторы, влияющие на процессы управления доходами и расходами домашних хозяйств г. Львова, с помощью метода анкетирования прослежены особенности потребительского поведения домохозяйств и его влияние на формирование доходов и расходов в пределах административных районов г. Львова. Бланк анкеты массового опроса включал в себя 30 вопросов. Опрошено 420 респондентов в 2014 г. во всех административных районах г. Львова (репрезентативный выбор пробы). Обработка анкет велась с помощью пакета программы «ОСА». Выяснено, что потребительское поведение домохозяйств зависит от половозрастных признаков, наличия детей в семье, уровня образования и других характеристик домохозяйства.

Ключевые слова: домохозяйство, доходы, расходы, потребительское поведение.

Petrovska M.A., Petrovskiy S.V. FACTORS OF THE FORMATION OF THE CONSUMER BEHAVIOR OF LVIV HOUSEHOLDS

The factors that influence the processes of managing of incomes and expenditures in Lviv's households are estimated, the features of the consumer's behavior of Lviv's households and its influence on the formation of incomes and expenditures within the administrative districts of the city of Lviv have been traced by the questioning method. Questionnaires for mass included 30 questions. 420 respondents have been interrogated in year 2014 in all of the administrative divisions of Lviv (representative sampling). The processing of the questionnaires was conducted using the software package "OSA". It is found out that the consumer's behavior of the households depends on their gender and age characteristics, the presence of children in the family, the level of education and the general behavior of the household.

Key words: household, income, spending, consumer behavior.

Постановка проблеми. Домогосподарство є унікальним соціально-економічним утворенням, в якому сконцентровано всі аспекти людського життя: біологічні, соціальні, економічні. Домогосподарство є одним із найважливіших ринкових інститутів поруч із комерційними організаціями й державою і, як об'єкт суспільної географії та суб'єкт економічних стосунків, самостійно ухвалює фінансові рішення. Основними ознаками домогосподарства є: сумісне мешкання й облаштування побуту;

сумісне господарювання; володіння певними ресурсами; самостійність в ухваленні господарських рішень; прагнення до максимального задоволення потреб. Поведінка споживача – це дії, що здійснює окрема особа, купуючи та використовуючи товар чи послугу, це розумові та соціальні процеси, які передують цим діям або є їхнім наслідком.

Доходи Львова 2014 р. становили 3 087,5 млн. грн. (4 111 грн. на 1 особу), а видатки – 3 057,9 млн. грн. (4 072 грн. на

1 особу). З них на освіту припадало 25,6% (1 043 грн. на 1 особу), на охорону здоров'я – 15,1% (615 грн. на 1 особу), на соціальний захист і соціальне забезпечення – 25,0% (1 016 грн. на 1 особу). Рівень заробітної плати у Львові 2014 р. становив 3 195 грн. (для порівняння, у Львівській обл. – 2 961 грн., а в Україні – 3 480 грн. [2]).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поведінку споживачів вивчали закордонні та вітчизняні науковці, серед яких: І. Альошина, Т. Байбардіна, Р. Блекуел, О. Донченко, Д. Енджел, А. Завісяк, О. Зозульов, Р. Іванова, В. Ільїн, Т. Кізима, Р. Колядюк, Ф. Котлер, Ж.-Ж. Ламбен, А. Максименко, В. Максимов, Д. Мейсон, С. Мочерний, Ю. Пачковський, В. Пилипенко, О. Прокопенко, А. Старостіна, В. Тарасенко, О. Шаманська, О. Шафалюк, Р. Шульга й ін. Ними розглянуто теоретичні аспекти споживчої поведінки домогосподарств, основні моделі їхніх споживчих стратегій. Досліджено прагматичні аспекти поведінки споживачів та основні чинники, які впливають на її формування. Окреслено вектори оптимізації споживчої поведінки домогосподарств.

Ми ж намагалися з'ясувати особливості споживчої поведінки домогосподарств м. Львова за допомогою методу анкетування.

Постановка завдання. Метою дослідження є з'ясування чинників формування споживчої поведінки домогосподарств м. Львова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час проведення дослідження респондентам було запропоновано запитання продовжити таке речення: «На Вашу думку, голова домогосподарства – це <...>». Результат показав, що більшість респондентів (36,4%) вважають, що голова домогосподарства – це особа, яка є авторитетною, до чийої думки, прислухаються інші члени сім'ї в процесі обговорення купівлі тих чи інших товарів, водночас найбільше таких респондентів віком 20–29 років (35,9%), сім'ї із двома дітьми (48,6%). Учасники опитування (27,0%) вважають, що голова домогосподарства – це особа, яка матеріально забезпечує сім'ю, так вважає найбільше опитаних (30,4%) віком 30–39 років. До твердження, що голова домогосподарства – це особа, яка також ухвалює рішення про розподіл бюджету, самостійно

купує товари, необхідні для життєдіяльності сім'ї, схиляються 15,8% респондентів віком 40–49 років (28,3%). Частина респондентів (13,1%) вважають, що голова домогосподарства – це особа, яка планує бюджет, вік опитуваних – 40–49 років (28,9%), сім'ї із двома дітьми (52,6%). Найменше опитаних (6,5%) вважають, що голова домогосподарства – особа, яка здійснює купівлю товарів, необхідних для життєдіяльності сім'ї та ведення господарства, так вважають люди віком 60 і більше років (31,6%), з вищою освітою (57,9%).

Під час опитування респондентам було запропоновано, на основі самооцінки, визначити споживчу поведінку, яка найбільш характерна для їхнього домогосподарства. Отримані результати показують, що більшість споживачів (54,3%), серед яких співвідношення жінок і чоловіків – 67,1% і 32,9% відповідно, віддають перевагу добре відомим, перевіреним членами сім'ї товарам, не прагнучи кардинально змінювати свої звички й уподобання. Здебільшого це населення віком 20–29 років (27,9%), з вищою освітою (46,2%) та сім'ї із чотирма і більше дітьми (75,0%). 18,9% опитаних, здебільшого особи старшого віку (60 і більше років – 30,9%), під час купівлі товарів прагнуть завжди заощадити, зважаючи на ціну та використовуючи кожен можливість дешевше придбати товар. До таких, що купують товари, які є привабливими й естетичними, і звертають увагу, передусім, на їхній зовнішній вигляд, дизайн, віднесли себе 11,0% опитаних з вищою освітою (53,1%) віком 20–29 років (34,4%), сім'ї із двома дітьми (53,1%). Респонденти (10,7%) з вищою освітою (74,2%) віком 20–29 років (29,0%) та сім'ї з одною і двома дітьми (33,3%) віддають перевагу новинкам, активно використовують новітні технології для пошуку та купівлі товарів/послуг. Лише 5,2% респондентів належать до тих, що купують переважно товари відомих брендів і торгових марок, водночас не завжди зважають на ціну, виходять з останніх модних тенденцій тощо. В основному це люди 40–49 років (53,3%), з вищою освітою (73,3%), серед яких 33,3% становлять жінки та 66,7% чоловіків.

Домогосподарства Сихівського району, серед інших районів, віддають перевагу добре відомим, перевіреним членами сім'ї товарам; не

прагнуть кардинально змінювати свої звички й уподобання (28,48%). Такої ж думки дотримуються більшість домогосподарств у Галицькому районі (70,97%). Домогосподарства Залізничного району віддають перевагу новинкам, активно використовують новітні технології для пошуку та купівлі, зокрема, через мережу Інтернет (25,81%). Під час купівлі товарів найменше прагнуть заощадити мешканці Галицького району (5,45%), не зважають на їхню ціну та не використовують можливість дешевше придбати товар. Домогосподарства Сихівського району (40,00%) купують переважно товари відомих брендів і торгових марок, водночас не завжди зважають на ціну, виходять з останніх модних тенденцій тощо, а у Франківському районі така тенденція цілком відсутня (0%).

Результат дослідження показав, що видатки домогосподарств достатньо відрізняються залежно від рівня освіти. Наприклад, видатки в розмірі від 10 тис. грн. можуть собі дозволити лише 6,25% респондентів із вищою освітою. Витрати від 2 до 5 тис. грн. найбільш притаманні респондентам із науковим ступенем. Респондентам із середньою освітою властиві видатки до 2 тис. грн. Варто зазначити, що рівень видатків залежить від заробітної плати, яка підвищується відповідно до рівня освіти (рис. 1).

Видатки домогосподарств дещо відрізняються в різних районах м. Львова. Сума видатків до 2 тис. грн. найбільш притаманна Залізничному району (27,27%). Видатки в розмірі від 2 до 10 тис. грн. характерні для Сихівського району. Видатки від 10 тис. грн. зовсім нехарактерні для домогосподарств Франківського району (рис. 2).

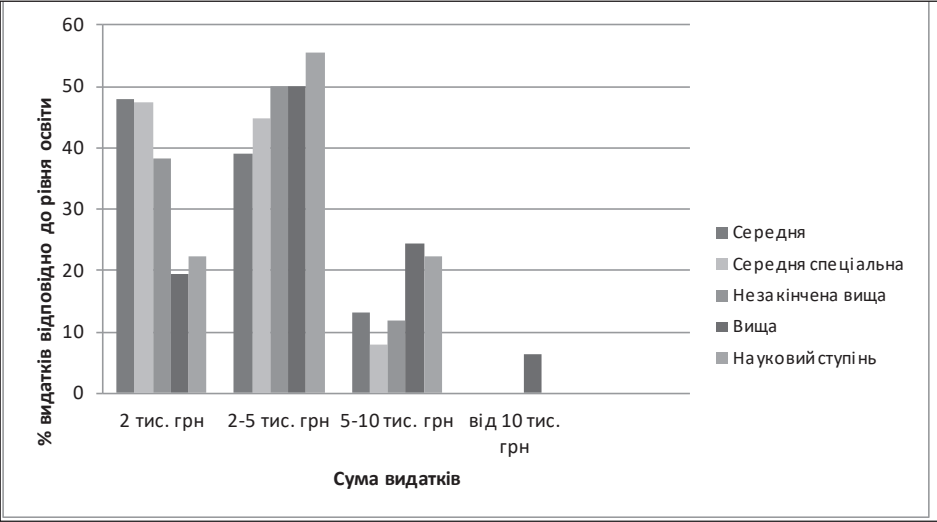

Рис. 1. Сума видатків домогосподарства за рівнем освіти

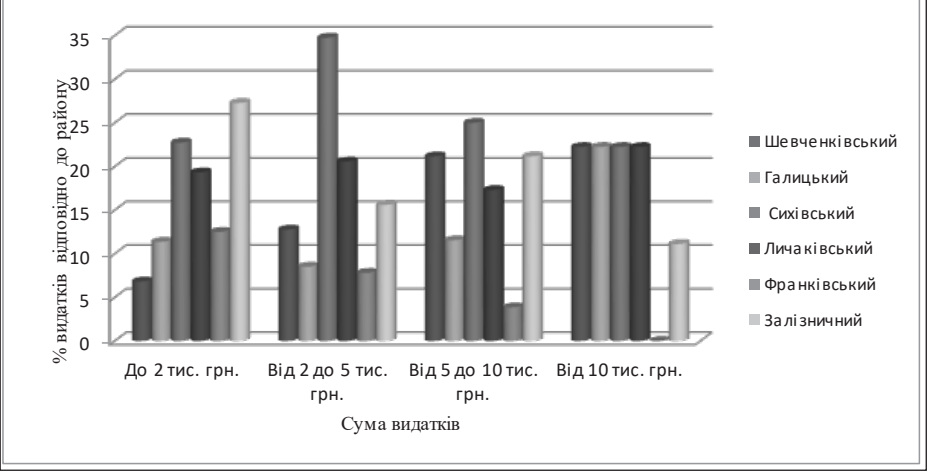

Рис. 2. Сума видатків домогосподарства серед районів м. Львова

Кількість дітей у домогосподарстві теж істотно впливає на споживчу поведінку. Придбання дорогих товарів і заощадження

з метою отримання прибутку зовсім не властиве сім'ям із 4 і більше дітьми (0%). Домогосподарства, де немає дітей (24,32%),

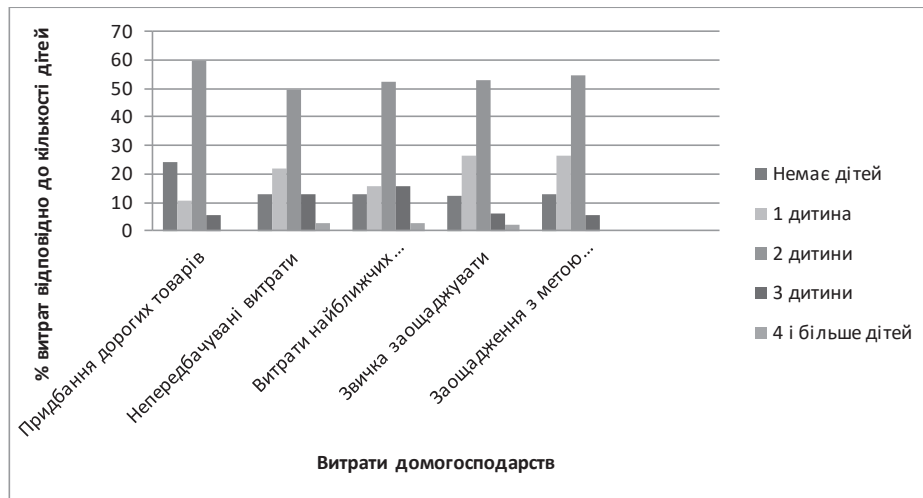

Рис. 3. Фінансова поведінка домогосподарств залежно від кількості дітей

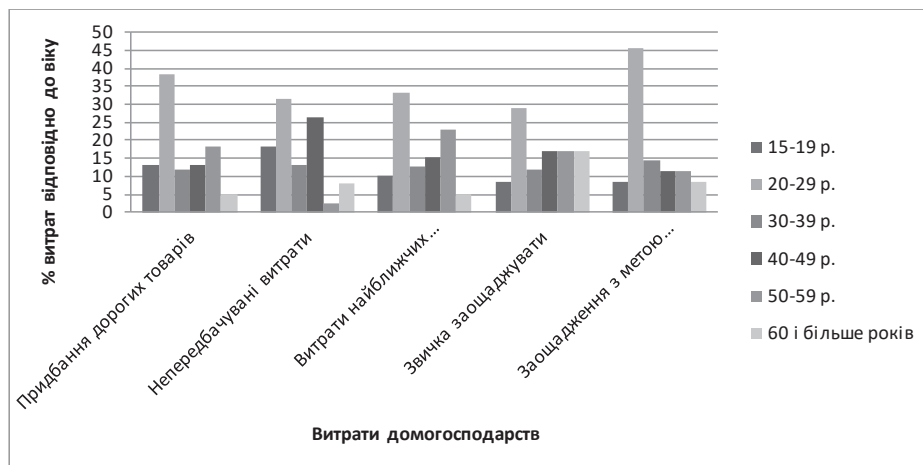

Рис. 4. Витрати домогосподарств залежно від віку

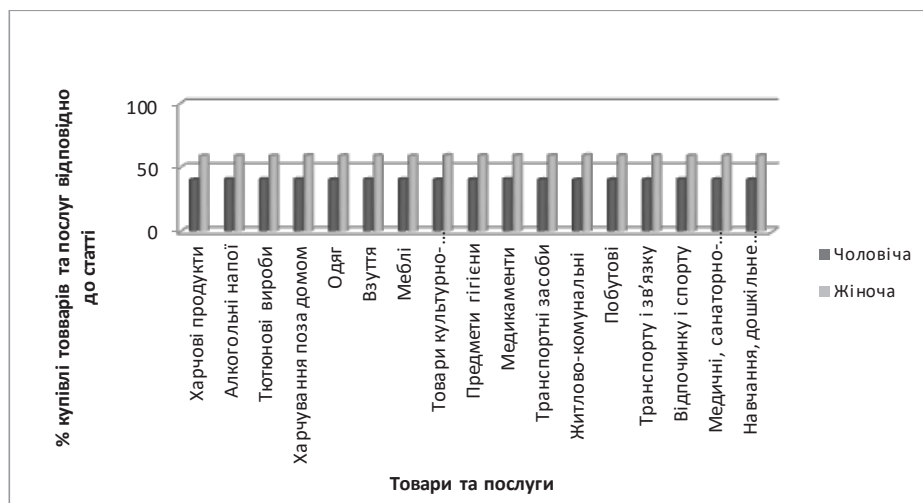

Рис. 5. Купівля товарів і послуг (за статтю домогосподарства)

можуть дозволити собі придбання дорогих товарів (рис. 3).

Залежно від віку люди мають різні життєві цінності та потреби. Наприклад, придбання дорогих товарів не можуть собі дозволити люди віком 60 і більше років, а саме 5% опитаних.

Така ситуація цілком відповідає реальності, оскільки більшість людей такого віку проживає за рахунок пенсії і лише незначна частина пенсіонерів отримують додатковий дохід, оскільки працюють. Звичка заощаджувати не притаманна респондентам віком 15–19 років (8,47%).

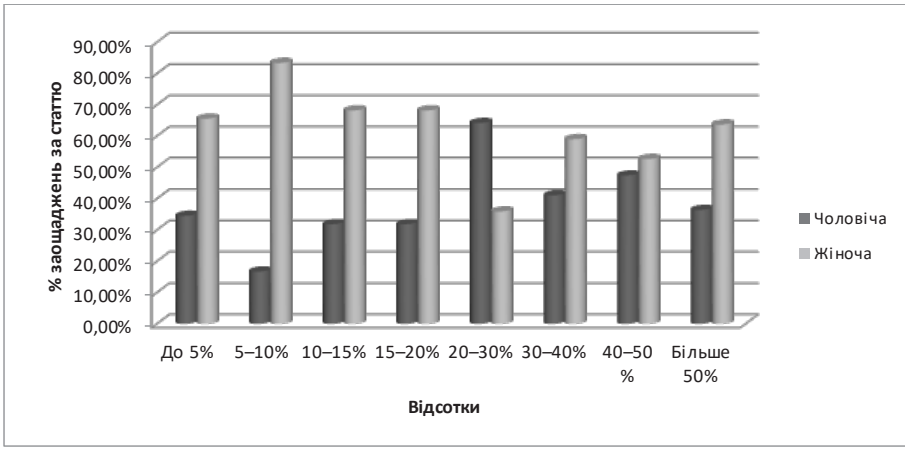

Рис. 6. Відсоток заощаджень за статтю

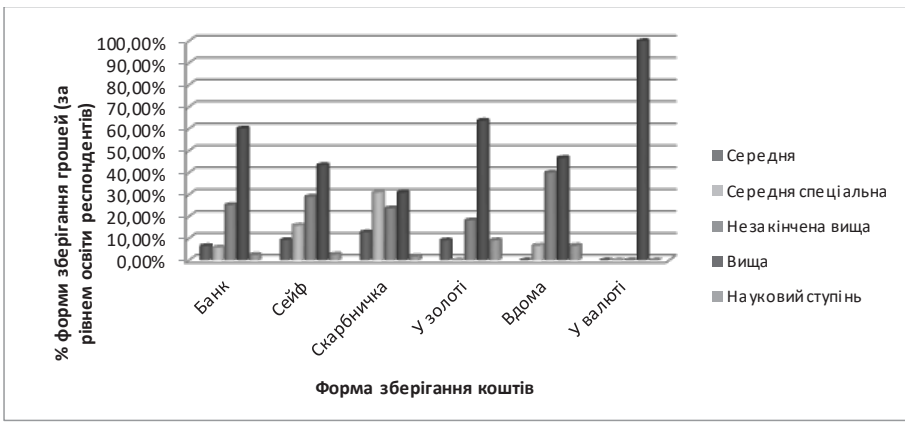

Рис. 7. Форма зберігання грошей (за освітою домогосподарств)

Рис. 8. Форма зберігання грошей домогосподарств у районах м. Львова

Споживчі потреби в даному віці задовольняють здебільшого лише коштом батьків. У 2,63% опитаних віком 50–59 років відсутні непередбачувані витрати (рис. 4).

Жінкам найбільш притаманні покупки продуктів харчування й оплата житлово-комунальних послуг, а саме 59,52%. У чоловіків (40,91%) переважають покупки тютюнових виробів, алкогольних напоїв, медикаментів і меблів, а також вони користуються послугами харчування поза домом і послугами відпочинку та спорту (рис. 5).

Ще одним цікавим моментом став розподіл відсотків заощаджень за статтю респонден-

тів. Найбільш заощаджуваними (понад 50%) порівняно з чоловіками є жінки, а саме 63,64%. Чоловіки (64,15%) можуть заощаджувати лише 20–30% своїх коштів (рис. 6).

Аналіз форми зберігання коштів у домогосподарствах допомагає зрозуміти характер фінансової поведінки, а саме, як люди керують заощадженнями. Заощадження можуть просто лежати на місці, а можуть створювати додатковий дохід завдяки отриманню відсотків від депозиту чи здорожчанням дорожочінних металів. 100% респондентів із вищою освітою зберігають гроші у валюті. Респонденти з науковим ступенем (9,09%) вважають за краще зберігати

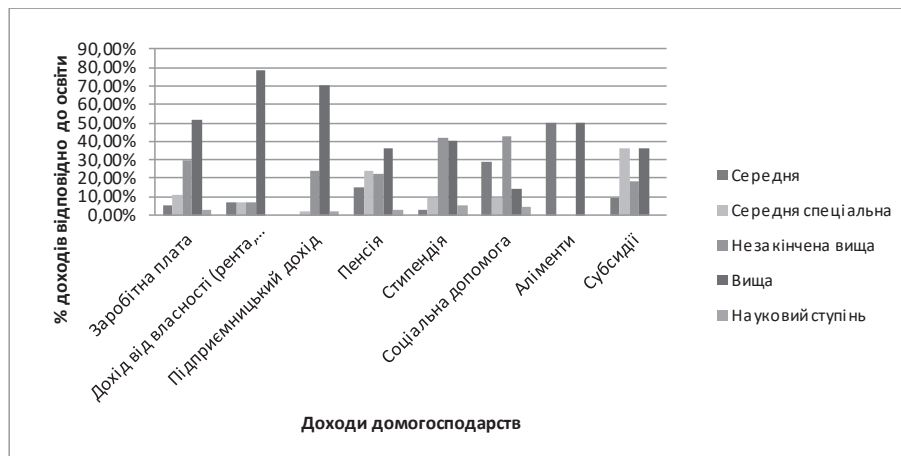

Рис. 9. Види доходів відносно освіти домогосподарств

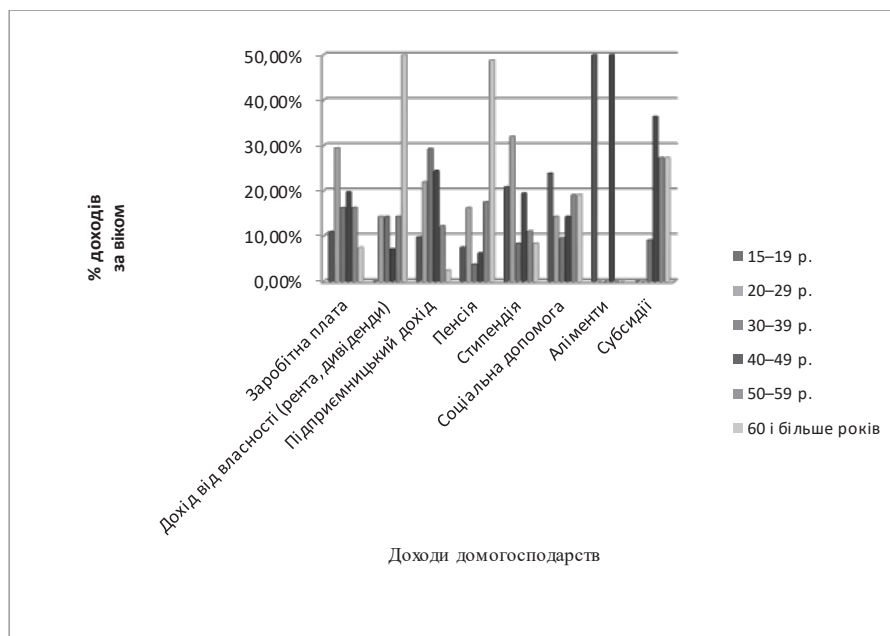

Рис. 10. Доходи домогосподарств за віком

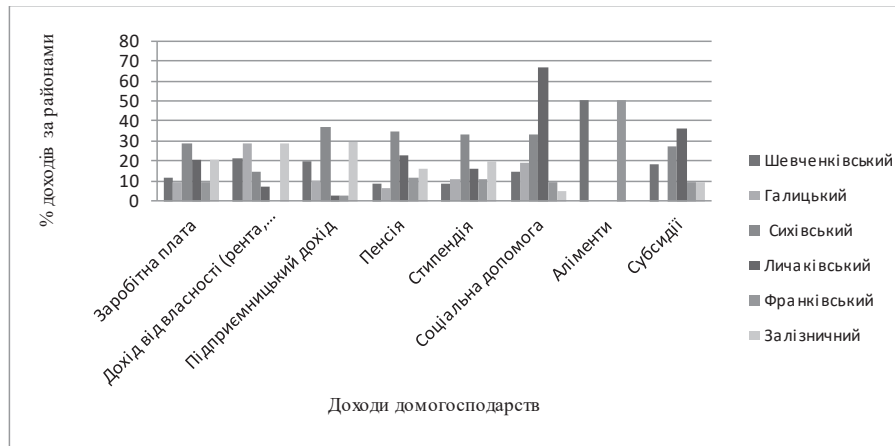

Рис. 11. Доходи домогосподарств у межах районів м. Львова

заощадження в золоті. Опитані із середньою спеціальною освітою не вважають золото та валюту методом збереження коштів (0%). Для даного кола осіб (30,91%) найкращим прикладом заощадження є скарбничка (рис. 7).

Домогосподарства лише Сихівського району вважають, що найкращою формою зберігання коштів є валюта (100%). Зберігання коштів у золоті нехарактерне для Личаківського та Франківського районів. Домогосподарства Залізничного району вважають, що зберігати кошти необхідно вдома (46,67%) (рис. 8).

Дохід споживача можна вважати основним елементом, який впливає на його поведінку в повсякденному житті та створює можливості для користування благами цивілізації з метою задоволення власних потреб. Часто дохід працівника залежить від рівня його освіти. Дохід від власності як основний дохід найбільш притаманний особам із вищою освітою (78,57%). Респонденти з незакінченою вищою освітою (42,86%) вважають своїм основним видом доходу соціальну допомогу (рис. 9).

У віці 20–29 років (31,94%), основним доходом громадян є стипендія. Підприємницький дохід переважає в осіб віком 30–39 років (29,27%). Для осіб віком 15–19 та 40–49 років (50%) основним видом доходу є аліменти. Респонденти віком 60 і більше років (50%) вбачають основний дохід у власності, яку можна екс-

плуатувати для отримання додаткових коштів, окрім державних виплат (пенсій) (рис. 10).

Домогосподарства м. Львова отримують різні види доходів. Підприємницький дохід найбільш характерний для мешканців Сихівського району (36,59%). Субсидії як вид доходу найбільш притаманні домогосподарствам Личаківського району (36,36%). Дохід від власності (рента, дивіденти) нехарактерний для Франківського району. Для домогосподарств Галицького району пенсія як вид доходу має найменше значення (6,25%) (рис. 11).

Висновки із проведеного дослідження. Сьогодні без знань поведінки споживачів (домогосподарств) неможливо ефективно працювати на ринку в умовах наявності багатьох потреб споживачів і фірм-конкурентів, які бажають їх задовольнити. За методом анкетування досліджено особливості поведінки домогосподарств м. Львова, з'ясовано, що споживча поведінка домогосподарств залежить від статево-вікових ознак, наявності дітей у сім'ї, рівня освіти та характеристики поведінки домогосподарств.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Домогосподарства Львівської області: статистичний збірник. Львів, 2014. 188 с.
2. Соціальні індикатори рівня життя населення Львівської області: статистичний збірник / за ред. С. Зимовіної. Львів, 2015. 163 с.

УДК 371.3:911.3:33

Романченко Т.Т.,
аспірант кафедри регіоналістики і туризму
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

УМОВИ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ: РЕГІОНАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Досліджено умови життя населення на рівні адміністративних районів Черкаської області. Розглянуто умови життя населення регіону як базову основу для розроблення організаційно-економічних механізмів стимулювання сталого розвитку регіону з метою підвищення якості життя населення.

Ключові слова: умови життя, населення, демографічний потенціал, регіон, економіка, екологія.

Исследованы условия жизни населения на уровне административных районов Черкасской области. Рассмотрены условия жизни населения региона как базовая основа для разработки организационно-экономических механизмов стимулирования устойчивого развития региона в целях повышения качества жизни населения.

Ключевые слова: условия жизни, население, демографический потенциал, регион, экономика, экология.

Romanchenko T.T. THE LIVING CONDITIONS IN CHERKASY OBLAST: REGIONAL STUDY

Living conditions of the population on the level of administrative regions of Cherkasy Oblast were investigated and analyzed to elaborate organizational and economic mechanisms for the stimulation of the region's sustainable development and improvement of its living conditions.

Key words: living conditions, population, demographic potential, region, economy, ecology.

Постановка проблеми. Соціально-економічна ситуація (умови життя населення) є передумовою для формування організаційно-економічних механізмів стимулювання сталого розвитку регіону. Управління розвитком регіону на основі використання організаційно-економічних механізмів стимулювання його сталого розвитку передбачає як детальний аналіз позиціонування регіону на загальнодержавному рівні (за порівняннями основних просторових економічних, соціальних, соціокультурних та екологічних показників) серед інших регіонів, так і аналіз його внутрішньої регіональної структури.

За дослідженнями І.В. Гукалової, особливістю Черкаської області є наближеність основних екологічних і соціально-економічних показників до середнього серед регіонів України рівня, за винятком низьких показників промислового навантаження, які зумовлюють сприятливість екологічної ситуації, а також низькі показники фіксації правопорушень і злочинності. Це слабоурбанізований регіон, який характеризується невисокою інноваційною і

підприємницькою активністю, низьким потенціалом зовнішньоекономічної інтеграції. Водночас вищою за середню є продовольча безпека населення, що має земельні ділянки [5].

Отже, у регіональних дослідженнях вітчизняних економіко-географів (К.В. Мезенцева, І.В. Гукалової, С.А. Покляцького й ін.) здійснена типізація регіонів за визначеними ознаками. Однак розуміння зовнішніх регіональних проблем Черкаської області не достатньо для розроблення організаційно-економічних механізмів стимулювання її сталого розвитку, тому передбачаємо, що є необхідним вивчення її внутрішніх регіональних особливостей розвитку на рівні адміністративних районів через систему показників умов життя населення. Умови життя населення є своєрідним лакмусовим папірцем розвитку регіону. Адже осмислення життєвих категорій, зокрема, умов життя населення, важливе тому, що дозволяє спрогнозувати соціальні зміни і процеси, а за можливості – здійснювати управління ними за допомогою розробленої системи організаційно-економічних механізмів стимулювання сталого розвитку регіону.

Умовами життя варто розуміти як безпосередні обставини життєдіяльності населення (природно-географічні, економічні, фінансові, політичні, майнові, інфраструктурні, екологічні тощо). Вважається, що умови життя – це певна даність, з якою живе регіон, країна, а якість життя – це результат ефективного (або неефективного) використання цієї даності, що відображається через показники соціально-економічного і духовного розвитку, пізніше – через показники стану суспільного, насамперед фізичного, здоров'я самого населення, його задоволеності життям і перспектив покращення цієї ситуації [5]. Отже, між умовами життя населення (даністю території) та якістю життя населення (результатом використання умов життя) є певний адміністративно-інституціональний ресурс – це організаційно-управлінські механізми стимулювання сталого розвитку регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У фокусі регіональних досліджень на пострадянському просторі з початку 1990-х рр. Перебуває гостра соціальна проблематика – бідність і соціальна стратифікація, безробіття, соціальний і людський розвиток, проблеми природокористування, рівень життя тощо. В Україні цим проблемам присвячені роботи В.Б. Артеменка, С.І. Бандура, І.К. Бондар, О.С. Власюка, В.М. Гейця, З.В. Герасимчук, Б.М. Данилишина, Т.С. Клебанової, Т.М. Котенко, В.І. Куценко, Е.М. Лібанової, І.І. Лукінова, І.М. Малахова, В.О. Мандибури, Л.В. Ноздріної, В.В. Онікієнка, І.І. Осипової, С.І. Пирожкова, І.М. Прибиткової, А.П. Ревенка, Ю.І. Саєнка, Ф.В. Узунова, А.Г. Шапаря, Л.Г. Руденка, С.А. Лісовського, К.В. Мезенцева й ін. [5]. Серед сучасних економіко-географічних праць, що присвячені дослідженню умов та якості життя населення, варто виокремити роботи І.В. Гукалової (концептуалізація і методологія комплексних регіональних досліджень щодо якості життя населення) та С.А. Покляцького (методика досліджень умов життя населення великих міст України).

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження суспільно-географічних і економічних аспектів формування умов життя населення в регіоні як передумови для створення системи організаційно-економічних механізмів стимулювання сталого розвитку регіону.

Завдання: дослідити умови життя населення в регіоні через показники демографічної, економічної, соціальної, соціокультурної та екологічної складових частин, визначити чинники формування умов життя в регіоні.

Для дослідження умов життя населення Черкаської області було використано методіку С.А. Покляцького [11]. Підбір і систематизація статистичної інформації здійснено за даними Головного управління статистики в Черкаській області за 2015–2016 рр. [12]. Відповідну статистичну інформацію впорядковано за такими підсистемами: економічною, соціальною, екологічною, соціокультурною та демографічним потенціалом.

Економічна підсистема містила 8 показників, які характеризували виробничий потенціал, мале підприємництво, експортно-імпорتنний потенціал, інвестиційну привабливість і доходи населення.

Соціальну сферу районів Черкаської області оцінено за 9 показниками, які характеризують такі складники, як: споживання товарів і послуг, забезпечення населення житлом, благоустрій житла і стан житлово-комунального господарства (далі – ЖКГ), інфраструктура освіти, стан на ринку праці і стан здоров'я населення.

Екологічну ситуацію було оцінено за чотирма показниками, які характеризували стан забруднення атмосферного повітря, стан поводження з відходами та стан забруднення водних об'єктів.

Соціокультурний складик містив 6 основних показників, які характеризували стан інфраструктури і туризму, криміногенний стан і сімейне благополуччя.

Демографічний потенціал був оцінений за п'ятьма показниками, які характеризували людність, природний і механічний рух населення, статеву-вікову гармонійність і економічну активність та працезданість населення.

Наукова новизна дослідження. Здійснено дослідження умов життя населення на рівні адміністративних районів Черкаської області. Організаційно-економічні механізми стимулювання сталого розвитку вперше пропонується розглядати як функціональну ланку між поняттями «умови життя населення» (соціо-еколого-економічна даність регіону) та «якість

життя населення» (результат досягнення організаційно-управлінської та адміністративної діяльності в регіоні).

Виклад основного матеріалу дослідження. Якість життя – це унікальне поєднання характеристик рівня життя з унікальним способом життя територіальної спільноти людей, природними і соціально-економічними умовами, географічними особливостями розвитку і соціально-демографічними характеристиками самого населення [5].

Сукупністю характеристик населення регіону, необхідних для його відтворення, є демографічний потенціал [11]. Зміна в природному русі демографічного потенціалу пояснюється зміною соціальних умов життя.

Інтегральний індекс демографічного потенціалу було розраховано за показниками:

- індексу людності, який розраховувався за показником чисельності наявного населення станом на 1 січня 2016 р.;
- індексу природного і механічного руху населення, вирахованого за допомогою загальних коефіцієнтів природного приросту (скорочення) населення та коефіцієнтів міграційного приросту (скорочення) населення (на 1 000 осіб наявного населення) у 2015 р.

Найдинамічнішими за даними показниками є такі райони: Черкаський, Уманський, Христинівський, Смілянський, Катеринопільський, Монастирищенський і Золотоніський (рис. 1);

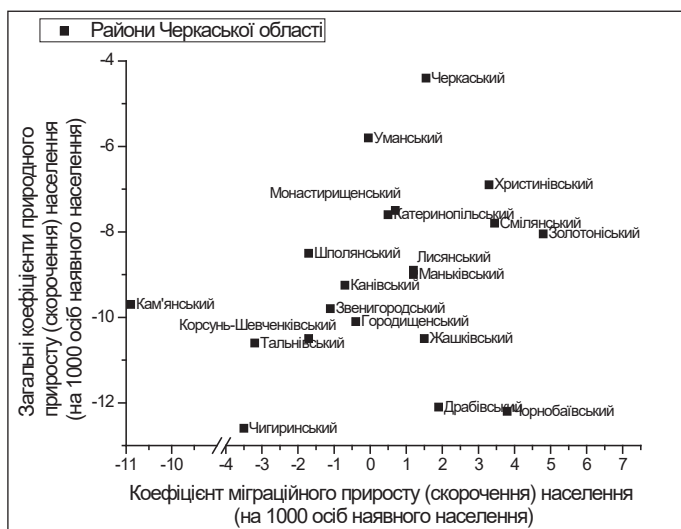

Рис. 1. Природний і механічний рух населення в Черкаській області, 2015 р. (за даними Держкомстату)

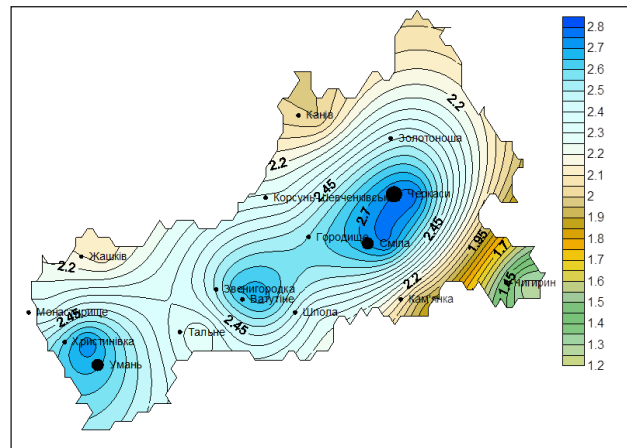

Рис. 2. Гравітаційна модель поля демографічного потенціалу Черкаської області, 2015 р. (за даними Держкомстату)

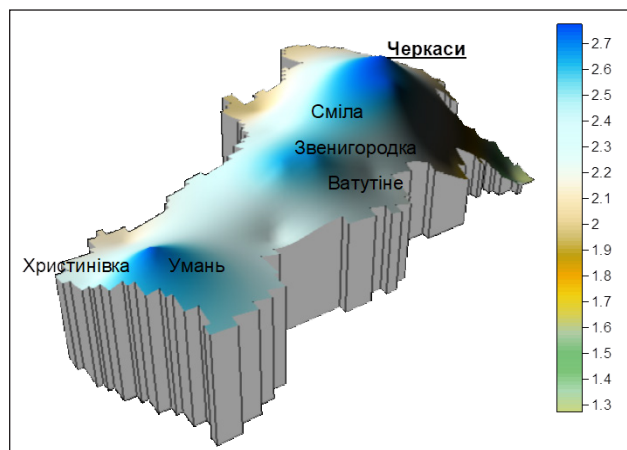

Рис. 3. Тривимірна гравітаційна модель поля демографічного потенціалу Черкаської області, 2015 р. (за даними Держкомстату)

– індексу статеві-вікової гармонійності, де було враховано кількість припадання жінок на 1 000 чоловік у 2016 р.;

– індексу економічної активності та працездатності населення, який вираховувався за середнім віком населення у 2016 р.

Гравітаційна модель поля демографічного потенціалу (рис. 2, 3) свідчить про наявність регіональних центрів – збільшених полюсів тяжіння – таких міст, як: Черкаси, Сміла, Умань, Звенигородка і Ватутіне.

Економічний складник умов життя населення в регіоні розкривається через показники, які відображають економічні передумови життєдіяльності населення і розвитку соціальної сфери, а також

можливість задовольнити потреби населення [11]. Для відображення економічного складника обрано такі показники:

- індекс виробничого потенціалу, який був розрахований за обсягами реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) у 2016 р. (млн. грн.), кількості юридичних осіб і суб'єктів господарювання у 2016 р.;
- індекс малого підприємництва (за кількістю малих підприємств у 2016 р.);
- індекс експортно-імпортного потенціалу (експорт та імпорт товарів і послуг, млн. дол. Сполучених Штатів Америки (далі – США));
- індекс інвестиційної привабливості (інвестиції в основний капітал, тис. грн.);
- індекс доходів населення (середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників, грн.).

Найвищі значення індексу економічного складника мають Черкаський, Золотоніський, Смілянський, Канівський, Корсунь-Шевченківський, Жашківський та Уманський райони. Лідерами серед них є три райони: Черкаський, Смілянський та Золотоніський (рис. 4).

Індекс локалізації обсягів реалізованих послуг має відповідні аналогічні значення за даними районами (рис. 5). Водночас індекс локалізації обсягів реалізованої промислової продукції має обернені значення: високі показники даного індексу мають райони з низькими значеннями попереднього показника реалізації послуг населенню (рис. 6)

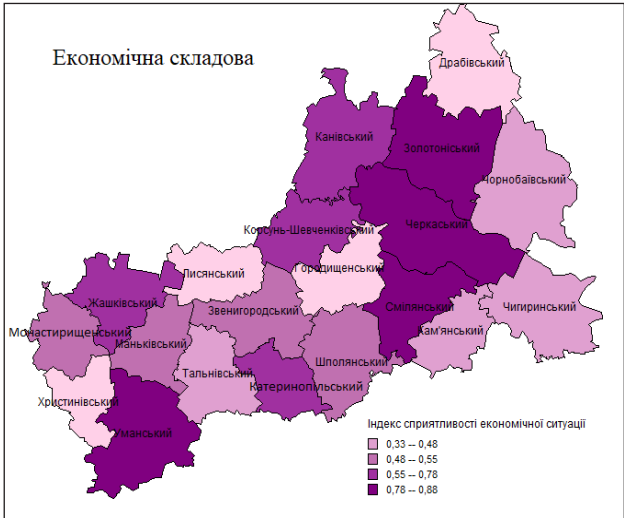

Рис. 4. Індекс сприятливості економічної ситуації в Черкаській області, 2015 р. (за даними Держкомстату)

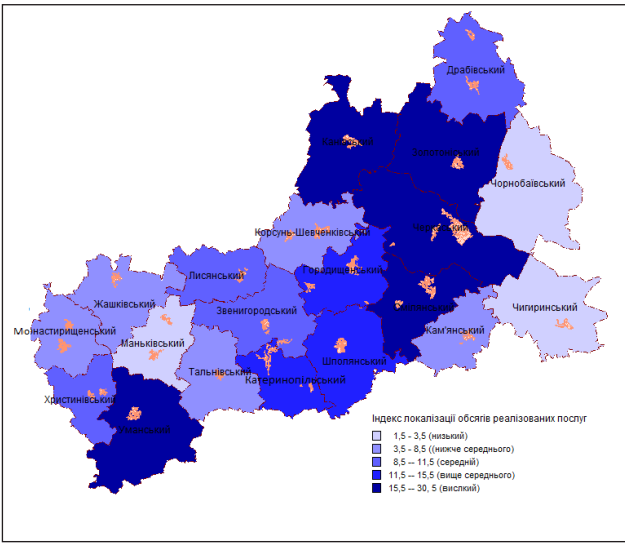

Рис. 5. Регіональний індекс локалізації обсягів реалізованих послуг, 2015 р. (за даними Держкомстату)

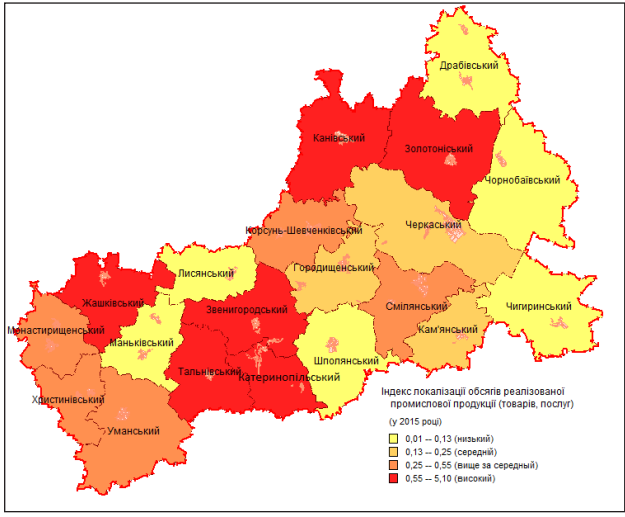

Рис. 6. Регіональний індекс локалізації обсягів реалізованої промислової продукції (товарів, послуг), 2015 р. (за даними Держкомстату)

Головний ресурс суспільства – це людський капітал, який не може повноцінно розвиватися без соціальної сфери, яка є чи не основною у формуванні умов життя населення в регіоні [33].

Інтегральний індекс стану соціальної сфери був розрахований на основі:

- індексу споживання товарів і послуг, який характеризує рівень життя населення і можливість мешканців задовольняти свої життєві потреби (розрахований за показником обсягів послуг, реалізованих населенню, у розрахунку

на одну особу, за містами та районами (у ринкових цінах; грн.));

– індексу забезпеченості житлом (розрахований за середніми значеннями на одну особу м² загальної площі, 2015 р.). Даний показник вказує на поліпшення житлових умов, залежить від працездатності населення, його соціального здоров'я, продуктивного використання вільного часу, шлюбної і демографічної ситуації [11];

– індексу благоустрою життя і стану ЖКГ. Розрахований за показниками ветхого житлового фонду (м² загальної площі), аварійного житлового фонду (м² загальної площі), обладнаності житлового фонду водопроводом, опаленням, газом і гарячим водопостачанням станом на 1 січня 2016 р. (питома вага обладнаної загальної площі). Наявність необхідних елементів благоустрою є однією з умов створення відповідного психологічного клімату й ознакою фізичного комфорту мешканців регіону;

– індексу інфраструктури освіти. За допомогою освіти – сфери діяльності і галузі – люди вдосконалюють свій світогляд і формують взаємовідносини із суспільством. Розраховано за такими показниками: охоплення дітей дошкільними навчальними закладами (у відсотках до кількості дітей відповідного віку); кількості учнів загальноосвітніх навчальних закладів у розрахунку на 10 тис. населення; кількістю студентів вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації у 2016 р.;

– індексу стану здоров'я населення. Стан здоров'я формується під впливом багатьох чинників і добре відображає умови життя населення. Розраховано за показником смертності дітей у віці до 1 року за містами та районами у 2016 р.;

– індексу стану на ринку праці. Стан на ринку праці свідчить про зайнятість населення, його інтеграцію в суспільну діяльність. Розраховано за показниками рівня зареєстрованого безробіття (за кількістю громадян, які мали статус безробітного впродовж звітного періоду, 2015 р.) та травматизму на робочому місці (1 000 працівників) [11].

За індексом соціальної сприятливості були виділені райони, які мають сприятливий соціальний складник (Золотоніський, Звенигородський, Шполянський, Смілянський)

та несприятливий (Драбівський, Чернобаївський, Кам'янський, Корсунь-Шевченківський та Маньківський райони) (рис. 7).

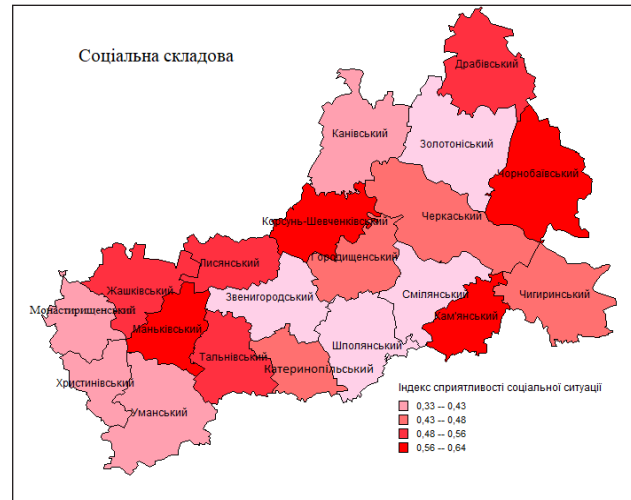

Рис. 7. Індекс сприятливості соціальної ситуації в Черкаській області, 2015 р. (за даними Держкомстату)

Екологічна ситуація та проблеми природокористування в області є одним із ключових аспектів, що впливає на умови й якість життя населення.

З кожним роком екологічний чинник відіграє дедалі більшу роль у формуванні умов життєдіяльності населення [11].

Екологічний складник у районах Черкаської області оцінювався за трьома показниками: за індексом стану забруднення атмосфери, який характеризує обсяги викидів від стаціонарних і пересувних джерел у районах, розрахованим на душу населення; за індексом стану поводження з відходами (наявності відходів I–III класу); за індексом стану водних ресурсів, розрахованим на основі показників використання свіжої води та потужності очисних споруд (млн. м³).

Диференційованою і розмаїтою є карто-схема індексу локалізації викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря (на душу населення), з якої видно, що основні обсяги забруднювальних речовин припадають не на райони з містами, а на райони з іншими населеними пунктами (рис. 9). Високі показники забруднення мають не центральні економічно розвинуті райони, а периферійні щодо основних міст Черкаської області – ядер регіонального розвитку:

Канівський, Чигиринський, Маньківський, Христинівський, Катеринопільський, Лисянський і Жашківський.

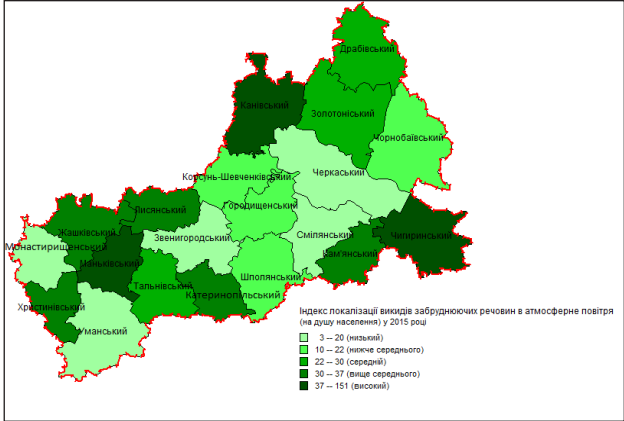

Рис. 9. Регіональний індекс локалізації викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря (на душу населення) у Черкаській області, 2015 р. (за даними Держкомстату)

Загальна екологічна підсистема умов життя населення в регіоні виглядає так: найвищі індекси екологічної сприятливості мають Драбівський, Смілянський, Лисянський і Тальнівський райони. Найнесприятливіша екологічна ситуація в Канівському, Золотоніському, Черкаському та Чигиринському районах, що пояснюється показниками промислового й економічного розвитку (рис. 8).

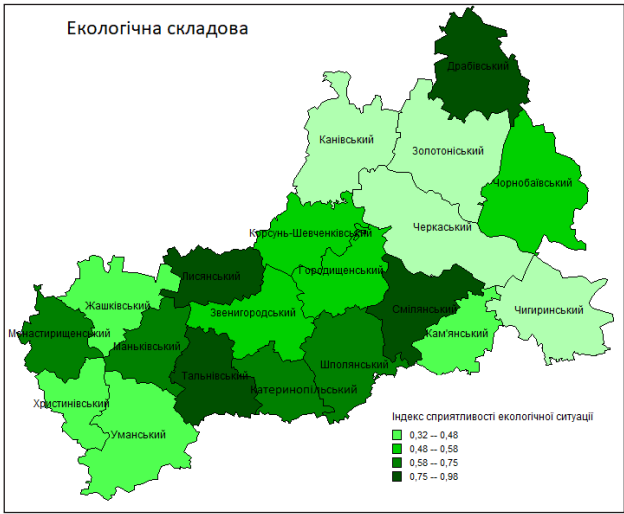

Рис. 8. Індекс сприятливості екологічної ситуації в Черкаській області, 2015 р. (за даними Держкомстату)

Соціокультурний аспект формування умов життя населення є важливим для дослідження організаційно-економічних механізмів сталого розвитку регіону.

Культура, що означає культивування людських цінностей, у результаті чого людина покращує свій інтелект і волю, розвивається фізично і духовно, має велике значення для розвитку регіону. За допомогою культури не тільки створюється інтелектуальний потенціал суспільства, а і формуються норми поведінки, протидія соціальним патологіям, виникає почуття єдності громади і приналежності кожного жителя до тієї чи іншої територіальної спільноти [11].

Інтегральний індекс соціального благополуччя розраховувався на основі таких показників:

- за індексом стану інфраструктури і туризму. Культура як галузь постійно підтверджує власну значущість для населення і статус системоутворювального соціального інституту. Загалом дозвілля міського населення потенційно є більш різноманітним і багатим порівняно із сільською місцевістю [11];
- за індексом криміногенного стану. Поширення злочинності є одним із головних чинників, що загрожує безпеці соціуму.

Регіональний індекс локалізації злочинності в Черкаській області вказує на високий соціальний ризик у таких районах: Золотоніському, Смілянському, Чигиринському та Кам'янському. Такі показники зумовлені значною концентрацією населення різних майнових і статусних груп на невеликій площі, інтенсивним проявом девіантної поведінки, вищим ступенем агресивності суспільства;

– за індексом сімейного благополуччя. Сімейне благополуччя в сучасному світі набуває нових рис, коли поняття шлюбу трансформувалося від традиційного типу до сучасного, ознакою якого є його «відкладання» до завершення соціалізації: здобуття освіти, професії, соціального статусу [11].

За картою (рис. 10, 11) виявлено, що найвищі показники індексу соціального благополуччя мають північні області Черкаської області, що можна пов'язати з межуванням зі столичним регіоном. Водночас центральні і південні райони області мають низькі показ-

ники соціального благополуччя, які можна пояснити віддаленістю від столичного регіону та близькістю до депресивної і бідної Кіровоградської області.

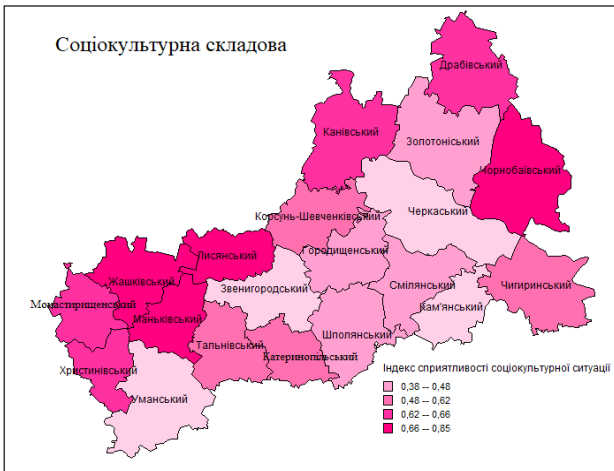

Рис. 10. Індекс сприятливості соціокультурної ситуації в Черкаській області, 2015 р. (за даними Держкомстату)

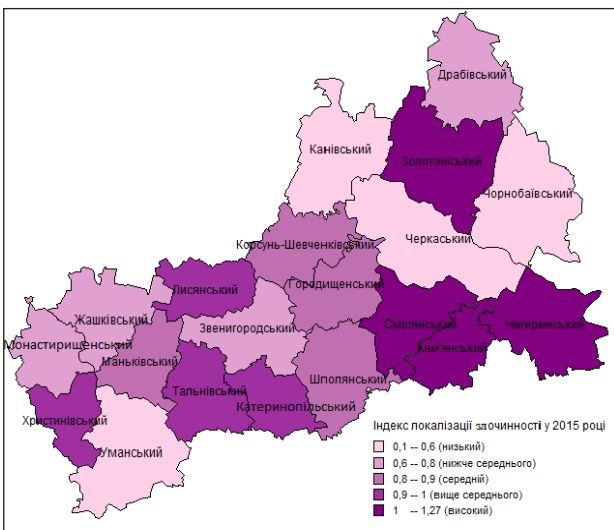

Рис. 11. Регіональний індекс локалізації злочинності в Черкаській області, 2015 р. (за даними Держкомстату)

Висновки із проведеного дослідження.

На загальноукраїнському тлі Черкаська область має середні значення майже за всіма показниками екологічного, соціального й економічного розвитку. Однак деякі з показників є вищими чи нижчими за середні по Україні. Дослідження внутрішньої диференціації умов життя населення в Черкаській області дозволило виявити осередки соціального, економічного й екологічного благополуччя чи неблагополуччя і зрозуміти їхній вплив на умови життя в тих чи інших районах області.

ного й екологічного благополуччя чи неблагополуччя і зрозуміти їхній вплив на умови життя в тих чи інших районах області.

Умови життя населення – це комплексні характеристики параметрів середовища життя населення, що містять такі складові підсистеми: демографічну, економічну, соціальну, екологічну та соціокультурну. І саме стан кожної з підсистем є чинником, що формує, позитивно чи негативно впливає на загальні умови життя в тому чи іншому районі області.

Так, у Черкаській області виявлений значний кореляційний зв'язок між індексом людності й інтегральним індексом економічного розвитку (коефіцієнт кореляції становить 0,56). Поле індексу демографічного потенціалу певною мірою повторює картосхему індексу економічної сприятливості. Фактично показники накладаються і свідчать про спільний соціально-економічний процес. Насправді, це цілком взаємопов'язані і логічні явища – населення концентрується в найбільших містах, де є можливість економічної діяльності. Водночас і види економічної діяльності поширені в тих районах, де є відповідний для цього трудовий та інтелектуальний демографічний потенціал. Такими районами є Черкаський, Золотоніський, Смілянський і Уманський. Водночас стан екологічної ситуації свідчить про погіршення умов життя в даних районах.

Зовнішніми чинниками, які впливають на формування внутрішніх умов життя населення Черкаської області, є географічне положення, а саме віддаленість від Державного кордону (що є бар'єром для розвитку) та близькість до столичного регіону (найсприятливіший зовнішній чинник). Саме ті райони, що межують з Київською областю, мають найвищі показники соціокультурної та соціальної сприятливості: Жашківський, Лисянський, Корсунь-Шевченківський, Канівський, Драбівський, Чорнобаївський (на останній впливає межування з Полтавською областю), також райони на межі з Вінницькою областю мають вищі показники розвитку (Христинівський і Монастирищенський), ніж інші центральні та південні. Найнижчі показники соціокультурної сприятливості в центральних і південних районах, що можна пояснити близькістю до депресивної Кіровоградської області.

Черкаська область має два регіональні ядра – м. Черкаси та м. Умань, які характеризуються високими показниками економічного розвитку. Водночас ці регіональні центри мають слабкий внутрішній зв'язок, через що Черкаська область має «розірваний» вигляд на картосхемах.

Високі показники соціального і соціокультурного добробуту в районах з нижчим рівнем економічного розвитку свідчать про сильніший чинник традиційного способу життя, ментального складника та системи цінностей народу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бочаров Ю.П., Фильваров Г.И. Производство и пространственная организация городов. М.: Стройиздат, 1987. 254 с.
2. Вопросы государства и права в материалах Пленума ЦК КПСС и сессии Верховного совета СССР, июнь 1983 г. Правоведение. 1983. № 6. С. 3–10.
3. Географическая среда и условия жизни населения Сибири / К.Н. Мисевич, С.В. Рященко. Новосибирск: Наука. Сиб. отд, 1988. 120 с.
4. Григорьева О. Концепция формирования качества жизни в условиях устойчивого экономического роста: автореф. ... канд. экон. наук. СПб., 1999. 20 с.
5. Гукалова І. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація: монографія. К., 2009. 47 с.
6. Демин Н. Управление развитием градостроительных систем. К., 1991. 184 с.
7. Руденко Л.Г., Пархоменко Г.О., Молочко А.Н. и др. Картографическое исследование природопользования (теория и практика работ. К.: Наукова думка, 1991. 212 с.
8. Ковалев С.А. География потребления и география обслуживания населения. Вестник Моск. ун-та. 1966. № 2. С. 3–10.
9. Малахов И. Качество жизни: опыт экологического прочтения. Кривой Рог, 1999. 159 с.
10. Подолинський С. Життя і здоров'я людей на Україні. К., 1879. 244 с.
11. Покляцький С. Умови життя населення великих міст України: суспільно-географічне дослідження: монографія. К.: Наук. думка, 2016. 184 с.
12. Регіональний розвиток Черкаської області за 2015 р.: статистичний збірник.
13. Фащевский Н., Палий Т., Немченко М., Старостенко А. Территориальная организация жизнедеятельности населения. К.: Наук. думка, 1992. 136 с.
14. Galbraith John K. The Affluent Society. 1958. Boston: Houghton Mifflin, 1998. 336 p.

УДК 911.3

Сливка Р.Р.,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та природознавства
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Закутинська І.І.,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та природознавства
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Глуханюк Б.В.,
магістрант кафедри географії та природознавства
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

ПРОСТОРОВІ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА ДОНБАСУ ПІД ВПЛИВОМ ВОЄННОГО УРБІЦИДУ

У статті розкрито явище урбіциду і розглянуто основні підходи до його інтерпретації в географічній літературі. Запропоновано авторську типізацію цього явища. Головну увагу приділено просторовим особливостям прояву урбіциду на Донбасі.

Ключові слова: урбіцид, міський простір, воєнний урбіцид, лінія зіткнення, Донбас.

В статье раскрыто явление урбцида и рассмотрены основные подходы к его интерпретации в географической литературе. Предложена авторская типизация этого явления. Главное внимание уделено пространственным особенностям проявления урбцида на Донбассе.

Ключевые слова: урбцид, городское пространство, военный урбцид, линия столкновения, Донбасс.

Slyvka R.R., Glukhaniuk B.V., Zakutynska I.I. SPATIAL TRANSFORMATIONS OF THE URBAN ENVIRONMENT OF DONBAS UNDER THE INFLUENCE OF MILITARY URBICIDE

The article deals with the urbicide phenomenon and the basic approaches to its interpretation in the geographical literature. Author's typification of this phenomenon is proposed. The main attention is paid to the spatial features of the urbicide manifestations in the Donbas region.

Key words: urbicide, urban space, military urbicide, confrontation line, Donbas region.

Постановка проблеми. Міське населення становить більшість населення світу, а саме 54% [14]. Міста вразливі до прояву руйнівних природних і антропогенних процесів. Деструкція міського середовища зумовлює негативні наслідки для довкілля, а також соціуму, зокрема, пов'язані із примусовими і стихійними дезурбанізацією, деіндустріалізацією та ін. Географія все більше уваги приділяє проблемі конфліктів. Збройне насильство спрямоване на військових, цивільних осіб, а також житло, меморіальні споруди, транспортну, соціальну і виробничу інфраструктури. В Україні є гостра необхідність таких досліджень у зв'язку з військовими діями на Донбасі. Заступник генсека Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) з гуманітарних питань У. Мюллер на конферен-

ції, присвяченій гуманітарній кризі на сході України, закликала краще інформувати громадськість про щоденне насильство й умови життя на Донбасі [22].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «урбіцид» означає «насильство щодо міст» (від лат. urbs – «місто», та occido – «різанина», caedere – «різати, вбивати») [41]. У професійній літературі урбіцид описаний недавно. Книги Старого Завіту «Єремія» і «Плач Єремії» змальовують це явище [28]. Термін уперше вжив британський письменник-фантаст М. Муркок 1963 р., пізніше він вживався критиками міської реконструкції 1960-х рр. у Сполучених Штатах Америки (далі – США), які наголошували на впливі агресивної ревіталізації міст на соціальну

життєдіяльність населення [38, с. 98]. М. Берман і Б. Богданович використали поняття «урбіцид» у контексті наслідків військових конфліктів, а саме балканських воєн, коли спостерігалися акти насильства, спрямованого на знищення міського середовища (облога Сараєво 5 квітня 1992 р. – 29 лютого 1996 р.). Даний термін також вживали на означення насильства щодо міського ландшафту під час сербсько-хорватської війни [34]. Більш пізнє визначення урбіциду пов'язане з палестинськими містами Західного Берега і Сектора Гази. Тут, окрім деструкції, відбувається планування й будівництво нових ізраїльських поселень, що також сприймається як руйнація усталеного міського простору [30, с. 85].

Проблемі урбіциду у своїх працях приділили увагу М. Берман [28], М. Ковард [31], Дж. Егню [26], А. Рамадан [34], С. Фрегонезе [33]. В Україні є низка монографій, де відображені різноманітні аспекти прояву руйнування міського середовища внаслідок війни на Донбасі, які написані авторськими колективами за редакцією Е. Лібанової [6] та В. Горбуліна [5]. А. Мозговий доводить, що конфліктогенність має сприйматися як невід'ємна атрибутивна риса міського розвитку [10, 11]. Окремі аспекти урбіциду в межах Луганської області розглядають І. Мельник [9], Н. Гусева, О. Задесенцев [4], у контексті всього Донбасу – Р. Сливка, І. Закутинська й ін. [38; 39].

За М. Берманом, урбіцид – деструктивне явище, яке проявляється у фізичному знищенні міста чи його компонентних частин [28]. М. Бонайн визначає урбіцид як специфічну політику і стратегію деструкції міської тканини і міст із метою управління, витіснення або усунення населення [30, с. 85]. Р. Беван стверджує, що навіть коли будівлі не розташовані на шляху військової сили, вони можуть бути її ціллю, оскільки архітектура набула тотемічної якості [29]. У своїх працях М. Ковард висловлює думку, що «урбіцид» – це термін, подібний до геноциду, він має таку ж логіку [32, с. 44].

Суспільства створюють міські простори, які найкраще виражають їхні потреби; простори, навпаки, обмежують чи роблять можливим суспільний розвиток. Люди живуть у власно створеному середовищі, наповненому спору-

дами, що представляють їхню ідентичність, колективну пам'ять і культуру. Це середовище публічного простору, у свою чергу, формує свідомість людей, які його створили. Отже, суспільства організуються через сукупність дискурсивних логік, що застосовуються в повсякденних просторах, і завдяки цим практикам просторові структури (будинки, вулиці, площі, пам'ятники, парки, сквери) знаходять своє чітко визначене місце, контролюються, виключаються, руйнуються або політизуються. Ось чому напад на міський простір можна сприймати як напад на людей. Незалежно від того, чи руйнуються окремі структури, чи йдеться про масштабне явище урбіциду, де все середовище та більша частина, що його символізує, руйнуються, важливим є сам зміст, на який ця дія вказує [42].

Вирізняють дві головні групи причин урбіциду: соціальні і природні [31]. На наш погляд, соціальні причини можуть бути зумовлені: 1) випадковими, помилковими, неусвідомленими, ненавмисними діями (техногенні катастрофи); 2) зовнішньою політичною та соціально-економічною кон'юнктурою, насильницькими конфліктами; 3) внутрішньою політикою формування міського простору (демілітаризація, деіндустріалізація, знищення міських нетрів та гетто, реконструкція занепалих районів заради їх ревіталізації чи зміни функціонального призначення) або ж цілеспрямованими насильницькими діями (військові дії, етнічні чистки, депортації). Є різні ступені руйнування міського середовища. Залежно від ступеня руйнування міського середовища внаслідок насильницького конфлікту можна виділити урбіцид абсолютний (за втрати містом свого функціонального значення) і урбіцид обмежений (коли місто спроможне відродити втрачене). У рамках обмеженого урбіциду виділяємо три підтипи: 1) урбіцид із повним відновленням функціональної спроможності міста та довоєнної кількості населення; 2) урбіцид із повним відновленням функціональної спроможності міста і чисельністю населення меншою, ніж 75% від довоєнної; 3) урбіцид із неповним відновленням функціональної спроможності міста та меншою, ніж 75% від довоєнної чисельністю населення [17].

Для систематизації відомостей про руйнування міського середовища пропонуємо власну типізацію проявів антропогенного урбіциду (рис. 1).

Постановка завдання. Мета статті – визначити прояви воєнного насильства проти міст і встановити просторові прояви урбіциду в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головний емпіричний матеріал базується на використанні звітів міжнародних організацій, звітів профільних міністерств України, відкритих джерел інформації про конфлікт на Сході України, публіцистичних праць військових журналістів. Певним методологічним обмеженням даної роботи є опис проявів руйнування міського середовища внаслідок конфлікту на Донбасі, що не позбавляє емоційного забарвлення коментарів щодо жертв і руйнувань, які зазнав вражений війною регіон, неможливість об'єктивної оцінки ступеня прояву урбіциду на підконтрольній так званім Донецькій Народній Республіці (далі – ДНР) і

Луганській Народній Республіці (далі – ЛНР) території. Особливою ґрунтовністю відзначається «Огляд гуманітарних потреб: Україна», підготований Гуманітарною групою ООН в Україні [15]. Аналіз моніторингової місії ООН із дотримання прав людини (HRMMU) [40] дав можливість встановити просторові особливості проявів військового урбіциду на території Донбасу упродовж періоду активних військових дій від квітня 2014 р. до зими 2018 р.

Історично місто використовувалося для захисту населення, яке жило під захистом мурів, бої відбувалися за межами міських стін або на його межі, зрідка безпосередньо поселення ставало полем битви. Проте в XIX – XX ст. міста все частіше стають театром військових дій. У Другій світовій війні найкривавішими битвами в міському середовищі стали Сталінградська битва та битва за Берлін, свідоме руйнування міст відбувалось під час масових «килимових бомбардувань» міст і спланованих їх підривів у межах тактики «випаленої землі». За наслідками Другої світової війни вимога правового захисту цивільного населення від безпосередніх військових дій відобразилася в міжнародному праві, наприклад, у ст. 8 (2) (b) (iv) Статуту Міжнародних кримінальних судів [27]. На практиці спостерігається постійне порушення цієї норми, йдеться про Бейрут, Грозний, Сектор Газа, Алеппо, Хомс, Ідліб, зрештою, Донбас.

Міський театр військових дій характеризується багатомірністю. Він складається з поєднання горизонтальних, вертикальних, внутрішніх і зовнішніх площин і форм, які накладені на рельєф місцевості. Такі умови дозволяють певний час надавати захист від враження важкою зброєю. Проте внаслідок воєнних дій зменшується вертикальна межа міст через ураження високих споруд терактами чи військовими атаками. Структурна щільність

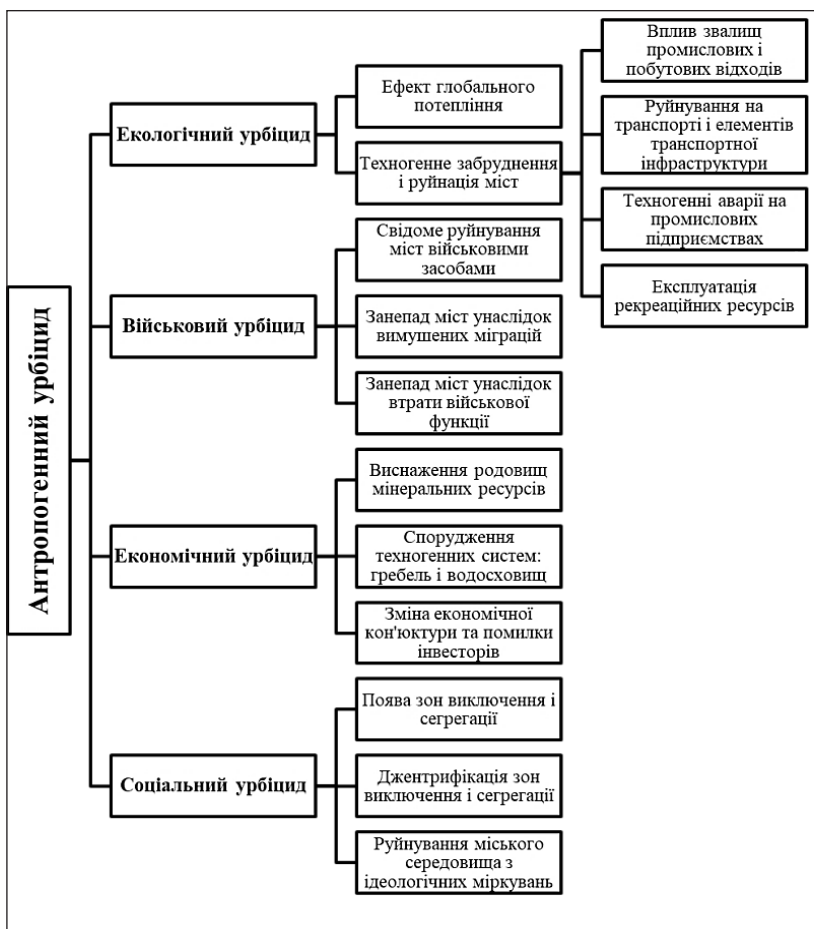

Рис. 1. Типізація антропогенного урбіциду

такого простору передбачає розміщення невеликих підрозділів і цивільних всередині споруд, які є укриттям, але зменшують огляд і спроможність військових одиниць до взаємодії, знижують ефективність зброї і мобільність бойових підрозділів. Особливо небезпечними є індустріальні зони, де широко використовують легкозаймисті матеріали і речовини. Тут високий ризик використання населення за живий щит.

Конфлікти суттєво впливають на структурування міського середовища. На місці зруйнованого розгортається новий урбопростір із новими способами і технологіями контролю, наприклад, через перетворення окремих їхніх частин на гетто чи встановлення зон обмеження (території «но-го») для появи певних осіб і процесів (наприклад, для протестних акцій). Тобто на практиці системна «політика урбіциду» втілюється в планомірній зміні старого простору, для того, щоб він не асоціювався в мешканців зі старим політичним режимом і цінностями. Прикладом є докорінна перебудова столиці Чечні після війни.

На жаль, руйнування не оминули густозаселеного міського середовища Донбасу і Приазов'я під час війни, яка триває із 2014 р. дотепер. За даними гуманітарного офісу ООН, 2017 р. тривалий конфлікт мав величезний вплив на 4,4 млн. українців [21]. На наш погляд, можна виокремити чотири періоди з особливим проявом руйнування міського середовища:

Перший період (з початку збройних сутичок у квітні 2014 р. до 20–30 червня, дати одностороннього припинення вогню українськими підрозділами). Упродовж цього періоду групи озброєних людей, добре організовані і координовані, захопили громадські споруди, відділення міліції й інших органів безпеки в малих і великих містах Донецької і Луганської областей. 14 квітня український уряд розпочав антитерористичну операцію для відновлення контролю над цими територіями. На початковій фазі конфлікту не було єдиної лінії протистояння між збройними силами України (далі – ЗСУ) та незаконними збройними угрупованнями. Військові дії тривали в густонаселених районах Донбасу, що призвело до травм і поранень серед місцевого населення, руйнування житло-

вого сектора, промислових об'єктів, соціальної, промислової та транспортної інфраструктури. Протистояння мало ареальний характер на більшості територій Донецька, Маріуполя, Луганська й інших великих міст Донбасу і Приазов'я. На цьому етапі незаконні збройні загопи зосереджували свою діяльність на захопленні ключових адміністративних структур, встановленні контролю над військовими підрозділами й офісами силових структур. Українські збройні загопи, в яких були задіяні армія, Національна гвардія, Служба безпеки України (далі – СБУ) та волонтери, виступили проти них. Протягом цього періоду найзапекліша боротьба точилася навколо Слов'янська і Краматорська, які перебували під контролем бойовиків із квітня 2014 р. Під час боїв спричинені серйозні пошкодження цивільних об'єктів, серед яких житлові будинки. Найважливіші битви відбулися в центрі міста, біля військових частин, транспортних вузлів, зокрема аеропортів Луганська та Донецька. Отже, із самого початку квітня 2014 р. конфлікт був спрямований на руйнування будівель і міської інфраструктури. 13 червня 2014 р. підрозділ терористів вперше обстріляв цивільний об'єкт у районі населеного пункту Добропілля із РСЗВ БМ-21 «Град» [20, с. 39]. Це був фактичний початок застосування важкого озброєння, що спричинило значні руйнування міського середовища. Застосування проти цивільних об'єктів такого типу зброї, яка характеризується невибірковою враженню цілей, заборонене Женевською конвенцією [20, с. 39]. Атак зазнали і промислові об'єкти. 17 вересня 2014 р. бойовики обстріляли Луганську ТЕС [7].

Другий період (1 липня 2014 р. – 5 вересня 2014 р., укладання тристоронньої Мінської угоди). Початок цього етапу конфлікту пов'язаний з успішними діями ЗСУ й інших збройних груп. У результаті цього в кількох районах міста бойовики були оточені. Звільнені такі важливі міста, як: Артемівськ, Краматорськ, Дружківка, Костянтинівка, Слов'янськ, Северодонецьк, Дзержинськ. Бойові лінії перейшли до Донецької та Луганської околиць, а також низки інших населених пунктів, як-от: Авдіївка, Дебальцево, Горлівка, Сніжне, Степанівка та Ясинувате в Донецькій області,

Первомайська в Луганській області. На середину липня 2014 р. територія, контрольована ДНР і ЛНР на Донбасі, скоротилася вдвічі, якщо порівняти із травнем того ж року [20, с. 50]. У цей час використовується все більше важкого озброєння, зокрема артилерія, ракети, танки, військова авіація та вертольоти, що спричинило руйнування міського середовища. Крім того, моніторингова місія HRMMU підтверджує, що тогочасні інтенсивні бойові дії з використанням важкої зброї в населених пунктах та навколо призводять до руйнування міст і сіл, руйнування житлових будинків та загибелі все більшої кількості мешканців [35, с. 3]. Задіяні в середині серпня 2014 р. регулярні формування російської армії завдали важких ударів українській армії на кордоні, під Луганськом, Іловайськом і Маріуполем, деблокували анклав [3]. Внаслідок серпневого наступу проросійських формувань Луганський аеропорт повторно потрапив в оточення, будівлі були вщент зруйновані російською артилерією. У ніч на 1 вересня 2014 р. українські захисники вийшли з аеропорту після 146 днів його оборони. Після підписання Першої мінської угоди про тимчасове перемир'я 5 вересня бої не тільки не припинилися, але набули особливо жорсткої форми. Станом на 17 вересня 2014 р., за попередніми підрахунками, у Станиці Луганській масованих обстрілів зазнали щонайменше 40% житлових будинків, сильно пошкоджено чимало адміністративних будівель [25]. Через постійні обстріли станом на середину листопада 2014 р. в Авдіївці було відсутнє автобусне та залізничне сполучення, централізоване водо- та теплопостачання, не працювали низка адміністративних установ, школи, банківські установи, крім відділень «Ощадбанку» [2]. Незаконні збройні формування націлювалися на критичні комунальні об'єкти, як-от лінії водопостачання, електроенергії та каналізаційні колектори. Громадські та приватні об'єкти були незаконно зайняті, житлові приміщення зруйновані. Банки пограбовані, а вугільні шахти зазнали атак. Залізниця підірвана. Лікарні та клініки були змушені припинити роботу, а основні медичні та невідкладні медичні послуги стали дефіцитними або зовсім недоступними [35, с. 3]. За даними Міністерства регіонального розвитку

України, у вересні 2014 р. в Донецькій області зазнали значних ушкоджень 28 міст обласного підпорядкування (3,67 млн. ос.) та 18 районів (650 тис. ос.), 21 місто (3,390 тис. ос.), 13 районів (520 тис. ос.). У Луганській області бої завдали значної шкоди 14 містам регіонального підпорядкування (1,6 млн. ос.) і 8 районів (350 тис. ос.) [19, с. 41]. Цей період закінчився контратакою незаконних збройних угруповань ДНР і ЛНР за підтримки збройних підрозділів Російської Федерації (далі – РФ) та оснащених зброєю громадян Росії. Відбувалось спорадичне використання важкої зброї, що призвело до значного руйнування міського середовища, особливо поблизу Донецького аеропорту, Іловайська та Станиці Луганської [20, с. 59].

Третій період (6 вересня 2014 р. – 11–12 лютого 2015 р., дати підписання Другої Мінської угоди). Етап пов'язаний із безпосереднім втручанням військових сил у конфлікт і повномасштабним використанням важких озброєнь, що спричинило значне руйнування міського середовища. Станом на серпень 2015 р. армійські корпуси на території ОРДЛО мали: 450 танків, 950 бойових бронемашин (БМП, БТР, БМД), 370 гармат, 200 систем залпового вогню [17]. Це період формування лінії зіткнення між силами антитерористичної операції (далі – АТО) та проросійськими силами, руйнування основної міської інфраструктури. Фактично був сформований справжній фронт. Ця лінія була призначена Мінськими угодами, але негайно порушена з нападом проросійських військ у Приазов'ї. Протягом 3-го періоду загострення конфронтації найгарячішими точками в Донецькій області стали: практично вся лінія фронту за периметром Дебальцівського плацдарму, район Донецького аеропорту і напрямок на Авдіївку, південний напрямок від Донецька (Оленівка – Тельманове) та Маріупольський напрямок. У Луганській області, крім обстрілів і перманентних спроб наступу на західний фланг Дебальцівського плацдарму, бойовики вели активні дії в напрямку населених пунктів Щастя і Станиця Луганська [20, с. 79]. Проте вздовж лінії конфронтації використання невидіркового обстрілу в житлових районах призвело до вбивства цивільних осіб, а також до завдання шкоди майну й інфраструктурі

[35, с. 3]. Протягом цього періоду вразливість міських жителів значно збільшилася, знизився доступ до освіти, медицини, джерел питної води та продуктів харчування. Траплялися провокаційні напади на міста, які контролювали бойовики, для перекладу відповідальності на українську сторону, залякування населення для підтримки військової мобілізації їхньої сторони. Ракетні обстріли з реактивних систем залпового вогню здійснювалися з районів, контрольованих незаконними збройними групами [36, с. 7]. Так, 10 лютого з позиції в районі Горлівки дві РСЗВ російських сил завдали удару по Краматорську, підконтрольному українським військам (17 людей загинуло, 47 поранені, 41 міська будівля була пошкоджена) [20, с. 86]. 24 січня 2015 р. Маріуполь обстріляний із реактивних систем, внаслідок чого загинула 31 людина і 117 постраждали.

Четвертий період (з моменту підписання Другої Мінської угоди, з 12 лютого 2015 р., дотепер). Завдяки Другій Мінській угоді було вилучено важку зброю з лінії конфронтації, що дещо зменшило руйнування міської інфраструктури та кількість жертв. Місія НМРРУ зазначала, що люди, які живуть на територіях, контрольованих збройними групами, стикаються з перешкодами під час здійсненні будь-яких прав людини: громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних. Ускладнений доступ до кваліфікованих медичних послуг і соціальних виплат. Щоб отримати їх, мешканцям тимчасово окупованих територій довелося або рухатися, або регулярно перетинати лінію конфронтації, щоб потрапити до районів, контрольованих урядом [37].

Упродовж цього періоду прояви урбіциду були найбільш помітні в так званій буферній зоні, вздовж 457 км лінії зіткнення (Рис. 2).

Під час збройних конфліктів лінія зіткнення (припинення вогню) є ситуативною межею, яка спроможна впливати на макрорівні – на державу загалом, на мезорівні – на адміністративний регіон, на мікрорівні – на населені пункти, які входять у так звану сіру зону і є найбільш вразливими через свій невизначений статус. Лінії зіткнення притаманні такі характеристики:

1. Яскраво виражена бар'єрна функція й обмежена комунікативна функція.

2. Просторово-часова мінливість. Наприклад, на лінії зіткнення на Донбасі постійно розбудовується система окопів, позиції сторін конфлікту зближуються. Унаслідок маневрів і бойових зіткнень відбувається витіснення противниками один одного із зайнятих раніше позицій, результатом чого є те, що лінія розмежування помітно зміщується, що веде до переходу контролю над населеними пунктами.

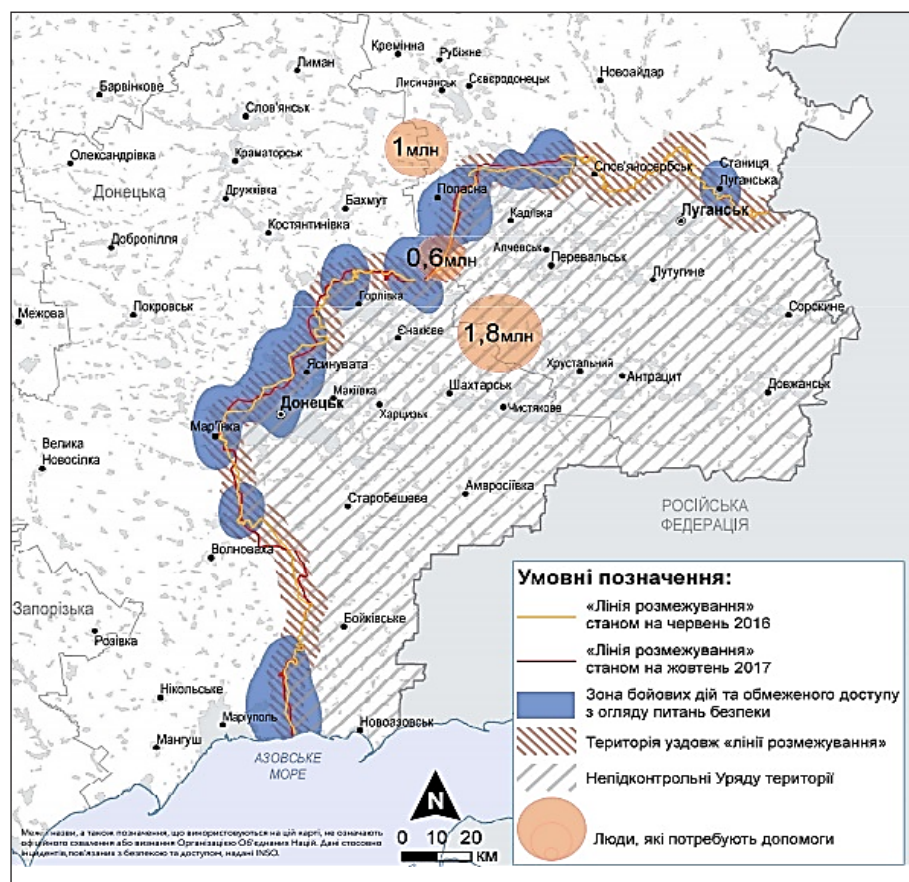

Рис. 2. Картографічна територія Донбасу офісу ООН з координації гуманітарних питань [15]

3. Постійна воєнна активність, яка проявляється в позиційних боях. За словами координатора допомоги ООН Н. Вокера, кожного місяця відбувається 40 тис. порушень режиму припинення вогню [13]. З початку війни на територіях Донецької та Луганської областей багато районів забруднено мінами і вибухонебезпечними матеріалами. За попередньою оцінкою, площа таких районів становить майже 7 тис. км² підконтрольної території й орієнтовно 9 тис. км² окупованих територій Донбасу й Автономної Республіки Крим.

4. Системним структуруванням просторової організації прилеглої території для воєнних, гуманітарних потреб. Системне структурування простору передбачає: а) військово-територіальне структурування (вогневі точки і рубежі, командно-спостережні пункти, лінії оборони, фортифікації, лінії відведення важкої техніки і заміновані ділянки території, об'єкти управління, зв'язку, шляхи постачання ресурсів, об'єкти тилового забезпечення, військові госпіталі та ін.); б) адміністративно-територіальне структурування (зміна адміністративного статусу населених пунктів, створення нових адміністративно-територіальних одиниць і органів влади, зміна меж адміністративно-територіальних одиниць, перепідпорядкування підконтрольних населених пунктів від одних адміністративно-територіальних одиниць іншим); в) гуманітарно-територіальне структурування (пункти надання адміністративної, соціальної, медичної і гуманітарної допомоги, гуманітарні коридори, представництва моніторингових і допомогівих гуманітарних організацій); г) структурування культурного ландшафту, передбачає формування політики пам'яті різними сторонами конфлікту шляхом його трансформації: зміна топонімів, бідівництво меморіалів і знаків, які візуально символізують героїчний епос сторін конфлікту.

5. Стихійне/неконтрольоване структурування простору передбачає формування зон виключення (сірих зон; територій «но-го»; територій, вражених техногенними катастрофами).

6. Обмеження прав і свобод цивільного населення, вразливість цивільного населення до насильства. У квітні 2018 р. зареєстровано понад 1 мільйон перетинань «лінії роз-

межування» – це на 120 тисяч більше, ніж у попередньому місяці. Жінки, чоловіки та діти, які перетинають «лінію розмежування», регулярно піддаються небезпеці від мін та обстрілів [13]. Невелика кількість КПП: Гнутаєве, Троїцьке, Мар'їнка, Майорське (Донецька обл.) і Станиця Луганська (Луганська обл.).

7. Адміністративно-правова підпорядкованість воєнному керівництву.

8. Складний комплекс конструктивних і деструктивних зв'язків між сторонами протистояння: а) конструктивних (гуманітарні зв'язки: обмін полоненими, заручниками, пораненими і тілами загиблих; миротворча діяльність: робота в спостережних місіях щодо демілітаризації території; обслуговування спільної виробничої та соціальної інфраструктури; регулювання потоків людей, товарів і послуг на контрольно-пропускних пунктах); б) деструктивних (диверсійно-розвідувальна діяльність, незаконна виробнича кооперація, контрабанда, перетин лінії протистояння поза контрольно-пропускними пунктами).

У межах лінії конфронтації проживає 0,6 млн. ос., які фізично, політично, соціально й економічно ізольовані, що порушує всі права людини й ускладнює перспективи миру та примирення. Наприклад, станом на 18 лютого 2015 р. зі Світлодарська, міста на лінії розмежування, через постійні обстріли терористами виїхали 6 000 осіб, у місті лишилося 6 000 людей [18]. Потужні міські бої точилися в червні 2015 р. у Мар'їнці. З погляду позиційної війни найбільш вибухонебезпечною точкою дотику зони АТО на Донбасі залишається ділянка між блокпостами «республіка Міст» (на північно-західній околиці Донецька) та «Шахта» (на півночі Авдіївки). Ця ділянка цілком заслужено вважається в усій зоні АТО однією з найбільш замінованих [12].

У даний час основні бої ведуться за контроль над промисловою зоною Авдіївки, що призвело до значного її руйнування (у зоні постійних обстрілів із 7 березня 2016 р.). Місто зазнало значних руйнувань житлового сектора під час загострення військових дій у січні – березні 2017 р. У місті розташований Авдіївський коксохімічний завод. На його території розірвалося понад 320 снарядів [1]. Особливо непокоїть швидка ескалація бойових дій поблизу

Донецької і Верхньокальміуської фільтрувальних станцій, що багаторазово обстрілювались упродовж конфлікту. Ці фільтрувальні станції постачають воду понад 1,1 млн. споживачів по обидва боки від «лінії розмежування» [21].

Військові дії тільки ускладнили непросту соціально-економічну ситуацію. Це проявляється в спричиненій війною деіндустріалізації. Внаслідок бойових дій затоплено шахти. Є проблеми із шахтами «Южная» і «Артема», які вже частково затоплені. Шахти з обох боків від лінії розмежування пов'язані гідравлічними зв'язками. Вугільні шахти Донбасу затоплюють ґрунтові води. Після переходу територій під контроль так званих ЛНР і ДНР частину з них закрили, а з виробок перестали відкачувати воду. Тепер під загрозою затоплення прилеглі території. Шахтна вода з великою кількістю солей загрожує перетворити їх на болота, непридатні для життя і ведення сільського господарства. Первомайсько-кіровська група шахт розділена лінією фронту. Під час бойових дій на непідконтрольній території виявилися 62 шахти, 7 із них перебувають на стадії ліквідації за рішенням влади так званої ЛНР. Якщо припинять відкачувати там воду, під загрозою затоплення опиняться прилеглі вироблення на підконтрольній українському уряду території, а також на території Росії [23]. Є загроза цілковитого затоплення шахти «Юнком», де 1979 р. провели підземні ядерні випробування. Аналогічні проблеми можливі в районі Горлівки, Макіївки, Вуглегірська й інших міст на окупованій території [24].

Чотири роки безперервного конфлікту в Україні також призвели до того, що понад 40 000 будинків з обох боків від «лінії розмежування» зазнали різного типу пошкоджень. У період з березня по серпень 2017 р. новий спалах бойових дій завдав шкоди ще понад 700 будинкам. 2018 р. необхідно буде відновити щонайменше 10 000 будинків (усі види ремонтних робіт з обох боків від «лінії розмежування») [15]. Загальні матеріальні втрати Донбасу за час російської окупації становлять майже 13 мільярдів грн. [16]. Керівник гуманітарної місії ООН в Україні Н. Вокер зазначив, що міжнародні гуманітарні програми на Донбасі забезпечені лише на 4%, тоді як гуманітарної допомоги через конфлікт на сході України потребують 3,4 млн. людей [13].

Висновки із проведеного дослідження. Міста в умовах сучасної війни стали основним об'єктом організованого насильства не тільки через їхню стратегічну важливість, але і через урбанізацію, яка переносить міжлюдські конфліктні відносини в місця концентрації населення, промисловості, виробничої і соціальної інфраструктури. Гібридна війна на Донбасі передбачає потужну інформаційну підтримку. Відображення засобами масової інформації руйнування міського середовища здійснюється з метою створення в масовій свідомості образу страждань мирного населення. Це стає частиною маніпулятивних технологій і стимулює політичну мобілізацію населення, виправдовує іноземне втручання в очах міжнародної спільноти. Невибірковий обстріл населених пунктів є актом незаконного насильства з терористичною метою. Це спричиняє паніку в населених пунктах оперативного тилу сил ООС (у минулому АТО). Урбіцид спровокований активним перекиданням важкого озброєння через держкордон із російської території. Цілями ставали життєво важливі промислові об'єкти й об'єкти інфраструктури для послаблення позицій української сторони в прилеглих до лінії розмежування районах. Враження житлових будинків відбувалися через помилки з обслуговування важкої техніки, пов'язані з низькою підготовкою незаконних збройних угруповань. Численні воєнні формування упродовж 2015–2016 рр. змагалися за перерозподіл ресурсів і сфер впливу, через що відбувалися взаємні обстріли територій під контролем бойовиків. Ресурси незаконних формувань залежали від територій, які вони контролювали. Найбільше постраждали міста чи їхні окремі райони, які надавали, завдяки своєму положенню, стратегічних переваг одній зі сторін конфлікту – так звані виступи – Горлівський і Світлодарська дуга [8]. Також ті, де розташовані найважливіші транспортні вузли (Іловайськ і Дебальцево). В умовах сучасної позиційної війни на Донбасі найбільшою інтенсивністю руйнувань середовища закономірно характеризується лінія зіткнення. Отже, вивчення міського театру військових дій має велике значення для перспектив розвитку України з огляду не тільки на конфлікт, а й на підготовку до постконфліктної відбудови Донбасу.

Перспектива подальших досліджень пов'язана з вивченням впливу війни на деіндустріалізацію Донбасу та її соціальні наслідки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Авдіївський коксохім Ахметова знеструмлено через обстріли. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2017/01/30/619249/>.

2. В Авдеевке по-прежнему нет тепла, воды, пенсий, автобусного сообщения // 62.ua. URL: <https://www.62.ua/news/668631>.

3. Війна на сході України // Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Війна_на_сході_України.

4. Гусева Н., Задесенцев О. Проблеми розвитку Северодонецько-Лисичанської агломерації в нових геополітичних реаліях. Науковий вісник Харківського державного університету. Серія «Географічна». 2017. № 7. С. 36–42.

5. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / за заг. ред. В. Горбуліна, О. Власюка, Е. Лібанової, О. Ляшенко. К.: НІСД, 2015. 474 с.

6. Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики / за ред. Е. Лібанової. Київ: НАН України, 2015. 167 с.

7. Луганська ТЕС у місті Щастя потрапила під обстріл // Ukr.Media. URL: <https://ukr.media/ukrain/309112/>.

8. Машовец К. Светлодарская дуга: «ходы и выходы» оккупантов тут читаются вполне отчетливо // UKRINFORM. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-ato/2427463-svetlodarskaa-duga-hody-i-vyhody-okkupantov-tut-citautsa-vpolne-otcetlivo.html>.

9. Мельник І. Міські поселення Луганщини: нові виклики на фоні старих проблем. Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін: колективна монографія / за ред. К. Мезенцева, О. Олійника, Н. Мезенцевої. К.: Видавництво «Фенікс», 2017. 438 с. С. 121–142.

10. Мозговой А. Конфликтогенность в развитии городов (методологический аспект). Изменения городского пространства в Украине. К.: Реферат, 2013. С. 133–144.

11. Мозговой А. Конфліктогенність міського середовища: методологія дослідження. Український географічний журнал. 2014. № 3. С. 43–51.

12. «Мясорубка и штурмовщина»: эксперт оценил шансы боевиков на прорыв под Донецком // Сегодня. URL: <https://www.segodnya.ua/ukraine/myasorubka-i-shturmovshchina-ekspert-ocenil-shansy-boevikov-na-proryv-pod-doneckom-1115601.html>.

13. На КПП на Донбасі люди не мають адекватного доступу до медичних послуг, санітарних умов та укриття. ООН. 2018. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/4391909.html>.

14. Население Земли 2017. URL: http://countrymeters.info/ru/World#Population_clock.

15. Огляд гуманітарних потреб: Україна // humanitarianresponse.info. URL: https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/humanitarian_needs_overview_2018_ukr_20170222.pdf.

www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/humanitarian_needs_overview_2018_ukr_20170222.pdf.

16. Оприлюднені останні зведені дані про пошкоджені, зруйновані об'єкти та загальні збитки, завдані Донбасу окупацією. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/oprilyudneni-ostanni-zvedeni-dani-pro-poshkozheni-zruynovani-objekti-ta-zagalni-zbitki-zavdani-donbasu-okupacijeyu-dokument-464963.html>.

17. Сливка Р., Глуханюк Б. Поширення військового урбіциду в пострадянських країн. Регіон – 2017: стратегія оптимального розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 19–27 вересня 2017 р.). Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. 216 с.

18. Станом на 18 лютого 2015 р. зі Світлодарська через постійні обстріли терористами виїхали 6 тисяч осіб, у місті лишилося 6 000 людей // Українські національні новини. URL: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1439339-zi-svitlodarska-evakuyuvai-polovinu-naselennya-v-abroskin>.

19. Стратегія відновлення Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики // Національна Академія Наук України. 2015. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/10/Стратегія-Відновлення-Донбасу-16.10.pdf>.

20. Тимчук Д. та ін. Вторгнення в Україну: хроніка російської агресії. К.: Брайт Стар Паблішинг, 2016. 239 с.

21. Україна: огляд гуманітарної ситуації (станом на 16 листопада 2017 р.). URL: https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/humanitarian_snapshot_november_2017-20171123_ukr.pdf.

22. Украина стала одной из наиболее заминированных стран мира – Минобороны // Голос УА. URL: <https://golos.ua/i/605280>.

23. Шахтам Луганской области грозит затопление, а горнякам – увольнение // Настоящее время. URL: <https://www.currenttime.tv/a/28724790.html>.

24. Штекель М. Под Донецком хотят затопить шахту, в которой проводили ядерные испытания // Радио Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28580100.html>.

25. Як виглядає Станиця Луганська після бомбардувань терористів // Еспресо. URL: https://espresso.tv/news/2014/09/17/yak_vyhlyadaye_stanycya_luhanska_pislya_bombarduван_terorystiv.

26. Agnew J. Killing for cause? Geographies of war and peace. Annals of the Association of American Geographers. 2009. № 5. P. 1054–1059.

27. Article 8 (2) (b) (iv) of the International Criminal Courts Statute.

28. Berman M. Falling towers: City life after uricide. Geography and Identity: Living and exploring geopolitics of identity. Washington, DC: Maisonneuve Press, 1996. P. 172–192.

29. Bevan R. The Destruction of Memory. Architecture at War. London: Reaktion Books, 2006.

30. Bonine M. Middle East and North Africa. International encyclopedia of human geography in 12 volumes / editors-in-chief Rob Kitchin, Nigel Thrift. Amsterdam: Elsevier, 2009. Vol. 4. P. 82–88.
31. Coward M. Urbicide in Bosnia. Cities, war and terrorism: towards an urban Geo-politics / S. Graham (ed.): Blackwell, Oxford, 2006. P. 154–171.
32. Coward M. Urbicide. The politics of urban destruction. Routledge. 2009.
33. Fregonese S. The urbicide of Beirut? Geopolitics and the built environment in the Lebanese civil war (1975–1976). Political Geography. 2009. № 28. P. 309–318.
34. Ramadan A. Destroying Nahr el-Bared: Sovereignty and urbicide in the space of exaption. Political Geography. 2009. № 28. P. 153–163.
35. Report on the human rights situation in Ukraine 15 December 2014 // Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. 2014. URL: http://www.un.org.ua/images/stories/OHCHR_Report_on_Ukraine_15_December.pdf.
36. Report on the human rights situation in Ukraine 1 December 2014 to 15 February 2015 // Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. 2015. URL: http://www.un.org.ua/images/stories/9thOHCHRreportUkraine_1.pdf/
37. Report on the human rights situation in Ukraine 16 May to 15 August 2015 // Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. 2015. URL: http://www.un.org.ua/images/stories/HRMMU_11th_report_08.09.2015.pdf.
38. Slyvka R., Zakutynska I. Spatial features of military urdicide in Ukraine. Acta Geographica Silesiana. 2016. № 23. P. 97–109.
39. Slyvka R., Slyvka L., Atamaniuk Y. Transformations of the culturall and scape of Donbas during the armed conflict 2015–2017. // Studia z Geografii Politycznej i Historycznej. 2017. Vol. 6. P. 305–326.
40. UN Reports on Human Rights Situation in Ukraine // UN. 2018. URL: <http://www.un.org.ua/en/publications-and-reports/un-in-ukraine-publications/3592-un-re-ports-on-human-rights-situation-in-ukraine>.
41. Urbicide // Wikipedia. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Urbicide>.
42. Zaprianov D. Is the destruction of urban structures a form of violence? // E-International Relations Students. 2012. URL: <http://www.e-ir.info/2012/06/15/is-the-destruction-of-urban-structures-a-form-of-violence/>.

УДК 371.3:911.3:33;911.3:30(100)

Степанець І.О.,
аспірант кафедри економічної та соціальної географії
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ МОЛОДІ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розкрито взаємозв'язки молоді, передусім студентства, з органами місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади. Проведено власне суспільно-географічне дослідження, проаналізовано дані, які інтерпретують позицію студентства щодо ефективності роботи органів місцевого самоврядування в регіональному контексті. Результати дослідження мають практичну цінність та можуть бути використані органами місцевого самоврядування або молодіжними організаціями в подальшій діяльності.

Ключові слова: територіальна організація влади, децентралізація влади, реформа місцевого самоврядування, молодь, органи місцевого самоврядування.

В статье раскрыты взаимосвязи молодежи, в первую очередь студенчества, с органами местного самоуправления в условиях децентрализации власти. Проведено собственное общественно-географическое исследование, проанализированы данные, которые показывают позицию студенчества относительно эффективности работы органов местного самоуправления в региональном контексте. Результаты исследования имеют практическую ценность и могут быть использованы органами местного самоуправления или молодежными организациями в дальнейшей деятельности.

Ключевые слова: территориальная организация власти, децентрализация власти, реформа местного самоуправления, молодежь, органы местного самоуправления.

Stepanets I.O. REGIONAL MEASUREMENT OF THE INTERCONNECTION OF YOUTH AND LOCAL SELF-GOVERNMENT: SOCIO-GEOGRAPHICAL RESEARCH

The author revealed in the article the students' interconnections with local governments in the conditions of decentralization of power. The author conducted his own socio-geographical research, analyzed the data that shows the students' opinion to the effectiveness of the work of local self-governments at the regional level. The results of the research have a practical value and can be used by local governments or youth organizations for project work.

Key words: territorial organization of power, decentralization of power, local governments reform, youth, local governments.

Постановка проблеми. Територіальна організація влади в Україні – це важливий аспект сучасних суспільно-географічних досліджень. На даний час активно реалізується реформа місцевого самоврядування з децентралізації влади. Дана реформа є не лише важливим соціально-політичним кроком влади, а й активним каталізатором трансформації територіальної організації влади та, можливо, у майбутньому, навіть змін адміністративно-територіального устрою країни. Не варто ідеалізувати реформу місцевого самоврядування, адже, як і будь-яка модель чи схема, вона має дефекти, наявні під час практичної реалізації. Це є абсолютно нормальним і може свідчити лише про те, що реформа дійсно працює, а не лише задекларована на папері. У зв'язку з різним трактуванням реформи й іншими чин-

никами населення регіонів своєрідно сприймає нововведення. З одного боку, ми можемо спостерігати в мережах та пресі чималу кількість позитивних відгуків, з іншого боку – достатню кількість критики. Місцеві жителі є основними суб'єктами здійснення контролю діяльності органів місцевого самоврядування в об'єднаних територіальних громадах. Саме тому ефективна комунікація між місцевою владою та населенням є надзвичайно необхідною. Особливо варто звернути увагу на молодь. Адже саме вона є активною категорією населення, яка прагне змін і розвитку [2; 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика децентралізації влади, співпраці місцевого самоврядування та населення цікава для дослідників різного профілю. Варто зазначити роботи Ю. Ганущака, Т. Гладкої,

І. Грицака, В. Мельниченка, В. Негоди, А. Ткачука й ін. Чимало географів-науковців також мають напрацювання щодо впливу децентралізації влади на адміністративно-територіальний устрій, регіональне управління, розвиток регіонів і територіальної організації влади. Доцільно згадати роботи М. Дністрянського, А. Мельничука, Я. Олійника, П. Остапенка, М. Пістуна й ін.

Постановка завдання. Мета статті – розкрити взаємозв'язки молоді, передусім студентства, з органами місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Співпраця з молоддю є важливим комунікаційним елементом у системі «населення – місцеве самоврядування». На національному рівні взаємозв'язки з молоддю визначаються відповідними нормативно-правовими актами у сферах регулювання державної молодіжної політики. Зазвичай ідеться не лише про закони чи підзаконні акти, а й про стратегію розвитку співпраці державної влади та молоді, студентства, молодіжних громадських організацій тощо. На регіональному рівні органи місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій формують власні вектори розвитку взаємозв'язків із молоддю, зазвичай спираючись на доктрини національного рівня [1; 3].

Одним із завдань нашої роботи є аналіз з погляду молоді, а саме студентства, ефективності роботи органів місцевого самоврядування та їх співпраці з молоддю в умовах децентралізації влади.

Для виконання поставлених цілей ми провели пілотне соціологічне опитування студентів на національному рівні. У даній публікації ми розглядаємо результати в регіональному вимірі, тому аналізуємо дані анкетування із трьох опорних регіонів: Закарпатської, Київської та Херсонської областей.

Ми обрали дані регіони через нижчезазначене. По-перше, важливо було зберегти репрезентативність, адже кількість студентів, які навчаються в областях, а отже, і анкет респондентів приблизно однакова. По-друге, дані регіони є цікавими з погляду їхнього географічного положення. Це області, які межують з іншими країнами (Херсонська область є прикордонною до тимчасово окупованої

Російською Федерацією території півострова Крим), отже, молодь має можливості комунікації із закордонними представниками різних країн. Цікаво, настільки географічні особливості, зокрема географічне положення регіону, впливають на думку респондентів щодо проблем місцевого самоврядування й ефективності роботи його органів в умовах децентралізації влади?

Також, під час суспільно-географічного дослідження ми ставили перед собою інші завдання, зокрема, дізнатися, чи володіє студентство інформацією про децентралізацію влади, чи розуміє воно сутність даного процесу, які, на думку респондентів, мають бути основні напрями діяльності оновленого місцевого самоврядування тощо.

Для даного дослідження було опрацьовано 102 анкети, дані збиралися як у паперовому форматі, так і в електронному (Google Форма). В опитуванні взяли участь студенти майже 10 навчальних закладів, вік респондентів – від 16 до 23 років. Гендерні показники майже рівні, респондентів жіночої статі – 51%, чоловічої – 49%. Незважаючи на те, що здебільшого основною складовою частиною регіональних ВНЗ є представники цього ж регіону, географія анкетування виявилася досить широкою. Окрім представників Закарпатської, Київської та Херсонської областей, участь в опитуванні взяли студенти родом з Автономної Республіки Крим, Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Запорізької, Івано-Франківської, Луганської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Рівненської, Тернопільської, Харківської, Херсонської та Чернівецької областей.

Нас цікавило, чи вважає молодь, що місцеве самоврядування потребує змін, більше половини опитаних респондентів підтримують тезу, що органам місцевого самоврядування реформа потрібна (табл. 1).

Таблиця 1

Потреба в реформі місцевого самоврядування

	так	важко сказати	ні	мені байдуже
відсоток респондентів	55,9	30,4	6,8	6,8

Якщо врахувати регіональний контекст, то за результатами анкетування найбільша кількість респондентів, які вважають, що реформа місцевого самоврядування необхідна, у Київській області, найменша – у Херсонській. Однаковий відсоток студентів і в Закарпатській, і в Херсонській областях не можуть дати однозначної відповіді.

Діаграма 1. Потреба в реформі місцевого самоврядування, на думку студентів

Під час досліджень нам було важливо зрозуміти, наскільки тісно співпрацює молодь з органами місцевого самоврядування, адже, з одного боку, є думка, що саме молодь, насамперед студентство, є лідером змін у суспільстві, з іншого боку, є стереотип, що в даний час молодь нестійка до кризових ситуацій і характеризується пасивністю. Результати показали, що 21,7% усіх опитаних якимось чином співпрацювали з органами місцевого самоврядування.

рацювали з органами місцевого самоврядування. Найактивнішими виявилися студенти ВНЗ Київської області, найбільш пасивними – Закарпатської, але варто зазначити, що в Херсонській області кількість опитаних, які взагалі не цікавляться роботою органів місцевого самоврядування, найбільша (табл. 2).

Що стосується реформи місцевого самоврядування, то варто додати, що цікавляться даним питанням 12,7% респондентів, володіють загальною інформацією – 55,8%, не знаходили достовірної інформації та не цікавляться взагалі питанням децентралізації по 10,8% респондентів, важко відповісти – 9,8%.

Також додамо, що 50,9% респондентів стверджують, що розуміють суть поняття «децентралізація влади», не визначилися – 29,4%, не розуміють даного терміна – 12,7%, взагалі не цікавляться децентралізацією влади – 6,9% респондентів. Важливо визначити, чи дійсно опитувані, які стверджують, що розуміють суть поняття «децентралізація влади», усвідомлюють його значення. Це ми намагалися зробити за допомогою питань-фільтрів. На жаль, маємо зазначити, що серед опитаних респондентів, які стверджували, що розуміють сутність поняття «децентралізація влади», лише 42,3% змогли підтвердити дане твердження. Отже, зважаючи на такий відсоток, просвітницька кампанія щодо реформи місцевого самоврядування серед молоді має місце. Розглянемо регіональний контекст (табл. 3).

Як бачимо, лише приблизно половина респондентів стверджують, що розуміють сутність децентралізації влади, насправді реальна кіль-

Таблиця 2

Співпраця студентів з органами місцевого самоврядування*

	Респондент співпрацював, був членом місцевої ради або балотувався	Респондент співпрацював, здійснював громадський контроль, подавав петиції	Респондент співпрацював з ОМС в окремих проєктах	Респондент не співпрацював з ОМС, але цікавиться їхньою роботою	Респондент не співпрацював з ОМС та не цікавиться їхньою роботою
Відсоток респондентів (всього)	3	4	14,7	45	33,3
Закарпатська область	–	2,9	8,8	58,8	29,4
Київська область	5,9	5,9	23,5	41,2	23,5
Херсонська область	2,9	2,9	11,8	29,4	52,9

* Дані по регіонам рахувалися по відношенню до кількості анкет, зібраних у області, загальний відсоток рахувався у пропорції до усіх учасників опитування

кість менша майже вдвічі. Це може означати, що молодь у всіх трьох регіонах потребує якісної інформації про реформу місцевого самоврядування, адже через брак знань або хибні уявлення молоддю легко маніпулювати. Варто зазначити, що рівень байдужого та незацікавленого студентства в кожному регіоні менший 10%, отже, місцевому самоврядуванню дійсно є з ким співпрацювати.

Також важливо оцінити, наскільки молодь прихильна до реформи місцевого самоврядування. Результати показали, що приблизно 48% опитаних студентів позитивно ставляться до децентралізації влади. Якщо брати регіональний контекст, то матимемо такі показники: Закарпатська область – 35,3% опитаних позитивно ставляться до реформи, 11,8% взагалі вважають реформу місцевого самоврядування першочерговою. Херсонська область вирізняється найменшою кількістю абсолютних прихильників реформи, лише 8,8% опитаних вважають, що реформа є надзвичайно необхідною, проте маємо зазначити, що загальна кількість прихильників децентралізації влади на Херсонщині – 38,2%. Найбільш оптимістично налаштовані студенти Київської області, серед яких 73,5% опитаних позитивно сприймають децентралізацію влади (діаграма 2).

Реформа місцевого самоврядування стосується багатьох структур, цікаво було дізнатися думку респондентів щодо того, на які саме населені пункти децентралізація вплинула передусім. Впливу зазнали як міські, так і сільські населені пункти – 33,3% опитаних, 31,4%

студентів переконані, що саме сільські населені пункти зазнали найбільшого впливу реформи місцевого самоврядування, 10,9% стверджують, що найбільшого впливу зазнали міста, 24,5%, що міста – обласні центри.

Діаграма 2. Ставлення молоді до реформи місцевого самоврядування

Експерти називають однією з переваг децентралізації можливість об'єднаних територіальних громад користуватися програмами міжнародної технічної допомоги, залучати донорів для вирішення певних проблем або подавати на гранти проекти, які спрямовані на розвиток території. Молодь – це категорія населення, яка найбільш орієнтована на комунікацію із зовнішнім світом. Тому окремим блоком анкети були питання, чи відомі респондентам міжнародні програми технічної допомоги для підтримки реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади, чи знають студенти, що це?

Маємо зазначити, що 13,8% опитаних взагалі не знають, що таке міжнародні програми

Таблиця 3

Розуміння молоддю сутності децентралізації влади*

	Респондент стверджує, що розуміє поняття «децентралізація влади»	Респондент дійсно розуміє, що таке децентралізація влади	Респонденту важко відповісти	Респондент не розуміє, що таке децентралізація влади	Респондент не цікавиться децентралізацією влади
Відсоток респондентів (всього)	50,9	42,3	29,4	12,7	6,9
Закарпатська область	47,1	38,2	26,5	17,6	8,8
Київська область	47,1	44,1	35,2	11,8	5,9
Херсонська область	61,8	47,1	23,5	8,8	5,9

* Відсоток осіб, які стверджують, що розуміють сутність поняття «децентралізація влади»

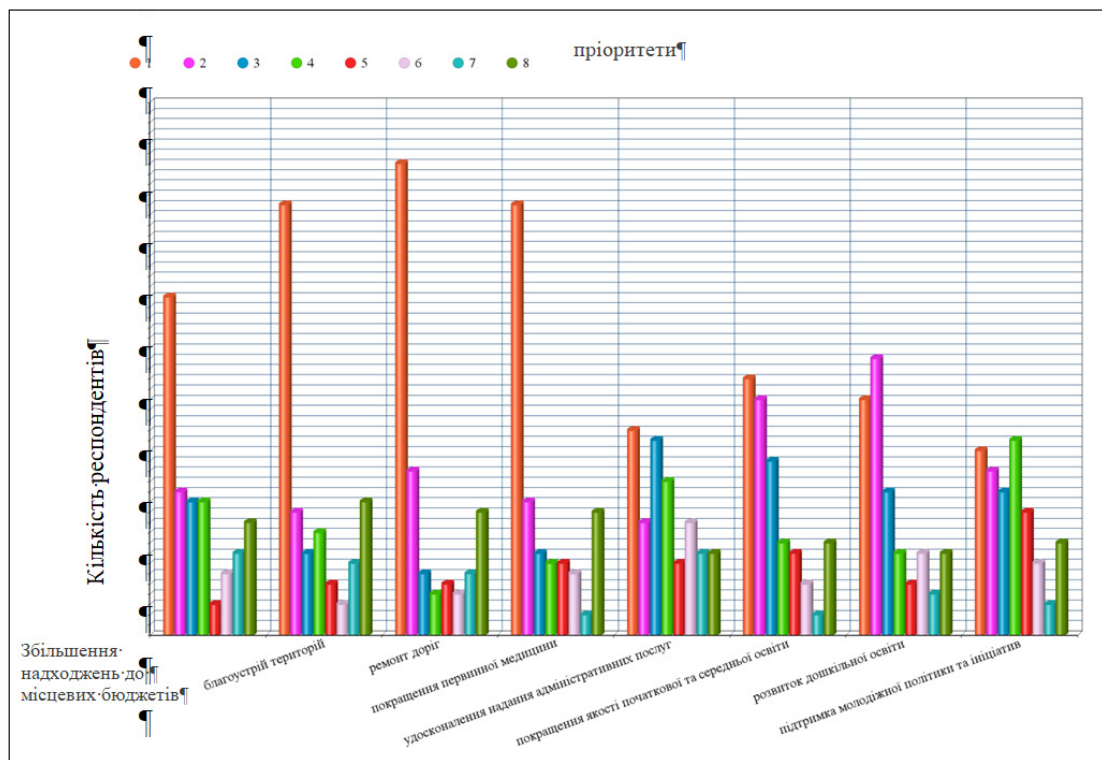
технічної допомоги, важко відповісти 21,5% респондентів, 17,6% опитаних знають про міжнародні програми технічної допомоги для підтримки розвитку місцевого самоврядування й орієнтуються в програмах, фондах та інституціях, 47,1% студентів розуміють, що таке міжнародні програми технічної допомоги, але, на жаль, не можуть назвати жодної програми, яка була б пов'язана з регіональним розвитком, децентралізацією або об'єднаними територіальними громадами.

Респонденти з усіх регіонів називали такі програми, як: DESPRO, DOBRE, UNDP, PULSE, U-LEAD, Підтримка політики регіонального розвитку в Україні (ППРПУ), проект «Пульс», «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» тощо. Найбільш обізнаними були студенти Київської області, найменшу кількість партнерських програм та інституцій назвали студенти із Закарпатської області.

У процесі дослідження ми зробили акцент на блок питань, пов'язаний із пріоритетними напрямами діяльності органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади. Респондентам пропонувалося оцінити певний список завдань, з якими мають справу органи

місцевого самоврядування, за шкалою від 1 до 8, де 1 – найбільш пріоритетне завдання, а 8 – проблема, яка не потребує негайного втручання органів місцевого самоврядування. Студентам пропонувалися такі напрями роботи, як: збільшення надходжень до місцевих бюджетів, поліпшення благоустрою територій, ремонт доріг та розвиток транспортної інфраструктури, покращення первинної медицини, удосконалення системи надання адміністративних послуг, покращення якості початкової та середньої освіти, розвиток дошкільної освіти, підтримка молодіжної політики та молодіжних ініціатив. На діаграмі 3 зображений загальний аналіз даних, отриманих від усіх респондентів. Як бачимо, молодь вважає, що найбільш пріоритетними задачами для вирішення органами місцевого самоврядування є ремонт доріг, благоустрій територій, покращення первинної медицини (розвиток ФАПів, амбулаторій тощо).

Якщо йдеться про регіональний зріз, зазначимо, що для респондентів із Закарпатської та Херсонської областей ключові пункти збігаються із загальними, для Київської області показники частково відрізняються, адже

Діаграма 3. Пріоритетні завдання для органів місцевого самоврядування

респонденти вважають, що, окрім покращення благоустрою та первинної медицини, варто звернути увагу на збільшення надходжень до місцевих бюджетів.

Якщо йдеться про регіональний зріз, зазначимо, що для респондентів із Закарпатської та Херсонської областей ключові пункти збігаються із загальними, для Київської області показники частково відрізняються, адже респонденти вважають, що, окрім покращення благоустрою та первинної медицини, варто звернути увагу на збільшення надходжень до місцевих бюджетів.

Висновки із проведеного дослідження.

Проблема комунікації органів місцевого самоврядування та населення є гострою та неординарною темою, особливо коли йдеться про таку категорію населення, як молодь. Наша ключова мета полягала в тому, щоб з'ясувати, наскільки молодь обізнана в основах реформи місцевого самоврядування, чи готова вона співпрацювати з місцевою владою, як оцінює ефективність роботи органів місцевого самоврядування. Ми опитали студентів трьох областей: Закарпатської, Київської та Херсонської.

Як показали результати дослідження, незважаючи на географічне положення регіонів, молодь має спільні погляди на розвиток місцевого самоврядування в умовах децентралізації. Варто зазначити, що в кожній області ключовими проблемами, якими першочергово мають вирішити органи місцевого самоврядування, є розвиток транспортної інфраструктури та покращення благоустрою територій. На жаль, маємо зауважити, що спільним для кожного регіону є той факт, що молодь не володіє достатньою кількістю якісної інформації про реформу, а також не розуміє повною мірою сутності децентралізації влади, отже, у кожному регіоні місцевому самоврядуванню доцільно проводити масштабну просвітницьку кампанію серед населення. Зауважимо, що більш обізнаними в даному питанні були рес-

понденти з Херсонської області, однак саме в цьому регіоні найменший серед опитаних відсоток переконаних у доцільності реформування місцевого самоврядування. Найбільш оптимістично щодо децентралізації влади налаштовані респонденти Київської області, вони також найактивніше співпрацюють з органами місцевого самоврядування, знають про регіональну та міжнародну співпрацю в межах програм міжнародної технічної допомоги. Найбільш пасивними та незацікавленими, за результатами опитування, виявилися студенти із Закарпатської області.

Також варто зазначити, що в усіх регіонах великий відсоток респондентів не визначилися зі ставленням до реформи та діяльності органів місцевого самоврядування. Це означає, що саме така категорія опитаних найбільш вразлива до інформаційних атак і провокацій, тому місцевому самоврядуванню варто переглянути принципи власної молодіжної політики та підтримки розвитку молодіжних ініціатив, аби зацікавити більшу кількість молоді у співпраці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Співпраця органів влади та інститутів громадянського суспільства у сфері державної молодіжної політики в Україні: наук. розробка / авт. кол.: Є. Бородін, І. Хохрякова, Т. Тарасенко та ін. К.: НАДУ, 2012. 56 с.
2. Олійник Я., Пістун М., Мельничук А. Про стратегію регіонального розвитку України: суспільно-географічний аспект. Економіка України. 2015. № 12. С. 39–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_12_5.
3. Степанець І. Зайнятість молоді в умовах децентралізації влади в Україні: суспільно-географічне дослідження. Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2017. Вип. 793: Географія. С. 41–46.
4. Степанець І. Теоретичні та нормативно-правові основи територіальної організації влади в Україні. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Географія». 2016. Вип. 28. № 3–4. С. 125–133.

УДК 911.375:314.116 (4–11)

Суптело О.С.,
аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

МІСТА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ ГЛОБАЛЬНИХ МІСТ (ДЕМОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ)

У статті здійснено аналіз демографічних аспектів розвитку міст України в контексті концепції глобальних міст. Вивчено основні демографічні критерії виділення міст як глобальних та представлено перелік потенційно можливих глобальних міст на території України, а саме такі міста, як: Київ, Харків, Одеса, Дніпро. Проаналізовано динаміку чисельності населення 4-х міст-мільйонників за період незалежності країни – 1991–2018 рр. Розраховано та проаналізовано динаміку частки населення у відповідних регіонах та країні загалом для потенційних глобальних міст за період дослідження. Здійснено групування міст за демографічними характеристиками в контексті концепції глобальних міст та визначено наявні глобальні міста (місто Київ); перспективні глобальні міста, що мають значний вплив у регіоні та країні (місто Харків); малоперспективні глобальні міста, що мають незначний вплив у регіоні та країні (міста Одеса та Дніпро).

Ключові слова: глобальні міста, глобальні міста України, демографічні аспекти, частка населення в регіоні, частка населення в країні.

В статье осуществлен анализ демографических аспектов развития городов Украины в контексте концепции глобальных городов. Изучены основные демографические критерии выделения городов как глобальных и представлен перечень возможных глобальных городов на территории Украины, а именно такие города, как: Киев, Харьков, Одесса, Днепр. Проанализирована динамика численности населения 4-х городов-миллионников за период независимости страны – 1991–2018 гг. Рассчитана и проанализирована динамика доли населения в соответствующих регионах и стране в целом для потенциальных глобальных городов за период исследования. Осуществлена группировка городов по демографическим характеристикам в контексте концепции глобальных городов и определены имеющиеся глобальные города (г. Киев); перспективные глобальные города, имеющие значительное влияние в регионе и стране (г. Харьков); малоперспективные глобальные города, имеющие незначительное влияние в регионе и стране (г. Одесса и г. Днепр).

Ключевые слова: глобальные города, глобальные города Украины, демографические аспекты, доля населения в регионе, доля населения в стране.

Suptelo O.S. CITIES OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE CONCEPT OF GLOBAL CITIES (DEMOGRAPHIC ASPECT)

The article analyzes the demographic aspects of the development of Ukrainian cities in the context of the concept of global cities. The main demographic criteria for the allocation of cities as global and the list of potentially possible global cities on the territory of Ukraine, namely, cities such as Kiev, Kharkiv, Odessa, and the Dnipro, are presented. The dynamics of the population of 4 cities-millionaires during the period of independence of the country – 1991–2018 years has been analyzed. The dynamics of the share of population in the respective regions and the country as a whole for potential global cities during the research period was calculated and analyzed. The grouping of cities according to demographic characteristics in the context of the concept of global cities is made and the existing global cities are identified (the city of Kyiv); promising global cities with significant influence in the region and the country (Kharkiv city); unpromising global cities with little influence in the region and country (the cities of Odessa and the Dnipro).

Key words: global cities, global cities of Ukraine, demographic aspects, share of population in region, share of population in country.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку суспільства та території всебічно пов'язані із процесами урбанізації, ріст рівня якої безпосередньо впливає на їх розвиток. Не складно простежити залежність рівня розвитку території від рівня її урбанізації: чим

вищий рівень урбанізації країни, тим вищий її рівень соціально-економічного розвитку. У цьому аспекті великий вплив мають так звані глобальні міста, які, концентруючи в собі колосальні ресурси: демографічні, економічні, політичні, інформаційні й інші,

зростають, створюючи певні полюси зростання та розвитку території відповідних регіонів. З огляду на критерії виділення глобальних міст і передумови їх виникнення [1], не підлягає сумніву той факт, що саме аналіз демографічних характеристик є однією з основних стадій вивчення глобальних міст.

Сучасні дослідники виділяють на території України лише одне глобальне місто – Київ (GaWC, 2016 р.) [16]. Зважаючи на стан розвитку нашої країни, соціально-економічну та політичну ситуації, що склалися, а також реалізацію поліцентричної моделі регіонального розвитку території [13], важливим є не лише вивчення вищезазначеного глобального міста, а й визначення можливих шляхів створення інших глобальних міст у країні. Саме великі міста України є головними претендентами на одержання статусу глобальних, а їх демографічна характеристика є першим кроком до створення алгоритму переходу даних міст у категорію глобальних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню глобальних міст присвячено низку досить ґрунтовних праць як вітчизняних, так і закордонних авторів. Більшість цих досліджень мають теоретичний складник і є основою для становлення концепції глобальних міст. Зокрема, як неодноразово зазначалося, С. Сассен (S. Sassen) у своїй роботі 1991 р. «Глобальне місто: Нью-Йорк, Лондон, Токіо» [11] вперше вжила термін «глобальне місто». Дана дефініція, за С. Сассен, відображає передусім економічну та фінансову роль міста в країні та світі, водночас велике значення має третинний сектор економіки цих міст. Масштабні дослідження глобальних міст також проводять П. Тейлор (P. Taylor) [17] і група Globalization and World Cities (GaWC) [16]. Під час дослідження глобальних міст зазначені автори акцентують увагу на корпоративних та інших фінансових послугах, що надаються в глобальних містах, та зайнятості населення у сфері послуг, а також якості життя міських жителів.

В. Глазичев у книзі «Урбаністика» (2008 р.) [2] звертає увагу на роль глобальних міст у трансформації національної економіки та її невідривний зв'язок із глобальною економікою. Ще одним дослідженням глобальних

міст з погляду економічного підходу є робота І. Вороніна 2009 р. «Формування глобальних міст як результат впливу процесів глобалізації й інформатизації на систему розселення» [1]. Автор зосередив увагу на виконуваних глобальними містами функціях та їхньому впливі на економічну сферу.

Особливості функціонально-просторової організації й аналіз типу архітектурно-планувальної структури глобальних міст на регіональному рівні досліджено в роботі Н. Гусевої «Особливості функціонально-просторової організації глобальних міст Східно-Європейського регіону» 2018 р. [7].

М. Слука у низці публікацій теж підкреслює надзвичайну роль глобальних міст у розвитку країни, їхній ґрунтовний потенціал та ресурси. У книзі «Геодемографічні феномени глобальних міст» 2009 р. [12] М. Слука дає вичерпну аналітичну характеристику глобальних міст світу, проте не розглядає глобальні міста в регіональному розрізі.

Більшість авторів наголошують у своїх дослідженнях на важливості економічної складової частини розвитку світових міст і наявності транснаціональних компаній. Що стосується демографічної ситуації, то її розглядають лише як один із чинників розвитку глобальних міст. Саме цей факт зумовлює актуальність дослідження демографічної ситуації глобальних міст. Водночас результати даних досліджень мало висвітлюють місце глобальних міст, розташованих на території України (м. Київ), їхні демографічні особливості розвитку та можливості виникнення інших глобальних міст.

Постановка завдання. Метою дослідження є встановлення особливостей демографічного розвитку міст України в контексті концепції глобальних міст у пострадянський період. Для досягнення мети поставлено такі завдання: визначити перелік міст України, які можна віднести до категорії глобальних міст; проаналізувати їхні демографічні особливості розвитку в аспекті концепції глобальних міст; виявити міста, для яких можливий перехід у категорію глобальних.

Дослідження великих міст України в контексті концепції глобальних міст передбачає використання системи методів, які дозволяють

оцінити демографічні процеси в них. Найбільш об'єктивно це можна зробити за допомогою математико-статистичного та порівняльно-географічного методів дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рівень розвитку України та її місце в регіоні дозволяє говорити про важливість дослідження її території, особливо в аспекті покращення сучасного стану. Поширення урбаністичних процесів і загальне збільшення ролі та впливу міст країни на її розвиток дозволяє шукати перспективи розвитку країни саме

завдяки зростанню міст, особливо виникнення глобальних міст.

За даними Державної служби статистики України, серед понад 27,7 тис. населених пунктів 460 є містами, що становить 1,55% [8]. Станом на 1 січня 2018 р. у містах проживає понад 69,2% населення країни [8].

Перспективні глобальні міста доцільно виділяти з переліку провідних міст України, якими можна вважати адміністративні центри регіонів, яких наразі налічується 22, та починати аналіз із демографічних аспектів і впливу цих міст.

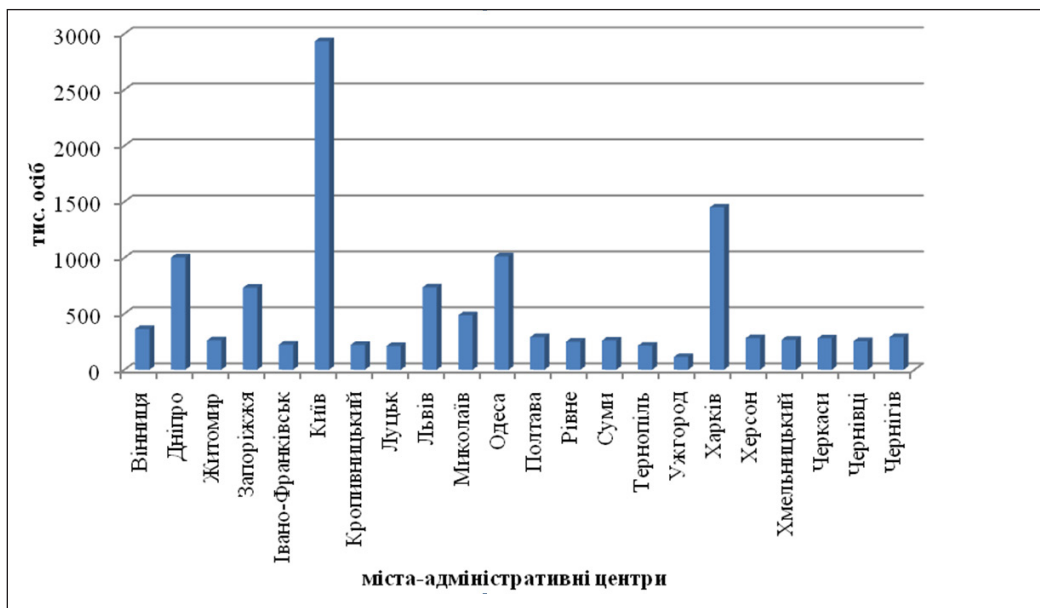

Рис. 1. Чисельність населення міст – адміністративних центрів України станом на 1 січня 2018 р. (побудовано автором за даними [8])

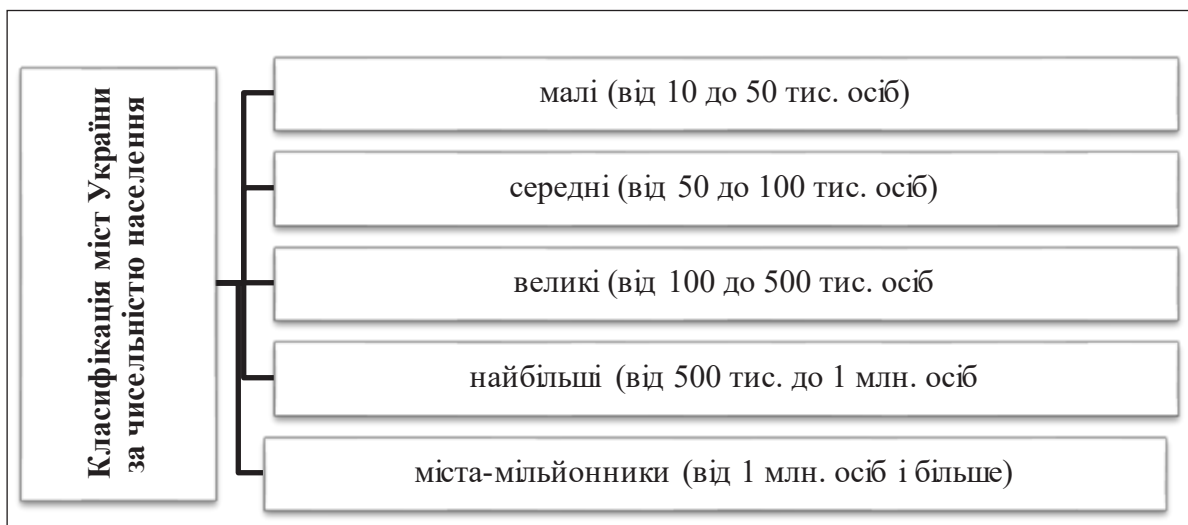

Рис. 2. Класифікація міст України за чисельністю населення (побудовано автором за даними [9; 15])

Станом на 1 січня 2018 р. найбільша чисельність населення зафіксована в місті Києві і становить 2 934 522 особи, а найменша – у місті Ужгороді (113 996 осіб) (рис. 1).

Основою урбаністичних досліджень є групування та класифікація населених пунктів і міст. Досить дискусійним питанням є класифікація міст за кількістю населення, адже надання статусу міста не має уніфікованого алгоритму та загальноприйнятих стандартів.

Для України законодавчо закріпленою вимогою для надання населеному пункту статусу міста є чисельність населення понад 10 тис. осіб. Тому, зважаючи на діапазон показників чисельності населення міст Укра-

їни (рис. 2), доцільним буде використання такої класифікації.

З погляду визначення поняття «глобальне місто», а саме, що це місто, яке акумулює в собі всі соціокультурні процеси і визначає динаміку соціокультурного розвитку, зміни світового простору в доцентровому напрямі, а також характер цієї динаміки, що посилюється від периферії до центру (за О. Матвєєвою) [17], можемо зробити висновок, що всі глобальні міста мають значну чисельність населення, особливо порівняно з рештою міст регіону.

Отже, зважаючи на вищезазначену класифікацію й основні тези концепції глобальних міст на території України, окрім раніше виділеного

Таблиця 1

Міста-мільйонники України (побудовано автором за даними [3–6])

Ранг за населенням на 1 січня 2018 р.	Місто	Площа, км ²	Чисельність наявного населення на 1 січня 1991 р., осіб	Чисельність наявного населення на 1 січня 2018 р., осіб	Темпи росту населення за період 1991–2018 рр., %	Темпи приросту населення за період 1991–2018 рр., %
1	Київ	847,66	2 643 400	2 934 522	111,01	11,01
2	Харків	350	1 622 800	1 449 512	89,32	– 10,68
3	Одеса	162,42	1 100 700	1 011 494	91,90	– 8,10
4	Дніпро	415	1 181 100	1 002 944	84,92	– 15,08

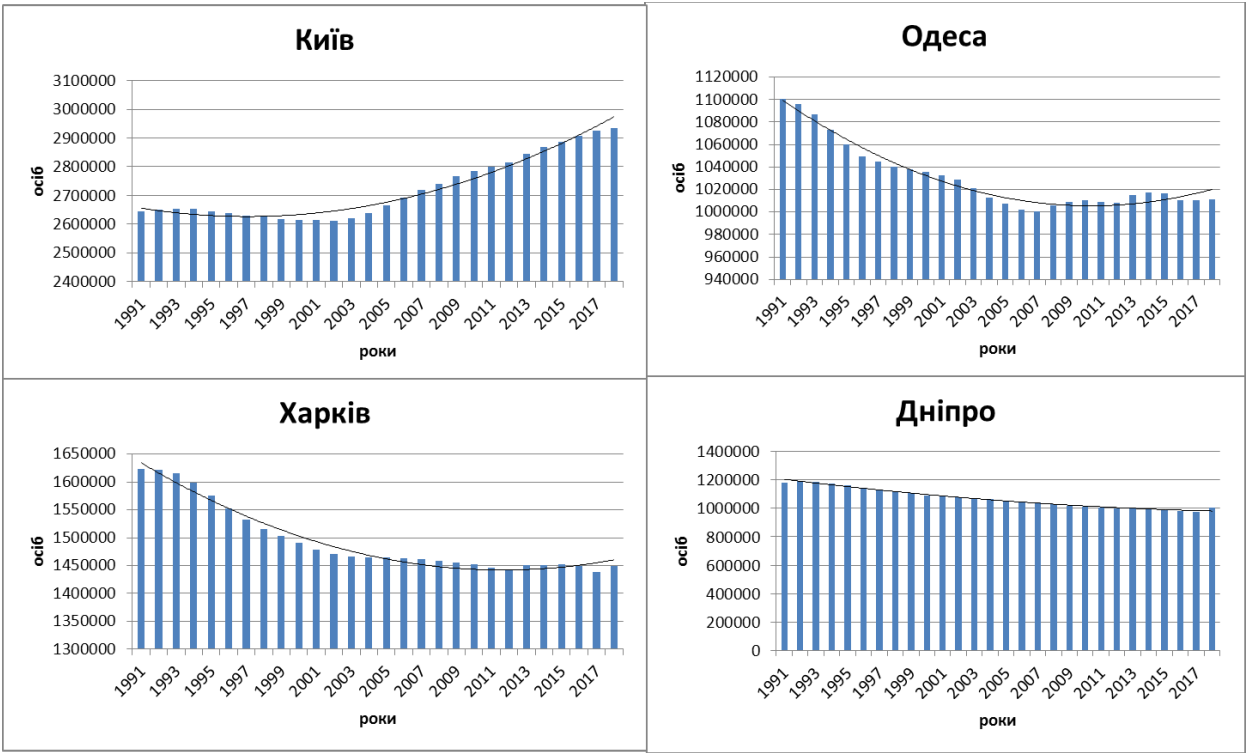

Рис. 3. Динаміка чисельності населення міст-мільйонників України за період 1991–2018 рр. (побудовано автором за даними [3–6])

групою GaWC [16] міста Києва, на нашу думку, перспективними містами можуть бути такі: Харків, Одеса, Дніпро. Це міста-мільйонники станом на 1 січня 2018 р. (табл. 1).

З вищезазначених міст, станом на 1 січня 2018 р., найбільша чисельність населення зафіксована в місті Київ – 2 934 522 особи, найменша – у місті Дніпрі (1 002 944 особи).

Аналізуючи динаміку чисельності населення (рис. 3) та показники темпів росту та приросту населення відповідних міст за період 1991–2018 рр. (табл. 1), бачимо, що лише

Києву протягом усього періоду дослідження притаманний постійний ріст населення.

Для Харкова характерне постійне зменшення чисельності населення та показників темпів приросту населення за період 1991–2018 рр. на – 10,68%. У Дніпрі за період з 1991 по 2017 рр. фіксується поступове скорочення чисельності населення на 6,9%, хоча 2018 р. чисельність населення міста зросла і порівняно з попереднім роком збільшилася на 3%.

Для динаміки чисельності населення міста Одеси за період дослідження характерне

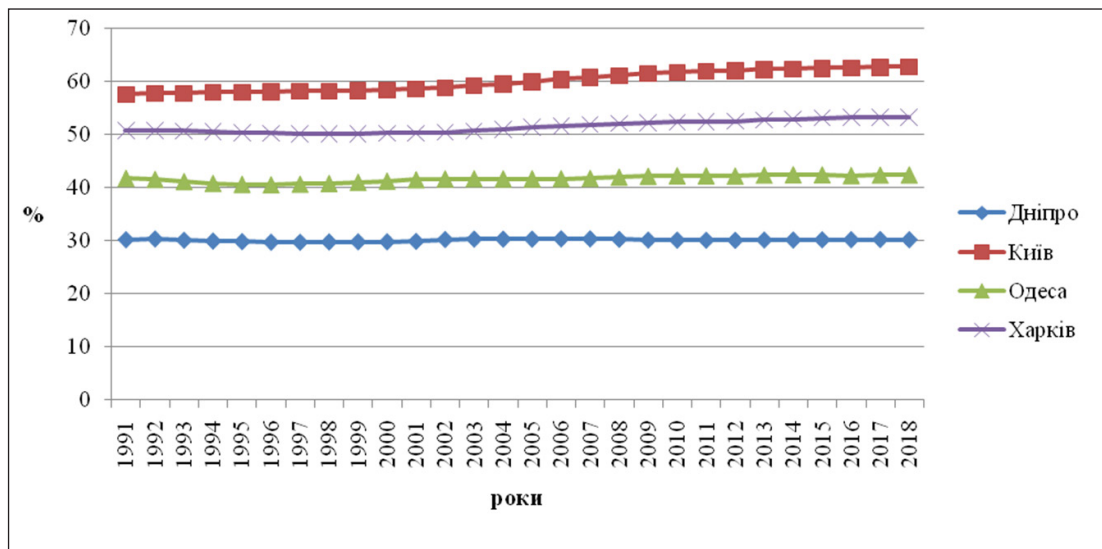

Рис. 4. Динаміка частки населення міст-мільйонників України в регіонах за період 1991–2018 рр. (побудовано автором за даними [3–6])

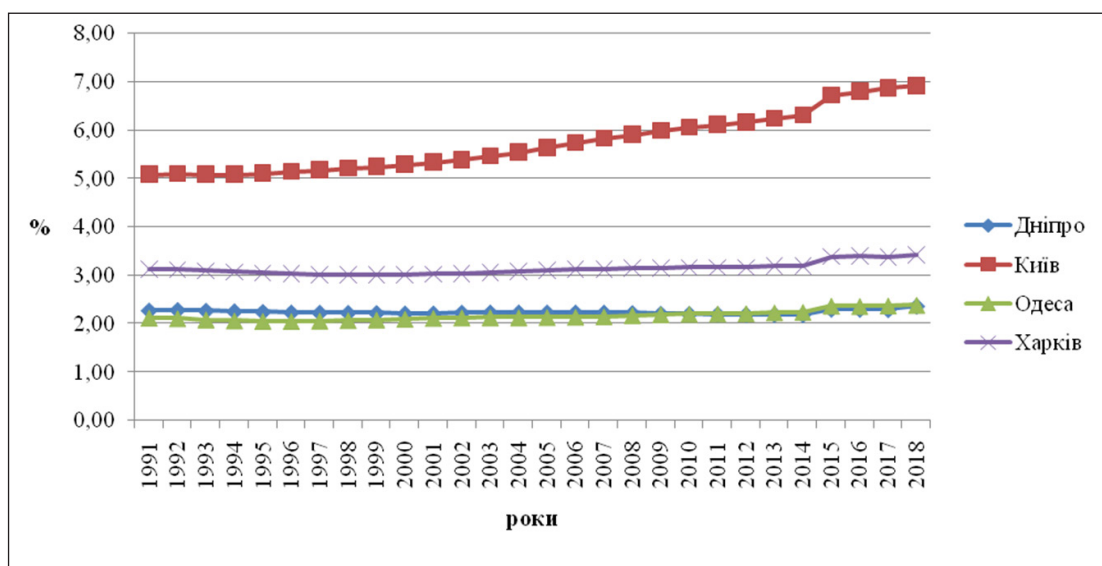

Рис. 5. Динаміка частки населення міст-мільйонників України в країні за період 1991–2018 рр. (побудовано автором за даними [3–6])

поступове скорочення, проте у 2007–2010 рр. зафіксоване незначне зростання з поступовим зменшенням даного показника до кінця досліджуваного періоду.

Для кожного з досліджуваних міст характерним є тренд до збільшення чисельності населення, що можна пояснити збільшенням показників міграційного руху населення, зумовленим ситуацією в країні.

У контексті концепції глобальних міст важливим критерієм виділення останніх є не лише значна чисельність населення міста, а і його роль у країні та регіоні. З погляду демографічних аспектів дослідження важливим є визначення частки населення міст у регіоні та країні.

Станом на 1 січня 2018 р. найбільшу частку в населенні регіону має місто Київ – 62,80%. За період дослідження даний показник постійно зростає з 57,59% 1991 р. до 62,80% 2018 р. відповідно. Постійне збільшення частки населення в регіоні за період дослідження зафіксовано і в Харкові – з 50,8% 1991 р. до 53,40% 2018 р. (рис. 4).

Значно менші показники частки населення в регіоні характерні для Одеси – 42,42% та Дніпра – 30,22%. За період дослідження даний показник в Одесі і Дніпрі збільшився в межах майже 0,7%, натомість у Харкові – на 2,6%, а в Києві – на 5,2%.

Це свідчить про значну роль Києва та Харкова в розвитку відповідних регіонів. Натомість можна стверджувати, що в Одеській і Дніпропетровській областях адміністративні центри Одеса та Дніпро, хоч і є найбільшими населеними пунктами, проте неістотно впливають на систему розселення населення, їхня частка в населенні регіону свідчить про поліцентричність розвитку відповідних регіонів.

З погляду концепції глобальних міст та її засновника С. Сассена (S. Sassen) [11], окрім регіонального значення, глобальні міста повинні глобально впливати на всі сфери діяльності суспільства, зокрема це стосується демографічних аспектів розвитку. Найбільш повно даний чинник розвитку міст як глобальних може описати показник частки населення в країні.

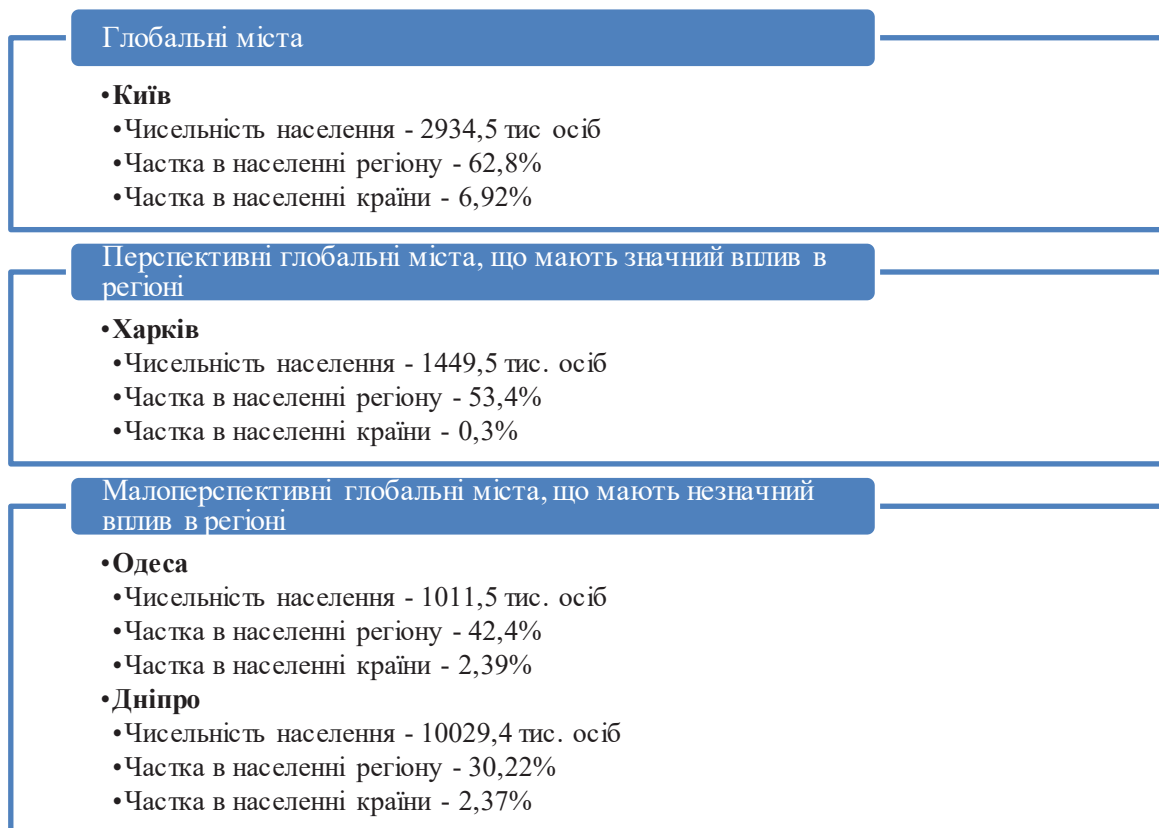

Рис. 6. Групування міст-мільйонників України за демографічними характеристиками в контексті концепції глобальних міст (побудовано автором за даними [13–16])

Що стосується частки населення міст-мільйонників у країні, то також найбільші показники станом на 1 січня 2018 р. фіксуються в місті Києві – 6,92%, натомість у Харкові – 3,42%, в Одесі – 2,39%, у Дніпрі – 2,37% (рис. 5).

За період дослідження даний показник для всіх досліджуваних міст також зростає. Максимально зафіксоване зростання за період 1991–2018 рр. для міста Києва – 1,83%, а мінімальне для міста Дніпра – 0,09%. Незначне зростання також зафіксовано для Харкова – 0,30% й Одеси – 0,27%.

Зважаючи на проведений аналіз демографічних аспектів розвитку міст-мільйонників України в контексті концепції глобальних міст, досліджувані міста можна поділити на три групи (рис. 6):

Висновки із проведеного дослідження.

Аналіз демографічних аспектів міст України в контексті концепції глобальних міст, відповідно до поставлених завдань дослідження, дозволяє зробити такі висновки.

Зважаючи на чисельність населення та динаміку зміни даного показника, досліджено 4 міста-мільйонники, для яких можлива трансформація в категорію глобальних міст.

В аналізі демографічних особливостей досліджуваних міст варто підкреслити провідне місце Києва в розподілі населення у відповідному регіоні та країні загалом, а також значну чисельність населення в ньому.

Зважаючи на вищезазначений аналіз і основні положення концепції глобальних міст, що стосуються демографічних аспектів, місто Київ, безумовно, підтверджує свій статус глобального міста [16], а також виявлені перспективи Харкова в переході до категорії глобальних міст. Для решти досліджуваних міст такий перехід є малоімовірним.

Отже, серед наявного переліку провідних міст України до потенційно глобальних, за результатами дослідження демографічних аспектів розвитку, доцільно віднести лише Київ і Харків, проте подальший глибокий та комплексний аналіз інших чинників становлення та розвитку міст України в контексті концепції глобальних міст може змінити даний висновок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Воронін І. Формування глобальних міст як результат впливу процесів глобалізації й інформатизації на систему розселення. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «География». 2009. Т. 22 (61). № 2. С. 167–172. URL: http://sn-geography.crimea.edu/arhiv/2009/uch_22_2g/020_voron.pdf.
2. Глазычев В. Урбанистика. М.: Европа, 2008. 220 с.
3. Головне управління статистики у Дніпропетровській області. URL: <http://www.dneprstat.gov.ua/>.
4. Головне управління статистики у м. Києві. URL: <http://www.kiev.ukrstat.gov.ua/>.
5. Головне управління статистики в Одеській області. URL: <http://od.ukrstat.gov.ua/index.html>.
6. Головне управління статистики у Харківській області. URL: <http://kh.ukrstat.gov.ua/>.
7. Гусева Н. Особенности функционально-пространственной организации глобальных городов Восточно-Европейского. Магилёвські меридиан: науковий часопис. 2018. С. 58–65.
8. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Дорошенко Л. Демографія: навчальний посібник для студентів вузів. К.: МАУП, 2005. 112 с.
10. Матвеева О. Глобальные города – города, меняющие социально-культурное пространство. Вестник науки Сибири. 2015. № 1 (16). С. 93–97.
11. Сассен С. Глобальный город: Нью-Йорк, Лондон, Токио. Princeton University Press, 1991. 410 с.
12. Слуга Н. Геодемографические феномены глобальных городов: Ойкумена. Смоленск, 2009. 317 с.
13. Суптелю О., Гусева Н. Розподіл міст України за їх питомою вагою в населенні регіонів в аспекті переходу до поліцентричного регіонального розвитку. Регіон – 2016: суспільно-географічні аспекти: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Харків, 14–15 квітня 2016 р.) / гол. ред. колегії Л. Немець. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. С. 121–124.
14. Суптелю О. Суспільно-географічні передумови виникнення глобальних міст. Другі Сумські наукові географічні читання: зб. матеріалів Всеукр. наук. конф. (м. Суми, 10–12 листопада 2017 р.). Суми, 2017. С. 42–45.
15. Топчієв О. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: навчальний посібник. Одеса: Астропринт, 2005. 632 с.
16. Globalization and World Cities. URL: <http://www.lboro.ac.uk/gawc/couro1.html>.
17. Taylor P. The New Geography of Global Civil Society: NGOs in the World City Network. GaWC Research Bulletin. 2004. № 144.

УДК 323.173(913.4)

Філоненко І.М.,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Ріпа В.М.,
студент географічного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СУЧАСНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ СЕПАРАТИЗМУ

У процесі написання статті розкрито та проаналізовано основні підходи щодо визначення сутності сепаратизму. Розглянуто й згруповано причини та передумови виникнення сепаратистських рухів. Вивчено пропонувані різними авторами критерії класифікації сепаратизму та розроблено узагальнену схему різновидів сепаратизму з урахуванням причин активізації сепаратистських рухів, інтенсивності й форм проявів цього явища, територіальної ознаки, ступеня відкритості, груп страйкарів та вимог, які вони висувають.

Ключові слова: сепаратизм, сецесія, самовизначення, класифікація, причини сепаратизму, різновиди сепаратизму.

В процессе написания статьи раскрыты и проанализированы основные подходы к определению сущности сепаратизма. Рассмотрены и сгруппированы причины и предпосылки возникновения сепаратистских движений. Изучены предлагаемые различными авторами критерии классификации сепаратизма и разработана обобщенная схема разновидностей сепаратизма с учетом причин активизации сепаратистских движений, интенсивности и форм проявлений этого явления, территориального признака, степени открытости, групп забастовщиков и выдвигаемых ими требований.

Ключевые слова: сепаратизм, сецессия, самоопределение, классификация, причины сепаратизма, разновидности сепаратизма.

Filonenko I.M., Ripa V.M. MODERN SCIENTIFIC APPROACHES TO SEPARATISM STUDY

During writing the article, the main approaches to determining the essence of separatism are revealed and analyzed. Considered and grouped the reasons and preconditions for the emergence of separatist movements. The criteria of classifying separatists proposed by different authors were studied and a generalized scheme of the types of separatism was developed taking into account the reasons for the intensification of separatist movements, the intensity and forms of manifestations of this phenomenon, territorial character, degree of openness, groups of strikers, and the requirements that they put forward.

Key words: separatism, secession, self-determination, classification, causes of separatism, varieties of separatism.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку світового співтовариства на тлі поглиблення інтеграційних процесів, що супроводжуються зближенням країн, формуванням великих багатонаціональних утворень, спостерігаємо водночас активізацію рухів за самовизначення й незалежність, політику відокремлення (з різних причин) частин деяких держав із метою створення нових суверенних країн або ж автономій. У зв'язку із цим на різних континентах та в різних країнах існує низка проблем, серед яких однією з найскладніших і найактуальніших є сепаратизм, що часто зумовлює політичну дестабілізацію

держав та виникнення локальних конфліктів і протистоянь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сепаратизм – явище не нове, на сьогодні існує чимало напрацювань стосовно його дослідження, зокрема, аналізу чинників, що його зумовлюють, можливих наслідків, способів розв'язання конфліктів. Вивченням проблеми сепаратизму займалися багато авторів. Цінним теоретичним підґрунтям нашого дослідження слугували наукові положення публікацій, присвячених визначенню сутності сепаратизму, його причин і різновидів, В.В. Дівак, Є.В.Рябініна, І.О.Рафальського, Р.М.Ключника,

Л.В. Адамян, Н.І. Романюка, М. Спенсер та інших авторів.

Постановка завдання. Мета статті – на основі аналізу різних наукових підходів розглянути сутність поняття «сепаратизм», розробити узагальнені класифікації різновидів сепаратизму та причин його виникнення.

Виклад основного матеріалу. Ще із часів середньовіччя великі феодалні держави робили спроби окупувати чи анексувати чужі території, спершу провокуючи серед їх населення сепаратизм (лат. *separatus* – відокремлення, *separare* – розділяти, відділяти; англ. *separates* – окремих). Такі провокації були одними з найефективніших шляхів подальшого заволодіння чужими територіями, адже акцент робили на етносах, які мешкали на відповідних територіях і вважали себе їх господарями раніше, ніж, скажімо, домінуючі нації, які з'явилися на цих територіях пізніше та відрізнялися своїм соціальним устроєм.

На сьогодні існує велика кількість різних тлумачень і пояснень терміна «сепаратизм». Його розглядають як «політику і практику відокремлення, відділення аборигенного, тубільного субетносу поліетнічної держави із частиною належної цьому етносу території» [1]; як «відділення частини території (сецесію) держави з метою створення суверенної країни, дезінтеграцію держави, перехід до складу іншої держави (іредентизм) чи набуття статусу дуже широкої автономії» [2]; як «рух, спрямований на відокремлення від держави частини її території та населення» [3]. Автори економічного словника вважають сепаратизм «політикою регіональної економіки, прагненням створити свій незалежний ринок, одержати повну економічну самостійність та незалежність від центру» [4]. Енциклопедія із соціології тлумачить це явище як «прагнення відокремитись від більшості в питаннях віри та політики, рух за самостійність певної групи, організації» [5]. В.В. Дівак вважає за доцільне пояснювати сутність сепаратизму теорією, політикою та практикою відокремлення частини державної території з метою створення нової самостійної країни або одержання статусу широкої автономії [6]. Сучасний сепаратизм розглядають також як «форму політичної опозиції» етнічної меншості політичній владі держави, яка являє

собою домінуючий етнос і «спосіб вирішення суперечностей між етнічною меншістю та політичною владою шляхом виведення частини території, населенням якої є ця меншість» [7]; як «політичну програму та насильницькі дії щодо самовизначення, коли кожна етнічна спільнота повинна мати власну державно оформлену територію» [8]. Офіційна ж термінологія найчастіше розглядає сепаратизм як будь-яку діяльність, спрямовану на дезінтеграцію держави або порушення її територіальної цілісності.

Тобто єдиного тлумачення сутності поняття «сепаратизм» дослідники не пропонують: одні надають йому широкого значення, а інші розглядають у вузькому розумінні. Як бачимо, часто сепаратизм ототожнюють із сецесією, іноді – з бажанням нації до самовизначення, хоча багато науковців говорять про необхідність чіткого розмежування цих понять. Так, В.В. Дівак зауважує, що поняття «сепаратизм» є ширшим, ніж сецесія, оскільки воно стосується не лише відокремлення, а й послаблення на певній території контролю центральної влади, різних випадків відчуження від неї, прагнення до автономії, федералізації [6]. Сецесія ж, на переконання науковця, є вузьким поняттям вузьким та означає «вимогу формального виходу з держави, розриву зв'язків із центральною владою з боку якоїсь частини державного утворення на підставі прагнення до створення суверенної держави» [6]. І.О. Рафальський розглядає сецесію як форму політичного сепаратизму та політичний процес, у ході якого від державного утворення відокремлюється певна його частина, у межах якої створюється нова держава [9]. Дослідник навіть виділив фази розвитку сецесійного руху – латентну, фазу радикалізації, фазу формування руху, розроблення ідеології, зростання руху та інституціалізації.

Таким чином, сецесію можна вважати однією з фаз розвитку сепаратизму або однією з його форм. Її нарівні з інкорпорацією (добровільним об'єднанням однієї нації з іншою в межах однієї держави, проте з правом самостійно вирішувати національно важливі питання [8]) та автономізацією розглядають також як одну з форм реалізації права на самовизначення.

У свою чергу самовизначення тлумачать як «право кожного народу на визволення чи об'єднання та утворення власної самостійної держави або добровільне влаштування взаємин з іншими державами на основі федерації чи автономії» [8], як принцип, за яким кожна нація природно має право на вільне облаштування свого громадського й політичного життя, визначення форми свого правління. Реалізація цього права національними меншинами – спільнотами людей зі своїм мовним, культурним, побутовим укладом (середовищем), що через різні історичні обставини відкололись від своєї основної нації та проживають в іншому етнічному оточенні на території іншої держави, – може бути проблематичною й провокувати активні сепаратистські настрої та рухи, які за умови відсутності правового визначення порушення будь-яких прав цих меншин є нелегальними. Право на самовизначення визнане в міжнародному праві, статуті Організації Об'єднаних Націй, заключному акті Організації з безпеки і співробітництва в Європі, проте право на відокремлення перебуває поза нормами міжнародного права [9]. Однак якщо уряд певної держави проводить політику дискримінації й масштабного порушення прав національних меншин, у тому числі на користування досягненнями своєї культури, сповідання своєї релігії, використання своєї мови в щоденному житті й побуті, участі в громадсько-політичному житті цієї держави, то рухи щодо відокремлення можуть бути цілком виправданими. Водночас варто зазначити, що так звані субетноси мігрантів на створення свого окремого територіального осередку (локації) за рахунок територій титульної нації чи територій історичних субетносів права не мають, хіба що можуть мігрувати до «материнської держави етнічного походження» [8].

Тобто право на самовизначення також не є тотожним сепаратизму, його можна розглядати, скоріше, як передумову сепаратизму, адже право на територіальне відокремлення зазвичай ґрунтується на апеляції до права народу на самовизначення [1].

Хоча в більшості випадків у сепаратизмі вбачають певну загрозу, що зумовлює загострення конфліктів, виникнення локальних воєн, дестабілізацію, дезінтеграцію держави та пору-

шення балансу геополітичної безпеки в тих чи інших регіонах, деякі дослідники однозначну оцінку сепаратизму як негативному явищу не дають, наголошуючи на тому, що він має також позитивні функції, оскільки є «одним із засобів реалізації економічних, політичних, соціальних, духовних, мовних інтересів етносу» [10], який зазнає утисків і дискримінації в різних сферах (політичній, економічній, культурній тощо). Н.І. Романюк, підтримуючи думку українського дослідника С.М. Блавацького, зазначає: «Об'єктивна реальність глобалізованого світоустрою вимагатиме перерозподілу сучасних країн на нові територіальні утворення» [10]. Тобто сепаратизм можна розглядати і як намагання порушити цілісність держави, і як прагнення до державотворення. Є.В. Рябінін у роботі «Типи та причини прояву сепаратизму: теоретичний аспект» [7] навіть порівнює ситуацію з нещасливим шлюбом, у якому один із подружжя пригнічує іншого, а розлучення є вирішенням проблеми та початком нового життя, а не катастрофою. Так і етнос після відокремлення не зникне, а може надалі самостійно й успішно розвиватися з подальшою інтеграцією у світове співтовариство.

Причин сепаратизму виділяють декілька, вони в різних співвідношеннях більшою чи меншою мірою можуть впливати на формування сепаратистських настроїв. В.В. Дівак [6] та Р.М. Ключник [11] вважають, що виникнення сепаратистського руху можливе за наявності двох умов – дискримінації етнічної спільноти з боку державної влади та формування активної політичної еліти, здатної очолити цей рух. Причому вчені наголошують також на можливості політичної дискримінації, яка полягає в позбавленні певного етносу порівняно з домінуючою більшістю політичних прав, та економічної дискримінації, що полягає в перетворенні певної частини території на так званого внутрішнього донора, «внутрішню колонію».

Американський дослідник Мета Спенсер головною причиною, що зумовлює виникнення сепаратизму, називає національну ідентичність [12]. О.О. Цебенко в роботі «Ідеологічні засади сепаратизму» [13] зазначає: «Ідеологія сепаратизму повинна спиратись на історичний досвід незалежності нації, що мала місце в даному регіоні <...> або ж на незалежність ідентичних

територій чи близьких за походженням етносів». При цьому вчений вважає, що прибічники націоналістичних ідей можуть домовитися з представниками центральної влади, виторгувавши певного рівня автономію для своєї нації чи регіону. Є.В. Рябінін вбачає причину сепаратизму в поділі світу після Другої світової війни між країнами-переможницями, які згодом проводили військові кампанії або підтримували певні протестні (протиборчі) сили, щоб відстояти свої інтереси в тих чи інших регіонах, а також у неправильному встановленні кордонів, зокрема, фактичному відірванні деяких етнічних груп від свого етносу та приєднанні їх до країн, у яких більшість складалася з представників іншого народу [7]. Також дослідник вважає, що сепаратизм ґрунтується на основі націоналізму та визначає політичні процеси, що відбуваються в тій чи іншій державі або регіоні, наводячи при цьому приклад європейських країн, до парламенту яких проходять праворадикальні політичні сили, що мають значний вплив на національну політику. Він виділяє чотири хвилі етнічних конфліктів: дві сталися у минулому столітті; кінець третьої хвилі спостерігається сьогодні, коли завершується проектування середовища міжнародної безпеки й кожна держава повинна визначитися щодо системи безпеки, до якої вона хоче приєднатися, що у свою чергу може зумовити появу внутрішньонаціональних протиріч через відмінності в баченні різними етносами однієї держави її геополітичного вектора; четверту хвилю можуть викликати завершальні етапи політичного, фінансово-економічного, ідеологічного та цивілізаційного структурування світу.

Багато авторів доводять особливий вплив на сепаратизм політичних чинників. Так, основними причинами сепаратизму можуть бути підміна чи розширене трактування правових підстав на законний сепаратизм [1]. Існує думка, що сепаратизм може виникнути «абсолютно ні з чого, не ґрунтуючись на релігійних, расових чи інших межах», просто певні уявлення про деякі особливості регіону або належність етносу до певної окремої спільноти часто є «вигаданими або спеціально сконструйованими кимось» [14]. Ці позиції підтримує С.Ю. Римаренко, зауважуючи, що за наявності історичних, соціально-політичних, етнічних,

релігійних передумов будь-який гостро напружений сепаратистський рух має своїх «авторів» – ініціаторів та організаторів протесту [15]. Тобто будь-які передумови спрацьовують тоді, коли виникають сили, метою яких є використання таких передумов у своїх інтересах, і ці сили, перебуваючи в сприятливому середовищі, можуть впливати на ситуацію. Також як важливий чинник дослідник виокремлює підтримку сепаратистських рухів місцевим населенням і зовнішніми силами, оскільки, на його переконання, це дає можливість з'ясувати актуальність або ж, навпаки, надуманість проблеми, адже кожна з організацій має свій бюджет і спонсорів, які фактично й формують чи впливають на її ідеологію, діяльність та подальший розвиток. Є.В. Рябінін зі свого боку доводить важливість політичних факторів, наголошує на тому, що повернути увагу можна, лише якщо заполітизувати культурну й етнічну ідентичність, особливо роблячи акцент на недолугості центральної влади щодо цього народу. Учений вважає: «Політичні сили еліти нав'язують суспільству думку про те, що треба боротися за незалежність, оскільки вона принесе добробут» [7].

Дослідники визначили декілька чинників, що зумовлюють сепаратизм. Так, Н.І. Романюк наголошує на ідеологічних, зовнішньополітичних, внутрішньополітичних, релігійно-етнічних, релігійних, етнічних, расових, економіко-географічних причинах [10]; І.О. Рафальський вказує на історичні, соціокультурні, демографічні, економічні, політичні, територіальні причини сепаратизму [9]; Л.В. Адамян як такі причини бачить взаємні територіальні претензії етносів, економічні, політичні, демографічні, соціокультурні та історичні чинники [16].

З огляду на наведені думки науковців усі причини сепаратизму можна об'єднати в декілька основних груп (див. табл. 1).

Зазвичай у державах і регіонах, для яких актуальною є проблема сепаратизму, найбільш вагомими й визначальними можуть бути одна-дві причини цього явища з тієї чи іншої групи, наприклад, якісь із соціокультурних причин (етнічні, релігійні, лінгвістичні), територіальних або історичних; проте їх вплив на активізацію сепаратистського руху можуть

посилювати, зокрема, причини економічні або політичні.

Сепаратизм – явище історичне, яке може виникати, як уже зазначалося, на підставі різних

причин, що деякі дослідники й вважають ознакою, за якою можна виділяти його види. Так, на думку упорядників Вікіпедії, основними причинами сепаратизму є етнопонаціональні, регіональні,

Таблиця 1

Причини сепаратизму

№	Групи причин	Різновиди причин для кожної групи
1	Територіальні (взаємні територіальні претензії етносів)	<ul style="list-style-type: none"> – наявність регіону, де компактно проживає певна частина нації, об'єднана потужними історичними, культурними, ментальними цінностями, відмінними від загальноприйнятих у цій країні; – нечіткість існуючих кордонів або їх відсутність; – довільна зміна кордонів; – проведення нової демаркації між етносами; – повернення на батьківщину раніше депортованого народу; – насильницьке включення території етносу до сусідньої держави або її розчленування між різними державами
2	Економічні	<ul style="list-style-type: none"> – думки про недостатню увагу уряду до економічно більш відсталих багатонаціональних державних утворень із низьким рівнем життя національних (релігійних) меншин усередині цих утворень та мрії про краще самостійне життя; – небажання економічно розвинених регіонів підтримувати економічно відсталі регіони країни
3	Демографічні	<ul style="list-style-type: none"> – нерівномірність розміщення населення в багатонаціональних державах; – порівняно високий приріст народонаселення певних етнічних груп; – відмінності в расовому складі населення
4	Соціокультурні	<ul style="list-style-type: none"> – протиріччя, пов'язані з відмінностями в мові, традиціях, звичаях; – релігійні відмінності між регіонами однієї країни та загроза безпосередньому існуванню меншини, яка сповідує іншу релігію; – утиски й обмеження інших цінностей етносу; – прагнення етносу отримати автономію, розширити її або домогтися статусу незалежної країни
5	Історичні	<ul style="list-style-type: none"> – особливості історичного минулого етносів; – минулі реальні чи удавані образи, що зберігаються в пам'яті етносу на підсвідомому рівні
6	Ідеологічні	<ul style="list-style-type: none"> – доктрина самовизначення народів, що стала нормою міжнародного права в 1919 р. згідно з Версальською дипломатичною системою
7	Політичні	<p><i>внутрішні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – боротьба за владу між різними політичними силами чи етнічними групами на місцевому, регіональному й державному рівнях, прагнення регіональних еліт до влади; – боротьба за власний політичний статус у межах єдиної держави або за повну незалежність; – помилки, прорахунки, зловживання центральної влади, які погіршують становище окремих етнічних чи конфесійних спільнот; – пошук форм дискримінації (культурної, мовної, економічної), яких регіон начебто зазнає з боку центральної влади; <p><i>зовнішні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – міжнародна атмосфера або положення в регіоні; – вплив певних держав і міжнародних терористичних організацій із метою підпорядкування й експлуатації ресурсів та населення відокремлених псевдосепаратизмом регіонів; – підтримка сепаратистів із боку «наддержав» і сильніших сусідніх країн із метою опанування геополітично важливими районами та економікою окремих регіонів тощо; – контроль із боку зацікавленої сусідньої держави над засобами масової інформації проблемного регіону

Примітка: складено за [1; 9; 10; 16]

культурно-релігійні відмінності, і на підставі цього вони виділяють політичний, расовий, етнічний види сепаратизму [1]. В.В. Дівак у роботі «Сепаратизм як феномен сучасної політики» зазначає, що найбільш поширеним у сучасному світі є етнічний сепаратизм, обґрунтовуючи це намаганням більшості етносоціальних спільнот скористатися правом на самовизначення та «реалізувати його аж до створення власної держави» [6]. М.М. Басараб вважає найбільш поширеним етнічний сепаратизм, що розвивається на основі «прагнення етнічної групи виділитися із загальної держави», і пропонує розглядати його в двох формах – відкритій, коли засобами реалізації сепаратистських ідей є публічні дії (відкриті заяви, протести, протистояння), та прихованій, коли як основні засоби й методи реалізації намірів сепаратистів використовуються дії непублічні (наприклад, підпільна та анонімна терористична діяльність, застосування тиску на своїх опонентів шляхом залучення третіх сторін) [17].

Упорядники Вікіпедії зазначають, що сепаратизм можна розрізнити за особливостями його перебігу в розвинених країнах та країнах, що розвиваються, а також за групами страйкарів і вимогами, які вони висувають, виділяючи при цьому три види сепаратизму – виступи еліт (зумовлюються потребою у владі), виступи середніх прошарків (зумовлюються обмеженнями національних прав) та виступи нижчих верств населення (найчастіше зумовлюються значним розривом у соціальному становищі) [1].

Є.В. Рябінін пропонує розрізнити види сепаратизму за трьома ознаками:

1) залежно від причин, що сприяють його активізації, виділяючи при цьому сепаратизм на культурній, релігійній, економічній, ідеологічній, етнічній, політичній, цивілізаційній основі;

2) залежно від ступеня (інтенсивності) його прояву: активний (активні виступи етнічних груп за відокремлення від держави з використанням політичної діяльності або військових дій), поміркований (вимоги етносом особливого статусу для себе, наприклад, автономії в межах єдиної держави) і пасивний (етнос має невдоволення від перебування в складі відповідної держави, проте й вимог центральному керівництву не висуває);

3) з опертям на думку М.М. Басараб дослідник виділяє також сепаратизм відкритий (представники етносу роблять відкриті заяви про наміри

відокремитись) та закритий (етнос із різних причин, наприклад, тиску з боку центральної влади або розуміння своїх реальних шансів на формування успішної в плані соціально-економічного розвитку самостійної країни, не наважується відкрито говорити та дискутувати про можливість виходу зі складу держави) [7].

Є.В. Рябінін [7], Л.В. Адамян [16] та упорядники Вікіпедії [1] доводять також важливість типізації сепаратизму за географічною ознакою, виділяючи при цьому західноєвропейський, східноєвропейський, близькосхідний, азійський, африканський та американський його різновиди.

Н.І. Романюк пропонує розрізнити сепаратизм залежно від форм його прояву:

1) сецесія як найбільш небезпечна форма, оскільки її наслідком є відділення частини території з метою створення власної держави;

2) іредентизм – рух за приєднання до держави частини території, що належить іншій державі (анексія), метою якого є об'єднання розділеного етносу або повернення територій, які колись були її володіннями;

3) автономізація (деволюція) (від грец. *autonomia* – незалежність), за якої регіони всередині держави вимагають та отримують політичну владу й закріплене в загальнодержавній конституції право на самостійне управління, вирішення деяких державних питань і найширшу автономію;

4) еноліз – відділення території з метою її приєднання до держави, де проживає одноетнічне населення, тобто возз'єднання етносів [10].

Крім причин сепаратизму, І.О. Рафальський визначає також сторони («акторів»), які є учасниками сепаратистських, зокрема сецесіоністських, рухів або впливають на них. Це так звані внутрішні актори:

– держава, на території якої діє відповідний рух і групи з активними сепаратистськими настроями, а також зовнішні актори, до яких дослідник відносить держави та міжнародні організації, які підтримують цілісність держави, де є проблема сепаратизму;

– державні та міжнародні організації, які виконують роль посередників, проте безпосередньо в конфлікт не втручаються, і держави, що надають підтримку сепаратистському руху [9].

У свою чергу Н.І. Романюк зауважує: «Сторонами етнополітичного сепаратистського

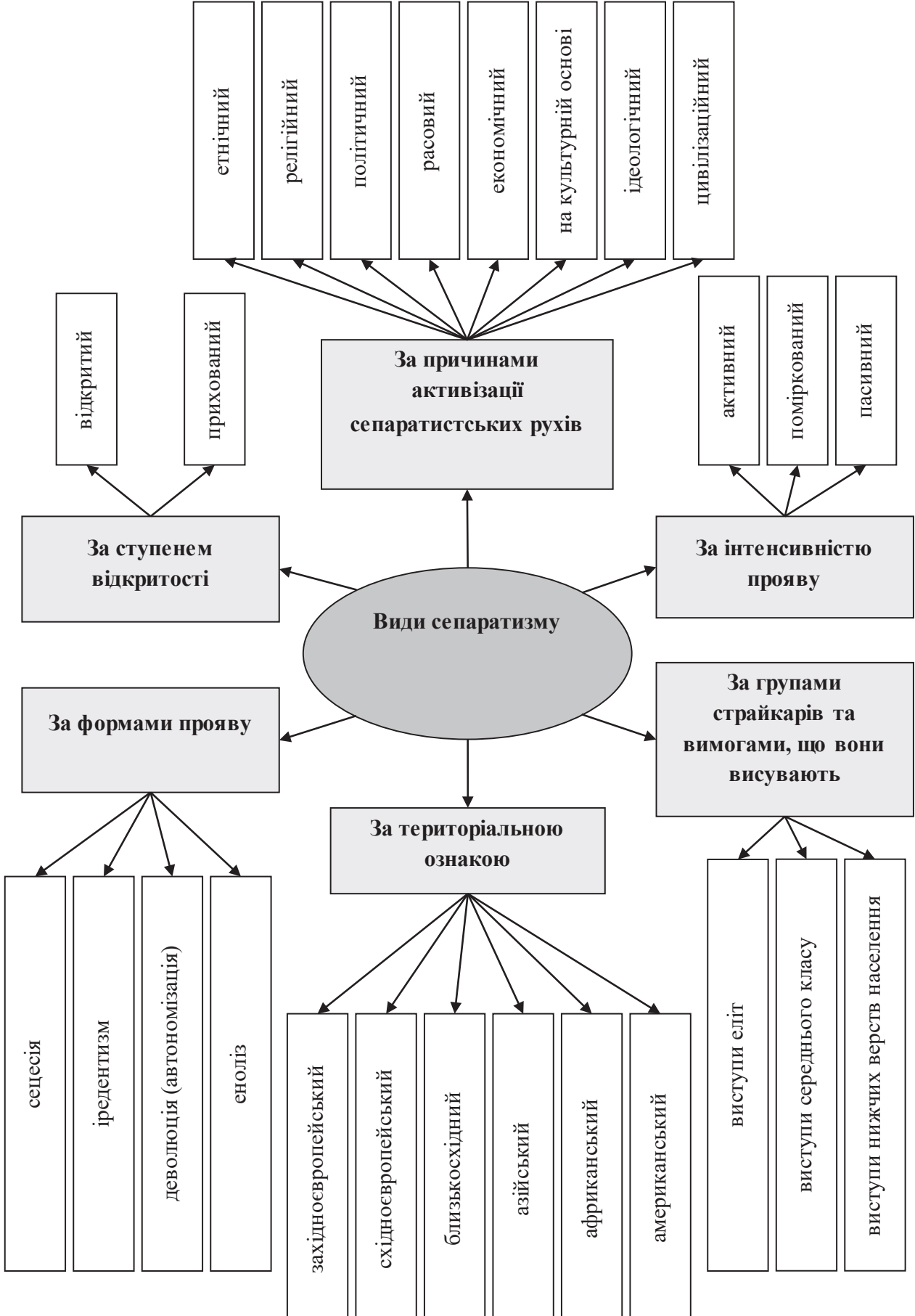

Рис. 1. Різновиди сепаратизму

конфлікту дедалі частіше виступають недержавні гравці – представники екстремістських релігійних течій, злочинних угруповань та транснаціональних терористичних формувань, і ці чинники мають значний вплив на виникнення сепаратизму, оскільки можуть пришвидшити або нівелювати його інтенсивність» [10].

На основі аналізу зазначених підходів до класифікації сепаратизму та визначення його різновидів можна запропонувати узагальнену схему, яка б відображала види сепаратизму за підходами різних дослідників на основі різних класифікаційних ознак (див. рис. 1, розроблено за [1; 6; 7; 10; 16; 17]).

Висновки з проведеного дослідження.

З наведеного можна зробити висновок, що найбільш доцільно пояснювати сутність поняття «сепаратизм» із позиції його широкого розуміння, зокрема, не лише як сукупності різних дій, спрямованих на відокремлення частини державної території (сецесії) з метою створення нової незалежної країни або приєднання до іншої держави, а й дій, спрямованих на послаблення на певній території впливу та контролю центральної влади різними шляхами, у тому числі шляхом федералізації чи одержання автономії.

На основі вивчення й аналізу різних дослідницьких поглядів та запропонованих науковцями варіантів загалом можна виділити сім груп причин сепаратизму (взаємні територіальні претензії етносів, економічні, соціокультурні, політичні, історичні, ідеологічні, демографічні) за переважної ролі в конкретній країні певного чинника з тієї чи іншої групи та шість основних класифікаційних ознак, за якими визначається різноманіття його видів і форм.

Результати дослідження, а саме групування причин сепаратизму та класифікаційна схема, можуть мати подальше практичне використання під час вивчення й характеристики цього явища в кожній конкретній країні або регіоні, де є його прояви.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сепаратизм. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Сепаратизм>.
2. Політологічний енциклопедичний словник / Л.М. Герасіна, В.Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін.; за ред. М.П. Требіна. Х.: Право, 2015. 816 с. URL: <http://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/143/1-32.pdf>.
3. Сепаратизм. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. К.: «Українська енцикло-

педія» ім. М.П. Бажана, 2003. Т. 5. URL: <http://leksika.com.ua/15460225/legal/separatism>.

4. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. 6-е изд., перераб. и доп. М.: ИНФРА-М, 2011. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_67315/.

5. Социология: энциклопедия / сост.: А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. Минск: Книжный Дом, 2003. 1312 с. URL: <http://www.soc.univ.kiev.ua/ru/library/sociologiya-enciklopediya-sost-aagricanov-vlabushenko-gmevelkin-gnsokolova-ovtereshchenko>.

6. Дівак В.В. Сепаратизм як феномен сучасної політики: політологічні та правові аспекти: монографія. К.: Логос, 2010. 223 с. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Сепаратизм_як_феномен.html?id=QHxtZwEACAAJ&redir_esc=y.

7. Рябінін Є.В. Типи та причини прояву сепаратизму: теоретичний аспект. Філософія і політологія в контексті сучасної культури. 2013. Вип. 6(II). С. 101–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2013_6%282%29_24.

8. Національне самовизначення. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Національне_самовизначення.

9. Рафальський І.О. Самовизначення та сепаратизм. Питання теорії. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса Національної академії наук України. К., 2014. Вип. 4–5. С. 78–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2014_4-5_7.

10. Романюк Н.І. Сепаратизм як суспільно-політичне явище. URL: <https://internationalconference2014.wordpress.com/2014/10/20/>.

11. Ключник Р.М. Сепаратизм як світова мегатенденція сучасності. Політичний менеджмент. 2011. № 6. С. 120–128. URL: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/pm/pm_51/kluchnyk_separatyzm.pdf.

12. Metta Spencer Separatism: democracy and disintegration. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Separatism.html?id=BStnAAAAMAAJ&redir_esc=y.

13. Цебенко О.О. Ідеологічні засади сепаратизму. Актуальні проблеми міжнародних відносин. К.: Ін-т міжнар. відносин КНУ ім. Т. Шевченка, 2011. Вип. 99. Ч. 2. С. 90–94. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/1586/1503>.

14. Що таке сепаратизм: причини, технології, історичний контекст. URL: <https://hromadskeradio.org/programs/rankova-hvylya/vid-syanu-do-donu-separatyzm-ta-imperskyu-mif-v-ukrayini>.

15. Римаренко С.Ю. Індивідуальні і колективні права: етнополітичний контекст: монографія. К.: Світогляд, 2013. 246 с. URL: <http://www.ipiend.gov.ua/?mid=83>.

16. Адамян Л.В. Сепаратизм у світі. URL: <http://klasnaocinka.com.ua/uk/article/separatism-u-sviti.html>.

17. Басараб М.М. Глобалізаційні тенденції: нові стимули для сепаратизму. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса Національної академії наук України. К., 2011. Вип. 5 С. 275–286. URL: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_55/basarab_globalizatsiini.pdf.

УДК 911.3:338.436 (477.82)

Хоцевич Н.Д.,
аспірант кафедри міжнародних відносин і регіональних студій
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Коцан Н.Н.,
доктор географічних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародних відносин і регіональних студій
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

СУЧАСНИЙ СТАН ТА РОЗВИТОК АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті досліджено поняття агропромислового виробництва, проаналізовано специфіку його сучасного стану, висвітлено основні тенденції та перспективи розвитку в контексті модернізації суспільних відносин й запровадження нових інфраструктурних моделей забезпечення функціонування агропромисловості. Розглянуто особливості розвитку сільського господарства в межах Волинської області. Встановлено пріоритетні напрями агропромислового виробництва в області.

Ключові слова: агропромислове виробництво, сільське господарство, сільськогосподарська продукція, підприємство, господарства, Волинська область.

В статье исследовано понятие агропромышленного производства, проанализирована специфика его современного состояния, освещены основные тенденции и перспективы развития в контексте модернизации общественных отношений и внедрения новых инфраструктурных моделей обеспечения функционирования агропромышленности. Рассмотрены особенности развития сельского хозяйства в пределах Волынской области. Установлены приоритетные направления агропромышленного производства в области.

Ключевые слова: агропромышленное производство, сельское хозяйство, сельскохозяйственная продукция, предприятие, хозяйства, Волынская область.

Khotsevych N.D., Kotsan N.N. CURRENT STATE AND DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN VOLYN REGION

In the article examines the concept of agricultural production, analyzed the specifics of its current status, high lights key trends and development prospects in the context of modernization of social relations and the introduction of new infrastructure models to ensure the functioning of agroindustrial relations. The features of the agricultural development in the Volyn region. Established the priority directions of agricultural production in the region.

Key words: agricultural production, agriculture, agricultural produce, company, economies, Volyn region.

Постановка проблеми. Питання агропромислового виробництва сьогодні є актуальним, адже воно відіграє важливу роль в економіці країни і в її інтеграції в систему світового господарства.

Від рівня розвитку агропромислового виробництва залежать не лише функціонування продовольчого ринку, забезпечення населення споживчими товарами, зайнятість сільських мешканців, соціальне відродження села, але й екологічна ситуація. Актуальним є вивчення сучасного стану та перспектив розвитку агропромислового виробництва, адаптації до ринкових умов господарювання. Як відомо, у Волинській області сільське госпо-

дарство було і залишається потужним джерелом заробітку для населення.

Агропромислове виробництво України, Волинської області зокрема, завжди було і донині залишається однією з основних ланок господарського розвитку, важливим об'єктом суспільно-географічних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій щодо територіальної організації агропромислового виробництва дозволяє стверджувати, що до цієї теми зверталися представники як географічної, так і економічної науки. Дослідженню проблем розвитку й територіальної організації агропромислового комплексу (далі – АПК) загалом і його окремих галузей присвячені

праці відомих учених, серед яких варто назвати М.Д. Пістуна, Я.Б. Олійника, Н.І. Мезенцевої, В.О. Гуцала, В.П. Нагірної, І.Г. Кириленка, О.Г. Мордвінова й інших. Проблемам формування агропромислового комплексу у Волинській області присвячені роботи А.М. Слащука, Я.С. Сосницької, А.Г. Потапової та ін.

Постановка завдання. Зважаючи на актуальність дослідження, метою статті є уточнення поняття агропромислового виробництва, сутності, сучасного стану та загальних тенденцій розвитку агропромислового виробництва Волині. Для досягнення мети були поставлені такі завдання: проаналізувати сучасний стан агропромислового виробництва області (проблеми та пріоритетні напрями розвитку); охарактеризувати рівень розвитку агропромислового виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Агропромислове виробництво можна визначити як виробництво сільськогосподарської продукції, її промислове перероблення і виготовлення з неї продовольчих і непродовольчих товарів. Агропромислове виробництво розглядається як збірне поняття, бо може бути представлене як сільськогосподарське виробництво й як окреме промислово-переробне виробництво, що здійснюється юридично незалежними суб'єктами господарювання, або як інтегроване виробництво, що здійснюється агропромисловим формуванням (суб'єктом господарювання), в якому аграрне і переробне виробництво організаційно поєднані в єдиному технологічному ланцюзі [1]. Агропромислове виробництво розвивається на основі агропромислової інтеграції і відіграє важливу роль у більшості країн світу. Адже саме воно виконує важливу суспільну функцію – забезпечує населення продуктами харчування, сприяє рівномірному розвитку ринків праці.

Головним завданням, що стоїть перед галузями агропромислового виробництва, є надійне забезпечення країни продуктами харчування та сільськогосподарською сировиною, зростання обсягів сільськогосподарського виробництва, об'єднання зусиль усіх галузей сільськогосподарства для одержання високих економічних показників і вихід на світовий ринок [7].

Агропромислове виробництво утворюють підприємства різних галузей, які об'єднані спільною кінцевою метою – виробництвом продуктів харчування для населення, сировини – для промисловості, експортних товарів – для зовнішньої торгівлі [5].

Волинська область має великі можливості для розвитку аграрного виробництва. Це – сектор економіки, здатний як задовольнити основні потреби регіону в продовольстві та сировині, так і забезпечити їх постачання до інших областей України та за кордон.

Серед чинників, які впливають на розвиток агропромислового виробництва як України загалом, так і області зокрема, пріоритетними є: природні ресурси та структура земельного фонду; забезпеченість трудовими ресурсами; рівень соціально-економічного розвитку; характер виробничих відносин; система господарювання; технічний рівень і стан сільськогосподарських підприємств; транспортно-географічні умови.

Волинь здавна є землеробською областю, характеризується надзвичайно сприятливими економічними та природними умовами для розвитку сільського господарства і має великий споживчий ринок продуктів харчування.

Частка Волинської області в загальнодержавному виробництві продукції сільського господарства коливається в межах 2,6–3,2%. За цим показником область посідає 19 місце серед регіонів України.

Що стосується територіального поділу праці, то область є аграрно-індустріальним регіоном із багатогалузевим сільським господарством [2].

На базі колективних сільськогосподарських підприємств сьогодні рівноправно функціонують приватні сільськогосподарські підприємства, господарські товариства, виробничі сільгоспокооперативи та фермерські господарства.

Внесок у виробництво роблять понад 900 суб'єктів господарювання (станом на 2016 р.), серед яких 715 фермерських формувань, 93 господарських товариства, 58 приватних підприємств і 44 виробничих кооперативи, крім того, понад 154 тис. власників особистих селянських господарств.

Значно зменшилася кількість виробничих кооперативів, що функціонують, із 2002 по

2016 рр. – на 283 агроформування. У Любешівському, Камінь-Каширському, Любомльському районах працюють лише по 5–6 сільськогосподарських підприємств.

Ядром агропромислового виробництва є сільське господарство, що дає сировину, до того ж малотранспортабельну. У структурі продукції сільського господарства на рослинництво припадає 56%, на тваринництво – 44% [3, с. 8].

Пріоритетними напрямками розвитку аграрного сектора економіки області є виробництво зернових і технічних культур, картоплі й овочів, цукрових буряків, м'яса та молока.

В агроформуваннях 2016 р. найвищу питому вагу мало вирощування птиці (28,3%) та зернових культур (23,9%), у господарствах населення – виробництво картоплі та молока (відповідно 25,1% та 22,5%).

Діяльність великих та середніх агропідприємств шостий рік поспіль є прибутковою. У рослинництві найбільша частка в прибутку одержана від реалізації зернових культур (33,4%), ріпаку (27,0%) і сої (21,0%). У тваринництві майже 54% прибутку одержано від реалізації птиці (з урахуванням вирощеної птахопідприємствами та переробленої на

Таблиця 1

Виробництво м'яса у Волинській області за видами* (у забійній масі; тис. т)

	1990	1995	2000	2005	2010	2013	2014	2015	2016
М'ясо всіх видів	108,2	54,1	43,4	58,5	94,5	104,9	116,9	120,5	122,4
Яловичина та телятина	68,2	30,0	22,5	17,7	14,0	12,8	13,7	10,2	9,6
Свинина	28,8	18,4	16,6	24,5	38,2	35,2	34,2	36,3	37,5
М'ясо птиці	9,0	4,7	3,6	15,4	41,4	56,0	67,9	72,9	74,2
Баранина та козлятина	0,7	0,3	0,2	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
М'ясо кролів	0,9	0,5	0,2	0,3	0,4	0,5	0,6	0,6	0,6
Конина	0,6	0,2	0,3	0,5	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4

* Статистичний щорічник Волинь 2016 / за ред. В.Ю. Науменка. Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2017. С. 287 [8].

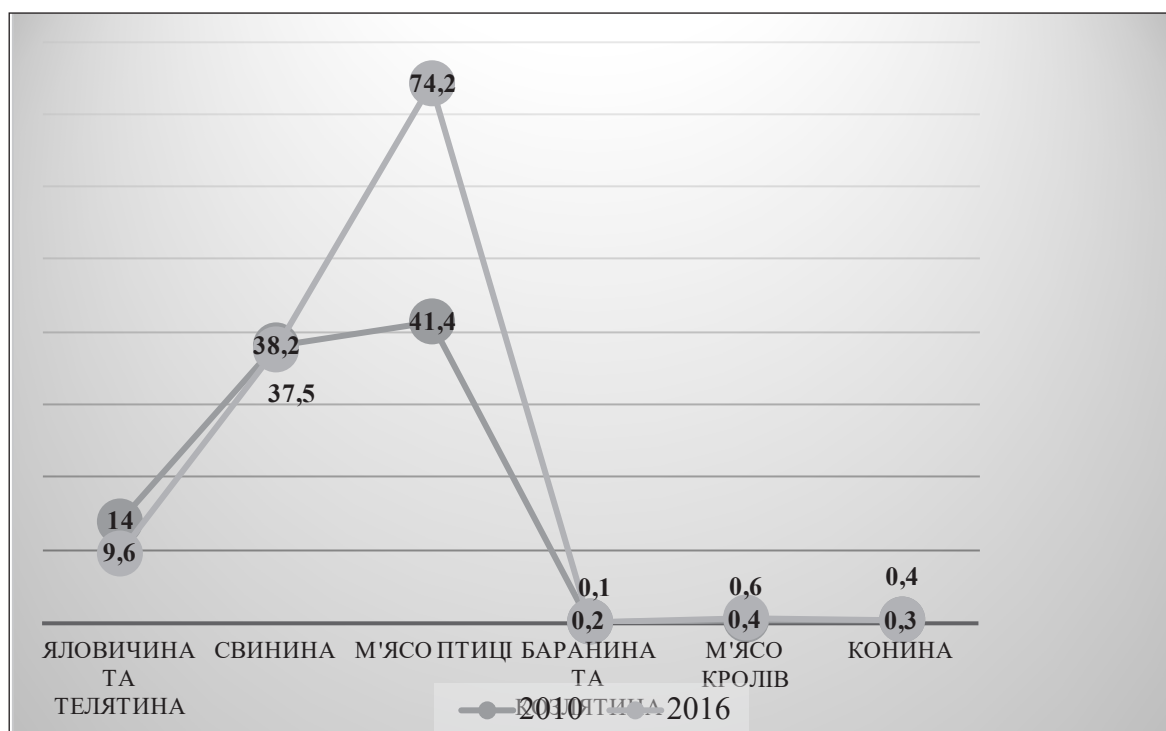

Рис. 1. Структура виробництва м'яса у Волинській області за видами

власних потужностях), 26,3% – від продажу молока [8].

Основні напрями виробництва в галузі рослинництва: вирощування зернових, цукрових буряків, ріпаку, картоплі, овочевих культур, а у тваринництві – виробництво молока, м'яса великої рогатої худоби (далі – ВРХ), птиці, свинини та яєць. Майже 63% припадає на вирощування худоби, 35,9% – на виробництво молока. За обсягом виробництва основних видів тваринницької продукції та чисельністю поголів'я область перебуває в першій десятці серед регіонів України.

Волинь славиться розвитком м'ясного скотарства, адже в господарствах нашої області утримується четверта частина наявного в державі поголів'я м'ясного напрямку та третина корів.

У ТзОВ «Ратнівський аграрій» Ратнівського району проведено реконструкцію тваринницької ферми та запроваджено безприв'язне утримання поголів'я м'ясного напрямку продуктивності.

Нарощують обсяги виробництва м'яса птиці ПАТ «Володимир-Волинська птахофабрика» та ТзОВ «Птахокомплекс «Губин»», частка яких у загальному обсязі реалізованої на забій аграрними підприємствами худоби та птиці становить понад 80% [3].

Протягом 1990–2016 рр. виробництво м'яса в області збільшилося. Це результат, хоч і не значного, збільшення поголів'я худоби і птиці.

Виділяють три основні напрями виробництва м'ясної промисловості – м'ясне, ковбасне і м'ясоконсервне. У структурі цих продуктів провідне місце у 2016 р. належало м'ясу птиці (74,2 тис. т), на другому місці – свинина (37,5 тис. т), на третьому – яловичина та телятина (9,6 тис. т).

Працівники господарств реконструюють тваринницькі ферми і комплекси, будують нові потужні підприємства з вирощування курей-бройлерів, модернізують приміщення з виробництва свинини, запроваджують прогресивні технології в молочному скотарстві. В агроформуваннях нарощується чисельність свиней і птиці. Упродовж останніх трьох років у великотоварних сільськогосподарських підприємствах введено в дію 5 сучасних доїльних залів і забезпечено приріст молочного стада. В області вживаються заходи для залучення

інвестицій у розвиток тваринництва, що дало змогу за останній період інтенсивно відновити роботу птахопідприємств та пунктів штучного осіменіння [4].

В умовах загострення конкуренції на аграрному ринку однією з найбільших проблем особистих селянських і фермерських господарств є реалізація надлишків продукції. Підвищення цін на енергоресурси, сільськогосподарську техніку, добрива та корми, низький рівень закупівельних цін, відсутність стабільних та надійних каналів збуту сільськогосподарської продукції робить її виробництво збитковим [7].

Проблема збуту молока та плодоовочевої продукції, які виробляються малими фермерськими й особистими селянськими господарствами, є основною. Лише кооперування може забезпечити їхню економічну незалежність і підвищити рівень життя. Наразі є 17 кооперативів з обслуговування, жодного немає в Любешівському, Любомльському, Маневицькому та Ратнівському районах [3].

Протягом останніх років спостерігається тенденція до зменшення частки господарств населення у виробництві продукції сільського господарства. Однак власники особистих селянських господарств є основними виробниками сільськогосподарської продукції, вироблено 99% картоплі, 95% овочів, 92% плодів та ягід, 83% молока, реалізовано 40 відсотків м'яса (у живій вазі) [2].

Ефективний збут сільськогосподарської продукції є найбільш проблемним питанням у діяльності агропромислового комплексу області. Особливо проблемним питанням є організація збуту молока та плодоовочевої продукції, яка виробляється малими фермерськими господарствами та власниками особистих сільськогосподарських господарств.

Оскільки значна частина сільськогосподарської продукції використовується безпосередньо для харчування або переробляється і споживається населенням, доцільно в області вирішити питання створення оптового ринку або торговельних площадок від гуртових ринків Західного регіону, що вже діють, для реалізації сільськогосподарської продукції.

Загалом область забезпечує власну потребу в основних видах продовольства завдяки власному виробництву [9].

Пріоритетними напрямками розвитку агропромислового виробництва, а саме у тваринництві Волинської області є:

1. Модернізація великотоварного виробництва молока в агроформуваннях.
2. Нарощення потенціалу м'ясного скотарства, свинарства та птахівництва.
3. Сприяння розвитку і структуризації особистих селянських господарств.
4. Надання допомоги селянським господарствам шляхом розширення мережі сервісних підприємств, заготівельно-збутових кооперативів у співпраці із селами та селищними радами [6].

Висновки із проведеного дослідження. З наведеного вище можна зрозуміти, що сільське господарство є важливим складником і залишається однією із провідних галузей економіки Волині.

Основним завданням, що стоїть перед галузями агропромислового виробництва, є збільшення обсягів сільськогосподарського виробництва, забезпечення області продуктами харчування та сільськогосподарською сировиною, об'єднання всіх галузей для одержання високих економічних показників і вихід на світовий ринок.

У сільському господарстві області найбільш вигідним з економічного погляду залишається виробництво зерна, цукрових буряків, овочів, картоплі, молока і молочних продуктів, м'яса і м'ясопродуктів.

Сьогодні найбільш проблемними питаннями є ефективний збут сільськогосподарської продукції, підвищення цін на енергоресурси,

сільськогосподарську техніку, добрива та корми, низький рівень закупівельних цін, що робить її виробництво збитковим.

Незважаючи на негативні тенденції, працівники господарств реконструюють і модернізують тваринницькі ферми та приміщення. Роблять усе можливе для збільшення чисельності свиней і птиці. В області вживаються заходи для залучення інвестицій у розвиток тваринництва.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: підручник. К.: КНЕУ, 2013. 779 с.
2. Департамент агропромислового розвитку Волинської облдержадміністрації. URL: <http://agrovoly.com/main.php>.
3. Комплексна програма розвитку агропромислового комплексу Волинської області на 2016–2020 рр. 2016. URL: <http://agrovoly.com/program.php?news=739>.
4. Мордінов О.Г. Управління аграрним природокористуванням в умовах ринкової трансформації: монографія. К.: УАДУ, 2000. 344 с.
5. Пістун М.Д., Гуцал В.О., Провотар Н.І. Географія агропромислових комплексів: навч. посібник. Київ: Либідь, 1997. 200 с.
6. Потапова А.Г., Лемехова А.С. Особливості сучасного розвитку агропромислового комплексу Волинської області. Часопис соціально-економічної географії. 2014. № 16 (1). С. 123–126.
7. Регіональна економіка: підручник / за ред. Є.П. Качана. Тернопіль: ТНЕУ, 2008. 800 с.
8. Статистичний щорічник Волинь 2016 ГУС у Волинській області / за ред. В.Ю. Науменка. Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2017. 455 с.
9. Сосницька Я.С. Сучасні трансформаційні процеси сільськогосподарського виробництва (на прикладі Волинської області). Луцьк, 2015. 198 с.

УДК 911.3

Шулевський С.О.,
аспірант кафедри економічної та соціальної географії і туризму
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

ВИКОРИСТАННЯ ПРАВИЛА «РАНГ – РОЗМІР» У ДОСЛІДЖЕННІ МІСЬКИХ СИСТЕМ РОЗСЕЛЕННЯ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ НОВОГО АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ

У статті проведено порівняльний аналіз міських систем розселення Одеської області та регіону Українського Причорномор'я за допомогою правила «ранг – розмір» (Зіпфа-Медведкова). Здійснено розрахунок теоретичної чисельності населення міст за формулою Дж. Зіпфа 1947 р. та вдосконаленою формулою Ю. Медведкова, окреслено співвідношення теоретичної та фактичної кількості жителів. Визначено, що система розселення Українського Причорномор'я як історико-генетичного регіону краще сформована, ніж окремою Одеської області, штучно створеної в радянський період.

Ключові слова: правило «ранг – розмір», правило Зіпфа-Медведкова, міські населені пункти, Українське Причорномор'я, Одеська область, адміністративно-територіальний устрій.

В статті проведено сравнительный анализ городских систем расселения Одесской области и региона Украинского Причерноморья с помощью правила «ранг – размер» (Зипфа-Медведкова). Осуществлен расчет теоретической численности населения городов по формуле Дж. Зипфа 1947 г. и усовершенствованной формуле Ю. Медведкова, определено соотношение теоретического и фактического количества жителей. Определено, что система расселения Украинского Причерноморья как историко-генетического региона лучше сформирована, нежели отдельной Одесской области, искусственно созданной в советский период.

Ключевые слова: правило «ранг – размер», правило Зипфа-Медведкова, городские населенные пункты, Украинское Причерноморье, Одесская область, административно-территориальное устройство.

Shulevskiy S.O. USE OF THE RANK-SIZE RULE IN THE STUDY OF URBAN SETTLEMENT SYSTEMS FOR THE FORMATION OF A NEW ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL SYSTEM OF UKRAINE

In the article a comparative analysis of urban settlement systems of the Odessa region and the Ukrainian Black Sea region was carried out by using the rank-size rule (rule of Zipfa-Medvedkova). The calculation of the theoretical population of cities is made according to the G. Zipfa's formula of 1947 and the improved Y. Medvedkov formula, the ratio of the theoretical and actual number of inhabitants is outlined. It is determined that the settlement system of the Ukrainian Black Sea region, as a historical genetic region, is better formed than a separate Odessa region, as artificially created in the Soviet period.

Key words: rank-size rule, rule of Zipf-Medvedkov, urban settlements, Ukrainian Black Sea region, Odesa region, administrative and territorial arrangement.

Постановка проблеми. Сучасний адміністративно-територіальний устрій (далі – АТУ) країни сформувався в радянський період і був адаптований до командно-адміністративної системи управління. Його реформування є невід'ємним складником реформи територіальної організації влади в Україні на засадах децентралізації та регіоналізації, що передбачене новою Державною стратегією регіонального розвитку до 2020 р., ухваленою 2014 р. [5].

Зміна АТУ передбачає створення адміністративно-територіальних одиниць, що відповідали б європейській Номенклатурі тери-

торіальних одиниць для статистики (NUTS). Відповідно до неї, майбутні регіони України повинні бути значно більшими за сучасні області (базові регіони NUTS-II). Також укрупненню підлягають нинішні райони, на їхньому місці мають бути створені приблизно 100 нових адміністративних одиниць третього рівня (NUTS-III). Зміна АТУ нерозривно пов'язана зі стратегічним напрямом вступу держави до Європейського Союзу.

Формування нового, досконалішого адміністративно-територіального устрою приведе до зміни наявної системи розселення населення,

яка жорстко прив'язана до нього. Основний каркас вітчизняної системи розселення становлять міські поселення. Проте за наявного обласного поділу спостерігаються значні диспропорції між центром та ланками нижчого рівня.

У сучасних умовах відбуваються зміни й уточнення сфер функціонального впливу найбільших міст і формування регіональних систем розселення. Під час реформування АТУ Українського Причорномор'я (Одеська, Миколаївська, Херсонська обл.) за європейським зразком моноцентричні системи розселення кожної з областей мають трансформуватися в регіональну поліцентричну, що сприятиме подоланню різкої нерівномірності розвитку центру та периферії, оптимізації інфраструктурного забезпечення регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками в українській географії у зв'язку з перспективою реформування чинного адміністративного устрою та регіоналізації держави значно збільшилася кількість досліджень щодо зазначеної тематики, наприклад, роботи З. Варналія, Я. Верменич, Ю. Ганущака, О. Соскіна, В. Яцуби й ін.

Оскільки реформування АТУ має враховувати такий аспект, як особливості розселення населення, то під час дослідження важливим є використання математико-статистичних методів, зокрема, науковці часто послуговуються правилом «ранг – розмір», добре відомим також як правило «Зіпфа-Медведкова». За цим методом ретроспективний аналіз регіональної системи розселення Харківської області за більш ніж двохсотлітній період здійснили К. Немець і К. Сегіда [2], просторово-часові зміни розподілу міських поселень Херсонської області вивчав Н. Омельченко [3], К. Сегіда [6] зробила порівняльний аналіз міського розселення Дніпропетровської та Харківської областей. Варто врахувати науковий доробок цих досліджень під час формування регіонів для нового адміністративно-територіального устрою за європейським зразком.

Постановка завдання. Мета статті полягає в порівняльному аналізі наявної та перспективної регіональної систем розселення Українського Причорномор'я на основі правила «ранг – розмір» (Зіпфа-Медведкова).

Виклад основного матеріалу дослідження. Розселення можна визначити як історично сформовану, територіально організовану мережу поселень, між якими наявні стійкі зв'язки (виробничі, соціальні, побутові, адміністративні й інші), є розподіл функцій відповідно до місця й ролі населених пунктів. Одиницею просторової систематики розселення є система розселення, головною ознакою якої є певна розселенська цілісність множини поселень, зв'язки між якими помітно перевищують за інтенсивністю зовнішні контакти цих поселень [8].

Для вивчення особливостей розселення населення використовують низку математико-статистичних методів, зокрема географи часто використовують закон «ранг – розмір», відомий також як правило Зіпфа-Медведкова.

Закон був уперше сформований німецьким ученим Феліксом Ауербахом 1913 р., який у процесі аналізу фактичних даних за співвідношенням числа міст різних розмірів виявив закономірність, що людність міста і його порядковий номер перебувають у такій залежності: чисельність населення будь-якого міста дорівнює чисельності мешканців найбільшого міста, поділеного на порядковий номер (ранг) першого. Закон Ф. Ауербаха не набув широкої популярності, однак схожу закономірність невдовзі виявив американський соціолог Джордж Зіпф (в іншій транскрипції – Дж. Ципф – С. Ш.) для інших видів людської діяльності. Згодом правило було вдосконалене й доповнене радянським дослідником Ю. Медведковим.

Згідно з теорією Дж. Зіпфа, людність кожного міста в країні чи регіоні можна виразити через величину найбільшого міста в країні (дуже наближено). Математичну модель відображає рівняння [1]:

$$N_j = N_1 * j^{-a},$$

де N_j – людність j -го міста, N_1 – людність 1-го за чисельністю мешканців міста, j – порядковий номер міста в системі, a – коефіцієнт контрастності в розмірах міста.

У роботі Дж. Зіпфа 1947 р. використовується достатньо спрощена формула [9]:

$$N_j = N_1 * j^{-1},$$

де N_j – людність j -го міста, N_1 – людність 1-го за чисельністю мешканців міста, j – порядковий номер міста в системі.

Він вважав за можливе не обчислювати значення коефіцієнта міри контрастності a й вважати, що завжди $a = -1$.

Вищенаведену формулу можна інтерпретувати так [7]:

$$P_r = P_1 / r,$$

де r – ранг даного міста, P_r – чисельність населення міста рангу r , P_1 – чисельність населення найбільшого міста.

Тобто чисельність населення будь-якого міста зі списку, складеного за зменшенням людності, повинна дорівнювати чисельності населення найбільшого міста, поділеній на порядковий номер (ранг) даного міста.

Ю. Медведков звернув увагу на недоліки у формулі Дж. Зіпфа і доопрацював її, ввівши новий коефіцієнт [1]:

$$N_j = K^{-1} * N_1 * j^{-a},$$

де N_j – обчислювана людність j -го міста, N_1 – людність 1-го за чисельністю мешканців міста, j – ранг міста за фактичною людністю, K – «коефіцієнт першості» головного міста системи, який дорівнює відношенню C/N_1 (де C – людність головного міста, яка теоретично мала б бути за дотримання тенденції розподілу людності міст згідно з гіпотезою Дж. Зіпфа), a – міра контрастності в розмірах міста.

Отже, людність окремого міста є добутком коефіцієнта першості, людності першого за чисельністю населення міста та коефіцієнта контрастності певної системи розселення (показник, який відображає ступінь гіпертрофованості головного міста: його порядковий номер, підведений у ступінь контрастності, який характерний для даної системи розселення) [6].

Аналіз розподілу міст за рангом на основі цього правила дозволяє говорити про рівень сформованості міської системи країни чи регіону. У містобудівній практиці такий метод є зручним для порівняння систем міського розселення в часі й просторі [3].

Відхилення розподілу міст від правила «ранг – розмір» пов'язані з історією й особливостями розвитку економіки, природними

умовами, порушеннями природного перебігу формування державного простору. Якщо в регіоні є лише одне великий місто, де сконцентрована основна частка міського населення, крива матиме вигляд так званого «приматного» розподілу й буде розташовуватися нижче ідеальної. Якщо для території характерна висока щільність населення і вона «насичена» містами, то реальна крива буде розташовуватися вище ідеальної.

Спершу проаналізуємо системи розселення Одеської області й Українського Причорномор'я за формулою Дж. Зіпфа 1947 р. Чисельність населення, його ідеальний розподіл у містах регіону та їх співвідношення представлені в Табл. 1. Графічне відображення представлено в прямокутній системі координат на Рис. 1 та Рис. 2.

Як бачимо зі співвідношення фактичної та теоретичної чисельності населення Одеської області (Рис. 1), система розселення міських поселень є несформованою, домінує м. Одеса. Наступне за чисельністю місто Чорноморськ майже в 7 разів менше від теоретичного показника. Й надалі спостерігається значне розходження між фактичною та теоретичною чисельністю населення, показник коливається в межах від 4,4 до 7,2.

Якщо розглянути регіональну систему розселення міст Причорномор'я (Рис. 2), то бачимо, що вона більш близька до ідеального розподілу. Перші три міста системи, Одеса, Миколаїв та Херсон, мають майже ідеальне співвідношення фактичної та теоретичної чисельності населення. Для четвертого міста в системі показник різко зростає до 3,5, надалі зменшується до 2,2 для сьомого і восьмого міст, потім зростає, демонструє незначну хвилеподібну динаміку, водночас найбільші значення простежуються в містах із рангом понад 30.

Система розселення Українського Причорномор'я як історико-генетичного регіону краще сформована, ніж система окремої Одеської області, оскільки співвідношення між фактичною та теоретичною чисельністю населення тут значно краще.

Тепер проведемо аналіз міських систем розселення за формулою, яка доопрацьована й розширена Ю. Медведковим. Варто зазначити, що лінійна шкала на осі ординат для

Таблиця 1

**Чисельність населення (фактична та теоретична, за методом Дж. Зіпфа)
Одеської області та регіону Українського Причорномор'я, 2016 р. (обчислено за даними [4])**

Одеська область				Регіон Українського Причорномор'я			
Міста	Населення, тис. осіб		Відношення теоретичної та фактичної чисельності населення	Міста	Населення, осіб		Відношення теоретичної та фактичної чисельності населення
	Фактична чисельність	Теоретична чисельність			Фактична чисельність	Теоретична чисельність	
Одеса	1 010 848	1 010 848	1,00	Одеса	1 010 848	1 010 848	1,00
Чорноморськ	72 580	505 424	6,96	Миколаїв	493 583	505 424	1,02
Ізмаїл	72 178	336 949	4,67	Херсон	333 364	336 949	1,01
Білгород- Дністровський	57 469	252 712	4,40	Чорноморськ	72 580	252 712	3,48
Подільськ	40 582	202 170	4,98	Ізмаїл	72 178	202 170	2,80
Южне	32 154	168 475	5,24	Нова Каховка	68 110	168 475	2,47
Кілія	20 060	144 407	7,20	Первомайськ	66 606	144 407	2,17
Рені	18 965	126 356	6,66	Білгород - Дністровський	57 469	126 356	2,20
Балта	18 955	112 316	5,93	Подільськ	40 582	112 316	2,77
Роздільна	18 015	101 085	5,61	Южноукраїнськ	40 292	101 085	2,51
Болград	15 423	91 895	5,96	Каховка	36 944	91 895	2,49
Арциз	14 859	84 237	5,67	Вознесенськ	35 450	84 237	2,38
Біляївка	11 873	77 758	6,55	Южне	32 154	77 758	2,42
Татарбунари	10 998	72 203	6,57	Олешки	24 978	72 203	2,89
Теплодар	10 296	67 390	6,55	Кілія	20 060	67 390	3,36
Березівка	9 891	63 178	6,39	Генічеськ	19 983	63 178	3,16
Кодима	8 796	59 462	6,76	Рені	18 965	59 462	3,14
Ананьїв	8 436	56 158	6,66	Балта	18 955	56 158	2,96
Вилкове	8 278	53 203	6,43	Скадовськ	18 637	53 203	2,85
				Роздільна	18 015	50 542	2,81
				Новий Буг	15 574	48 136	3,09
				Болград	15 423	45 948	2,98
				Гола Пристань	14 883	43 950	2,95
				Арциз	14 859	42 119	2,83
				Очаків	14 513	40 434	2,79
				Снігурівка	12 837	38 879	3,03
				Берислав	12 828	37 439	2,92
				Баштанка	12 639	36 102	2,86
				Нова Одеса	12 087	34 857	2,88
				Біляївка	11 873	33 695	2,84
				Татарбунари	10 998	32 608	2,96
				Теплодар	10 296	31 589	3,07
				Березівка	9 891	30 632	3,10
				Кодима	8 796	29 731	3,38
				Ананьїв	8 436	28 881	3,42
				Вилкове	8 278	28 079	3,39

дослідження міст регіону не відображає числових розбіжностей, тому лінійна шкала замінюється логарифмічною, саме цей прийом дає можливість представити залежність між

чисельністю населення міста та його рангом в лінійному вигляді (Рис. 3, Рис. 4) [2].

Спершу розглянемо систему розселення Одеської області (Рис.3). Величина апроксимації

Таблиця 2

Чисельність населення (фактична та теоретична, за формулою Ю. Медведкова) та ранги міст Одеської області, 2016 р. (обчислено за даними [4])

Ранг (<i>j</i>)	Міста	Чисельність населення (<i>H_j</i>), 2016 р.	Lg (<i>H_j</i>)	Lg (<i>j</i>)	Теоретична чисельність населення, тис. осіб	Відношення теоретичної та фактичної чисельності населення
1	Одеса	1 010,85	3,005	0	405,32	0,40
2	Чорноморськ	72,58	1,861	0,301	155,82	2,15
3	Ізмаїл	72,18	1,858	0,477	89,07	1,23
4	Білгород-Дністровський	57,47	1,759	0,602	59,90	1,04
5	Подільськ	40,58	1,608	0,699	44,03	1,09
6	Южне	32,15	1,507	0,778	34,24	1,06
7	Кілія	20,06	1,302	0,845	27,68	1,38
8	Рені	18,97	1,278	0,903	23,03	1,21
9	Балта	18,96	1,278	0,954	19,58	1,03
10	Роздільна	18,02	1,256	1	16,93	0,94
11	Болград	15,42	1,188	1,041	14,84	0,96
12	Арциз	14,86	1,172	1,079	13,16	0,89
13	Біляївка	11,87	1,075	1,114	11,79	0,99
14	Татарбунари	11,00	1,041	1,146	10,64	0,97
15	Теплодар	10,30	1,013	1,176	9,68	0,94
16	Березівка	9,89	0,995	1,204	8,85	0,90
17	Кодима	8,80	0,944	1,230	8,14	0,93
18	Ананьїв	8,44	0,926	1,255	7,53	0,89
19	Вилкове	8,28	0,918	1,279	6,98	0,84

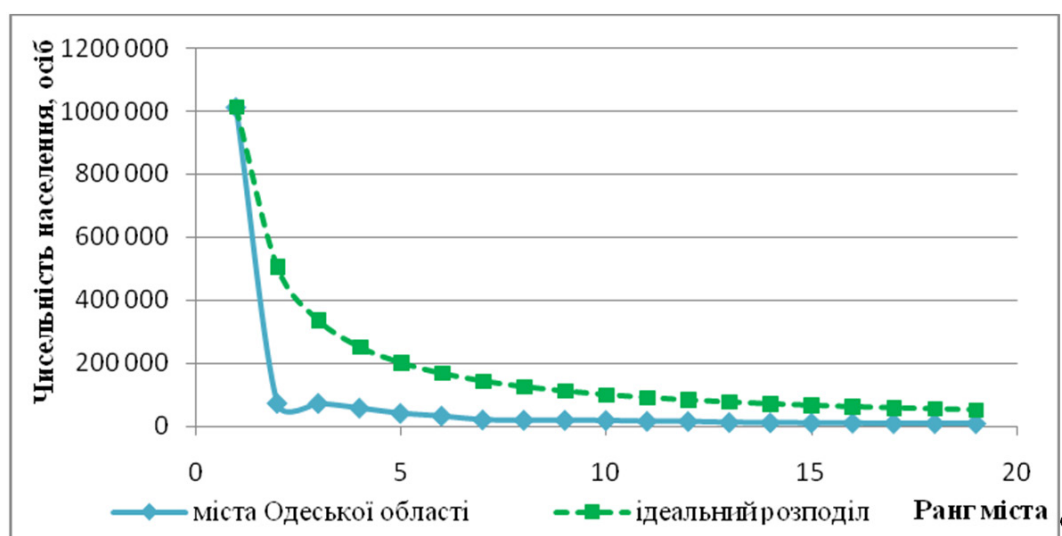

Рис. 1. Залежність між чисельністю населення та рангами міст Одеської області, 2016 р.

($R^2 = 0,929$) свідчить про досить високу достовірність результатів і підтверджує висновок про значну підпорядкованість міст області правилу «ранг – розмір», адже коефіцієнт апроксимації наблизений до одиниці. Теоретична чисельність населення головного міста системи розселення являє собою 10 у ступені, який дорівнює числовому значенню точки перетину графіка з віссю ординат (M), що для Одеської області становить 2,608. Теоретична чисельність першого міста системи відповідно мала б дорівнювати 405,32 тис. осіб. Коефіцієнт першості (K) системи міського розселення Одеської області становить 0,401. Ступінь контрастності (a) для міст Одеської області становить 1,379. Дані показники дозволяють обчислити теоретичну чисельність населення всіх міст області (Табл. 2).

Для регіону Українського Причорномор'я (Рис. 4) величина апроксимації (R^2) становить 0,972, що вище за показник Одеської області і вказує на високу достовірність результатів та відповідність міст регіону правилу «ранг – розмір». Точка перетину графіка з віссю ординат (M) становить 2,918, що дозволяє обчислити теоретичну чисельність населення головного міста, яка становить 828,32 тис. осіб. Коефіцієнт першості системи міського розселення для Українського Причорномор'я становить 0,819. Ступінь контрастності (a) дорівнює – 1,289. Вищевказані показники дають змогу обчис-

лити теоретичну чисельність населення всіх міст регіону (Табл. 3).

Найбільше розходжень між теоретичними показниками чисельності населення в обох системах спостерігається для міст із високими рангами. Проте, за результатами обчислень, більш сформованою є система міського розселення Українського Причорномор'я. Хоч розвиток міст та їх чисельність залежать від багатьох чинників, а саме: соціально-економічних, транспортно-географічного положення, промислового розвитку, структури господарства, система розселення, що формувалася в минулому як єдиний історико-генетичний регіон, а не нав'язана плановою командно-адміністративною системою, є більш наближеною до ідеального розподілу.

Висновки із проведеного дослідження.

На основі проведеного аналізу міських систем розселення, штучно створеної в радянський період (Одеська область) та історично сформованої (регіон Українського Причорномор'я), бачимо, що друга система є більш цілісною та краще сформованою, фактичні показники в ній більш наближені до теоретичних. Адже в першій системі Одеса за кількістю населення майже в 14 разів переважає друге за рангом місто, тоді як в Причорноморському регіоні це співвідношення становить майже 1:2.

Для дослідження особливостей розселення населення правило «ранг – розмір» не

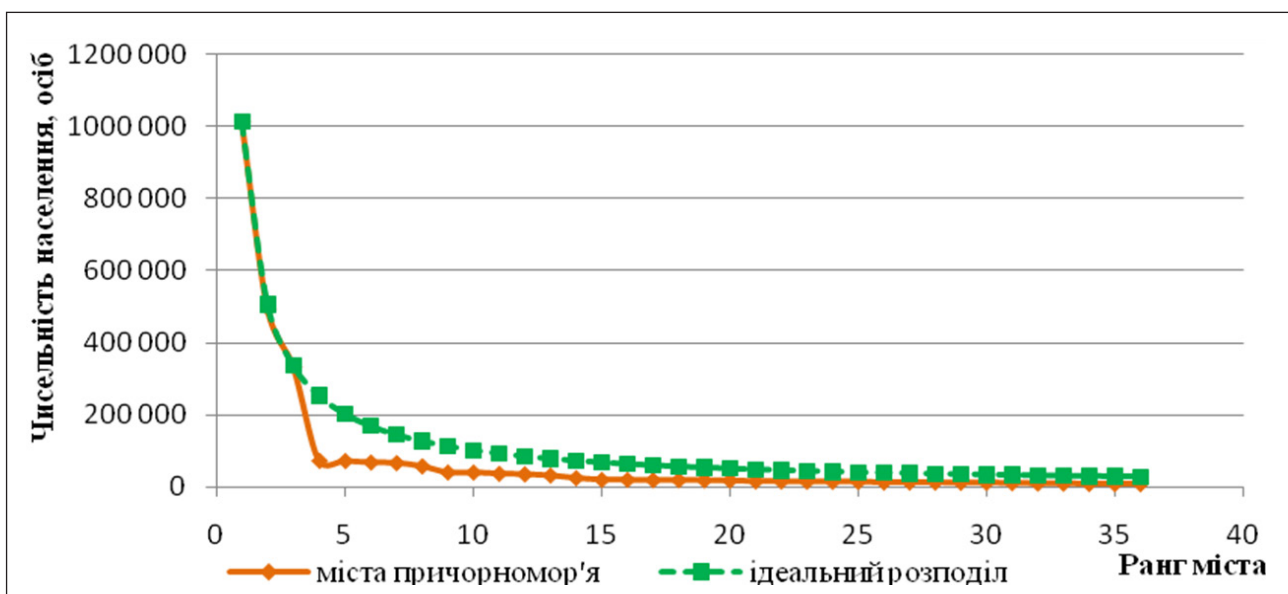

Рис. 2. Залежність між чисельністю населення та рангами міст Українського Причорномор'я у 2016 р.

є універсальним, проте залишається зручним інструментом. Завдяки йому підтверджено гіпотезу, що в моноцентричних регіонах, де є лише одне велике місто, наявні значні відхилення від ідеального розподілу. З його

допомогою можна визначити ключові особливості та виявити диспропорції в системах розселення, що можна використати під час реформування чинного адміністративно-територіального устрою.

Таблиця 3

Чисельність населення (фактична та теоретична, за формулою Медведкова) та ранги міст Українського Причорномор'я, 2016 р. (обчислено за даними [4])

Ранг (<i>j</i>)	Міста	Чисельність населення (N_j), 2016 р.	$Lg(N_j)$	$Lg(j)$	Теоретична чисельність населення, тис. осіб	Відношення теоретичної та фактичної чисельності населення
1	Одеса	1 010,85	3,005	0,000	828,32	0,82
2	Миколаїв	493,58	2,693	0,301	339,00	0,69
3	Херсон	333,36	2,523	0,477	201,02	0,60
4	Чорноморськ	72,58	1,861	0,602	138,74	1,91
5	Ізмаїл	72,18	1,858	0,699	104,06	1,44
6	Нова Каховка	68,11	1,833	0,778	82,27	1,21
7	Первомайськ	66,61	1,824	0,845	67,45	1,01
8	Білгород-Дністровський	57,47	1,759	0,903	56,78	0,99
9	Подільськ	40,58	1,608	0,954	48,78	1,20
10	Южноукраїнськ	40,29	1,605	1,000	42,59	1,06
11	Каховка	36,94	1,568	1,041	37,67	1,02
12	Вознесенськ	35,45	1,550	1,079	33,67	0,95
13	Южне	32,15	1,507	1,114	30,37	0,94
14	Олешки	24,98	1,398	1,146	27,60	1,11
15	Кілія	20,06	1,302	1,176	25,25	1,26
16	Генічеськ	19,98	1,301	1,204	23,24	1,16
17	Рені	18,97	1,278	1,230	21,49	1,13
18	Балта	18,96	1,278	1,255	19,97	1,05
19	Скадовськ	18,64	1,270	1,279	18,62	1,00
20	Роздільна	18,02	1,256	1,301	17,43	0,97
21	Новий Буг	15,57	1,192	1,322	16,37	1,05
22	Болград	15,42	1,188	1,342	15,42	1,00
23	Гола Пристань	14,88	1,173	1,362	14,56	0,98
24	Арциз	14,86	1,172	1,380	13,78	0,93
25	Очаків	14,51	1,162	1,398	13,07	0,90
26	Снігурівка	12,84	1,108	1,415	12,43	0,97
27	Берислав	12,83	1,108	1,431	11,84	0,92
28	Баштанка	12,64	1,102	1,447	11,30	0,89
29	Нова Одеса	12,09	1,082	1,462	10,80	0,89
30	Біляївка	11,87	1,075	1,477	10,34	0,87
31	Татарбунари	10,99	1,041	1,491	9,91	0,90
32	Теплодар	10,30	1,013	1,505	9,51	0,92
33	Березівка	9,89	0,995	1,519	9,14	0,92
34	Кодима	8,80	0,944	1,531	8,80	1,00
35	Ананьїв	8,44	0,926	1,544	8,47	1,00
36	Вилкове	8,28	0,918	1,556	8,17	0,99

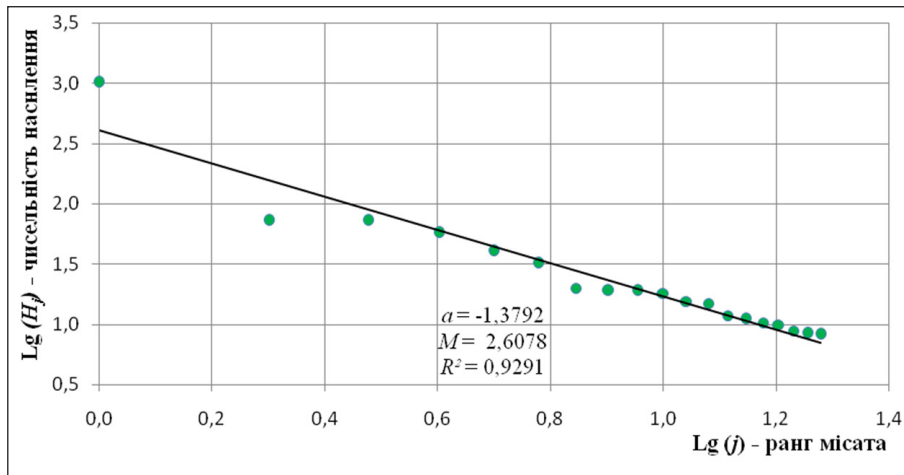

Рис. 3. Залежність (логарифмічна шкала) між чисельністю населення та рангами міст Одеської області, 2016 р.

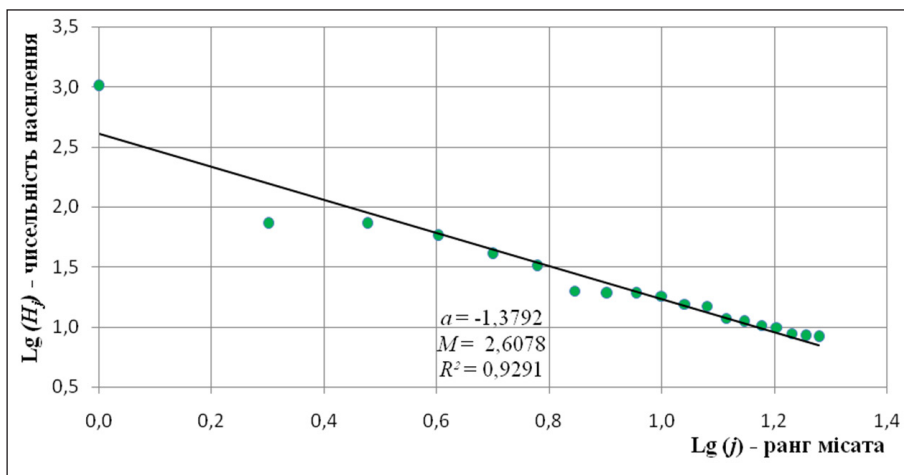

Рис. 4. Залежність (логарифмічна шкала) між чисельністю населення та рангами міст Українського Причорномор'я, 2016 р.

Вважаємо, що запропонований підхід, за умови подальшого вдосконалення, може бути застосований у дослідженні інших адміністративних одиниць України для створення базових регіонів. Також формування майбутніх регіонів України для нового АТУ за європейським зразком має враховувати історико-генетичний підхід.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Медведков Ю. О размерах городов, объединенных в систему. Количественные методы исследований в экономической географии: сборник докладов на семинаре. М.: ВИНТИ – МФГО, 1964.
2. Немець К., Кравченко К., Сегіда К. Зміна ролі міст Харківської області – ретроспективний аналіз. Вісник Харківського національного університету

імені В.Н. Каразіна. Серія «Геологія. Географія. Екологія». 2016. Вип. 44. С. 123–129.

3. Омельченко Н. Просторово-часовий розподіл міських поселень Херсонської області за правилом «ранг – розмір». Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки». 2016. № 5. С. 48–53.

4. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

5. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р.: постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.

6. Сегіда К. Застосування правила «ранг – розмір» для дослідження міського розселення Харківської та Дніпропетровської областей. Регіон – 2015: стратегія оптимального розвитку: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5–6 листопада 2015 р.). Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015. С. 85–89.

7. Шабашова Л. Зміни в ієрархічній структурі великих міст України. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 4: Географія і сучасність. 2014. №. 20. С. 106–111.

8. Яворська В., Калетинська А. Методологічні аспекти історико-географічного вивчення розсе-

лення населення. Вісник Одеського національного університету. Серія «Географічні та геологічні науки». 2012. Т. 17. Вип. 2. С. 116–120.

9. Zipf G. The hypothesis of the Minimum Equation as a unifying social principle: with attempted synthesis. American Sociological Review. 1947. № 12. P. 646–647.

СЕКЦІЯ 2 ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ ТА ГЕОЕКОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 504.453

Бургаз О.А.,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри екологічного права і контролю
Одеський державний екологічний університет

Верлан В.А.,
кандидат географічних наук, доцент,
науковий співробітник відділу геоінформаційного аналізу
Український науковий центр екології моря

Тітяпкин А.С.,
науковий співробітник відділу аналізу антропогенного навантаження
Український науковий центр екології моря

ОЦІНКА НАДХОДЖЕННЯ ЗАБРУДНЮЮЧИХ РЕЧОВИН У ЧОРНЕ МОРЕ ЗІ СТОКОМ ГОЛОВНИХ РІЧОК

Виконано оцінку достовірності статистичних оцінок гідрохімічних показників води річок Дунай та Дністер. Як вихідні використовувались дані, отримані у 2012 році у пунктах спостережень за якістю вод на річках, які впадають у Чорне море. Визначений об'єм стоку забруднюючих речовин у Чорне море з річковими водами.

Ключові слова: Чорне море, річковий стік, забруднюючі речовини.

Выполнена оценка достоверности статистических оценок гидрохимических показателей воды рек Дунай и Днестр. В качестве исходных использовались данные, полученные в 2012 году в пунктах наблюдений за качеством вод на реках, впадающих в Черное море. Определен объем стока загрязняющих веществ в Черное море с речными водами.

Ключевые слова: Черное море, речной сток, загрязняющие вещества.

Burgaz A.A., Verlan V.A., Tytiapkin A.S. ASSESSMENT POLLUTANTS INTO THE BLACK SEA RUNOFF MAJOR RIVERS

The estimation of reliability of water hydrochemical indices statistical estimations of rivers Danube and Dniester is executed. The data obtained in 2012 at the points of observations on the quality of water on the rivers flowing into the Black Sea were used as source. The volume of pollutant runoff in the Black Sea with river waters is determined.

Key words: Black Sea, river runoff, pollutants.

Постановка проблеми. Чорне море належить до внутрішніх морів і є одним з найбільш ізольованих від Світового океану. Площа водозбору Чорного моря у шість разів перевищує площу його поверхні. Це обумовлює надзвичайну його чутливість і вразливість до антропогенного тиску. Стан екосистеми Чорного моря прямо чи опосередковано залежить від антропогенного навантаження на неї як прибережних країн, так і від тих, що не мають безпосереднього виходу до акваторії моря.

Постановка завдання. Метою роботи є визначення стоку забруднюючих речовин з водами річок у північно-західну частину Чорного моря.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідно до [1], найбільший вплив на стан якості прибережних морських вод має річковий стік (50%), на другому місці – надходження забруднюючих речовин з атмосфери (10%), вплив прибережних міст займає третє місце по значущості (7,5%), на четвертому та

п'ятому місці – вплив рекреації та вплив малих річок узбережжя (5%), на шостому місці – вплив поверхневого стоку з міських територій (4,5%) [1].

Вплив річкового стоку визначається, головним чином, особливостями природних і антропогенних чинників формування поверхневого стоку і господарської діяльності у басейнах річок. Забруднення північно-західної частини Чорного моря (далі – ПЗЧ ЧМ), головним чином, формується під впливом стоку забруднювачів з водами Дунаю, Дністра, Південного Бугу і Дніпра. Основними факторами забруднення північно-західної частини Чорного моря з річковим стоком є значні концентрації біогенних елементів і небезпечних речовин, включаючи нафтопродукти, мікробіологічне забруднення, забруднення речовинами, що призводять до зростання БСК5 і виснаження кисню. Рівень забруднення річкового стоку залежить від його здатності до самоочищення, яке, у свою чергу, залежить від багатьох чинників [2].

Дуже значний внесок у забруднення ПЗЧ ЧМ, зокрема біогенними речовинами та нафтопродуктами, належить р. Дунай. Об'єм стоку р. Дунай складає приблизно 80% сумарного стоку інших річок, що надходять до північно-західної частини Чорного моря. Друге місце після р. Дунай за кількістю забруднюючих речовин, які надходять до Чорного моря, належить р. Дніпро [3-6].

Опис об'єкта і методів дослідження. У рамках даного дослідження було проведено перевірку достовірності статистичних характеристик рядів гідрохімічних показників води річок Дунай та Дністер. Для розрахунку об'єму стоку забруднюючих речовин у Чорне море з річковими водами, використовувалися дані отримані у 2012 році у пунктах спостережень за якістю вод на річках, що впадають у Чорне море [7].

У дослідженні використовувалась інформація, отримана на постах № 13043 м. Вилкове (для Дунаю) та 13155 м. Могильов-Подільський, Вінницька область (для Дністра). Відстань постів від гирла складає 26 км і 636,5 км відповідно [7].

Застосовуючи метод оцінки достовірності статистичних характеристик часових рядів, дослідник повинен вміти правильно вибрати спосіб даного методу. Серед методів оцінки достовірності розрізняють параметричні і непараметричні.

Як параметричні, так і непараметричні методи, полягають у застосуванні певних формул і розрахунку певних показників у відповідності із запропонованими алгоритмами. У кінцевому результаті вираховується певна числова величина, яку порівнюють з табличними пороговими значеннями. Критерієм достовірності буде результат порівняння отриманої величини і табличного значення при даному числі спостережень (або ступенів свободи) і при заданому рівні безпомилкового прогнозу.

Таким чином, у статистичній процедурі оцінки основне значення має отриманий критерій достовірності [8].

Зафіксовані відомості про об'єкт, що досліджується, дає первинний фактичний матеріал, який потребує відповідної обробки з метою дослідження **генеральної сукупності**. На практиці дослідник має справу тільки з вибірковою сукупністю (**вибіркою**), тобто частиною генеральної сукупності, тому виникає потреба за результатами порівняно невеликої вибірки зробити припущення про поведінку всієї генеральної сукупності. В інших випадках необхідно будь-якій сукупності величин поставити у відповідність іншу сукупність і з'ясувати, чи є між ними який-небудь взаємозв'язок чи ні [8].

Для того, щоб зробити статистичний висновок про даний об'єкт, слід виконати ряд взаємозалежних операцій:

1. Грамотно забезпечити відбір одиниць вибіркової сукупності.
2. Систематизувати та згрупувати результати спостережень.
3. Графічно задати емпіричні сукупності.
4. Отримати статистичні показники для емпіричних сукупностей.
5. Отримати статистичні параметри для генеральної сукупності.

Одиниці вибіркової сукупності (**варіанти**) повинні бути відібрані так, щоб по них з достатньою точністю можна було судити про властивості генеральної сукупності. Найчастіше у дослідженнях проводиться відбір так званих «типових» представників генеральної сукупності. Такий підхід суб'єктивний і **не може служити** основою отримання якісної інформації. Задана точність у характеристиці генеральної сукупності забезпечується випадковим відбором необхідної кількості варіантів [9].

Статистична обробка первинних даних починається з розташування варіантів у певній послідовності, яка залежить від характеру варіювання досліджуваної ознаки:

1. Кількісне – безперервне та дискретне.
2. Якісне – атрибутивне.

При безперервному варіюванні окремі значення ознаки можуть мати будь-яке значення міри (протяжності, обсягу, ваги і т. д.) у певних межах.

При дискретному варіюванні окремі значення ознаки виражаються абстрактними числами (найчастіше цілими).

При атрибутивному варіюванні значення ознаки класифікують по градаціях цієї ознаки [9].

На початковому етапі перевірки достовірності отриманої інформації розраховуються її статистичні характеристики. До таких характеристик відносяться середнє арифметичне ряду (\bar{x}), середньоквадратичне відхилення (СКВ, σ), коефіцієнт варіації (C_v), коефіцієнт диференціації (V_σ).

Коефіцієнт варіації – показник мінливості ознаки. Він визначається як

$$C_v = \frac{\sigma}{\bar{x}} \cdot 100\%. \quad (1)$$

Для встановлення рівня мінливості ознаки використовується шкала Мамаєва [9].

Коефіцієнт диференціації характеризує мінливість ознаки. Він визначається як:

$$V_\sigma = \frac{\sigma}{(\bar{x} - x_{\min})} \cdot 100\%. \quad (2)$$

Ступінь диференціації ознаки визначається відповідно до [9].

Після визначення статистичних параметрів вихідного ряду даних здійснюється розрахунок помилок репрезентативності.

Помилка середньої величини обчислюється за формулою:

$$m_x = \pm \frac{\sigma}{\sqrt{n}}. \quad (3)$$

Помилка стандартного відхилення обчислюється за формулою:

$$m_\sigma = \pm \frac{\sigma}{\sqrt{2n}}. \quad (4)$$

Достовірність статистичних показників (надійність) є відношення величини статистичного показника до його помилки репрезентативності. Висновок про достовірність того

чи іншого показника робиться на основі порівняння отриманого відношення з t – критерієм: якщо відношення більше t – критерію, то статистичний показник достовірний [8].

В якості t – критерію при значних обсягах вибірок ($n > 30$) використовується критерій Стюдента, що визначається за таблицями, виходячи з числа ступенів свободи ($n-1$) і рівня значущості (ступеня ймовірності безпомилкового прогнозу). У випадку малих обсягів вибірок ($n < 30$), значення t – критерію визначається за таблицями Н.А. Плохінського [8].

Виклад основного матеріалу дослідження. Перевірка достовірності статистичних характеристик часових рядів гідрохімічних показників проводилася для 16 показників, контроль яких здійснювався на обох постах одночасно. Такими показниками є: витрата води у річці ($\text{м}^3/\text{с}$); магній ($\text{мг}/\text{л}$); хлориди ($\text{мг}/\text{л}$); сульфати ($\text{мг}/\text{л}$); гідрокарбонати ($\text{мг}/\text{л}$); натрій ($\text{мг}/\text{л}$); кальцій ($\text{мг}/\text{л}$); феноли ($\text{мг}/\text{л}$); СПАР ($\text{мг}/\text{л}$); азот амонійний ($\text{мгN}/\text{л}$); азот нітритний ($\text{мгN}/\text{л}$); азот нітратний ($\text{мгN}/\text{л}$); кремній ($\text{мг}/\text{л}$); фосфати ($\text{мгP}/\text{л}$); фосфор ($\text{мгP}/\text{л}$); хром вал. +6 ($\text{мкг}/\text{л}$). Результати перевірки представлені у табл. 1.

Відповідно до отриманих результатів розрахунків, рівень мінливості гідрохімічних показників вод річки Дунай наступний: гідрокарбонати – дуже низький; хлориди, сульфати, кальцій – низький; магній, фосфор – середній; витрата води, натрій, фосфати – підвищений; азот нітритний, азот нітратний, кремній, хром вал. +6 – високий; феноли, СПАР, азот амонійний – дуже високий.

Для вод Дністра рівень мінливості гідрохімічних показників наступний: хлориди – дуже низький; гідрокарбонати, кальцій – низький; магній, феноли, СПАР – середній; кремній, фосфор – підвищений; витрата води, сульфати, азот нітратний, фосфати – високий; натрій, азот нітритний, азот амонійний, хром вал. +6 – дуже високий.

Ступінь диференціації гідрохімічних показників вод річки Дунай становить: витрата води, магній, хлориди, натрій, кальцій, кремній, фосфати, хром вал. +6 – велика; усі інші – дуже велика.

Ступінь диференціації гідрохімічних показників вод річки Дністер така: сульфати, СПАР – значна; магній, хлориди, азот нітратний – велика; усі інші – дуже велика.

Висновок про достовірність того чи іншого показника робиться на основі порівняння відношення величини статистичного показника до його помилки репрезентативності з t – критерієм. Значення t – критерію дорівнює 2,2 для вибірок з 12 членів та 2,3 для вибірок з 8 членів.

Порівнявши отримані значення достовірності статистичних характеристик часових рядів гідрохімічних показників на постах спостережень із величиною t –критерію, можна зробити висновок, що розраховані середні значення та середні квадратичні від-

Таблиця 1

Результати розрахунків статистичних характеристик рядів даних гідрохімічних показників на постах спостережень

Гідрохімічні показники	об'єм вибірки	\bar{x} , МГ/Л	σ , МГ/Л	C_v , %	V_σ , %	m_x	m_σ	достов. середнього	достов. СКВ
Дунай									
Витрата води	12	2597,5	812,36	31,27	68,99	234,51	165,82	11,08	4,9
Хлориди	12	36,18	4,32	11,93	69,82	1,25	0,88	29,03	4,9
Сульфати	12	56,71	4,78	8,44	101,62	1,38	0,98	41,06	4,9
Гідрокарбонати	12	199,92	4,64	2,32	78,44	1,34	0,95	149,22	4,9
Натрій	12	39,58	11,09	28,02	64,93	3,20	2,26	12,36	4,9
Кальцій	12	50,91	6,67	13,11	62,33	1,93	1,36	26,42	4,9
Азот амонійний	12	0,16	0,10	66,11	70,67	0,0296	0,0209	5,24	4,9
Азот нітритний	12	0,03	0,01	39,55	87,02	0,0036	0,0025	8,76	4,9
Азот нітратний	12	1,31	0,55	42,26	72,87	0,16	0,11	8,20	4,9
Кремній	12	2,18	0,80	36,58	68,09	0,23	0,16	9,47	4,9
Фосфати	12	0,036	0,010	28,18	56,49	0,0029	0,0021	12,29	4,9
Фосфор	12	0,10	0,02	24,71	70,39	0,0071	0,0051	14,02	4,9
Феноли	12	0,00	0,00	77,85	77,85	0,0003	0,0002	4,45	4,9
СПАР	12	0,01	0,01	134,84	134,84	0,0019	0,0014	2,57	4,9
Магній	12	16,66	3,24	19,46	51,81	0,94	0,66	17,80	4,9
Хром вал. +6	12	9,75	4,59	47,13	59,29	1,33	0,94	7,35	4,9
Дністер									
Витрата води	12	167	59,52	35,64	145,17	17,18	12,15	9,72	4,9
Хлориди	8	23,95	1,40	5,86	57,31	0,50	0,35	48,25	4,0
Сульфати	8	24,51	9,94	40,56	40,56	3,51	2,49	6,97	4,0
Гідрокарбонати	8	233,13	21,13	9,06	110,48	7,47	5,28	31,21	4,0
Натрій	8	29,49	14,85	50,35	80,74	5,25	3,71	5,62	4,0
Кальцій	8	57,65	8,32	14,43	95,09	2,94	2,08	19,60	4,0
Азот амонійний	12	0,71	0,611	85,91	119,54	0,18	0,12	4,03	4,9
Азот нітритний	12	0,014	0,008	59,84	83,77	0,0024	0,0017	5,79	4,9
Азот нітратний	12	0,093	0,046	49,70	63,25	0,0134	0,0095	6,97	4,9
Кремній	8	4,13	1,42	34,52	107,47	0,50	0,36	8,19	4,0
Фосфати	8	0,055	0,021	37,93	95,15	0,0074	0,0052	7,46	4,0
Фосфор	8	0,069	0,0217	31,59	91,76	0,01	0,01	8,95	4,0
Феноли	12	0,003	0,0005	19,93	88,27	0,0001	0,0001	17,38	4,9
СПАР	12	0,03	0,007	19,57	47,19	0,0019	0,0014	17,70	4,9
Магній	8	12,43	2,76	22,21	66,90	0,98	0,69	12,73	4,0
Хром вал. +6	12	12,02	17,21	143,25	162,14	4,97	3,51	2,42	4,9

Таблиця 2

Сумарні величини надходження забруднюючих речовин з водами річок Дунай та Дністер у 2012 році

Гідрохімічні показники	Сумарні величини надходження забруднюючих речовин, т/рік	
	р. Дунай	р. Дністер
Компоненти сольового складу		
Хлориди	2963949,07	126132,96
Сульфати	4645249,52	129095,38
Гідрокарбонати	16376125,77	1227755,61
Натрій	3241776,63	155296,27
Кальцій	4170143,91	303614,42
Σ	31397244,9	1941894,64
Біогенні речовини		
Азот амонійний	12696,79	3743,61
Азот нітритний	2553,01	73,73
Азот нітратний	107240,07	491,54
Кремній	178778,96	21724,36
Фосфати	2942,11	289,00
Фосфор	8205,13	361,41
Σ	312416,07	26683,65
Забруднювачі		
Феноли	122,87	13,61
СПАР	409,57	179,94
Σ	532,44	193,55
Метали		
Магній	1364563,38	65436,41
Хром вал. +6	798,67	63,29
Σ	1365362,05	65499,7
Разом	33075555,46	2034271,54

хили достовірні і можуть бути використані для розрахунку.

Виконавши перевірку достовірності, можна розрахувати сумарні величини надходження забруднюючих речовин у морське середовище з водами річок Дунай і Дністер. Результати таких розрахунків наведені у табл. 2.

Розрахунки кількості надходження речовин виконувались за даними середніх річних концентрацій окремих речовин з урахуванням середнього річного стоку Дунаю та Дністра за загально прийнятою формулою [6]:

$$W_{\text{ср.р.р.к}} = C_{\text{ср.р.р.к}} \cdot Q_{\text{р.р.к}} \quad (5)$$

де $W_{\text{ср.р.р.к}}$ – кількість речовини, яка надходить зі стоком річки за рік;

$C_{\text{ср.р.р.к}}$ – середня річна концентрація забруднюючої речовини;

$Q_{\text{р.р.к}}$ – об'єм середнього річного стоку річки.

Валове надходження речовин у морське середовище на основі даних спостережень на мережі постів спостережень за якістю вод на річках у 2012 році оцінюється у 33075555,46 т/рік з водами р. Дунай та 2034271,54 т/рік з водами р. Дністер.

Висновки з проведеного дослідження.

У результаті перевірки достовірності статистичних характеристик часових рядів гідрохімічних показників вод річок Дунай та Дністер, було виявлено їх статистичну достовірність та можливість подальшого використання для розрахунків. Як вихідні використовувались дані, отримані у 2012 році у пунктах спостережень за якістю вод на річках, що впадають у Чорне море. Валове надходження гідрохімічних компонентів у морське середовище у 2012 році оцінюється у 33 075 555,46 т/рік з водами р. Дунай та 2 034 271,54 т/рік з водами р. Дністер.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Розроблення рекомендацій щодо шляхів зменшення сірководневого забруднення Чорного моря та можливості використання цього сірководню. Заключний звіт про НДР №0108U010761. УкрНДІЕП. Харків, 2009. 72 с.
2. Довгий С.О., Красовський Г.Я., Радчук В.В. та ін. Сучасні інформаційні технології екологічного моніторингу Чорного моря / за ред. С.О. Довгого. К.: Інформаційні технології, 2010. 260 с.
3. Основні показники використання водних ресурсів в Україні за 2005 рік. К.: Державний комітет по водному господарству Управління водних ресурсів, 2006.

4. Основні показники використання водних ресурсів в Україні за 2007 рік. К.: Державний комітет по водному господарству Управління водних ресурсів, 2008.

5. Основні показники використання водних ресурсів в Україні за 2008 рік. К.: Державний комітет по водному господарству Управління водних ресурсів, 2009.

6. Оцінка сучасного стану евтрофікації вод ПЗШ Чорного моря. Звіт про НДР №0113U007200. УкрНЦЕМ. Одеса, 2013. 107 с.

7. Щорічні дані про якість поверхневих вод суші. Частина 1. Річки. Випуск 1 / відповідальний за випуск О. Косовец. Київ, 2013.

8. Методы оценки достоверности результатов статистического исследования: учебно-методическое пособие для студентов. Казань: Казанский государственный медицинский университет, 2011.

9. Лакин Г.Ф. Биометрия. Учебное пособие для биол. спец. вузов, 4-е изд., перераб. и доп. М.: Высшая школа, 1990. 352 с.

УДК 911.2

Давидов О.В.,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри екології та географії
Херсонський державний університет

Котовський І.М.,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму
Херсонський державний університет

Ціомашко О.В.,
асистент кафедри екології та географії
Херсонський державний університет

Герасимчук А.М.,
студентка IV курсу
Херсонський державний університет

АНАЛІЗ МОРФОГЕНЕТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОСИ-ОСТРОВА ДЖАРИЛГАЧ

У статті проаналізовано особливості морфогенезису найбільшої в межах Чорного моря морської акумулятивної форми – коси-острова Джарилгач. Морфогенетичні особливості зумовлені взаємодією тектонічного і гідрогенного факторів, які впливали та впливають на характер літодинамічних процесів, зумовлюючи загальноморфологічні та динамічні риси відповідної акумулятивної форми. Визначено роль ендегенного фактору в еволюції коси-острова Джарилгач.

Ключові слова: акумулятивні форми, прогин, розломи, багатолітні коливання рівня, вітрові коливання рівня, літодинамічні системи, вздовжберегові потоки.

В статье проанализированы особенности морфогенезиса самой крупной в пределах Черного моря морской аккумулятивной формы – косы-острова Джарылгач. Морфогенетические особенности обусловлены взаимодействием тектонического и гидрогенного факторов, которые влияли и влияют на характер литодинамических процессов, что формирует общеморфологические и динамические особенности этой аккумулятивной формы. Определена роль эндогенного фактора в эволюции косы-острова Джарылгач.

Ключевые слова: аккумулятивные формы, прогиб, разломы, многолетние колебания уровня, ветровые колебания уровня, литодинамические системы, вдольбереговые потоки.

Davydov O.V., Kotovskyi I.M., Tsiomashko O.V., Herasymchuk A.M. ANALYSIS OF MORPHOGENETIC FEATURES OF SPIT-ISLAND DZHARYLGACH

The article deals with the morphogenetic features of the marine accumulative form of the spit-island Dzharylgach in the Black Sea. Morphogenetic features are caused by the interaction between tectonic and hydrogenogenic factors that influenced and influence the character of lithodynamic processes, which in turn determine the general morphological and dynamic features of this accumulative form. The role of endogenous factor in spit-island Dzharylgach evolution is determined.

Key words: accumulative forms, deflection, faults, perennial level fluctuations, wind level fluctuations, lithodynamic systems, alongshore currents.

Постановка проблеми. Коса-острів Джарилгач є найбільшою в межах Чорного моря морською акумулятивною формою, що має певні морфогенетичні особливості, зумовлені взаємодією тектонічного і гідрогенного факторів, які впливали та впливають на характер літодинамічних процесів, зумовлюючи загаль-

номорфологічні та динамічні риси відповідної акумулятивної форми.

Аналіз спеціалізованих літературних джерел [2; 4; 5; 6; 7; 8] свідчить, що генезис акумулятивних форм північно-західної частини Чорного моря зумовлений виключно екзогенними факторами, в той час як значення

ендогенних факторів практично не висвітлюється. На наш погляд, це не зовсім так, саме тому ми спробуємо визначити справжнє місце ендегенного фактору в процесі морфогенезису акумулятивних форм даного регіону на прикладі коси-острова Джарилгач.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз особливостей морфогенезису коси-острова Джарилгач, а також визначення ролі ендегенного фактору в еволюції цієї коси-острова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Географічне розташування об'єкту дослідження. Коса-острів Джарилгач розташована в північно-західній частині Чорного моря в межах Каркінітської затоки. Його дистальна кінцівка висунута в бік моря (максимальний виступ мис Джарилгацький), а притулена кінцівка з'єднується в межах смт. Лазурне з материковим узбережжям, тим самим тіло цієї акумулятивної форми відокремлює затоку другого порядку – Джарилгацьку (рис. 1).

Загально-геоморфологічна характеристика. Джарилгач являє собою найбільшу морську акумулятивну форму в межах Чорного моря, його загальна площа становить 56,05 км², при довжині із заходу на схід – 42-43 км, при ширині до 4,5 км (в широкій частині) та до 450 м (у вузькій частині).

У структурному відношенні Джарилгач поділяється на дві частини: широка (острів), загальна довжина 22–24 км; вузька (коса), загальна довжина 18–19 км. Відповідна структура зумовлює правильне визначення даної морської акумулятивної форми – коса-острів. У межах острівної частини панують слабохвилясті рівнинні поверхні та подекуди низькогорбисті, максимальна висота поверхні до 3 м [1].

Морфогенетична характеристика. За походженням Джарилгач являє собою береговий бар, який протягом середнього та пізнього голоцену зазнав значної трансформації та був зміщений у північно-східному напрямку. Відповідний береговий бар спричинив існування як Джарилгачу, так і Тендри. Саме тому ці морські акумулятивні форми генетично

споріднені та одновікові, а також на сучасному етапі являються ланками єдиної літодинамічної системи [2; 3; 4].

Аналіз тектонічного фактору морфогенезису. Як відомо [9], морська акумулятивна форма Джарилгач розташована на поверхні Каркінітського прогину, який проявляється як в межах Східноєвропейської давньої докембрійської, так і молодій Скіфської епіпалеозойської платформ. Відповідне розташування зумовлює, насамперед, асиметрію схилів прогину – північний пологий та південний крутий, а також панування негативних тектонічних рухів, швидкості яких в межах цієї частини прогину збільшуються від (– 1,1) мм/рік на схилах до (– 2,5) мм/рік, на південь від центральної осі [9; 10].

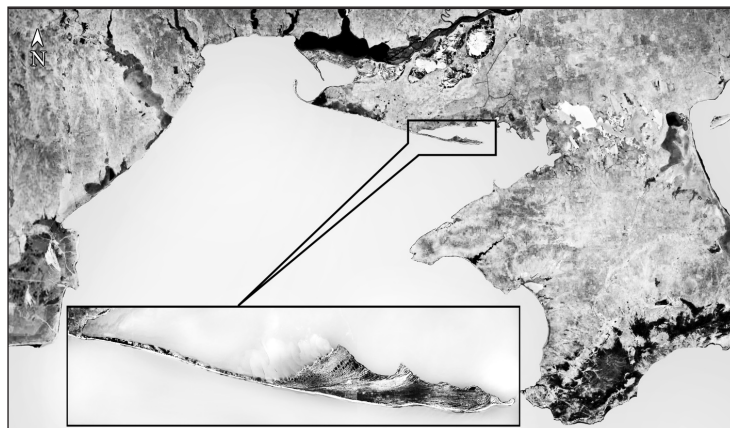

Рис. 1. Географічне розташування коси-острова Джарилгач

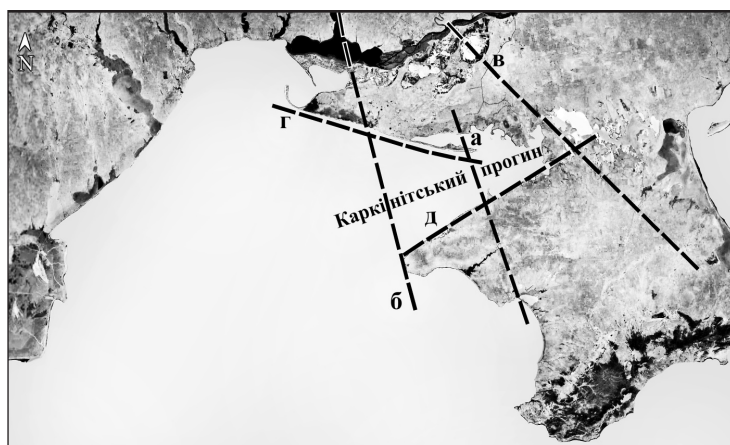

Рис. 2. Картохема розташування диз'юнктивних порушень у районі Каркінітської затоки.

Літерами на схемі позначені розломи: а – Скадовсько-Євпаторійський; б – Миколаївський; в – Салгирський; г – Притендрівський; д – Тарханкутський [11].

Слід зазначити, що відповідна тектонічна будова зумовлює морфоструктурні умови регіону, насамперед дуже похилий підводний схил північного та східного узбережжя Каркінітської затоки та достатньо крутий в межах південного та південно-західного узбережжя. Наведені морфологічні умови істотно впливають на характер проявлення різноманітних гідрогенних процесів.

Важливе значення на первинній стадії еволюції може належати диз'юнктивним порушенням регіонального рівня, які перетинають в субмеридіональному та субширотному напрямку відповідний прогин. До розломів субмеридіонального напрямку належать: Скадовсько-Євпаторійський, Миколаївський та Салгирський, а до субширотного – Притендрівський та Тарханкутський розломи (рис. 3).

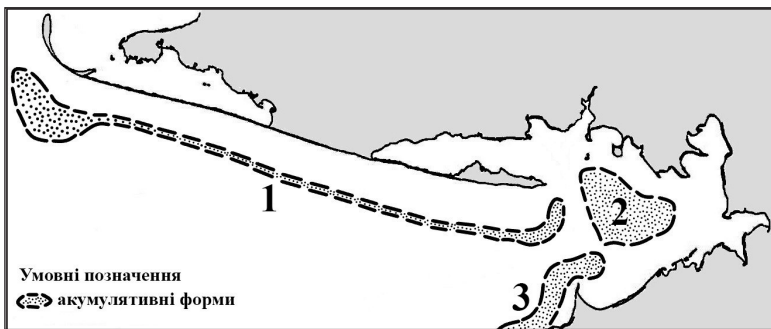

Рис. 3. Палеогеографічна картосхема розташування акумулятивних форм у межах Каркінітської затоки в голоцені під час Фанагорійської регресії.

Цифрами на схемі позначені давні акумулятивні форми: 1 – Ахїллів Біг; 2 – Каланчацько-Чурюмська; 3 – Бакальська.

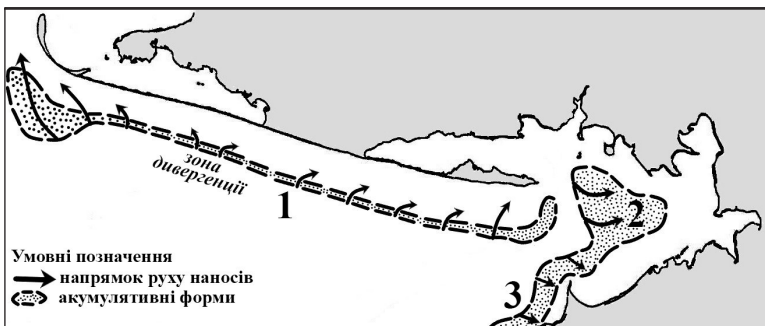

Рис. 4. Палеогеографічна картосхема розташування та пересування акумулятивних форм у межах Каркінітської затоки в голоцені під час Німфейської трансгресії.

Цифрами на схемі позначені давні акумулятивні форми: 1 – Ахїллів Біг; 2 – Каланчацько-Чурюмська; 3 – Бакальська.

Наявність системи розломів зумовлює виділення в межах Каркінітського прогину блокової структури [9; 12]. Враховуючі, що загальна тенденція розвитку – прогинання поверхні, кожен блок у межах прогину також має тенденцію до занурення, але швидкості руху відповідних блоків характеризуються певними регіональними відмінностями. Слід зазначити, що наслідком такої ситуації стало проявлення на морському дні системи плікативних деформацій, які спричинили утворення локальних підняттяв морського дна.

Важливим є той факт, що в межах будь-яких частин земної поверхні зони розломів та зони перетинання розломів представляють собою не лише активні ділянки земної кори, а й зони активного осадконакопичення [13].

Аналіз гідрогенного фактору морфогенезису. Як було зазначено раніше, генезис та еволюція морських акумулятивних форм зумовлені, насамперед, екзогенними процесами гідрогенної природи. Серед відповідних процесів найбільш важливе значення мають коливання рівня моря, багатолітні та короточасні, а також морське хвилювання [14].

Спочатку проаналізуємо особливості проявлення та морфогенетичне значення багатолітніх коливань рівня моря в голоцені. Згідно з теоретичними основами берегознавства коливання рівня моря мають велике генетичне та еволюційне значення. Так, під час зниження рівня моря (регресія) на денну поверхню виходять підводні акумулятивні форми, тоді як під час підйому рівня моря (трансгресія) проявляється активна трансформація даної акумулятивної форми та її пересування в певному напрямку [15; 16; 17].

В межах північно-західної частини Чорного моря протягом останніх 12 тис. р. проявилось останні шість трансгресивних та п'ять регресивних стадій розвитку даної водойми [18]. Але слід зазначити, що для сучасних морських

аккумулятивних форм важливе морфогенетичне та еволюційне значення мали дві останні стадії регресивного і трансгресивного розвитку.

В період 2,8–2,4 тис. років тому в північно-західній акваторії Чорного моря проявилася *Фанагорійська* регресія, яка спричинила вихід на денну поверхню в межах центральної та західної частини Каркінітської затоки потужного берегового бару, який відомий під назвою Ахіллів біг. Його морфогенетичне значення зумовлено тим, що саме цей бар, повільно трансформуючись, перетвориться на сучасну Тендру та Джарилгач [2; 3].

Слід зазначити, що саме в цей час у східній частині Каркінітської затоки були розташовані дві морські аккумулятивні форми: Каланчацько-Чурюмська та Бакальська, які є одновіковими та генетично спорідненими з береговим баром Ахіллів Біг. Їхній розвиток у подальшому зазнав трансформації, внаслідок чого вони були пересунуті в східному та північно-східному напрямках (рис. 3).

Відповідний етап розвитку даних аккумулятивних форм можна охарактеризувати як конструктивний, площа форм та їх висота збільшувалася під впливом морських та еолових процесів.

Під час *Німфейської* трансгресії (2,4–1,6 тис. років тому) відповідні аккумулятивні форми були частково затоплені, вони під впливом хвилювання й вітрових коливань активно пересувались на північ та північний схід (рис. 4). Цей напрямок пересування був спричинений зміною структури вітрового режиму та, як наслідок, пануванням вітрів південної та південно-західної складової [16; 17].

Пресування берегового бару Ахіллів Біг на північ спричинило його зіткнення з виступом корінного суходолу в районі сучасної материкової

ділянки літодинамічної системи Тендра–Джарилгач. Як наслідок, відбулося морфологічне розділення берегового бару на дві складові частини (дві самостійні морські аккумулятивні форми), між якими літодинамічний зв'язок залишився [4; 9; 10].

Відповідний відрізок часу можливо охарактеризувати як етап динамічної трансформації та пересування давніх морських аккумулятивних форм під впливом здійснення рівня моря.

Протягом *Корсунської регресії* (1,6–1,2 тис. років тому) Джарилгач як самостійна морська аккумулятивна форма активно збільшувалася в розмірах (почала формуватися широка частина) та висувався в східному напрямку до центру Каркінітської затоки (рис. 5) [4].

Протягом відповідного етапу еволюція Джарилгача здійснювалася в умовах змен-

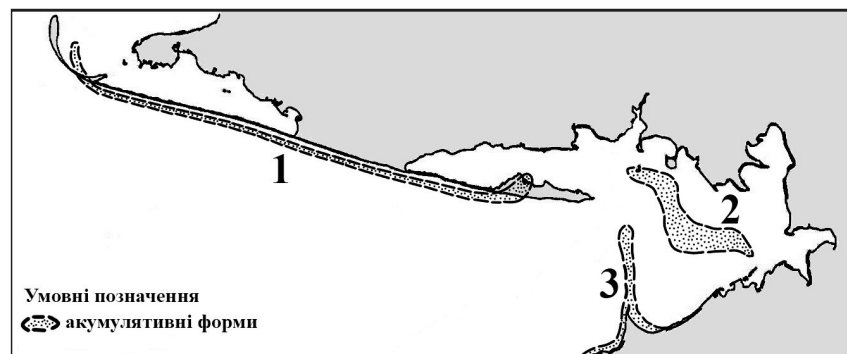

Рис. 5. Палеогеографічна картосхема розташування аккумулятивних форм у межах Каркінітської затоки в голоцені під час Корсунської регресії.

Цифрами на схемі позначені давні аккумулятивні форми: 1 – Тендра–Джарилгач; 2 – Каланчацько-Чурюмська; 3 – Бакальська.

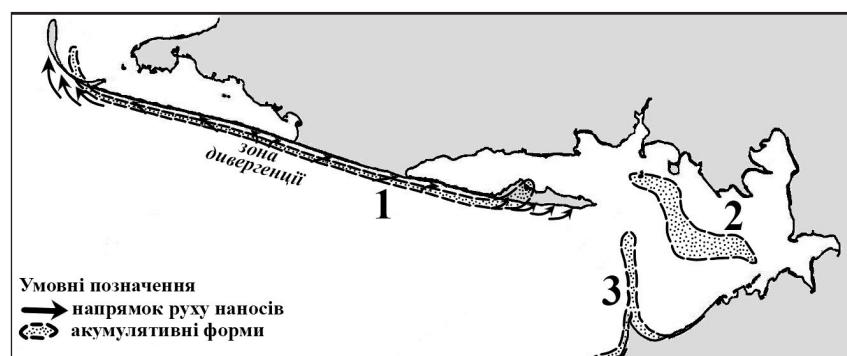

Рис. 6. Палеогеографічна картосхема розташування та пересування аккумулятивних форм у межах Каркінітської затоки в голоцені під час Сучасної трансгресії.

Цифрами на схемі позначені аккумулятивні системи: 1 – Тендра–Джарилгач; 2 – Каланчацько-Чурюмська; 3 – Бакальська.

шення кількості уламкового матеріалу, про що свідчить звуження широкої частини в східному напрямку. Як відомо, формування найбільш широкої частини Джарилгача почалося з самого початку відповідної регресії, водночас як дистальна частина змінюється і на даний момент.

Відповідний етап розвитку Джарилгача можливо визначити як конструктивний, але з рисами регресивної динаміки, тому що швидкість нарощування дистальної кінцівки повільно, але стійко знижувалася.

Сучасна трансгресія, яка почалася 1,2 тис. років тому та триває по теперішній час, зумовила проявлення деструктивного етапу розвитку даної акумулятивної форми. На цьому етапі площа Джарилгача повільно, але перманентно скорочувалась, низинні ділянки з тильної та фронтальної частин були затоплені, проявився інтенсивний розмив фронтальної частини та перенесення прибережно-морських наносів до тильного боку (рис. 6).

Слід зазначити, що природний хід еволюції на даному етапі був прискорений внаслідок

втручання людини в літодинамічний процес у межах системи Тендра–Джарилгач [19].

Протягом усієї геологічної історії Джарилгача, одночасно з багатолітніми коливаннями, важливе значення в морфогенезисі відігравали вітрові коливання рівня моря [20]. Насамперед, вони вплинули на характер літодинамічних та морфодинамічних процесів у межах даної акумулятивної форми. Саме вони сприяли та сприяють розмиву, перехлюпуванню та затопленню поверхні акумулятивної форми, внаслідок чого відбуваються значні морфологічні зміни, формуються прірви, прискорюється та спрямовуються рух прибережно-морських наносів (рис. 7).

Серед прірв, розташованих у межах вузької частини Джарилгача, найбільш важливе місце посідає прірва в прикореневій частині. Відповідна прірва працює в режимі гідрологічного та літодинамічного реверсу. Так, під час потужних вітрів західної експозиції морська вода, спрямовуючись у межі прірви, формує локальний потік наносів до тильної частини. Під час вітрів східної експозиції води Джарилгацької

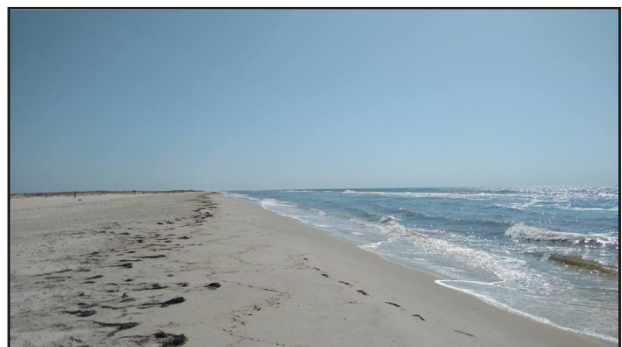
а

б

в

г

Рис. 7. Наслідки впливу штормових нагонів у межах коси-острова Джарилгач: а – розмив тіла Джарилгача в районі маяку; б – уступ розмиву; в – прірва; г – штормовий вал як ознака активізації руху наносів

затоки спрямовуються до кутової частини, рівень води зростає та утворює течію із затоки через прірву до моря, одночасно формуючи локальний потік наносів з тильної до фронтальної частини [2].

Під час потужних вітрових нагонів трансформація берегової зони здійснюється щорічно, в той час як перебудова поверхні Джарилгача може здійснюватися приблизно раз у 12–15 років під час штормових нагонів. За останні сорок років штормові нагони, які істотно трансформували поверхню акумулятивної форми, проявилися в 1981, 1993 та 2003 рр., вони були зумовлені сильними вітрами південно-західного спрямування [20].

У березні 2007 року під час потужного вітру східного напрямку в межах кутової частини Джарилгачької затоки утворився потужний вітровий нагін, який не лише активізував діяльність прикореневої прірви, а й утворив тимчасову прірву, безпосередньо в межах території населеного пункту смт. Лазурне. Внаслідок даного штормового нагону, в межі берегової зони Каркінітської затоки було винесено значну кількість прибережно-морських наносів, після відповідного явища процес розмиву тіла коси Джарилгач істотно уповільнився [21].

Літодинамічні процеси в межах берегової зони Джарилгача. Протягом усієї геологічної історії літодинамічні процеси розвивалися під сукупним впливом гідрогенного та тектонічного факторів. На сучасному етапі розвитку досліджувана акумулятивна форма є складовою частиною морської літодинамічної системи Тендра–Джарилгач, яка характеризується певними специфічними рисами.

Відповідні риси системи були визначені В.П. Зенковичем [2; 5], саме він перший визначив, що зона живлення даної системи розташована на підводному схилі, в районі центральної частини Тендрівської коси у вигляді реліктового піщаного підняття. Під час сильного хвилювання відповідна форма активно розмивається та до берегової зони потрапляють прибережно-морські наноси. Саме живлення за рахунок донного розмиву та панування поперечного руху наносів і зумовило генетичне визначення акумулятивної системи Тендра–Джарилгач як первинного берегового бару.

В районі ділянки живлення, в межах берегової зони Тендри проявляється дивергентний режим розвитку, завдяки якому з'являються два протилежно спрямованих вздовжберегових потоки наносів. Північно-західний потік є

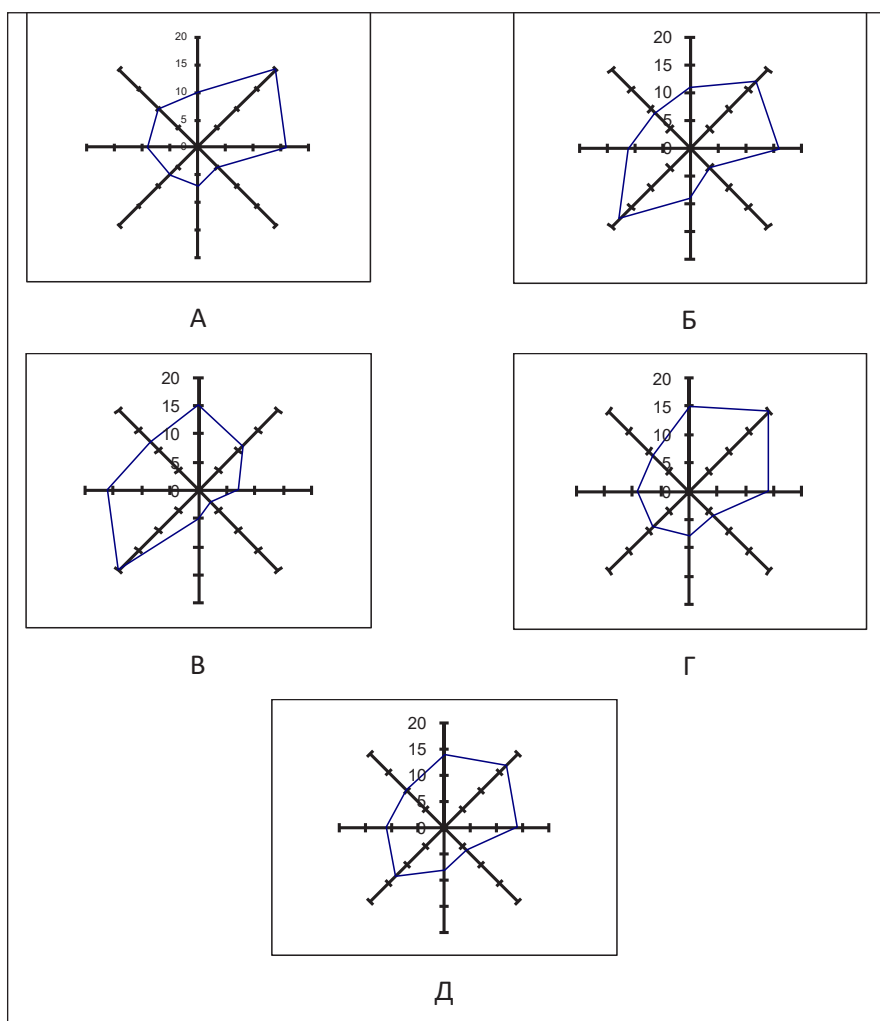

Рис. 8. Роза вітрів у регіоні розташування літодинамічної системи Тендра–Джарилгач (за даними метеостанцій Бехтери та Хорли, період 1988–2012). а – зима; б – весна; в – літо; г – осінь; д – рік

сталим та проявляється протягом року, в той час як південно-східний потік має певні сезонні відмінності за спрямуванням. Відповідна ситуація пояснюється пануючим режимом вітрів, які зумовлюють хвилювання відповідного напрямку та, як наслідок, сприяють руху наносів.

Ми проаналізували структуру вітрового режиму даного регіону (рис. 8) та визначили, що характер пануючих вітрів не завжди може пояснити спрямування вздовжберегових потоків наносів. Так, західний потік наносів рухається на північний захід, він має сталий характер протягом року, але для його розвитку потрібні вітри південно-східних або південних румбів, які за структурою вітрового режиму знаходяться в рецесиві та не характеризуються вітрами значної сили. За таких умов ми спробували знайти інший фактор, який міг би прямо або опосередковано впливати на літодинамічні процеси. На наш погляд, до відповідного фактору належить тектонічний, що зумовлений загальною структурою, регіональними розломами та неотектонічними рухами.

Структурно-геологічний аналіз дна Каркінітської затоки та прибережних територій свідчить, що в межах регіону затоки існують сприятливі умови для проявлення процесів акумуляції, насамперед це прогинання поверхні, асиметрія схилів та поширення різноманітних за напрямком диз'юнктивних порушень [5].

У межах затоки характер розташування морських акумулятивних форм має певне узгодження по відношенню до диз'юнктивних порушень. Так, акумулятивні форми літодинамічної системи Тендра–Джарилгач, розташовані вздовж *Притендрівського розлому*, Бакальська коса та однойменна банка витягнуті вздовж *Скадовсько-Євпаторійського розлому*, Чурюмська банка обмежена *Салгирським розломом*. Відповідний зв'язок не може бути випадковий, слід зазначити, що подібна ситуація описана і в межах узбережжя інших морів, достатньо згадати зв'язок між розломами та косами «азовського» типу [23; 24; 25].

Цікавим є також той факт, що якщо певна частина акумулятивної форми розташована в районі перетинання розломів, то вона буде характеризуватися шириною, яка буде перевищувати будь-яку іншу частину форми. У регіоні

Каркінітської затоки як приклад можна привести широку частину Джарилгача, біля якої перетинаються *Притендрівський* та *Скадовсько-Євпаторійський розломи*, а також широку частину Бакальської коси, в межах якої перетинаються *Тарханкутський* та *Скадовсько-Євпаторійський розломи*. У межах азовського узбережжя прикладом відповідної ситуації може бути широка частина Федотової коси – Бірючого острова, в районі якої перетинаються *Азово-Павлоградський* та *Приазовський розломи*.

Проявлення закономірностей розташування акумулятивних форм у районах тектонічного прогинання та місце знаходження диз'юнктивних порушень у межах різних регіонів свідчить про зумовленість літодинамічних процесів структурно-геологічними умовами.

Висновки з проведеного дослідження. Внаслідок проведеного нами дослідження ми дійшли наступних висновків:

1. Акумулятивні процеси в межах Каркінітської затоки первинно зумовлені тектонічними умовами, насамперед прогинанням поверхні, пануванням негативних рухів та асиметрією схилів.

2. Багатолітні та вітрові коливання рівня Чорного моря зумовили проявлення акумулятивних форм над рівнем моря та сприяли їхній трансформації в процесі пересування в бік корінного суходолу.

3. Сучасні акумулятивні форми регіону дослідження мають узгоджений характер розташування з регіональними диз'юнктивними порушеннями, подібна ситуація характерна і для акумулятивних форм азовського узбережжя.

4. Спрямування руху вздовжберегових наносів здійснюється під впливом гідрогенних процесів, але зумовлюється тектонічними особливостями регіону дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Биоразнообразие Джарылгача: современное состояние и пути сохранения / Т.И. Котенко, Т.Б. Ардамацкая, Д.В. Дубына и др.; науч.ред. Т.И. Котенко и Ю.Р. Шеляг-Сосенко. К.: Весник зоологии, 2000. 240 с.

2. Зенкович В.П. Морфология и динамика советских берегов Черного моря. Т. II (Северо-западная часть). Москва: Изд-во АН СССР, 1960. 216 с.

3. Правоторов И.А. К вопросу о трансгрессивном ходе уровня за последние тысячелетия на северном лагунном побережье северо-западной части Черного моря. Геология побережья и дна Черного и Азовского морей. Киев: Изд-во КГУ, 1970. Вып. 1. С. 33–41.
4. Котовский И.Н. Морфология и динамика берегов Черного моря в пределах Херсонской области УССР. автореф. дисс. ... на соиск. ученой степени канд. геогр. наук: спец. 11.00.04 «Геоморфология и палеогеография». Киев: Инст. географии АН Украины, 1991. 19 с.
5. Зенкович В.П. Основы учения о развитии морских берегов. Москва: Изд-во АН СССР, 1962. 710 с.
6. Мамыкина В.А., Хрусталеv Ю.П. Береговая зона Азовского моря. Ростов-на-Дону: РГУ, 1980. 174 с.
7. Экзогенные процессы развития аккумулятивных берегов в Северо-западной части Черного моря / Мин-во высш. и сред. спец. образ. УССР; Одесский гос. ун-т; сост.: Ю.Д. Шуйський, Г.В. Выхованец. М.: Недра, 1989, 198 с.: ил.
8. Шуйський, Юрій Дмитрович. Типи берегів Світового океану: монографія. Одеса: Астропринт, 2000. 480 с.
9. Давидов О.В., Котовський І.М. та ін. Аналіз тектонічної зумовленості геоморфологічних умов берегової зони Херсонської області. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки». 2017. Вип. 6. С. 134–140.
10. Сучасна динаміка рельєфу України / В.П. Палієнко, А.В. Матошко, М.Є. Барщевський, Р.О. Спиця, Б.О. Вахрушев, С.В. Жилкін, Г.В. Кучма, Е.Т. Палієнко, Г.В. Романенко, Г.І. Рудько, Л.Ю. Чебаторьова, Ю.Д. Шуйський. К.: Наукова думка, 2005. 268 с.
11. Національний атлас України / наук. редкол. Л.Г. Руденко та ін. К.: ДНВП «Картографія», 2007. 440 с., іл.
12. Гаркаленко И.А. О глубинных разломах юга и юго-востока Украины. Геологический журнал. 1970. Т. 30. Вып. 3. С. 3–14.
13. Кухтиков М.М., Винниченко Г.П. Краевые долгоживущие разломы Памира. Душанбе: Дониш, 1977. 167 с.
14. Шуйський Юрій Дмитрієвич. Проблема дослідження балансу наносів в береговій зоні морей. Ленінград: Гидрометиздат, 1986. 240 с.
15. Невесский Е.Н. Некоторые данные о последледниковой эволюции акватории Каркинитского залива и накопления донных осадков. Труды Ин-та океанологии АН СССР. 1961. Т. 48. С. 88–102.
16. Иванов Г.И., Ищенко Л.В. Новые данные о развитии шельфа северо-западного района Черного моря в голоцене. Baltica. 1974. № 5. С. 265–273.
17. Иванов Г.И., Шмуратко В.И. Об особенностях колебания уровня Черного моря в последледниковое время. Водные ресурсы. 1982. № 3. С. 139–146.
18. Колебания уровня Черного моря и адаптационная стратегия древнего человека за последние 30 тысяч лет / В.В. Янко-Хомбах, Е.В. Смынтына, С.В. Кадурич и др. Геология и полезные ископаемые Мирового океана. 2011. Вып. 2. С. 61–94.
19. Давидов О.В., Василевська Я.В. Акумулятивні форми Херсонської області як природний берегозахистний бар'єр. Причорноморський екологічний бюлетень. 2008. № 1 (27). Одеса: ОНУ ім. І.І. Мечникова. С. 94–99.
20. Давидов О.В., Крючкова Т.М. Штормові нагони їх генезис та методика дослідження. Наукові записки Херсонського відділу Українського географічного товариства. Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2006. Вип. 2. С. 18–21.
21. Давидов О.В. та ін. Наслідки штормового нагону 23 березня 2007 року для розвитку берегової зони смт Лазурне. Наукові записки Херсонського відділу Українського географічного товариства. Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2007. Вип. 3. С. 14–17.
22. Красоцек А.Я. Системы разломов фундамента и их взаимосвязь со структурами осадочного чехла в пределах северного Причерноморья. Геологический журнал. 1976. Т. 36. Вып. 5. С. 10–17.
23. Давыдов А.В. Влияние разломов в земной коре на расположение аккумулятивных форм в пределах северного и северо-западного побережья Азовского моря. Региональные проблемы Украины: Географический анализ та пошук шляхів вирішення: Збірник наукових праць. 2011. С. 99–110.
24. Ткаченко Г.Г., Красоцек А.Я. и др. О роли новейшей дизъюнктивной тектоники в формировании береговой линии и морфологии основных участков акватории Черного и Азовского морей. Геология побережья и дна Черного и Азовского морей в пределах УССР. Киев: Изд-во КГУ, 1970. Вып. 4. С. 24–34.
25. Рельєф України; навчальний посібник / Б.О. Вахрушев, І.П. Ковальчук, О.О. Комлев, Я.С. Кравчук, Е.Т. Палієнко, Г.І. Рудько, В.В. Стецюк; за загальною редакцією В.В. Стецюка. К.: Видавничий дім «Слово», 2010. 688 с.

УДК 910-2

Ігнатишин В.В.,
кандидат фізико-математичних наук,
науковий співробітник відділу сейсмічності Карпатського регіону
Інститут геофізики імені С.І. Субботіна Національної академії наук України
доцент кафедри географії та туризму
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

Іжак Т.Й.,
кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та туризму
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ ВАРІАЦІЙ АЕРОДИНАМІЧНИХ ПАРАМЕТРІВ ТА СЕЙМОТЕКТОНІЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА ГЕОЛОГІЧНИХ СТРУКТУРАХ

Існують фактори, які впливають на стан протікання геологічних процесів у регіоні, зокрема метеорологічні та гідрологічні. Вони досліджуються тривалий період, отримано результати, що виявили особливості екологічного стану навколишнього середовища. Особливе місце серед факторів-завад займають аеродинамічні характеристики, які на даний час вивчені недостатньо. Метою дослідження є вивчення впливу аеродинамічних характеристик атмосферного повітря на протікання сейсмодінамічних процесів у регіоні. Методика дослідження включає аналіз динамічних характеристик рядів спостережень параметрів метеорологічного та геодинамічного стану регіону за 2017 рік. У результаті дослідження відмічено зв'язок варіацій аеродинамічних параметрів та сейсмодінамічних процесів у Закарпатському внутрішньому прогині.

Ключові слова: землетруси, сейсмодінамічні процеси, аеродинамічні параметри, сучасні горизонтальні рухи, геодинамічний стан, деформометр, швидкість вітру, напрям вітру, температура повітря.

Существуют факторы, которые влияют на состояние протекания геологических процессов в регионе, в частности метеорологические и гидрологические. Они исследуются длительный период, получены результаты, которые выявили особенности экологического состояния окружающей среды. Особое место среди факторов-помех занимают аэродинамические характеристики, которые в настоящее время изучены недостаточно. Целью исследования является изучение влияния аэродинамических характеристик атмосферного воздуха на протекание сейсмодинамических процессов в регионе. Методика исследования включает анализ динамических характеристик рядов наблюдений параметров метеорологического и геодинамического состояния региона за 2017 год. В результате исследования отмечена связь вариаций аэродинамических параметров и сейсмодинамических процессов в Закарпатском внутреннем прогибе.

Ключевые слова: землетрясения, сейсмодинамические процессы, аэродинамические параметры, современные горизонтальные движения, геодинамическое состояние, деформометр, скорость ветра, направление ветра, температура воздуха.

Ignatyshyn V.V., Izhak T.Y. INVESTIGATION OF CONNECTION OF AERODYNAMIC PARAMETERS AND SEISMOTECTONIC PROCESSES ON GEOLOGICAL STRUCTURES OF TRANSCARPATHIA

The ecological state of Transcarpathian inner deflection is determined by meteorological, hydrogeological and geodynamic conditions. There are factors that influence the state of occurrence of geological processes in the region, in particular: meteorological and hydrological, they are investigated for a long period, results are received that marked the peculiarities of the ecological state of the environment. The aerodynamic characteristics occupy a special place among the noise factors, which are currently not sufficiently studied. The purpose of the study is to study the influence of aerodynamic characteristics of atmospheric air on the occurrence of seismotectonic processes in the region. The research methodology includes the analysis of the dynamic characteristics of the observation series of the parameters of the meteorological and geodynamic condition of the region for 2017. The study revealed a connection between variations in aerodynamic parameters and seismotectonic processes in the Transcarpathian inner trough.

Key words: earthquakes, seismotectonic processes, aerodynamic parameters, modern horizontal movements, geodynamic state, deformometer, wind speed, wind direction, air temperature.

Постановка завдання. Сучасний сейсмотектонічний стан Закарпатського внутрішнього прогину робить актуальним питання вивчення сучасних рухів кори та їхній зв'язок із сейсмічними процесами в регіоні. Сучасні рухи кори вимірюються на деформометричних станціях та геофізичних станціях із встановленими нахиломірами. На Закарпатті функціонують деформометричні станції: на території Берегівського горбогір'я – на режимній геофізичній станції «Берегово» та в зоні Оашського глибинного розлому на пункті деформометричних спостережень «Королево» Відділу сейсмічності Карпатського регіону Інституту геофізики ім. С.І. Субботіна НАН України. Геофізичні спостереження проводяться по всій території Закарпаття на режимних геофізичних станціях, зокрема на РГС «Тросник» (Виноградівський район, с. Тросник). За результатами комплексних геофізичних досліджень у регіоні отримані важливі результати, що необхідні для вирішення екологічних проблем геологічних структур Закарпаття [1–5]. Проводяться дослідження впливу факторів завад на результати деформометричних вимірювань, таких як температура повітря, також суттєво впливають на результати вимірювань параметри гідрогеологічного стану. Вивчення фізичних параметрів атмосферного повітря важливе в кліматології, геофізиці та в дослідженні пов'язаного з ним екологічного стану.

Важливою задачею для визначення характеристик сейсмотектонічних процесів у регіоні є геофізичний моніторинг атмосфери, дослідження її фізичних властивостей та вимірювання її основних параметрів: температури повітря на різних висотах, атмосферного тиску, вологості, напрямку та швидкості вітру. Необхідність вивчення впливу вітрів на сейсмічність є актуальною, оскільки вони можуть прискорювати розрядку напружено-деформованого стану порід і є недостатньо дослідженими на предмет впливу на сучасні рухи земної кори. Необхідно вивчити ступінь впливу аеродинамічних параметрів на процеси накопичення та розрядки напружено-деформованого стану порід регіону.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження впливу аеродинамічних характеристик атмосферного повітря на протікання сейсмотектонічних процесів у регіоні.

Об'єкт дослідження – це сейсмотектонічні процеси, параметри геофізичних полів, сучасні рухи земної кори. Предметом дослідження є аеродинамічні характеристики метеорологічного поля та їхній зв'язок із сейсмотектонічними процесами в регіоні. Для досягнення мети роботи необхідно вирішити такі задачі: проаналізувати результати минулорічних аеродинамічних та геофізичних спостережень, провести геофізичні дослідження в регіоні на предмет виявлення ступеня впливу аеродинамічних характеристик на геологічні процеси в Закарпатському внутрішньому прогині в 2017 році.

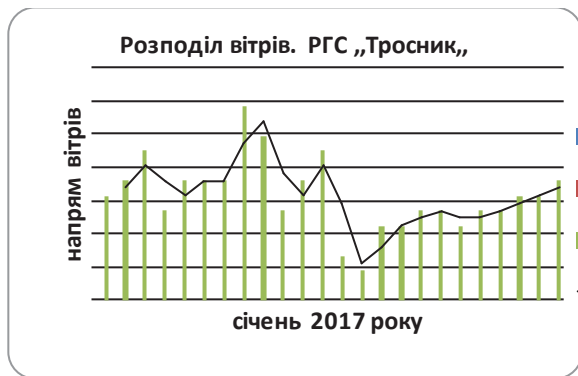
Методика дослідження включає в себе вимірювання, розрахунок аеродинамічних параметрів атмосфери та розрахунок кінематичних характеристик сучасних горизонтальних рухів кори. Проведено вивчення зв'язку аномальних збурень параметрів геофізичних полів та сейсмічної активізації регіону. Для цього було використано результати метеорологічних та геофізичних спостережень у зоні Оашського глибинного розлому, побудовано залежності аерофізичних та геофізичних параметрів від часу. Відзначено особливості варіацій параметрів геофізичних полів, зроблено важливі висновки для визначення періодичностей геофізичних процесів. Також було вивчено зв'язок динамічних характеристик сучасних горизонтальних рухів кори з напрямками вітру в регіоні, відзначено зв'язок швидкостей вітру з прискореннями сучасних горизонтальних рухів у зоні Оашського глибинного розлому за 2017 рік. Періоди аномальних рухів кори супроводжувалися інтервалами підвищених швидкостей рухів кори та сейсмічною активізацією регіону. Вивчено вплив температури та атмосферного тиску на сейсмотектоніку регіону, використовуючи щоденні вимірювання параметрів метеорологічного стану. Отримані результати дають можливість вирішення проблем екологічного стану регіону, пов'язаного з геомеханічними процесами – зсувами та землетрусами. Важливою геологічною структурою Закарпатського внутрішнього прогину є зона Оашського глибинного розлому, тут працює деформометрична станція «Королево». Основні фізичні величини, які безпосередньо впливають на сейсмотектонічні процеси в регіоні, –

температура повітря, атмосферний тиск, напрям вітру та швидкість вітру.

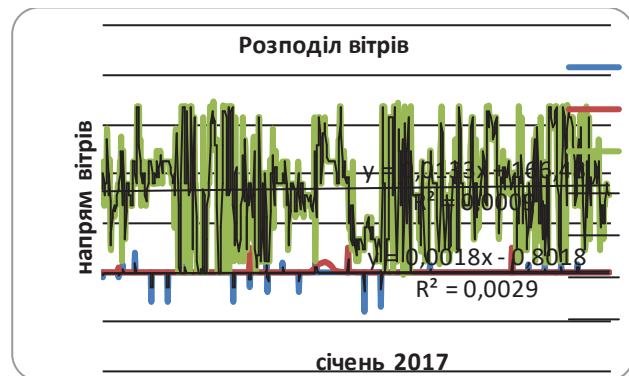
Виклад основного матеріалу дослідження. *Метеорологічний стан та сейсмотектонічні процеси в регіоні у 2017 р.* За період геофізичних спостережень у 2017 році зареєстровано 181 місцевий землетрус у Закарпатському внутрішньому прогині. Розраховано середньорічну температуру повітря в регіоні, яка становить $+10.61^{\circ}\text{C}$. Аналізуючи криву коливань температури повітря в регіоні, можна припустити, що періоди переважної кількості зареєстрованих землетрусів супроводжуються періодами низькочастотних коливань температури повітря, які припадають на початок та кінець року. Порівнюючи середньорічні температури повітря, зокрема за

2016 рік, коли вона становила $+10,385^{\circ}\text{C}$, слід відмітити зростання середньорічних характеристик метеорологічного стану регіону. Проведений також аналіз змін середньомісячних величин температури повітря за 2017 рік. Виділяється максимум температури повітря в серпні 2017 року. Проаналізовано ряди середньомісячних температур повітря та часового розподілу сейсмічності в регіоні. Застосування методу обчислення середньомісячних величин температури повітря та порівняння інтервалів часу часового розподілу сейсмічності в регіоні дозволяє сформулювати картину зв'язку сейсмічності та змін температури повітря, які безпосередньо впливають на сейсмічність регіону.

Січень 2017 року. Аналіз розподілу вітрів у січні 2017 року (рис. 1а).

а)

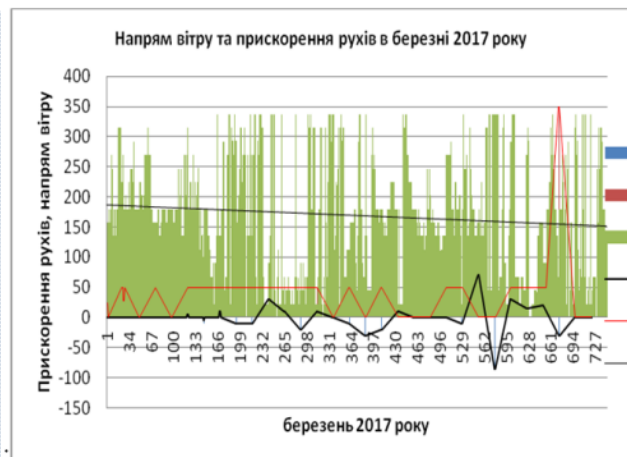

б)

Рисунок 1 а) Розподіл вітрів на РГС «Тросник» 1 січня 2017 року; б) Прискорення рухів кори (діаграма синього кольору), розподіл вітрів (крива зеленого кольору), сейсмічність регіону (діаграма червоного кольору)

а)

б)

Рис. 2. а) Напрямок вітру в березні 2017 року на РГС «Тросник»; б) Напрямок вітрів у березні 2017 року (діаграма зеленого кольору), динаміка сучасних рухів (крива чорного кольору) та місцева сейсмічність (діаграма червоного кольору). РГС «Тросник» та ПДС «Королево»

Переважаючими вітрами в січні 2017 року на РГС «Тросник» були вітри південно-східні, східні та південно-західні вітри (рисунок 1а). Рухи кори на ПДС «Королево» в січні місяці представлені стисненнями кори величиною -1.93 мкм. Розглянуто зв'язок рухів кори та просторово-часовий розподіл вітрів у Виноградівському районі. Землетруси відбуваються під час вітрів південного та північного напрямків. У січні 2017 року відбулося 4 землетруси (рис. 1б). Стиснення порід супроводжується вітрами південного напрямку. Землетруси відбулися під час вітрів південного напрямку.

Представлено напрямки вітру в березні 2017 року (рис. 2а).

Переважаючі напрямки вітру в березні 2017 року: $150-180^\circ$. Розглянуто рухи кори в зоні Оашського глибинного розлому в березні, що представлено розширенням порід величиною $+3.87$ мкм (рисунок 2б). Під час північних вітрів відзначають підвищенні величини прискорення сучасних горизонтальних рухів кори. У березні 2017 року зареєстровано 28 місцевих землетрусів. Сейсмічність підвищена під час північних та східних вітрів. Розглянуто напрямки вітрів, місцеву сейсмічність та сучасні рухи земної кори (рис. 3а).

Сейсмічність активізується в разі аномалій сучасних рухів кори та в періоди вітрів з азимутом 150° . Проаналізовано розподіл вітрів

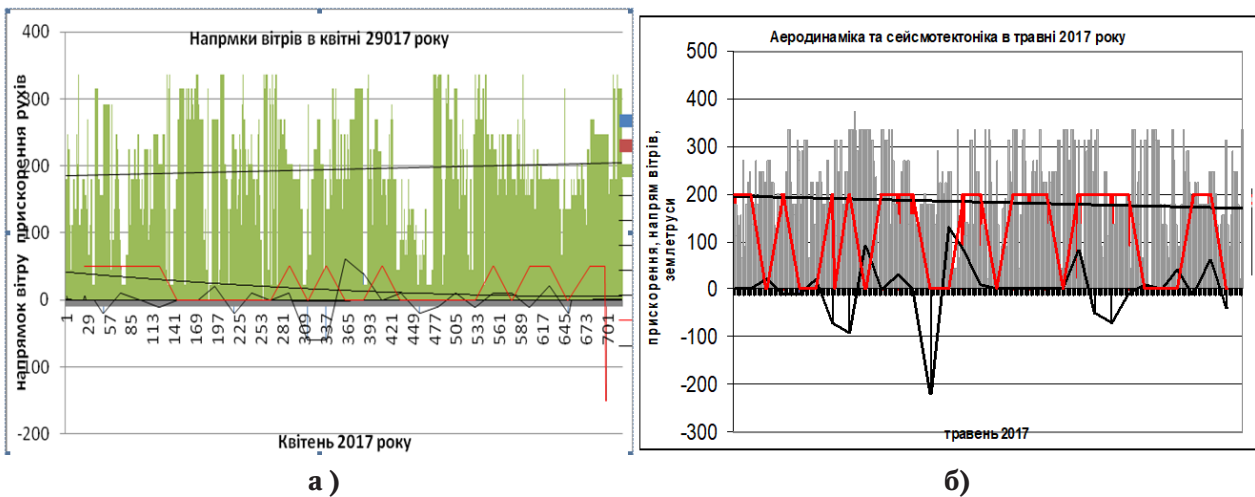

Рис. 3. а) Напрямки вітрів (діаграма зеленого кольору). Прискорення рухів на ПДС «Королево» (крива чорного кольору) та місцева сейсмічність (крива червоного кольору); б) Напрямки вітрів (діаграма сірого кольору) та сейсмотектонічні процеси в регіоні: землетруси (крива червоного кольору), рухи кори (лінія чорного кольору) в травні 2017 року

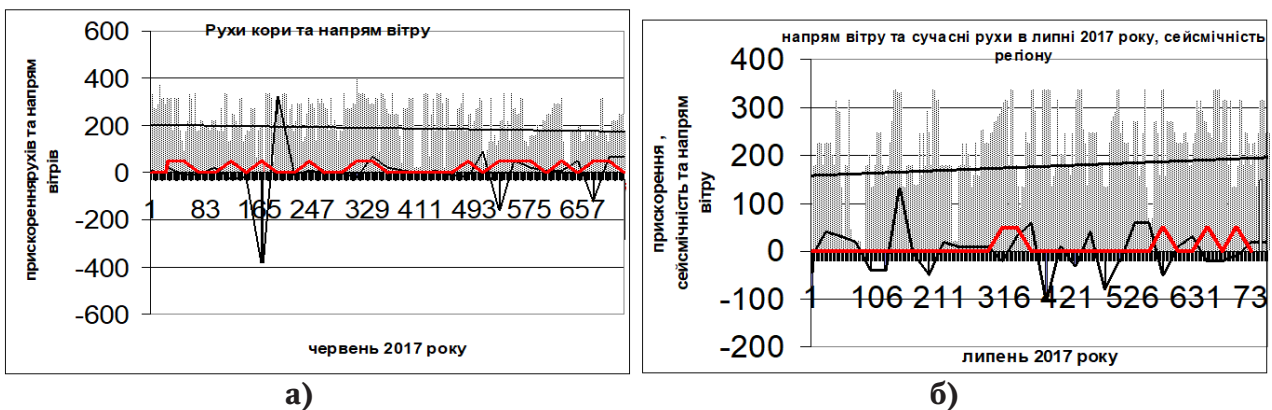

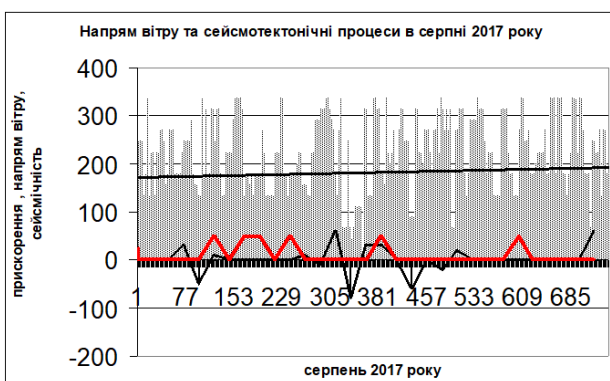
Рис. 4. а) Рухи кори (крива чорного кольору) та напрямок вітру (діаграма сірого кольору), сейсмічність Закарпатського внутрішнього прогину (крива червоного кольору) в червні 2017 року; б) Напрямок вітру (діаграма сірого кольору), прискорення рухів (крива чорного кольору), сейсмічність регіону (крива червоного кольору) в липні 2017 року

у травні 2017 року на РГС «Тросник» та їхній зв'язок із сучасними горизонтальними рухами в зоні Оашського глибинного розлому і сейсмічністю Закарпатського внутрішнього прогину (рис. 3б). Переважаючий напрямок вітрів –180° (південні вітри). У травні 2017 року спостерігали стиснення порід величиною –5.796 мкм. Аномальні параметри сучасних горизонтальних рухів відносяться до інтервалу середнього напрямку рухів за місяць. Сейсмічність у травні представлена 25 місцевими землетрусами, розглянуто їхній часовий розподіл (рис. 3б).

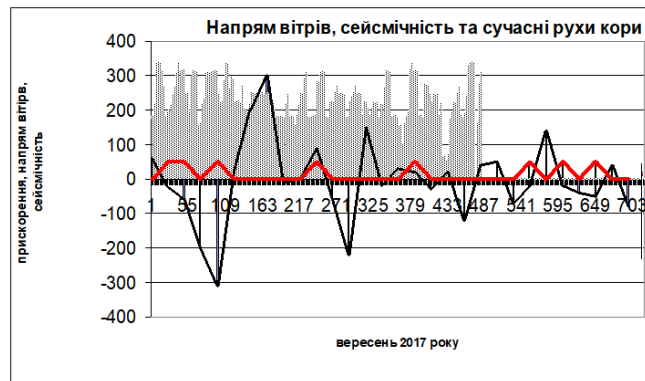
Аналіз показує, що землетруси відбуваються протягом всього місяця, проте серія землетрусів реєструється в періоди підвищених значень прискорень сучасних рухів, які відбуваються при середньомісячних напрямках рухів атмос-

ферного повітря. Розглянуто сейсмотектонічні процеси та аеродинаміку на території Закарпатського внутрішнього прогину (рис. 4а). Переважаючий напрямок вітрів на РГС «Тросник» за червень 2017 року становить 188.7°. Рухи кори в червні 2017 року в зоні Оашського глибинного розлому представляють собою стиснення величиною – 6.21 мкм (рисунок 4а). Дослідження рядів спостережень вказує на зв'язок напрямку вітрів та прискорень сучасних горизонтальних рухів кори в зоні Оашського глибинного розлому, відзначено інтенсивні рухи кори під час дії південних вітрів. У червні зареєстровано 19 землетрусів на території Закарпатського внутрішнього прогину (рис. 4а).

Землетруси зареєстровано в період швидких рухів кори, в більшості випадків під час дії пів-

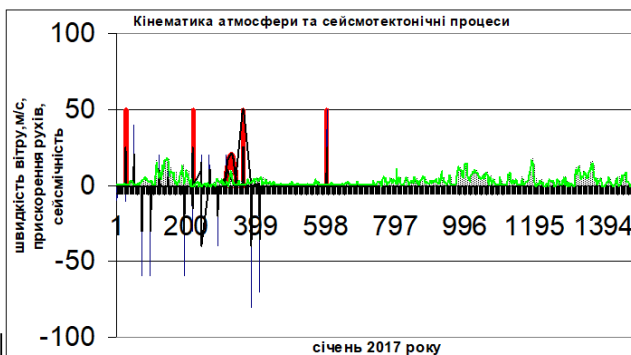

а)

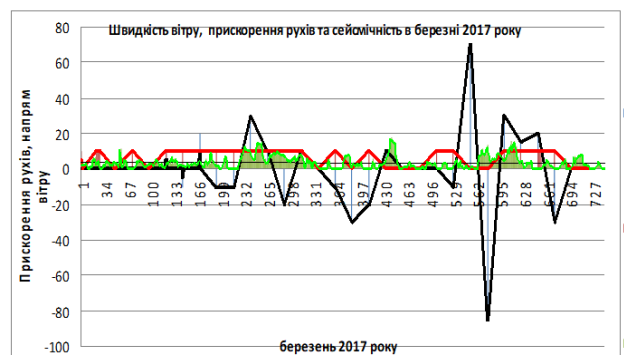

б)

Рис. 5. а) Сейсмічність (крива червоного кольору), рухи кори (крива чорного кольору) та напрямок вітрів (діаграма сірого кольору) в серпні 2017 року в Закарпатському внутрішньому прогині; б) Геофізичний моніторинг середовища: напрямок вітру (крива сірого кольору), сейсмічність (крива червоного кольору) та сучасні рухи кори (крива чорного кольору) у вересні 2017 року

а)

б)

Рис. 6. а) Швидкість вітру (крива зеленого кольору) та геодинаміка регіону: сучасні рухи кори (діаграма чорного кольору), сейсмічність (діаграма червоного кольору) в січні 2017 року; б) Швидкість вітру (крива зеленого кольору), прискорення рухів (крива чорного кольору) та сейсмічність регіону (крива червоного кольору) в березні 2017 року

денних вітрів. Необхідно вивчити розподіл вітрів та їхній зв'язок із сеймотектонікою регіону. Досліджено зв'язок параметрів вітрів та рухів кори, із сейсмічністю в регіоні (рисунок 4б). Відзначено тренд напрямку вітру з південно-східного напрямку на південний. Виміряно розширення порід величиною $+11.73$ мкм у зоні Оашського глибинного розлому в липні 2018 року (рис. 4б). У липні 2017 року в регіоні зареєстровано 7 місцевих землетрусів, які відбулися в інтервалах підвищених кінематичних характеристик сучасних горизонтальних рухів кори в зоні Оашського глибинного розлому. Напрямок вітрів у цих точках відповідав південно-східним та південно-західним.

Серпень 2017 року. Аналіз результатів метеорологічних та геофізичних спостере-

жень у Закарпатському внутрішньому прогині (рис. 5а). Рухи кори в серпні 2017 року – розширення порід величиною $+6.21$ мкм. Сейсмічними станціями в регіоні зареєстровано 9 місцевих землетрусів.

Швидкі рухи відзначені під час північно-східних вітрів, сейсмічність представлена 8 місцевими землетрусами, які проявилися в період швидких рухів кори та північно-східних повітряних мас. Проаналізовано результати моніторингу метеорологічного стану та сеймотектонічних процесів у регіоні (рисунок 5б). У вересні 2017 року зареєстровано 9 місцевих землетрусів, відмічено стиснення порід величиною -13.98 мкм.

Аналізуючи вищенаведені графіки, можна відзначити: землетруси та періоди інтенсив-

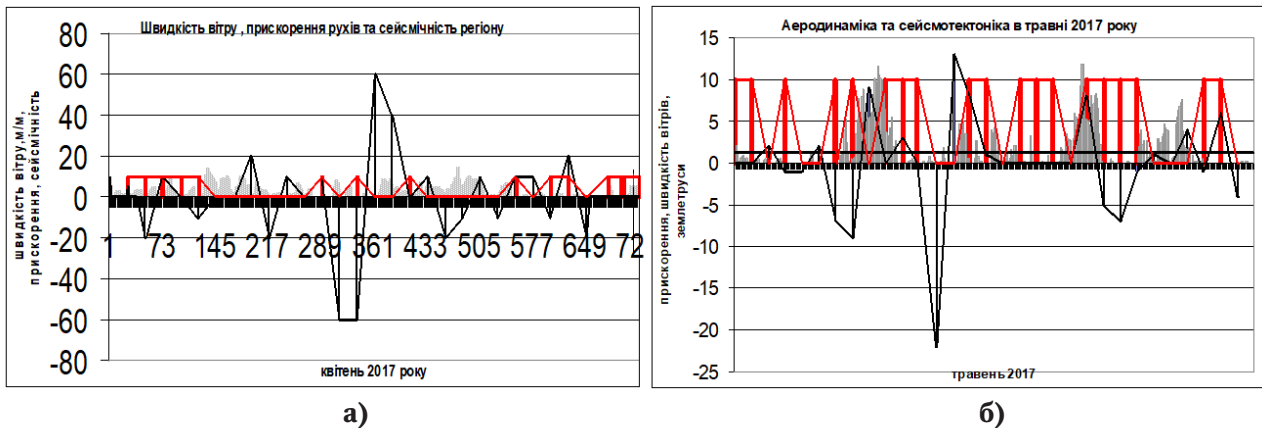

Рис. 7. а) Швидкість вітру (діаграма сірого кольору), рухи кори (крива чорного кольору), сейсмічність регіону (діаграма червоного кольору) у квітні 2017 року; б) Динаміка атмосферних потоків (діаграма сірого кольору), рухи кори (крива чорного кольору) та сейсмічність (діаграма червоного кольору) у травні 2017 року на РГС «Тросник» та ПДС «Королево»

Рис. 8. Сучасні рухи кори (крива чорного кольору) та сейсмічність (діаграма червоного кольору), швидкість вітру (діаграма сірого кольору) в червні 2017 року на РГС «Тросник» та ПДС «Королево»

них рухів співпадають, інтенсивність рухів та напрямки вітрів зв'язані – амплітуди прискорення зростають під час зміни вітрів від східних до західних вітрів.

Швидкість вітрів та сеймотектоніка Закарпатського внутрішнього прогину. Січень 2017 року. Розглянуто варіації швидкості повітря і сейсмічність регіону (рис. 6а) та вплив вітрів на розрядку напружено-деформованого стану порід (рис. 6б).

Середня швидкість повітря в січні становить 1.93 м/с. Сейсмічність підвищена в часовому інтервалі сильних вітрів. Періоди підвищених швидкостей повітря та періоди швидких рухів кори в зоні Оашського розлому корелюються. Вітри впливають на геомеханіку регіону, супроводжуються місцевими землетрусами. Середня швидкість вітрів у березні в регіоні становить 3.44 м/с.

Квітень 2017 року. Середня швидкість вітрів у квітні 2017 року дорівнює 2.02 м/с (рис. 7а). Відзначено зв'язок динаміки повітряних мас із динамікою сучасних горизонтальних рухів кори (рис. 7б).

Сейсмічність регіону відзначена в інтервалах швидких рухів кори, які відбуваються під час впливу повітряних мас. Сильний вітер передував аномальним рухам земної кори, що супроводжувалися розрядкою напружено-деформованого стану порід.

Динаміка повітряних мас корелюється з динамікою рухів кори в зоні Оашського глибинного розлому та проявами місцевої сейсмічності.

Висновки з проведеного дослідження. Розглянуто варіації напрямку вітрів, швидкості вітрів, атмосферних опадів, температури повітря, атмосферного тиску на РГС «Тросник» у 2017 році. Проведено дослідження зв'язку параметрів атмосферного повітря та сеймотектонічних процесів у регіоні у 2017 році. Відзначено зв'язок між варіаціями температури повітря та сейсмічністю в регіоні, землетруси відбуваються в разі збільшення температури повітря. Прискорення сучасних

горизонтальних рухів зв'язано з температурою повітря: збільшення температури припадає в часі зі стисненням земної кори. Динаміка варіації температури повітря та динаміка сучасних рухів корелюють між собою. У результаті аналізу варіацій аеродинамічних параметрів та сейсмічно тектонічних процесів регіону відзначено: землетруси та періоди інтенсивних рухів співпадають, інтенсивність рухів та напрямки вітрів зв'язані – амплітуди прискорення зростають під час зміни вітрів від східних до західних вітрів. Середня швидкість рухів повітря за 2017 рік становить 1.17 м/с. Дослідження зв'язку динаміки повітряних мас та динаміки руху земної кори визначило зв'язок величини швидкості повітря з рухами кори в зоні Оашського глибинного розлому за 2017 рік та напрямків вітру із сеймотектонічними процесами в регіоні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Методика обробки і аналізу даних геофізичного моніторингу сеймотектонічних процесів в Закарпатті та деякі його результати / Т. Вербицький, О. Кендзера, В. Кузнецова, Р. Кутас, Л. Литиніна, Б. Бойко, С. Вербицький, Ю. Вербицький, В. Ігнатишин, М. Бевзюк, Я. Різник, В. Шляховий. Геофиз. журнал. 2000. 22. № 3. С. 9–17.
2. Деформометричні методи вивчення геофізичних процесів на базі Карпатського геодинамічного полігону / В. Ігнатишин, Н. Шульга, І. Ярема, О. Новотна, М. Нарівна, Л. Коваль. Праці НТШ. Львів. 2006. С. 140–147.
3. В.В. Ігнатишин, Д.В. Малицький. Геофізичні спостереження в Закарпатті та їх результати. Геодинаміка. 2013. № 2 (15). Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2013. С. 154–156.
4. В.В. Ігнатишин, Д.В. Малицький, Ю.П. Коваль. Геодинамічна модель та сейсмічний стан Закарпаття за результатами деформаційних спостережень. Геодинаміка. 2013. №2. (15). Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2013. С. 157–159.
5. Ігнатишин В.В. Дослідження гідрогеологічного аспекту сеймотектонічних процесів в Закарпатському внутрішньому прогині. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 85- річчю географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. КНУ імені Тараса Шевченка.-К.: Прінт-Сервіс, 2018. 361 с.

УДК 911.2: 502.51(285)

Мартинюк В.О.,
кандидат географічних наук, доцент,
професор кафедри екології, географії та туризму
Рівненський державний гуманітарний університет

Зубкович І.В.,
аспірант кафедри екології, географії та туризму
Рівненський державний гуманітарний університет

ЛАНДШАФТНО-ГЕОГРАФІЧНА МОДЕЛЬ БАСЕЙНОВОЇ СИСТЕМИ ОЗЕРА КРИМНЕ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ КАДАСТРОВОГО ПАСПОРТА

Актуалізується питання розробки кадастрових паспортів озер для потреб інтегрованого управління водними ресурсами. Обґрунтовуються морфолого-морфометричні та гідрологічні параметри басейну оз. Кримне (Волинське Полісся). Наведено деякі геохімічні показники (Fe_2O_3 , CaO , pH) донних відкладів водойми. Проаналізовано географічні особливості сучасного стану озерно-басейнової системи, побудовано батиметричну та ландшафтні карти озера та її водозбору. Запропоновано цілісну ландшафтно-географічну модель оз. Кримне включити до бази даних із регіональної кадастрової паспортизації водойм уповільненого водообміну Волинського Полісся.

Ключові слова: озеро, озерно-басейнова система, ландшафтно-географічна модель, кадастр озер, кадастровий паспорт.

Актуализируется вопрос разработки кадастровых паспортов озер для нужд интегрированного управления водными ресурсами. Обосновываются морфолого-морфометрические и гидрологические параметры бассейна оз. Крымное (Волыньское Полесье). Приведены геохимические показатели (Fe_2O_3 , CaO , pH) донных отложений водоема. Проанализированы географические особенности современного состояния озерно-басейновой системы, построены батиметрическая и ландшафтная карты озера и его водосбора. Предложено целостную ландшафтно-географическую модель оз. Крымное включить в базу данных по региональной кадастровой паспортизации водоемов замедленного водообмена Волыньского Полесья.

Ключевые слова: озеро, озерно-басейновая система, ландшафтно-географическая модель, кадастр озер, кадастровый паспорт.

Martyniuk V.O., Zubkovych I.V. LANDSCAPE-GEOGRAPHICAL MODEL OF THE BASIN SYSTEM OF LAKE KRYMNE FOR THE FORMATION OF A CADASTRAL PASSPORT

The issue of developing cadastral passports of lakes for the needs of integrated water resources management is currently under discussion. Morphological-morphometric and hydrological parameters of the basin of the ocean are substantiated Krymne (Volyn Polissya). Some geochemical indices (Fe_2O_3 , CaO , pH) of the bottom sediments of the reservoir are given. The geographical features of the present state of the lake-basin system are analyzed, bathymetric and landscape maps of the lake and its catchment area are constructed. An integral landscape-geographic model of the lake is proposed Krymne to include in the database of regional cadastral certification of reservoirs of slow water exchange Volyn Polissya.

Key words: lake, lake-basin system, landscape-geographical model, cadastre of lakes, cadastral passport.

Постановка проблеми. Комплексне використання озер за басейновим принципом, згідно з директивою ЄС в галузі водної політики [1], вимагає кадастрового обліку та розробки екологічних (географічних) паспортів конкретних водойм, які й мають стати базовою основою регіональної стратегії інтегрованого управління водними ресурсами. Такі роботи ведуться науково-дослідними та проектно-пошуковими установами (облводгоспи, облуправління з водних ресурсів, басейнові

управління з водних ресурсів, експедиції тощо), галузевими навчально-науковими інститутами та кафедрами, окремими дослідниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кадастрові дослідження водних ресурсів ведуться українськими та зарубіжними дослідниками, зокрема В.І. Вишневським [2], М.М. Паламарчук [3], Швобсом Г.І. та ін. [4], М.Ю. Калініним та ін. [5–6], Л.П. Курганевич [7], А.В. Яциком та ін. [8], М.І. Кирилюком [9], а стосовно кадастру безпосередньо озер-

них водойм відомі праці Л.В. Ільїна [10–11], Б.П. Власова [12], А. Хоїнські [13], В.К. Хільчевського [14], А.В. Ізмайлової [15] та інших вчених. Від 21.12.2017 р. Державне агентство водних ресурсів України відкрило геопортал «Водні ресурси України» [16]. Багаторічні дослідження озер Українського Полісся, що проводяться нами, спрямовані на розробку та формування кадастрових паспортів за басейновим принципом з ландшафтними картами природно-аквальної комплексів та їхніх водозборів, а також гідрологічним, гідрохімічним, гідробіологічним блоками й основними рекомендаціями щодо раціонального використання й охорони озер.

Постановка завдання. Мета дослідження – розкрити ландшафтно-географічні особливості сучасного стану озерно-басейнової системи (ОБС) оз. Кримне для формування кадастрового паспорта водойми. У процесі дослідження були використанні праці з ландшафтознавства [17], лімнології [18], географічного моделювання басейнових систем [19–20], а також урахований особистий досвід ландшафтних [21–22] та конструктивно-географічних досліджень ОБС [23]. Частково в роботі були залучені фондові матеріали Київської ГРЕ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Озеро Кримне розміщене в Ниж-

Рис. 1. Місце оз. Кримне на схемі фізико-географічного районування Волинського Полісся

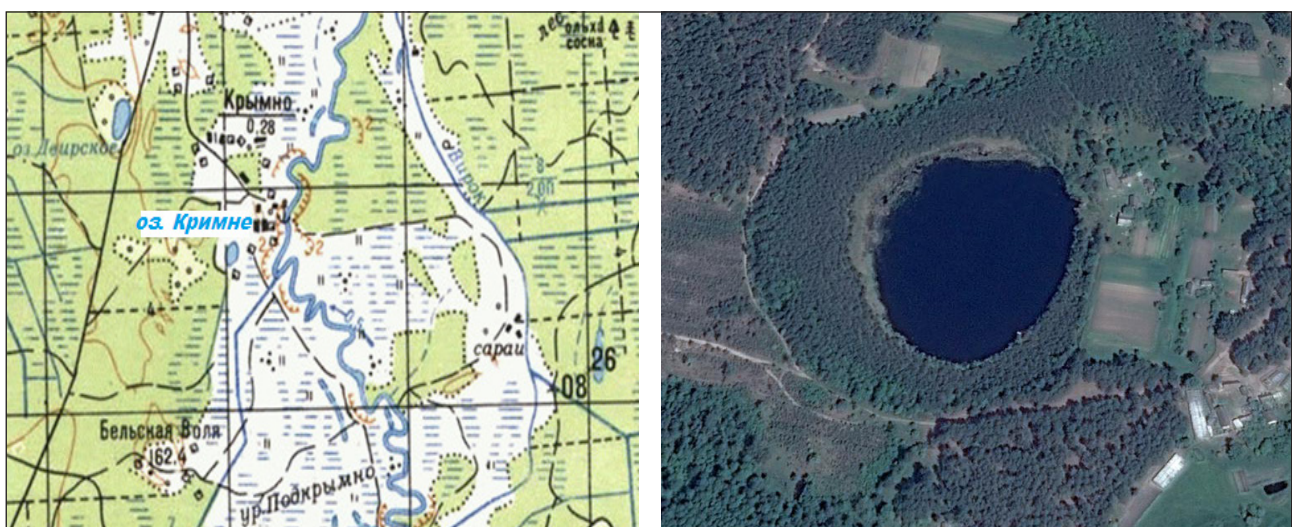

Рис. 2. Територіальна локалізація басейну оз. Кримне

ньостирському фізико-географічному районі Волинського Полісся (рис. 1) й приурочене до місцевості високих межиріч на водно-льодовикових пісках з близьким заляганням крейдових мергелів. Західна частина водозбору озера частково знаходиться на землях Мульчицького лісництва, кв. 48, 52. Територіальна локалізація ОБС оз. Кримне наведена на рис. 2.

Зліва – розміщення озера в басейні р. Стир (фрагмент топографічної карти 1:100 000), справа – вигляд акваторії водойми на космознімку (дата зйомки 2016 р., запозичено з Google Earth).

Озеро представляє водойму округлої форми злегка витягнуту з півночі на південь. За результатами гідрологічного профілювання з поверхні льоду, а також використання космознімків високої роздільної здатності, ГІС-пакету *MapInfo Professional* 11.0 [24] нами побудовано батиметричну карту оз. Кримне (рис. 3).

Площа озера незначна й становить 0,03 км². Водойму із заходу і півночі оточує пояс макروفітів, який добре ідентифікується на космічному знімку. Перший пояс високорослих повітряно-водних рослин (очерет, осока, рогіз, ситник та ін.) займає площу 0,2721 га, а другий пояс низкорослих повітряно-водних рослин та з плаваючими листками (рдесники, латаття біле, глечики жовті тощо) – 0,5244 га. Підводна рослинність представлена переважно елодеєю. Відсоток заростання дна складає близько 40%.

Максимальна глибина води озера – 6,5 м, середня – 3,14 м. Довжина озера 0,20 км, ширина максимальна 0,18 км, середня – 0,15 км. Береги низькі, північно-західна частина водо-

йми заболочена. Берегова лінія виражена чітко, порізана слабо. Довжина берегової лінії 0,67 км. Розрахунки деяких лімнологічних коефіцієнтів такі: порізаності берегової лінії – 0,62, видовженості озера – 1,33, ємкості – 0,48, глибинності – 10,1. Озеро безстічне; основне джерело живлення – атмосферні опади. Об'єм водних мас озера становить 81,6 тис. м³. Інші характеристики наведені в таблиці 1.

Схили улоговини озера круті; донні відклади представлені сапропелем. Максимальна потужність сапропелю, за даними Київської

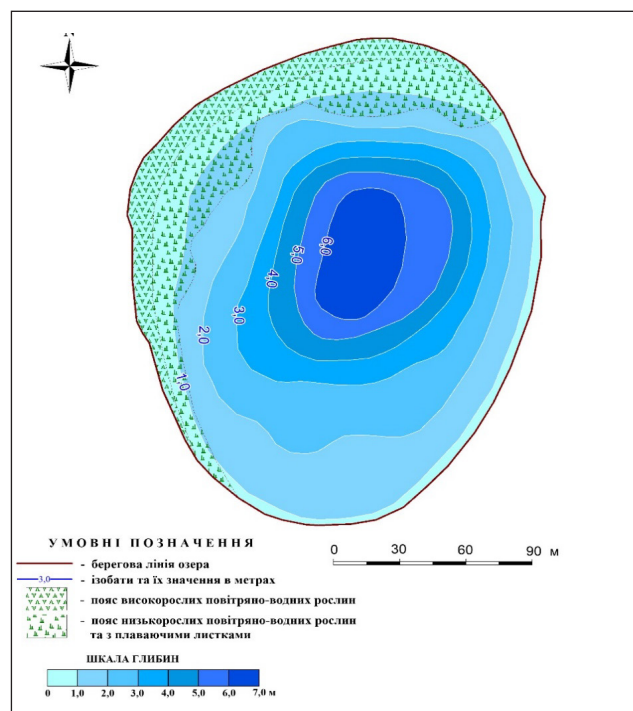

Рис. 3. Батиметрична карта оз. Кримне

Таблиця 1

Морфометричні та гідрологічні характеристики оз. Кримне

* F , км ²	$H_{абс.}$, м	$h_{ср.}$, м	$h_{max.}$, м	L , км	$B_{max.}$, км	$B_{ср.}$, км	ι , км	K_n	$K_{вид.}$
0,03	154,9	3,14	6,5	0,20	0,18	0,15	0,67	0,62	1,33
$K_{емк.}$	$K_{відк.}$	$K_{гл.}$	$V_{оз.}$, тис. м ³	K	ΔS , км ²	** $W_{прз}$, тис. м ³	$a_{вод.}$	$\Delta a_{вод.}$	$A_{ш.}$, мм
0,48	0,01	10,1	81,6	0,13	7,67	290,1	3,56	0,28	354,8

*Площа озера (F), абсолютна відмітка рівня води ($H_{абс.}$), глибина середня ($h_{ср.}$) та максимальна ($h_{max.}$), довжина (L), ширина максимальна ($B_{max.}$) та середня ($B_{ср.}$), довжина берегової лінії (L); коефіцієнти – порізаності берегової лінії (K_n), видовженості озера ($K_{вид.}$), ємкості ($K_{емк.}$), відкритості ($K_{відк.}$), глибинності ($K_{гл.}$), об'єм озера ($V_{оз.}$), показник площі (K), питомий водозбір (ΔS), об'єм приточних вод з водозбору ($W_{прз}$), умовний водообмін ($a_{вод.}$), питома водообмінність ($\Delta a_{вод.}$), шар акумуляції ($A_{ш.}$). **Середньорічний модуль стоку, л/с · км² – 4,0.

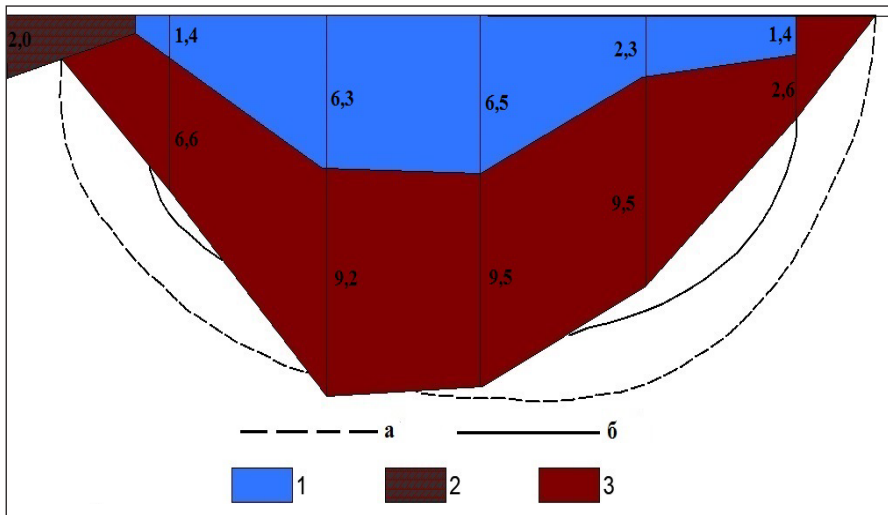

Рис. 4. Повздовжній профіль оз. Кримне, що показує співвідношення потужності водної товщі та відкладів сапропелю (побудовано за матеріалами Київської ГРЕ)

Умовні позначення: а – нульова межа озерних відкладів, б – лінія дзеркала води; 1 – вода, 2 – торф, 3 – сапропель.

Запаси сапропелю (за категорією C_2) за природної вологості 94,1% становлять 272 тис. m^3 , а в перерахунку на умовну 60% вологість – 40,5 тис. т. Потужність пелогену становить 0,1–0,3 м. Розподіл деяких геохімічних характеристик донних відкладів оз. Кримне наведено на рис. 5.

ГРЕ, становить 9,5 м, а середня – 6,8 м. З урахуванням максимальної глибини води та максимальної потужності озерних відкладів глибина улоговини становить 16 м (рис. 4). Сапропелеві відклади поширені не лише в улоговині водойми, але й частково в межах озерної тераси, що засвідчує про зменшення площі акваторії від її «прадавнього» стану й старіння озера.

Результати батиметричного знімання та гідрологічних розрахунків, аналізу видового різноманіття водних рослинних угруповань, а також геохімічної оцінки донних відкладів озера

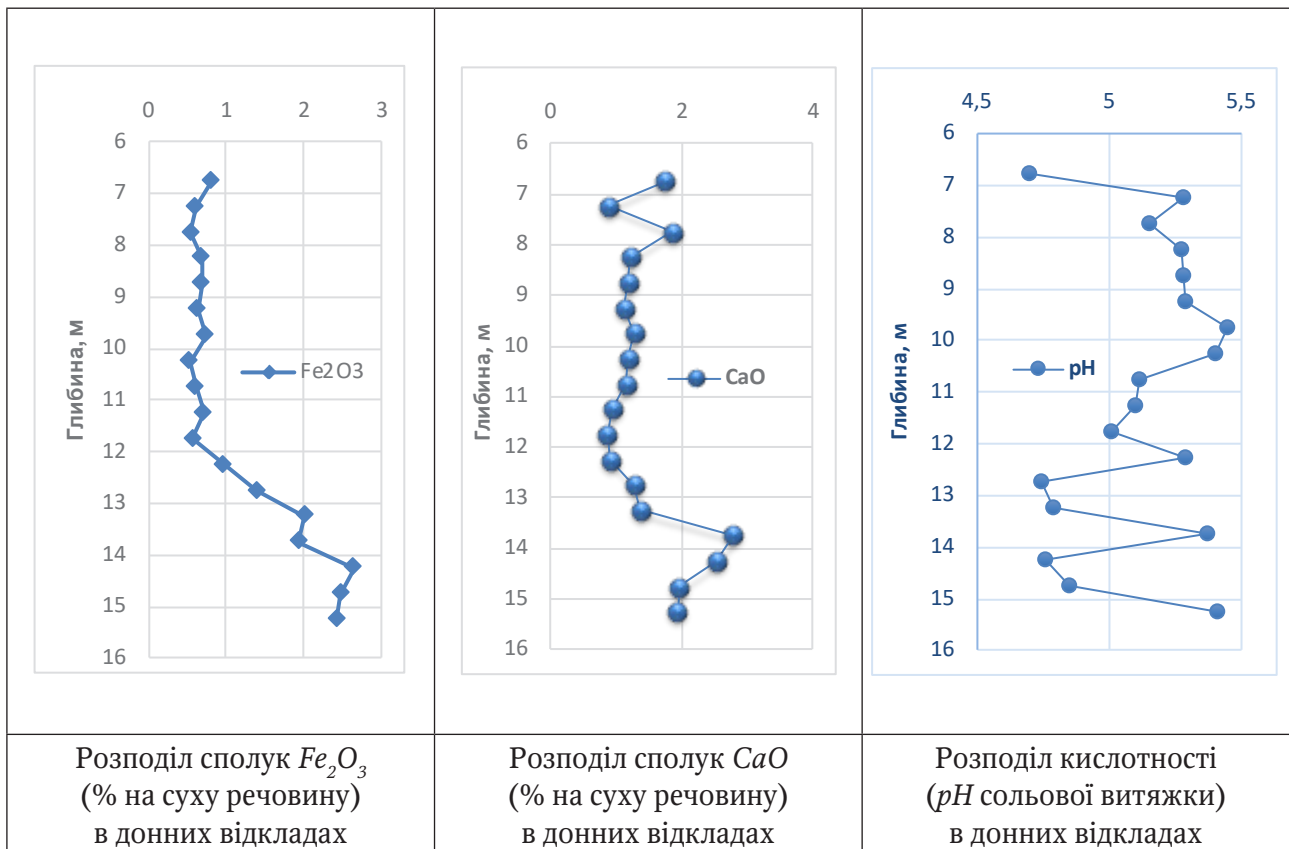

Рис. 5. Деякі геохімічні характеристики донних відкладів оз. Кримне.

(Графіки побудовано за матеріалами Київської ГРЕ, зондувальна точка відбору проб розташована за 80,0 м від південного берега водойми; відбір проб здійснювався з інтервалом через 0,5 м)

були покладені в основу побудови ландшафтної карти природно-аквального комплексу (далі – ПАК) оз. Кримне (рис. 6).

I. Літоральне акваідурочище на піщано-мулистых, торфово-болотних відкладах та органо-залістому сапропелі, що сформувалися на алювіальних пісках з видовим різноманіттям надводних і підводних макрофітів.

Аквафації: **1.1.** Мілководні, абразійно-аккумулятивні торфово-сапропелеві, рогово-очеретяно-ситникових асоціацій, з однорідним температурним режимом. **1.2.** Мілководні, аккумулятивно-транзитні піщано-мулисті та органо-залістому-сапропелеві, лепехово-рдесниково-лататтевих асоціацій, з однорідним температурним режимом. **1.3.** Мілководні, аккумулятивні піщано-мулисті з лінзами органо-залістому сапропелю, локальних елодейно-рдесникових асоціацій, з однорідним температурним режимом. **1.4.** Мілководні, транзитно-аккумулятивні органо-залістому сапропелеві мало- (2,5–4,5 м) та середньопотужні (4,5–6,0 м), з вільно плаваючими водоростями та однорідним температурним режимом.

II. Субліторально-профундальне акваідурочище на водоростево-залістому та органо-вапняковому сапропелі, що сформувалися на алювіальних пісках та крейдо-мергельних породах зі збідненим видовим різноманіттям підводної рослинності.

Аквафації: **2.1.** Субліторальні, аккумулятивно-транзитні водоростево-залістому-сапропелеві середньопотужні (6,0–7,0 м), з поодинокими плаваючими водоростями та однорідним температурним режимом. **2.2.** Профундальні, аккумулятивні органо-вапнякові-сапропелеві потужні (7,0–9,5 м), з поодинокими плаваючими водоростями та незначною температурною стратифікацією влітку.

Згідно з методикою [25], розглядаючи оз. Кримне як складне акваурочище, ми виокремили в ньому літоральне та субліторально-профундальне акваідурочища. Найбільшим за площею (понад 68%) та видовим різноманіттям локальних ПАК відзначається літоральне акваідурочище, тут виділено чотири види аквафацій із п'ятьма ландшафтними контурами (табл. 2). Два пояси макрофітів у північ-

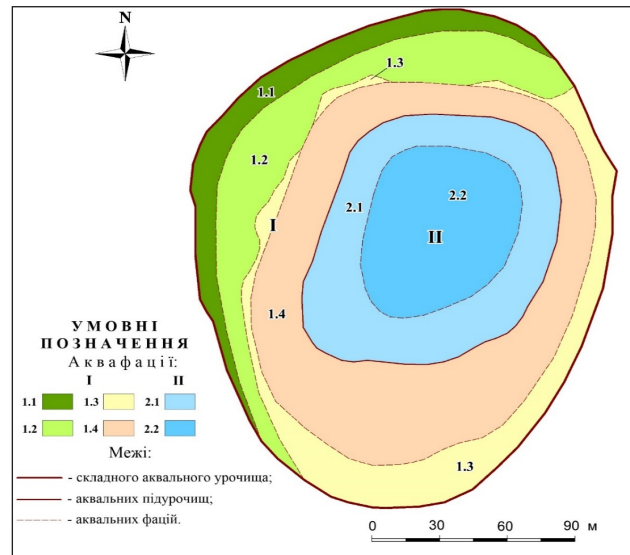

Рис. 6. Ландшафтна структура ПАК оз. Кримне

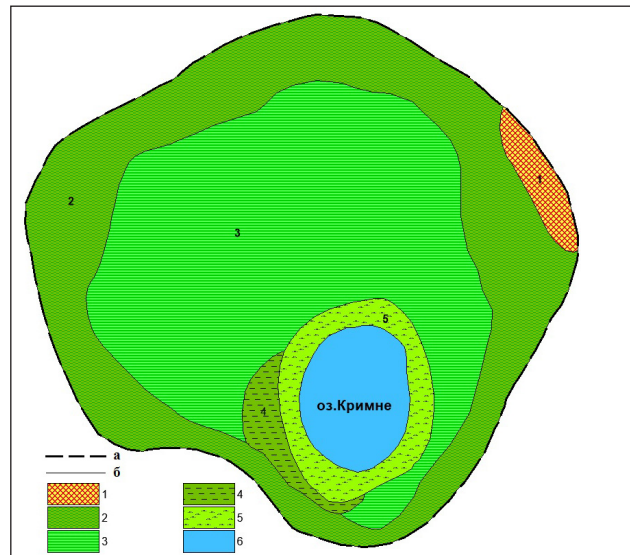

Рис. 7. Ландшафтна структура водозбору оз. Кримне (м-б 1: 25 000). 1-5. – урочища, 6 – складне акваурочище; межі: а – водозбору, б – урочищ

но-західній частині озера виступають своєрідним буфером щодо проникнення біогенних елементів у водойму, тим самим запобігаючи її евтрофікації. З другого боку – відмерлі рештки вищої водної рослинності, накопичуючись у літоральній частині (аквафація 1.1) озера, поглиблюють лімнічно-сукцесійні процеси, що в подальшому призведе до зменшення площі дзеркала водойми. У субліторально-профундальному акваідурочищі (близько 32% площі), що уособлює центральну частину водойми, виділено два види аквафацій. Ланд-

шафтні показники, зокрема індекс подрібненості, коефіцієнти складності й роздрібненості наведені у табл. 2. Вони важливі в порівнянні з ландшафто-метричною структурою суміжних ПАК озер даного ландшафту.

Важливою складовою частиною озерно-басейнової системи (далі – ОБС) є водозбір озера. Від геоecологічних процесів, що протікають у межах водозбору, буде залежати гідроеcологічна ситуація в самій водоймі. Площа водозбору оз. Кримне становить 0,23 км². За результатами польових досліджень нами складена ландшафтна карта водозбору озера (рис. 2).

1. Високопідняті гряди та горби з похилими (10–15°) схилами, вкриті дубово-сосновими та сосновими чагарничково-лишайниковими лісами на дерново-прихованопідзолистих піщаних слабощепенуватих ґрунтах. **2.** Слабопохилі (5–10°) привододільні схили, вкриті березово-сосновими та дубово-сосновими чорничниково-зеленомоховими лісами на дерново-підзолистих піщаних та супіщаних слабощепенуватих ґрунтах. **3.** Хвилясті ділянки межиріч, вкриті березово-сосновими чорничниково-зеленомоховими лісами на дерново-слабопідзолистих глеуватих та дернових глеуватих піщаних та супіщаних ґрунтах, частково забудовані та розорані. **4.** Болотні пониження, вкриті пухівково-осоково-сфагно-

вими угрупованнями з розрідженою вільхою та осокою на болотних середньопотужних і потужних ґрунтах, частково осушені. **5.** Озерна тераса, що в повільно заливається водою, вкрита ситниково-різнотравно-осоковими угрупованнями на лучних малорозвинутих глейових піщаних та супіщаних і лучноболотних ґрунтах, що підстеляються сапропелем. **6.** Озерна улоговина овальної форми карстового походження, з видовим різноманіттям підводних і надводних макрофітів на сапропелі, що сформувався на алювіальних пісках.

У межах водозбору нами виділено шість геокомплексів рангу урочища, в тому числі складне акваурочище самого озера. Урочища високопіднятих горбів, гряд та схилів опоясують привододільну частину водозбору озера. Близько 50% водозбірної площі займають урочища хвилястих ділянок межиріч. Природні комплекси болотних понижень та озерна тераса тяжіють до озера. Саме ці ландшафтні урочища зазнають помітних природних та антропогенних трансформацій.

Висновки з проведеного дослідження.

1. Представлена ландшафтно-географічна модель ОБС оз. Кримне, що включає батиметричну та ландшафтні карти, основні гідрологічні, геохімічні та геокомплексні параметри ПАК, має бути покладена в основу майбутнього

Таблиця 2

Складність територіального розчленування ПАК оз. Кримне

Вид ПАК		Площа виду ПАК (га)		% площі виду від загальної площі		Кількість контурів виду фацій в межах ПАК	% від загальної кількості	Середня площа виду (під-) урочища (га)	Індекс подрібненості	Коефіцієнт складності	Коефіцієнт ландшафтної роздрібненості
(Під-) урочище	Фація	(Під-) урочище	Фація	(Під-) урочище	Фація						
i		2,319		68,23		5	71,44	0,464	2,156	10,776	0,800
	1.1		0,272		8,01						
	1.2		0,501		14,74						
	1.3		0,465		13,68						
	1.4		1,081		31,80						
ii		1,080		31,77		2	28,58	0,54	1,852	3,704	0,500
	2.1		0,622		18,31						
	2.2		0,458		13,46						
Усього	3,399	3,399	3,399	100,00	7	100,00	0,486	2,059	14,403	0,857	

кадастрового паспорта озера, який увійде до бази даних з регіональної кадастрової паспортизації водойм уповільненого водообміну Волинського Полісся. 2. Ландшафтно-геохімічне зондування донних відкладів ПАК та їх лабораторна діагностика показали, що оз. Кримне – карстового генезису. Нами виявлено, що контактна зона на межі озерної тераси та літоралі ПАК зазнає суттєвих природно-антропогенних трансформацій. Близько 0,5 га площі тераси навколо водойми сформовані озерним сапропелем, що засвідчує про зменшення площі водного дзеркала. 3. Основним напрямом природно-господарського використання озера може бути рекреаційне рибальство. Подальші дослідження оз. Кримне мають бути спрямовані на проведення детальних гідрохімічних та гідробіологічних пошуків озера й розробки природно-господарської моделі збалансованого природокористування цієї озерно-басейнової системи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. DIRECTIVE 2000/60/EC of the European Parliament and of the council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy. URL: http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:5c835afb-2ec6-4577-bdf8-756d3d694eeb.0004.02/DOC_1&format=PDF (дата звернення: 26.04.2018).
2. Вишневецький В.І. Річки і водойми України. Стан і використання. К.: Віпол, 2000. 376 с.
3. Паламарчук М.М., Закорчевна Н.В. Водний фонд України: довідник; за ред. В.М. Хорева, К.А. Алієва. К.: Ніка-Центр, 2001. 392 с.
4. Швебс Г.І., Игошина М.І. Каталог річок і водойм України: навч.-довід. посібник. Одеса: Астропринт, 2003. 392 с.
5. Калинин М.Ю., Волчек А.А. Водные ресурсы Витебской области. Минск: Белсенс, 2004. 144 с.
6. Калинин М.Ю., Волчек А.А. Водные ресурсы Гомельской области. Минск: Белсенс, 2007. 143 с.
7. Курганевич Л.П. Водний кадастр: навч. посіб. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 116 с.
8. Яцик А.В., Грищенко Ю.М., Волкова Л.А., Пашенко І.А. Водні ресурси: використання, охорона, відтворення, управління: підручник для студентів вищих навч. закладів. К.: Генеза, 2007. 360 с.
9. Кирилюк М.І. Система державного водного кадастру: навч. посіб. Чернівці: Рута, 2011. 119 с.
10. Ільїн Л.В., Мартинюк В.О. Озера України: довідник. Львів: Ред.-видав. відділ Львів. держ. ун-ту, 1998. 52 с.
11. Ільїн Л.В. Озера та штучні водойми України: просторова диференціація та ресурси. Український географічний журнал. 2011. № 3. С. 27–32.
12. Озера Беларусі: справочник / Б.П. Власов и др. Минск: БГУ, 2004. 284 с.
13. Choiński A. Katalog jezior Polski. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2006.
14. Водний фонд України: Штучні водойми – водосховища і ставки: довідник / В.В. Гребінь, В.К. Хільчевський, В.А. Сташук, О.В. Чунар'юв, О.Є. Ярошевич; за ред. В.К. Хільчевського, В.В. Гребеня. К.: «Інтер-прес ЛТД», 2014. 164 с.
15. Измайлова А.В., Ульянова Т.Ю. Информационная система «Озера России». Водное хозяйство России: проблемы, технологии, управление. 2014. № 6. С. 21–28.
16. Державне агентство водних ресурсів України. Державний водний кадастр: облік поверхневих водних об'єктів. URL: <http://map.davr.gov.ua:44481> (дата звернення: 26.04.2018).
17. Міллер Г.П., Петлін В.М., Мельник А.В. Ландшафтознавство: теорія і практика: навч. посібник. Львів, 2002. 172 с.
18. Эдельштейн К.К. Лимнология: учеб. пособие для бакалавриата. 2-е изд., испр. и доп. М.: Изд-во Юрайт, 2017. 398 с.
19. Козаченко Т.І., Пархоменко Г.О., Молочко А.М. Картографічне моделювання: навч. посіб. для вузів. Вінниця: Антекс-У ЛТД, 1999. 320 с.
20. Самойленко В.М., Іванок Д.В. Моделювання басейнових геосистем: монографія. К.: ДП «Прінт Сервіс», 2015. 208 с.
21. Мартинюк В. Ландшафтно-басейнова модель кадастру заповідних та рекреаційних озерних систем. Вісник Львівського ун-ту. Сер. «Географія». Львів, 2014. Вип. 45. С. 71–83.
22. Мартинюк В.О., Зубкович І.В. Ландшафтно-географічна модель екологічного паспорта басейнової системи озера Озерце (Волинське Полісся) Людина та довкілля. Проблеми неоекології. 2017. № 3–4. С. 29–39.
23. Martyniuk V. Constructive geographical model of the lake-basin specialized recreational system (on the example of the lake Ostrivske, Ukrainian Polesia). Journal of Wetlands Biodiversity. 2015. Volume 5. PP. 115–126.
24. MapInfo. MapInfo Professional 11.0. Руководство пользователя. © 2011 Pitney Bowes Software Inc. 625 с. URL: <http://service.rintd.ru/sites/default/files/MapInfo%20Professional%2011.0.%20Руководство%20пользователя%20-%202011.pdf> (дата звернення: 29.06.2017).
25. Мартинюк В.О. Ландшафтно-лімнологічний аналіз басейнової (озерної) геосистеми. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного ун-ту. Сер. «Географія». Тернопіль, 1999. № 2. С. 29–36.

УДК 911.3

Мельничук А.Л.,
кандидат географічних наук,
доцент кафедри економічної та соціальної географії
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРОСТОРОВІ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЗБОРУ ТА ОБРОБКИ ДАНИХ З ВИКОРИСТАННЯМ ГЕІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Дослідження перетворень міського простору має на меті відобразити їх зміни під впливом головних магістральних напрямів розвитку у високоглобалізованому світі. Через механізми перебудови просторових господарських, розселенських та інших видів зв'язків можлива трансформація функцій окремих міських територій. Глибинні трансформації компактних територій міст України в пострадянський період їх розвитку пов'язані з докорінною зміною функції, є похідною переходу міського розвитку через кризу до нових форм існування. Сучасні міста є продуктом розвитку за значні періоди. Їхня територія є вмістилищем та носієм пам'яті, наслідком організації міських просторів у минулому, зміни основних історико-географічних зрізів (розвитком від кризи до кризи). Тривалість стабільних умов та законів розвитку міських територій, які визначали закономірності організації міських просторів, була досить значною. Від епохи домінування індустрії в розвитку міст і до сьогодні вона почала суттєво скорочуватись. Польове дослідження в цих умовах залишається надійним методом отримання достовірної інформації та наукових результатів. У статті акцентується на нових підходах до його реалізації.

Ключові слова: просторові трансформації, міська територія, польове дослідження, ГІС, ядро трансформації.

Исследование преобразований городского пространства отображает их изменения под влиянием магистральных направлений развития в высокоглобализированном мире. Через механизмы перестройки пространственных хозяйственных, расселенческих и других видов связей возможна трансформация функций отдельных городских территорий. Глубинные трансформации компактных территорий городов Украины в постсоветский период их развития, связанные с коренным изменением функции, является производной перехода городского развития из-за кризиса к новым формам существования. Современные города являются продуктом развития за длительные периоды. Их территория является вместилищем и носителем памяти, следствием бывшей организации городских пространств, изменения основных историко-географических срезов (развитием от кризиса до кризиса). Продолжительность стабильных условий и законов развития городских территорий, которые определяли закономірности организации городских пространств, была весьма значительной. От эпохи доминирования индустрии в развитии городов до нынешнего времени она стала существенно сокращаться. Полевое исследование в этих условиях остается надежным способом получения достоверной информации и научных результатов. В статье акцентируется на новых подходах к его реализации.

Ключевые слова: пространственные трансформации, городская территория, полевое исследование, ГИС, ядро трансформации.

Melnychuk A.L. SPATIAL TRANSFORMATIONS OF URBAN AREAS: METHODOLOGICAL APPROACHES TO DATA COLLECTION AND PROCESSING USING GEO-INFORMATIONAL TECHNOLOGY

The study of urban space transformations is intended to reflect its changes under the influence of the principal mainstream directions of development in a highly globalized world. The functional transformation of individual urban areas is possible through the mechanisms resulting in restructuring of spatial economic and settlement ties etc. The profound transformations of the compact areas within the Ukrainian cities in the post-Soviet period of development are related to the radical functional change of functions and constitute the derivative of the urban development transition through the crisis to new forms of existence. Modern cities represent a product of a long term development. Their territory is a repository and bearer of memory, the result of the preceding urban space organization, as well as the changes at the main historical-geographical cross-sections (i.e. development from crisis to crisis). In the more distant past, the duration of stable conditions and urban development regularities, determining the urban spatial development patterns, was quite significant. However, starting from the industrial burst and up to nowadays, this duration has begun to decline substantially. Under these conditions, field research remains a proven method to obtain reliable information and scientific results. This article focuses on new approaches to its implementation.

Key words: spatial transformation, urban areas, field research, GIS, node of transformation.

Постановка проблеми. На сьогодні ми перейшли фазу постійних швидких і значущих трансформаційних процесів [1]. Така ситуація вимагає розробки та імплементації нових інструментів управління розвитком міських територій. Зокрема, управлінська діяльність пов'язана з визначенням, підтримкою чи ініціюванням формування просторових осередків трансформації функції. Так великі проекти з перетворення міських просторів зі зміною функції, насамперед у системі координат виробництво – житлове обслуговування, часто стають каталізаторами подальших перетворень. Навколо великих осередків трансформацій – ядер – можуть формуватися модернізовані зони їхнього впливу. В їх межах не відбуваються докорінні трансформації функцій, але вони осучаснюються за структурою та змістом функціонування, якістю сервісу, змінюють свій вигляд на більш ошатний та сучасний. Іншою важливою відмінною рисою ядер трансформації є їх масштаб для міського розвитку. Фактично їх сукупність є критично значимою щодо зайнятості, продукування товарів чи послуг, налагодження логістики, кількості та частоти надання послуг, доступності. У пострадянських містах із різкою втратою ролі індустрії вони, по суті, є просторовим виразом переформатування містоутворюючої функції. Їх пізнання, зокрема, передбачає польовий етап дослідження, на методиці якого акцентується у статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Попередні наші дослідження процесів джентрифікації, трансформації міських просторів свідчать про просторовий взаємовплив ядер трансформації через розширення та злиття (формування осей) модернізованих зон [2–4]. Встановлення закономірностей, характеристик та особливостей такого взаємовпливу має важливе значення для розробки та впровадження містобудівної політики. Часто формування ядра трансформації в сучасних умовах в Україні пов'язане з ініціативою та ресурсними можливостями, політичним впливом капіталу (великих забудовників, інвесторів, виробників масової продукції) у переважних інтересах отримання прибутків. При цьому можуть нехтуватись інтереси громади, не узгоджуватись потреби збереження довкілля,

культурної спадщини, соціальної справедливості. Грамотна містобудівна політика може запропонувати планувальні інструменти та забезпечити заходи, спрямовані на узгодження інтересів ОМС, громади та інвестора щодо формування ядер трансформації як своєрідних просторових полюсів розвитку, грамотне розміщення в просторі яких дає додатковий ефект збільшення міської зони модернізації. Особливо цінним є такий підхід у світлі формування наукового базису до переходу в планувальній практиці в Україні до геопланування територій, виявленні просторової поляризації розвитку [5–8]. Виходячи з цих методичних позицій, під час дослідження просторових трансформацій міських територій важливим є польовий етап. Його значення обмовлена кількома позиціями:

- прискоренням трансформацій у часі, що веде до швидкої фрагментації, поляризації міського простору, яку важко фіксувати без польових досліджень;

- відсутністю надійних баз первинних статистичних даних, які характеризують розвиток міського простору в Україні та об'єктів, які його наповнюють;

- важливістю суб'єктності в методичних підходах сучасного наукового дослідження, насамперед у гуманітарній сфері;

- суттєвою відмінністю розвитку міських територій залежно від функцій міста, його людності, середовища, в межах якого воно розвивається.

Постановка завдання. Мета статті – польове дослідження перетворень міського простору для відображення змін під впливом головних магістральних напрямів розвитку у світі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для польового етапу дослідження трансформації міських територій, насамперед, були обрані ділянки польового обстеження в містах, які розміщені в різному за типом середовищі: До Столичного типу середовища (міста, які формують значний вплив на розвиток прилеглої території за рахунок свого масштабу, функціонального різноманіття та впливу на розвиток країни, її системи розселення населення загалом на ті, які безпосередньо розміщені в зоні впливу) ми віднесли Київ з містами

його приміської смуги (Буча, Бориспіль, Українка) і Харків. До Індустріального типу середовища (великі індустріальні осередки та міста в межах індустріальних районів) – Запоріжжя, Жовті Води, Старобільськ. До міст Аграрного типу середовища (міста, розвиток яких відбувається в регіонах з переважанням сільської місцевості) віднесли Вінницю, Херсон, Луцьк, Шполю.

У найбільших містах ділянки обирались в історичній частині та в спальних районах міст. Польовий етап було сконцентровано на двох важливих складниках.

Перший складник – це збір первинних даних з метою виявлення територіальних елементів, які відображають просторову трансформацію – ядер та модернізованих зон – шляхом суб'єктивного, персоніфікованого осмислення дослідником території та процесів, що її творять та перетворюють безпосередньо на ділянці дослідження. У свою чергу, ця складова частина дослідження поділялась на фіксацію функції об'єктів в її межах (при камеральній обробці надавала можливість виявляти просторові особливості зміни функцій та виділення просторових ядер трансформації території) та фікції стану об'єктів дослідження за параметрами стану фасаду, прибудинкових територій, внутрішніх дворів тощо (в камеральних умовах дозволяло виділити зони за рівнем модернізації простору).

Другий складник – це виявлення уявлення про просторові трансформації мешканців міст, які досліджувались. Ця складова частина дослідження теж поділялась на анкетування населення та глибинні інтерв'ю експертів та осіб, дотичних до заходів, що ведуть до просторових трансформацій міських територій або формують відповідну містобудівну політику. Цей етап дозволяє виявити сприйняття населенням просторових трансформацій у різних площинах (зміна структури зайнятості, господарства, чисельності та структури населення, соціальної справедливості) та бачення бажаного спрямування перетворення простору в містах проживання.

Зупинимось дещо детальніше на описі ключових складників польового етапу дослідження. Перед тим, як розкрити технологію збору первинних даних для нашого дослідження

шляхом першого описаного складника, варто дещо зупинитись на запровадженні суб'єктивних підходів у сучасних дослідженнях міського простору. Методологія неформального суб'єктивного підходу до досліджень міського простору ґрунтовно теоретично та метрологічно опрацьована (Yi-Fu Tuan, T. Ingold, C. Sachs Olsen та ін.) та практично задіяна (наприклад, див. *Cities Methodologies 2014: Walking Roundtable – Learning to Walk; Creative Practice Primer project: A Walk Through the City*).

Зокрема, пішохідний суб'єктивний огляд ділянки міста сприймається у сучасних, часто міжпредметних дослідженнях, антропологами, урбаністами, соціологами, географами як метод занурення в проблеми та переваги розвитку міського середовища, виявлення її унікальності, отримання вагомих первинних даних. J.A. DeSena (2009 р.) визначає прогулянку містом як дієвий метод пізнання трансформації міського простору. G. Nuvolati (2009) стверджує, що він базується на чотирьох основних діях: ходьбі, спостереженні, мисленні та створенні. Прогулянка – це перший і фундаментальний крок для того, щоб зв'язатися з місцем, поєднати чуттєвий підхід до міста з детальним дослідженням.

Отже, дослідження ділянки включало прогулянку як метод чуттєвого сприйняття міського простору, визначення спрямованості та глибини просторових трансформацій. Важливою була експертна оцінка модернізаційних процесів, емоційне сприйняття трансформації міських територій та процесів, що їх супроводжують, – проявів соціальної справедливості та територіальних виявів соціальної сегрегації населення, переформатування сервісної діяльності та забезпеченості території тощо.

Споглядання, прогулянка, сприйняття дослідником території дослідження спроводжувалось і звичайним для географічних досліджень та суттєвим збором первинної інформації. Зібрана інформація була просто-риво впорядкованою за допомогою використання геоінформаційних систем та технологій. У польових умовах дослідники виділених міських ділянок вносили дані до підготовленої з використанням картографічного сервісу ArcGIS Online бази даних.

Завдання реалізоване шляхом розробки аналітико-статистичної бази даних, максимально адаптованої для обґрунтування прийняття управлінських рішень, можливості проведення моніторингу трансформаційних процесів та модернізації міського простору.

З метою виявлення сучасної функціональної структури міських територій, обраних на основі експертної оцінки, зібрані на польовому етапі дані поділено на такі основні типи: житлова забудова; заклади обслуговування населення; заклади інженерної інфраструктури; міські публічні простори; заклади адміністрування. Кожен тип поділявся на підтипи та характеризувався за станом оновлення та модернізації приміщень і території міст. Оцінювався стан будівлі загалом, фасаду, прибудинкової території, інженерних комунікацій. Стан будівлі оцінювався за такою шкалою: елітне житло (e), новобудови (n), модернізовані (m), частково модернізовані (pm), невідновлені (nr), ветхе й аварійне житло (dw). Оцінка проводилась виконавцями теми експертно за такими ознаками: e – будівля фешенебельна, декорована дорогими облицювальними матеріалами на кшталт природного каміння, n – побудовані не пізніше 2012 р., m – реконструйовані та відновлені старі будинки (утеплені за потреби стіни, замінені вікна, двері, інженерна інфраструктура, замінена кривля), pm – виконані роботи з модернізації будівлі, частково перелічені вище, але не менше ніж на 50%; nr – старі будівлі, відновлені менше ніж на 50%, або невідновлені; dw – будівлі, стан яких не дозволяє використовувати їх за функціональним призначенням. Аналогічним чином оцінювався стан фасаду та прибудинкової території як з високим благоустроєм (hi), так і з частковим благоустроєм (pi) та з низьким благоустроєм (li). За можливості оцінювався стан інженерних комунікацій будівель за таким самим підходом: елітні та інноваційні (ei); нові або модернізовані (nm), частково модернізовані (pm), ті, що потребують модернізації (tm), ветхі й аварійні (dw).

Для житлової забудови враховувались основні підтипи: багатоквартирні багатоповерхові (понад 5 поверхів) (a); багатоквартирні малої поверховості (1–5 поверхів) (b); садибна забудова та котеджі (c). За наявності окремо вказувались історичні пам'ятки (h). До

прикладу, житловому будинку в GIS можуть бути присвоєні параметри за наступним поєднанням індексів:

aeihiei,

що розшифровується як «багатоповерховий елітний будинок з високим рівнем благоустрою за станом фасаду, прибудинкової території, інноваційним інженерними комунікаціями».

Серед закладів сфери обслуговування розглядалися заклади: дошкільної освіти (a), середньої освіти (b), професійної освіти (c), вищої освіти (d), розміщення населення (e), спеціалізованої освіти (f), театри місцевого значення (g), театри загальнонаціонального та регіонального значення (h), кінотеатри (i), музеї (j), мистецькі майстерні (k), мистецькі майстерні (l), виставкові зали (m), інші заклади культури (n), місцевої торгівлі (o), торгівлі загальноміського та регіонального значення (p), ТРЦ (q), ринки (r), МАФи (s), мережева торгівля (t), їдальні (u), кав'ярні (v), ресторани (w), мережі громадського харчування (x), соцзабезпечення місцевого значення (y), соцзабезпечення загальноміського та регіонального значення (z), спорту місцевого значення (bz), спорту загальноміського та регіонального значення (cz), унікальні заклади спорту (dz), науки місцевого значення (ez), науки загальноміського та регіонального значення (fz), унікальні заклади науки (gz), аптеки (kz), фінансові установи (nz), медичні установи (oz), юридичні установи (pz), туристичні установи (qz), побутового забезпечення (rz), лотереї (sz), охоронні фірми (tz). Параметри оцінки стану об'єкту, фасаду, прилеглої території та, за можливості, стану інженерних комунікацій оцінювались за тими ж параметрами, що й у випадку з дослідженням житлових будівель. Ці параметри можуть суттєво відрізнитись для різних об'єктів в одній будівлі.

До прикладу, дошкільному закладу в GIS можуть бути присвоєні параметри за наступним поєднанням індексів:

aeihiei,

що розшифровується як «дошкільний садок в елітному приміщенні з високим рівнем благоустрою за станом фасаду, прибудинкової

території, інноваційним інженерними комунікаціями».

Окремо визначалися дані для об'єктів управління та адміністрування, системи громадського контролю та участі прийнятті рішень щодо розвитку міської громади, суспільства загалом. Серед цих закладів розглядалися: адміністративні місцевого значення (hz), адміністративні міського та регіонального значення (iz), адміністративні державного значення (jz), громадські організації всіх типів (a).

Параметри оцінки стану об'єкту, фасаду, прилеглої території та, за можливості, стану інженерних комунікацій оцінювалися за тими ж параметрами, що й у випадку з дослідженням житлових будівель. Ці параметри можуть суттєво відрізнитись для різних об'єктів однієї будівлі.

До прикладу, установі ОМС в GIS можуть бути присвоєні параметри за наступним поєднанням індексів:

hzehihiei,

що розшифровується, як «приміщення ОМС в елітному приміщенні з високим рівнем благоустрою за станом фасаду, прибудинкової території, інноваційним інженерними комунікаціями».

Аналогічно описувалися об'єкти, заклади та установи інженерної інфраструктури: комунікація доріг (a), комунікація зв'язків (b), комунікація комунального обслуговування міста (c), комунікація комунального обслуговування населення (d). Параметри оцінки стану об'єкту, фасаду, прилеглої території та, за можливості, стану інженерних комунікацій за тими ж параметрами, що й у випадку з дослідженням житлових будівель. Ці параметри можуть суттєво відрізнитись для різних об'єктів однієї будівлі.

До прикладу, житлово-комунальному закладу в GIS можуть бути присвоєні параметри за наступним поєднанням індексів:

cehiehiei,

що розшифровуються як «заклад житлово-комунального обслуговування в елітному приміщенні з високим рівнем благоустрою за станом фасаду, прибудинкової території, інноваційним інженерними комунікаціями».

Публічні простори описувалися за такими параметрами: сакральні (кладовища (a), меморіальні пам'ятники (b), культові споруди (c)) та рекреаційні (сквери (a), арки (b), ліс (c), площі (d), пішохідні вулиці (e), території, непридатні для забудови через природні умови (f)). Параметри оцінки стану об'єкту, фасаду, прилеглої території та, за можливості, стану інженерних комунікацій за тими ж параметрами, що й у випадку з дослідженням житлових будівель. Ці параметри можуть суттєво відрізнитись для різних об'єктів однієї будівлі.

До прикладу, міському парку в GIS можуть бути присвоєні параметри за наступним поєднанням індексів:

behi,

що розшифровуються як «міський парк з високим рівнем благоустрою».

Аналогічно об'єкти промисловості поділялись на: промислові місцевого значення (a), промислові загальноміського і регіонального значення (b), промислові унікальні (c) та матризувалися за описаним вище способом. До прикладу, фабрики в GIS можуть бути присвоєні параметри за наступним поєднанням індексів:

ahihiei,

що розшифровуються як «міський парк в елітному приміщенні з високим рівнем благоустрою за станом фасаду, прибудинкової території, інноваційним інженерними комунікаціями».

Паралельно експертній оцінці наявних функцій міської території та рівня її модернізації проводилось опитування населення з метою виявлення сприйняття просторових трансформацій міських територій різних типів. В анкеті респондент вказував стать, вік, рід заняття, рівень доходів, місце свого проживання та його функцію. Ключовими питаннями анкети були:

– Визначте, як змінюється впродовж останніх 10-и років значення населеного пункту, де Ви мешкаєте;

– Визначте, які функції населеного пункту, в якому Ви постійно мешкаєте, варто посилити у майбутньому;

– Назвіть нові об'єкти, що з'явилися у районі Вашого проживання впродовж останніх 5-ти років;

– Оцініть зміни в просторі місця Вашого проживання за останні 5 років, з точки зору якості окремих параметрів;

– Оцініть зміни об'єктів на території місця Вашого проживання, в якому Ви постійно мешкаєте;

– Оцініть зміни в місці Вашого проживання з іншими районами міста;

– Визначте вірогідність того, що впродовж найближчого майбутнього стан комфортності міської території у місці Вашого проживання;

– Визначте, наскільки Ви задоволені змінами міської території в місці Вашого проживання;

– Чи знаєте Ви, які заходи може вжити громадянин для попередження негативних для нього змін міського середовища або для ліквідації таких змін, які відбулись у місці Вашого проживання;

– Оцініть рівень своєї обізнаності від 0 до 5;

– Чи знаєте Ви, які зміни міського середовища в місці Вашого проживання плануються в найближчій перспективі;

– Наскільки ви зацікавлені в отриманні актуальної інформації щодо планованих змін території у місці Вашого проживання;

– Які зміни міського середовища в місці Вашого проживання викликають найбільше несприйняття і спонукають до протидії;

– До яких дій Ви готові вдатися за умови порушення Ваших прав під час перетворення міського середовища в місці Вашого проживання.

Для питань були запропоновані уточнюючі параметри та/або варіанти відповідей на вибір.

Проводились глибокі інтерв'ю з експертами у сфері розвитку міст, міських територій, планування територій щодо трансформації міського простору постсоціалістичних міст, їх сприйняття населенням та залученням громадян до прийняття рішень щодо змін міського простору та відповідної діяльності, підвищення громадянської активності. Орієнтовним питанням глибоких інтерв'ю були:

– Чим для Вас є міське середовище, ефективно організований міський простір?

– Які зміни функціональної структури Вашого міста та його просторового планування пов'язані із закінченням радянської епохи?

– Які інші напрями трансформації міської території є сучасними та бажаними у вашому місті?

– Хто, на Вашу думку, із сучасників є носієм та провідником цінностей збереження і перетворення міського простору Вашого міста?

– Яка роль сучасних містян у збереженні пам'яті та значущості міст, міського простору, його перетворенні?

– Як ефективно поєднати інтереси міської громади, бізнесу та ОМС для оптимальних перетворень міського простору?

– Що потрібно зробити для активного залучення громадян до зміни території проживання, творення нового креативного, комфортного, людиноцентричного міського простору українських міст різного типу, відстоювання своїх прав у сфері планування і зміни міської території Вашого міста?

– Які зміни міського простору сприймають суспільством як найбільш бажані, а які як неприйнятні? Чому?

Просторово впорядкована, зібрана під час польового дослідження, анкетування та інтерв'ю інформація була доповнена зібраними статистичними даними, отриманими через запити від органів статистики. Геоінформаційні інструменти та технології були застосовані для обробки, аналізу отриманих даних та побудови багатовимірних моделей для зонування досліджуваних ділянок з метою виявлення ядер трансформації, зон їхнього впливу на рівень модернізації території для подальшого виділення моделей просторових трансформації міських територій.

Для реалізації функціонального зонування в межах ділянок дослідження було розроблено алгоритм підготовки багатовимірної моделі (побудована в компоненті ArkGIS Model Builder) та GRID-аналіз. Було враховано підходи до вітчизняного планування міст [17] та досвід застосування GRID-аналізу для зонування територій [18].

На основі синтезу аналітичних карт проводиться просторовий аналіз засобами ГІС, будується GRID забезпечення населення послугами, місцями відпочинку, розвитку промислового виробництва. GRID шляхом додавання значення наявності/кількості/щільності виявлених та обстежених об'єктів усіх шарів аналітичних карт.

На основі побудованих GRID будується полігональний шар переваження функцій

території: адміністративна зона (Pa), бізнесово-фінансова (Bi-Fi), бізнесово-торговельна (Bi-Sa), торговельно-бізнесова (Sa-Bi), освітньо-культурно-спортивна (ОКО), медичного обслуговування (МО), відкритий простір (VP), індустріальна зона (I), зони приватної забудови.

Висновки з проведеного дослідження.

У сучасних географічних дослідженнях польовий етап залишається одним із найбільш ефективних. Акцентуємо на його зміні з механічного, здебільшого метричного інструменту на творчий, при якому власне спостереження веде до занурення дослідника в середовище дослідження, відмову від відстороненого розгляду його об'єкта. Це дуже важливо, коли мова йде про такий складний об'єкт дослідження, як трансформація територій. Застосування GIS-технології для збору, первинної обробки та детального аналізу зібраних під час польового дослідження даних дозволяє реалізувати складні наукові й практичні завдання. Так, розроблені нами під час виконання науково-дослідної теми «Просторові трансформації в Україні: моделі модернізації та планування міських територій» (НДС Регіональних проблем економіки і політики КНУ, 2016–2017 рр.) схеми функціонального зонування та аналіз зміни функцій території дозволили виділити ядра трансформації функції території ділянок дослідження, модернізовані простори (у т.ч. ті, що виникли під впливом ядер трансформації), запропонувати моделі просторових трансформацій міських територій та, відповідно, розробити напрями удосконалення містобудівної політики та управління розвитком міст.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мельничук А. Підходи до визначення історико-географічних зрізів формування та розвитку суспільно-географічного комплексу України. Історія української географії. 18. С. 90–96.

2. Melnychuk A., Khmelnytskyi O. Directions and peculiarities of territorial functional changes in a medium size Ukrainian town in the post-soviet period of development (case of Berdychiv). Економічна та соціальна географія. С. 68–74.

3. Melnychuk A., Kovalchuk S. Modern spatial transformation in Holiivskyi district of Kyiv. Економічна та соціальна географія. С. 65–75.

4. Мельничук А.Л., Пальчук М.В. Процес джен-трифікації в історичній частині Печерського району міста Києва: суспільно-географічний аспект. Географія і сучасність. С. 197–202.

5. Мальчикова Д.С. Використання ГІС/ДЗЗ-технологій для вивчення територіальної структури землекористування. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. Х.: Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. 2010. Вип. 12. С. 123–128.

6. Topchiyev O.H., Malchykova D.S., Shashero, A.M. (2011), "Methodological principles and methodical scheme of spatial planning in regions", Regional problems of Ukraine. "Metodolohichni pryntsypy ta metodychna skhema heoplanuvannya rehioniv", Rehionalni problemy Ukrayiny. PP Vyshemyrskyuy, Kherson. P. 318–329.

7. 1. Пилипенко І.О., Мальчикова Д.С. Методи та методики суспільно-географічних досліджень: навчальний посібник. Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2009. 156. С. 2.

8. Пилипенко І.О. Загальна характеристика методів суспільно-географічного аналізу систем типу «центр-периферія». Часопис соціально-економічної географії: міжрегіон.: зб. наук. праць. Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. Вип. 17(2). С. 79–85.

9. Tuan Yi-Fu. Space and Place: Humanistic Perspective. Philosophy in Geography. P. 387–427.

10. Ingold T. Being Alive: Essays on Movement, Knowledge and Description. New York, Routledge, 2011. 253 c.

11. Ingold, T. 2010. Footprints through the weather-world: walking, breathing, knowing. Journal of the Royal Anthropological Institute (N.S.). 2010. Special issue: S. 121–139.

12. Olsen C.S., Hawkins H. Archiving an urban exploration – MR NICE GUY, cooking oil drums, sterile blister packs and uncanny bikinis. Cultural geographies. 2016. Vol 23. Issue 3. P. 531–543.

13. Cities Methodologies 2014: Walking Roundtable-Learning to Walk. URL: <http://www.ucl.ac.uk/urbanlab/events/CM2014-walking-methodologies-roundtable>

14. Creative Practice Primer project: A Walk Through the City. URL: <https://experimentalnetwork.wordpress.com/creative-practice-primer-2/creative-practice-primer-project-walk/>

15. DeSena J.N. The Gentrification and Inequality in Brooklyn: New Kids on the Block. Lexington Books. P. 116.

16. Nuvolati G. (2009) Quality of Life in Cities: A Question of Mobility and Accessibility. In: Møller V., Huschka D. (eds) Quality of Life and the Millennium Challenge. Social Indicators Research Series. Vol 35. P. 177–191.

17. Mezentsev K., Pidgrushnyi G., Mezentseva N. Challenges of the Post-Soviet Development of Ukraine: Economic Transformations in Demographic Changes and Socio-Spatial Polarization Understanding Geographies of Polarization and Peripheralization: Perspectives from Central and Eastern Europe and Beyond. 2015.

УДК 528.94:81.22

Молочко А.М.,
кандидат географічних наук, професор,
професор кафедри геодезії та картографії
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Молочко М.А.,
асистент кафедри геодезії та картографії
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КАРТОСЕМІОТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ КАРТОГРАФІЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ЗМІСТУ ОБ'ЄКТІВ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розглянуто розвиток картосеміотики та виділено теоретико-методологічні положення «Мета-картографії» О.Ф. Асланикашвілі, його семіотичні сторони елементів змісту карти. Вони доповнюються розробками кольоро-тематичного складника як неодмінного їхнього атрибуту, якого раніше в картосеміотиці бракувало. Деякі зміни вносяться до графічних змінних параметрів знаку Ж. Бертена, що загалом обґрунтовує відображення будь-якої кількості елементів змісту об'єктів дійсності.

Ключові слова: картосеміотика, семіотичні елементи змісту карти.

Рассмотрено развитие картосемиотики и выделены теоретико-методологические положения «Метакартографии» А.Ф. Асланикашвили, его семиотические стороны элементов содержания карты. Они дополняются разработками цветотематической составляющей как необходимого их атрибута, которого раньше в картосемиотике не хватало. Некоторые изменения вносятся в графические переменные параметров знака Ж. Бертена, что в целом обосновывает отображение любого количества элементов содержания объектов действительности.

Ключевые слова: картосемиотика, семиотические элементы содержания карты.

Molochko A.M., Molochko M.A. MAP SEMIOTIC THESIS OF CARTOGRAPHIC MODELING THE ELEMENTS OF CONTENT THE INVESTIGATION OBJECTS

Considered the development of map semiotic and theoretic-methodological positions "Metacartography" A.F. Aslanikashvili, his semiotic elements of content maps. They are supplemented by the development of color-thematic component as necessary their attribute, which previously lacked map semiotic. Some changes in graphics settings variables mark J. Bertin, which generally justifies any number of display elements of content objects of reality.

Key words: map semiotic, semiotic elements of content map.

Постановка проблеми. Картографія історично сформувалась як галузь науки, виробництва й освіти, що своїм знанневим досвідом сягає тисячоліть. Вона здатна певною мірою задовольнити потреби суспільства, завдяки дослідженням, пов'язаним з можливостями картографічного моделювання та пізнання особливостей прояву будь-яких об'єктів, процесів та явищ реальної дійсності в просторі й часі. Моделювання існує в наукознавстві як окремий загальнонауковий дослідницький підхід. Поняття карти як моделі введене в картографію наприкінці 60-х років минулого століття (Саліщев К.О., 1975) [1, с. 36–45]. Методологічно моделювання пов'язане із системним, екологічним, кібернетичним, інформаційним,

семантичним, семіотичним тощо засобами наукових досліджень. Серед інших загальнонаукових прийомів і методів моделювання (вербального, математичного, аналогового, імітаційного тощо) картографічне моделювання виявилось найпоширенішим [2, с. 53]. Поєднання розробок картосеміотичних положень недостатньо, на наш погляд, опрацьованої, провідної мовної концепції картографії, пов'язаних із сучасними можливостями картографічного моделювання, є важливим науковим і практичним завданням, спрямованим на розвиток загальної теорії картографічної науки.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розгляд основних концепцій, що

визначили напрями розвитку вітчизняної картографії, пріоритетного значення серед яких набула концепція «метакартографії», в якій теорія картографії побудована на основі логіко-методологічних принципів філософської теорії відображення. В ній сформувався провідна картосеміотична «мовна» концепція, на підставі якої визнається евристична роль картографічного моделювання. Розробка картосеміотичних положень картографічного моделювання елементів змісту об'єктів реальної дійсності набуває наукового і практичного значення та є актуальним завданням сучасного картографічного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведенням фундаментальних картографічних досліджень, присвячених теоретичним і методичним питанням картографічного моделювання, займалися О.Ф. Асланікашвілі, К.О. Саліщев, О.М. Берлянт, С.М. Сербенюк, В.Т. Жуков, В.С. Тікунов, В.О. Червяков, Л.Е. Смирнов, М.К. Бочаров та ін. Але місце картографічного моделювання «як інструмента наукової евристики» [3, с. 292] в системі дисциплін, які охоплює картографія, ще не визначене [4, с. 3]. Картографія визнається «еволюціонуючою» науковою дисципліною [5, с. 49], що розвивається в сучасних умовах інтеграції наук, методи яких споріднені [6, с. 49]. Синтез методів і технологій – фундамент для інтеграції, а майбутнє – за синтезованими напрямками [7, с. 3]. Є підстава загострити увагу на тому, що інтеграція є наслідком тісної взаємодії наук споріднених галузей знань, зокрема з геоінформатикою як технологією, що бурхливо розвивається, а причина інтеграції наук у теоретико-методологічному відношенні полягає в широкому використанні ними єдиної об'єктної мови картографії, гносеологічну сутність якої визначено в картосеміотиці. Майбутнє – за синтезованими напрямками, але пряму дію (дослідження з метою і можливостями адекватного відображення реальної дійсності) та зворотну дію (сприйняття та розуміння змісту відображеного) їм забезпечить досконала картографічна мова.

У повоєнний час періоду «теоретичного п'ятидесятиліття» відбувався розквіт теоретичної картографії в усьому світі. Були сформовані та розроблені основні положення головних кон-

цепцій, що визначили напрями подальшого розвитку вітчизняної картографії і продовжують здійснювати свій значний вплив на сучасні положення її загальної теорії. Традиційно до них відносили «модельно-пізнавальну» концепцію, яскравими представниками якої визнаються вітчизняні й зарубіжні вчені, переважно картографи: Баранський М.М., Саліщев К.О., Гедмін А.В., Ісаченко А.Г., Преображенський А.І., Золовський А.П., Берлянт О.М., Bunge W., Ogrissek R., «комунікативну» (Бочаров М.К., Bertin J., Arnberger E., Kolacny A., Ratajski L., Robinson A.H. та Petchenik B.B., Freitag U., Morrison J.L., Board C., Kretschmer I.), «мовну» (Асланікашвілі О.Ф., Лютий О.О., Кекелія Д.І., Bertin J., Morrison J.L., Ratajski L., Pravda J.,) та «геоінформаційну» концепції, останню з яких зараз виокремлюють. Огляд, критичне висвітлення та аналіз робіт цих вчених неодноразово зроблені. Однак загальні наукові положення, що важливі для картографічного дослідження, варто відзначити, посилаючись, перш за все, на посібник Козаченко Т.І. та ін. (1999) [4]. Саме в модельно-пізнавальній концепції уявлення про карту як модель і про процес картографування як специфічну форму наукового моделювання означало і в науковій рефлексії відбилася як система способів наукового дослідження. У свою чергу, це призвело до необхідності визначення предмета картографічного моделювання і карти як моделі, її ролі як форми і засобу одержання нового знання. Згодом предметною областю картографічного моделювання було визначено «порядок простору об'єктів та явищ реальної дійсності і його зміни в часі». Крім конкретного простору, карта виражає й ті сторони об'єктів, реальний простір яких в ній відображається. Отже, картографічна модель є матеріальним вираженням зв'язків картографії з іншими науками, що пізнають інші змістовні сторони об'єктів реальної дійсності [8].

Пошуки предмета науки всередині самої картографії знаходили відображення в цілому ряді її визначень. Так, Е. Імгоф (1960) [9] визначив картографію як спеціалізовану галузь графіки, що робило предметом картографії технологію створення карт і перебільшувало в картографічному методі пізнання роль створення карт у порівнянні з їх використанням. Гіпертрофо-

вані уявлення щодо технології як основи не тільки процесу укладання карт, але й взагалі картографії властиві, як правило, представникам технічної або інженерної картографії. Важливих для теорії картографії питань – безліч, але до сфери інтересів нашого дослідження ми відносимо переважно проблеми пізнання і впливу мовної концепції на теоретичні положення картографічного моделювання. Однак при цьому не можна обійти сутність комунікативної концепції, яка розглядає картографію як науку про передачу графічної інформації, як галузь інформатики, а карту – як своєрідний інформаційний канал, засіб комунікації. Висловлюючись стосовно геозображень, необхідно забезпечити можливість активного управління їхніми комунікативними властивостями, зокрема, сучасна геосеміотика повинна синтезувати не тільки графічні засоби, але й звукові (аудіперемінні) ефекти, що використовують для відображення зовнішнього середовища [14, с. 187]. Зі свого боку, ми вважаємо за доцільне розглядати і досліджувати взаємозв'язок картографічної мови з іншими мовними конструкціями – мовою міміки і жестів, пов'язаних з формуванням звуків, світлових та інших ефектів. Важливим, на нашу думку, залишається зберігати зв'язок між семіотичними, фонетичними та жестикуляційно-міміко-звуковими супроводжувальними комунікативними діями, спрямованими на посилення ефектів сприйняття картографічної інформації органолептичним впливом на різноманітні органи відчуття людини.

Абсолютизація інформаційних властивостей виявилась досить плідною і породила нові наукові напрями: картографічну семіотику, картографічну інформатику, психофізичні дослідження, пошуки в галузі комп'ютерного дизайну. Значного розвитку набули методи використання карт, математико-картографічне моделювання (Берлянт О.М. (2006) [14, с. 25–26]. Підхід до карти як до елементу комунікативного ланцюга принципово обмежує її завдання і знижує можливості. Карта може стати додатком банку картографічної інформації. Однак Смірнов Л.Є. [10, с. 23–29] вважає, що завдяки карті людина виробляє і передає знання, тоді як машина лише бере участь у трансляції інформації. Водночас не

бачити переваг у зборі, накопиченні, обробці, зберіганні й передачі систематизованої та просторово і в часі визначеної інформації в картографічному моделюванні не варто.

Звертає на себе увагу те, що в картографічному дослідженні визначення вихідних параметрів моделі та інформація про «дати» для переобчислення координат об'єктів тематичного складника геопросторових баз даних і одержаних електронними засобами від сучасних ДЗЗ, радарних, лідарних тощо джерел відповідними каналами комунікації для їх узгодження слід визнати необхідним, обов'язковим початковим етапом картографічного моделювання [11]. Вузькість комунікативного трактування методів використання карт не в змозі заслонило реальні досягнення в галузі картографічної мови, розв'язання завдань сприйняття форми і змісту зображення. Модельно-пізнавальна та комунікативна концепції тривалий час існували як два полюси, між якими розвинулись інші оригінальні концепції, що певним чином тяжіли до полюсів, зокрема, це концепція «метакартографії» О.Ф. Асланікашвілі (1974), в якій теорія картографії побудована на основі логіко-методологічних принципів філософської теорії відображення.

Тривале панування в науці, до появи теорії відносності ньютонівських метафізичних визначень ряду фундаментальних понять, зокрема категорії простору і часу, через яку розв'язуються всі проблеми загальної теорії картографії, а також неточне і однобоке висвітлення питань абстрактного і конкретного тощо, які збереглися в літературі з логіки періоду теоретичного становлення картографії, починаючи з 1930-х років, були причиною відставання її теорії; Концепція картології видного польського картографа Л. Ратайського (1976) полягала в дослідженні процесів передачі просторово-визначеної інформації завдяки карті. Він розглядає мову карти за аналогією з природною мовою і стверджує, що в мові карти формами виразу є графічні знаки, які відображають визначені класи факторів і явищ – елементів змісту карти. Класифікуючи картографічні знаки за їх п'ятьма якісними ознаками в поєднанні з їх поділом на точкові, лінійні та площинні, він дійшов висновку, що мова карти

має у своєму розпорядженні 15 класів зображувальних засобів, які можна вважати «літерами» своєрідного алфавіту. Дж. Моррисон (1976) розрізняє 8 основних характеристик знаків, що вступають у взаємодію з 4 ступенями сприйняття (порогом виявлення, впізнання й оцінки). К. Боард (1976) розрізняє 23 елементи (літери) картографічного алфавіту, намагаючись знайти вибір між 8 характеристиками знаків, які приводить Дж. Моррисон, і 3 вимірами знаків Л. Ратайського. Як бачимо, є намагання визначитись з обсягом змісту та можливостями реальних засобів його відображення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щодо становлення та розвитку «мовної» концепції картографії, то найбільш помітний розвиток у працях західних і вітчизняних картографів набула мовна концепція, витоки якої простежуються в працях Ж. Бертена (1967), М.К. Бочарова (1966), О.Ф. Асланікашвілі (1967), У. Фрейтага (1971), Л. Ратайського (1976), Дж. Л. Моррисона (1976), К. Боарда (1976), Е. Арнбергера (1978), Х. Шліхтманна (1979) та ін. Розглядаючи картографію як галузь семіотики, карта трактується як текст, але в основу кладуться розробки в галузі теорії та практики картографічної мови. Завдяки працям О.О. Лютого (1976) та Я. Правди (1977, 1982), мовна концепція довела свою ефективність під час проектування картографічних знакових систем, звичайних і комп'ютерних. На наш погляд, в них недостатньо розмежовуються особливості проектування форми та елементів змісту карти, однак саме О.О. Лютий детально розглянув пізнавальні функції мови карти, проаналізував евристичну роль картографічного моделювання. Він же запропонував позначити теорію картографії терміном «картономія» (номос – закон) і дав їй таке визначення: картономія об'єднує підсистему наук про мову карти, законах її устрою, функціонування та розвитку, її зв'язках з дійсністю, суспільством, свідомістю та мисленням (Лютий О.О., 1988, 2-е вид. 2002, с. 310).

Отже, теорія та методологія об'єктної мови карти не вперше претендує на роль загальної теорії картографії. Мету сучасного картографічного дослідження варто вбачати в послідовному доопрацюванні деяких розроблених

О.Ф. Асланікашвілі теоретико-методологічних положень картосеміотики, в яких, на наш погляд, існують прогалини, зокрема, у визначенні кольору як неодмінного атрибуту семіотичних сторін елементів змісту карти. Вони доповнюються розробками їхнього кольоротематичного складника, якого раніше в картосеміотиці бракувало [12].

Є потреба внести деякі зміни до графічних змінних параметрів знаку Ж. Бертена, що в узагальненому виді даватимуть підставу вважати картосеміотику довершеною мовною концепцією – парадигмою загальної теорії картографії. Принаймні завдяки картосеміотиці стане практично можливим і теоретично обґрунтованим розв'язання різноманітних дослідницьких задач картографічного моделювання і відображення об'єктів реальної дійсності з будь-яким числом показників тематичного змісту, одержаних з різних джерел, поданих у традиційній паперовій формі чи в електронному вигляді досконалою картографічною мовою, прагматичний еталон якої можна відтворити за існуючими правилами побудови картографічного зображення. Детальніше сутність предметно-орієнтованого дослідження картосеміотичних положень картографічного моделювання, пов'язаних з діяльністю в освітній сфері, висвітлюється в роботі [13]. Картографічні дослідження системи освіти в Україні як окремого розділу ми відносимо до об'єктно-орієнтованого конкретно наукового дослідження, частково висвітленого в наших роботах [14; 15].

Щодо сучасних проблем картографічної науки і шляхів їх вирішення, з огляду на розглянуті теоретичні концепції, картографія виглядає, з одного боку, як наука про пізнання світу, з іншого – як засіб передачі інформації, ще з одного – як особливий мовний засіб [7, с. 26]. Поступово відбулось зближення двох головних теоретичних концепцій – модельно-пізнавальної та комунікативної, шляхом їх поєднання в розробці географічних інформаційних систем та через виникнення ще однієї концепції картографії – геоінформаційної. Враховуючи її міждисциплінарний характер, С.М. Сербенюк вважав за необхідне останню розглядати через призму наук про Землю і тих інформаційних потоків, які народжуються в об'єктних галузях

певного комплексу наук. Згодом дивергенція, яка супроводжувалась закономірним зближенням різних наукових концепцій, неминуче призвела до необхідності інтеграції їхніх вузлових теоретичних уявлень у питаннях подальшого розвитку не лише картографії, а й усієї науки загалом. Так, їхні пізнавальні можливості стали теоретико-методологічною платформою для змістовного наповнення в сучасній інформатиці поняття «географічні інформаційні системи і технології» та становлення в ній «геоінформатики» як одного з основних її розділів, до того ж надзвичайно продуктивного, найтісніше пов'язаного з аерокосмічним зондуванням, математико-картографічним моделюванням та системним підходом у географічних дослідженнях. У роботі Сербенюка С.М. (1990) «Картографія і геоінформатика – їх взаємодія» зроблені фундаментальні узагальнення теорії, методології і практики розвитку географічних інформаційних систем у географічній картографії. Геоінформатика, проявляючи сильний тиск на картографію, поступово сама стає частиною картографії, і яскраве свідчення тому – нинішній прогрес геоінформаційного картографування, що спирається на ГІС-технології, бази цифрових даних і систему географічних знань (Берлянт О.М., 1993). Берлянт О.М. активно підтримує думку щодо становлення нової геоінформаційної (геоінформаційно-картографічної) концепції, в якій формується особлива система основних положень картографії – науки про системне інформаційно-картографічне моделювання та пізнання геосистем; карта – образно знакова геоінформаційна модель дійсності; основні напрями теоретичних досліджень – розробка теорії геоінформаційного картографування, картографічного моделювання, картографічних знакових систем, проблем розпізнавання образів; основні контакти картографії – з науками про Землю і суспільство, інформатикою, семіотикою [7, с. 30]. Ці висновки підтверджують обґрунтованість вибору теми, пов'язаної з картосеміотичними положеннями картографічного моделювання, мети і завдань дослідження, бачення шляхів вирішення проблем трансформацій у науці, що виникають, зокрема теоретико-методологічних, методичних, прагматичних (збереження і підвищення

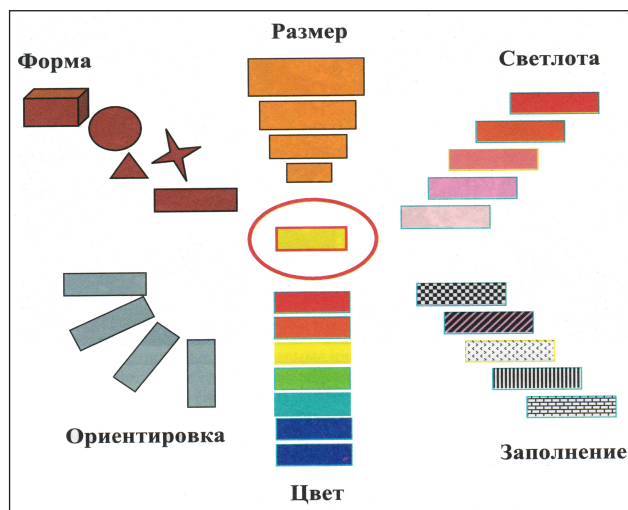

Рис. 1. Графічні змінні параметрів знаку Ж. Бертена (за Берлянтом О.М., 2006, XXVI)

якості кадрового потенціалу, інформаційного, технічного і технологічного, нормативно-правового тощо забезпечення розвитку картографічної науки).

Огляд основних етапів розвитку картографічного моделювання дозволив виділити в теорії картографії провідну картосеміотичну (мовну) концепцію, яку поки що не можна вважати довершеною. Її яскравими представниками і фундаторами є Ж. Бертен – автор «Графічної семіології» (1967) та О.Ф. Асланікашвілі – автор «Метакартографії» (1968), який розробив основні загально-теоретичні положення картографії – предмет пізнання, метод наукового дослідження та об'єктну мову, що визначають смисл її існування серед інших наук і участь у процесі створення наукової картини Світу. Її предметна область, що пов'язана з філософською категорією простору–часу, теоріями відображення та пізнання в діалектиці, об'єднує метод картографічного моделювання (найбільш вживаний загальнонауковий підхід) та об'єктну мову картографії з іншими спорідненими науками, і це є основною причиною їх інтеграції разом з новітніми технологіями та формування в майбутньому синтезованих наукових напрямів. Власними експериментальними дослідженнями та узагальненнями, посилення на частину з яких наведені тут [12–15], ми доводимо: 1. Колір є неодмінним і, очевидно, завершальним, необхідним атри-

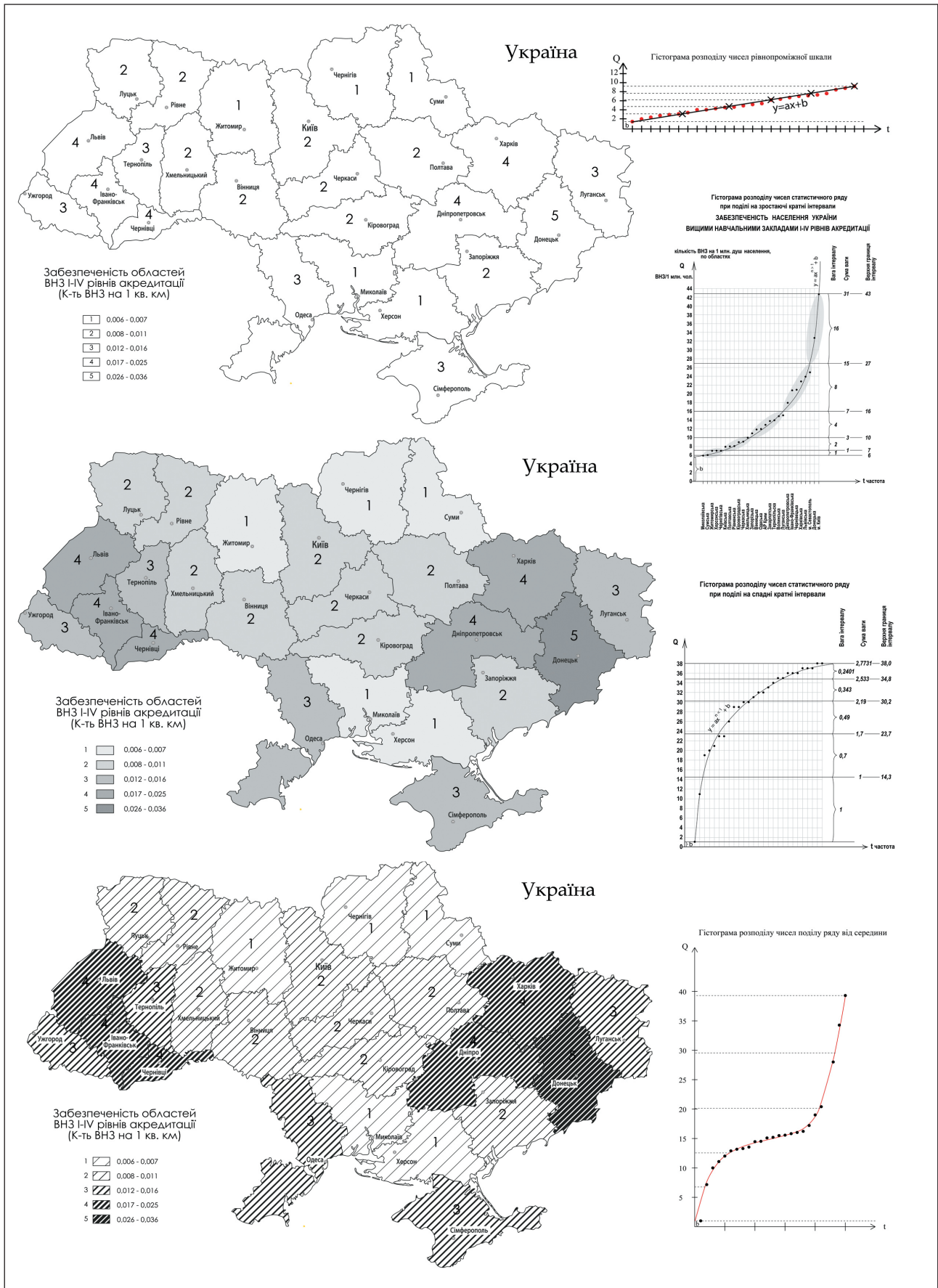

Рис. 2. Приклади картографічного моделювання комбінацій з матриці штрихових елементів змісту карти розміщення освітніх закладів

бутом семіотичних сторін елементів змісту карти: синтаксичним, семантичним, сигматичним, кольоро-тематичним, прагматичним та стилістичним, які слід вважати конкретно науковою картосеміотичною категорією. 2. Картосеміотичні положення картографічного моделювання в доопрацьованому вигляді дають підстави переглянути систему графічних змінних параметрів знаку Ж. Бертена, внівши до неї цілий ряд коректив, які дозволяють розширити картографічну знакову систему як мовне утворення, в котрому:

а) знак повинен розглядатись як неактивований контур зображення об'єкту дослідження певної форми, безвідносно до кольору і відображення форм лінійного знаку, які будучи віднесеними до знаку, можуть передавати безліч різноманітних елементів його змісту;

б) колір в семіотиці самостійного значення не має, однак віднесений до знаку як якісний або кількісний фон (світлотою або насиченістю кольору), що відображає якісні чи кількісні семіотичні сторони елементів змісту знаку. Самостійного значення він може набувати в окремих випадках (віднесений до підпису взамін знаку);

в) штрихування (текстура, растр, внутрішня структура), віднесені до знаку, є чорно-білими чи кольоровими аналогами кольорового фону заповнення контуру різноманітними семіотичними сторонами елементів змісту знаку;

г) розмір (величина) – масштабність змісту є одним серед інших якісних графічних змінних кількісним показником, віднесеним до знаку, самостійного значення не має;

д) підпис (літерний, або цифровий вираз) віднесений до знаку в точці, лінії, площі, або

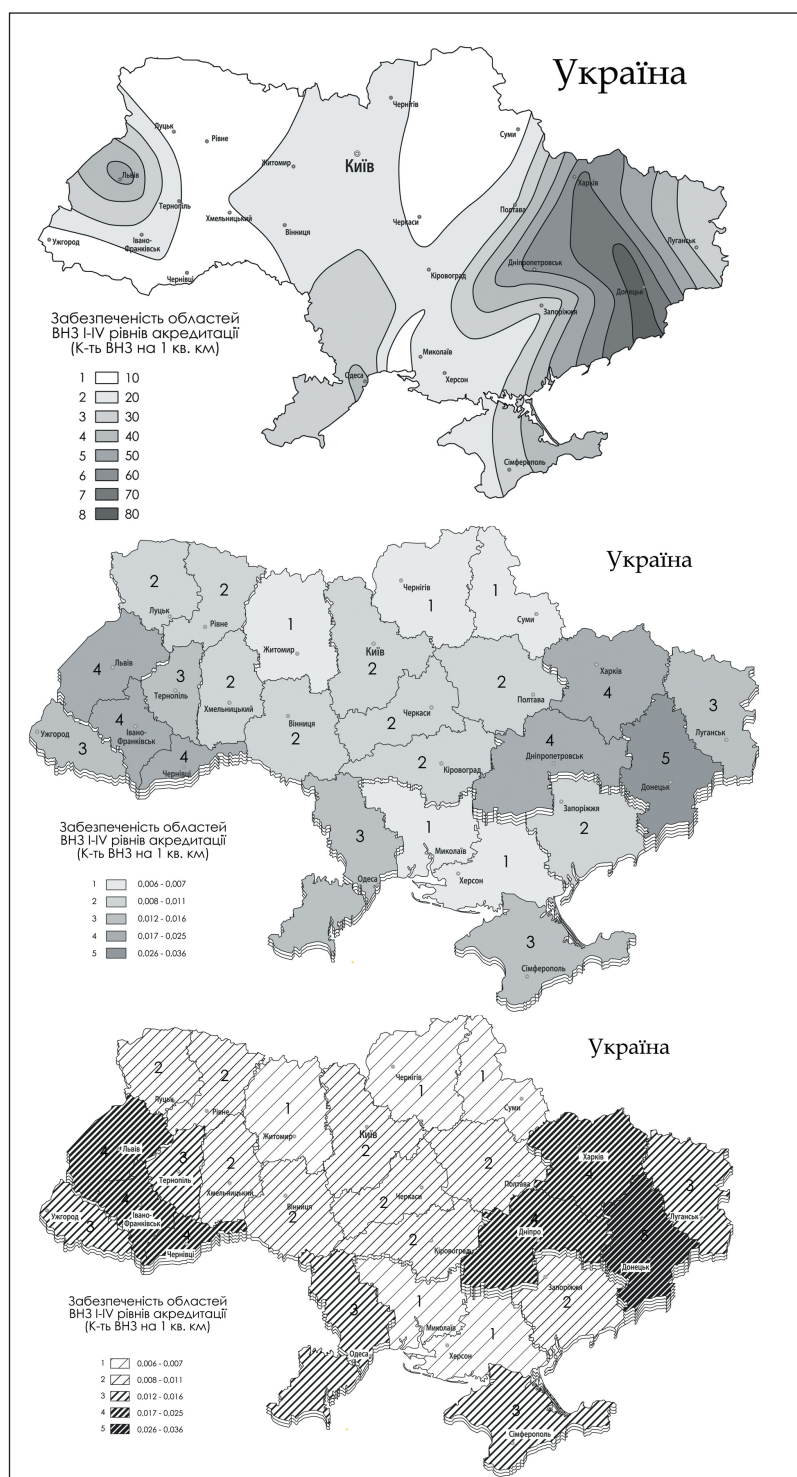

Рис. 3. Приклади картографічного моделювання комбінацій з матриці штрихових елементів змісту карти розміщення освітніх закладів (продовження)

самостійний (взамін знаку), як правило, змістовно і фактично зорієнтований семіотичний показник у системі графічних змінних параметрів знаку.

Для порівняння наводимо ілюстрацію існуючих графічних змінних Ж. Бертена та карто-

графічного моделювання комбінацій з матриці штрихових елементів змісту карти розміщення освітніх закладів (Рис. 1–3).

Отже, картосеміотична категорія разом із системою графічних змінних параметрів знаку засвідчують, що теоретично немає такої ситуації, коли комбінацією наявних картографічних засобів буде неможливо забезпечити відображення будь-якої кількості елементів змісту об'єктів, процесів та явищ реальної дійсності. Їх спільне використання дозволяє оцінити інформаційну ємність картографічного твору з незліченою кількістю показників картографування, і це є свідченням зрослої ефективності картографічного моделювання як засобу пізнання наукової картини світу.

Висновки з проведеного дослідження.

Як загальнонауковий підхід картографічне моделювання виявилось найпоширенішим. Це визначило пріоритетність у виборі його як основного методу дослідження «порядку простору об'єктів та явищ реальної дійсності і його змін у часі. Важливого значення при цьому набувають вихідні параметри моделі та інформація про «дати» для переобчислення координат об'єктів тематичного складника геопросторових баз даних і одержаних електронними засобами від сучасних ДЗЗ, радарних, лідарних тощо джерел відповідними каналами комунікації для їх узгодження, які повинні бути визнані необхідною умовою для обов'язкового початкового етапу картографічного моделювання. Завданням дослідження визначено розгляд питань теорії та методології картографічного моделювання з позицій картосеміотики – провідної «мовної» концепції сучасної картографії, для якої розроблено ряд положень, що мають теоретичне і практичне значення і мають вплив на розвиток загальної теорії картографії. Майбутнє – за синтезованими напрямками, але прямою дією дослідження, з метою і можливостями адекватного відображення реальної дійсності та зворотню дію (сприйняття та розуміння змісту відображеного) їм забезпечить досконала картографічна мова.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Салищев К.А. О картографическом методе познания (анализ некоторых представлений о картографии). Пути развития картографии. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1975. С. 36–45.
2. Пащенко В.М. Методологія та методи наукових досліджень: навчальний посібник. Ніжин: ТОВ «Вид-во «Аспект-Поліграф», 2010. 232 с.
3. Лютый А.А. Язык карты: сущность, система, функции. М.: ИГАН СССР, 1988. 292 с.
4. Козаченко Т.І., Пархоменко Г.О., Молочко А.М. Картографічне моделювання: навчальний посібник; під ред. А.П. Золовського. Вінниця: Антекс-У ЛТД, 1999. 328 с.
5. Чабанюк В.С., Дишлик О.П. Сучасні підходи до розроблення електронних атласів у контексті «великих даних». Укр. геогр. журн. 2015. № 4. С. 49–57.
6. Картоведение: учебник для вузов / А.М. Берлянт, А.В. Востокова, В.И. Кравцова и др.; под ред. А.М. Берлянта. М.: Аспект Пресс, 2003. 477 с.
7. Берлянт А.М. Теория геоизображений. М.: ГЕОС, 2006. 262 с.
8. Асланикашвили А.Ф. Метакартография. Основные проблемы. Тбилиси: Мецниереба, 1974. 126 с.
9. Имгоф Э.О. О современной картографии. Геодезия и картография. 1960. № 2. С. 71–73.
10. Смирнов Л.Е. Картография: поиски предмета науки. Изв. АН СССР. Сер. «Геогр». 1989. № 4. С. 23–29.
11. Просторові кадастрові інформаційні системи для інфраструктури просторових даних: навчальний посібник / М. Говоров, А.А. Лященко, Д. Кейк, П. Зандберген, М.А. Молочко, Л. Бевайніс, Л.М. Даценко, В.В. Путренко. Геоінформаційні технології та інфраструктура геопросторових даних; у 6-ти томах: Харків: ТОВ Планета-Прінт, 2017. Т. 3. 532 с.
12. Молочко М.А. Колір, як неодмінний атрибут семіотичних сторін змісту карти. Український географічний журнал. 2017. № 3. С. 57–63. URL: <https://doi.org/10.15407/ugz2017.03.057>
13. Молочко Н.А. Картометрия цвета – новое в теории картосеміотики. Магілєўскі мерыдыян: науч.-метод. журн. Могилевського обл. отд. Белорусского географ. общ.-ва. 2017. Т. 17. Вып. 3–4 (39–40). С. 24–31.
14. Молочко М.А. Картографічне моделювання підготовки у ВНЗ України фахівців сфери туризму. Географія та туризм: наук. зб.; ред. кол.: Я.Б. Олійник (відп. ред.) та ін. К.: Альтерпрес, 2012. Вип. 23. С. 139–149.
15. Молочко М.А. Методичні принципи розробки шкал для зображувальних засобів картографічного моделювання. Часопис картографії: зб. наук. праць. К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2017. Вип. 1 (17). С. 32–48.

УДК 911.9.007.69

Охременко І.В.,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри екології та географії
Херсонський державний університет

Чернишова К.В.,
студентка
Херсонський державний університет

СУЧАСНІ МОРФОКЛІМАТИЧНІ ФАКТОРИ РОЗВИТКУ НИЖНЬОДНІПРОВСЬКИХ ПІСКІВ

У статті визначено сучасні морфокліматичні чинники розвитку Нижньодніпровських пісків. Викладено результати їх аналізу. Зазначено особливості вітрового, плювіального, температурного режиму Нижньодніпровських пісків.

Ключові слова: морфокліматичні чинники, рельєф, Нижньодніпровські піски, вітровий режим, опади, температура.

В статье определены современные морфоклиматические факторы развития Нижнеднепровских песков. Изложены результаты их анализа. Указаны особенности ветрового, плювиального, температурного режима Нижнеднепровских песков.

Ключевые слова: морфоклиматические факторы, рельеф, Нижнеднепровские пески, ветровой режим, осадки, температура.

Okhremenko I.V., Chernyshova K.V. MODERN MORPHOKLIMATIC FACTORS OF DEVELOPMENT OF NIZHNIODNIPROVSKY SANDS

The modern morphoclimatic factors of development of Nizhniodniprovsky sands were defined in the article. The results of their analysis are presented. The features of the wind, pluvial and temperature regime of Nizhniodniprovsky sands are specified.

Key words: morphoclimatic factors, relief, Nizhniodniprovsky sands, wind regime, precipitation, temperature.

Постановка проблеми. Нижньодніпровські піски нині трактуються як єдина повноцінна піщана напівпустеля не лише України, але й Європи. Морфоструктурно-морфоскульптурні закономірності й особливості формуються за умов складної взаємодії ендегенних і екзогенних (зокрема, кліматичних) чинників. З огляду на генетичну та динамічну унікальність об'єкта дослідження, циклічність рельєфотворення (як закономірне чергування низки рельєфотвірних процесів, зумовлених циклічністю геологічних процесів (насамперед тектонічних рухів) і циклічних змін клімату) постає необхідність вивчення такого складного спектра явищ, як морфокліматичні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання генезису Нижньодніпровських пісків огорнуте легендами та різними науковими гіпотезами [1; 8–10 та ін.]. Дослідження екосистем цієї території ведеться переважно в

напрямі вивчення їх компонентного складу [12 та ін.], добору методів заліснення [2; 3 та ін.]. Сучасні морфокліматичні чинники їх розвитку потребують уточнень і деталізації. Теоретичні аспекти морфокліматичних чинників, їх ролі в морфогенезі, визначені професором В. Стецюком [11 та ін.].

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасних морфокліматичних чинників розвитку Нижньодніпровських пісків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чинники рельєфотворення розуміють як явища, рушійні сили процесів, які беруть участь у формуванні рельєфу, зумовлюють його еволюцію. Вони визначають комплекс рельєфоутворюючих процесів, ступінь їхньої інтенсивності і просторову приуроченість. За генезисом вони поділяються на геологічні та географічні. До геологічних чинників відносять геологічні структури, речовинний

склад і властивості гірських порід [13], до географічних – кліматичні та гідрологічні умови, живі організми та їх діяльність, антропогенну діяльність тощо.

Клімат – один із найважливіших географічних чинників рельєфотворення [5]. Взаємозв'язки між кліматом і рельєфом досить різноманітні. Клімат зумовлює характер та інтенсивність процесів вивітрювання, визначає значною мірою характер денудації, бо від нього залежать «набір» і ступінь інтенсивності екзогенних сил, що діють. У різних кліматичних умовах не залишається постійним і така властивість гірських порід, як їхня стійкість щодо дії зовнішніх сил. Тому в різних кліматичних умовах виникають різні, часто досить специфічні форми рельєфу. Відмінності у формах спостерігаються навіть тоді, коли зовнішні сили впливають на однорідні геологічні структури, складені літологічно схожими гірськими породами.

Клімат впливає на процеси рельєфотворення як безпосередньо, так і опосередковано, через інші компоненти природного середовища: підземні води, ґрунт, рослинність тощо.

Вода, вітер і сонячна радіація – головні кліматичні чинники, що змінюють рельєф, створюючи різноманітні форми.

Нижньодніпровські піски розташовані на лівому березі Дніпра і простягаються на 150 км від Каховки до Кінбурнського півострова в межах Херсонської та Миколаївської областей. Вони складаються із семи великих піщаних масивів (арен): Каховської, Козачолагерської, Олешківської, Чалбаської, Збур'ївської, Іванівської та Кінбурнської. Загальна площа пісків – майже 200 тис. га.

Територія Нижньодніпровських пісків розташована в межах північного схилу Причорноморської западини. Основу сучасних комплексів території становлять піщані відклади, лесоподібні супіски і легкі суглинки середнього та верхнього пліоцену і, частково, міоцену. Піщано-суглиниста товща алювіальних відкладів підстиляється сильно розмитими і різноманітними за літологічним складом відкладами неогену.

Район Нижньодніпровських пісків відноситься до континентальної області помірного кліматичного поясу. Він характеризується

переважанням східних і північно-східних (особливо в холодний період), нерідко дуже сильних вітрів, відносно низькою вологістю повітря, малою хмарністю, незначною кількістю опадів і відносно великою добовою та річною амплітудою температури повітря. Кількість годин сонячного сйва тут досить велика і становить 2 239. Річна сума прямої сонячної радіації сягає 68 600 ккал/см².

Середньорічна температура повітря на Нижньодніпровських пісках – 10,8°C, а сума активних температур (вище 10°C) – 3 594°C. Опади – 320–350 мм. Корисні опади за вегетаційний період, який триває 226–232 дні (з 15–20 квітня по 5–10 листопада), становлять 155 мм.

Літо спекотне, середньодобова температура повітря 23,50С, максимальна – до 40°C, поверхня незарісших пісків нагрівається до 62°C і вище. П. Богданов визначив на Нижньодніпров'ї найвищу температуру поверхні піску – 77°C. Гарячий пісок максимально нагріває приземні шари повітря, що викликає нестійкість атмосфери і висхідні потоки перегрітого повітря. Останні зменшують точку роси і знижують кількість опадів над піщаним масивом.

Відносна вологість повітря в посуху падає до 10–15%.

Зима порівняно холодна, малосніжна, з нестійкою температурою повітря. Мінімальна температура в січні і лютому в окремі роки знижується до 31,40С.

Пізньюлітній і осінній періоди характеризуються посухами, які повторюються майже щорічно і мають більшу тривалість – 2–4 місяці.

Максимальна швидкість вітрів, найбільша кількість бур і найбільш інтенсивне пересування піску буває в березні, квітні та в першій декаді травня [7]. Найбільша кількість днів зі швидкістю вітру 10–14 м/с спостерігається в другій декаді квітня, і вітри такої сили бувають майже щорічно. Цьому ж періоду року притаманні і більш грізні явища природи – піщані бурі, коли швидкість вітру досягає 20–25 м/с, а окремі пориви – до 30–32 м/с. Піщані бурі, які тривають 1–5 і більше днів, видувають, засипають і засікають посіви та молоді посадки.

Безпосередньо територія Нижньодніпровських пісків характеризується відсутністю

річок та незначною площею водойм взагалі [4]. Хоча вона і відноситься до басейну річки Дніпро, проте на ній відсутні постійні природні водотоки. Гідрографічна сітка представлена озерами антропогенного та природного походження, які виникли в результаті заповнення улоговин природного й антропогенного походження ґрунтовими водами. Загалом практично всі такі водойми мають атмосферне та підземне живлення.

Тут залягає кілька горизонтів підземних вод. Пластові й артезіанські води першого і другого горизонтів прісні, досить потужні, з великим дебітом, їх можна використовувати для місцевого зрошення. На аренах площі із ґрунтовими водами глибше 3 м (глибоководні) займають 65%, на глибині від 1,5 до 3 м (середньоводні) – 27,4% і до 1,5 м (близьководні) – 7,6% [1].

Основний тип рослинності – піщаний степ. У зниженнях, де вологи трішки більше, трапляється лугова і лісова рослинність. А в найнижчих місцях рівень води перевищує рівень пісків – і тут утворюються невеликі озера. По берегах цих озер трапляються звичайні рослини боліт – тростина, очерет, рогіз, осока. Фоновими видами ссавців на Нижньодніпровських аренах, список яких складається із 37 видів, є ендеміки – емуранчик Фальц-Фейна та сліпак піщаний.

До основних морфокліматичних чинників, які зумовлюють своєрідність геоморфологічної будови Нижньодніпровських пісків, належать плювіальні чинники (кількість і характер опадів), вітровий і температурний режими. Саме вони зумовлюють прояв насамперед еолових процесів.

Територія дослідження характеризується загалом переважанням північних, північно-східних та східних вітрів. Еолові процеси призвели до перерозподілу піщаного матеріалу в західні частини масиву, що сприяє загальному похилу території з північного сходу на південний захід.

У межах Нижньодніпровських пісків сильні вітри в поєднанні з незначною кількістю атмосферних опадів, різкими коливаннями температури та слабо розвинутим рослинним покривом сприяють інтенсивним процесам вивітрювання.

Вітровий режим зумовлюється атмосферою циркуляцією та характером підстилаючої поверхні. Взимку східний та північно-східний напрямки вітру визначаються наявністю над Україною смуги високого тиску, яка пролягає північніше Херсонської області. Навесні, зі зменшенням циклонічної діяльності, більшого впливу набувають місцеві умови. Переважають вітри східного напрямку. Влітку на формування вітрового режиму впливають баричні центри і фронти, які переміщуються із заходу. У холодний період року переважають північно-східні і східні (вплив Сибірського анти-

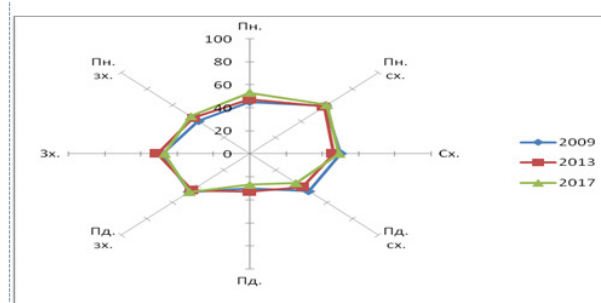

Рис. 1. Роза вітрів у межах Каховської арени за 2009, 2013, 2017 рр.

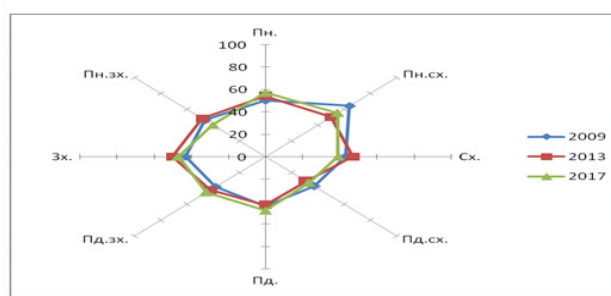

Рис. 2. Роза вітрів у межах Олешківської арени за 2009, 2013, 2017 рр.

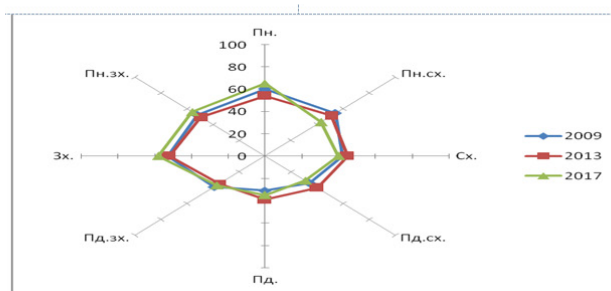

Рис. 3. Роза вітрів у межах Іванівської арени за 2009, 2013, 2017 рр.

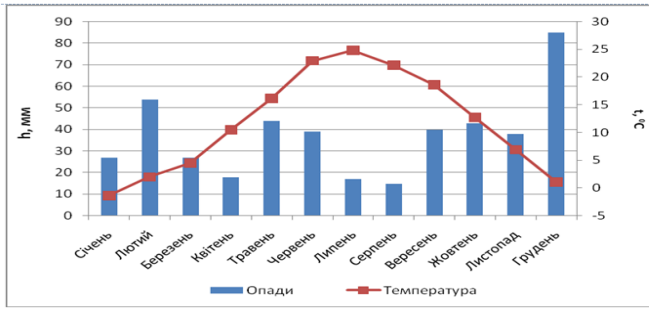

Рис. 4. Середньомісячна кількість опадів та коливання температур у межах Каховської ари за 2009 р.

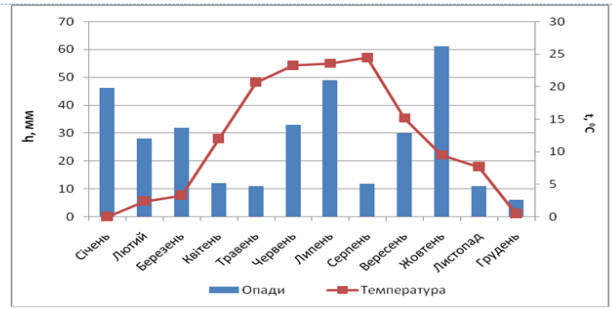

Рис. 5. Середньомісячна кількість опадів та коливання температур у межах Каховської ари за 2013 р.

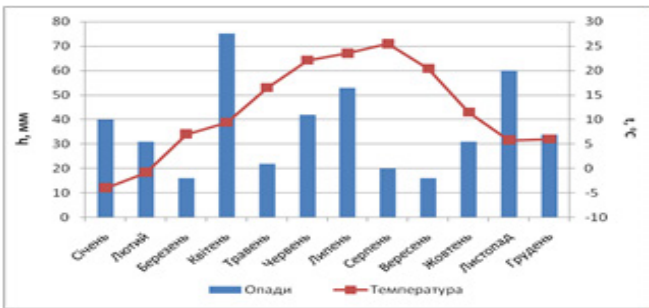

Рис. 6. Середньомісячна кількість опадів та коливання температур у межах Каховської ари за 2017 р.

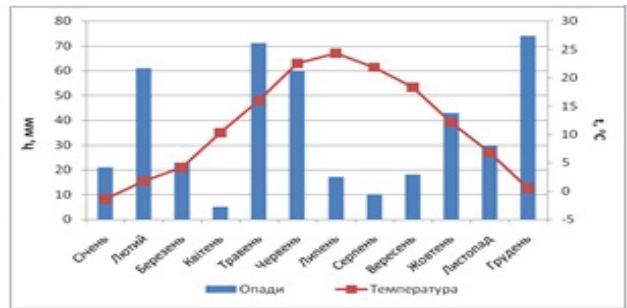

Рис. 7. Середньомісячна кількість опадів та коливання температур у межах Олешківської ари за 2009 р.

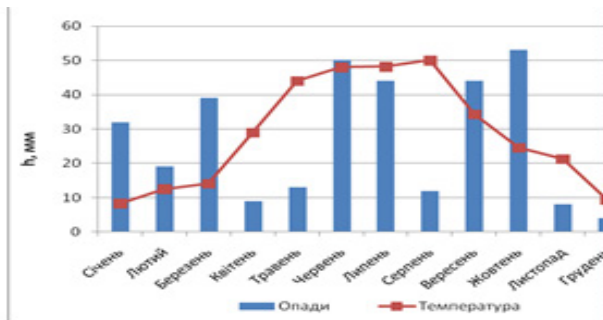

Рис. 8. Середньомісячна кількість опадів та коливання температур у межах Олешківської ари за 2013 р.

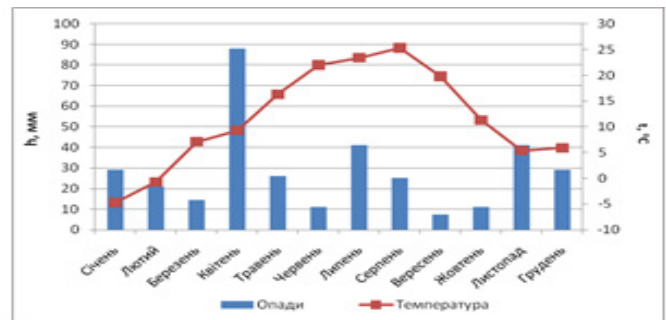

Рис. 9. Середньомісячна кількість опадів та коливання температур у межах Олешківської ари за 2017 р.

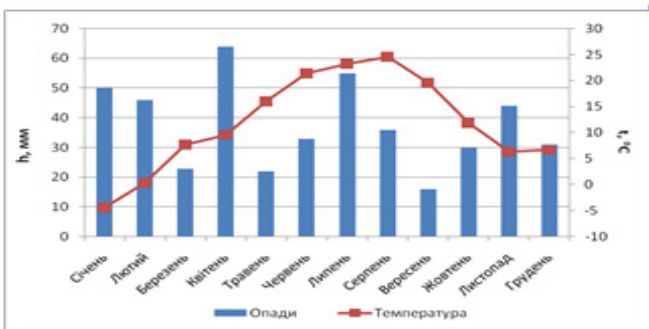

Рис. 10. Середньомісячна кількість опадів та коливання температур у межах Іванівської ари за 2009 р.

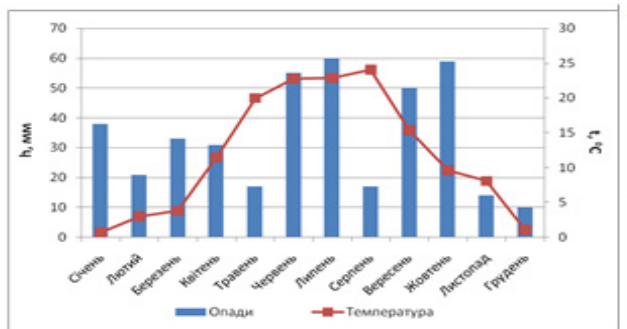

Рис. 11. Середньомісячна кількість опадів та коливання температур у межах Іванівської ари за 2013 р.

циклону) вітри, у теплий – південно-західні. Середньорічна швидкість вітру – 3,9 м/с, з добовим підвищенням швидкості в денні часи і з пониженням вночі. Максимальна швидкість вітру сягає 20–25 м/с. Північно-східні вітри в літній період приносять прохолоду із Дніпровських плавнів, яка за швидкості 4–5 м/с створює зону комфорту. Березень, квітень і перша декада травня (особливо квітень) – місяці з максимальною швидкістю вітру опівдні, з найчастішим проявом пилових бур. Літні ж місяці відрізняються найменшою швидкістю вітру і найменшою кількістю безвітряних днів.

Вітровий режим території Каховської й Олешківської арен є несприятливим кліматичним чинником цього регіону, оскільки за підвищення швидкості вітру понад 8 м/с починається перевіювання сухих незакріплених пісків. Переважають вітри північно-східного, східного і північного румбів. Найменша кількість вітрів зареєстрована для південно-західного і південного напрямків. Середньорічна швидкість вітру дорівнює 5,4 м/сек. Дрібні піщинки починають рухатися за швидкості вітру приблизно 4 м/сек. Для Іванівської ари характерне переважання північних та західних вітрів у зв'язку з надходженням повітряних мас із Дніпро-Бузького лиману.

Повторюваність вітрів різних напрямків на Каховській, Олешківській та Іванівській ари показують рози вітрів (рис. 1–3), створені нами за характеристиками метеорологічних показників [6]. Так, упродовж 2009 р. переважали північно-східні, східні, південно-східні вітри, у 2013 р. – східні, північно-східні та західні, у 2017 р. – південні та південно-східні.

Нижньодніпровські піски орографічно поділяються на два рівні: північно-східний, з абсолютними позначками висот 40–50 м, і південно-західний, з висотами 3–5 м. Типи рельєфу, сформовані морфокліматичними чинниками, які наявні в межах Нижньодніпровських пісків:

І. Рівнинний рельєф:

- а) плоско-рівнинний;
- б) рівнинно-понижений;
- в) рівнинно-слабохвилястий;
- г) рівнинно-середньохвилястий.

ІІ. Горбистий рельєф:

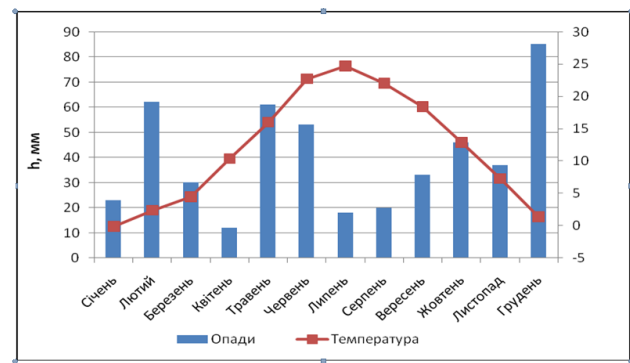

Рис. 12. Середньомісячна кількість опадів та коливання температур у межах Іванівської ари за 2017 р.

- а) низькогорбистий (висота горбів – 1–3 м);
- б) середньогорбистий (висота горбів – 3–6 м);
- в) високогорбистий (висота горбів – 6–10 м);

ІІІ. Бугристий, або кучутурний рельєф:

- а) низькобугристий (висота бугрів – 10–13 м);
- б) середньобугристий (висота бугрів – 13–18 м);
- в) високобугристий (висота бугрів – 18–22 м і більше).

Проведений нами аналіз динаміки атмосферних опадів і температур у межах Нижньодніпровських пісків (рис. 4–12) показав, що спостерігається загальна кліматична тенденція до підвищення посушливості.

Упродовж 2009, 2013, 2017 рр. кількість опадів зменшилася на 10 мм у межах Каховської ари, на 79 мм – Олешківської ари, на 30 мм – Іванівської ари за підвищення середньорічної температури з 11,7°C до 12,1°C у межах Каховської ари, з 11,5°C до 11,9°C – Олешківської ари та з 12,0°C до 15,4°C у межах Іванівської ари, що також пов'язано з характером підстилаючої поверхні, а саме масивами відкритих пісків. Завдяки нагріванню піщаних арен у літній період формуються сильні вертикальні (конвективні) рухи повітряних мас із незначною відносною вологістю.

Висновки із проведеного дослідження.

Формування рельєфу відбувається за умов складної взаємодії ендегенних, екзогенних чинників, унаслідок чого оформлюються регіональні морфоструктурно-морфоскульптурні закономірності й особливості. Морфоскульптури Нижньодніпровських пісків формуються за умов

провідної ролі екзогенних морфокліматичних чинників, контролюються морфоструктурними умовами. Специфічність, унікальність території дослідження, особливість її морфогенезу зумовлює необхідність подальшого вивчення морфокліматичних чинників, їхньої динаміки як важливих критеріїв для оцінювання стійкості рельєфу. Доцільність цього посилюється в контексті циклічності рельєфотворення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Виноградов В. Комплексное освоение Нижнеднепровских песков. Одесса: Маяк, 1964. 176 с.
2. Гаврилов Б. Принципы и методы закрепления нижнеднепровских песков. Облесение песков. К.: Изд-во АН УССР, 1952. С. 14–19.
3. Гордиенко И. Олешские пески и биогеоценологические связи в процессе их зарастания. К.: Наукова думка, 1969. 244 с.
4. Крокос В., Луцький П. Геологічний та гідрогеологічний нарис Низо-Дніпрянського району. Труды Укр. н.-д. геол. ін-ту. 1929. С. 65–112.
5. Логвинова К., Щербань М. Природа Украинской ССР. Климат. К.: Наукова думка, 1984. 232 с.
6. Метеорологічний сайт. Rp5. URL: http://rp5.ua/Архів_погоди_.
7. Опоков Є. Атмосферові опади та вітри в районі Олешківських пісків. Матеріали по дослідженню ґрунтів України. Харків, 1926. С. 7–18.
8. Пиотровский А. К вопросу о происхождении Нижне-Днепровских песков. (Предварительное сообщение) / А. Пиотровский // Вѣсти Одес. с.-г. ін-ту. – 1925–1926. – Т.1. – С. 183–188.
9. Погребняк П. Нижнеднепровские пески и проблема их освоения. Природа. 1953. Т. 8. С. 56–61.
10. Соболев С. Природа Нижнеднепровских песков, Материалы научн. конф. по освоению Нижнеднепров. Песков. Херсон, сентябрь 1960 г. Харьков, 1960. С. 3–6.
11. Стецюк В., Рудько Г., Ткаченко Т. Екологічна геоморфологія України. К.: Слово, 2010. 368 с.
12. Уманец О. К вопросу о расширении территории и мерам по охране уникального флорценологического комплекса Нижнеднепровских песков. Проблемы сохранения разнообразия природы степных и лесостепных регионов: материалы рос.-укр. научн. конф. М.: Scientific Press LTD, 1995. С. 28–29.
13. Шнюков Е., Чекунов А., Вилов О. Природа Украинской ССР. Геология и полезные ископаемые. К.: Наукова думка, 1986. 184 с.

УДК 711.14–024 (477.61)

Сопов Д.С.,
аспірант кафедри екології та безпеки життєдіяльності
Уманський національний університет садівництва

СТРУКТУРА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТІ: ФОРМУВАННЯ, СУЧАСНИЙ СТАН, ДИНАМІКА

Розглянуто основні передумови й історію формування структури землекористування на території Луганської області. Проаналізовано його сучасну структуру, окреслено співвідношення сільськогосподарських угідь, що порушують екологічну рівновагу, та середовище угідь, що стабілізують. Наголошено на значенні показника забезпеченості одного мешканця земельними ресурсами та різними їх видами.

Ключові слова: землекористування, Луганська область, сільськогосподарські землі, рілля, земельний фонд, земельні ресурси.

Рассмотрены основные предпосылки и история формирования структуры землепользования на территории Луганской области. Проанализирована его современная структура, очерчено соотношение сельскохозяйственных угодий, нарушающих экологическое равновесие, и средостабилизирующих угодий. Обращено внимание на значение показателя обеспеченности одного жителя земельными ресурсами и разными их видами.

Ключевые слова: землепользование, Луганская область, сельскохозяйственные земли, пашня, земельный фонд, земельные ресурсы.

Sopov D.S. THE STRUCTURE OF LAND USING IN THE LUHANSK REGION: SHAPING, UP-TO-DATE STAGE, DYNAMICS

Main causes and the history of shaping structure of land using on the territory of the Luhansk region are viewed. The up-to-date structure of land using is analyzed, the correspondence of kinds of lands which distort the ecological balance and stabilize it is lined. It is stressed on the significance of the index of one settler's procurement by land resources and their different kinds.

Key words: land using, Luhansk region, agricultural lands, ploughland, land fund, land resources.

Постановка проблеми. Інтенсивне освоєння будь-якої території неодмінно спричиняє антропогенний пресинг на ландшафти і зміну їхньої структури. Із часом систематичний вплив людини на навколишнє середовище підсилювався, що стало передумовою порушення екологічного балансу в природі. Особливо це позначалося на землях, по-перше, через те, що вони є найбільш вразливим компонентом середовища, та, по-друге, тому що серед різних видів природокористування найбільше значення має землекористування, а земля є головним засобом виробництва. Отже, з усіх компонентів довілля саме на землі припадають найбільші антропогенні навантаження. Це повною мірою стосується Луганської області, на території якої віддавна розвинуті як сільськогосподарське, так і гірничопромислове землекористування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам еволюції землекористування в

Україні, раціонального використання земельних ресурсів, земельного потенціалу Луганської області присвячені праці Д.С. Добряка та ін. [2], Ф.Я. Кіпчача [4], З.П. Паньківа [6; 7], О.О. Кисельової [3] й інших авторів, які наголошували на екологічному аспекті землекористування.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати структуру землекористування в Луганській області та деякі показники землезабезпечення цього регіону.

Завдання статті:

- окреслити історичні передумови формування структури землекористування в Луганській області;
- охарактеризувати забезпеченість земельними ресурсами в розрахунку на одного мешканця Луганської області порівняно з іншими регіонами;
- проаналізувати сучасну структуру землекористування на Луганщині;

– виявити внутрішньорегіональні відмінності в розподілі земельного фонду в адміністративних районах Луганської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Заселення й господарське освоєння східних територій України, зокрема сучасної Луганської області, розпочалося пізніше, ніж решті земель, і відбувалося досить інтенсивно, структура землекористування на Луганщині почала формуватися лише на початку XVI ст. Надалі сільськогосподарській освоєності зазначеної території сприяли ліквідація кріпацтва (1861 р.) та Столипінська аграрна реформа (1906–1912 рр.). Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. структура землекористування на Луганщині якісно змінилася, коли після відкриття родовищ кам'яного вугілля Донбасу тут було започатковано вугільну промисловість.

Запровадження державної власності на землю й колективної форми господарювання (1920-і рр. XX ст.) привело до подальших суттєвих змін у землекористуванні, яке дедалі більше набувало екстенсивного характеру (зокрема, площа ріллі вже становила 72% у структурі сільськогосподарських угідь) та нерациональної структури посівних площ (під ерозійно небезпечні культури відводилося до 45% ріллі) [5].

Останніми десятиріччями сталися значні зміни форм власності земель, що певним

чином позначилося як на характері землекористування та структурі земельного фонду, так і на його якісних характеристиках.

Сучасна площа Луганської області (зокрема, як контрольовані Україною, так і тимчасово окуповані російсько-терористичними військами території) становить 26 683,68 га, або 26,7 тис. км², що становить 4,4% від площі держави.

На нашу думку, про економічний потенціал країни свідчить, передусім, показник землезабезпеченості її населення. Так, у світі на одного мешканця припадає 2,26 га із земельного фонду, 0,84 га – із сільськогосподарських земель, ріллі – 0,24 га, лісових земель – 0,67 га [7]. В Україні ці показники становлять відповідно 1,3; 0,93; 0,67 та 0,23 га (табл. 1).

Забезпеченість землею населення Луганської області нижча, ніж загалом в Україні, на 27% і на 63% є нижчою, ніж у світі. За площею ріллі, що припадає на одну особу, Луганська область також поступається середнім показникам для України. Особливо низьким є рівень забезпечення лісовими ресурсами, що характеризується показником 0,15 га/ос., що майже в 5 разів менше, ніж у середньому в Україні.

Забезпеченість сільськогосподарськими угіддями кожного мешканця Луганщини за майже півстоліття зазнала деяких змін: коливаючись у межах 0,77 – 0,68 га/ос., вона зменшилася насамкінець до 0,74 га/ос. Хоча

Таблиця 1

Забезпеченість земельними ресурсами в розрахунку на одного мешканця [7]

	Площа земельного фонду, га	Сільськогосподарські землі, га	Рілля, га	Лісові землі, га
Світ загалом	2,26	0,84	0,2	0,67
Україна	1,3	0,93	0,67	0,23
Луганська область	1,18	0,86	0,56	0,15

Таблиця 2

Площа сільськогосподарських угідь у розрахунку на одного мешканця Луганської області [4]

Область	1960 р.	1975 р.	1980 р.	1985 р.	1990 р.	1995 р.
Луганська	0,77	0,68	0,68	0,67	0,66	0,69
Донецька (найменший показник)	0,47	0,41	0,39	0,38	0,38	0,39
Херсонська (найбільший показник)	2,45	1,82	1,67	1,62	1,59	1,56
Україна	1,01	0,88	0,85	0,83	0,81	0,81

цей показник є нижчим за такий по Україні, він залишається невтішним (табл. 2).

Площа ріллі на одного мешканця також стабільно зменшувалася (табл. 3) відповідно до загальної тенденції для інших областей і загалом для України й досягла значення 0,52 га/ос.

В.П. Руденко [8] оцінює земельний потенціал Луганської області за загальнодержавною шкалою як найнижчий в Україні, він становить 59 балів (для порівняння – Донецька область оцінюється в 95 балів).

За статистичними матеріалами [9], землі Луганщини поділяються на: сільськогосподарські землі (73,30%), ліси й інші лісовкриті площі (13,33%), забудовані землі (4,81%), відкриті заболочені землі (0,62%), відкриті землі без рослинного покриву (7,07%), води (0,83%), на сухі відкриті землі з особливим рослинним покривом припадає 0,04% (рис. 1; табл. 4).

Наведені дані свідчать, що земельний фонд Луганської області характеризується надзвичайно високим показником сільськогоспо-

Таблиця 3

Площа ріллі в розрахунку на одного мешканця Луганської області [9]

	1960 р.	1975 р.	1980 р.	1985 р.	1990 р.	1995 р.
Луганська	0,59	0,52	0,52	0,52	0,50	0,50
Донецька	0,38	0,33	0,32	0,32	0,31	0,32
Закарпатська (найменший показник)	0,20	0,17	0,16	0,16	0,16	0,15
Херсонська (найбільший показник)	2,04	1,61	1,48	1,43	1,41	1,40
Україна	0,80	0,70	0,69	0,67	0,65	0,65

Таблиця 4

Структура земельного фонду Луганської області [9]

№ з/п	Найменування угідь	Площа (тис. га)
1	Сільськогосподарські землі	1 955,96
2	Ліси й інші лісовкриті площі	355,80
3	Забудовані землі	128,23
4	Відкриті заболочені землі	16,53
5	Відкриті землі без рослинного покриву	188,69
6	Води	22,06
7	Сухі відкриті землі з особливим рослинним покривом	1,10
8	Загальна площа	2 668,37

Таблиця 5

Структура земельного фонду (1995 р., %) [10]

	С.-г. землі	Зокрема рілля	Лісові землі	Інші землі
Світ загалом	37,1	10,4	29,6	33,3
Україна	71,0	51	17,5	1,76
Луганська обл.	73,30	65,46	13,33	7,29

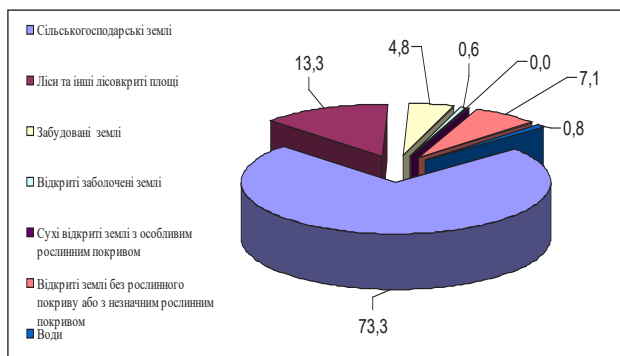

Рис. 1. Розподіл земельного фонду Луганської області (%) станом на 2016 р. [9]

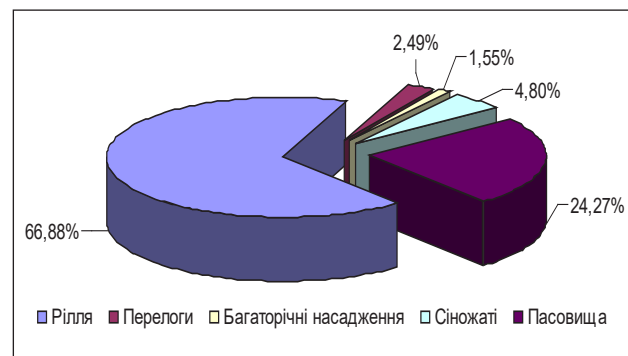

Рис. 2. Структура сільськогосподарських угідь у Луганській області [9]

Таблиця 6

Динаміка розвитку земельних ресурсів Луганської області (Екологічний паспорт за 2017 р.)

Основні види земель та угідь	2012 р.		2013 р.		2014 р.		2015 р.		2016 р.		Тенденція
	Усього, тис. га	% загальної площі території	Усього, тис. га	% загальної площі території	Усього, тис. га	% загальної площі території	Усього, тис. га	% загальної площі території	Усього, тис. га	% загальної площі території	
Загальна територія	1 831 882	100	1 831 882	100	1 831 882	100	1 831 882	100	1 831 882	100	–
зокрема:											
<i>1. Сільськогосподарські угіддя</i>	<i>1 406 420,716</i>	<i>76,77</i>	<i>1 406 277,445</i>	<i>76,77</i>	<i>1 406 199,347</i>	<i>76,76</i>	<i>1 406 189,416</i>	<i>76,76</i>	<i>1 406 189,416</i>	<i>76,76</i>	– 0,01%
з них											
– рілля	985 020,3774	53,77	985 460,5 699	53,79	981 886,0 061	53,60	981 483,7 819	53,58	981 483,7 819	53,58	– 0,19%
– перелogi	14 090,9 022	0,77	13 815,3 818	0,75	12 268,458	0,67	12 105,1 203	0,66	12 105,1 203	0,66	– 0,11%
– багаторічні насадження	14 632,6 734	0,80	14 627,7 633	0,80	14 625,4 623	0,80	14 626,2 432	0,80	14 626,2 432	0,80	–
– сіножаті і пасовища	392 676,7 631	21,44	392 373,73	21,42	397 419,421	21,69	397 974,2 703	21,72	397 974,2 703	21,72	+ 0,28%
<i>2. Ліси і інші лісовкриті площі</i>	<i>244 003,7 171</i>	<i>13,32</i>	<i>244 370,8 457</i>	<i>13,34</i>	<i>244 424,159</i>	<i>13,34</i>	<i>244 443,859</i>	<i>13,34</i>	<i>244 443,859</i>	<i>13,34</i>	+ 0,02%
з них вкриті лісовою рослинністю	206 977,5 957	11,30	207 283,3 908	11,32	207 298,3 983	11,32	207 298,3 983	11,32	207 298,3 983	11,32	+ 0,02%
<i>3. Забудовані землі</i>	<i>50 581,9 365</i>	<i>2,76</i>	<i>50 504,034</i>	<i>2,76</i>	<i>50 535,0 336</i>	<i>2,76</i>	<i>50 536,0 552</i>	<i>2,76</i>	<i>50 536,0 552</i>	<i>2,76</i>	–
<i>4. Відкриті заболочені землі</i>	<i>14 862,5 292</i>	<i>0,81</i>	<i>14 892,2 285</i>	<i>0,81</i>	<i>14 892,2 285</i>	<i>0,81</i>	<i>14 892,2 285</i>	<i>0,81</i>	<i>14 892,2 285</i>	<i>0,81</i>	–
<i>5. Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (піски, яри, землі зі зсувами, щебнем, галькою, глинами скелями)</i>	<i>66 516,4 325</i>	<i>3,63</i>	<i>66 428,8 907</i>	<i>3,63</i>	<i>66 386,7 605</i>	<i>3,62</i>	<i>66 371,8 292</i>	<i>3,62</i>	<i>66 371,8 292</i>	<i>3,62</i>	– 0,01%
<i>6. Інші землі</i>	<i>34 576,5 681</i>	<i>1,89</i>	<i>34 489,8 655</i>	<i>1,88</i>	<i>34 521,9 241</i>	<i>1,88</i>	<i>34 526,0 655</i>	<i>1,88</i>	<i>34 526,0 655</i>	<i>1,88</i>	– 0,01%
<i>Усього земель (суша)</i>	<i>1 816 961,9</i>	<i>99,19</i>	<i>1 816 963,309</i>	<i>99,19</i>	<i>1 816 959,453</i>	<i>99,19</i>	<i>1 816 959,453</i>	<i>99,19</i>	<i>1 816 959,453</i>	<i>99,19</i>	–
<i>Території, що покриті поверхневими водами</i>	<i>14 920,1 005</i>	<i>0,81</i>	<i>14 918,6 906</i>	<i>0,81</i>	<i>14 922,5 469</i>	<i>0,81</i>	<i>14 922,5 469</i>	<i>0,81</i>	<i>14 922,5 469</i>	<i>0,81</i>	–

дарської освоєності. На сільськогосподарські землі, станом на 1 січня 2016 р., припадає 1 955 955,26 га, або 73,30% від загальної площі адміністративної області (для порівняння: світові запаси сільськогосподарських земель становлять 37,1% від загальної площі земельних ресурсів (1995 р. FAO Production Yearbook. – Rome: FAO, 1996 р.), а в Україні вони дорівнюють 71,06% (табл. 5).

Структура сільськогосподарських угідь, за даними 2016 р., має таку конфігурацію (рис. 2):

Серед таких, що переважають у земельному фонді, сільськогосподарські землі, на частку яких припадає 73,30%, зазнають найбільшого тиску, оскільки 65,46% їхньої площі використовується під рілля, а саме вона вирізняється значним ступенем деградації (еродованість ріллі сягає критичної величини – 67,7%).

Суто природними та стійкими є ліси, за певних умов відносно стійкими вважаються сіножаті та пасовища. Нестійкими треба вважати такі угіддя, що перебувають під впливом господарської діяльності людини, зазнали значного перетворення, змінили свої властивості (орні землі, лісопаркові зони тощо). Стабілізуючу роль відіграють ліси та лісонасадження, але їхня частка становить лише 13,33% від загальної площі Луганської області.

До інших земель належать малопридатні для сільського господарства землі (відслонені схили з виходами корінних порід, кам'яністі плакори із чергуванням грив та пасм, засипа-

них щебенем), заселені та забудовані території, тобто такі, що вже не можна використати якимось інакше.

Землі Луганської області характеризуються високим біопродуктивним потенціалом, оскільки основна база землеробства розміщується на ґрунтах чорноземного типу.

Підраховано, що в Луганській області на особливо цінні сільськогосподарські угіддя припадає 16,1% (в Україні – 36,7%), на особливо цінну рілля – 20,3% (загалом в Україні – 44,8%) [1].

Розвиток земельних ресурсів відбувається на користь угідь, що стабілізують середовище (рис. 3; табл. 6). Так, з 1999 р. знижується частка ріллі, проте збільшується площа земель під пасовищами та сіножатями. Але, на нашу думку, ця позитивна тенденція ще не значно поліпшує ситуацію.

За внутрішнім розподілом земельного фонду в адміністративних районах області найвищими показниками забезпеченості земельними ресурсами характеризуються Довжанський (7,5%), Сватівський (6,9%), Антрацитівський (6,6%), Троїцький (6,5%) райони. Найнижчі показники мають Перевальський (3,2%) та Міловський (3,8%) адміністративні райони, що спричинено неоднорідними природними умовами (передусім, особливостями рельєфу).

Висновки із проведеного дослідження. Луганська область належить до найменш забезпечених земельними ресурсами, зокрема сіль-

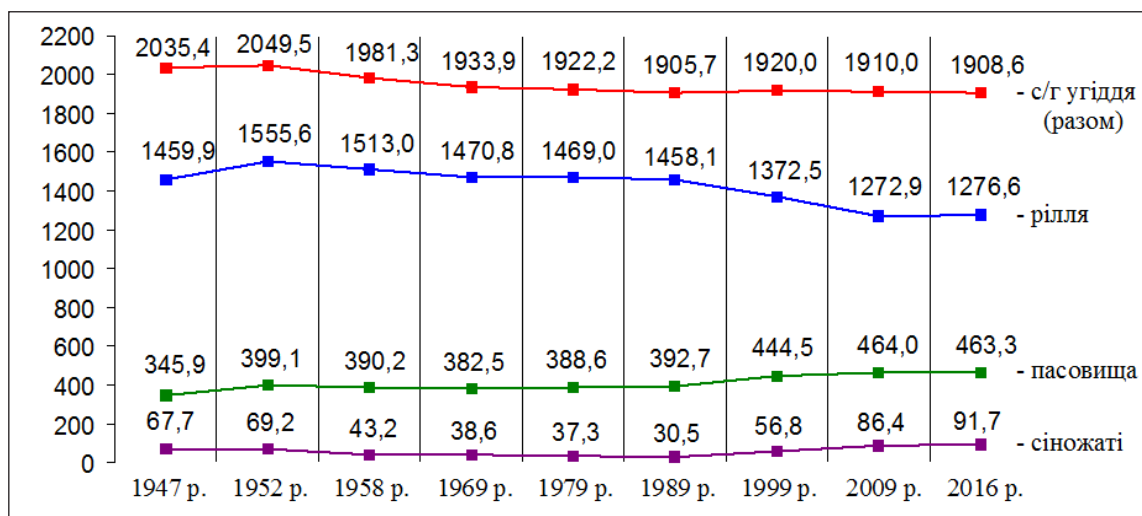

Рис. 3. Динаміка змін структури сільськогосподарських угідь протягом 1947–2016 рр. (тис. га) [9]

ськогосподарськими угіддями, регіонів України, що видно як із показників площ, зайнятих різними категоріями земель, так і площ земель у розрахунку на одного мешканця. Співвідношення різних видів сільськогосподарських земель є нераціональним, оскільки на ріллю припадає непропорційно високий відсоток займаної території. У межах області найвищі показники землезабезпеченості мають адміністративні райони на крайньому півдні (території Головного Донецького вододілу) та північному заході (південні відроги Середньоруської височини), що відзначаються найбільш випо-
ложеним рельєфом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний земельний кадастр України станом на 1 січня 1996 р. Кн. 2. К.: Державний комітет України із земельних ресурсів, 1996. 206 с.
2. Добряк Д.С., Канаш О.П., Бабміндра Д.І., Розумний І.А. Класифікація сільськогосподарських земель як наукова передумова їх екологічнобезпечного використання. 2-е вид., доповн. К.: Урожай, 2009. 464 с.
3. Кисельова О.О. Земельний потенціал Луганщини як умова післявоєнного відродження. Освітньо-наукові виміри географії: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Полтава, 25–26 квітня 2016 р. / відп. ред. С.М. Шевчук. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2016. С. 132–136.
4. Кіпгач Ф.Я. Землі України: категорії, право власності, стан використання, охорона. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 240 с.
5. Милехин П.А., Джос А.Н., Коминова Г.Г. Ландшафтна організація території землекористованих – основа охорони земель в умовах реформування земельних відносин. Луганськ, 2002. 40 с.
6. Паньків З.П. Еволюція землекористування в Україні: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 188 с.
7. Паньків З.П. Землекористування в Карпатському регіоні України: теорія, історія та сучасний стан: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 340 с.
8. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України: підручник: у 3-х ч. Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2010. 552 с.
9. Фондові матеріали Головного управління Держгеокадастру України в Луганській області.
10. 1995 FAO Production Yearbook. Rome: FAO, 1996. 202 p.

УДК 502.175:911.6 (100)

Тамбовцев Г.В.,
кандидат географических наук, доцент,
доцент кафедры туризма, социально-экономической географии и краеведения
*Мелитопольский государственный педагогический университет
имени Богдана Хмельницкого*

Хрущ Ю.Н.,
ассистент кафедры туризма, социально-экономической географии и краеведения
*Мелитопольский государственный педагогический университет
имени Богдана Хмельницкого*

Смолинская М.А.,
студентка IV курса естественно-географического факультета
*Мелитопольский государственный педагогический университет
имени Богдана Хмельницкого*

Здоренко А.В.,
студент IV курса естественно-географического факультета
*Мелитопольский государственный педагогический университет
имени Богдана Хмельницкого*

Ордян Л.Л.,
студент III курса естественно-географического факультета
*Мелитопольский государственный педагогический университет
имени Богдана Хмельницкого*

РОЛЬ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ ТЕРРИТОРИИ В РАЙОННОЙ ПЛАНИРОВКЕ

В процессе написания статьи раскрыт эколого-географический подход к экологической оценке территории, приведены примеры некоторых оценочных шкал критичности экологических проблем. Акцентировано внимание на методах комплексной оценки территории. Намечены теоретические пути организации регионов с природоохранными требованиями.

Ключевые слова: экологическое обоснование, комплексная оценка территории, нарушение экологического равновесия, районная планировка, экологические проблемы, антропогенное воздействие.

У процесі написання статті розкрито еколого-географічний підхід до екологічної оцінки території, наведено приклади деяких оціночних шкал критичності екологічних проблем. Приділено увагу методам комплексної оцінки території. Окреслено теоретичні шляхи організації регіонів із природоохоронними вимогами.

Ключові слова: екологічне обґрунтування, комплексна оцінка території, порушення екологічної рівноваги, районне планування, екологічні проблеми, антропогенний вплив.

Tambovtsev G.V., Khrushch Yu.N., Smolynskaya M.A., Zdorenko A.V. Ordyan L.L. THE ROLE OF ENVIRONMENTAL SITE ASSESSMENT IN REGIONAL PLANNING

In the process of writing the article it is opened the ecological-geographical approach to environmental site assessment, are given examples of some rating scales of severity of environmental problems. Attention is paid to methods of complex assessment of the territory. The intended theoretical ways of the organization of regions with environmental requirements.

Key words: ecological study, comprehensive area assessment, ecological imbalance, regional planning, environmental issues, human impact.

Постановка проблемы. За последние годы возросла антропогенная нагрузка на природную среду. Из-за этого нарушается экологическое

равновесие в системе «природа – хозяйство», поэтому при территориальном планировании необходимо оценивать влияние антропогенной

нагрузки на среду, моделировать экологическую ситуацию, прогнозировать эколого-экономическое развитие регионов.

Анализ последних исследований и публикаций. При подготовке статьи были проанализированы работы советских и украинских ученых: Э.Б. Алаева, В.А. Анучина, В.В. Владимирова, А.М. Грига, Т.П. Куприяновой, А.М. Маринича, С.А. Ракиты, Г.Н. Рогожина, Б.Б. Родомана, Л.И. Мухиной, А.Г. Топчиева и прочих.

Постановка задания. Целью исследования является определение различий в хозяйственной деятельности по степени остроты экологических проблем.

Изложение нового материала исследования. Экологическое обоснование рационального природопользования на перспективу целесообразно начинать с экологической оценки территории. При этом нужно учитывать стадийность комплексной оценки территории (задача, состоящая в определении пригодности её участков для тех или иных видов хозяйственной деятельности). В этой связи целью экологической оценки территории является выявление непригодных для хозяйственной деятельности ареалов (и благоприятных для локализации природоохранной деятельности). Поэтому при синтезе комплексной оценки территории результаты экологической оценки должны иметь приоритетное значение.

Основным направлением экологической оценки территории является определение различий по степени остроты экологических проблем, препятствующих хозяйственной деятельности. Для локализации природоохранных ограничений этого, однако, оказывается недостаточно. Результаты оценки остроты экологических проблем необходимо откорректировать, исходя из данных оценки воспроизводственных функций территории, поскольку на территориях, обеспечивающих ресурсопроизводство, средообразование и поддержание экологического равновесия, нельзя допустить экологических проблем.

Конкретные содержание и методики экологической оценки территории непосредственно определяются:

– спецификой региональной планировки в основном виде территориального проектирования (целью, задачами, объектами управления и уровнем территориального охвата);

– возможностями информационного обеспечения анализа и оценки последствий воздействия;

– уровнем подготовки и квалификации практиков-разработчиков схем и проектов районной планировки.

Экологическая оценка территории в районной планировке должна включать в себя учёт всего комплекса экологических проблем территории природопользования, наблюдаемых в регионе; учёт динамики изменяемых и определяемых перспектив экологических проблем (необходимо оценить современные проблемы, тенденции их изменения, а также прогнозирование проблем); проведение оценки в границах административно-хозяйственных образований мезо- и микрорегионального уровней. Комплексно-экологическая оценка может быть получена двумя способами – на основе единого комплекса оценочного показателя, отражающего все имеющиеся проблемы, и путём синтеза частных оценок в комплексе.

Перспективным направлением экологического обоснования представляется изучение вопроса социально-экологического равновесия. Не исключено, однако, что задача нахождения единого эмпирического показателя принципиально не может быть решена, так как существует некий предел комплексности одного показателя. Видимо, синтез частных оценок неизбежен при экологической оценке территории. Следовательно, становятся необходимыми процедуры взвешивания и интеграции результатов частных оценок, причём интеграция зачастую будет иметь многоуровневый характер.

Возникает вопрос о способах обеспечения сравнимости и последующей интеграции частных оценок. Способы обеспечения сравнимости показателя являются приведение их в совместимую форму, присвоение значения натуральных показателей количественных баллов, присвоение значения натуральных показателей качественных рангов. Интеграция в форме стоимости показателей не может охватить всё разнообразие экологических проблем. Определить стоимостный эквивалент таким экологическим проблемам, как, например, нарушение экологического равновесия или нарушение среды жизни населения, весьма затруднительно, а в полной мере вообще невозможно. Применение

существующих методов балльной оценки, когда комплексная выводится путём сложения величин частных, умноженных на весовые коэффициенты [1, с. 46], даёт слишком формальный, труднообъяснимый результат. При перспективных разработках (которыми являются схемы и проекты районной планировки) значимы лишь существенные различия в остроте экологических проблем.

Задача комплексно-экологической оценки территории в методическом отношении эквивалента задаче зонирования территории по совокупности оценочных показателей, характеризующих степень нежелательного ведения хозяйственной деятельности по природоохранным соображениям (степень остроты экологических проблем). Смысл такого зонирования состоит в типологии участков исследованных территорий по значениям всех оценочных показателей и последующих картографических результатов. В конце прошлого столетия были достигнуты определенные успехи в вопросах формализации и автоматизации процедур типологии и зонирования на основе применения методов многомерного статистического анализа. Наибольший методический интерес в этом отношении представляют работы Т.П. Куприяновой по выявлению однородных физико-географических районов [3], В.А. Углова по агропочвенному районированию [8], С.А. Ракиты по инженерно-климатическому районированию [4], комплекс исследований, выполненных группой новосибирских ученых под руководством Т.И. Заславской, по региональному анализу развития села [2] и исследования А.Г. Топчиева по геопланированию регионов [6; 7].

Математико-статистические методы позволяют объективно подойти к решению таких задач:

– минимизация комбинации признаков, наиболее информативной для поставленных целей (на основе процедур факторного анализа);

– построение классификационных шкал и зонирование территории по единообразности значений комплекса показателей (на основе алгоритмов распознавания образов происходит разбиение многомерного пространства признаков на классы).

Наибольший интерес для экологической оценки территории представляет алгоритм

типологического анализа на основе лингвистического подхода к обработке больших массивов информации.

Алгоритм направлен на построение типологии участков территории по множеству взаимосвязанных косвенных показателей.

Современные методы многомерного статистического анализа позволяют в значительной мере формализовать процедуру построения комплексной оценки территории по совокупности частных ранговых оценок, что весьма актуально для экологической оценки в проектировке территориальной планировки. Для экологической оценки необходимо моделировать объекты исследования и изменять подходы к процессам исследований. Территориальные различия степени устойчивости и репродуктивной способности природных комплексов, уровня их антропогенного преобразования, уровня хозяйственной нагрузки на природу, направлений и технологий природопользования приводят к тому, что одни и те же хозяйственные воздействия на природу в различных регионах вызывают разные по своему социально-экономическому значению последствия. Так формируются ареалы локализации различных экологических проблем.

Возникает задача установления региональной специфики нормативной экологической базы природно-хозяйственных регионов (однородных по природным условиям характера природопользования), где сложилась природно-хозяйственная территориальная система [5, с. 114].

Районная планировка оказывает влияние на изменение решений по рациональной организации территории, ограничивает содержание экологической оценки с учётом факторов, действительно влияющих на хозяйственное использование территории и ограничивающих ведение на ней хозяйственной деятельности. К таковым относятся, прежде всего, ареалы, в которых нарушение воспроизводственной территории (ресурсовоспроизводственной, средообразующей, экологического равновесия) ведет к неблагоприятным последствиям антропогенного воздействия на природную среду региона, причем указанные характеристики основаны на наличии полных исходных результатах для оценки. Это и есть результаты агроклиматического мониторинга.

Выводы из проведенного исследования. Анализ практического опыта районного плани-

рования, первых территориальных комплексных схем охраны природы, изучение литературных источников позволяет уточнить содержание и подходы к экологическому обоснованию решений территориальной планировки и проектировки.

Задача обоснования – согласование целей, направлений территориальной организации региона с природоохранными требованиями. Экологическое обоснование должно стать основой для разработки региональных правил природопользования в составе комплексной районной планировки и специализированных документов.

Конкретные формы экологических обоснований являются экологической оценкой территории. Её задание – разработать схему природоохранных ограничений на различные виды использования территорий. Ключевым этапом является оценка территории по степени остроты экологических проблем. Она определяет ареалы локализации нежелательных для промышленно-хозяйственного развития антропогенных изменений природно-ресурсной базы регионов, порожденных тем или иным вариантом организаций его территории. Оценка территории по её воспроизводственным функциям, по остроте экологических проблем позволяет обоснованно выбрать природоохранные ограничения в размещении хозяйственной деятельности.

В районной планировке нужно использовать передовой опыт оценки последствий антропогенного воздействия на природные ресурсы. Это позволит сформулировать требования к экологической оценке в территориальной проектировке на мезо- и микрорегиональных уровнях. Схемы и проекты планировки созданы для применения в разрезе административных единиц с целью рационального использования территорий в перспективе. Поэтому оценки экологической проблемы в территориальной проектировке должны соответствовать следующим требованиям: быть комплексными, прогнозными, выполняться в административно-хозяйственных системах.

Методика оценки должна быть легкодоступной и удобной в использовании. В ней следует применять установленные заранее оценочные показатели, нормативы и шкалы для того, чтобы обосновывать их в каждом конкретном случае.

При перспективных разработках важным, наиболее существенным является различие остроты экологических проблем. Этому требованию в наибольшей мере соответствуют оценки в форме ранговых показателей.

Задача территориальной организации хозяйства ориентирует оценку на учёт нарушений воспроизводственных функций территорий (ресурсовоспроизводство, средообразование, поддержание социально-экологического равновесия), ареалов локализации неблагоприятных первичных последствий антропогенного влияния на природу. Они оказывают непосредственное влияние на размещение хозяйственных объектов, организацию использования территории, выступая в качестве экологических проблем территориальной организации природопользования.

Наконец, территориальные различия природных, социально-экономических условий и характера природопользования настолько существенны, что диктуют необходимое обоснование нормативной базы. Экологическая оценка в каждом своеобразном природо-хозяйственном регионе просто необходима.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Владимиров В.В. Актуальность и предпосылки экологического программирования в районной планировке. Географические науки и районная планировка: сб. ВГ № 113. М.: Мысль, 1980. С. 109–117.
2. Горяченко Е.Е., Заславская Т.П., Мучник И.Б. Сельские поселения. Методология и методика изучения советской деревни: сб. Новосибирск: Наука, 1982. С. 95–116.
3. Куприянова Т.П. Физико-географическое районирование по принципам однородности территории. Вопросы географии. Вып. 98: Количественные методы изучения природы. М.: Мысль, 1975. С. 114–130.
4. Ракита С.А. Инженерно-географическое районирование и количественная оценка влияний природных условий на производство. Количественные методы изучения природы: сб. М.: Мысль, 1975. С. 52–84.
5. Смирнова Е.Д. Инвентаризация природных ресурсов и оценка ландшафтов в районной планировке. Географические науки и районная планировка: сб. ВГ № 113. М.: Мысль, 1980. С. 161–169.
6. Топчів О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика. Одеса, «Астропринт», 2005. – 631 с.
7. Топчів О.Г., Мальчикова Д.С., Шашеро А.М. Методологічні засади геопланування регіону. Український географічний журнал. 2010. № 1. С. 23–31.
8. Углов В.А. Опыт формирования некоторых действий районирования на основе многомерного статистического анализа: автореф. дис. ... канд. географ. наук. М., 1971. 29 с.

УДК 911

Чебанова Ю.В.,
аспірант кафедри екології та охорони навколишнього середовища
Таврійський державний агротехнологічний університет

РЕЗУЛЬТАТИ ЕКОЛОГО-ЛАНДШАФТОЗНАВЧОГО АНАЛІЗУ КЛЮЧОВИХ ДІЛЯНОК ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Рекомендації щодо оптимізації антропогенного навантаження на ландшафти Запорізької області мають базуватися, серед іншого, і на еколого-ландшафтознавчому аналізі ключових ділянок адміністративної Запорізької області. У статті виконаний еколого-ландшафтознавчий аналіз ключових ділянок таких ландшафтних областей: північностепової Приазовської височинної, Південно-Придніпровської схилово-височинної, Кінської-Ялинської низовинної та Приазовської низовинної; південностепової Західно-Приазовської схилово-височинної та Дніпровсько-Молочанської низовинної, а також Присивасько-Приазовської низинної сухостепової. Екологічний стан території проаналізований за ступенем прояву несприятливих природних процесів – водної та вітрової ерозії, засолення та підтоплення.

Ключові слова: антропогенний ландшафт, регіональне природокористування, еколого-ландшафтознавчий аналіз, Запорізька область.

Рекомендации по оптимизации антропогенной нагрузки на ландшафты Запорожской области должны базироваться, среди прочего, и на эколого-ландшафтоведческом анализе ключевых участков административной Запорожской области. В статье выполнен эколого-ландшафтоведческий анализ ключевых участков следующих ландшафтных областей: северостепной Приазовской возвышенной, Южно-Приднепровской склонно-возвышенной, Конско-Ялынской низменной и Приазовской низменной; южностепной Западно-Приазовской склонно-возвышенной и Днепровско-Молочанской низменной, а также Присивашско-Приазовской низменной сухостепной. Экологическое состояние территории проанализировано по степени проявления неблагоприятных природных процессов – водной и ветровой эрозии, засоления и подтопления.

Ключевые слова: антропогенный ландшафт, региональное природопользование, эколого-ландшафтоведческий анализ, Запорожская область.

Chebanova Yu.V. THE RESULTS OF THE ECOLOGICAL LANDSCAPE SCIENCE ANALYSIS OF THE KEY LOTS OF ZAPOROZHYE REGION

The recommendations for the anthropogenic load optimization of Zaporozhye region landscapes should be also based on the ecological landscape science analysis of the administrative Zaporozhye region key lots. According to the statement in the article, the ecological landscape analysis has been done on the key lots of the following landscape regions: Pryazovsky North step highness, Prydniprovsky Southern slope highness, Kinsky-Yalynsky and Pryazovsky lowland, Southwest Pryazovsky step slope highness and Prydniprovsky Molochansky lowland as well as Prysivasky Pryazovsky dry step lowland. The ecological state of the territory has been analysed by the degree of the occurrence of unfavourable natural processes – water and wind erosion, salinization and flooding.

Key words: anthropogenic landscapes, regional nature management, ecology and landscape analysis, Zaporizhia region.

Постановка проблеми. Напружена екоситуація в регіонах України, зокрема в Запорізькій області, зумовлює актуальне завдання оптимізації антропогенної діяльності через ефективне використання природних ресурсів з одночасним збереженням навколишнього природного середовища. Дослідження специфіки регіонального природокористування та пов'язаних із ним екопроблем дає підстави для зазначення, що несприятливість екоситуації регіонального характеру посилюється, з одного боку, внас-

лідок неефективного з екологічного погляду ресурсного підходу до природокористування, а з іншого – через відсутність комплексного (ландшафтного) дослідження й оцінки чинників природокористування на державному та регіональному рівнях управління. Одним з етапів такого дослідження є вибір ключових ділянок у межах кожної ландшафтної області та їх еколого-ландшафтознавчий аналіз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань формування і розвитку

системи антропогенних ландшафтів на території сучасної України, у Запорізької області також, присвячено роботи багатьох відомих учених. На особливу увагу заслуговують праці П.Г. Шищенко, О.М. Маринича, М.Д. Гродзинського, А.Г. Ісаченка, Д.Д. Гурової, В.І. Петроченка, О.М. Вальчука, А.К. Виноградова й інших науковців. Проте в сучасних умовах розвитку природи, соціуму й економіки в Україні та її регіонах ці питання постійно залишаються актуальними, потребують подальшого вивчення з першочерговим завданням щодо формулювання пропозицій щодо організації раціонального природокористування з урахуванням регіональних особливостей території та впровадження поетапної системи управління ними.

Постановкою завдання. Мета статті – еколого-ландшафтознавчий аналіз ключових ділянок ландшафтних областей адміністративної Запорізької області шляхом визначення екологічного стану території за ступенем прояву несприятливих природних процесів – водної та вітрової ерозії, засолення та підтоплення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вибір ключових ділянок дослідження зумовлений їхньою типологічною репрезентативністю в межах кожної ландшафтної області. За цим показником здійснений підрахунок ландшафтних рівнів місцевостей (привододільних, заплавної, схилово-терасових, яружно-балкових) відповідно до сформульованої методики, на основі чого виявлені репрезентативні ділянки для кожної з ландшафтних областей. Візуалізація місцеположення ключових ділянок представлена на картосхемі міжландшафтних областей у межах адміністративної Запорізької області (рисунки 1). Вибір ландшафтних областей як одиниць районування не випадковий – саме на цьому рівні можна обґрунтувати оптимізаційні заходи в регіональній системі природокористування [1]. На рівні ландшафтних областей зникають всі регіональні природні чинники зональної й азональної ландшафтної диференціації [2].

За ландшафтною картою Запорізької області в її межах виділяється сім ландшафтних областей – північностепові Приазовська височина, Південно-Придніпровська схилово-

височина, Кінсько-Ялинська низовина та Приазовська низовина; південностепові Західно-Приазовська схилово-височина та Дніпровсько-Молочанська низовина, а також Присивасько-Приазовська низина сухостепова.

Усі вони різняться за геологічною будовою, рельєфом, кліматом, ґрунтово-рослинним покривом. Незважаючи на це, підходи до регіонального природокористування, і землекористування зокрема, були і залишаються однаковими щодо кожної з них. Як результат – різна (переважно висока) інтенсивність прояву несприятливих природних процесів, передусім – ґрунтово-ерозійних.

Ключова ділянка № 1 репрезентує хвилясті останцево-вододільні, балково-яружні, ерозійно-схилі, подекуди – заплавні з елементами річкових терас місцевості Приазовської височинної північностепової ландшафтної області. Переважання хвилястих і схилістих привододільних поверхонь (майже 58–60% усієї поверхні), близьке залягання кристалічного фундаменту та велика кількість опадів зливого характеру спричиняють інтенсивний прояв лінійної та площинної ерозії осередкового типу. Поширення балково-яружних місцевостей (приблизно 10–12%) пов'язане з верхів'ями ерозійної мережі водозборів річок Конки, Берди, Обитічної, Молочної. Ерозійно-схилістих поверхні (до 24%) розташовані на верхній частині річкових водозборів і характеризуються переважанням помірно стрімких та стрімких схилів із широким розвитком ерозійних процесів, особливо на схилах південної та південно-східної експозиції. Заплавні місцевості мають незначну площу (1,5–2,0%). Заплави переважно вузькі (20–30 м) і найбільше виражені в річок Молочна, Гайчур, Берда. Заплавні місцевості часто затоплені ставками внаслідок зарегулювання стоку. Терасові місцевості поширені фрагментарно, переважно по периферії височини, у вигляді нешироких (до 300 м) смуг. Виділяються перша і друга лесово-суглинисті тераси. У верхів'ях річкової мережі тераси вузькі і нечітко виділяються від заплави. Територія характеризується частими виходами кристалічних порід Українського щита у вигляді останців-могил або вимитих ерозійною діяльністю поверхнового стоку на

схилах ерозійної мережі. Останцеві місцевості (до 1,5%) поширені в місцях близького залягання міцних кам'янистих порід.

У структурі земель сільськогосподарські угіддя становлять майже 73%, серед них рілля – 72,6%, багаторічні насадження – 1,2%, сіножаті і пасовища – 15,9%. Ліси та лісовкриті площі становлять 4,8% території, відкриті заболочені землі – 0,4%, забудовані землі – 1,8%, відкриті й інші землі – 1,5%.

На Приазовській височині кількість атмосферних опадів найбільша (понад 500 мм) порівняно з іншими регіонами Запорізької області [3], а висока інтенсивність їх випадіння активізує процеси поверхневого змиву. Водній ерозії здебільшого піддаються стрімкі та середньострімкі схилі поверхні з переважанням площинної ерозії. Лінійно-ерозійні процеси проявляються на схилах зі стрімкістю переважно понад 3°. Розвиткові глибинної ерозії з утворенням ярів заважає близьке залягання міцних кристалічних порід.

Підвищене розташування поверхні спричинює активний прояв вітроерозійних процесів – дефляції. Вітрова ерозія проявляється переважно на вітроударних схилах східної та північно-східної експозиції у весняно-літній та осінній посушливі періоди.

Більша частина продуктів ерозії і дефляції перерозподіляється з високих та похилих поверхонь у підніжжя схилів та западини рельєфу, формує ділянки намитих і «надутих» ґрунтів. Тому тут високий ступінь еродованості ґрунтів у межах ріллі – переважно середньо- і сильноеродованих та середньо- і сильнодефльованих. Аналіз космічних знімків ключової ділянки показав, що більшість еродованих поверхонь сільськогосподарських угідь сконцентровано в центральній (верхів'я річкової системи Токмак – Молочна) та західній (р. Сисикулак) частинах ключової ділянки № 1.

Територія Приазовської височинної північностепової ландшафтної області належить до зони сильного прояву водної та помірного прояву вітрової ерозії. Водна ерозія найбільше проявляється в межах схилів та балково-яружних місцевостей, осередково – на схилах вододільно-хвилястих місцевостей. Середнє значення змитих сільськогосподарських угідь перевищує 50%, а змиті ріллі – 48–49% [4].

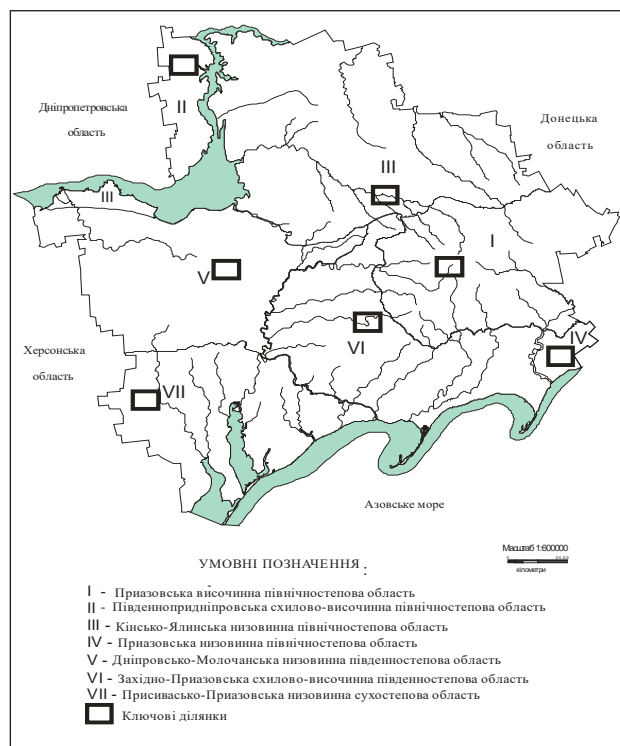

Рис. 1. Розташування ключових ділянок дослідження в межах ландшафтних областей

Приблизно 38% земель є різною мірою дефльованими. Близьке залягання кристалічного фундаменту спричиняє локалізацію процесів підтоплення та засолення – ці процеси зумовлені замкненнями пониженнями кристалічного фундаменту і поширені на 0,3% поверхні.

Ключова ділянка № 2 представлена місцевостями Південнопридніпровської схилово-височинної ландшафтної області. За тектонічними та геологічними особливостями вона подібна до Приазовської височинної області. Геоморфологічно має нижчі абсолютні висоти та менше вертикальне розчленування (60–80 м). Поверхня представлена більш пласкою хвилясто-пагорбованою підвищеною лесовою рівниною, розчленованою мережею ярів та балок (0,3–0,4 км/км²). Територія представлена місцевостями плоских і слабохвилястих привододільних схилів, схилово-ерозійними, яружно-балковими, заплавами місцевостями з лучно-степовою та байраковою рослинністю. Плоскі і пологосхилі місцевості є переважними (65–70%). Ерозійно-схилі (до 15%) поширені уздовж схилів Дніпра та по схилах прилеглих до нього балок. Схили переважно стрімкі. Балково-яружні місцево-

сті займають площу до 10% поверхні. Балки переважно вузькі і глибокі, нижні частини схилів – стрімкі, із частими проявами яроутворення. У межах схилів та днищ поширені вузькі каньйоноподібні яри, врізані до поверхні кристалічних порід. Ближче до Дніпра вертикальне розчленування поверхні й інтенсивність яроутворення збільшуються. Терасові місцевості мають вигляд рівнинних лесово-суглинстих терас Дніпра, слабо виражених у рельєфі. Заплавні місцевості розвинені слабо – до 3% поверхні і представлені ділянками вузьких та звивистих заплав.

У структурі земель сільськогосподарські угіддя займають майже 67%, зокрема, рілля – 55,5%, багаторічні насадження – 2,7%, сіножаті і пасовища – 8,0%. Ліси та лісовкриті площі – 6,2%, відкриті заболочені землі – 0,14%, відкриті й інші землі – 0,8%.

Інтенсивний прояв водно-ерозійних процесів пов'язаний зі значною кількістю атмосферних опадів (450–500 мм) і характерний для ерозійно-схилових місцевостей та пологих привододільних схилів, де переважають процеси площинного і лінійного змиву. Сільськогосподарські угіддя різного ступеня змитості поширені в середньому на 43,8%, рілля – до 41% поверхні. Домінування плоских вододілів знижує ступінь водно-ерозійної небезпеки цієї території. Вітрова ерозія проявляється суттєво менше – до 30% поверхні різною мірою дефльовані. Це пов'язано з нижчим гіпсометричним положенням та кращою захищеністю міжпольовими лісосмугами.

Процеси підтоплення та засолення розвинені слабо (0,3–0,4% поверхні), а їх осередки розташовані лише в заплавних місцевостях і на прилеглих до Дніпра ділянках зрошуваних земель.

Ключова ділянка № 3 репрезентує Кінсько-Ялинську низовинну ландшафтну область з поширеними в її межах місцевостями привододільних рівнин, схилово-терасових, яружно-балкових і заплавних. Слабохвилясті і хвилясті привододільні схили разом зі схиловими місцевостями є фоновими (до 45%). Схилово-терасові ерозійні місцевості (до 30%) представлені смугами шириною від кількох десятків до кількох сотень метрів і навіть перших кілометрів у долині р. Конка. В їх межах ґрунти дуже змиті, місцями відсутні

взагалі. Значно поширені яружно-балкові та долинно-балкові місцевості (до 10%). Балки вирізняються значною шириною і довжиною (Гадюча, Розсохувата, Таволжанська та ін.), широким розвитком схилових і донних ярів. Терасові місцевості розвинені в долині Конки і по лівому берегу Дніпра (8–10%). Заплавні місцевості (5–7%) вирізняються значною шириною (до 1 км) і хорошою сформованістю.

У структурі земель сільськогосподарським угіддям відведено майже 75%, зокрема рілля – 68,7%, багаторічним насадженням – 1,6%, сіножаті і пасовищам – 13,3%. Ліси та лісовкриті площі займають 4,1%, відкриті заболочені землі – 0,24%, відкриті й інші землі – 1,6%.

Територія належить до зони значного і сильного прояву водної ерозії та незначного прояву вітрової [5], зі слабким розвитком процесів підтоплення і засолення. В інтенсивності прояву водно-ерозійних процесів показовим є Оріхівський адміністративний район, де сільськогосподарські угіддя змиті на 58,9%, а рілля – на 57,1%. Це найвищі показники в межах Запорізької області, зумовлені короткими (350–610 м) і покатами (1,4–2,0°) північними схилами Приазовської височини та значною кількістю опадів (450–500 мм і більше) з інтенсивним характером їх випадіння.

Розвиток процесів підтоплення характерний для слабодренуваних заплавних місцевостей річкових долин. Процеси засолення не набули значного поширення і розвиваються здебільшого в межах зрошуваних ділянок Вільнянської, Жовтневої та Запорізької зрошувальних систем.

Ключова ділянка № 4 репрезентує поверхню Приазовської низовинної північностепової ландшафтної області, яка розташована на крайньому південному сході адміністративної території. Вона вирізняється домінуванням плоских слабодренуваних привододільних поверхонь (45–50%) древньої морської тераси, похиленої в бік моря. Схилові (30–35%), яружно-балкові (12–13%), терасові і заплавні поверхні (2–4%) поширені порівняно менше, за винятком нижньої частини річкової долини р. Берда. Заплава Берди широка (до 2 км), заболочена. Абразійні поверхні (1–2% поверхні) розташовані на узбережжі Азовського моря.

У структурі земель сільськогосподарські угіддя мають майже 71%, серед них рілля – 72,3%, багаторічні насадження – 1,4%, сіножаті і пасовища – 12,3%. Ліси та лісовкриті площі – 3,9%, відкриті заболочені землі – 0,2%, відкриті й інші землі – 1,4%.

У межах ключової ділянки водна ерозія набула помірного прояву у зв'язку з поширенням плоских і пологих вододілів. Частка слабота середньозмитих сільськогосподарських угідь сягає 38%, а змитої ріллі – 35%. Приморське розташування та навітряна експозиція схилів спричинюють високий прояв вітро-ерозійних процесів. Тут дефляції піддано до 42% сільськогосподарських угідь за 75% їх дефляційної небезпеки в посушливі періоди. Загальною закономірністю є знесення родючого шару з верхніх гіпсометричних рівнів і відкладання в западинах рельєфу та підніжжі схилів. Процеси засолення проявляються винятково в межах приморських понижених ділянок і поширені обмежено. Процеси підтоплення не набули прояву.

Ключова ділянка № 5 є типовою частиною межиріччя Дніпро – Молочна в складі Дніпровсько-Молочанської південностепової ландшафтної області. Вона характеризується переважанням припіднятої на 60–80 м плоскої поверхні з незначними похилами на північ у північній частині і на південь – у південній. Тут сформувалися лесові дренавані та слабодренавані рівнини із чорноземами південними малогумусними. Характерними ознаками є практична відсутність схилових поверхонь, відсутність поверхневого стоку в центральній частині і розвиток подів і балок-роздолів. Поверхня представлена плакорними ділянками з розвиненими в їх межах западинами і подами (1,5%), а також балками-роздолами (3,0%). Днища подів та роздолів зайняті солонцями та глее-солодями. Яружно-балкові і схилові поверхні поширені обмежено і трапляються лише в долині р. Велика Білозерка. Південна частина поверхні слабо дренається верхів'ями балок-роздолів – Торгайської, Ташенаку, Великого та Малеого Утлюків.

Територія ключової ділянки, як і презентованого нею Дніпровсько-Молочанського межиріччя, вирізняється плоскою поверхнею зі значною часткою безстічних подово-роздо-

лових областей. Вона характеризується слабким проявом процесів водної та вітрової ерозії, інтенсивним підтопленням та процесами вторинного засолення ріллі. Еродованість ґрунтового покриву в межах сільськогосподарських угідь становить 8,2%, а змита рілля поширена на 6,9% площі. Низька дефляційна активність (майже 20–22% дефльованих поверхонь) та порівняно нижча частка дефляційно небезпечних земель (50–55%) пов'язана з розміщенням території в зоні вітрової тіні Приазовської височини, значною часткою зрошуваних земель та доброю захищеністю поверхні міжпольовими лісосмугами.

Частка сільськогосподарських угідь у структурі земель становить понад 90%, серед них рілля – 73,9%, багаторічні насадження – 1,8%, сіножаті і пасовища – 4,9%. Ліси та лісовкриті площі – 3,2%, відкриті заболочені землі – 0,05%, відкриті й інші землі – 1,35%.

Засолені землі поширені на майже 2% ріллі, що пов'язано переважно зі зрошенням і підтопленням. Процеси підтоплення проявляються насамперед у межах безстічних подово-роздолових місцевостей і зумовлені як слабкою дренаваністю території, так і надлишковим зволоженням в поєднанні з інтенсивними літніми опадами. Частка перезволожених ґрунтів виявлена в розмірі 8,9% ріллі, а заболочених – до 3,0% у межах ріллі.

Ключова ділянка № 6 репрезентує Західно-Приазовську схилово-височинну південностепову ландшафтну область, сформовану на південних і західних схилах Приазовської височини. Поверхня сильно розчленована як у горизонтальному (1,5–1,7 км/км²), так і у вертикальному (80–100 м) напрямках у зв'язку з домінуванням схилових поверхонь, сформованих пухкими лесовими породами. Хвилястий характер поверхні зумовлений нерівностями кристалічного фундаменту. У результаті розвинулися лінійно-ерозійні процеси зі значним поширенням ярів і балок. У складі території поширені привододільні хвилясті схили (50–55%), ерозійно-схилові місцевості (15–20%), яружно-балкові комплекси (12–15%), прирічкові тераси (10–12%) та заплави (5–8%). Денудаційні останці поширені більше за Приазовську височину (6%), але розташовані вони більше у річкових долинах. У приморській

смузі поширені абразійні (зсуви, обвали, осипи) та акумулятивні (коси, пляжі) утворення.

Частка сільськогосподарських угідь у структурі земель становить майже 78%, рілля – 73,8%, багаторічні насадження – 1,3%, сіножаті і пасовища – 13,2%. Ліси та лісовкриті площі – 4,2%, відкриті заболочені землі – 0,34%, відкриті й інші землі – 1,6%.

У зв'язку з інтенсивним вертикальним і горизонтальним розчленуванням та переважанням схилових поверхонь тут широкого розвитку набули водно-ерозійні процеси. Цьому сприяють навітряні до західних вологих вітрів західні схили, які отримують значну кількість атмосферних опадів (до 500 мм), інтенсивний поверхневий стік і значна довжина схилів. Тут змито понад 55% сільськогосподарських угідь і 52% ріллі. Вітрова ерозія розвивається на 38–45% поверхні залежно від експозиції схилу, а дефляційно небезпечними є майже 70–72% поверхні. Процеси підтоплення та засолення локалізовані в замкнених слабодренуваних і недренуваних пониженнях на площі майже 0,5%.

Ключова ділянка № 7 представлена типовими місцевостями Присивасько-Приазовської низовинної сухостепової ландшафтної області. Її поверхня вирізняється найменшою абсолютною висотою, площинним переважанням плоских межиріч, низьким ступенем вертикального (10–15 м) та горизонтального (0,08–0,1 км/км²) розчленування. На території домінують плоскі западинно-подові вододіли на слабодренуваних лесових рівнинах (65–67%) з нечітким переходом до ерозійної мережі. Крім них, поширеними є схилово-терасові прирічкові комплекси (10–12%) та заплави (5–7%), приморські берегові рівнини (8–10%), приморські абразійні (1–2%) та акумулятивні (до 4%) поверхні.

Сільськогосподарські угіддя у структурі земель становлять приблизно 78%, серед яких рілля – 68,3%, багаторічні насадження – 1,5%, сіножаті і пасовища – 9,1%. Ліси та лісовкриті площі – 3,8%, відкриті заболочені землі – 0,3%, відкриті й інші землі – 1,57%.

У межах ключової ділянки виявлені несприятливі природні процеси, пов'язані з інтенсивною вітровою ерозією, помірними

проявами водної ерозії, локальним підтопленням та інтенсивними процесами засолення. Тут дефляційно небезпечними є понад 82% сільськогосподарських угідь, що близько до показника, визначеного фахівцями [5]. Фактично дефльованими є майже 60–62% поверхні – переважно території підвищених вододілів. Це пояснюється високою інтенсивністю вітрових процесів уздовж прибережної зони Азовського моря шириною до 20–40 км та слабкою захищеністю вододільних поверхонь лісосмугами. Від дефляції потерпають також навітряні схили річкових долин (праві) та навітряні схили балок східної експозиції. Дефльованість ґрунтового покриву середня і висока.

Водно-ерозійні процеси поширені на схилах ерозійної мережі в межах прирічкових схилів малих степових річок, балок і роздолів. Незначна кількість опадів стримує розвиток водної ерозії, а їхня інтенсивність сприяє змиву ґрунтів і розвитку ерозійних форм. Водна ерозія на покатах схилах має переважно площинний характер прояву. Яружні утворення поширені слабо і локалізуються на стрімких схилах балок і річкових долин. Змитість ґрунтового профілю переважно середня і слабка.

Процеси засолення ґрунтів набули тут найбільшого розвитку серед усіх територій Запорізької області у зв'язку з посушливими кліматичними умовами та відповідними їм ґрунтово-геохімічними особливостями. Засолення розвивається в межах понижених ділянок, представлених переважно непроливними заплавами річок, степовими блюдцями і подами з низьким гіпсометричним положенням їхніх днищ, особливо прилеглих до узбережжя моря та лиманів. У межах сільськогосподарських угідь засолення спричинене надмірним зрошенням і високою мінералізацією ґрунтових вод. Процеси засолення поширені на 7–8% поверхні ландшафтної області, з яких до 5% – у межах сільськогосподарських угідь, 1,3% – у межах ріллі. Солонцюваті ґрунти поширені на 1,2% ріллі.

Процеси підтоплення розвиваються і поширені переважно на понижених ділянках земної поверхні. Найчастіше вони проявляються у весняний період, під час танення снігу та підняття рівня ґрунтових вод і локалізовані в подах, балках-роздолах та по заплавах річок (0,4–0,5% території).

Висновки із проведеного дослідження. Здійснений аналіз репрезентативних ділянок показав, що інтенсивність прояву несприятливих природних процесів залежить як від природних особливостей території, так і від інтенсивності сільськогосподарського природокористування. Неврахування природних особливостей обертається посиленням проявом водно-ерозійних процесів, особливо у межах Приазовської височинної північностепової ландшафтної області, Південнопридніпровської схилово-височинної та Кінсько-Ялинської низовинної північностепової областей. Вітро-ерозійні процеси найбільше поширені в межах Приазовської низовинної північностепової, Західно-Приазовської схилово-височинної південностепової та Присивась-

ко-Приазовської низовинної сухостепової ландшафтних областей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шищенко П.Г. Фізико-географічна область. Географічна енциклопедія України. Т. 3. К.: УРЕ, 1993. С. 339–340.
2. Сочава В.Б. Введение в учение о геосистемах. Новосибирск: Наука, 1978. 319 с.
3. Атлас Запорізької області. К.: ГУГКК, 1997. 48 с.
4. Воровка В.П. Ренатуралізація як основа середовищестабілізуючого підходу до оптимізації екологічної інфраструктури (на прикладі Запорізької області). Культура народів Причорномор'я. 2000. № 13. С. 12–15.
5. Бабміндра Д.І. Земельно-ерозійні процеси, їх локалізація та еколого-економічна оцінка на прикладі Запорізької області: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.19. Київ, 1994. 18 с.

СЕКЦІЯ 3 ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ

УДК 378.1:615.825

Белоусова Н.В.,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту туризму
Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОХОДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ПОНЯТТЯ «РЕАБІЛІТАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ»

У статті висвітлена проблема надання реабілітаційних послуг різним інклюзивним групам людей з різними нозологіями в українському суспільстві. Визначені основні причини збільшення кількості людей з інклюзією, і, насамперед, людей з інвалідністю. Запропонована модель реабілітаційної географії, до складу якої входять основні форми надання реабілітаційних послуг: рекреація, адаптація, професійна або комплексна допомога.

Ключові слова: реабілітаційна географія, інклюзія, нозології, реабілітант, суспільство, інклюзивні групи.

В статті освещена проблема предоставления реабилитационных услуг различным инклюзивным группам людей с разными нозологиями в украинском обществе. Определены основные причины увеличения количества людей с инклюзией, и, в первую очередь, людей с инвалидностью. Предложена модель реабилитационной географии, в состав которой входят основные формы предоставления реабилитационных услуг: рекреация, адаптация, профессиональная или комплексная помощь.

Ключевые слова: реабилитационная география, инклюзия, нозология, реабилитант, общество, инклюзивные группы.

Bielousova N.V. THEORETICAL ASPECTS OF ORIGIN AND USE OF THE CONCEPT "REHABILITATION GEOGRAPHY"

The article highlights the problem of providing rehabilitation services to various inclusive groups of people according to different nosologies in Ukrainian society. The main reasons for increasing the number of people with inclusion, and, above all, people with disabilities are determined. A model of rehabilitation geography is proposed, which includes the main forms of rehabilitation services: recreation, adaptation, professional or complex assistance.

Key words: rehabilitation geography, inclusiveness, nosology, rehabilitant, society, inclusive groups.

Постановка проблеми. Враховуючи інтенсивність розвитку світового та зокрема українського суспільства у рамках туристичної індустрії, необхідно зазначити, що контингент потенційних туристів складають не тільки звичайні пересічні клієнти, а й ті категорії людей, які входять до складу так званих інклюзивних груп, зокрема люди з інвалідністю різних нозологій і вікових категорій. Характерною рисою статистичного моніторингу туристичних потоків є те, що з кожним роком чисельність інклюзивних туристів стає все більшою. Особливої уваги для організації і пропозиції туристичної подорожі потребують люди з інва-

лідністю (сліпі, глухонімі, спінальники, хворі на ДЦП та ін.).

Кожна з нозологій має свою методiku соціальної поведінки, медичні показники лікування та особливості адаптації, перелік рекреаційних територій, які мають (або мали) природно-рекреаційний ресурс та чітко прописані рекомендації щодо їх застосування.

В Україні такі норми, положення, рекомендації існують з 70-х років ХХ сторіччя і конструктивних змін не мають до тепер, хоча відбуваються суттєві перетворення у суспільстві. Останні уточнювальні документи були опубліковані у червні 2017 року у вигляді Закону «Про туризм та курорти» [2; 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Загальний аналіз наукової літератури на тему «Туризм» свідчить про невелику кількість робіт теоретичного характеру, серед яких можна виділити праці В.І. Азара, М.Б. Біржакова, Л.Н. Захарової, В.А. Квартального, Н.Г. Кобиляцького, Л.І. Лубишева, В.Д. Паначева, А.А. Терентьева та ін. Однак вищеназвані автори розглядають як соціальний інститут структури, що мають безпосереднє відношення до туризму – спорт (до складу соціального інституту спорту входить спортивний туризм), соціальний захист (до складу інституту соціального захисту входить реабілітаційний туризм), освіту (до складу інституту освіти входить дитячо-юнацький туризм), окремо реабілітацію чи медичну допомогу.

У суміжних областях науки (педагогіці, фізичній культурі, спорті, медицині) активно розробляються напрямки освітнього та оздоровчого туризму: І.А. Дроги, А.А. Остапеч-Свешніков, Л.Г. Рубис, С.А. Сергеева та ін. Слід також зазначити наявність робіт з соціології управління та економіки туризму – О.В. Арістова, Н.І. Ільїна, Г.М. Малишева та ін.

Впродовж останнього десятиліття вітчизняні науковці, зокрема, С. Богданов, Г. Гаврюшенко, А. Колупаєва, Н. Найда, Н. Софій, І. Ярмошук та ін. присвячують свої праці дослідженням проблеми залучення осіб з особливими потребами до навчання в освітніх закладах, їх реабілітації та соціалізації до суспільних норм.

Значні зміни у розвитку географії туризму в Україні спостерігаються із середини 90-х років ХХ ст. та початку ХХІ ст. Це пов'язано насамперед із захистом докторських дисертацій М.П. Крачила, О.О. Бейдика, О.О. Любіцевої та низки кандидатських дисертацій, а також виходом фундаментальних монографічних видань (Бейдик О.О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: методологія та методи аналізу, термінологія, районування; Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) та регіональних монографічних видань (Павлов В.І., Черчик Л.М. Рекреаційний комплекс Волині: теорія, практика, перспективи).

Питання розвитку та функціонування санаторно-курортних та оздоровчих підприємств досліджено у працях таких вітчизняних та закордонних науковців, як Т.І. Ткаченко, О.О. Любіцева, В.І. Стафійчук, П.Ф. Коваль,

Н.О. Алешугіна, Г.П. Андреева, Р.Н. Богадурова, А.В. Колеснік, Н.М. Влащенко та ін.

Треба зазначити, що спостерігається помітна активізація туристичних досліджень, розвивається географія туризму як наука та навчальна дисципліна (точніше, комплекс географічних дисциплін туризмологічного спрямування).

Постановка завдання. Спираючись на тематику статті, необхідно акцентувати увагу на тому, що метою даного наукового дослідження є теоретичне обґрунтування поняття «реабілітаційна географія» як інтеграційного напрямку у географії, який консолідує всі форми, методи та прийоми реабілітації людей різних інклюзивних груп з різними нозологіями та формами інклюзії. У зв'язку з цим, основними завданнями наукової роботи з даної тематики є: обґрунтування необхідності впровадження нового терміну «реабілітаційна географія»; висвітлення форм, методів і підходів до проблеми надання професійної допомоги людям з інклюзією, особливо людям з інвалідністю різних нозологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реабілітація людини сприймалась і досі часто сприймається в українському суспільстві як окремо сформований напрям оздоровлення, метою якого було конкретно визначена процедура: медична, рекреаційна, оздоровчо-лікувальна чи психологічна. В окремих випадках ці напрями поєднувались, якщо для цього існували певні матеріально-технічні та відповідні природно-рекреаційні ресурси. Навіть за кордоном медичну реабілітацію розглядають як окрему галузь, яка поєднує у собі медичне втручання за допомогою допоміжних факторів.

Тому досить закономірним стало питання своєчасної допомоги реабілітанту за допомогою розробки нової концептуальної моделі реабілітації для людей різних інклюзивних груп і нозологій. На фоні такої потреби були проаналізовані попередні наукові розробки, визначення, концепції, щодо адаптивності людей з інклюзією, і запропоновано нове поняття «реабілітаційна географія», з подальшим обґрунтуванням концептуальної моделі.

Наше бачення сутності реабілітаційної географії як науково-теоретичної і практичної основи розвитку інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму (далі – ІРСТ), представлено у вигляді блок-схеми на рис. 1.

Ми розглядаємо **реабілітаційну географію** як напрям географічної науки, який передбачає інтеграцію основних реабілітаційних складових природного та антропогенного характеру для відновлення емоційного, фізичного, психологічного стану людини, шляхом комплексного підходу до вирішення питань інклюзивної реабілітації у вигляді соціально-психологічної, медичної, фізіологічної (оздоровчо-лікувальної) та рекреаційної допомоги різними видами інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму.

Основними формами надання інклюзивної допомоги у рамках реабілітаційно-соціального туризму є:

– **рекреація** – використання курортно-рекреаційних (оздоровчо-лікувальних) природних та рекреаційно-туристських ресурсів для відновлення фізичних сил і психоемоційного стану людини;

– **адаптація** – пристосування людини з інклюзією до особливостей існування та життєдіяльності у рамках окремо взятого суспільства своєї країни, а також здатність пристосовуватись до суспільств інших країн. Дана форма реабілітації може бути як конкретною (допомога психолога, психотерапевта, реабілітолога, працівника професійної освіти, спеціаліста туристичної сфери і т.і.), так і комп-

Рис. 1. Блок-схема реабілітаційної географії як науково-теоретичної та практичної основи розвитку інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму (ІРСТ) (виконана автором)

лексною (складається з декількох перелічених позицій);

– **соціально-психологічна реабілітація** – цілеспрямована професійна допомога (медична, психологічна, психотерапевтична, комплексна), яка покликана надати вузько спеціалізовану або комплексну послугу, направлену на відновлення фізичних і духовних сил, а також психоемоційного стану реабілітанта. Нагадаємо, що під *соціальною реабілітацією* розуміють забезпечення умов для повернення особи до активної участі у житті, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, соціального обслуговування задоволення потреби у забезпеченні технічними та іншими засобами реабілітації; *психологічна реабілітація* – система заходів, спрямованих на відновлення, корекцію психологічних функцій, якостей, властивостей особи, створення сприятливих умов для розвитку та становлення особистості.

Одним з сегментів соціального туристичного ринку, який найбільш динамічно розвивається є доступний туризм або, як його часто називають – інклюзивний (інвалідний) туризм.

Якщо інвалідний туризм розглядається як вид рекреаційного туризму, розрахованого на людей з обмеженими фізичними можливостями, то інклюзивний туризм (фр. Inklusif – який включає у себе, лат. Include – роблю висновок, включаю) – процес розвитку туризму, який має на увазі доступність туризму для всіх, у плані пристосування інфраструктури туристичних центрів і об'єктів туристського показу до різних потреб усіх людей, у тому числі, інвалідів, людей похилого віку, їхніх опікунів і членів сімей, людей з тимчасовими обмеженими можливостями, сімей з маленькими дітьми [1, с. 275-280].

В українській інтерпретації до інклюзивних туристів відносять не тільки людей з інвалідністю, але й військових, які перебували у зоні АТО, чорнобильців, тимчасових переселенців зі сходу

України, вагітних жінок, дітей з багатодітних сімей та ін. (рис. 2) [2, с. 275-280].

Основними напрямками діяльності інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму, як компонентної реабілітаційної географії, є: лікувально-оздоровчий, культурно-пізнавальний, сімейно-молодіжний, професійно-трудоий, не олімпійський фізкультурно-спортивний вид.

Розвитку перелічених напрямів передують наявність природно-рекреаційних ресурсів у вигляді курортно-лікувальних зон, розташованих на землях оздоровчого призначення, які мають природні лікувальні ресурси та об'єкти природного та історико-культурного середовища та можуть бути використані для організації рекреаційної діяльності – відпочинку, лікування і туризму, з урахуванням послуг з психології та психотерапії і могли б задовольнити потреби у наданні професійних оздоровчо-відновлювальних послуг.

Зважаючи на туристичну направленість використання природної і антропогенної ресурсної бази, необхідно зазначити значні можливості розвитку туристсько-рекреаційних ресурсів, як складової курортно-рекреаційного потенціалу і реабілітаційної географії у цілому. Під рекреаційно-туристичними ресурсами (РТР) розуміється:

1. **Природно-географічні РТР** – природно-географічні території чи об'єкти, які використовуються чи можуть бути використані у туристичній діяльності для людей з інклюзією (заповідники, урочища, фації і т.д.);

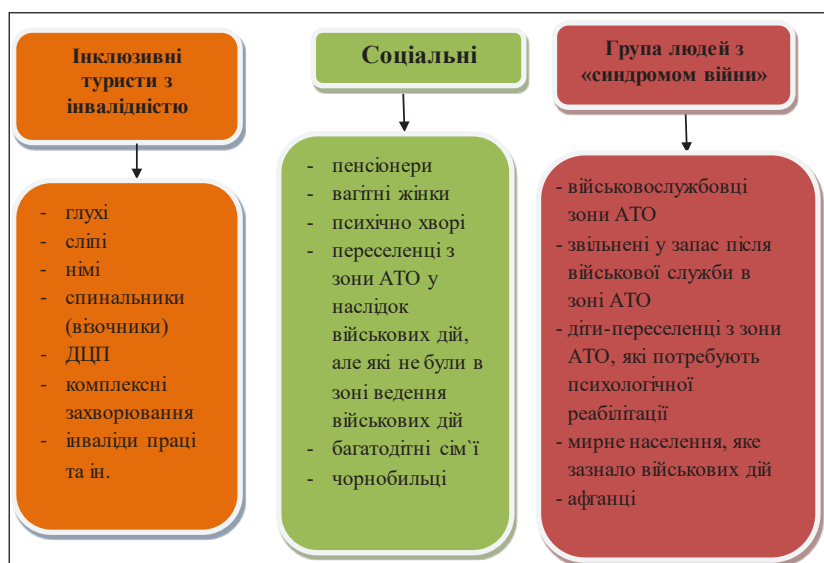

Рис. 2. Схема класифікації груп інклюзивних туристів (побудована автором)

2. **Природно-антропогенні РТР (природоохоронні території)** – це природно-заповідні (природоохоронні) території, створені людиною заради збереження природної різноманітності, неповторності рослинного та тваринного світу, з метою наукового обґрунтування чи дослідження, навчально-виховної роботи, оздоровчої і психоемоційної рекреації (заказники, дендрологічні парки, пам'ятки садово-паркового мистецтва і т.д.);

3. **Суспільно-історичні РТР** – території, об'єкти чи комплекси, які створені людиною заради збереження історико-культурної спадщини, традицій, мовності, краєзнавчих особливостей українського народу тощо (історичні міста (місця), меморіальні комплекси, музеї, сакральні об'єкти, архітектурні споруди, містобудівні особливості і т.і.);

4. **Суперточка-тур** – це територія, на якій щільно розташована значна кількість об'єктів природного, антропогенного, суспільно-історичного значення, які можуть бути використані під час розробки маршруту туристичної подорожі, як комплексне реабілітаційно-географічне ядро.

Також реабілітаційна географія включає соціально-економічні аспекти, до яких відносимо:

Медицину географію – галузь медицини, що вивчає закономірності поширення хвороб людини у різних географічних зонах земної кулі;

Соціальну географію, до складу якої входить географія праці, загальносоціальна географія та географія споживання, проблеми сучасного способу життя людей;

Економічну географію, як-то: географія промисловості, сільського господарства, торгівлі, транспорту та загальноекономічні аспекти розвитку соціуму;

Географію населення – яка вивчає і досліджує розселення населення у містах і сільських поселеннях, особливості трудових ресурсів і загальні суспільно-економічні закономірності.

Блок суспільно-економічних складових географії дає можливість оцінити реальну картину потенціального використання серед населення реабілітаційних послуг з урахуванням наявного потенціалу.

Висновки з проведеного дослідження. На даний момент інклюзивна реабілітаційно-соціальна допомога є однією з найбільш неохоплених ніш українського туристського ринку. Тому актуальним є процес всебічного вивчення причин і факторів збільшення кількості людей, які відносяться до інклюзивних груп і доречним обґрунтування теоретико-методологічної бази з новими підходами, методами та прийомами роботи у туристичній сфері.

Думка про створення нового напрямку у географії, який ми назвали «реабілітаційна географія», виникла внаслідок цілої низки подій останніх років і змін у суспільстві: збільшення кількості людей з інвалідністю внаслідок військових дій на сході України, розширення спектру інклюзивних нозологій внаслідок зниження рівня життя українців (низький рівень доходів та високі витратні показники), відсутність збалансованого харчування, шкідливі звички, погіршення якості питної води та екологічна нестабільність. Все це призвело до дестабілізації якості життя пересічного українця. Завдання науковців і фахівців різних соціальних сфер надати кваліфіковану та своєчасну допомогу доступними засобами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bielousova N.V. Inclusive tourism as a segment of the economy of Ukraine World. Scientific extent: Collection of scientific articles. Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom, 2017. 424 p. (p. 275-280);

2. Загальне положення про санаторно-курортний заклад: Постанова Кабінету міністрів України від 11 липня 2001 р. №805. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/805-2001-p>;

3. Про курорти: Закон України зі змінами, внесеними згідно із Законом №3370-IV (3370-15) від 19.01.06, ВВР, 2006, №22, ст. 184. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2026-14>.

УДК 379.85

Велиева Гюнель,
докторант
Бакинский государственный университет

КЛИМАТ В РАЗВИТИИ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНДУСТРИИ АЗЕРБАЙДЖАНА

В статье рассматривается влияние климатического фактора на развитие и территориальную организацию туризма, а также связь между климатическими показателями и организационными формами туризма. Вместе с тем, определены привлекательные туристические зоны по каждому региону Азербайджана с учетом климатических факторов, представлены туристические объекты и данные о туристах, посещающих регионы.

Ключевые слова: туризм, рекреация, климат, атмосферные осадки, солнечная энергия, воздушные массы, относительная влажность.

У статті розглянуто вплив кліматичного фактору на розвиток та територіальну організацію туризму, а також зв'язок між кліматичними показниками та організаційними формами туризму. Разом з цим, визначені привабливі туристичні зони по кожному регіону Азербайджану з урахуванням кліматичних факторів, представлені туристичні об'єкти та дані про туристів, що відвідують регіони.

Ключові слова: туризм, рекреація, клімат, атмосферні осідання, сонячна енергія, повітряні маси, відносна вологість.

Veliyeva Gyunel. CLIMATE IN THE DEVELOPMENT OF THE TOURISM INDUSTRY OF AZERBAIJAN

In the article, the impact of climate factor on the development and territorial organization of tourism was considered, and the relationship between climate indicators and the organization forms of tourism. Moreover, the attractive tourist zones for each region of Azerbaijan were defined with taking into account climatic factors, whereas the tourist facilities and the data on tourists visiting the regions were presented as well. The establishment of sustainable tourism model was justified and their preferences were described.

Key words: tourism, recreation, climate, atmospheric precipitation, solar energy, air masses, relative humidity, sustainable tourism model.

Постановка проблемы. Перед отъездом в определенную местность каждый турист получает информацию о ее природе, рельефе, климате, флоре и фауне, состоянии отраслей инфраструктуры и т.д. Среди прочего больше всего турист интересуется климатом местности, куда он собирается ехать. Этот фактор влияет на рациональную организацию досуга в зависимости от выбираемого вида отдыха.

Постановка задания. Целью статьи является анализ влияния климатического фактора на развитие и территориальную организацию туризма, а также связь между климатическими показателями и организационными формами туризма в Азербайджане.

Изложение основного материала. К мотивам туризма относятся природно-климатические элементы, а также психологические и биологические потребности городского населения. Географические и климатические

условия являются основными критериями и наиболее благоприятными факторами развития летних и зимних видов спорта. Районы, имеющие условия для лечения и оздоровления туристов, включая курортные зоны, являются привлекательными и представляют особый интерес [6]. Тем не менее, имея значительные преимущества для рекреационных зон, климатический фактор района может также вызвать ряд проблем. Например, в летние месяцы сильные ветры и проливные дожди отрицательно влияют на пляжный туризм, также как выпадение снега ниже нормы в холодный период года препятствует зимнему туризму. Вместе с этим, стихийные бедствия, наблюдающиеся в связи с изменением климата, тоже рассматриваются в качестве факторов, серьезно препятствующих туристической деятельности.

Климат считается одним из важных условий развития туризма. Туристы, выбирающие как

краткосрочный, так и долгосрочный отдых, предпочитают благоприятную погоду и территории с соответствующими погодными условиями. Это связано также с климатическими условиями районов, в которых туристы живут.

В целом привлекательность зоны отдыха туристами определяется в зависимости от сезонного фактора и видов туризма. Благоприятные для туризма климатические условия способствуют росту туристической деятельности и повышению плотности населения в определенное время года. Это связано с тем, что в период повышенной туристической активности климатические условия влияют на комфортность проведенного отдыха. Многие исследователи считают, что эффективное планирование хозяйственных отраслей туризма можно достичь с установлением должных взаимоотношений между туризмом и климатом.

На формирование климата Азербайджана значительно влияет географическое положение страны, рельеф и Каспийское море. Расположенность территории на границе умеренного и субтропического климатических поясов, а также сложная рельефная структура обусловили здесь разнообразие климатических условий. Наличие на территории Азербайджана 9 из 11 имеющихся на земном шаре климатических типов способствовало формированию здесь полупустынного, степного, лесного, альпийского, субальпийского, субнивального и нивального высотных природных ландшафтов [4]. Среди этих климатических типов: а) умеренно-теплый климат с сухой зимой; б) умеренно-теплый климат с засушливым летом; в) климатические типы с сухой зимой и летом более благоприятны для организации досуга и туристической деятельности [5].

Основные элементы климата – температура, влажность и давление формируют различные метеорологические условия (воздушные массы, атмосферные осадки, облачность и т.д.). В этой связи на территории страны намечается разнообразие погодных условий.

Равнинные и предгорные районы республики, в частности равнины, простирающиеся вдоль реки Араз, Апшеронский полуостров, Кура-Аразская низменность, Гянджа-Газахская равнина, Ганых-Айричайская долина, Самур-Девичинская низменность характе-

ризуются высоким показателем солнечной радиации. Самый высокий годовой показатель солнечных часов в стране наблюдается на равнинах вдоль реки Араз (2500-2800 часов). На Апшеронском полуострове, Кура-Аразской низменности, Гянджа-Газахской равнине, Ганых-Айричайской долине соответствующий показатель составляет 2200-2500 часов/год. В низкогорьях и высокогорьях Большого и Малого Кавказа, а также в Ленкоранской долине он варьируется от 1900 до 2200 часов/год. Приблизительно одна треть годового количества солнечных часов в стране приходится на летние месяцы. Летом самый высокий показатель солнечных часов наблюдается в Нахчыванской Автономной Республике и на Апшеронском полуострове – более 1000 часов/год, тогда как в Кура-Аразской низменности, Гяндже-Газахской равнине, Ганых-Айричайской долине, Самур-Девичинской низменности – 900-1000 часов/год, а в горных и высокогорных территориях этот показатель уменьшается до 650-900 часов [2]. Такое распределение солнечных часов создает благоприятные условия для развития пляжного туризма в летние месяцы года на Апшеронском полуострове, Кура-Аразской и Ленкоранской равнинах, а также в прибрежных зонах Самур-Девичинской низменности. Одним из основных климатических факторов, влияющих на развитие туризма, является температура воздуха. Проведенные наблюдения показывают, что для туристов, предпочитающих летний отдых, более благоприятной погодой становится при температуре воздуха в 33-34°C. Умеренная погода и комфортная температура способствуют развитию пляжного туризма.

Практически во всех частях страны максимальная годовая температура воздуха наблюдается в июле или в первой половине августа. Самая высокая абсолютная максимальная температура (44-46°C) зарегистрирована в Кура-Аразской низменности и на равнинах Нахчыванской Автономной Республики, расположенных вдоль реки Араз. Максимальная температура в прибрежных зонах составляет 36-39°C, на Апшеронском полуострове – 40°C, преимущественно в августе. На высоте 500-700 м над уровнем моря максимальная температура составляет 32-34°C, на высоте 1500-2000 м

она равна к 27-30°C. Высокая температура, наблюдаемая в прибрежных районах Каспийского моря, позволяет широко использовать имеющиеся здесь природно-рекреационные ресурсы. Изобилие солнечной энергии благоприятствует развитию пляжного туризма на территории Абшеронского, Губа-Хачмазского и Ленкоран-Астаринского экономико-географических регионов в летний период. Пляжный туризм, организованный в основном в районах Пиршаги, Бильгаха, Бузовны, Мардакана, Шувалана и Шихова, Абшеронского полуострова, обеспечивает летний отдых местных и иностранных туристов. В этих частях полуострова создана широкая сеть домов отдыха, санаториев и туристических баз.

В настоящее время большинство рекреационных комплексов страны расположено именно поблизости пляжных зон, преимущественно на Абшеронском полуострове и Ялама-Набранской зоне. Согласно статистическим данным за 2015 год, в г. Баку сосредоточено наибольшее количество (80,7%) туристических агентств и туроператоров, действующих в стране – 243. Из 1586 работников, занятых на этих предприятиях, 1308 занимаются исключительно туристической деятельностью. В 2015 г. наибольшая часть доходов туристических агентств и туроператоров (в размере 36,5 млн. манатов) была получена в летние месяцы [3].

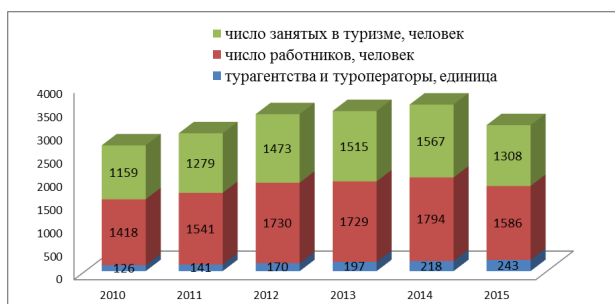

Рис. 1. Количество турагентств и туроператоров в Азербайджане

Еще один фактор, влияющий на развитие туризма, является относительная влажность атмосферного воздуха. Высокие показатели этого метеорологического элемента наблюдаются на побережьях и в местах преобладания морских воздушных масс. Проведенные исследования

показывают, что высокая температура и влажность воздуха вызывают у людей дискомфорт и отрицательно влияют на отдых. Тем не менее, наличие благоприятного режима температуры способствуют увеличению числа отдыхающих в прибрежных, горных и равнинных районах.

На территории страны среднегодовой показатель относительной влажности распределен неравномерно и колеблется от 55 до 80%. Самый высокий показатель относительной влажности наблюдается в прибрежных зонах в связи с их географической близостью к Каспийскому морю. Самые низкие значения относительной влажности наблюдаются в Нахчыванской Автономной Республике, высокогорных районах Большого и Малого Кавказа, не превышая 55-60%. По годовому режиму относительной влажности между горными системами республики наблюдаются определенные различия. Так, если в предгорьях Большого Кавказа и Талышских гор преобладает высокая относительная влажность воздуха, то в горных районах Малого Кавказа и Нахчывана с повышением абсолютной высоты наблюдается его снижение.

Дождливая погода является фактором, отрицательно сказывающимся на туристической деятельности. В летние месяцы обильные атмосферные осадки мешают работе туристических объектов и особенно препятствуют краткосрочному отдыху туристов. Следует отметить, что 90,7% туристов предпочитают отдых в течение 1-3 дней, что напрямую связано с климатическим фактором.

Различные районы республики отличаются друг от друга по количеству и характеру территориального распределения осадков, их годовому режиму, интенсивности, продолжительности и др. особенностей. Количество годовых осадков на Апшеронском полуострове (его юго-западной части), составляет 150 мм, тогда как в южной части Ленкоранской области и Астаринском административном районе увеличивается до 1700 мм. Как правило, годовые осадки увеличиваются по мере роста абсолютной высоты. В восточной части Кура-Аразской низменности, в особенности в ее прибрежных районах, годовое количество осадков составляет 150-250 мм. На Большом и Малом Кавказе, а также в Талышских горах показатели выше.

На северо-восточном склоне Большого Кавказа (в Губа-Хачмазе) годовые осадки составляют около 700 мм и выше, на южных склонах (в Шеки-Загатале) – до 1300 мм, в северной части Малого Кавказа (на северном склоне Муровдага) – 700-800 мм, в южной части (южнее Муровдагского хребта) – до 700 мм, в центральной части Карабахского хребта, на высоте 2000 м – свыше 800 мм, в Нахчыване и особенно на южном склоне Зангезурского хребта – 700-800 мм, тогда как в прибрежной низменной зоне Ленкоранской области – 1000-1200 мм, в ее предгорьях – 1200-1400 мм, а на высоте 500-600 м – 1500-1700 мм [1].

Наблюдение большего количества осадков на южных склонах Большого Кавказа, по сравнению с ее северо-восточной частью, объясняется наличием крутизны склонов южной части, распространенностью обширных лесных массивов, особенностей наклона склонов в отношении направлений воздушных масс. Южные склоны, как правило, подвержены влиянию юго-западных, частично западных воздушных масс, приводящих к нестабильным погодным условиям, облачности и ливневым осадкам.

Одним из основных условий развития видов зимнего туризма является наличие на поверхности земли снежного покрова, так как именно этот фактор обеспечивает возможность проведения лыжных туров. В горных районах республики снежный покров устойчив и наблюдается дольше, тогда как в равнинных и предгорных территориях и прибрежных зонах Каспийского моря данное природное явление встречается редко. В горных районах выше 1200-1400 м над уровнем моря толщина снежного покрова увеличивается, а его устойчивость продлевается во времени. Тем не менее, распределение снежного покрова в разных горных районах зависит от местных природных условий. Так, на южном склоне Большого Кавказа земная поверхность территорий с высотой более 3000 м покрывается снегом толщиной в 160-170 см, тогда как на юго-восточном склоне Малого Кавказа толщина снежного покрова составляет 35-40 см.

На южном склоне Большого Кавказа, где количество снежных дней больше, а толщина снежного покрова выше, природно-географические условия благоприятствуют разви-

тию зимнего туризма. В этой связи построены зимне-летние комплексы туризма, именуемые «Шахдаг» в Гусарском и «Туфандаг» в Габалинском административном районах. В настоящее время основной целью этих комплексов является развитие в стране горного туризма в течение всего года, а также организация праздников для местных и иностранных туристов на высоком уровне. В зимне-летнем туристическом комплексе «Шахдаг» и «Туфандаг» построены крылья и лыжные подъемники, построены платформенные стойки и создана инфраструктура для горнолыжного спорта. Наряду с отмеченными преимуществами, следует отметить, что отсутствие естественного снежного покрова и наличие относительной влажности воздуха до 80% на территории комплексов в начале зимы требует оснащения лыжных дорог искусственными снегообразующими (генеративными) системами за счет дополнительных средств.

Для отличающихся сложной поверхностью горных массивов Малого Кавказа характерна относительно мягкая зима с меньшим количеством осадков, в связи с чем снежный покров здесь имеет меньшую толщину. В Ленкоранской природной области на высоте 1200-1500 м над уровнем моря толщина снега составляет около 30 см, выше которой толщина уменьшается. В Талышских горах граница устойчивого снежного покрова проходит с высоты 1400-1500 м. В Нахчыванской Автономной Республике, несмотря на то, что зима относительно суровая, а снежный покров более прочен и устойчив, благоприятные условия для развития зимнего туризма отсутствуют.

Развитие зимнего туризма способствует прибытию в страну туристов из многих зарубежных стран. Во время этих поездок туристы занимаются различными видами зимнего спорта, а также проявляют интерес к экскурсиям, организованным к историческим местам древнего культурного наследия.

В 2012 году количество туристов, привлеченных туристическими агентствами и туроператорами в страну, было отмечено как самое высокое. Тогда Азербайджан посетили 23 440 туристов. Это самый высокий показатель, отмеченный за последние 6 лет. Наименьшее же количество туристов, посетивших нашу

страну, наблюдалось в 2015 году, составил всего 2009 человек. Самый низкий показатель числа туристов, отбывающих из страны, был зарегистрирован в 2010 году – 52 282 человек, а самый высокий показатель был отмечен в 2014 году – 81 648 человек. Хотя в последние годы в количестве туристов наблюдалось уменьшение, доходы от туризма увеличились.

Ветер числится среди основных природных факторов, отрицательно влияющих на подотрасли туристического хозяйства. Этот фактор препятствует развитию многих видов отдыха и лечения в пляжном туризме, особенно таких как плавание и прием солнечных ванн. В вопросе эффективного использования туристско-рекреационных ресурсов оптимальной скоростью ветра принято считать 7 м/сек.

Воздушные массы, проникающие на территорию Азербайджана, способствуют формированию некоторых локальных ветров, именуемых «хазри» и «гилавар» на Абшеронском полуострове, «аг йел» и «гара йел» в Аранской низменности, «гермич» в Талышских горах. Скорость локальных ветров в стране невелика за исключением Абшеронского полуострова и его окрестностей. На Абшеронском полуострове скорость ветра иногда может достигать 35-40 м/сек. Ветреная погода влияет на пляжный туризм больше всего в летние месяцы. Сильные же ветры негативно влияют на все туристические объекты и инфраструктуру, приводя к дополнительным расходам. Развитие туризма обусловлено наличием природно-климатических факторов, обеспечением должной безопасности и др. вопросами, с другой же стороны развитие этого сектора экономики требует реализации масштабной системы мер, призванных повысить инвестиционную и туристическую привлекательность и признания страны как важного туристического края

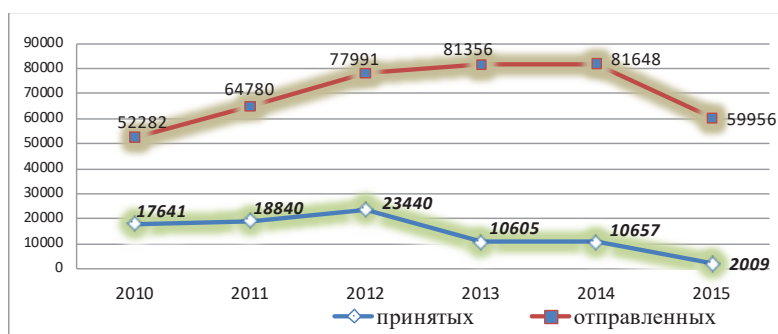

Рис. 2. Количество туристов, принятых и отправленных турагентствами и туроператорами в Азербайджане

мира. Менеджеры этой отрасли непременно должны учитывать зависимость количества привлеченных туристов от климатического фактора, поскольку эта зависимость создает проблемы для предприятий туризма.

Выводы. Все эти отмеченные особенности исследуемой отрасли показывают, что управление туристической деятельностью отличается от управления другими предприятиями. Поэтому туристическая индустрия должна устойчиво развиваться с учетом климатических особенностей Азербайджана. Для каждого региона в отдельности должны быть определены его приоритеты, чтобы туристы более эффективно могли проводить свой отдых.

ЛИТЕРАТУРА:

1. География Азербайджанской Республики (в трех томах). I том, Физическая география. Баку: Европа, 2014, 530 с.
2. География Азербайджанской Республики (в трех томах). Том II, Экономическая, социальная и политическая география. Баку: Европа, 2015, 328 с.
3. Туризм в Азербайджане, 2016. Баку: Малое предприятие № 9, 2017, 143 с.
4. Имрани З.Т., Зейналова К.З. Экономико-географические особенности территориальной организации экономики Азербайджана. Баку, «Нафта-Пресс», 2014, 232 с.
5. Рахимов С.Х. Организация туризма и экскурсионной работы. Баку: Мутярджим, 2004, 312 с.
6. Мамедов Дж.А., Солтанова Г.Б., Рагимов С.Х. География международного туризма. Баку: Мутярджим, 2002, 512 с.

УДК 338.48

Гурова Д.Д.,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного туризму
Запорізький національний технічний університет

СУЧАСНА ГЕОГРАФІЯ ТУРИСТСЬКИХ ПРИБУТТІВ ТА СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

У статті проаналізовано результати розвитку туризму у 2017 році; показано географію туристських прибуттів за регіонами світу; висвітлено країни та міста, які показали найбільші темпи зростання; розглянуті перспективи та тенденції розвитку туризму у 2018 році.

Ключові слова: ЮНВТО, туризм, туристські прибуття, регіони світу, напрями, тенденції розвитку.

В статье проанализированы результаты развития туризма в 2017 году; рассмотрена география туристских прибытий по регионам мира; показаны страны и города, которые показали наибольшие темпы роста; рассмотрены перспективы и тенденции развития туризма в 2018 году.

Ключевые слова: ЮНВТО, туризм, туристские прибытия, регионы мира, направления, тенденции развития.

Gurova D.D. MODERN GEOGRAPHY OF TOURIST ACCOMMODATION AND WORLD TRENDS FOR TOURISM DEVELOPMENT

The article analyzes the results of tourism development in 2017; the geography of tourist arrivals by regions of the world is shown; the countries and cities of the world that showed the highest growth rates were covered; the prospects and trends of tourism development in 2018 are considered.

Key words: UNWTO, tourism, tourist arrivals, regions of the world, directions, trends of development.

Постановка проблеми. За останнє століття туризм перетворився на потужну високопродуктивну індустрію, величезний комплекс, в якому тісно переплелися економічні й соціальні інтереси. Завдяки стрімким темпам зростання вже наприкінці минулого та на початку XXI століття туристична галузь стала лідером світової економіки. Туризм займає все більш вагоме місце в економіці багатьох країн, а запропонована UNWTO регіональна структура є основою для його розвитку. Незважаючи на велику кількість присвячених туризму робіт, існує певне коло питань, яким приділено недостатньо уваги в наукових роботах, а саме: дослідження географії туристських прибуттів та аналіз статистичних даних, а також перспективи та тенденції розвитку світового туризму з урахуванням сучасних реалій. Саме тому тематика дослідження є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні й практичні аспекти розвитку туризму досліджувались такими відомими вітчизняними і зарубіжними вченими, як: А.Ю. Александрова О.О. Бейдик, Л.С. Гри-

нів, В.Г. Гуляєв, Ф. Котлер, Д.В. Николаєнко, В.К. Федорченко Л.М. Яцун, та ін.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити сучасну географію туристських прибуттів та проаналізувати світові тенденції розвитку туризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Туризм на початку XXI століття став однією з найважливіших та найбільш динамічних галузей світового господарства. Він є важливим напрямом соціально-економічного та культурно-побутового життя багатьох держав та регіонів світу. Сучасна туристична індустрія займає важливе місце в міжнародних економічних зв'язках та впливає на розвиток економіки окремих країн та світового господарства в цілому.

Всесвітня туристська організація UNWTO (далі – ЮНВТО) опублікувала свою доповідь, з матеріалів якої можна зробити висновок, що в сучасних умовах глобалізації світовий туристичний потік постійно зростає. Так, міжнародні туристські прибуття зросли на 7% у 2017 році, досягаючи загалом 1,322 мільйонів, за даними

останнього Світового туристичного барометру ЮНВТО. Це значно перевищує стійку і послідовну тенденцію зростання на 4% або більше з 2010 року та є найсильнішим результатом за сім років. Очікується, що цей сильний імпульс продовжиться у 2018 році в розмірі 4–5%.

В Європі надзвичайні результати були зафіксовані для такого великого і досить зрілого регіону, як середземноморський, – на 8% більше прибулих у регіон, ніж у 2016 році. Африка консолідувала своє відновлення у 2016 році, збільшившись на 8%. Азія та Тихий океан зареєстрували зростання на 6%, Близький Схід – 5%, Америка – 3% [1].

2017 рік характеризувався стійким зростанням у багатьох напрямках туризму та стабільним відновленням тих, що зазнали зменшення в попередні роки. Результати частково сформувалися завдяки глобальному економічному підйому та надійному вихідному попиту на багатьох традиційних та вихідних ринках, зокрема, відновлення витрат на туризм з Бразилії та Російської Федерації після декількох років зниження.

Міжнародні подорожі продовжують сильно зростати, зміцнюючи туристичний сектор як ключовий чинник економічного розвитку. Як третій експортний сектор у світі туризм є важливим для створення робочих місць та процвітання громад в усьому світі.

Міжнародні туристичні прибуття в Європі досягли 671 млн у 2017 році, що стало значним збільшенням на 8% після порівняно слабшого 2016 року. Зростання було обумовлено надзвичайними результатами в Південній та Середній Європі (+13%). Західна Європа (+7%), Північна та Східна Європа (обидва регіони +5%) також відзначили стійке зростання [1].

Азіатсько-Тихоокеанський регіон (+6%) зафіксував 327 млн іноземних туристів у 2017 році. Прибуття до Південної Азії зросло на 10%, у Південно-Східній Азії – 8%, в Океанії – 7%. Прибуття до Північно-Східної Азії збільшилося на 3%.

Американські країни (+3%) вітали 207 млн іноземних туристів у 2017 році, більшість напрямків мали позитивні результати. Південна Америка – +7%, за нею йдуть Центральна Америка та Карибський басейн (обидва + 4%), причому останній демонструє явні

ознаки відновлення після наслідків ураганів Ірма та Марія. У Північній Америці туризм зріс на 2%. Стійкі результати в Мексиці та Канаді контрастують із зменшенням у Сполучених Штатах [2].

На основі наявних даних для Африки, зростання в 2017 році оцінюється у 8%. Регіон досяг рекордних 62 млн міжнародних прибуттів. Північна Африка насолоджувалася сильним відновленням, коли прибуття зросли на 13%, а прибуття в країни Африки на південь від Сахари збільшилися на 5%.

На Близькому Сході (+5%) було отримано 58 млн іноземних туристів у 2017 році, зі стабільним зростанням в деяких напрямках та сильним відновленням в інших [2].

Очікується, що нинішній сильний імпульс продовжуватиметься і в 2018 році, хоча й в більш стійких темпах після восьми років експансії після економічної та фінансової кризи 2008–2009 рр. На основі поточних тенденцій проекти ЮНВТО передбачають збільшення міжнародних прибуттів туристів у світі в розмірі 4–5% у 2018 році. Це трохи вище, ніж прогнозований раніше середній приріст 3,8%, який був розрахований ЮНВТО у своєму туристичному довгостроковому прогнозі. Очікується, що обидва регіони – Європа та Америка – побачать зростання на 3,5–4,5%, Азійсько-Тихоокеанський регіон – на 5%–6%, Африка – на 5%–7%, а Близький Схід – на 4%–6% [1].

Також ЮНВТО виявила найшвидше зростаючі туристичні напрямки у світі у 2017 році, і результати дають кілька несподіванок. Наприклад те, що такі країни, як Єгипет та Туніс, входять до першої десятки, і вказують на їхню здатність відновитися після ряду терактів. Крім того, в доповіді також містяться відомості про зростаюче прагнення відпочиваючих виїхати за межі традиційних місць призначення та прокладання нових шляхів. Наявність Монголії та Нікарагуа в першій десятці свідчить про це [3].

Одна з найбільших несподіванок – це Палестина. Вуличний майстер Бенксі відкрив бутік-готель на Західному березі Палестини. За даними ЮНВТО, на цьому місці на окупованих територіях спостерігалось зростання кількості прибулих на міжнародному рівні на 57,8%. Готель Banksy Walled Off Hotel, ймовірно, допоміг підвищити рівень обізнаності про туризм у

Палестині, який до кінця 2017 року відвідало більше 630 000 відпочиваючих [4].

Туристична індустрія Єгипту в останній час зазнала деякого занепаду. Поточні політичні невдоволення та падіння російського пасажирського літака у 2015 році, який слідчі визнали тероризмом, завадили багатьом людям відвідувати цю країну. Незважаючи на те, що значно впали турпотоки в Шарм-ель-Шейх з Великої Британії та Росії, це не зупинило інші нації, про що свідчить 51% притоку міжнародних туристів у 2017 році (хоча це все ще значно нижче 14 мільйонів, які відвідали Єгипет у 2010 році) [3].

Напевно, більшість людей не змогли би вказати на цей архіпелаг на карті, але це не зупинило Північні Маріанські острови від того, щоб стати одним з найбільш швидко зростаючих туристичних місць на планеті. За даними ЮНВТО, кількість прибулих у 2017 році зросла на 37,3%.

Побачити Ісландію в цьому списку було цілком спрогнозовано. Відвідування цієї країни підтвердило, наскільки популярність пов'язана з ефектом *Game of Thrones* та *Icelandair*, що пропонує безкоштовні зупинки пасажирів в Ісландії на шляху до США. І тенденція триває: за даними ЮНВТО, кількість прибуттів вже у 2017 році зросла на 34,9% [2].

Туристична індустрія Тунісу зазнала подібної долі Єгипту після різанини на пляжі 2015 року, коли озброєний чоловік вбив 38 людей – більшість з них – британці (30 осіб). Готель, де відбулася різанина, відкрився знову, і FCO з тих пір полегшила рекомендації щодо подорожей для Тунісу, що, здається, означало зміну долі для країни: зростання турпотоку тут відбулося на рівні 32,5%. Якщо ця тенденція продовжуватиметься, приблизно 8 млн відпочиваючих відвідають Туніс у 2018 році.

В'єтнам – найбільш швидко зростаючий туристичний напрямок Азії. Кількість туристів, які прибули у 2017 році, показало зростання на 31,2% [3].

Найшвидше зростаючий туристичний напрям у Південній Америці може стати чимось несподіваним, але на папері легко зрозуміти, чому відпочиваючі пробираються до Уругваю (збільшення туристів на 30,2% у порівнянні з попереднім роком). Розміщений між двома відомими районами туризму – Бра-

зилією та Аргентиною – Уругвай мальовничий, прогресивний (конопель був легалізований у 2014 році) та культурно витончений пункт призначення, що, до речі, є домом для одного з найдивовижніших об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Найбільш зростаючим пунктом Центральної Америки стає Нікарагуа, а прибуття туристів 2017 року становить 28,4%. Крім пляжів з пальмами, революційна історія країни та зелені інтер'єр доповнює привабливість.

Мабуть, один з найбільших сюрпризів у списку – Монголія, що колись була «дуже далеко» завдяки своїй географічній ізоляції серед великих степів та піщаних пустель. Але ця міцна центральноазіатська нація зараз виявляється цікавою для мандрівників; за даними ЮНВТО, кількість прибулих у міжнародному масштабі цього року становить 28,3% [2].

Останнє місце в рейтингу належить напрямкам, які живуть не дуже гармонійно один з одним: Ізраїль та Палестина. У них може бути багато розбіжностей, але вони розподіляють процвітаючу туристичну індустрію (багато відвідувачів, які прибувають у Палестину, роблять це через Ізраїль). За даними ЮНВТО, кількість туристів в Ізраїлі до цього року зросла на 25,1%.

Якщо розглянути рейтинг найпопулярніших міст світу, то десятий рік поспіль Гонконг позиціонується як найбільш відвідуване місто планети. Ця азіатська територія зафіксувала 26 млн відвідувачів у 2017 році і, як очікується, зросте до 44 млн до 2025 року [3].

На другому місці, із вражаючими 23,27 млн відвідувачів у 2017 році та із щорічним ростом близько 10%, знаходиться Бангкок. Його великий міський суперник Лондон здобув третє місце, з 2016 року – 19,2 мільйонів відвідувачів, а 2017 року – 19,8 млн.

Азійські міста домінують у найпопулярніших напрямках з 41 містом у 2017 році й, можливо, досягнуть 47 міст до 2025 року. Китай залишається в топі, коли справа доходить до рейтингу, причому Гонконг багато в чому зміг досягти своєї стратегічної позиції та відносин з материком.

Тим часом у Сеулі відбулося зниження майже на 15% в 2017 році – 7,66 млн відвідувачів через притаманну напругу між Південною Кореєю та Китаєм.

Значення міст для туризму в Європі постійно зростає протягом багатьох років. У минулому році в усьому світі було здійснено 1,2 млрд екскурсій, з відвідуванням 100 найкращих міст, зростання відбулося майже вдвічі – 46% [3].

Більше половини всіх закордонних гостей, які приїжджають до Великобританії, відвідують Лондон, а друге місто, яке відвідує найбільша кількість туристів у Британії – Единбург – залучає менше 10% від прибуттів у Лондоні. Шотландська столиця навіть не потрапляє в перші 100 міст.

Відвідування європейських міст сильно постраждало від тероризму, а Брюссель, Париж, Ніцца і Стамбул реєстрували впливові відставання.

Іракліон, столиця відносно стабільного Криту, є найбільшим європейським переможцем 2017 року, реєструючи зростання на 11,2%, і піднявся у рейтингу відразу на три місця – до 66-го [4].

У Новому Світі найбажанішим для туристів виявився Нью-Йорк – 13,1 млн відвідувачів. Але міста, які демонструють найсильніше зростання у 2017 р., були за межами Сполучених Штатів – Канкун, Торонто, Мехіко, Ванкувер та Пунта Кана.

Хоча Сполучені Штати залишаються найбільшим вихідним ринком, Мексика стає дедалі популярнішою серед відвідувачів з Європи та Азії, хоча останні доповіді вказали на зниження кількості відвідувачів США через насильство щодо наркокартелів.

На Близькому Сході найпопулярнішими серед туристів виявилися Дубай (зростання на 7,7% і 16 млн відвідувачів) та Мекка (зростання на 9,8% і 8,7 млн туристів).

Йоганнесбург є єдиним африканським містом у південній частині Сахари, яке потрапило в топ-100 найкращих, але Euromonitor високо оцінює зусилля Африки щодо відкриття кордонів у той час, коли інші країни закривають їх [4].

Отже, 2017 рік показав неабияке зростання туристських прибуттів у всіх регіонах світу. Проте це був також рік багатьох викликів, коли в усьому світі зіткнулися зі стихійними лихами, загрозами безпеці та навіть боротьбою за власний успіх.

Проаналізуємо тенденції розвитку туризму у 2018 році, тобто що будуть обирати туристи.

1. Невідомі пункти призначення. З огляду на зростаючу проблему овертуризму у великих містах світу, подорожуючі будуть все частіше шукати незвичні маршрути в наступному році. Швидке зростання туризму в таких містах, як Амстердам, Париж та Венеція змусило місцевих жителів відчувати себе витісненими з власних міст, що призводить до конфліктів з туристами. Маючи це на увазі, більшість мандрівників, більше ніж коли-небудь, обиратимуть місця призначення, подібні до великих міст, але менш багатолюдні і менш затратні. Наприклад, замість того, щоб їхати до Барселони, туристи пойдуть у міста із вражаючими культурними пропозиціями, такими як Севілья та Валенсія [5].

2. У минулому році все було присвячене їжі. Лише самих Instagram-фото різноманітних страв та вишуканих ресторанів нараховувалося кілька десятків мільйонів. Майбутнє кулінарного туризму, однак, відійде від дорогих обідів до більш простого досвіду харчування. Відвідування місцевих ринків та харчування з місцевими жителями в їхніх будинках (це стало простішим через веб-сайти, такі як EatWith) будуть основними інтересами для мандрівників, які досліджують нові напрямки [6].

Навіть цілі відпустки будуть заплановані навколо продуктів харчування, а місця призначення будуть обрані на основі їхніх кулінарних пропозицій. У наступному році Японія буде особливо цікавою для мандрівників за свою унікальну кухню, традиційні ринки й інноваційні тематичні вечери.

3. Подорожі – це не лише огляд визначних пам'яток. Одна з найближчих тенденцій подорожей майбутнього року – все про досягнення подорожей. Мандрівники, втомившись робити одне й те саме, будуть шукати досвід подорожей, що дозволить їм досягти мети або виконати те, чого вони ніколи раніше не робили. Проблемні ситуації, такі як завершення марафону вперше, підйом на гору, наприклад Кіліманджаро, або пішки до Сантьяго де Каміно, буде головним фактором подорожей [5].

Це схоже на минулорічну тенденцію подорожі до досвіду, яка полягала у зануренні в місцеву культуру, зв'язування з громадою та розвиток багатих знань та розуміння місця. Але наступного року буде більше зосереджено на тому, що людина може вийти із себе, а не на те, що можна вийти зі спільноти.

4. Замість того, щоб продовжувати тенденцію минулорічного «відчуття» (змішування бізнесу з відпочинком), бізнес-мандрівники в 2018 році продовжують цю концепцію ще довше. На сьогоднішній день більше співробітників, ніж будь-коли раніше, мають свободу продовжувати професійний діловий відпочинок через пару додаткових днів або навіть тижнів для особистих поїздок.

Проте наступного року продовження ділової поїздки на кілька днів буде недостатньо. Маючи доступ до надійного Wi-Fi майже у всьому світі, враховуючи вдосконалення інструментів онлайн-комунікації та професійних робочих місць у великих містах світу, буде простіше, ніж будь-коли, жити та працювати в різних напрямках протягом тривалого періоду часу [6].

5. Багато готелів будуть зосереджені на майбутніх зусиллях щодо створення великих громадських місць для гостей, а не на збільшенні розміру окремих номерів. Ці відкриті зони відпочинку будуть центром уваги для соціальних мандрівників, які шукають комфорт та конфіденційність готелю, а також додаткову перевагу для зустрічей з новими людьми.

6. Інвестиції в нові технології будуть основним пріоритетом для готелів у наступному році. Зокрема, у багатьох готелях будуть надані вищі бюджети для покращення послуг Wi-Fi з більш високими швидкостями та ширшою пропускну здатністю. Завдяки зусиллям, спрямованим на полегшення готельного проживання в готелях, готель буде інвестувати у такі речі, як штучний інтелект, автоматизована перевірка в'їзду-виїзду, а також мобільні додатки, які задовольняють потреби гостей всередині та за межами готелю [5].

7. Одиночні подорожі були головною темою в 2017 році, особливо одиночні жіночі подорожі. У наступному році для індивідуальних мандрівників залишатиметься більше варіантів для натхнення, але подорожі у 2018 році отримують великий сплеск інтересу до сімейних поїздок. Члени сім'ї будь-якого віку, включаючи батьків, дітей та дідуся й бабусь, будуть подорожувати, щоб знову об'єднатися і створити нові спогади. Тобто туристським компаніям та готелям потрібно буде задовольнити не лише один віковий діапазон.

8. Стабільні поїздки були одними з найпопулярніших в 2017 році, але найновіший термін поїздки 2018 року – це «свідомі поїздки». Більш ніж коли-небудь, мандрівники будуть пам'ятати про їхній вплив на економіку, а також на життя тих, хто живе в місці призначення, яке вони відвідують. Окрім свідомого зусилля, спрямованого на екологічні поїздки та придбання органічної продукції на місцевих ринках, подорожуючі витрачають свої гроші на користь місцевої економіки та громаді, а не великим корпораціям та іноземним інвестиційним компаніям. Це включає в себе вибір невеликих butikів-готелів, а не великих готелів, та місцевих магазинів, а не міжнародних торгових центрів [6].

Висновки з проведеного дослідження. Отже, з вищесказаного можна зробити висновок, що туризм й надалі буде розвиватися, адже туристські прибуття кожного року мають тенденцію до зростання. Змінюється географія туристських прибуттів. Якщо наприкінці минулого століття найпривабливішим регіоном була Європа, то тепер швидкі темпи приросту має Азійсько-Тихоокеанський регіон, який також має більше 40% найпопулярніших серед туристів міст світу. Також можна побачити зміну в туристських вподобаннях. Традиційні види туризму потроху поступаються новим напрямкам, та й сам туризм виходить на новий рівень «свідомих подорожей».

ЛІТЕРАТУРА:

1. 2017 International Tourism Results: the highest in seven years. URL: <http://media.unwto.org/press-release/2018-01-15/2017-international-tourism-results-highest-seven-years>
2. 10 destinations where tourism is booming in 2017. URL: <https://www.telegraph.co.uk/travel/news/countries-where-tourism-is-booming-in-2017/>
3. The top tourist destinations in 2017. URL: <https://edition.cnn.com/travel/article/top-tourist-destinations-2017/index.html>
4. 10 surprising destinations where tourism is booming in 2017. URL: <https://www.telegraph.co.uk/surprising-countries-where-tourism-is-booming-in-2017/>
5. The rising trends in travel and tourism for 2018. URL: <https://www.momondo.com/discover/article/trends-travel-tourism>
6. 2018 Travel Predictions by Tourism Experts. URL: <https://destinationsinternational.org/2018-travel-predictions-tourism-experts>

УДК 911.9«377»(477.8)

Зюзін С.Ю.,
аспірант кафедри
раціонального використання природних ресурсів і охорони природи
Львівський національний університет імені Івана Франка

Андрейчук Ю.М.,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри конструктивної географії і картографії
Львівський національний університет імені Івана Франка

Рожко І.М.,
кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри
раціонального використання природних ресурсів і охорони природи
Львівський національний університет імені Івана Франка

Матвіїв В.П.,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри фізичної географії
Львівський національний університет імені Івана Франка

ОРГАНІЗАЦІЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ НА ПОЛОНИНАХ МАСИВУ ЧИВЧИН УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

У статті розглянуто методичні підходи до оцінки рекреаційної придатності полонин Українських Карпат на прикладі полонини Старостаї масиву Чивчин. Представлено результати польових та камеральних робіт щодо придатності досліджуваної території для організації рекреаційного природокористування. Описано перспективи розвитку рекреаційної сфери Чивчинського масиву.

Ключові слова: полонина, Українські Карпати, ГІС-технології, туризм, дистанційне зондування Землі, Чивчин.

В статье рассмотрены методические подходы к оценке рекреационной пригодности горных долин Украинских Карпат на примере долины Старостая массива Чивчин. Представлены результаты полевых и камеральных работ по пригодности исследуемой территории для организации рекреационного природопользования. Описаны перспективы развития рекреационной сферы Чивчинского массива.

Ключевые слова: долина, Украинские Карпаты, ГИС-технологии, туризм, дистанционное зондирование Земли, Чивчин.

Zyuzin S.Yu., Andreychuk Yu.M., Rozhko I.M., Matviiv V.P. ORGANIZATION OF RECREATIONAL NATURE USE ON THE ALPINE MEADOWS OF THE CHIVCHYN MASSIF OF THE UKRAINIAN CARPATHIANS

In the article the methodical approaches to the estimation of recreational suitability of the alpine meadows of the Ukrainian Carpathians are considered on the example of the alpine meadow Starostaya of the Chyvchyn massif. The results of studies of the suitability of the studied territory for the organization of recreational nature use are presented. The prospects of development of the recreational sphere of the Chyvchyn massif are described.

Key words: alpine meadows, Ukrainian Carpathians, GIS technologies, tourism, remote sensing of the Earth.

Постановка проблеми. Збереження традиційного високогірного полонинського господарства протягом останнього періоду є дуже актуальним. Загостренню цієї проблеми сприяє, головним чином, важка соціально-економічна ситуація на території України. Це не могло не

позначитися на веденні традиційного полонинського господарства, оскільки, низька оплата праці, дуже важкі умови праці (полонинарі живуть на полонині протягом усього періоду літування), відсутність ринків збуту призвели до нерентабельності таких високогірних гос-

подарств і, як наслідок, зменшення поголів'я худоби, руйнування колиб та, часто, зникнення традиційного господарства на полонинах. Тому залучення полонинських господарств в організації рекреаційного природокористування, на нашу думку, дозволить підвищити рентабельність традиційних високогірних господарств.

Протягом останнього періоду спостерігається збільшення кількості людей, які потребують активних видів відпочинку в Українських Карпатах. Посприяли цьому як політична ситуація в Україні (багато рекреантів перелаштувалися із відпочинку в Криму на відпочинок в інших областях), так і соціально-економічна, адже багато рекреантів не мають змоги оплатити собі відпочинок за кордоном, тому перелаштовуються на відпочинок у межах країни.

Туристично-рекреаційний потенціал Західних регіонів України є потужним. До гірських районів Українських Карпат, які формують Карпатський регіон, входять Львівська, Чернівецька, Закарпатська та Івано-Франківська області України. Гірські райони Карпатського регіону мають потужний ресурсний потенціал для розвитку туризму та рекреації (джерела мінеральних вод, лісові ресурси, унікальні гірські рекреаційні ресурси). Рекреаційна місткість Карпатського регіону (на рік) оцінюється від 2 млн осіб до 8 млн відпочиваючих і туристів, а також біля 12 млн екскурсантів та туристів «вихідного дня». Для Західних регіонів України характерна диверсифікація туристичних та рекреаційних послуг, а стратегічною метою є підвищення якості та стандартів надання цих послуг відповідно до стандартів розвинутих країн світу [5].

Постановка завдання.

Метою публікації є розглянути методичні аспекти дослідження організації рекреаційного природокористування на полонинах Українських Карпат на прикладі полонин Чивчинського масиву Українських Карпат.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чивчинський масив Українських Карпат є цікавим з точки зору організації рекреаційного природокористу-

вання. Цьому сприяють ряд чинників: мальовничість та різноманітність території цього масиву, унікальний бальнеологічний курорт (на даний момент не функціонує) у с. Буркут.

Територія дослідження. Гірський масив Чивчин займає південно-східну частину Українських Карпат в межах Верховинського району Івано-Франківської області. Довжина простягання головного хребта масиву становить близько 60 км з північного заходу на південний схід, між долинами річок Чорний Черемош та Вазер. Гори розташовані в північно-східній частині Мармароського масиву. На північному заході межують з Мармароським масивом. У фізико-географічному районуванні Чивчинський масив входить до області Високогірно-Полонинського ядра (Рис.1).

Чивчини відрізняються від підобластей Полонинсько-Чорногірських Карпат характером відкладів та рельєфу, особливостями природного рослинного покриву. Тут зарості гірської сосни (жерепу) займають великі площі у пригребеневій частині середньогірного хребта (абсолютні висоти 1650–1750 м і більше). Природні полонини тут займають дуже невелику площу, але в багатьох місцях до них примикають антропогенні полонини на відрогах головного хребта Чивчин. Висоти полонин, створених людиною в процесі пониження природної межі лісу, мають здебільшого понад 1400 м, а окремі опускаються відгалуженнями до ізогіпси 1300 м. Середні нахили чивчинських полонин близько 27°,

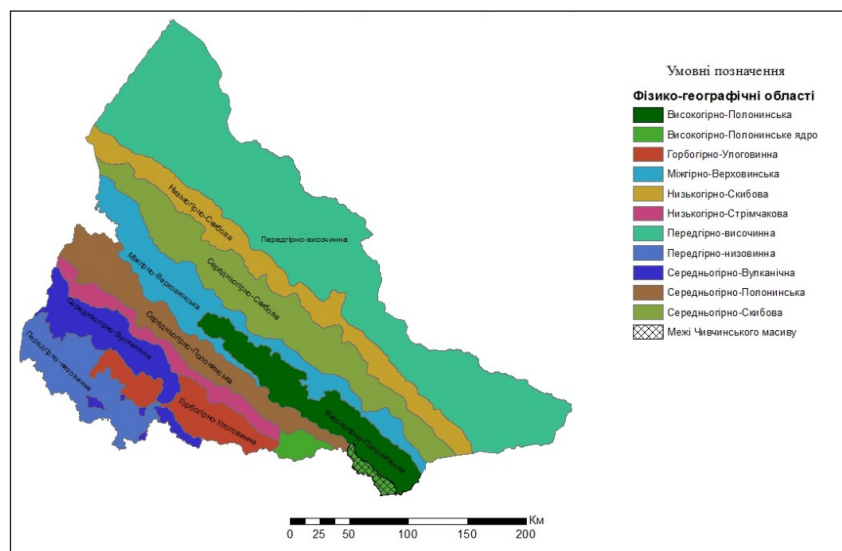

Рис. 1. Фізико-географічне районування Українських Карпат (за Міллером Г.П., Федірком О.М.)

максимальні – до 43° [10]. Оскільки до відрогів Чивчин в Україні примикають тільки два невеличкі поселення Путильського району (Нижній Яловець і Сарата), то полонини використовувало тільки населення віддалених поселень, де через густу заселеність не вистачало пасовищ. Сьогодні майже всі полонини Чивчин не використовуються як пасовища, тут спостерігаються природні сукцесійні процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Першим, хто зробив описи території Чивчинського масиву, був геолог, професор Львівського університету, Бальтазар Гакетт, який у XIII відвідав Гуцульщину й опублікував свої нотатки про природу цієї частини Карпат. Під час своєї мандрівки він відвідав оз. Шибене із запрудю, верхню частину долини Чорного Черемоша і Чивчинські гори [6].

У другій половині й на початку XX ст. дослідження рослинного покриву Покутських Карпат провели Гуго Запалович, Еміль Головкевич, В. Барчевський. Найвідоміші географічні дослідження Гуцульщини, зокрема вертикального розподілу гірських екосистем, у часи перед Першою світовою війною були проведені знаменитими географами – Антоні Реманом та Еугеніушем Ромером. Реман є автором першої великої праці з географії Карпат «Карпати, описані під поглядом фізико-географічним» [13].

Важливими є описи, створені Петром Контним. Він вперше поділив полонини Гуцульщини згідно з територіальними, кліматичними, морфологічними та господарськими особливостями на 4 групи: Чивчинську, Людованську, Чорногірську, Микуличинсько-Космацько-Жаб'ївську [9].

Чивчинські гори були метою багаторічних досліджень проф. Богуміла Павловського, в результаті яких були опубліковані дві великі праці. Окрім геоботанічних і флористичних досліджень, Б. Павловський розробив проект створення резерватів на всій території Чивчинських гір.

Стосовно повоєнного періоду, то слід зазначити, що флористичні дослідження, окрім досліджень рослинних угруповань та видів рослин, були спрямовані на дослідження змін рослинного світу, як під впливом проводжуваного міського господарства, так і зворотних змін повернення до первісного стану. Такі спостереження в даний час проводять у межах природоохоронних

резерватів, де протягом останнього часу полонинське господарювання значно менше або ж цілком припинене.

Важливий внесок у вивчення полонин Гуцульщини внесли К. Малиновський, П. Контний, В. Клапчук, Ю. Нестерук, М. Лаврук [6; 7; 10; 11].

Методика дослідження. Полонинами називають безлісі вершини гір та хребтів, вкриті трав'яною, чагарничковою та мохово-лишайниковою рослинністю. У різних районах нижня межа полонин пролягає на різних висотах. У східній частині Карпат полонини лежать на висотах від 1200–1300 м до найвищих вершин і входять до складу субальпійського і альпійського поясів. Найнижчі полонини в місцях інтенсивного пасовищного навантаження – у Бескидах, Боржаві, Свидовці. Полонинам властиві холодний і вологий клімат, короткий і дощовий вегетаційний період, довга і багатосніжна зима. У Чорногорі, Чивчинських, Мармароських горах і Гор'янах полонини межують із смерековими лісами. За висотою і поясами рослинності полонини поділяються на два типи: ті, що лежать лише в субальпійському поясі та ті, що лежать в субальпійському й альпійському поясах [9]. К.А. Малиновський гірські луки Карпат розділяє на луки лісового поясу і високогірні луки – полонини [12]. Луки лісового поясу розташовані переважно в долинах гірських рік, поблизу населених пунктів, а також як галявини серед лісу, що доходять до верхньої межі лісу і часто прилягають до субальпійських лук на висоті 1100–1200 м н. р. м. Високогірні луки-полонини займають безлісі ділянки вище верхньої межі лісу в субальпійському й альпійському поясах.

Дослідження полонин передбачає багаторівневу методику досліджень, що складається з опрацювання картографічного матеріалу, аналізу динаміки ПТК полонини протягом останніх 50-ти років (пояснюється тим, що карти детального масштабу переважно 70-х рр. 20 ст.), польових досліджень, складання описів полонин та опрацювання.

Для оцінки рекреаційної придатності території нами використовувався покомпонентний (рельєф, рослинність, клімат тощо) та повидовий (пішохідний туризм, агротуризм тощо) підходи. На нашу думку, загальна повидова оцінка є недоцільною, оскільки рекреаційна діяльність є надзвичайно різноманітною і кожен з її видів ставить

свої, часто протилежні, вимоги щодо комплексу природних та соціально-економічних умов і ресурсів. Наприклад, крутизна схилів у залежності від виду рекреаційної діяльності буде оцінюватися по-різному. Так, у горах для пішохідних прогулянок найкращими вважаються пологі схили, для гірськолижного відпочинку – схили середньої крутизни, а для скелелазіння умовою придатності буде наявність крутих схилів, дуже крутих або обривистих [15].

Оцінку рекреаційної придатності певної території доцільно проводити для різних видів рекреаційної діяльності через аналіз природних комплексів, які входять до її складу. Загальна оцінка придатності ландшафту для рекреаційної

діяльності залежатиме від набору одновидових чи різноякісних ПТК нижчих рангів. Одиницею оцінки є урочище – складне сполучення генетично і просторово взаємопов'язаних, однорідних за літологією та режимом зволоження фацій або їх угруповань та ланок у межах частини або цілої мезоформи рельєфу.

Під час вибору та аналізу критеріїв придатності пропонується враховувати три основні принципи, які формують можливість організації тих чи інших видів рекреаційної діяльності [3]:

- визначення властивостей природних комплексів, які формують рекреаційний попит;
- визначення властивостей природних комплексів, які задовольняють рекреаційний попит;

Таблиця 1

Критерії оцінки ПТК для потреб туризму

Види туризму	Оздоровчий короткотривалий відпочинок	Агротуризм	Пішохідний туризм
Критерії оцінки			
Прохідність	О	О	О
Естетична цінність	О	О	О
Транспортна доступність	О	О	
Кліматичні особливості	О	О	О
Особливості рельєфу	О		
Віддаленість від КПЦ	О		
Місця наметових стоянок			О
Наявність цінних природних об'єктів	Д	Д	Д
Наявність притулків			Д

Примітка: О – визначальні чинники, Д – додаткові чинники [2].

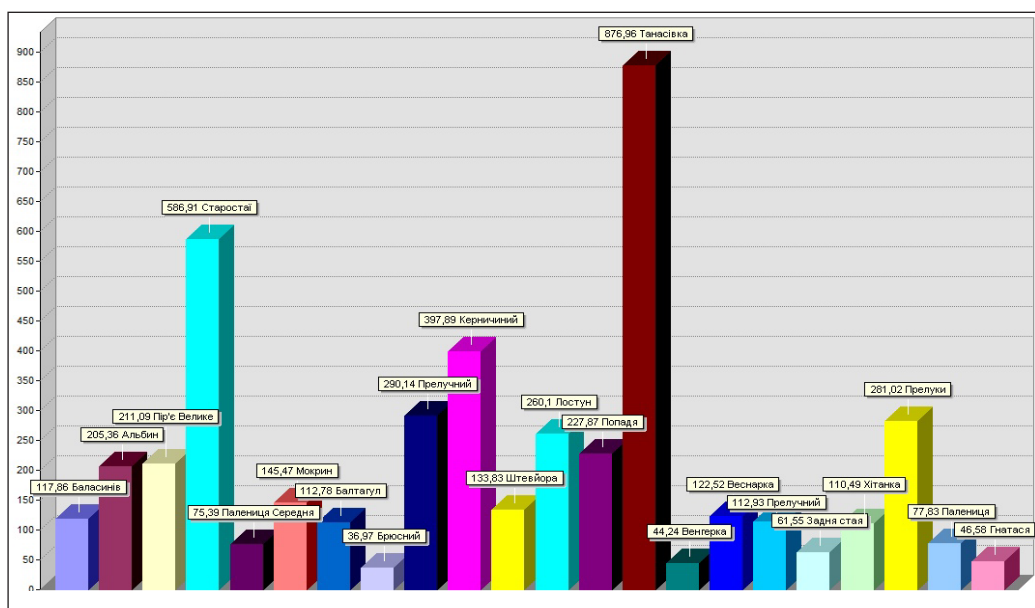

Рис. 1. Площа полонин Чивчинського масиву Українських Карпат

– безпека проведення рекреаційної діяльності.

Під визначальними чинниками розуміють наявність природних рекреаційних ресурсів, які активно орієнтують до застосування того чи іншого виду рекреаційної діяльності (табл. 1).

Від співвідношення основних чинників залежить ступінь придатності території для певного виду рекреаційної діяльності. Вони можуть сприяти організації цієї діяльності або ж її лімітувати.

До другорядних слід віднести чинники, які мають вплив на певний вид діяльності, підсилюючи або послаблюючи значення основних чинників, але загалом не можуть їх ні лімітувати, ні суттєво підвищити оцінку. Слід зауважити, що другорядні чинники можуть бути загальними і цільовими. Перші застосовуються для загальної оцінки, другі – лише по відношенню до певного критерію.

Результати дослідження. Під час дослідження полонин важливим є застосування методів дистанційного зондування Землі і, відповідно, обробка отриманих результатів за допомогою ГІС-програм, адже аналіз космознімків дозволяє проаналізувати сучасний стан полонини (до польового етапу досліджень), зміни, які відбулися на території протягом останнього періоду (переважно протягом 5-ти років).

Для отримання космознімків на територію Чивчинського масиву нами використовувалася програма SAS-planet. Це вільне програмне забезпечення для перегляду, аналізу та завантаження супутникових карт земної поверхні з різних онлайн-сервісів. Проаналізувавши ряд космознімків із різних джерел, нами було обрано для роботи знімки сервісу Google. Були враховані такі фактори, як роздільна здатність, сезон зйомки, наявність хмарності, наявність різночасової зйомки на дану територію. Загалом, проаналізувавши різночасові космознімки, нами було ідентифіковано 22 полонини загальною площею 4535,78 га (рис. 1).

Методику рекреаційної оцінки природно-територіального комплексу

розглянемо на прикладі полонини Старостая, яка знаходиться в межах Чивчинського масиву Українських Карпат, поблизу державного кордону України з Румунією. Для аналізу нами обрана ця полонина у зв'язку з тим, що це одна з небагатьох полонин масиву, на якій зберігається традиційне полонинське господарство, проводиться модернізація господарської інфраструктури, а також це одна з найбільших за площею полонин Чивчинського масиву.

Територія полонини Старостая знаходиться в діапазоні від 1364 м н.р.м. до 1570 м н.р.м. Гіпсометричну карту полонини Старостая ми побудували за допомогою модуля ArcGIS 3D Analyst (програмний пакет ESRI ArcGIS Desktop10.0). Як вихідні дані використовували векторизовані горизонталі з

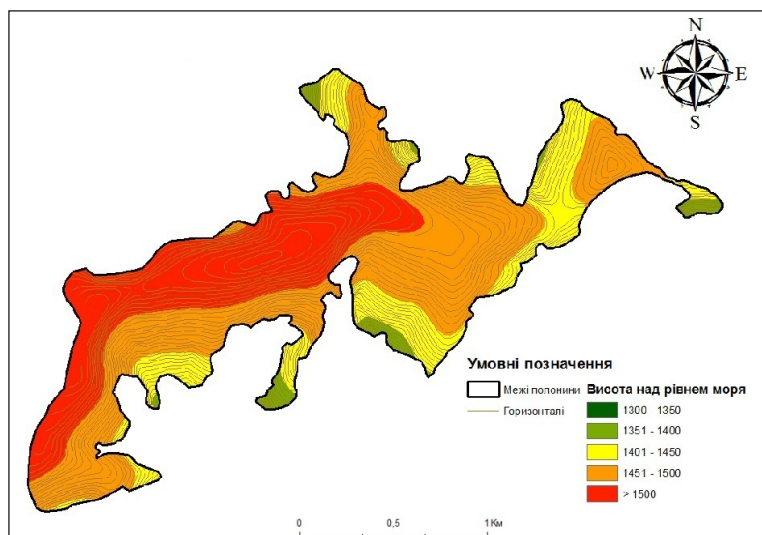

Рис. 2. Гіпсометрична карта полонини Старостая

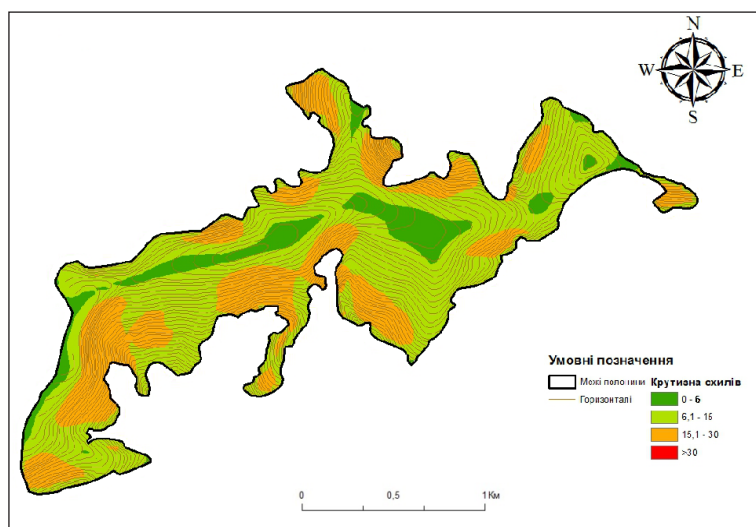

Рис. 3. Пішохідна прохідність полонини Старостая

топографічних карт масштабу 1: 25 000 горизонталі та відмітки абсолютних висот (рис. 2).

Таблиця 2
Основні характеристики полонини Старостая

Адміністративна область	Івано-Франківська область
Фізико-географічне положення (за Міллер Г.П., Федірко О.М.)	Чивчин
Площа полонини	586,91 Га
Довжина периметру	25110 м
Відстань до найближчого населеного пункту (с. Буркут)	5,46
Мінімальна висота над рівнем моря	1364 м
Середня висота над рівнем моря	1490 м
Максимальна висота над рівнем моря	1570 м
Кількість худоби	20 корів + 10 кіз
Кількість робітників на полонині	2
Кількість будівель на полонині	4

У процесі польових та камеральних робіт нами було зібрано основні характеристики полонини Старостая – як морфометричні (площа, периметр), так і соціальні (кількість працівників, наявність поголів'я худоби тощо) (табл. 2).

Для оцінки пішохідної прохідності обрано три основні показники: крутизна схилів, харак-

тер рослинності та інші протяжні перешкоди на полонині [15].

Площа горизонтальних ділянок, найбільш придатних для пішохідної прохідності (0–6°), становить 123 Га (20,7% загальної площі полонини), придатних (6–15°) – 304 Га (52%), умовно придатних (15–30°) – 159 Га. Ділянок, які неможливо пройти для звичайного туриста (крутизною більше 30°), не виявлено. Територія полонини повністю покрита низькотравними рослинами та чагарничками, протяжних перешкод не виявлено.

У зв'язку з тим, що організація походів у гірській місцевості доволі часто передбачає ночівлю в природних умовах, важливими є місця для організації наметового табору. Важливими є такі показники, як крутизна схилів, характер ґрунту, характер рослинності, доступність дров та питної води. Додатковим чинником для цієї оцінки є наявність колиб, в яких можна організовувати нічліг, що особливо актуально для полонинських господарств, на яких переважно є колиби для туристів. Сумарна площа ділянок, найбільш придатних для наметових стоянок (0–5°), становить 99,6 Га, придатних (6–9°) – 88,1 Га, умовно придатних (10–11°) – 41,0 Га, малоприсадатних (12–15°) – 82,1 Га, непридатних (>15°) – 281 Га (Рис. 4). Чітко видно, що найбільш придатні для наметових стоянок місця, приурочені до пригребеневої частини полонини.

На полонині переважає низькотрав'я з чагарничками на гірсько-лучних ґрунтах без кам'янистих включень, що полегшує організацію наметового табору. Вода є безпосередньо поблизу колиби для туристів. Дрова знаходяться не близько, на відстані 5–20 хвилин ходьби.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, можемо стверджувати, що Чивчинський масив є привабливим місцем з точки зору організації рекреаційного природокористування. Це зумовлено автентичністю регіону, наявністю високогірних полонин, високою атракційністю масиву, наявністю джерел мінеральної води тощо), що сприяє, насамперед, розвитку активних видів туризму.

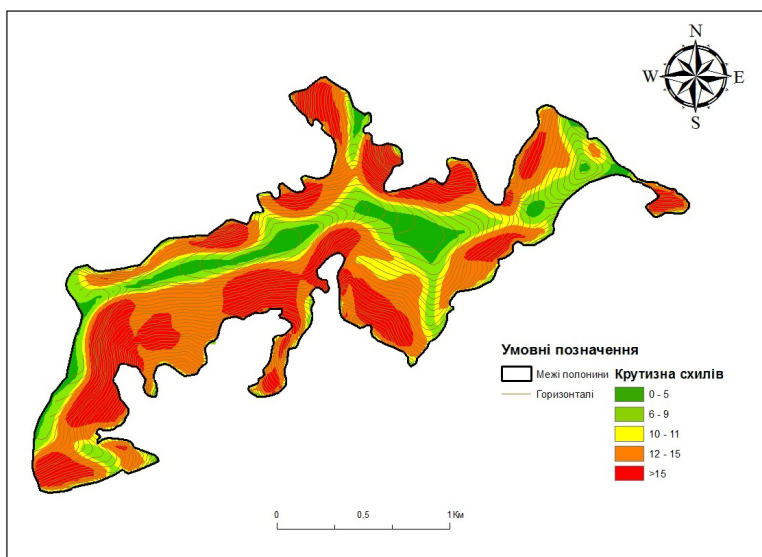

Рис. 4. Придатність полонини Старостаї для наметових стоянок

Провівши дослідження полонин Чивчинського масиву (22 полонини) з метою оцінки їх придатності для організації рекреаційного природокористування, можемо відмітити, що більшість полонин масиву протягом довгого періоду не використовується для традиційного високогірного господарства, що призвело до активізації сукцесійних процесів. Відсутність господарського впливу людей сприяло поширенню на цих територіях великої кількості тварин та рідкісних рослин, зокрема й тих, що входять до переліку Червоної книги України.

Проте територія Чивчинського масиву входить до складу прикордонної зони, що ускладнює рух цією місцевістю, адже для організації походів потрібно оформляти перепустку в прикордонну зону з дозволу Державної прикордонної служби України та кожного дня звітувати про місце перебування туристичної групи. Також у зв'язку із віддаленістю від великих адміністративних центрів цей регіон є важкодоступним, адже, по суті, єдиним транспортним сполученням є автомобілі, що доволі складно через погану дорожню інфраструктуру.

Розвиток рекреаційного природокористування на території Чивчинського масиву призведе до збільшення кількості рекреантів, покращить економічне становище місцевих жителів сіл, що знаходяться поблизу Чивчину, може вдихнути друге життя в колись славний бальнеологічний курорт в с. Буркут. Головними передумовами розвитку пішого туризму на полонинах є висока оцінка пішого прохідності, великі горизонтальні ділянки для наметових стоянок, наявність води та дрів. На полонині Старостая є велика колиба для туристів, де приймають туристів на нічліг і відпочинок. Тут є можливість переночувати, ознайомитися з процесом виготовлення та придбати традиційні сири (будз, вурда, бринза).

Водночас висока природна цінність масиву спонукає до дотримання правил поведінки в межах природозаповідних територій (Черемоський НПП) та організації максимально безпечних для рідкісних рослин видів рекреації. Розвиток туристичної сфери в регіоні повинен базуватися на суспільно-економічних, історичних та природних особливостях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрейчук Ю., Ямелинець Т.С. М. ГІС в екологічних дослідженнях та природоохоронній справі. Львів: «Простір-М», 2015. 284 с.
2. Арманд Д.Л. Бальные шкалы в географии. Известия АН СССР. Серия «Географическая». 1973. Вып. 2. С. 11–24.
3. Арманд Д.Л. Наука о ландшафте. М: Мысль, 1975. 288 с.
4. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2001. 395 с.
5. Біла С.О. Стратегічні пріоритети розвитку туристичних послуг в Україні та перспективи підвищення їх конкурентоспроможності на світовому ринку. Стратегія розвитку України. Київ. 2016. Вип. 1. С. 17–23.
6. Генсіровські Г. Пшеводнік по Бескідах Всходніх, «Пасмо Чарногорськіє». Львів–Варшава, репринт Антикваріат Гурскі «Філяр», 1935. Том 2.
7. Клапчук В.М. Проблеми полонинського господарства Гуцульщини в другій половині 19 ст. – першій третині 20 ст. Наукові записки. Серія «Історичні науки». Вип. 14. С. 120–133.
8. Кобелька М.В., Рожко І.М., Швець М.Й. Методичні підходи до оцінки придатності клімату для туризму в Українських Карпатах. Мат. міжнар. наук.-прак. конф., присвяченої 30-річчю Карпатського біосферного заповідника. Рахів, 1998. С. 220–222.
9. Кришталович У. «Атлас полонин Східних Карпат» в ідеї Петра Контного. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди 70-річчя. Київ-Львів, 2004. С. 791–800.
10. Лаврук М. Гуцули Українських Карпат. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. 286 с.
11. Малиновський К.А. Карпатські полонини та полонинське господарство. Історія Гуцульщини. Львів: Логос, 2002. Т. VI. С. 293–309.
12. Малиновський К.А. Рослини високігор'я Українських Карпат. К.: Наук. думка, 1980. 280 с.
13. Матвіїв В.П. Історія дослідження та унікальні геокомплекси Чивчин. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-річчю географії у Львівському університеті. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. Том 2. С. 82–84.
14. Мироненко Н.С., Твердохлебов И.Т. Рекреационная география. М.: МГУ, 1981. 208с.
15. Рожко І.М. Рекреаційна оцінка гірських природно-територіальних комплексів для потреб туризму (на прикладі Українських Карпат): дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.11. Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Л., 2000. 198 с.
16. Gudowski J. (red.). Pasterstwo na Huculszczyźnie. Gospodarka – Kultura – Obyczaj. Vicus Studia Agraria. № 2. Warszawa: Wyd-wo Akademickie «Dialog», 2001. 270 s.
17. Zapalowicz H.Z. Charnogory do Alp Rodnenskich. Pamietnic Towarzystwa Tatrzanckiego. Krakow, 1881. S. 74–85.

УДК 911.9:477.82:004.91(075.8)

Ільїна О.В.,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму та готельного господарства
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Бояр Л.П.,
магістрант кафедри туризму та готельного господарства
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

МОБІЛЬНИЙ ДОДАТОК «LUTSK CITY GUIDE»: ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ В ТУРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто значення інформаційних технологій у туристичній діяльності. Визначено сутність та перспективи використання мобільних додатків у туризмі. Проаналізовано досвід впровадження програм для мобільних пристроїв, зокрема аудіогідів, провідними туристичними центрами України та оцінено перспективи реалізації даної технології на прикладі міста Луцька. Розглянуто теоретичні та практичні рекомендації щодо розробки авторського мобільного додатку і його значення для підвищення туристичної привабливості території.

Ключові слова: інформаційні технології, мобільний додаток, аудіогід, туризм, Луцьк.

Рассмотрено значение информационных технологий в туристической деятельности. Определена сущность и перспективы использования мобильных приложений в туризме. Проанализирован опыт внедрения программ для мобильных устройств, в частности аудиогидов, ведущими туристическими центрами Украины и оценены перспективы реализации данной технологии на примере города Луцка. Рассмотрены теоретические и практические рекомендации по разработке авторского мобильного приложения и его значение для повышения туристической привлекательности территории.

Ключевые слова: информационные технологии, мобильное приложение, аудиогид, туризм, Луцк.

Ilyina O.V., Boiar L.P. MOBILE APPLICATION "LUTSK CITY GUIDE": GROUNDS AND PERSPECTIVES OF USE IN TOURISM ACTIVITIES

The importance of information technologies in the tourist sector has been considered. The essence and the prospects of using mobile applications in tourism have been determined. The experience of the mobile applications implementation, in particular audio guides by the leading tourist centers of Ukraine, has been analyzed and the implementation prospects of this technology based on the example of the city Lutsk have been estimated. The theoretical and practical recommendations for the development of the author's mobile application and its importance for increasing the tourist attractiveness of the territory have been described.

Key words: information technology, mobile application, audio guide, tourism, Lutsk.

Постановка проблеми. У сучасних умовах спостерігається тенденція до збільшення кількості користувачів мобільними пристроями (телефонами, планшетами та смартфонами), що суттєво розширює можливості роботи з інформацією. Актуальним є опанування інноваційних інформаційних технологій з метою залучення нових користувачів та розширення спектру туристичних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості використання інноваційних маркетингових інструментів розглядалися О. Грищук та А. Тищенко [1]. Питання мобіль-

ного телефону як сучасного інструменту комунікації з'ясовані у праці О. Лобовікової [9]. Окремі аспекти щодо розробки мобільних путівників розглянуто В. Пасічник та В. Савчук [10]. Забезпеченню інформаційної та рекламної діяльності міста Луцька присвячені окремі праці [2–8]. Інформаційні продукти є новим засобом організації туристичного обслуговування і потребують узагальнень та розробки практичних рекомендацій на національному та регіональному рівнях.

Постановка завдання. Метою написання статті є узагальнення результатів розробки мобільного додатку «Lutsk City Guide» як меха-

нізму вдосконалення туристичної діяльності міста, обґрунтування його значимості, структури та інформаційного наповнення.

Відповідно до мети поставлено такі завдання: оцінити значення інформаційних технологій у туристичній діяльності; визначити сутність та перспективи використання мобільних додатків у туризмі; проаналізувати досвід впровадження програм для мобільних пристроїв, зокрема аудіогідів, провідними туристичними центрами України; оцінити перспективи реалізації даної технології у місті Луцьку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Туризм – це сфера господарського комплексу, що забезпечує десяту частину світового валового продукту. Ця галузь розвивається швидкими темпами і в найближчі роки може стати найбільш важливим сектором підприємницької діяльності. Значення туризму для національної економіки України поки що є незначним. Сьогодні вітчизняна туристична галузь потребує застосування сучасних методів управління, які уможливають виживання в конкурентній боротьбі на світовому туристичному ринку. Один зі шляхів подолання проблеми – використання сучасних інформаційних технологій, які надають широкий спектр можливостей – від інтернет-бронювання готелів та авіаквитків до створення туристичних порталів та мобільних додатків. Вже сьогодні 48% населення Землі має доступ до Інтернету. В Україні цей показник становить 56%. Число наших співвітчизників, які користуються Інтернетом, щодня збільшується. Пристрої, через які люди заходять в Інтернет, змінюються. Якщо раніше це були переважно комп'ютери, то сьогодні стрімко зростає частка мобільних приладів (рис. 1–2).

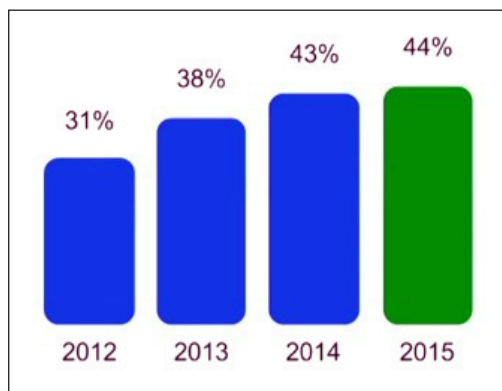

Рис. 1. Відсоток осіб, що користуються

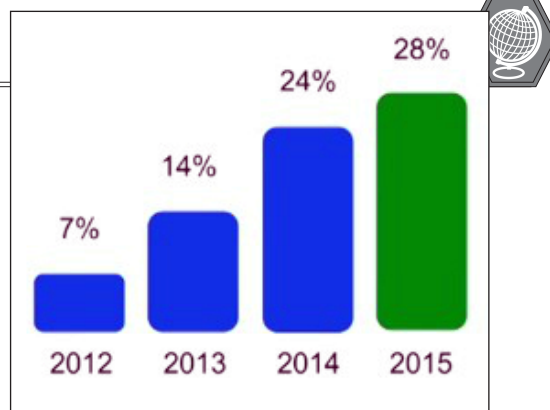

Рис. 2. Користувачі мобільних пристроїв [13]

Можна виділити ряд чинників, які вплинули на зростання популярності мобільних пристроїв серед населення: технологія бездротового зв'язку – Wi-Fi; високошвидкісний мобільний доступ до мережі Інтернет (3G); доступність та функціональність мобільних гаджетів; спосіб життя населення тощо. Мобільними пристроями користуються не лише молоді люди. Все більше людей старших поколінь також приєднуються до цього мобільного тренду (рис. 3). Всі галузі людської діяльності, зокрема й сфера обслуговування, відрізняються зростанням числа пошукових запитів з мобільних пристроїв.

Рис. 3. Вік користувачів смартфонів в Україні [13]

Отже, враховуючи тенденцію зростання кількості користувачів мобільними телефонами та планшетами, для туристів актуальним є опанування інноваційних інформаційних технологій, зокрема мобільних додатків.

Середньостатистичний власник смартфона проводить 3 години 40 хвилин в день перед його екраном – з них 90% часу в додатках і

тільки 10% – у браузері. З точки зору бізнесу мобільний телефон має величезний потенціал для контакту з потенційним споживачем, адже мобільні додатки сприяють залученню та підвищенню лояльності клієнтів, відкривають нові можливості для реклами та комерції.

Мобільні додатки – комп'ютерні програми, створені спеціально для використання в мобільному телефоні, смартфоні або планшеті, які призначені для виконання того чи іншого завдання [12]. Вони завантажуються в Google Play чи App Store та зберігаються в пам'яті телефону. Перевагами мобільних додатків є можливість їх запуску з робочого столу, мож-

ливість роботи без підключення до мережі Інтернет, зручний інтерфейс тощо. Мобільні додатки поділяють на розважальні, комунікаційні, навігаційні, довідкові та прикладні.

Мобільний додаток, у порівнянні з мобільним веб-сайтом, має як переваги, так і недоліки. Мобільний веб-сайт – це спеціалізований сайт, адаптований для перегляду та функціонування на мобільних пристроях (табл. 1).

Перспективним напрямом на ринку додатків для мандрівників є аудіогіди – зручний варіант для самостійного знайомства з міськими пам'ятками. Провідними туристичними центрами України (Київ, Львів, Одеса

Таблиця 1

Переваги та недоліки мобільних додатків [11]

Переваги	
1. Зручний інтерфейс	Мобільний додаток тісно інтегрований з платформою (iOS, Android, Windows Phone), тому має найбільш близький до ОС та звичний для користувачів інтерфейс
2. Швидкість	Веб-сайти суттєво уступають додаткам з точки зору швидкості функціонування. Браузери мобільних пристроїв не відрізняються високою продуктивністю
3. Інтеграція з платформою	Додаток має набагато більше можливостей для доступу до мобільного пристрою
4. Підключення до мережі Інтернет	Веб-сайт потребує постійного з'єднання з мережею. Додаток може здійснювати роботу без підключення
Недоліки	
1. Фрагментація	Для реалізації проекту на всіх платформах необхідно розробити додаток для кожної платформи окремо. При цьому на кожній із них – своє середовище, мова розробки, стандарти інтерфейсу. У випадку веб-сайту одна версія покриває потреби всіх платформ
2. Ресурси	Спеціаліста для розробки мобільного додатку знайти дещо складніше, ніж веб-розробника. Крім того, розробка додатку коштує дорожче, ніж створення веб-сайту
3. Публікація	Додатки тієї чи іншої платформи мають прив'язку до відповідного магазину (AppStore, Google Play). Веб-сайт відрізняється кращою доступністю: достатньо відкрити браузер і ввести адресу

Таблиця 2

Мобільні додатки туристичних центрів України

Місто	Приклади	
	Назва	Коротка характеристика
Київ	yiv City Guide»	Дев'ять пішохідних екскурсій з текстовим та аудіосупроводом
	«Путівник по Києву»	Інформація щодо планування поїздки та прибуття до столиці, організації дозвілля, харчування, транспортування тощо
Львів	«Львів-аудіо»	Велика кількість текстової та аудіоінформації про туристичні пам'ятки
	«Львів-екскурсії та квести»	Авторські екскурсії з елементами квесту
Одеса	«Путівник по Одесі»	Базова інформація про туристичні можливості міста
	«Одеса Гід»	Путівник та карта Одеси

тощо) розроблено ряд програм для мобільних пристроїв, призначених для спрощення перебування мандрівників та забезпечення їх базовою інформацією про туристичні можливості території (табл. 2).

Впровадження інноваційних інформаційних технологій є актуальним і для Луцька. Місто є важливим туристичним центром не лише історичної Волині, але й України. У його межах знаходиться Державний історико-культурний заповідник, який містить 129 пам'яток архітектури місцевого та національного значення [14]. З огляду на великий туристичний потенціал міста, нами розроблений мобільний додаток «Lutsk City Guide».

«Lutsk City Guide» – це туристичний путівник міста Луцька, який дозволяє проводити екскурсії без допомоги екскурсовода та надає інформацію про головні історико-культурні пам'ятки обласного центру, об'єднані в цілісний маршрут під назвою «Луцьк на відстані дотику». Планується, що в майбутньому мобільний путівник поповнюватиметься новими тематичними екскурсіями.

«Lutsk City Guide» є аудіогідом, оскільки текстову характеристику основних туристичних локацій доповнено аудіосупроводом. Інформація та аудіосупровід за маршрутом доступні двома мовами – українською та англійською, що створює передумови для розширення цільової аудиторії потенційних споживачів продукту (рис. 4).

Туристичний путівник має вбудовану функцію геолокації, що дозволяє реагувати на рух користувача. Це означає, що під час переходу від одного об'єкту до іншого відбувається автоматична зміна інформації. Крім того, додаток дозволяє прокласти шлях від місця знаходження особи до обраної туристичної точки.

З метою візуального представлення маршруту «Луцьк на відстані дотику» було розроблено інтерактивну карту. Вона дозволяє користувачеві ідентифікувати власне місцезнаходження, ознайомитися з розташуванням туристичних об'єктів, а також демонструє найбільш зручний шлях проходження маршруту (рис. 5).

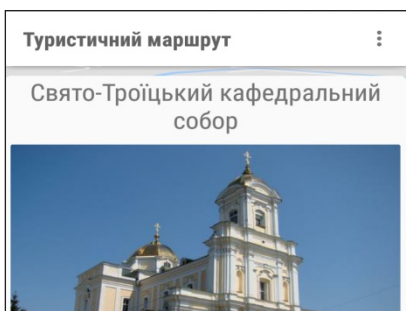

Рис. 4. Контент мобільного додатку «Lutsk City Guide»

На сьогодні туристичний маршрут «Луцьк на відстані дотику» передбачає відвідування 15-ти історико-культурних об'єктів (табл. 3).

Таблиця 3

Історико-культурні пам'ятки, включені до туристичного маршруту «Луцьк на відстані дотику»

№ з/п	Історико-культурна пам'ятка
1.	Луцький замок
2.	Будинок Пузини
3.	Монастир бригіток
4.	Вежа Чарторийських
5.	Монастир єзуїтів та кафедральний костел святих апостолів Петра і Павла
6.	Монастир шариток
7.	Будинок родини Косачів
8.	Монастир домініканів
9.	Синагога
10.	Будинок Голованя
11.	Лютеранська кірха
12.	Покровська церква
13.	Архітектурний комплекс Луцького братства
14.	Монастир тринітаріїв
15.	Свято-Троїцький кафедральний собор

Висновки з проведеного дослідження.

Індустрія туризму потребує впровадження сучасних інформаційних технологій, тому за останні десятиліття зазнала значного впливу науково-технічного прогресу. Мобільний телефон та мережа Інтернет дали змогу створювати загальнодоступну, надзвичайно інформаційно змістовну, та, порівняно з іншими інформаційно-технологічними системами, дешеву й швидко інформаційну інфраструктуру.

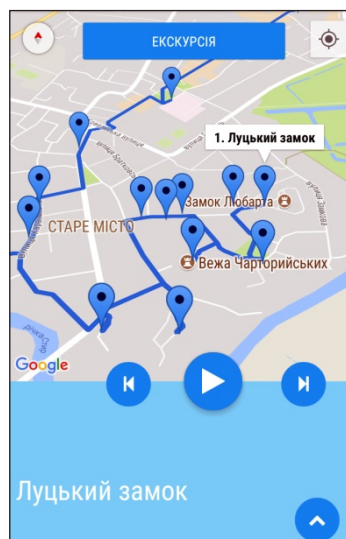

Рис. 5. Скриншот додатку «Lutsk City Guide» (версія 8. 2018)

**Рис. 5. Туристичний маршрут
«Луцьк на відстані дотику»**

Використання сучасних інформаційних технологій є невід'ємною частиною розвитку туристичної сфери міста Луцька. Розроблений мобільний додаток «Lutsk City Guide» дозволить користувачам переглядати цікаві туристичні локації, читати короткий опис про них, слухати аудіо та відслідковувати своє місце розташування на карті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гришук О.К., Тищенко А.М. Обґрунтування використання інноваційних маркетингових інструментів у сфері автомобільного туризму. Економіка та управління на транспорті. 2015. Вип. 1. С. 45–57.

2. Ільїн Л.В., Моклиця Ю.В. Комплексний аналіз і планування розвитку туристичного продукту міста Луцька. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Географічні науки. 2011. № 9. С. 124–129.

3. Ільїна О.В., Луговська Л.П. Знакування історико-культурних об'єктів міста Луцька за допомогою технологій QR-кодування. V Миколаївські читання: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Луцьк, 12–13 травня 2016 р.). Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2016. С. 122–125.

4. Ільїна О.В., Луговська Л.П. Авторський веб-сайт «Туристичний Луцьк» як інструмент підвищення ефективності туристичної діяльності. Географія та туризм: Наук. збірник. 2016. Вип. 38. С. 115–123.

5. Ільїна О.В., Луговська Л.П. Перспективи використання QR-кодування у туристичній діяльності (на прикладі міста Луцька). Географія та туризм: Наук. збірник. 2016. Вип. 36. С. 117–126.

6. Ільїна О.В., Луговська Л.П. Роль інноваційних та інформаційних технологій у туристичній діяльності (на прикладі авторського веб-сайта «Туристичний Луцьк»). Інноваційні технології розвитку у сфері харчових виробництв, готельно-ресторанного бізнесу, економіки та підприємництва: наукові пошуки молоді: Всеукраїнська науково-практична конференція молодих учених і студентів, присвячена 50-річчю заснування ХДУХТ, 6 квітня 2017 р.: (тези у 2-х ч.); редкол.: О.І. Черевко та ін. Харків: ХДУХТ, 2017. Ч. 2. С. 231.

7. Ільїна О.В., Бояр Л.П., Квачук Т.В. Туристичний бренд як інструмент підвищення іміджу і туристичних можливостей України. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки». 2017. Вип. 7. С. 185–191.

8. Ільїна О.В., Луговська Л.П. Удосконалення системи інформаційного забезпечення туристів за допомогою сучасних технологій (на прикладі міста Луцька). Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі: колективна монографія. Видання третє. Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2017. С. 58–72.

9. Любовікова О.О. Мобільний телефон як інструмент комунікацій у сучасному українському суспільстві. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2013. Вип. 57. С. 102–108.

10. Пасічник В., Савчук В. Система баз даних та знань туристичних мобільних путівників. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Комп'ютерні науки та інформаційні технології. 2016. № 843. С. 154–164.

11. Мобільний веб-сайт чи мобільний додаток. URL: <https://habrahabr.ru/post/168843>

12. Мобільні додатки в бібліотечній діяльності: зарубіжний досвід. URL: <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/838>

13. Мобільні пристрої та інтернет в Україні: статистика і тренди. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=8hjtG04CAw&index=6&list=PLoEUqoMf4fkEiOYifwtqPjwIi8k-l6pX>

14. Про Програму розвитку туризму у місті Луцьку на 2015–2016 роки. URL: <https://document.org.ua/pro-programu-rozvitku-turizmu-u-mistilucku-na-2015-2016-rok-doc213292.html>

УДК 911.9(477)

Король О.Д.,
кандидат географічних наук, доцент,
завідувач кафедри географії та менеджменту туризму
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ЕКОНОМІЧНИЙ ЧИННИК РОЗПОДІЛУ ІНОЗЕМНИХ (В'ІЗНИХ) ТУРИСТИЧНИХ ПОТОКІВ

На статистико-методологічній базі Всесвітнього банку і Всесвітньої туристичної організації з використанням методів математичної статистики досліджено вплив економічного чинника на розподіл в'їзних туристичних потоків за окремими країнами світу. Зокрема, розраховано індекс іноземної туристичної привабливості як мірило інтенсивності в'їзних туристичних потоків та зіставлено з таким соціально-економічним показником країни призначення, як густина споживчих витрат місцевого населення. У результаті встановлено, що найвищу туристичну привабливість мали країни, де споживчі витрати місцевого населення на 1 км² території були найбільшими. Зв'язок між цими ознаками виявився дуже тісним – індекс криволінійної кореляції $i=0,87$. Цей зв'язок пояснюється тим, що висока щільність споживчих витрат місцевого населення зумовлює розвинуту туристичну інфраструктуру, яка й приваблює туристів. Зіставлення цих витрат із питомими (на км²) капітальними інвестиціями в туристичну галузь тієї чи іншої країни показало дуже тісний зв'язок, зокрема: за питомих споживчих витрат місцевого населення, менших за 1,7 млн US\$/км² (у цінах 1996 р.), коефіцієнт кореляції $r=0,91$, а за більших капітальні інвестиції в туризм уже не зростали та коливалися навколо 50 тис. US\$/км². Тобто в таких країнах туристична інфраструктура є сформованою й розвинутою, і саме вона приваблює іноземних туристів навіть до країн без «моря, сонця та піску».

Ключові слова: міжнародний туризм, в'їзні туристичні потоки, іноземна туристична привабливість, споживчі витрати домогосподарств, капітальні інвестиції в туризм.

На статистико-методологічній базі Всемирного банка и Всемирной туристической организации с использованием методов математической статистики исследовано влияние экономического фактора на распределение въездных туристических потоков по отдельным странам мира. В частности, рассчитан индекс иностранной туристической привлекательности как мера интенсивности въездных туристических потоков и сопоставлен с таким социально-экономическим показателем страны назначения, как плотность потребительских расходов местного населения. В результате установлено, что самую высокую туристическую привлекательность имели страны, где потребительские расходы местного населения на 1 км² территории были наибольшими. Связь между этими признаками оказалась очень тесной – индекс криволінійної кореляції $i=0,87$. Эта связь объясняется тем, что высокая плотность потребительских расходов местного населения предопределяет развитую туристическую инфраструктуру, которая и привлекает туристов. Сопоставление этих расходов с удельными (на км²) капитальными инвестициями в туристическую отрасль той или иной страны показало очень тесную связь, в частности: при удельных потребительских расходах местного населения, меньших 1,7 млн US\$/км² (в ценах 1996 г.), коэффициент корреляции $r=0,91$, а при больших капитальные инвестиции в туризм уже не возрастали и колебались около 50 тыс. US\$/км². То есть в таких странах туристическая инфраструктура является сформированной и развитой, и именно она привлекает иностранных туристов даже в страны без «моря, солнца и песка».

Ключевые слова: международный туризм, въездные туристические потоки, иностранная туристическая привлекательность, потребительские расходы домохозяйств, капитальные инвестиции в туризм.

Korol O.D. ECONOMIC FACTOR OF DISTRIBUTION OF INBOUND TOURIST FLOWS

The research is based on the use of the statistics and methodology of the World Bank and the World Tourism Organization, as well as methods of mathematical statistics. The purpose of this research is to study the influence of the economic factor on the distribution of inbound tourist flows by a particular country of the world. So, the index of inbound tourist attractiveness is calculated as a measure of the intensity of inbound tourist flows, and compared with the socio-economic indicator of the country of destination as the density of consumption expenditures of the residents. As a result, it was established that the countries with the highest tourist attractiveness were those where the consumption expenditures of the residents was the largest on 1 km² of the territory. The relationship between these features turned out to be very close – the correlation index $i=0.87$. This is explained by the fact that the high density of consumption expenditures of the residents predetermines the developed tourist infrastructure, which attracts tourists. Comparison of these expenditures with specific (in km²) capital investments in the tourism industry of a particular country showed a very close relationship, in particular, with a specific consumption expenditure of the local population of less than 1.7 million US\$/km² (in 1996 prices), the correlation coefficient $r=0.91$, and at large – capital investment in tourism did not increase and fluctuated around 50 thousand US\$/km². That is, in such countries the tourist infrastructure is formed and developed, and it attracts international tourists even to countries without “sea, sun and sand”.

Key words: international tourism, inbound tourist flows, tourist attractiveness, household consumption expenditures, capital investment in tourism.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження міжнародного туризму пов'язана насамперед із вагомим місцем цього явища у відносинах між країнами. Зокрема, сьогодні у світі фіксується близько 1 млрд іноземних прибуттів, що справляє вагомий вплив на міжнародну торгівлю, сприяє встановленню міжкультурних зв'язків і зближує народи. Один із найголовніших чинників, який приваблює туристів до тієї чи іншої країни, розподіляючи так їх по світу, має економічний характер. Це зумовлюється тим, що туризм потребує розвинутої інфраструктури, тому, вочевидь, там, де вона є, фіксуватиметься більше відвідувачів.

Постановка завдання. Метою роботи є з'ясування впливу економічного чинника на розподіл в'їзних туристичних потоків за окремими країнами незалежно від розміру останніх. Для розв'язання цього завдання використаний індекс іноземної туристичної привабливості, що зіставляється з таким соціально-економічним показником країни призначення, як густина споживчих витрат місцевого населення, який у свою чергу може визначати капітальні інвестиції в туризм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на географічну сутність туризму як форми міграції населення, що пов'язана з особливостями відлеглих територій (акваторій), тобто відмінностями «від місця до місця», значний доробок у цій царині висвітлений у працях географів радянських часів (В.С. Преображенського, Ю.О. Веденіна, І.В. Зорина, М.А. Ананьєва, Н.П. Зачиняєва, Н.С. Фальковича, Є.А. Котлярова та інших) та сучасних українських авторів М.П. Крачила, О.О. Любіцевої, О.О. Бейдика. З-поміж останніх вагомих робіт, присвячених міжнародному туризму, можна виділити праці А.Ю. Александрової (2002 р.) [1], О.О. Любіцевої (2003 р.) [5] та інших учених. У цих роботах охарактеризовано основні поняття міжнародного туризму, проаналізовано географію туристського попиту за регіонами світу, відображено останні тенденції та процеси глобалізації в цій галузі. Проте деякі аспекти міжнародного туризму залишаються недостатньо висвітленими, зокрема й той, якому присвячене наше дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. На розподіл іноземних (в'їзних)

туристичних потоків за країнами світу впливає чимало чинників. Одним із найголовніших із них є економічний, а для з'ясування його впливу на іноземний туризм необхідно запровадити критерій, який дасть змогу оцінити привабливість (атрактивність) тієї чи іншої країни незалежно від того, наскільки вона є великою або маленькою.

Валова кількість туристичних прибуттів не може слугувати критерієм привабливості, адже велику країну, навіть якщо вона знаходиться далеко на півночі, часто відвідують більше туристів, ніж маленький середземноморський острів. Інакше кажучи, варто абстрагуватися від масштабу країни, тому за основу розрахунку такого відносного показника було обрано площу країни. Однак необхідно усвідомлювати, що кількість міжнародних туристичних прибуттів – це лінійна величина, тоді як площа території – квадратична. З огляду на це за збільшення розміру країни площа території зростатиме в квадраті, а кількість прибуттів, найімовірніше, змінюватиметься лінійно. Тож виходитиме так, що чим більша територія країни, тим менше в неї шансів опинитися на перших позиціях у рейтингу, адже останній визначатиметься як співвідношення кількості прибуттів на км², а зі зростанням площі знаменник збільшуватиметься інтенсивніше за чисельник. Для приведення квадратичної величини до лінійної в оцінці розміру території країни можна абстрагуватися від конкретної форми суходолу та уявити його колом із тією ж площею, а за її лінійну величину обрати радіус.

Отже, пропонується критерій іноземної туристичної привабливості (атрактивності) визначати як кількість міжнародних туристичних прибуттів, що припадає на 1 км умовного радіусу країни (Arr):

$$Arr = \frac{\text{кількість іноземних прибуттів}}{\text{умовний радіус території країни}}$$

Однак у цьому разі не враховані вартісні показники. Для нівелювання впливу масштабу країни вони також мають бути відносною величиною. З огляду на це найінформативнішим видається такий показник, як доходи від іноземного туризму, що припадають на одне прибуття (Rec):

$$Rec = \frac{\text{доходи від іноземного туризму}}{\text{кількість іноземних прибуттів}}$$

На основі цих двох показників можна отримати один інтегральний (індекс іноземної туристичної привабливості), який відобразить іноземну туристичну привабливість (атрактивність) тієї чи іншої країни. Оскільки ознаки мають різні одиниці вимірювання, застосовувалась методика адитивного агрегування, яка передбачає приведення їх до однієї основи, тобто попередньої стандартизації [2]. Для кожного з двох статистичних рядів вибірки були розраховані середні геометричні величини, а окремі значення Arr_i та Rec_i перераховувались для кожної країни як їх відношення до відповідної пересічної геометричної (x_i / \bar{x}).

Для агрегування стандартизованих величин було обрано середнє геометричне значення, яке для двох чисел також називається середнім пропорційним. Отже, для розрахунку індексу іноземної туристичної привабливості (далі – індекс ІТА) запропоновано таку формулу:

$$ITA = \sqrt{(Arr/Arr) * (Rec/Rec)}$$

У подальшому дослідженні для 110 країн світу за 1999 р., 2004 р. та 2008 р. був розрахований індекс ІТА [4].

До трійки країн із найбільшим індексом ІТП належать Макао, Гонконг, Сінгапур, тобто «мегаміста», які є торговельно-фінансовими та розважальними світовими центрами. Їх скайлайн легко розпізнати за хмарочосами, які є найкращими зразками сучасної архітектури, а міська інфраструктура тут увібрала всі технологічні інновації. Фактично ці міста перебувають на вістрі цивілізаційного поступу, адже в них уже сьогодні можна побачити «майбутнє», що є одним із мотивів для їх відвідання. Цей мотив, до речі, цілком вписується в поняття «мотив контрасту». Крім того, такі міста є центрами міжнародної торгівлі, де вигідно займатися шопінгом, також вони часто стають осередками розваг та азартних ігор.

Варто з'ясувати, за яким простим критерієм можна ідентифікувати такі суспільно-географічні «згустки». Безумовно, це будуть великі міста з високою концентрацією соціально-економічних процесів, оскільки в них у значних обсягах зосереджується промисловість, торгівля, фінансовий сектор, транспортна інфраструктура, перевалка товарів тощо. Усе це

створює широкі можливості для працевлаштування й заробітків, тому тут на відносно малій території проживає величезна кількість людей. Отже, за показник, який дав би змогу виміряти концентрацію соціально-економічних процесів у містах для певної країни, можна обрати густоту населення, зокрема урбанізованого. Однак існують густонаселені урбанізовані території в бідних країнах, таких як Бангладеш. Вважати їх привабливими для туристів не можна, навпаки, перебування іноземців у цих районах є небажаним і навіть небезпечним.

Отже, варто взяти до уваги вартісні показники, які відображають рівень просторової концентрації соціально-економічних процесів. Ними можуть бути споживчі витрати місцевого населення, що припадають на 1 км² (густина споживчих витрат населення, далі – ГСВ). Адже лише на територіях, де не тільки заробляють, а й витрачають величезні гроші, формується той життєвий простір і міська інфраструктура, які «вражають уяву». У таких містах через величезну концентрацію соціально-економічних процесів відбувається якісний стрибок життя в «майбутнє», завдяки чому вони перетворюються на туристичний екзот. Окрім того, там, де витрачаються великі гроші, завжди існуватиме інфраструктура, яка здатна ці гроші поглинути, тож і туристові в таких місцях буде чим зайнятися.

У рейтингу країн вибірки за споживчими витратами місцевого населення на 1 км² території перші три сходинки зі значним відривом посіли Макао, Гонконг і Сінгапур, тобто країни, які мали найбільший індекс іноземної туристичної привабливості (див. табл. 1). Проте варто зауважити, що, з огляду на особливий статус Гонконгу та Макао, при цьому йдеться швидше не про міжнародний туризм, а про своєрідну форму внутрішнього туризму. Такою надзвичайно високою туристичною привабливістю ці автономні утворення завдячують насамперед сусідньому положенню з величезною країною – постачальником зарубіжних туристів – Китаєм, зокрема, з густонаселеною та економічно розвиненою провінцією Гуандун. Спільна мова, схема полегшеного в'їзду для індивідуальних відвідувачів, яка була запроваджена в липні 2003 р., лише сприяли формуванню туристичних потоків.

Таблиця 1
Густота споживчих витрат резидентів та індекс іноземної туристичної привабливості (середні геометричні за 1999 р., 2004 р. і 2008 р.) [4; 7]

№	Країни	Споживчі витрати в цінах 1996 р., млн US\$/км ²	Індекс ІТА
Деякі країни вибірки			
1	Макао, Китай	91,713	17,252
2	Гонконг, Китай	82,004	9,253
3	Сінгапур	60,338	7,697
4	Мальта	9,900	3,663
5	Нідерланди	5,908	4,316
6	Японія	5,809	1,995
7	Бахрейн	5,723	3,418
8	Бельгія	4,845	3,516
9	Велика Британія	4,575	4,227
10	Швейцарія	4,385	3,761
11	Люксембург	4,176	3,778
12	Німеччина	3,765	3,796
13	Барбадос	3,400	3,157
14	Республіка Корея	3,024	2,692
15	Італія	2,778	4,030
16	Ізраїль	2,484	2,468
17	Маврикій	1,828	2,444
18	Франція	1,764	4,029
19	Австрія	1,582	3,748
20	Тринідад і Тобаго	1,285	1,264

Спрацьовує при цьому також мотив контрасту, адже Гонконг і Макао приєдналися до материкового Китаю на правах «одна країна, дві системи». Як наслідок, Гонконг залишається одним зі світових центрів фінансів і торгівлі, а Макао – осередком азартних ігор та єдиним «європейським анклавом» в Азії. Близьке розташування цих двох адміністративних утворень створило синергійний ефект, навіть можна говорити, що вони утворюють кластер, адже більшість відвідувачів Макао прибувають швидкісними поромами з Гонконгу, на що витрачається лише 45 хв. І цей кластер остаточно сформується тоді, коли завершиться будівництво мосту між цими двома адміністративними районами Китаю.

На відміну від Гонконгу та Макао, які є особливими адміністративними районами Китаю, в'їзний туризм до Сінгапуру є цілковито іно-

земним і має більш диверсифіковану структуру прибуттів (див. табл. 2). Сінгапур – це Гонконг і Макао разом узяті, один зі світових центрів фінансів і торгівлі та осередок азартних ігор одночасно. Тут успішно реалізується програма «розумне місто», яка передбачає впровадження ІТ-технологій у міську інфраструктуру. Також Сінгапур приваблює островом Сентоза, який не лише пропонує відпочинок на пляжах, а й є азійським аналогом Диснейленду. Крім того, в'їзному туризму сприяє також те, що близько 40% жителів Сінгапуру є іноземцями, які тут працюють, а тому це позитивно впливає на VFR-туризм – поїздки до родичів і знайомих.

Таблиця 2
Структура туристичних прибуттів, 2008 р. [6]

№	Гонконг, %	Макао, %	Сінгапур, %
1	Китай (материк.) 66,6	Китай (материк.) 63,5	Індонезія 19,6
2	США 3,1	Гонконг 23,1	Китай 10,0
3	Тайвань 3,1	Тайвань 3,4	Малайзія 8,8
4	Південна Корея 2,9	Південна Корея 1,6	Австралія 7,5
5	Японія 2,4	Малайзія 1,0	Індія 7,1

Приклад Сінгапуру є репрезентативним для міжнародного туризму, тоді як туристичні потоки до Гонконгу й Макао, на чому вже наголошувалось вище, більшою мірою можна віднести до внутрішнього туризму. Однак особливий адміністративний статус цих регіонів дав змогу виділити їх зі статистики туристичних потоків до материкового Китаю. Постає закономірне питання про те, чи є такі «мегаміста» туристичними магнітами в інших країнах, де їх не виокремлюють у статистиці іноземного туризму.

Для відповіді на нього для найбільш відвідуваних міст планети (окрім Макао, Гонконга та Сінгапура) був розрахований індекс ІТА та зіставлений із густиною споживчих витрат їхніх мешканців (див. табл. 3). Через недостатність інформації про необхідні вартісні показники для окремих міст туристичні доходи на 1 прибуття бралися як для всієї країни, а ГСВ розраховувалася через добуток густоти населення в цих містах на середні питомі (per capita) споживчі витрати домогосподарств відповідних країн. Як і очікувалось, індекс ІТА у найбільш

відвідуваних містах планети здебільшого був на одному рівні з Гонконгом і Сінгапуром. Питомі споживчі витрати резидентів також не надто відрізнялися та пересічно становили 40–50 млн US\$ на 1 км². Найбільшою іноземною туристичною привабливістю з-поміж них виділялися Лондон, Лас-Вегас, Бангкок і Нью-Йорк (див. табл. 3).

Отже, ГСВ реально відображає рівень просторової концентрації соціально-економічних процесів. А в містах, де споживчі витрати населення сягають принаймні декількох десятків мільйонів US\$ на 1 км², найімовірніше існуватиме життєвий простір, який «справлятиме враження» на пересічну людину. Тут завжди можна побачити чи спробувати те, чого немає вдома, адже для того, щоб «поглинути» такі величезні споживчі витрати, необхідна відповідна міська інфраструктура.

Вважаємо важливим з'ясування впливу ГСВ на іноземну туристичну привабливість будь-якої країни, а не лише там, де ці витрати досить великі. Тому зіставимо цей показник з індексом ІТА для всіх країн вибірки (за винятком Макао, Гонконгу й Сінгапуру). Для підвищення надійності результатів доцільно проаналізувати ці дані за три роки дослідження (1999 р., 2004 р., 2008 р.) і визначити для них пересічні геометричні величини, а вартісні показники при цьому перевести в ціни 1996 р.

Розподіл країн вибірки на графіку за ГСВ та індексом ІТА найкраще апроксимувала крива степеневої функції (див. рис. 1), яку можна описати таким рівнянням:

$$y=0,005 \cdot x^{0,436}$$

Зв'язок між ознаками, що досліджуються, виявився дуже тісним, адже індекс криволінійної кореляції $i=0,87$.

За вищевказаною формулою було розраховано величину ГСВ, за якої індекс ІТА дорівнює 1. Це число можна взяти за орієнтир та з великою ймовірністю стверджувати,

що іноземна туристична привабливість країн зі споживчими витратами місцевого населення, меншими за 190 тис. US\$/км² (у цінах 1996 р.), варіюватиметься від дуже низької до помірної, іноді буде помірно високою з індексом ІТА до 1,5 (як видно на рис. 1). Зокрема, з 60 країн

Таблиця 3

Туристичні прибуття, ІТА та ГСВ найбільш відвідуваних міст, 2008 р. [6; 7]

№	Міста	Туристичні прибуття, млн	Індекс ІТА	Споживчі витрати в цінах 1996 р., млн US\$/км ²
1	Лондон	15,033	9,256	103,295
2	Нью-Йорк	10,786	7,137	49,647
3	Бангкок	10,210	8,607	10,836
4	Куала-Лумпур	8,935	5,296	7,356
5	Париж	8,375	4,531	64,504
6	Стамбул	6,683	5,100	40,687
7	Торонто	6,406	4,867	48,370
8	Рим	6,246	6,060	48,902
9	Шанхай	5,764	5,124	11,645
10	Лос-Анджелес	5,072	5,834	66,600
11	Лас-Вегас	4,921	8,917	42,382
12	Барселона	4,906	5,651	70,694
13	Дублін	4,538	6,643	64,643
14	Москва	4,415	3,088	19,992

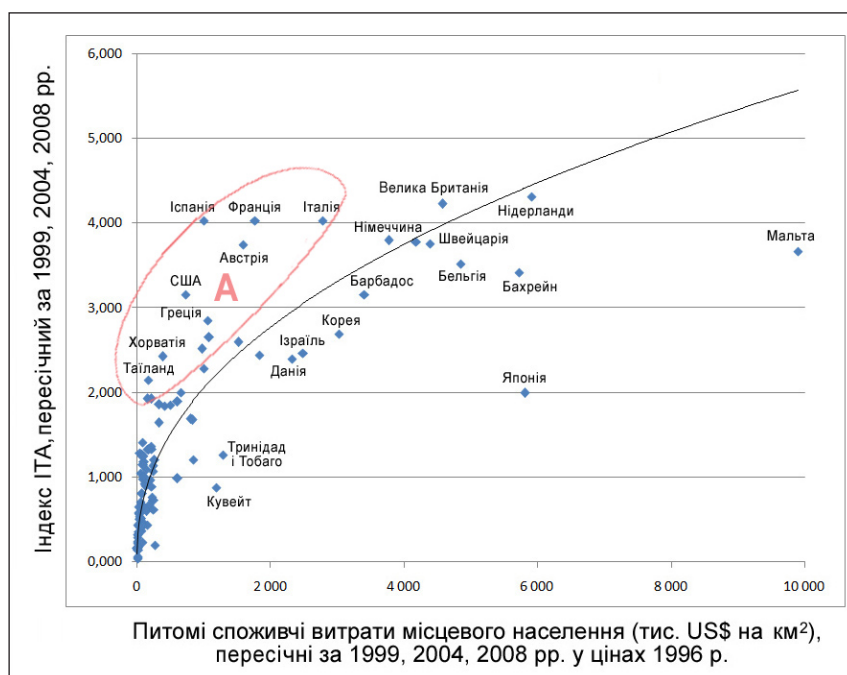

Рис. 1. ГСВ та індекс ІТА [4; 7]

вибірки, у яких величина ГСВ була меншою, ніж цей орієнтир, у 46 країнах індекс ІТА не перевищував 1, у 12 країн він обмежувався значенням 1,5 та лише в Таїланду й Малайзії був близьким до 2.

Дві останні країни – винятки, що належать до множини А, яка охоплює випадки з помітним відхиленням догори й ліворуч від лінії регресії (див. рис. 1). Інакше кажучи, усі вони відрізнялися більшим індексом ІТА порівняно з іншими країнами з близькою величиною ГСВ. Цю множину сформували такі середземноморські країни Європи, як Іспанія, Франція, Італія, Греція, Португалія, Кіпр, Хорватія. Крім вищезгаданих Таїланду й Малайзії, з-поміж решти дестинацій у множині А опинилися Багами та США, а також Австрія. Усі ці країни, за винятком останньої, мають сприятливі умови для купально-пляжної рекреації. Отже, очевидним є вплив клімату та приморського положення на іноземну туристичну привабливість тієї чи іншої країни, адже купально-пляжна рекреація – найпопулярніша в туристів, три чверті яких надають перевагу відпочинку на воді, зокрема на морському узбережжі.

Отже, можна стверджувати, що ГСВ є економічним чинником, який впливає на формування іноземних туристичних потоків до тієї чи іншої країни. Загалом величина споживчих витрат визначає розвиток третинного сектора еконо-

міки, адже там, де домогосподарства витрачають на купівлю товарів і послуг більше грошей, зростають інвестиції насамперед у ті сфери бізнесу, які дотичні до кінцевого споживача, зокрема, у торгівлю, сферу обслуговування тощо. Одним із головних складників сфери обслуговування є туризм. Тому споживчі витрати резидентів певної країни – це водночас чинник і джерело інвестицій у розвиток туристичної інфраструктури, яка може бути використана не лише для внутрішнього, а й для іноземного туризму.

З огляду на це питомі споживчі витрати місцевого населення, які припадають на одиницю площі території країни, впливають на формування в'їзних (іноземних) туристичних потоків до неї через розвиток інфраструктури для внутрішнього туризму. Для перевірки цього твердження зіставимо ці витрати з питомими (на км²) капітальними інвестиціями в туристичну галузь тієї чи іншої країни. Щоб підвищити надійність результатів, візьмемо ці дані за три роки дослідження (1999 р., 2004 р., 2008 р.) у цінах 1996 р. та розрахуємо для них пересічні геометричні величини.

Дуже тісний зв'язок між ознаками, що досліджуються, спостерігався за питомих споживчих витрат місцевого населення (ГСВ), менших 1,7 млн US\$/км² (темні маркери на рис. 2), адже коефіцієнт кореляції $r=0,91$. Його можна описати такою лінійною функцією:

$$y=0,027*x - 218,7$$

З подальшим зростанням ГСВ капітальні інвестиції в туризм уже не збільшувалися та коливалися навколо рівня 50 тис. US\$/км² (світлі маркери на рис. 2). Це свідчить про те, що в країнах, де питомі споживчі витрати місцевого населення в цінах 1996 р. більші ніж 1,7 млн US\$/км², туристична інфраструктура є сформованою й розвинутою. І саме така інфраструктура приваблює іноземних туристів навіть до країн без «моря, сонця та піску».

Насамкінець можна зазначити, що дуже висока іноземна туристична привабливість країн Європи, у яких географічні умови не сприяють відпочинку на морі, завдячує саме чиннику ГСВ. Йдеться про Велику Британію, Нідер-

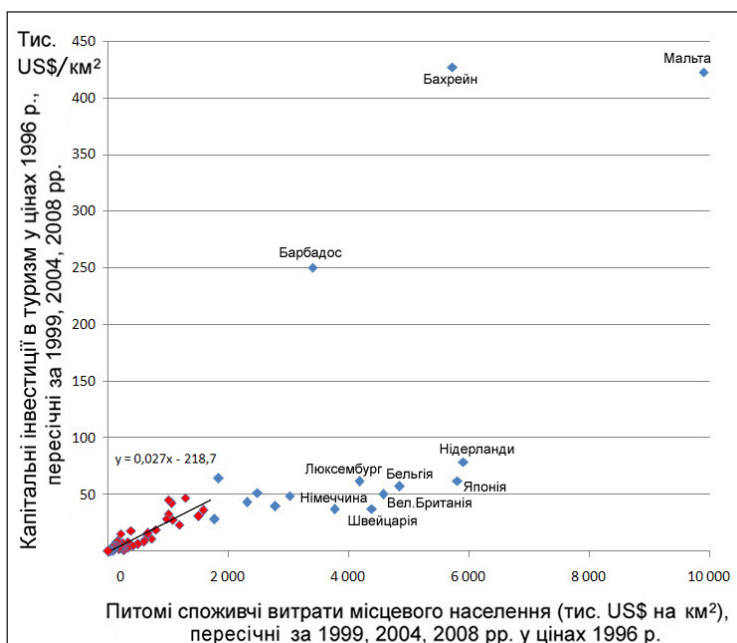

Рис. 2. ГСВ та капітальні інвестиції в туризм [7]

ланди, Швейцарію, Німеччину, Люксембург і Бельгію. Усі ці країни знаходяться на північ від річної ізотерми $+10^{\circ}\text{C}$ або мають внутрішньо-континентальне положення, тобто в них відсутні комфортні умови для купально-пляжної рекреації. Також серед них лише у Швейцарії є гірські масиви (Альпи), привабливі для іноземних туристів. Водночас у кожній із цих країн величина ГСВ була більше ніж $3,5$ млн $\text{US}\$/\text{км}^2$, зокрема:

- Нідерланди – ГСВ $5,908$ млн $\text{US}\$/\text{км}^2$, ІТА $4,316$;
- Бельгія – ГСВ $4,845$ млн $\text{US}\$/\text{км}^2$, ІТА $3,516$;
- Велика Британія – ГСВ $4,575$ млн $\text{US}\$/\text{км}^2$, ІТА $4,227$;
- Швейцарія – ГСВ $4,385$ млн $\text{US}\$/\text{км}^2$, ІТА $3,761$;
- Люксембург – ГСВ $4,176$ млн $\text{US}\$/\text{км}^2$, ІТА $3,778$;
- Німеччина – ГСВ $3,765$ млн $\text{US}\$/\text{км}^2$, ІТА $3,796$.

Висновки з проведеного дослідження.

Економічний чинник виявився одним із головних також для іноземних (в'їзних) туристичних потоків. Так, високу туристичну привабливість мали країни зі значною просторовою щільністю соціально-економічних процесів, яку найкраще відображають споживчі витрати місцевого населення, що припадають на 1 км^2 території. Загалом величина споживчих витрат визначає розвиток третинного сектора економіки, адже там, де домогосподарства витрачають на купівлю товарів і послуг багато грошей, зростають інвестиції насамперед у ті сфери бізнесу, які дотичні до кінцевого споживача, зокрема, у торгівлю, сферу обслуговування тощо. Одним із головних складників сфери обслуговування є туризм. Тому споживчі витрати резидентів певної країни – це водночас чинник і джерело розвитку туристич-

ної інфраструктури, яка може бути використана не лише для внутрішнього, а й для іноземного туризму.

З огляду на це питомі споживчі витрати місцевого населення, які припадають на одиницю площі території країни, впливають на формування в'їзних (іноземних) туристичних потоків до неї через розвиток туристичної інфраструктури. Зіставлення цих витрати із питомими (на км^2) капітальними інвестиціями в туристичну галузь тієї чи іншої країни показало дуже тісний зв'язок між цими ознаками, зокрема, за питомих споживчих витрат місцевого населення, менших $1,7$ млн $\text{US}\$/\text{км}^2$ (у цінах 1996 р.), коефіцієнт кореляції $r=0,91$, а за більших – капітальні інвестиції в туризм уже не зростали та коливалися навколо 50 тис. $\text{US}\$/\text{км}^2$ (у цінах 1996 р.). Тобто в таких країнах туристична інфраструктура є сформованою й розвиненою, і саме така інфраструктура приваблює іноземних туристів навіть до країн без «моря, сонця та піску».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Александрова А.Ю. Международный туризм: учебник для студ. высш. учеб. завед. М.: Аспект-Пресс, 2002. 470 с.
2. Єріна А.М. Статистичне моделювання та прогнозування: навч. посібник. К.: КНЕУ, 2001. 170 с.
3. Король О.Д., Скутар Т.Д. Міжнародний туризм: методика і матеріали статистичних досліджень. Чернівці: Рута, 2008. 64 с.
4. Король О.Д. В'їзні туристичні потоки та іноземна туристична привабливість (атрактивність). Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки». Херсон, 2017. Вип. 7. С. 192–202.
5. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг: навч. посібник. 2-е вид., перероб. та доп. К.: Альтерпрес, 2003. 436 с.
6. UNWTO Tourism Highlights, 2001–2016 Editions. URL: <https://www.e-unwto.org>.
7. World Bank Open Data. URL: <http://data.worldbank.org>.

УДК 338.48-6:791

Машкіна В.В.,
старший викладач кафедри фізичної географії та картографії
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Салімон С.С.,
магістрант кафедри фізичної географії та картографії
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

КІНОТУРИЗМ – ІННОВАЦІЙНИЙ НАПРЯМОК РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ

У статті розкрито особливості кінотуризму – інноваційного напрямку розвитку культурно-пізнавального туризму. Проведено аналіз наукових досліджень щодо кінотуризму як складової частини культурно-пізнавального туризму. Дана характеристика форм кінотуризму, з прикладами. Вказана класифікація дестинацій кінотуризму. Проаналізований вплив кінотуризму на зростання економіки ряду країн. Запропоновані можливості використання ресурсів кінотуризму із сучасним сервісом Mapillary, а також у навчальному процесі викладання в школі.

Ключові слова: культурно-пізнавальний туризм, кінотуризм, дестинації кінотуризму.

В статье раскрыты особенности кинотуризма как инновационного направления развития культурно-познавательного туризма. Проведен анализ научных исследований по формированию и развитию кинотуризма как составляющей культурно-познавательного туризма. Дана характеристика формам кинотуризма, с примерами. Указана классификация дестинаций кинотуризма. Проанализировано влияние кинотуризма на рост экономики ряда стран. Предложены возможности использования ресурсов кинотуризма с современным сервисом Mapillary, а также в учебном процессе преподавания географии в школе.

Ключевые слова: культурно-познавательный туризм, кинотуризм, дестинации кинотуризма.

Mashkina V.V., Salimon V.V. CINEMA TOURISM AS AN INNOVATIVE DIRECTION OF CULTURAL AND COGNITIVE TOURISM DEVELOPMENT

The article deals with the peculiarities of cinema tourism as an innovative direction of cultural and cognitive tourism development. The analysis of scientific research on the formation and development of cinema tourism as an integral part of cultural and cognitive tourism has been carried out. The characteristics of the forms of cinema tourism with examples have been given. The classification of the destinations of cinema tourism has been indicated. The cinema tourism influence on the economic growth of a number of countries has been analyzed. The author has offered the options of using cinema tourism resources with the modern Mapillary service as well as in the process of teaching geography in school.

Key words: cultural and cognitive tourism, cinematographic tourism, distractions of cinema tourism.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день туризм розглядають як економічний та соціально-культурний складники. Економічний складник є дуже важливим фактором розвитку туризму, соціокультурний складник відіграє неабияку роль у розвитку комунікації, підвищення рівня пізнання суспільства.

Серед існуючих видів, типів, форм туризму одне з перших місць займає культурно-пізнавальний туризм, який дає можливість розкрити види, форми, функції культури. Культурно-пізнавальний туризм – це такий вид туризму, який відбувається з пізнавальною метою, знайомлячи туриста з культурними та духовними цінностями.

Перегляд телебачення і відвідування кінотеатрів зайняли центральне місце в культурному житті людей. Таким чином, туризм у місця, показані в телевізійних програмах і кінофільмах, збільшився і останнім часом захопив свідомість маркетологів і дослідників. Кінотуризм виступає як сегмент культурно-пізнавального туризму та є одним з нових видів туризму, який з'явився в результаті сучасної дійсності. Цей вид туризму є одним з перспективних видів туризму, він пов'язаний з індивідуальними вподобаннями кожного туриста та їх розвитком, особливо в процесі кінематографу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій вказує на те, що в умовах дуже швидкого

розвитку туризму, що пов'язано із всебічним розвитком інформаційного суспільства, яке має більш досвідчених, вибіркових та вимогливих туристів, виник новий сегмент туристичного ринку – кінотуризм.

Особливості трансформації культурно-пізнавального туризму розглядали у своїх роботах такі вчені, як: Байков Є.О. [1], Мошняга Є.В. [2], Побірченко В.В., Шутаєва О.О. [3] та інші.

Більш ретельніше це питання розглядали іноземні вчені, наприклад Gjorgievski, Mijalce and Sinolicka Melles Trpkova [9], більшість публікацій яких присвячена таким темам, як вплив кінематографу на туризм, вибір туристичних уподобань у результаті культових фільмів, які особливо відомими стали за останні роки. Але в цілому досліджень з кінотуризму ще недостатньо, що потребує більш досконалого вивчення цієї тематики.

Постановка завдання. Мета даної статті є розгляд проблеми інноваційного розвитку культурно-пізнавального туризму, а саме особливостей та розвитку одного з його сегментів – кінотуризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. За В.І. Добренєковим та А.Л. Кравченком [5], культурно-пізнавальний туризм – подорожі людей своєю країною і зарубіжними країнами з метою ознайомлення з пам'ятниками культури, місцевими традиціями, звичаями, образом і стилем життя. Культурно-пізнавальний туризм впливає на розвиток суспільства і людину загалом, це туризм майбутнього, тому що відображає всю цінність, мотивацію і потенційний розвиток людства.

Експертами ООН культурно-пізнавальний туризм віднесено до найбільш популярних видів туризму на найближчі 20 років. Це визначається, по-перше, тим, що людина стає обізнаною в культурних традиціях середовища пізнання, духовного та психологічного розвитку, а також індивідуально, за своїми бажаннями пізнає особливості інших культур. Культурно-пізнавальний туризм дозволяє підвищити рівень освіти людей, зберегти культурні досягнення окремих регіонів, їхніх особливостей, самотність, збереження природних об'єктів, пам'яток природи.

Культурно-пізнавальний туризм становить 40% міжнародного туризму, і за даними ВТО

до 2020 року кількість туристів з метою ознайомлення з культурною спадщиною країн та народів світу досягне 2,5 млрд чол. [6]. Такий вид туризму дозволяє розкривати види, форми, функції культури, а також сприяє виникненню альтернативних (нових, інноваційних форм і видів культурно-пізнавального туризму).

На сьогоднішній день цей вид туризму, як й інші види туризму зазнає істотних змін у зв'язку з розвитком індустрії туризму, нових видів комунікацій, інтересів потенційних туристів. Більш того, класичні групові форми організації туризму відходять, поступаючись індивідуальним формам та інтересам. Тому з'являються нові форми культурно-пізнавального туризму, більш вузькі за специфікою (табл. 1).

Нові форми культурно-пізнавального туризму

Таблиця 1

Форми культурно-пізнавального туризму	Особливі ознаки
Професійний	Пов'язаний із професійною діяльністю, слугує для підвищення кваліфікаційного рівня в будь-якій сфері, тобто заснований на професійних контактах
Спеціалізований	Споживання культурних благ є невід'ємною й істотною, але не основною метою туризму
Супутній	Одна зі сторін потреб, тобто відвідання культурних об'єктів у результаті ділового, освітнього, наукового туризму
Неспеціалізований	Основною метою є задоволення культурних потреб (кінотуризм, ретротуризм та інші)
Квazітуризм	Переміщення резидентів місцевості, один з мотивів – споживання культурних благ

Зміна сприйняття людиною оточуючого середовища призвело до так званого «постмодернізму», тим більше в сучасного туриста відбувається переорієнтація з матеріального та духовного переважно на чуттєвий досвід пізнання, тому на перший план виходять, перш за все, нові види культурно-пізнавального туризму – спеціалізований, наприклад кіноту-

ризм. Тобто це вже нішевий туризм, в основу якого може лягти будь-яке хобі туриста, який дає можливість туристу відчувати задоволення та насолоду, а в цьому випадку кінофільми і виступають саме цим хобі.

Кінотуризм – це відносно новий напрям туризму, який розвивається завдяки популяризації кінофільмів. Фільми стають культовими, а разом з ними стають культовими місця, де кінофільми знімаються, або де відбуваються події фільму. Турист, відвідуючи такі місця, намагається перейнятися духом кінофільму і зрозуміти, що відчували герої. В англійській мові кінотуризм визначається як *film-Induced tourism* (кіноіндустрія туризму). Кіноіндустрія туризму визначається Шотландською радою з туризму (STB) як «бізнес залучення відвідувачів через зображення місця або сюжетні лінії місця, в кіно, відео і телебаченні», а Visit Britain 4 – «туристичні візити до місця призначення або залучення в результаті демонстрації по телебаченню, відео або кіноекрані» [13].

Кінотуризм як один зі спеціалізованих видів культурно-пізнавального туризму є інноваційним напрямом, де задоволення культурних потреб є головною метою. Кінотуризм може бути представлений за різними кваліфікаційними ознаками та видами культурно-пізнавального туризму (за тривалістю, за напрямками, метою, способом пересування, тривалістю перебування, організаційною формою тощо).

Передумовами розвитку кінотуризму в світі є, в першу чергу, природні (фізико-географічні), соціально-економічні, історико-культурні туристичні ресурси, які безпосередньо стали об'єктами кінозйомки. Кінофільм дає можливість використовувати в повній мірі природні ресурси, тому кінотуризм задовольняє ці потреби. Яскраві прояви природних явищ і процесів лягли в основу багатьох сюжетних ліній кінофільмів. Велике значення для розвитку кінотуризму та вплив на його розвиток має географічне положення будь-якого району, країни: положення країни або району (регіону) по відношенню до основних постачальників туристів (великі міста, розвинені регіони), наприклад Нью-Йорк, Лондон, Чикаго, Лос-Анжелес та Париж; місце знаходження країни, району (регіону) на важливих

транзитних шляхах; віддалення або близькість до гарячих точок планети; положення по відношенню до конкуруючих з прийому туристів країнах, районах (регіонах). А також подієві ресурси за тематикою – кінофестивалі, нагороди та кінопремії.

Дестинації кінотуризму класифікуються за низкою критеріїв [12]: за фільмом – локації зйомок, місця, про які розповідається у фільмі; за твором, на основі якого знятий фільм; за місцем, де працює та мешкає автор твору; за місцем, де працює та мешкає режисер; кіностудії і кінокомпанії в цілому; місця поховання відомих режисерів, письменників, акторів, що мають відношення до культових фільмів.

Кінотуризм є достатньо складним видом за організацією, тому що об'єктом кінотуризму може бути як окрема телефонна будка, так і ландшафт цілої країни (табл. 2). Значний вплив на розвиток кінотуризму мають і літературні твори, які є союзником, бо значна кількість фільмів були зняті саме за літературними творами. Цей фактор відіграє велику роль у розвитку і популяризації кінотуризму.

На місцях зйомок кінофільмів створюють тематичні парки і організують спеціальні тури. Близько 100 мільйонів людей в світі подорожують по місцях зйомок своїх улюблених персонажів щороку. В даний час немає однозначного терміна для визначення цього виду туризму. У зарубіжній літературі зустрічаються поняття «*film tourism*», «*film induced tourism*», «*movie induced tourism*». У вітчизняній літературі частіше використовується поняття «кінотуризм».

Кінотуризм як сучасний сегмент культурно-пізнавального туризму охоплює більш широке коло туристів. Однак виходячи з того, що кінотуризм відноситься до нішевого туризму, тобто може мати наслідки культу того чи іншого кінофільму, то і прихильників кінотуризму може бути від одного члена родини до цілої сім'ї [10].

Кінотуризм є специфічною туристичною моделлю, яка дозволяє людині побачити процес зйомки фільму чи відвідати місця, де він був знятий. Деякі країни, як Нова Зеландія (туристичні оператори: STA Trave, Audley Travel, Bridge & Wickers, Discover the World), США (туристичні оператори: Miami tour company,

Таблиця 2

Форми та характеристики кінотуризму

Форма	Характеристика	Приклад
Відкриті місця		
Кінотуризм, як мотиватор подорожі	Фільми, які можна дивитися вдома на телеекранах – є досить сильним мотиватором, щоб подивитися об'єкти, які були показані у фільмі	Острів Малл – другий за величиною острів архіпелагу у фільмах про Гаррі Поттера. Вересові пагорби, старовинні рибальські села, похмурі замки (на зразок Glengorm Castle, що стоїть на північній частині острова), безтурботні озера та ін.
Кінотуризм у межах свята	Відвідування локацій кінофільму (студії) як активність у межах події свята	Реконструкція кіно на місцях, де відбувалися військові події, в межах свята Перемоги у ВВв (1941–45 рр.)
Паломницький кінотуризм	Відвідування сайтів для того, щоб віддати данину поваги фільму, можливих нагадувати реконструкцію	Відвідування замків, які були зняті в різних фільмах – замок Монті Пайтон (Володар кілець)
Кінотуризм про відомих діячів культури і мистецтв	Будинки відомих людей, відомі місця зйомок фільмів	Будинки в Голівуді
Ностальгічний кінотуризм	Відвідування місць зйомок давніх часів	Енді Гріфітс шоу (1950 р.), Сердцебиття (1960 р.)
Комерційні місця на основі кіно		
Побудований атракціон у кіно	Атракціони, що побудовані після зйомок для залучення туристів у комерційних цілях	Започатковане шоу в 1960-х роках, Heartbeat, мало шалений успіх у всьому світі протягом двох десятиліть. Тепер можна відвідати Aidsensfield та Уїтбі, де знімали більшу частину шоу.
Кінотури	Тури, розроблені за різними локаціями зйомок фільмів	Локації тури, кінотури
Експерсії збереженими місцями зйомок	Експерсії збереженими місцями зйомок на приватних територіях	Хоббітон
Помилкові тотожності		
Кінотури місцями зйомок, які лише вважаються такими	Фільми і телевізійні серіали – супутне виробництво	«Позбавлення» – кінофільм, відзнятий не в Аппалачах
Кінотуризм місцями, де знімати кінофільм планували, але знято його було в іншому місці	Визвано цікавістю фільму про конкретну країну або регіон. Але знятий він був в іншому місці	Фільм «Хоробре Сердце» (Шотландія), але знято в Ірландії
Закриті локації (місця)		
Тури кіностудіями	Промислові тури, де працюють кіностудії, де можна побачити актуальний процес зйомки фільму	Кіностудія Paramount Pictures
Комерційні закриті місця		
Студії – тематичні парки	Як правило, суміжно зі студією спеціально вбудований тематичний парк для туристів, де показано актуальне виробництво фільму	Universal Studios
Музеї	Зберігається інформація, предмети, які використовувались у кінофільмі	Музей діючого зображення в Австралії
Виробничі студії	Студії, музеї, тематичні парки	Studio Ghibli в Японії
Закриті та відкриті події, що повторюються		
Кінопрем'єри	Традиційні події в Голівуді	«Володар Кілець» у Новій Зеландії, «Місія нездійсненна» (Сідней)
Кінофестивалі	Багато міст у світі, які проводять кінофестивалі	Кани, Единбург та ін.
Віртуальні подорожі		
Телевізійні програми про подорожі		Програми про подорож
Гастрономічні програми		Кулінарні програми
Документальні фільми про культуру, природу		National Geographic

Rapillon tour company) та Великобританія (туристичні оператори: Trailfinders, Thomson) вже успішно використовують популярність фільмів для підвищення туристичного потоку, що значно збільшує відвідуваність туристами цих країн.

Щоб стимулювати туризм, полегшити туристам вибір в їх процесах прийняття рішень, кінофільми можуть виступати в якості візуальних, вербальних і сенсорних засобів впливу. Образи дестинації відіграють значну роль у наданні впливу на процес прийняття рішень в якості основи для туристів, щоб зробити вибір про те, що відвідати. Чим більш сприятливий образ дестинації, тим більша ймовірність того, що вона буде обрана туристом.

Туристи у ХХІ столітті рідше обирають кінотвори, які в певній мірі становлять конкуренцію художній літературі, але водночас є союзником, бо значна кількість кінофільмів було знято саме за літературними творами. Цей фактор відіграє велику роль у популяризації кінотуризму.

Одним з перспективних напрямів сучасної географії є вивчення естетичних властивостей ландшафтів. Питання естетики природних об'єктів завжди цікавили людину, проте в умовах сучасного найсильнішого антропогенного преса на територію вивчення властивостей ландшафтів, здатних задовольняти духовно-естетичні потреби людей, воно стає по-справжньому важливою проблемою. Кінофільм дає можливість використовувати в повній мірі природні ресурси, тому кінотуризм задовольняє ці потреби.

Події, які підпадають під егіду кіно туризму, такі ж різноманітні, як і сюжети кінофільмів, а економічні прибутки залежать від тематики кінофільму, а також місць, які найбільше будуть наближені до подій, що відбувалися у фільмі [8]. Відвідування туристами місць зйомок різних фільмів отримало свою власну назву: set-jetting (подорож декораціями). Термін описує зростаючу тенденцію до відвідування місць, використаних у художніх фільмах і на телебаченні.

Найбільш активно кінотуризм розвивається у країнах, які представляють дестинації кінотуризму у вигляді архітектурних пам'яток, природних об'єктів, недемонтованих деко-

рацій (Франція, Англія, Італія, США, Китай та ін.). Також слід зазначити загальносвітову тенденцію підвищення вагомості так званих «видуманих» ресурсів, спеціально відтворених у місцях, які не володіють багатою природною і культурно-історичною спадщиною, наприклад Хоббітон у Новій Зеландії. Такими «міфічними» місцями дуже вигідно розвивати кінотуризм, оскільки він позасезонний і створює нові робочі місця, призводить до додаткового облаштування і розвитку інфраструктури території.

Кінотуризм є зростаючим феноменом у всьому світі і живить індустрію розваг, збільшуючи потік вхідних і вихідних туристів [7]. За останні роки різке збільшення кількості кіноглядачів пропонує маркетологам кінопродукт як альтернативний засіб просування. Сайти, студії, готелі, житлові будинки та особливо місця, де знімаються або знімалися фільми, стають туристичною визначною пам'яткою.

Кіноіндустрія є бізнесом, який отримує прибуток від залучання відвідувачів, натхненних красивими пейзажами місць, котрі показані в кіно, або через рекламу за допомогою історій, пов'язаних з місцями зйомки, що представлені як програма туру.

З цього можна зробити висновок, що кінотуризм має достатній вплив на економіку тієї чи іншої країни. Так була введена за допомогою світової практики з мінімальним набором факторів формула «Кіно + Туризм = Ріст економіки», яка дуже гарно працює і дає певні результати за умови необхідних складників і підходу. Цьому є реальний приклад – Ейфелева вежа в Парижі, будь-який кінофільм чи мультфільм («Шерлок Холмс», «Таксі-2», «Рататуй» та ін.) з кадрами цієї вежі – вже реклама для сучасної молоді.

Одним із проявів культурно-пізнавального напряму кінотуризму є започаткування і відвідування кінофестивалів у різних країнах світу, що на сьогоднішній день має глобальний масштаб. Кінофестиваль зазвичай супроводжується публічним показом багатьох фільмів і приїздом їхніх акторів, перелік кінофестивалів укавано в табл. 3.

Останнім часом з'явилося і декілька прекрасних кінофільмів-путівників містами Європи. Це і «Париж, я люблю тебе», і «Вікі,

Христина, Барселона», і «Залягти на дно в Брюгге». Можна навіть не купувати друковані видання-гіди, а просто запастися картою і відправитися гуляти відповідно до сценарію, за яким живуть персонажі.

Таблиця 3

Кінофестивалі та кінопремії світу	Країни (міста)	Рік започаткування
Премія Академії кінематографічних мистецтв і наук «Оскар»	США (Лос-Анджелес)	1929 р.
Канський кінофестиваль «Золота пальмова гілка»	Франція (Кани)	1938 р.
Венеціанський кінофестиваль «Золотий лев»	Острів Лідо	1932 р.
«Кришталевий глобус»	Чехія (Карлови Вари)	1946 р.
Берлінський кінофестиваль «Золотий ведмідь»	Германія (Берлін)	1951 р.
Московський кінофестиваль «Золотий Святий Георгій»	Росія (Москва)	1935 р.
Одеський кінофестиваль «Арт-мейнстрім», «Золотий Дюк»	Україна (Одеса)	1988 р. 2010 р.

В цілому, на розвиток кінотуризму впливають як позитивні, так і негативні фактори, пов'язані з політичною, законодавчо-правовою та соціально-економічною ситуацією в країні і у світі.

Пропозиціями щодо використання ресурсів кінотуризму є можливості використовувати їх у різних сферах за допомогою сучасних технологій. Наприклад, з використанням сервісу Mapillary [11] можна пройти по маршруту фотолокацій віртуальну екскурсію за локаціями та дестинаціями кінотуризму з геоприв'язаними світлинами, також можна підготувати квест містом чи запропонувати віртуальну гру з об'єктами кінозйомок. Перевагами цієї програми є те, що можна прив'язати геоданні використовувати для створення тематичних карт у програмі ArcGis. Є можливість працювати з різними шарами і створювати свої власні карти

в подальшому на цій основі. Також безліч фотографій можна скачувати в різних форматах і за різними датами додавання.

В освітньому процесі використання кіноматеріалів дозволить по-різному підходити до вивчення нового, зосереджувати увагу учнів, підвищувати інтерес до географічних об'єктів, процесів і явищ не лише за рахунок науково-популярних, а й художніх кінофільмів, особливо з урахуванням критичного мислення учнів. Наприклад, учитель розповідає алгоритм, за яким проводиться навчальне дослідження: 1) подивитися фільм, запам'ятати, в якому кадрі були об'єкти, які вивчаються; 2) знайти в Інтернеті чи інших джерелах, де проходили зйомки фільму (або, можливо, була просто зроблена інсталяція якогось об'єкта, який знімали зовсім в іншому місці); 3) знайти в наукових джерелах інформацію про об'єкт, який існує у природі насправді; 4) порівняти об'єкт, який досліджується, з наукової точки зору та з фільму; прокоментувати, чим цікавий цей об'єкт, чому режисер захотів його знімати. Такі дослідження будуть спонукати дивитися в подальшому фільми не тільки з точки зору почуттів, або цікавого ігрового сюжету, а й з точки зору географічного пізнання тих об'єктів, які знімали. За наявної можливості це буде спонукати до відвідання цих об'єктів у реальності [4].

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, культурно-пізнавальний туризм є розвиненим і затребуваним напрямом і продовжує зберігати лідируючі позиції серед інших видів туризму.

В Європі спостерігається найвища концентрація видатних місць, музеїв, галерей, історико-культурних і архітектурних пам'яток, що є локаціями до зйомок кінофільмів, також за дестинаціями різного типу є лідером в світі, особливо завдяки кінофраншизам (Джеймс Бонд, Гаррі Потер та ін.). На сьогоднішній день кінотуризм вже має сформовану базу. Намітилися деякі туристичні центри, функціонують тематичні парки (кінофраншизи) в різних частинах туристичних регіонів – Китай, США, Франція, Японія, Нова Зеландія, Австралія тощо.

Таким чином, кінотуризм є дуже цікавим сучасним видом туризму. Майже всі вікові категорії населення можуть знайти для себе щось цікаве в місцях кінозйомок. В індустрії кіно й

індустрії туризму, крім стійкості до криз, загальної популярності та стабільного комерційного успіху, є потужний вплив кіно і туризму на економіку окремих брендів, цілих галузей діяльності і навіть країн. Тому кінотуризм є зростаючим феноменом у всьому світі і живить індустрію розваг, збільшуючи потік внутрішніх і в'їзних туристів. Сайти, студії, готелі, житлові будинки та особливо місця, де знімаються або знімалися кінофільми, стають туристичною визначною пам'яткою, що говорить про постійний розвиток цього напрямку туризму.

Сьогодні роль кіноіндустрії та туризму постійно зростає, це дозволяє багатьом країнам ефективно покращити свою економіку та надати міжнародному туризму стратегічне значення для стимулювання зайнятості населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Байков Е.А. Инновационные аспекты развития культурно-познавательного туризма в современных условиях. Петерб. экон. журн. 2014. № 2. С. 58–65.
2. Основы туристской деятельности: учеб. для лицеев, колледжей и сред. спец. учеб. заведений турист. профиля / Г.И. Зорина, Е.Н. Ильина, Е.В. Мошняга и др.; ред. кол.: В.А. Квартальнов и др.; Рос. междунар. акад. туризма. Москва: Совет. спорт, 2004. 199 с.
3. Побирченко В.В., Шутаева Е.А. Тенденции развития международного туризма. Инновационная наука. 2016. № 10–1. С. 101–103.

4. Салімон В., Салімон С. Використання кіноматеріалів на уроках географії із сугестопедичною технологією навчання. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. 2017. Вип. 26. С. 71–74.

5. Класифікаційний дискурс. URL: http://pidruchniki.com/1376102543517/turizm/klasifikatsiyniy_diskurs (дата звернення: 05.05.2018).

6. Конференція ВТО в Лісабоні. Tourism Vision 2020. URL: http://mkt.unwto.org/sites/all/files/docpdf/unwtohighlights11enhr_3.pdf (дата звернення: 05.05.2018).

7. Dejan Berić, Milutin Kovačević, Karolina Simat, Sanja Božić. Film Tourism: A Contemporary Resource for Promoting Serbia. TURIZAM. 2013. Volume 17. Issue 1. P. 18–28. URL: http://www.dgt.pmf.uns.ac.rs/turizam/arhiva/vol_1701_2.pdf (дата звернення: 05.05.2018).

8. Digital renaissance. Film induced tourism. URL: <http://www.rinascimentodigitale.it/film-induced-tourism.html> (дата звернення: 05.05.2018).

9. Gjorgievski Mijalce. Movie induced tourism: A new tourism phenomenon. UTMS Journal of Economics. 2012. 3(1). P. 97–104. URL: <http://utmsjoe.mk/files/Vol.%203%20No.%201/1-C3-Gjorvievski.pdf> (дата звернення: 05.05.2018).

10. Grihault N. Film Tourism – The Global Picture. Travel & Tourism Analyst. 2003. 5. P. 1–22

11. Mapillary. URL: www.mapillary.com

12. Nizioł A. Film tourism as a new way to market a destination. Scientific Review of Physical Culture. 2009. № 5. P. 149–155. URL: <http://62.93.45.40/srpc/Articles/Volume-5/Issue-4/23.aspx> (дата звернення: 05.05.2018).

13. Quantifying Film and Television Tourism in England. Report for Creative England in association with Visit England by Olsberg. URL: <http://applications.creativeengland.co.uk/assets/publicresource/140.pdf> (дата звернення: 05.05.2018).

УДК 379.84(477.82)

Нестерчук І.К.,
кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри туризму
Житомирський національний агроекологічний університет

ВІДБИТКИ ХАРЧУВАННЯ ПОЛІЩУКІВ НА ТЛІ ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНОЇ ОБЛАСТІ ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ

Обговорюються проблеми систематики природно-ресурсного потенціалу для рекреаційної діяльності на тлі фізико-географічної області Волинського Полісся. Фізико-географічне районування розглядається під кутом узгодження рекреаційно-туристського використання ландшафтів регіону дослідження для перспектив розвитку гастрономічного туризму. Для цього необхідно вчитися бачити та осмислювати проблему рекреаційних потреб як завдання, для вирішення якого потрібно віднайти свої, оптимальні способи, тобто розробити продуктивну технологію. Технологічний підхід до вирішення наукових та виробничих завдань потребує постійного розвитку, знаходження нестандартних шляхів їх вирішення за допомогою обґрунтованого проекту.

Ключові слова: фізико-географічної область Волинського Полісся, природно-ресурсний потенціал, рекреаційні потреби, гастрономічний туризм, технологічний підхід.

Обсуждаются проблемы систематики природно-ресурсного потенциала для рекреационной деятельности на фоне физико-географической области Волынского Полесья. Физико-географическое районирование рассматривается под углом согласования рекреационно-туристского использования ландшафтов региона исследования для перспектив развития гастрономического туризма. Для этого необходимо учиться видеть и осмысливать проблему рекреационных потребностей как задачу, для решения которой нужно найти свои, оптимальные способы, то есть разработать продуктивную технологию. Технологический подход к решению научных и производственных задач требует постоянного развития, нахождения нестандартных путей решения с помощью обоснованного проекта.

Ключевые слова: физико-географическая область Волынского Полесья, природно-ресурсный потенциал, рекреационные потребности, гастрономический туризм, технологический подход.

Nesterchuk I.K. NUTRITION OF UKRAINIANS IN THE TERRITORY OF THE PHYSICO-GEOGRAPHIC REGION OF VOLINSK POLISSYA

The problems of taxonomy of natural resource potential for recreational activity on the background of the physical and geographical area of Volyn Polissya are discussed. Physical-geographical zoning is considered at an angle of harmonization of recreational and tourist use of the landscapes of the region of research for the prospects of development of gastronomic tourism.

To do this, you need to learn to see and understand the problem of recreational needs as a task for which you need to find your own, optimal ways, that is, develop a productive technology. Technological approach to the solution of scientific and production tasks requires constant development, finding of non-standard ways of solving their achievement with the help of a substantiated project action.

Key words: physical and geographical area of Volyn Polissya, natural resource potential, recreational needs, gastronomic tourism, technological approach.

Постановка проблеми. Відображення тематики фізико-географічного районування – вкрай поширена проблема для наукових вишукувань. Волинське Полісся не стало винятком. Із часом деякі аспекти застаріли, висвітлювалися нові питання ландшафтознавства та стрімко зросла цікавість до питань рекреації на тлі фізико-географічного районування досліджуваного регіону.

Потреба вивчення ландшафтів Волинського Полісся з урахуванням стійкого розвитку

рекреації та туризму, а саме гастрономічного, продиктована часом, оскільки дослідження культури харчування поліщуків є виміром історичного розвитку, самої історії: зародження, розквіту та занепаду, що є змістом історичної епохи. Найбільш стійкою групою є етнос, народність, які в часовому вимірі транслюють свої традиції, зокрема гастрономічні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ландшафтознавчі школи повно та ґрунтовно розкрили ландшафтознавчі постулати:

львівська школа – К. Геренчук [7], Г. Міллер, С. Кукурудза, А. Мельник [22]; чернівецька школа – Л. Воропай [5], М. Куниця, М. Рибін, В. Гуцуляк, Я. Жупанський, М. Дутчак, О. Моргоч, М. Проскурняк, Я. Скрипник, Ж. Бучко, П. Чернега; київська школи – О. Поривакіна, О. Маринич [21; 27], Н. Сирота, А. Ланько [27], П. Шищенко [28], М. Гродзинський [10], Л. Малишева [20], С. Романчук, Ю. Щур; київська академічна школа – Ф. Вольвач, Л. Шевченко, П. Погребняк, В. Галицький, В. Пащенко [24], С. Кияк [18], С. Міхелі та ін.; кримська (таврійська) – В. Єни, П. Подгорецький, Л. Багорова, А. Оліферов, Г. Гришанкова, П. Позаченюк [25], В. Боков [3]; одеська школа – Г. Швєбс [23], Т. Борисевич, П. Пилипенко, Т. Безверхнюк, Ф. Лісецький; вінницька школа – Г. Денисик [12], А. Гудзевич, Ю. Яцентюк, О. Бабчинська, О. Вальчук, В. Воловик. Проведений аналіз та узагальнення літературних джерел щодо вивчення кулінарної спадщини українців показано в працях Л. Артюх [2], М. Аристова [6], О. Воропай [7], Т. Гонтар [11], А. Димінського [13], М. Жовнірова [14], Б. Заклинського [15], С. Носа, М. Маркевича, М. Левченка, Хв. Вовка [4], П. Чубинського, З. Клиновецької [19], К. Мошинського, В. Милорадовича, В. Шухевича [29], І. Голубович [9], О. Коль-

берг, Д. Великанович, О. Яворського [30], П. Коненко, А. Чичул, В. Гнатюк [8], Р. Кайндль [16], В. Скуратівського, Н. Качалка [17], однак праць, які відображають аспекти гастрономії поліщуків, які сформувалися в значній залежності від природно-географічних умов і зумовлених ними напрямів господарської діяльності в контексті туристсько-рекреаційної галузі, очевидно, вкрай мало, що пов'язано з новими вимогами туристів до туристських продуктів.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз природно-ресурсного потенціалу Волинського Полісся в контексті туристської діяльності, зокрема малодослідженого гастрономічного туризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Волинське Полісся займає західну частину Українського Полісся, його межу на сході проводять у напрямку лінії Корець – Клевів – Єльно – Березове, тобто за межею виходу кристалічних порід, характерних для Житомирського Полісся. Західний Буг є межею на заході цієї фізико-географічної області, а також із державою Польща, на півночі – з державою Білорусь. Чітко визначену межу на півдні проводять по лінії населених пунктів Володимир-Волинський – Затурц – Торчин – Луцьк – Піддубці – Клевань – Оржів –

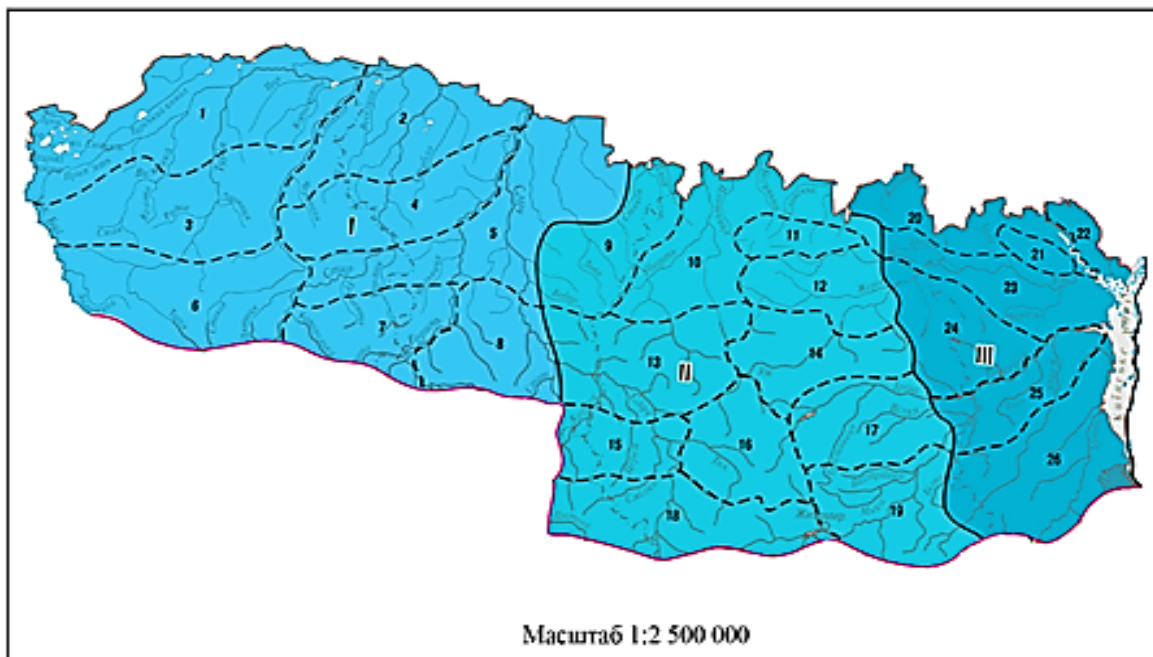

Рис. 1. Картохема Правобережного Полісся

Турчин – Межиріччі – Корець з Волинською лісостеповою височиною [27, с. 36]. У визначених межах площа Волинського Полісся становить 30 тис. км² (рис. 1, 2). Специфічні ландшафтні риси Волинського Полісся (рис. 3). Це плоска, трохи нахилена низовина в північному напрямку.

Четвертинні відклади Волинського Полісся мають свої типи: *моренні* утворення двох зледенінь – нижня морена у вигляді пісків, нижня морена – дуже змита та трапляється у вигляді «гнізд» і «клинків» у заглибленнях крейдових відкладів; кінцево-моренні відклади трапляються місцями у вигляді гряд (населені пункти Любитів, Задиби, Маневичі, Рафаловка, Володимирець, Буцинь, Костюківка й ін.); *неморенні* відклади – піщані і глинисто-піщані відклади флювіогляціальні й озерногляціальних вод (виражена шаруватість та відсутність валу-

нів) приурочені до межиріч; *елювіально-делювіальна кора вивітрювання крейдових мергелів* виступає на денну поверхню в південно-західній та південно-східній частині; *алювіальні та озерні відклади*, представлені пісками на бортих терасах річок; *торфино-болотні відклади* потужної товщі в долині р. Льви та в межиріччі Льви і Ствиги.

Складна картина геолого-геоморфологічної основи природи Волинського Полісся зумовлює своєрідне розповсюдження підземних та ґрунтових вод (рис. 4). Річкова мережа густа та розгалужена (середня густина 0,4 км на 1 км²).

Ухил річок малий. Течія нешвидка, заплави заболочені – р. Стубли, р. Прип'яті, р. Льви, р. Турії, р. Стоходу. Площа озер до 10 га, понад 300. Найбільше озеро та найглибше – Світязь (площа – 2750 га, максимальна глибина – 58,4 м), Пульмо (1 630, максимальна глибина – 9 м),

СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА РІВНИНА		
ЗОНА МІШАНИХ (ХВОЙНО-ШИРОКОЛИСТЯНИХ) ЛІСІВ		
Поліський край		
I. Область Волинського Полісся. II. Область Житомирського Полісся.		
■	1. Верхньоприп'ятський. 2. Нижньостирський. 3. Любомльсько-Ковельський. 4. Маневицько-Володимирецький. 5. Колківсько-Сарненський. 6. Турійсько-Рожищенський. 7. Ківерцівсько-Цуманський. 8. Костопільсько-Березнівський.	■
		9. Клесівсько-Рокитнянський. 10. Олевсько-Білокоровицький. 11. Словечансько-Овруцький. 12. Норинсько-Жерівський. 13. Городницько-Смільчинський. 14. Коростенсько-Чоповицький. 15. Корецько-Новоград-Волинський. 16. Довбисько-Червоноармійський. 17. Іршансько-Малинський. 18. Баранівсько-Високопічський. 19. Ченяхівсько-Коростишівський.
III. Область Київського Полісся.		Межі фізико-географічних
■	20. Руднянсько-Вільчанський. 21. Чистоголівсько-Корогодський. 22. Нижньоприп'ятський. 23. Нижньоузський. 24. Народицько-Іванківський. 25. Нижньотетерівський. 26. Здвизько-Ірпінський.	Зон Країв Областей Районів

Рис. 2. Умовні позначення до картосхеми Правобережного Полісся

Соминське (1 630, максимальна глибина – 56 м) [27, с. 40]. Особливістю озер є карстове походження.

Суттєво різняться і кліматичні умови регіону. Західна частина Волинського Полісся – м'яка зима, більш тепле літо. На заході більше опадів. Поділ на західну та східну частини підтверджується ареалами розповсюдження деяких видів рослинності (на сході – дуб скельний та явір не далі р. Стир). Агрокліматичне вирощування певних культур сприятливе, у західній частині дозрівають середньодозріваючі сорти та гібриди, у східній – лише ранньодозріваючі. Це спостерігається і в північній та південних частинах.

Рослинність фізико-географічної області також має характерні риси, які виділяють її в

окрему географічну область: значна залісненість (до 40%), заболоченість 10–20% всієї території; наявність у флорі середньоевропейських елементів, як-от явір, черешня, колосняк піщаний, лісова вовча ягода та ін., які свідчать про м'який клімат. Переважають соснові бори, субори, трапляються сугруди, тимчасові форми – березняки в південній частині, на невеликих площах трапляються ще дубово-грабові, найбагатші в порідному складі, у північно-західній зрідка на невеликих ділянках трапляються змішані ліси, дуже поширені вільшаники.

Найбільш розповсюдженим типом ґрунту Волинського Полісся є дерново-підзолисті, які утворюють багато відмін залежно від складу материнських порід, глибини залягання крейдяних мергелів та глибини ґрунтових вод.

Складний рельєф, різноманітні поверхневі відклади з урахуванням різних рівнів залягання ґрунтових вод утворюють надзвичайно барвисту, мозаїчну основу, завдяки якій розвивається рослинність ґрунту та тваринний світ, що спонукає до особливих гастрономічних традицій харчування населення досліджуваного регіону. Така локалізація Правобережного Полісся, зокрема Волинського Полісся, збігається з етнічною історією населення краю. Саме в цьому регіоні стикалися різні східно-слов'янські племена – поляни, сіверяни, древліани, волиняни і дреговичі, зона етнокультурного контактування між якими проходила як раз по лінії річок Горинь – Прип'ять-Ясельда [26, с. 41].

До найбільш численних і вивчених локальних груп українців належать бойки, гуцули, лемки, а також литвини та поліщуки. Перші три мешкають у Карпатах, дві останні – на Поліссі. Нас цікавить Правобережне Полісся, а саме поліщуки, їхня гастрономія. Етнізм «поліщуки», беззаперечно, походить від топоніма «Полісся» («Полес'є») та відомий ще з XV ст. за документальними матеріалами. В їхньому господарстві, поруч із головною галуззю – землеробством, значне місце мали збиральництво, лісовий промисел та промислова переробка лісу. Основною зерновою культурою здавна було жито [26, с. 242]. Великі площі засівали житом в Київській, Чернігівській, Волинській та Подільській губерніях. Ячмінь використову-

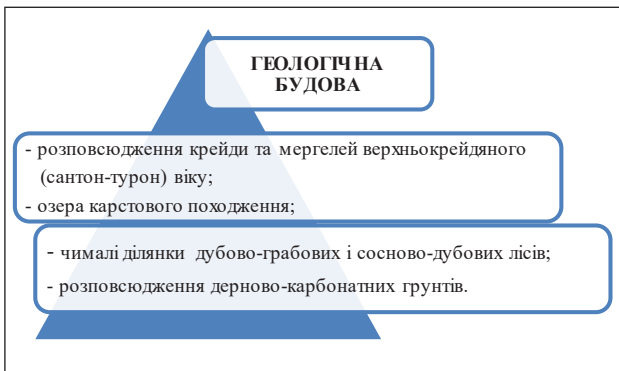

Рис. 3. Специфічні ландшафтні риси Волинського Полісся

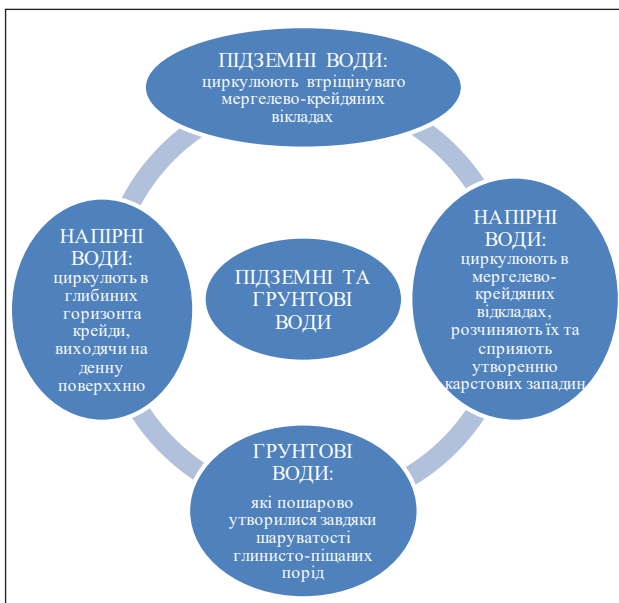

Рис. 4. Підземні та ґрунтові води Правобережного Полісся

вали в їжу найбільш бідні селяни, а зазвичай його тримали для отримання крупи та виробництва пива і горілки, а також муки в неврожайні роки. Найулюбленішою круп'яною рослиною була гречиха (гречка). Зерно її йшло на каші, гречані млинці («блінці») та гречаники. Картопля з'явилася у XVIII ст. і стала важливим продуктом харчування. Поліщуки здавна розводили хмель, який використовували в медоварній, пивоварній та винокурній промисловості. Значну роль відігравав город, де вирощували капусту, огірки, цибулю, часник, моркву, петрушку, ріпу, буряк, окріп. Із бобових висаджували горох і квасолю. Серед олійних переважала конопля (насіння), невелике значення мав льон, мак, рапс. З XIX ст. основною олійною культурою став соняшник. Садівництво теж набувало розквіту, висаджували яблуні, груші, вишні, сливи та кущі: малини, смородини, агрусу. Немало риби виловлювали в озерах та ставках Правобережного Полісся. Нарівні із землеробством продукція скотарства (заради молочних продуктів) посідала вагоме місце в селянському господарстві. Птицю, свиней та овець тримали заради м'яса та жиру («здору»). Бджільництво в господарстві мало вагоме місце до XIX ст. Збиральництво поширене ще в XIX–XX ст., хоча вже і не в промислових масштабах. Збирали гриби, дикі ягоди (чорниці, «буяхи», малину, шипшину, калину, суниці, «журахвіни», клюкву, дикі яблука («кислички», «кіслици»), дикі груші («дички»). Різотрав'я: м'яту, мелісу, чебрець, звіробій, інші лікувальні трави та корінці. Весною зціджували сік – березовий, кленовий. Збирали дикий щавель (квасок), гороб'юшку, заячу капусту, лободу, кропиву, дикий часник і цибулю.

Очевидним постає визначення загалом характеру харчування поліщуків, яке залежало від напряму господарювання. Здебільшого вживали рослину їжу, а забезпечували організм білками мучними та круп'яними стравами з вагомими овочевими та фруктовими добавками, що і стало традиційною основою харчування, яка сформувалася до кінця XVIII – на початку XIX ст. Гастрономія спиралася на страви зварені, потушені, печені і, вкрай мало, прожарені.

З величезної когорти методів та відомих процедур для вирішення наукових завдань

нами розглянутий технологічний метод, який дозволяє порівняно з іншими більш конкретно (поопераційно) пояснити логіку, процедуру і складники вишукувальної діяльності в площині гастрономічного туризму, а також спиратися на конкретні показники (характеристики) креативності (здатності до творчого мислення та вирішення нестандартних завдань). Принципи й елементи даного методу дозволять розробити креативні проекти різного рівня складності в системі туристського обслуговування на локальному рівні і навіть на рівні об'єднаних територіальних громад.

Висновки із проведеного дослідження. «Законсервованість», характерна для Правобережного Полісся, зокрема для Волинського Полісся, зумовлена ізольованістю території через географічне положення, фізико-географічні умови, які створили передумови для формування не просто зонального, але й архаїчного типу харчування і гастрономічної культури, що дало поштовх розвитку гастрономічного туризму на цих землях. Харчування є сукупністю визначених елементів традиційно-побутової культури споживання їжі поліщуків: набір харчових продуктів, способи їх оброблення, харчові заборони, обмеження та вподобання, ритуали та звичаї, які супроводжують процес приготування, вживання їжі та пригощання в родині та гостей, повсякденні й обрядові страви. Застосування технологічного методу – нових технологій у туризмі передусім підвищить професійну діяльність та вимоги до надання креативних туристських продуктів, а саме гастрономічних турів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аристов Н. Промышленность древней Руси. Санкт-Петербург: Типография Королева и Ко, 1866. 334 с.
2. Артюх Л. Народне харчування українців та росіян північно-східних регіонів. Київ, 1982. 112 с.
3. Боков В., Лычак А. Оценка экологической ситуации в Крыму. Культура народов Причерноморья. 1998. № 2. С. 30–36.
4. Вовк Хв. Етнографічні особливості українського народу. Студії з української етнографії та антропології. Прага: Український громадський видавничий фонд, 1928. 358 с.
5. Воропай Л. Методологические основы разработки проблем рационального природопользования. Физическая география и геоморфология. 1981. Вып. 25. С. 3–10.

6. Воропай О. Звичаї нашого народу: нар. календар звичаїв, укр. нар. одяг: етнографічний нарис. Київ: Пульсари, 2012. 632 с.
7. Геренчук К. Географические аксиомы и ландшафтные постулаты: тез. докл. 3-го Всесоюз. симпозиума по теоретическим вопросам географии. Киев, 1977. С. 75–78.
8. Гнатюк В. Народна пожива і спосіб її приправи у східній Галичині. Матеріали до українсько-руської етнології. Львів, 1899. Т. 1. С. 96–110.
9. Голубович І. Народна пожива у Снятинському повіті (с. Карлів, Покуття). Матеріали до української етнології. Львів, 1918. Т. ХУІІІ. С. 48–70.
10. Гродзинський М. Основи ландшафтно-екології: підручник. Київ: Либідь, 1993. 220 с.
11. Гонтарь Т. Традиционная и праздничная пища украинцев Полесья в XIX–XX вв. Советская этнография. 1986. № 5. С. 10–13.
12. Денисюк Г. Техногенные ландшафты Подольских Толтр, их структура и классификация. Физическая география и геоморфология. 1981. Вып. 25. С. 60–65.
13. Дыминский А. Быт крестьян Каменецкого и Проскуровского уездов Подольской губернии // Архив РГО. Разряд XXX. Оп. I. № 23.
14. Жовнірова М. Їжа і харчування як елемент традиційно-побутової культури українців. Закарпатські народні страви: довідкове видання / упорядн. М. Мицько. Ужгород: Карпати, 1990. 246 с.
15. Заклинський Б. Народна пожива в Косівському повіті. Матеріали до української етнології. Львів, 1918. Т. ХУІІІ. С. 41–48.
16. Кайндль Р. Гуцули: їхнє життя, звичаї та народні перекази. 2-е вид., випр. і допов. Пер. з нім. З. Пенюк. Чернівці: Молодий буковинець, 2003. 200 с.
17. Качалка Н. З кашею будьте здорові. Березина. 1993. № 2/3. С. 7–9.
18. Кияк С. Природно-территориальные комплексы Житомирской области и их анализ в целях рационального природопользования: автореф. дис. ... канд. географ. наук. Киев, 1983. 26 с.
19. Клиновецька З. Страви й напої на Україні. Київ: Час, 1991. 218 с.
20. Малишева Л. Геохімія ландшафтів: навч. посібник. Київ: Либідь, 2000. 470 с.
21. Маринич О., Шищенко П. Фізична географія України: підручник. Київ: Знання, 2005. 512 с.
22. Мельник А. Українські Карпати: еколого-ландшафтознавче дослідження. Львів: Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 1999. 286 с.
23. Швобс Г., Каштанов А., Лисецкий Ф. Основы ландшафтно-экологического земледелия. Москва: Колос, 1994. 127 с.
24. Пащенко В. Теоретические проблемы ландшафтоведения. Киев: Наук. думка, 1993. 284 с.
25. Позаченюк Е. Ведение в геоэкологическую экспертизу. Междисциплинарный подход, функциональные типы, объективные ориентации: монография. Симферополь: Таврия, 1999. 413 с.
26. Украинцы / отв. ред.: Н. Полищук, А. Пономарев. Москва: Наука, 2000. 535 с.
27. Физико-географическое районирование Украинской ССР / под ред. В. Попова, А. Маринича, А. Ланько. Киев: Изд-во Киевского университета, 1968. 670 с.
28. Шищенко П. Принципы и методы ландшафтного анализа в региональном проектировании. Киев: Фитосоциоцентр, 1999. 284 с.
29. Шухевич В. Гуцульщина. Матеріали до українсько-руської етнології. Львів, 1899. Т. 2. С. 110–144.
30. Яворський О. Народна пожива лемків. Матеріали до української етнології.
31. Львів, 1918. Т. ХУІІІ. С. 6–12.

УДК 338.488.2:640.4

Пандяк І.Г.,
кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри туризму
Львівський національний університет імені Івана Франка

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ГОТЕЛЬНОЇ ІНДУСТРІЇ

У дослідженні зосереджено увагу на актуальності сталого розвитку готельної сфери, неадекватності оцінки ступеня впливу цієї субгалузі туризму на природний та соціальний простір. Проаналізовано основні напрями впливу сфери гостинності на навколишнє середовище і, як наслідок, погіршення не тільки екологічної, але й інвестиційної привабливості регіонів.

Ключові слова: сталий розвиток, готельне господарство, туризм, інфраструктура гостинності, природне і соціальне середовище, інвестиційна привабливість.

В исследовании сосредоточено внимание на актуальности устойчивого развития гостиничной сферы, неадекватности оценки степени влияния этой суботрасли туризма на природную и социальную среду. Проанализированы основные направления влияния сферы гостеприимства на окружающую среду и, как следствие, ухудшение не только экологической, но и инвестиционной привлекательности регионов.

Ключевые слова: устойчивое развитие, гостиничное хозяйство, туризм, инфраструктура гостеприимства, природная и социальная среда, инвестиционная привлекательность.

Pandyak I.G. STEADY DEVELOPMENT OF THE HOTEL INDUSTRY

The study focuses on the relevance of sustainable development in the hotel industry, inadequate assessment of the impact of this sub-area of tourism on the natural and social space. The main directions of the influence of the sphere of hospitality on the environment and the consequent deterioration of not only ecological but also investment attractiveness of the regions are analyzed.

Key words: sustainable development, hotel industry, tourism, hospitality infrastructure, natural and social environment, investment attractiveness.

Постановка проблеми. У структурі туристичної індустрії готельна сфера формує основний складник капіталомісткості, задіяних трудових ресурсів, а також найбільше впливає на навколишнє середовище. Тривалий час взаємозв'язок сфери гостинності і навколишнього середовища розглядався як найбільш прийнятний щодо інших видів господарської діяльності, а середовище мало значну здатність відновлюватися. Інтенсивний розвиток туризму та сфери гостинності сьогодні зумовлює до 10% негативного впливу на навколишнє середовище, цей вплив складний, багатоаспектний і потребує вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сталого розвитку готельного господарства відображено в працях українських науковців О. Литвинової [1], Т. Сокол [2], Т. Ткаченко [3], іноземних учених – Р. Гравера і П. Йохансона [4], А.Х. Пріса [5] та ін.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати наслідки сучасного впливу готельної індустрії на природний і соці-

окультурний складники навколишнього середовища в глобальному масштабах. Виявити складність і тенденції взаємодії систем згідно із сучасними концептами сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція сталого розвитку (SD) в індустрії гостинності пов'язується з обмеженням негативного впливу цієї галузі економіки на природне і соціальне середовище, збільшенням її користі для сучасного та запобіганням зменшенню можливості майбутніх поколінь задовольняти власні потреби [2].

Зв'язок між навколишнім середовищем і різними формами туризму, окремими субгалузями цієї індустрії, стійкий і постійно посилюється. В еволюції взаємодії туристів і подорожніх із природним і соціокультурним середовищем виникли нові форми посилювання впливу людини. Тривалий час взаємозв'язок туризму і навколишнього середовища розглядався як симбіотичний, тобто туризм зберігає високу якість середовища, а середовище, з огляду на пасивний вплив туризму, має

значну здатність до відновлення і збереження як важливих складників вартості туристичного ресурсу. Туризм розглядався як альтернативна сфера щодо інших галузей економіки, особливо глибокої зміни навколишнього середовища – промисловості, сільського господарства, будівництва тощо. Проте відносини туризму і навколишнього середовища багатоглибинні, надзвичайно складні і потребують заходів із захисту останнього.

Масовий характер, структурно-просторова диверсифікація туризму в другій половині ХХ ст. виявляє незбалансованість його зв'язку з навколишнім середовищем. Туризм став засобом проникнення на малоосвоєні природні території (Антарктида, Гімалаї, Нова Гвінея та ін.), головним чинником розвитку екологічних проблем, значного антропогенного навантаження та знищення соціокультурних об'єктів (Анкор, Мачу-Пікчу, античні пам'ятки Греції й Італії тощо), до яких свого часу частково або цілком обмежували доступ туристів. Прокладання туристичних маршрутів до атрактивних об'єктів і територій зумовило розвиток транспортної інфраструктури, будівництво закладів рекреації, гостинності, об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури, посилення урбанізаційних процесів. Отже, туризм задекларував себе головним чинником екологічних проблем, знищення ресурсів, від яких він залежить. Сьогодні концепція сталого розвитку туризму передбачає зосередження уваги на розумінні його екологічних наслідків і виробленні більш стійких форм його розвитку для збереження базових природних і соціокультурних ресурсів навколишнього середовища.

Серед туристичних субгалузей істотно впливає на навколишнє середовище індустрія гостинності. Ця сфера споживає значну кількість енергії, води, хімічних засобів, продукує значний обсяг побутових відходів. Несприятливий вплив на навколишнє середовище збільшується і поглиблюється. Щорічне зростання галузі становить 5–6 %, такий прогноз також передбачений на 2018 р. [11]. Готельні підприємства постійно покращують комфорт проживання гостей, а отже, змушені використовувати прогресивні інновації в різних функціональних системах. Ступінь та різноманітність екологічних наслідків впливу готельних закладів

просторово диференційовані. Наслідки впливу зумовлені розташуванням, типом, розвитком екологічної стратегії, менеджментом закладу розміщення. Масштаб екологічних наслідків впливу закладів гостинності зумовлений їхнім типом (туристські готелі, SPA-готелі, екоготелі тощо), а отже, видом і формою туризму. Наслідки впливу на навколишнє середовище розосереджених серед природних атракцій закладів розміщення значно більші. Такі підприємства частково або зовсім не утилізують відходи, використовують для палива деревину з навколишньої території, скидають неочищені каналізаційні стоки в річки, розвивають серед додаткових послуг такі, що зорієнтовані на активне використання навколишнього середовища (альпінізм, гірські лижі, рафтинг, джипінг, полювання й ін.). Наприклад, зазнали значного знищення внаслідок використання деревини для будівництва і палива, нагромадження сміття, забруднення гірських рік вздовж маршрутів і базових містечок, сформованих здебільшого з готелів, притулків, природні ландшафти гімалайської частини Непалу. Подібна ситуація в Карпатах, де збудовано гірськолижні, мисливські бази.

Наслідки впливу готельної індустрії на навколишнє середовище часткові в містах – великих туристичних центрах, де виявити їх важко, впливають також суб'єкти іншого профілю діяльності (промислові, транспортні, будівельні й ін.), жителі міст. Масовий, насамперед організований, туризм у такі центри, належно забезпечені підприємствами з перероблення й утилізації відходів, менше впливає на навколишнє середовище.

Характер і наслідки впливу інфраструктури гостинності зумовлені розташуванням об'єкта природного або соціокультурного інтересу. Значно меншого негативного навантаження завдають об'єкти з вищим рівнем соціокультурної організації. Такі об'єкти забезпечують ефективно перебування відвідувачів, підтримують належний рівень комфорту і водночас організовують структури з обмеження негативного впливу на навколишнє середовище. Окрім утилізації продуктів діяльності, обмежують вплив на навколишню територію лімітацією рекреаційно-туристичної діяльності (буферні лісопаркові зони, природоохоронні території,

контроль за станом окремих природних об'єктів тощо).

Окрім просторової ознаки впливу закладів гостинності на навколишнє середовище, необхідно враховувати часову, виявлену в особливостях розвитку туризму – сезонності. Більшість готелів, насамперед з активним використанням природних ресурсів навколишньої території (курортні готелі, туристські готелі, туристські притулки), посилено впливають на екосистеми впродовж певної частини року, в інші сезони можливе її відновлення. Отже, вплив має тимчасовий характер і збігається з туристичним сезоном (гірськолижний, пляжний, альпінізму) або довгостроковий, з незворотними екологічними змінами – зникненням окремих видів органічного світу або загальною біоценозів.

Важлива для закладів гостинності риса відносин із навколишнім середовищем – технологічна. Готельні заклади здебільшого забезпечують безперервний режим функціонування за середнього завантаження 60–80%, особливо висококатегорійні заклади, у коефіцієнті 2–3, використовують значно більше ресурсів. Незважаючи на застосування новітніх технологій, спеціальне обладнання щодо економії енергії, води, хімічних засобів, засобів гігієни, продуктів харчування й інших ресурсів, їх використання залишається значним.

Проблема сталого розвитку закладів гостинності не лише в значних обсягах використання ресурсів, готельні підприємства серед компаній сервісного профілю створюють найбільше відходів. Кількість відходів збільшується з підвищенням рівня комфорту (категорії) закладу розміщення. Наприклад, у п'ятизіркових готелях через кожні декілька років у номерах оновлюється інтер'єр, поновлюються елементи технічних систем, у поточній роботі значні витрати на прибирання, прання (постільна білизна, рушники замінюються щоденно), електроенергію (обов'язкове кондиціонування повітря, цілодобове освітлення приміщень загального користування, робота побутової техніки та ін.).

Розвиток туризму серед природних атракцій негативно відбивається на їхній здатності до відновлення. Створення інфраструктури з розміщення (будівництво готелів, туристських баз, шале, котеджів тощо), облаштування

навколишньої території – гірськолижними трасами в горах, гольф-полями на рівнинах, паркінгами й іншими об'єктами, зумовлює вирубування лісів, знищення лук, суттєво змінився екологічний баланс, зросли ризики зсувів, паводків, снігових лавин. У більш локалізованих обсягах біля розташованих серед природних атракцій закладів розміщення витоупуванням знищується рослинний покрив, змінюється структура ґрунту, з'являються стежки, колії від проїзду транспортних засобів, вздовж яких розвивається ерозія. Інфраструктура закладів розміщення серед природних ландшафтів зменшує видову розмаїтість органічного світу, зникають рідкісні реліктові, ендемічні представники біоценозів. Значної шкоди завдає забруднення побутовими відходами, джерелом якого є місце найтривалішого перебування туристів – заклади розміщення. Окрім погіршення естетичної привабливості території, побутове сміття загрожує існуванню багатьох представників фауни. У тварин відбуваються зміни рефлексів поведінки, хімічні добавки та геномодулятори в харчових відходах зумовлюють погіршення імунітету та генетики, отравлення і загибель. Проблема забруднення навколишнього середовища побутовим сміттям особливо актуальна для закладів готельного типу, відокремлено розташованих у важкодоступних місцях, що спричинює безконтрольне порушення правил поведінки з відходами. Тверде побутове сміття стихійно складається в непристосованих для цього місцях із недотриманням екологічних норм утилізації. Локальні сміттєзвалища поляризують масштаби проблеми забруднення розвіюванням сміття вітром, потрапляння в поверхневі і підземні води. Особливо загострюється ця проблема на унікальних природоохоронних і рекреаційних територіях.

Багатоаспектний екологічний вплив закладів гостинності на навколишнє середовище пов'язують із забрудненням вод. Готельні заклади завжди тяжіють до води. Курортні готелі зосереджуються на сваях над водою (Сейшели, Фіджі, Перська затока й ін.), у межах пляжної зони або на відстані від водойми, у багатьох країнах популярні хаусботи (Індія, Канада, Австралія й ін.), круїзні морські лайнери – які майже всі відходи скидають у воду.

Скидають неочищеними каналізаційні води та тверді побутові відходи у водойми більшість закладів гостинності, розташованих на відстані від водойм.

Забруднення водойм, окрім погіршення естетичної привабливості, спричиняє розвиток багатьох захворювань, як-от гепатит, дизентерія, черевний тиф, гастроентерит та інших, появу неприємних запахів. Забруднення води знижує вміст розчиненого кисню, зменшує видову різноманітність організмів, сприяє розвитку окремих видів водоростей. Негативні зміни якості водойм дзеркально відображаються на атрактивності, понижують попит на відпочинок в околицях таких територій і на розміщення в готельних закладах.

Забруднення води найбільш характерне для приморських курортних територій із масовим напливом рекреантів, де туризм розвивається швидше за місцеву інфраструктуру. Значне забруднення прибережних вод характерне для регіонів ізраїльського, іспанського Середземномор'я, болгарського, українського Чорномор'я, прибережних вод Флориди. Зношеність очисних споруд в Одесі, Маріуполі й інших містах узбережжя Чорного й Азовського морів спричиняє періодичне закриття пляжів.

Наслідком зосередження в районах відпочинку значної кількості туристів є перевантаження систем очищення та видалення стічних вод, неконтрольоване потрапляння стоків до природних водойм. Наприклад, система очищення стічних вод у 930 приморських населених пунктах Франції на початку 1980-х рр. розраховувалася на 7 млн. осіб, влітку, із прибуттям туристів, кількість населення тут збільшувалася до 12 млн., перевантаження призводило до значного забруднення прибережної частини моря. Такі випадки були характерними для Одеси, Сочі, південного узбережжя Криму [3, с 190–191].

Окрім забруднення води, заклади розміщення погіршують стан повітря, є джерелом локального шумового та світлового забруднення. Хімічне забруднення повітря характерне для всіх закладів розміщення, проте найбільше з автономним генеруванням електричного струму, виробництвом тепла.

Аналіз бази даних аналітичної організації "Eora MRIO" щодо міжгалузевого балансу

економіки в 187 країнах і 35 екологічних чинників, серед яких забруднення повітря, виділення парникових газів, та статистики Всесвітньої туристської організації упродовж 2009–2013 рр. виявляє, що внаслідок використання транспорту, проживання в готелях, харчування й задоволення інших потреб туристів виділяється 8% усіх парникових газів на планеті. За цей час обсяг викидів CO₂ від туризму збільшився із 3,9 до 4,5 гігатонн. Цей процес пов'язаний зі збільшенням прибутків, туристи здійснюють більш далекі і тривалі поїздки, тому «вуглецевий слід» подорожей збільшуватиметься. До 2025 р. цей показник може зрости до 6,5 гігатонн [2].

Іноді причиною руйнування довкілля стає освоєння курортної зони, спорудження інфраструктури для відпочинку. Масове будівництво готелів на бельгійському узбережжі Ла-Маншу в Остенде, довжиною 62 км, зумовило необхідність зведення в морі додаткових захисних дамб, які порушили природну рівновагу й спричинили різке зменшення піску на пляжі. Розвиток курортного будівництва на грецькому острові Закінтас було обмежено, оскільки воно загрожувало існуванню значної популяції черепах. З такою ж проблемою зіткнулися влади Кіпру і Туреччини.

Непродумані підходи до створення туристичних центрів в окремих регіонах можуть спричинити порушення місцевих екологічних і суспільних систем. Особливо показовим є приклад Тунісу, де на початку 1970-х рр. розроблено програму розвитку туризму без урахування місцевої соціоекологічної ситуації. Будівництво готелів призвело до відчуження земель, витіснення селян, спекуляції земельними ділянками. Тільки в одному з районів курортна зона зайняла 400 га і витіснила 1,5 тис. дрібних сільських домовласників. Місцеві жителі були позбавлені житла, яке викуповувалося й обладнувалося під помешкання для туристів. Внаслідок цього зникли традиційне землеробство й овочівництво, занепали ремесла. Одночасно море катастрофічно забруднювалося відходами життєдіяльності туристів, синтетичними мийними засобами, зазнало збитків традиційне рибальство. Відчувалася й нестача питної води – якщо потреби місцевого населення обмежувалися 100 л на добу, туристи

споживали до 500 л. Цей приклад свідчить про нераціональність планування туристичних об'єктів без продуманої інтеграції щодо довкілля [3, с. 190–194].

Ризики сталому розвитку окремих регіонів спричиняють збільшення споживання та створення дефіциту ресурсів для місцевого населення. Особливо актуальна проблема ресурсозабезпечення в регіонах бідних на водні, земельні, енергетичні й інші ресурси. Зміни клімату загострюють проблему нестачі води в посушливих регіонах Середземномор'я, Близького Сходу, тропічної Африки. У деяких регіонах Середземномор'я один клієнт у готелях у середньому споживає води в шість разів більше за місцевих мешканців. Значна кількість води використовується для послуг, які підкреслюють надмірну розкіш – для басейнів, водних атракціонів, поливу гольф-полів тощо. Дефіцит води спонукав уряди Португалії, Іспанії й інших країн ввести заборону іншого, окрім побутового, використання цього ресурсу.

Заклади гостинності також виснажують місцеві ресурси палива, електроенергії, будівельних матеріалів. Для будівництва готелів у приморських рекреаційних зонах часто використовується пісок із пляжів, у горах – галька із річкового дна.

Вплив інфраструктури з розміщення на навколишнє середовище стосується структурної та візуальної зміни території. «Візуальне» забруднення зумовлене негативними для сприйняття змінами природних та соціокультурних ландшафтів архітектурними формами готелів, які із промоційною метою контрастують у формі, розмірах. Інвестиції в готельний бізнес змінюють структуру господарства території, використання земельних ресурсів.

Актуальна проблема погіршення екологічної ситуації в українських Карпатах – знищення природних ландшафтів внаслідок інтенсивної забудови приватними об'єктами сезонного використання – котеджами, дачами, об'єктами комерційного розміщення туристів – турбазами, готелями та ін. Ці об'єкти використовуються впродовж 2–3 місяців на рік, і більшість суттєво не впливає на місцеву економіку. Зміна природної території, на якій вони розташовані, знижує її інвестиційну привабливість, втрачається економічна вигода через відсутність

високоєфективного використання території. Адміністрації місцевих громад надають можливість придбати рекреаційно цінну нерухомість із надією поповнити місцевий бюджет і втрачають водночас можливість отримання довгострокової вигоди. Сталий розвиток малоосвоєних рекреаційно цінних територій необхідно обґрунтовувати згідно з єдиною регіональною туристичною політикою, в якій важливим складником має бути екологічне обґрунтування, розвиток соціальної і побутової інфраструктури.

Недоліком розвитку індустрії гостинності є також неадекватний розподіл отриманих доходів між інвесторами і місцевими громадами. У результаті діяльності компаній збагачується вузьке коло і так достатньо багатих осіб. Будівництво готельних закладів часто здійснюється всупереч інтересам місцевих громад, у процесі економічної активності підприємств, місцеві жителі не отримують належної вигоди. Задіяні в роботі підприємств працівники отримують невисоку заробітну плату, поглиблюється соціальне розшарування, виникає невдоволення і налаштування місцевої громади проти розвитку готельного бізнесу [6, с. 741]. Така ситуація актуальна сьогодні для великих міст, курортних центрів України із цінним ресурсним потенціалом для туристичної індустрії. Тому перед плануванням розвитку готельного бізнесу в межах локальної території, у процесі проведення маркетингових досліджень, необхідно з'ясувати, яких секторів і груп місцевих жителів торкнеться інвестиційний проект.

Висновки із проведеного дослідження. Надмірна орієнтація економіки на туристичну сферу внаслідок різких сезонних коливань турпотоків, дії інших непрогнозованих і невідконтрольних чинників – природних стихій, політичної нестабільності, спалахів епідемій тощо, загрожує економічній безпеці країн, регіонів.

Разом із надходженням валюти в регіон від обслуговування туристів у закладах гостинності відбувається і зворотний процес – її відтік у вигляді іноземних інвестицій, витрат на маркетинг, рекламу із залучення туристів, купівлі імпортного обладнання тощо.

Сфера гостинності послаблює купівельну спроможність, посилює матеріальне розшарування місцевого населення та клієнтів готельно-

ресторанних закладів внаслідок зростання цін на внутрішньому ринку на товари широкого користування, посилення контрасту в доходах з іноземними туристами. Особливо зростають ціни на продукти харчування, житло, транспортні послуги. Найбільше соціальний дискомфорт місцевого населення посилюється у «високий» сезон, коли вони позбавлені користування об'єктами туристичної інфраструктури за значного зростання цін.

Міжнародні готельні та ресторани оператори часто імпортують висококваліфікованих і високооплачуваних фахівців, позбавляючи кар'єрного та професійного зростання місцевих працівників закладів гостинності. Недостатній освітній рівень і кваліфікація місцевого населення, зумовлена сезонністю робіт, відображаються на його зайнятості серед менеджменту управлінського (середнього) та технічного (низового) рівнів.

Несприятливий вплив індустрії гостинності на культурну сферу. Взаємодія культур нівелює національний колорит, відбувається їх злиття, формування глобальної маскультури. Запровадження єдиних стандартів сервісу асимілює сформовані упродовж століть національні риси гостинності, втілені в морально-етичних і матеріальних формах. Готельні заклади стали однією з ланок комерціалізації релігійних святинь, національних традицій, фольклору, підміни змісту об'єктів духовної спадщини.

Заклади розміщення стають першими об'єктами, через які відбувається міжнародна криміналізація, деградація моральних принципів, порушення прав людини в суспільстві, поширення проституції, торгівлі людьми, наркоторгівлі. Заклади розміщення часто стають об'єктами відмивання капіталу, приховування фінансово-економічної діяльності [9].

Значна капіталомісткість і отримувані доходи від готельного бізнесу небагатьма особами-власниками зумовлюють поглиблення соціального розшарування – багаті

стають багатшими, бідні – біднішими. Інвестування в агресивній формі в цей бізнес, з порушенням майнового права місцевих громад, законодавства у сфері планування й архітектури, охорони історичної та природоохоронної спадщини, спричиняє невдоволення та негативне ставлення до розвитку готельного бізнесу та туризму загалом. Тому під час розроблення стратегії інвестиційних проектів необхідно з'ясувати, які сектори й інтереси місцевої громади буде порушено. Надходження інвестицій не повинно порушувати суспільно-економічного балансу інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Литвинова О. Стратегія розвитку сталого туризму в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством». Донецьк, 2013. 19 с.
2. Науковці оцінили шкоду туризму для довкілля. URL: https://maximum.fm/naukovci-ocinili-shkoduturizmu-dlya-dovkillya_n140857.
3. Сокол Т. Основи туристичної діяльності: навчальний посібник. К.: Грамота, 2006. 264 с.
4. Ткаченко Т. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія. 2-ге вид., випр. та доповн. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. 463 с.
5. Best Western (2012). Select corporate hotel initiatives. URL: <http://www.bestwestern.com/about-us/green-hotels/initiatives.asp>.
6. Garvare R., Johansson P. Management for sustainability – a stakeholder theory. Total Quality Management. 2010. Vol. 21. № 7. P. 737–744.
7. Goldstein K., Primlani R. Current trends and opportunities in hotel sustainability. 2012. URL: <http://www.hospitalitynet.org/news/4054752.html>.
8. Pryce A. Sustainability in the hotel industry. Travel and Tourism Analyst. 2011. Vol. 6. P. 95–114.
9. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. URL: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>.
10. Todorov V., Marinova D. Models of sustainability: paper presented at the World IMACS/MODSIM Congress, Cairns. 2009. URL: http://www.mssanz.org.au/modsim09/D2/todorov_D2a.pdf.
11. Travel and Hospitality Industry Outlook. 2018. URL: <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/consumer-business/articles/travel-hospitality-industry-outlook.html>.

УДК 338.4

Смирнов І.Г.,
доктор географічних наук, професор,
професор кафедри країнознавства та туризму
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД ГЕОМАРКЕТИНГУ ТУРИЗМУ В ІСТОРИЧНИХ МІСТАХ: ПРОДУКТОВИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

У статті розкрито роль геомаркетингового чинника в розвитку туризму історичних міст на прикладі українського міста Кам'янець-Подільський та польського міста Тарнів. Ці міста об'єднують їхню багату історико-культурну спадщина, наявність потужних середньовічних оборонних споруд, чисельність населення (понад 100 тис. мешканців) і адміністративний статус (провінційні центри). У 20-х рр. ХХ ст. кожне із міст було столицею Української Народної Республіки і мало Український національний університет, що є особливо цікавим для туристів з України. Але Тарнів нині приймає в 4 рази більше туристів (1 млн./рік), ніж Кам'янець-Подільський. Запропоновано геомаркетингові заходи для збільшення числа туристів у Кам'янці-Подільському, зокрема, вихід на нові міжнародні ринки (Ізраїль) (регіональний аспект) та розширення туристичної пропозиції завдяки темному та містичному туризму (продуктовий аспект).

Ключові слова: геомаркетинг, історичні міста, туристичні ресурси, нові ринки, темний та містичний туризм.

В статті раскрыта роль геомаркетингового фактора в развитии туризма исторических городов на примере украинского города Каменец-Подольский и польского города Тарнов. Эти города объединяет их богатое историко-культурное наследие, наличие мощных средневековых оборонительных сооружений, численность населения (более 100 тыс. жителей) и административный статус (провинциальные центры). В 20-х гг. ХХ в. каждый из этих городов был столицей Украинской Народной Республики и имел Украинский национальный университет, что является особенно интересным для туристов из Украины. Но Тарнов сейчас принимает в 4 раза больше туристов (1 млн. / год), чем Каменец-Подольский. Предложены геомаркетинговые действия по увеличению числа туристов в Каменце-Подольском, в частности, это выход на новые международные рынки (Израиль) (региональный аспект) и расширение туристического предложения за счет темного и мистического туризма (продуктовый аспект).

Ключевые слова: геомаркетинг, исторические города, туристические ресурсы, новые рынки, темный и мистический туризм.

Smyrnov I.G. UKRAINIAN-POLISH EXPERIENCE OF GEOMARKETING OF TOURISM IN HISTORICAL CITIES: PRODUCT AND REGIONAL ASPECTS

The article reveals the role of geomarketing factor in the development of tourism in historical cities on example of Ukrainian city of Kamyanets-Podilsky and Polish city of Tarnov. These cities combine their rich historical and cultural heritage, medieval defensive buildings, population size (more than 100 thousand in habitants) and administrative status (provincial center). In the 20's of XX century both cities were capital centres of the Ukrainian People's Republic and the place for Ukrainian National University, which is particularly interesting for tourists from Ukraine. But Tarnov now accepts 4 times more tourists (1 million a year) than Kamianets. Geomarketing measures are proposed to increase the number of tourists in Kamyanets, that is the access to new international markets (Israel) and expansion of tourist offers due to dark and mystical kinds of tourism.

Key words: geomarketing, historical cities, tourist resources, new markets, dark and mystical tourism.

Постановка проблеми. Історичні міста України та Польщі цікавлять туристів – як вітчизняних, так і іноземних. Це стосується безпосередньо українського Кам'янця-Подільського та польського Тарнова, але останній приймає щорічно в чотири рази більше туристів (понад 1 млн.). Конкурентна

перевага за ресурсною базою в українського міста, в якому розташована середньовічна оборонна фортеця, що дуже непогано збереглася, тоді як у Тарнові є лише руїни колись величезного родинного замку князів Тарновських. Виконаний нами порівняльний аналіз використання ресурсної бази для розвитку туризму в

Тарнові та Кам'янці-Подільському дозволив сформулювати геомаркетингові пропозиції для українського міста з метою збільшення туристопотоку іноземних та українських відвідувачів, зокрема, завдяки виходу на нові міжнародні туристичні ринки (Ізраїль) (регіональний аспект) та розширення туристичної пропозиції (темний та містичний туризм) (продуктовий аспект).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням маркетингової підтримки туристичного бізнесу присвячений посібник автора [1]. Особливості темного та містичного туризму розкрито в працях Ф. Шандора [2], О. Фастовець [3], А. Магери [4], а також у словнику Л. Ломіне та Дж. Едмундза [5], у виданні «Загадкова Україна: містика, таємниці, легенди» [6]. Ресурсна база туризму Кам'янця-Подільського та Тарнова відображена в джерелах [7; 8; 9; 11], а сучасний стан туризму в цих містах – у джерелах [9;10].

Постановка завдання. Мета статті – розкрити вплив геомаркетингового чинника в продуктовому та регіональному аспектах на розвиток туризму в історичних містах України та Польщі на прикладі міст Кам'янця-Подільського і Тарнова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Місто Тарнів за часів Середньовіччя було одним із найбільших та найкрасивіших міст Польщі. Потужний кафедральний костел, велична ратуша, міщанські кам'яниці, цікава архітектура і багатий поліхромний живопис – все це створює неповторне обличчя міста. Вже на початку XVI ст. Тарнів налічував майже 1 200 жителів. Місто було оточене оборонними мурами, мало водогін і каналізацію. Були розвинуті ремесло і торгівля. Власником Тарнова був видатний на той час політик, великий коронний гетьман Ян Тарновський, який свого часу заснував, крім Тарнова, міста Тарнобжег (у Польщі) і Тернопіль (1540 р. – в Україні). Резиденція гетьмана розташовувалася в спадковому замку на г. св. Мартина. У 20-х рр. XVI ст. Тарнів був оточений новими укріпленнями, фрагменти яких частково реконструювали в 60-х рр. XX ст. Сьогодні туристи можуть мандрувати вуличками Тарнова і милуватися ренесансними та готичними кам'яницями довкола площі Старий ринок, Миколаївським

Домом (костелом), Ратушею, ренесансними та бароковими надгробними пам'ятниками родів Тарновських та Острозьких у Кафедральному соборі та величним колись замком, руїни якого височіють над містом. Тарнів також має пам'ятки, пов'язані з єврейською спадщиною: це вул. Єврейська в Старому місті, стара синагога і взагалі цілий єврейський квартал зі старим цвинтарем.

У 20-х рр. XX ст. Тарнів став осередком української влади в еміграції. У місті знайшов притулок провідник вільної України С. Петлюра. У готелі «Брістоль» на вул. Краківській розмістився український уряд, а за Міністерство закордонних справ служив готель Солдінгера на вул. Гольдхаммера. У Тарнові виникли проекти законів Української Народної Республіки (далі – УНР), ухвалені восени 1920 р., тут також було опрацьовано два проекти конституції УНР. Крім того, у місті розташовувалося центральне еміграційне бюро, засноване діячами Українського Блакитного і Червоного Хреста та Міністерством здоров'я УНР для підтримання в скрутній ситуації українських емігрантів. У 20-х рр. XX ст. тут також діяли: Український жіночий союз, Союз українок, Український хор, Українська спілка бухгалтерів і рахівників тощо. Також у Тарнові було засновано Український національний університет, основою якого стали науковці та студенти Кам'янця-Подільського українського університету, які переїхали до Тарнова із приходом на Поділля «совітів». У місті працював видавничий центр української еміграції – тут друкували пресу й урядові газети УНР, книжки, театральні афіші, організували концерти, виставки, лекції. Звідси, зрештою, було зроблено ще одну спробу визволення України. Щоб переломити міжнародну ситуацію, яка на початку 1921 р. ставала для УНР все складнішою, Рада Республіки вирішила в лютому вислати в Україну партизанський загін, щоб підняти національне повстання. Операцію готував Повстанський штаб під проводом Ю. Тютюнника. Тоді ж у Тарнові було створено Вищу військову раду УНР із п'яти осіб. Завдяки цим зусиллям бойовими групами УНР із території Польщі і Румунії був розпочатий т. зв. Листопадовий рейд, але спроба закінчилась поразкою. У міжвоєнний період у Тарнові

проживало до 300 громадян України. Сьогодні про ті часи нагадує пам'ятна таблиця на кам'яниці на вул. Краківській, 9, де зараз розташований чотиризірковий готель «Брістоль».

Нині Тарнів є значним туристичним центром із найбільшим після Кракова комплексом пам'яток старовини в південній Польщі. У загальному обсязі туристопотоку до Тарнова переважають польські туристи (понад 80%), а серед іноземних туристів – найбільше з Німеччини, Угорщини, Франції, Сполучених Штатів Америки (далі – США), Ізраїлю і Великобританії. Останніми роками спостерігається зростання числа туристів з Іспанії, України, Австрії, Японії. Сьогодні Тарнів має населення 111 тис. осіб, а приймає в останні роки щорічно понад 1 млн. туристів (табл. 1).

Таблиця 1

Показники розвитку туристично-готельного господарства Тарнівського регіону за 2012–2015 рр.

Роки	Туризм (кількість туристів, осіб)	Готельне господарство	
		Кількість ночівель	Зокрема, кількість туристів із ночівлею
2015	1 000 000	358 000	199 000
2014	1 000 000	300 000	194 000
2013	990 000	300 000	188 000
2012	985 000	295 000	185 000
серед них іноземців			
2015	175 000 (17,5%)	32 200 (9%)	32 000 (16,1%)
2014	180 000 (18,0%)	32 500 (10,8%)	30 000 (15,5%)
2013	180 000 (18,2%)	35 000 (11,7%)	30 000 (16,0%)
2012	180 000 (18,3%)	40 000 (13,6%)	29 500 (15,9%)

Побудовано автором за даними [9].

Кам'янець-Подільський має приблизно таке ж число мешканців, але приймає в чотири рази менше туристів. З Кам'янцем-Подільським Тарнів поєднує не тільки місцезнаходження Українського університету (як зазначено вище), але й те, що в різні часи ці міста були столицею УНР. Зокрема, Кам'янець-Подільський – із 22 березня 1919 р. до середини листопада 1920 р., а Тарнів – з листопада

1920 р. до кінця 1930-х рр. Об'єкти, пов'язані з діяльністю уряду УНР, є значним туристичним ресурсом як у Кам'янці-Подільському, так і в Тарнові. В останньому разі цей ресурс є ідентифікованим та рекламованим, зокрема, в Україні під час щорічних туристичних виставок у Києві, для чого видано спеціальний рекламний буклет українською мовою «Тарнів і регіон», один із розділів якого так і називається – «Тарнів – столиця УНР» [9]. Туристичними ресурсами Тарнова, які пропонуються як польським, так і іноземним, зокрема українським, туристам, є середньовічна ренесансна архітектура «старого міста» з будинками Ратуші, Кафедрального собору, вокзалу, пам'ятки, пов'язані із життям видатних уродженців м. Тарнова – героя Польщі та Угорщини генерала Ю. Бема та «польського Едісона» – Я. Щепаника, сакральна міська та підміська дерев'яна архітектура, культурні осередки та культурні події, серед яких другий за масштабом кінофестиваль Польщі, соляна копальня в Бохні, цвинтарі Першої світової війни, Водний парк, два Канатних парки, Центр розваг та боулінгу, зали рок-клаймбінгу (скелелазіння), пам'ятники королю Владислава Локетка, шарманщику, кольоровому слонику тощо, нарешті, численні готелі, ресторани та кав'ярні Тарнова. Туристам пропонуються місцеві сувеніри – наливка «Тарнувка» та чай, ремісничі вироби, серед них «ажурні яйця з гербом Тарнова», вироби зі скла, «намисто з терну», смачний місцевий хліб та автономні обігрівачі (оскільки Тарнів також рекламується для туристів як польський «полос тепла» з найвищою середньорічною температурою повітря).

Порівняльною перевагою Кам'янця-Подільського є наявність унікальної середньовічної міської фортифікаційної системи із замком, які непогано збереглися до наших часів, тоді як у Тарнові залишилися лише залишки замку Тарновських. Але туристів у Кам'янці-Подільському значно менше, ніж у Тарнові, незважаючи на те, що Кам'янець-Подільський зазначено першим серед туристичних чудес України. За даними 2017 р., місто прийняло майже 250 тис. туристів, з яких частка іноземців не перевищила 5%. Серед іноземних туристів, які походили з 50 країн світу, переважали поляки (57%), а також були німці, американці,

британці, французи, румуни, чехи, італійці, канадці, іспанці, турки [10].

Однією з можливостей міжнародної диверсифікації туристопотоків та виходу на нові міжнародні туристичні ринки з метою подальшого збільшення числа туристів для Кам'янця-Подільського є, наприклад, можливість задіяти єврейську спадщину міста та Поділля для приваблення туристів з Ізраїлю, яких останніми роками в Кам'янці-Подільському не зафіксовано (на відміну від Тарнова, де вони на п'ятому місці серед іноземних відвідувачів за чисельністю). Єврейська спадщина Кам'янця-Подільського надає такі можливості, оскільки є досить обширною. У XVI – XVIII ст. (за Речі Посполитої) євреям не дозволялося жити в місті. Це пояснювалось тим, що Кам'янець-Подільський був найбільшим військово-фортифікаційним осередком Поділля та мав виключно важливе оборонно-прикордонне значення на південно-східних межах Речі Посполитої [8]. Тому вулиці під назвою «Єврейська» (як у Львові або в тому ж Тарнові) у Кам'янці-Подільському немає. Єврейське населення тоді мешкало в торговельному передмісті під назвою «Карвасари» (викривлене караван-сарай). Воно розташовувалося, за словами відомого дослідника Кам'янця-Подільського та Поділля Є. Сіцінського, «біля підніжжя старого Кам'янецького замку, внизу при річці Смотрич, на вузькій прибережній смузі, що пролягла вздовж скель» [7, с. 195]. Коли 1797 р. (згідно з указом російського імператора Павла I) євреям було дозволено жити в Кам'янці-Подільському, заможніші карвасарські євреї переселилися до міста, а на Карвасарах залишилась єврейська біднота. У XIX – на початку XX ст. єврейська громада міста проживала компактно в східній частині Кам'янця (на Східному бульварі, або т. зв. Валах). Тут діяли дві синагоги й єврейська школа, а біля річки була в ті часи єврейська громадська лазня, яка не збереглася. На Валах жили євреї-торговці, ремісники, а також візники, які мали коні та балагули – криті дорожні вози. Тому і самих візників називали балагулами. Кам'янецькі балагули перевозили пасажирів до Жванця, Старої Ушиці, Дунаївців, Проскурова, Меджибожа, Старокостянтинова, Сатанова й інших подільських міст і містечок. На Валах наприкінці XIX ст. було зведено

чотириповерховий (!) будинок Кам'янець-Подільської хоральної синагоги, який приєднав до середньовічної оборонної споруди – Гончарської башти. У післявоєнний час занедбаний та напівзруйнований будинок синагоги стараннями міської влади відновили та 1968 р. у ньому відкрили ресторан «Стара фортеця», який працює і нині. Від Гончарської башти вниз до річки Смотрич веде вимощена бруківкою дорога, яка колись називалася Фурлейським узвозом. Тоді в місті жила відома та заможна єврейська родина Фурлеїв. Цим узвозом у місто піднімалася перша кам'янецька електролінія від електростанції постійного струму. За радянських часів Фурлейський узвіз назвали чомусь спуском Чернишевського. Сьогодні він не має ні садиб, ні імені – просто собі безіменно збігає донизу.

Ще одним регіональним напрямом розширення та диверсифікації туристичної пропозиції Кам'янця-Подільського з метою збільшення числа туристів, зокрема іноземних, може бути його використання як локації темного, або містичного туризму [2, с. 279; 3; 4; 5, с. 43]. Цей різновид туризму нині активно розвивається в Києві, Львові, Чернігові [6], тоді як бренд «Містичний Кам'янець» практично не використовується. Проте ресурсний потенціал для розвитку цього різновиду туризму в Кам'янці-Подільському є більш ніж достатнім. Досить згадати про знамениту «боргову яму» у дворі Старого замку (це округлий глибокий кам'яний колодязь без води), куди раніше саджали тих, хто не сплачував податки або мав борги. У цій ямі було три яруси, найнижчий – для особливо злісних порушників, а «зручності» були на самому дні, отже «мешканцям» другого та третього ярусів доводилося особливо важко. Яма закривалась ґратами, їжу опускали на мотузці, даху не було. Якщо борг кимось частково погашався, в'язень переводився на верхній ярус, чистіший. Одну з башт замку – Папську (на її стінах розміщено старовинний герб «Делла Ровере» – римської родини, з якої походив Папа Юлій II, що фінансував спорудження цієї башти – про це теж розповідають туристам) – називають ще Кармелюковою. Очільник селянського руху на Поділлі в 1813–1835 рр. Устим Кармелюк сидів у цій башті, але зумів утікти звідти, хоча це здавалося немож-

Таблиця 2

Легенди про Кам'янець-Подільський

№	Загальна назва	К-сть	№	Окремі легенди
1.	Легенди про заснування міста	3	1.1	Давньоримське Петридава – «місто – камінь на воді».
			1.2	Давньогрецьке Клепідава, «місто злодіїв», позначене на географічній мапі Птолемея.
			1.3	1362 р. Литовські князі брати Коріатовичи.
2.	Легенда про 40-річну польсько-литовську війну за Поділля	1	2.1	На зламі XIV ст. між Великим Князем Литовським Свидригайлом і його рідним братом – королем польським Ягайлом (хрещеним за католицьким обрядом під ім'ям Владислав).
3.	Легенда про «Золотий вік» Кам'янця	1	3.1	XVI – середина XVII ст., коли Кам'янець змагався в красі з Києвом та Львовом, посідав чільне місце в східній торгівлі.
4.	Легенда про міський (Вірменський) колодязь	1	4.1	З 1581 р., коли вірменський купець Нарзес заповів гроші на будівництво міського колодязя, до 1638 р., коли польський король Владислав IV Ваза наказав, щоб кам'ячани завершили будівництво колодязя власним коштом, і до 60-х рр. XVIII ст., коли комендант і архітектор Ян Вітт звів над колодязем восьмикутний кам'яний павільйон.
			5.1	Ікона Діви Марії Миколаївського костелу Домініканського монастиря.
			5.2	Ікона Миколая Чудотворця Іоанно-Предтеченської церкви.
			5.3	Ікона Вірменської Божої Матері Миколаївського храму.
6.	Легенда про «людоловів»	1	6.1	Кам'янець на Поділлі був першим містом-фортецею, на яку натрапив ворог, йдучи Волянським (Чорним) шляхом вздовж берега Дністра. Укріплене місто татари обминали, зберігаючи час і сили. Вони налітали мов блискавка на слабо укріплені кам'янецькі передмістя Довжок і Польські фільварки. Про жінку з Польських фільварків, яка з дітьми втекла від татар, і оповідає ця легенда.
7.	Легенда (історія) передмістя Карвасари	1	7.1	Наприкінці XVI ст. Кам'янець став закритим містом, за мури якого не допускалися ані торгові каравани, ані подорожні. Пов'язане це було із зведенням Руської та Польської брам – складних оборонно-гідротехнічних систем. Для іноземних купців на правому березі р. Смотрич під скелею, на якій було споруджено Замковий міст, збудували караван-сарай (комори для зберігання товарів) з досконалою на той час інфраструктурою: колодязем, стайнею та голубиною поштою. Незабаром тут виникло поселення Карвасари (викривлене караван-сарай), де мешкали ремісники і обслуга.
8.	Легенда про невдалу спробу турецького султана захопити Кам'янець (з путівника, виданого в Аугсбурзі 1687 р.)	1	8.1	На початку XVII ст. армія султана Османа II підійшла під Кам'янець. Вони побачили могутнє, укріплене місто, оточене водою – це закрили шлюзи в оборонних системах Руської та Польської брам. «Хто збудував цю фортецю?», – запитав Осман II. «Мабуть, аллах», – відповіли йому. «То нехай аллах і завойовує її», – сказав султан і пішов геть.
9.	Легенда про замкову Покровську церкву (із книги Петра Могилы «Собственноручные записи Петра Могилы»)	1	9.1	Про дерев'яну церкву на території замку, де поховані засновники міста князі Коріатовичі.
10.	Легенда про підземний хід у Хотин	1	10.1	Про підземний хід довжиною 20 км, що ніби-то в минулому сполучав Кам'янець, що перебував у складі Речі Посполитої (до 1793 р.), та Хотинську фортецю, яка була під турецьким контролем.
11.	Легенди про хрести та хачкари	2	11.1	Хрести ставилися на місцях колишніх церков і цвинтарів: Онуфрієвської та Георгієвської церков, а також П'ятиницької церкви (каплиця).
			11.2	Хачкари – вірменські хрести, зображені на гладкому чи різьбленому камені. Хачкар у Кам'янці – у стіні Миколаївської (колишньої вірменської Благовіщенської) церкви.

12.	Легенди про мости Кам'янця	4	12.1	Легенда про Замковий міст.
			12.2	Легенда про «Старий міст біля ковалів».
			12.3	Легенда про Новопланівський міст.
			12.4	Легенда про міст «Стрімка лань».
13.	Легенда про мідьорит Ципріяна Томашевича	1	13.1	Довгий час будь-яке детальне зображення Кам'янця та його укріплень як найбільшого військово-оборонного об'єкта Поділля було заборонене. І тільки у XVIII ст. у Парижі, Франкфурті, Аугсбурзі були надруковані мапи Кам'янця-Подільського. Особливо цікавим є мідьорит (гравюра на міді) Кам'янця з «пташиного літу» Ципріяна Томашевича.
14.	Легенда про липи Хоцимірського	1	14.1	У Середньовіччі не прийнято було озеленяти міста, міста-фортеці й поготів. Єдиною зеленою оазою Старого міста був дворик (садиба) вірменського шляхтича Хоцимірського, де росли липи, смереки, акації. У їхній тіні відпочивали кам'янецькі радники та лавники під час обговорення нагальних справ міста та намірів Туреччини захопити Поділля.
15.	Легенда про захоплення Кам'янця турками в другій половині XVII ст. (за романом польського письменника Г. Сенкевича «Пан Володійовський»)	2	15.1	Легенда про героїчну загибель очільника оборони Кам'янця полковника М. Володійовського та його бойового побратима Геклінга.
			15.2	Легенда про «золотий ридван».
16.	Легенда «Турки в Кам'янці-Подільському»	2	16.1	«Турецька» легенда про місцеві назви визначних споруд XVII ст. – Турецьку фортецю, Турецький міст, Турецький бастион, Турецький колодязь тощо.
			16.2	Легенда про місцевий «Фонтан сліз».
17.	Легенда про чудеса ордену св. Домініка	1	17.1	Легенда про «чудесний порятунок статуї Діви Марії» Домініканського костелу.
18.	Легенда про заснування Тринітарського костюлу	1	18.1	Легенда про долю родини Хоцимірських після захоплення Кам'янця турками та відписання ними своєї садиби в Кам'янці тринітарам та побудову кам'яного тринітарського храму.
19.	Легенда про залишення Кам'янця вірменами	1	19.1	Легенда про розгон турками вірменського жіночого монастиря.
20.	Легенди про коменданта Кам'янця Яна Вітта	3	20.1	Легенда про походження коменданта Яна Вітта.
			20.2	Легенда про коменданта Яна Вітта як архітектора міста.
			20.3	Легенда про шлюб сина коменданта Юзефа Вітта із Софією Глявоне (пізніше Вітт-Потоцька).
21.	Легенда про Триумфальну арку	1	21.1	Легенда про св. Яна Непомука та «Браму бажань».
22.	Легенди про Софію Вітт-Потоцьку	2	22.1	Легенда про Софію Вітт (за першим шлюбом).
			22.2	Легенда про Софію Потоцьку (за другим шлюбом).
23.	Легенда про повітроплавця Душинського	1	23.1	Легенда про перший у світі політ людини на повітряній кулі в Кам'янці одночасно з польотом братів Монгольф'є у Франції (1783 р.).
24.	Легенда про таємницю венеційського дзеркала	1	24.1	Легенда про таємничі постаті та звуки, пов'язані з венеційським дзеркалом, що зберігається в місцевому історичному музеї-заповіднику.
25.	Легенди про Устима Кармалюка	2	25.1	Легенда про втечу Кармалюка з Папської башти Кам'янець-Подільського замку.
			25.2	Легенда про Папську башту, яка була побудована на гроші римського Папи Юлія II та до цього часу має на стіні герб «Делла Ровере» – римської родини, з якої походив Папа.
26.	Легенди про перебування Тараса Шевченка в Кам'янці-Подільському	2	26.1	Легенда про привид Кармалюка у фортеці під час її відвідування поетом.
			26.2	Легенда про відвідування товариша Т. Шевченка по Петербурзькій Академії мистецтв Івана Васькова.

Побудовано автором за даними [11]

ливим. Кажуть, що У. Кармелюка в ув'язненні відвідували багато жінок і кожна з них приносила народному герою їжу в хусточці. Цих хусточок набралось стільки, що легендарний бунтівник зробив із них мотузку і втік, спустившись на ній із башти. У казематах Старого замку є камера, куди поміщалися покарані на смерть в'язні. Говорять, що за повного місяця в цій камері чуто стогони зі стін, а у відвідувачів з'являється безпричинний страх. Група дослідників у цьому приміщенні за повного місяця протягом двох годин проводила спостереження та фотозйомку із застосуванням спалаху і без нього. Дослідники потім розказували, що переживали незрозумілий дискомфорт і відчували на собі чийсь погляд. На деяких знімках, зроблених як зі спалахом, так і в цілковитій темряві, були виявлені плями аномального саява. Також у Кам'янець-Подільському замку можна почути легенду, що дійсно жахає туристів. Декілька століть тому вважалося, що для того, щоб споруда була якісною і довше простояла, необхідно принести в жертву молоду дівчину. І нею повинна бути та, що першою з'явиться перед очима будівельників. Під час будівництва однієї з оборонних споруд робітники збиралися зробити так само, однак першою поміченою дівчиною виявилася дочка чоловіка, який обіймав високу посаду в магістраті міста, і звали її Ауріка. Робітники спочатку мали сумніви, але потім вирішили, що таким є знамення. Нещасну схопили і замурували в стіну. Ауріка і зараз з'являється недалеко від місця своєї смерті. Так твердять деякі з місцевих мешканців, що нібито бачили сяючий силует дівчини.

Ресурсною базою для розвитку містичного туризму в Кам'янці-Подільському також можуть бути численні легенди про це старовинне місто, історичні події та постаті видатних українців, литвинів, поляків, вірменів, турків, греків (точніше, грекині – Софії Вітт-Потоцької) тощо, пов'язані з «Перлиною Поділля» (табл. 2), а також зображення різноманітних гербів на середньовічних спорудах міста та таємничих написів латинською мовою (табл. 3).

Про легенди достатньо повно інформує табл. 2, а щодо гербів, яких у пам'ятках архітектури Старого міста Кам'янця-Подільського налічується понад 40 (табл. 3), то з кожним

із них теж пов'язана цікава, часто таємнича оповідь. Адже герб, зображений на пам'ятці архітектури, є своєрідним ключем до історії міста. Він може багато розповісти про давні події та про людей, чий герб збереглися до нашого часу. Перші родові герби з'явилися в Західній Європі в ранньому Середньовіччі (XI – XII ст.). Само слово «герб» (польск. *Herb*) походить від нім. *Erbe* – «спадщина». Оскільки в давнину шляхетські родини надавали великі кошти на спорудження, реставрацію або ремонт костелів та монастирів, оборонних споруд міста, то їхні герби часто зображалися на його мурах. Так, над входом до Домініканського костелу св. Миколая зображено герб родини Потоцьких «Пилява» (хрест із двома з половиною раменами), а під ним – герб чернечого ордену братів-домініканців (пес, який тримає в пащі палаючий смолоскип, що символізує світло віри, яке несли по всьому світу брати-проповідники). На східному фасаді Папської (Кармальнової) вежі є плита з гербом Папи Римського Юлія II (1503–1513 рр.), який надав кошти на реставрацію Кам'янецького замку, на початку XVI ст. на ці ж кошти зведено і вежу. На кам'яному щиті зображено дуб із перехрещеними гілками (так описував його подільський історик Є. Сіцінський) – це герб римського роду Делла Ровере, з якого походив Папа Юлій II. Герб «Єліта» (з польск. «внутроші, кишки») колись називався «Козлароги». Нині майстерно вирізьблений з каменя герб єпископа М. Дембовського «Єліта» прикрашає західний фасад Кафедрального костелу: це три перехрещені списи (у кольорі зображувалися як золоті списи на червоному полі). Під гербом – меморіальна плита з написом латинською мовою на честь М. Дембовського, оскільки саме він у XVIII ст. відновив костел після турецької окупації, відреставрував головний фасад у стилі бароко. Також його зусиллями було встановлено позолочену статую Діви Марії на мусульманському мінареті, прибудованому турками до західного фасаду костелу в 1672–1699 рр. Герб «Єліта» зображено також на пам'ятній урні, що розташована праворуч від каплиці Пресвятих Тайн. У цій урні зберігається серце М. Дембовського, а тіло його поховане в підземеллях костелу, які теж варто відкрити для туристів і саме там закінчувати екскурсію. Не менш цікаві для

Таблиця 3

Зображення гербів на середньовічних спорудах Кам'янця-Подільського

№	Герби адміністративних та релігійних структур	Час, ст.	Споруда	№	Герби шляхетських родин	Час, ст.	Споруда
1.	Герб Поділля (воеводства, губернії – сонце із 16-ма променями з різними додатками)	XV – XVIII XVIII	1.1. Міська ратуша. 1.2. Кам'яний стовп (пілон) на Старопоштовому узвозі. 1.3. Домініканський костел св. Миколая.	1.	«Делла Ровере» (герб Папи Юлія II)	Поч. XVI	1.1. Папська вежа Старого замку.
2.	Герб Кам'янця-Подільського (сонце із 16-ма променями)	XVIII	2.1. Міська ратуша.	2.	«Косцеша» (герб єпископа Л. Слончевського)	XVI	2.1. Каплиця Кафедрального костелу.
3.	Старий герб м. Кам'янця-Подільського (до 1793 р.) – св. Юрій Змієборець	XVI – XVIII	3.1. Східна стіна Руської брами.	3.	«Єліта» (герб єпископа М. Дембовського)	XVIII	3.1. Фасад Кафедрального костелу.
4.	Герб Речі Посполитої (герби Польщі – одноголовий орел та Литви – вершник на коні «Погоня»)	XVIII XVIII	4.1. Кафедральный костел. 4.2. Польська брама (плита зберігається в Кафедральному костелі).	4.	«Прус» (герб П. Дамецького)	XVII	4.1. Кафедральный костел (перенесено з Домініканського костелу).
5.	Герб Польського королівства (одноголовий орел)	XVI – XVIII	5.1. Руська брама. 5.2. Вежа Руської брами. 5.3. Різницька (Гончарська) вежа.	5.	«Труби»	Прибл. XVIII	5.1. Трон єпископа в Кафедральному костелі.
6.	Герб Великого князівства Литовського («Погоня», або «Вітіс»)	XVII – XVIII	6.1. Палац Чарторийських.	6.	«Пилява» (герб родини Потоцьких)	XVIII	6.1. Вхід до Домініканського костелу св. Миколая. 6.2. Фронтон Домініканського монастиря.
7.	Герб Російської імперії (двоголовий орел)	XIX	7.1. Кам'яний стовп (пілон) на Старопоштовому узвозі.	7.	«Задора» (герб магнатів Лянцкоронських)	XVI	Портал Францисканського костелу.
8.	Герб Кам'янецької католицької капітули (ради при єпископі)	XVIII	8.1. Амвон у Кафедральному костелі.	8.	«Абданк» (герб родини Бучацьких)	XVI	Південний фасад вежі Ковпак Старого замку.
9.	Герб чернечого ордену братів-домініканців	XVIII	9.1. Вхід до Домініканського костелу св. Миколая (під гербом «Пилява» родини Потоцьких).	9.	«Кораб» (герб гнзненського архієпископа Яна Ласького)	XVI	Південний фасад вежі Ласької Старого замку.

туристів історії, пов'язані з іншими гербами, зображення яких можна побачити і сьогодні на древніх мурах Кам'янця, незважаючи на століття, що минули, та різні влади, що урядували в місті і на Поділлі (литовська, польська, російська, радянська). Це герби «Абданк», «Пшегоня», «Гриф», «Правдзиц», «Косцеша», «Прус», «Задора», «Кораб», «Ястшембец», «Труби» та ще декілька, що не ідентифіковані через їхню давність та погану збереженість.

Крім гербів шляхетських родин, цікавим для туристів, зокрема, іноземних – передусім із Польщі та Литви, без сумніву, буде ознайомлення з гербами Речі Посполитої (унійної держави Польщі та Литви), Королевства Польського та Великого князівства Литовського. Цих державних утворень вже давно немає на мапах Європи та світу, сучасні незалежні європейські держави (республіки) Польща та Литва нині мають свої кордони далеко від Поділля, але на древніх мурах Кам'янця-Подільського і сьогодні можна побачити їхні старовинні герби. Так, праворуч від входу до Кафедрального костелу, на невеликій відстані від підлоги, вмонтована плита з гербами Польщі (одноголовим орлом) та Литви (вершником на коні, «Погоня»). Поєднання цих гербів було символом польсько-литовської унії та нової на той час держави – першої Речі Посполитої (від латин. *Respublica*), що утворилася після Люблінської унії 1569 р. Польський герб – орел у білій короні на червоному полі – має давнє походження. Спочатку це був герб великопольського князя Пшемисла II, який 1295 р. був коронований на короля Польщі, а його герб – Білий орел – став гербом Польського королівства. Другий герб у державному символі Речі Посполитої – герб Великого князівства Литовського «Погоня» (литовська назва «Вітіс»), на якому зображується вершник із мечем або списом в одній руці і щитом в іншій. Можливо, спочатку це був герб князя Ольгерда, володаря міста Вільно. 1384 р. став загальнолитовським гербом, пізніше був включений до складу герба, який використовували польські королі. Цей герб сформувався в період жорстокої боротьби литовців із Тевтонським орденом. Озброєний вершник – захисник країни був зрозумілий народу. Саме під знаком «Погоня» була здобута перемога 1410 р. над хрестоносцями в битві при Грюн-

вальді. Білий Вітіс – вершник зображувався на червоному полі. Взагалі характерні кольори польської і литовської геральдики – червоний і білий. Червоний – символ хоробрості, крові, пролитої за батьківщину, білий – чесності, цнотливості, святості. Емблема «Погоня» також збереглася в гербах багатьох литовських князів. Так, герб «Погоня» використовувався литовським родом Чарторійських: саме такий герб прикрашає камін у палаці Чарторійських на вул. Зарванській у Кам'янці-Подільському, де нині розташована греко-католицька місія. Чарторійські належали до литовських родів, які вели свій початок від трьох синів князя Гедиміна: Наримунта, Ольгерда і Любарта. Чарторійські походили від третього сина Ольгерда – Костянтина. Палац Чарторійського пов'язаний з іменем відомого польського магната Адама Казимира Чарторійського – генерального старости подільських земель (роки життя – 1734–1823 рр.). Це був відомий політичний діяч, митець (драматург, письменник, критик), прихильник прогресивних реформ. Князь А.К. Чарторійський не мешкав постійно в палаці на вул. Зарванській. Блискуче світське життя князя проходило у Варшаві. Відомо, що він лише зрідка бував на Поділлі. Так, він приїхав у Кам'янець із поштом короля Станіслава Августа Понятовського 1781 р. Можливо, зупинявся в палаці, який нині називають його іменем. Адаже немає документів, які б підтвердили, що палац був власністю А.К. Чарторійського або когось іншого із цієї родини. Але, мабуть, автор книги про Кам'янець О. Прусевич (1915 р.) мав підстави саме так називати даний палац. І герб «Погоня» на його камінні може свідчити на користь цього твердження.

Декілька гербів зображено на стінах Руської брами в долині р. Смотрич. Збудована на початку XVI ст., ця брама входила до потужного оборонного вузла в південній частині Старого міста. На фасаді Руської брами було вмонтовано старий герб Кам'янця (св. Юрій Змієборець) і герб капітана кам'янецьких фортифікацій Станіслава Лянцкоронського «Задора». Кам'яна плита з гербом Кам'янця прташована на східній стіні брами і зображує св. Юрія на коні, який вбиває дракона або змія. Польський геральдик Б. Папроцький вважає, що герб цей був наданий місту ще руськими

князями. Звичайно, св. Юрія зображають як воїна, в обладунках римського воєначальника, зі списом, або як вершника на коні, який списом проколює пашу змія. Св. Юрій – історична особа. Народився в Кападокії, служив у римських регіонах при імператорі Діоклетіані. За легендою, св. Юрій убив страшного змія (дракона), який тероризував мешканців одного міста, вимагаючи щоразу молоду дівчину, щоб пожерти. Образ змія – це символ космічного зла, сатани чи диявола, одвічного ворога Бога і людини, а св. Юрій – уособлення Добра, що перемагає зло. Зображення св. Юрія протягом століть було гербом Кам'янця, аж поки російська влада не зробила гербом міста давню подільську емблему – сяюче усміхнене сонце.

Більшість гербів у пам'ятках архітектури Кам'янця-Подільського виконані з великою майстерністю. Порівняно невелика частина гербів містить лише зображення щита і символу, більшість же гербів представлено в розвиненій іконографії: зображено корони, намети, мантиї й інші декоративні елементи. Історико-туристичне значення гербів як геральдичних зображень в історичній архітектурі Кам'янця-Подільського полягає в тому, що вони є пам'ятками давніх часів, цінними історичними джерелами, а також мають велику художньо-естетичну цінність і тому являють собою потужний, на нашу думку, навіть унікальний для Східної Європи ресурс для розвитку темного та містичного туризму.

Висновки із проведеного дослідження.

Українсько-польське співробітництво нині розвивається в багатьох напрямках, зокрема, у сфері співпраці з відновлення та збереження спільної культурно-історичної спадщини, з розвитку туризму, зі зміцнення зв'язків між вищими навчальними та науковими закладами тощо. У цьому контексті велике значення має застосування геомаркетингових можливостей для приваблення туристів до історичних міст як у продуктовому, так і в регіональному аспектах. Зроблене нами порівняння особливостей розвитку туризму та геомаркетингового використання туристичних ресурсів історичних міст Кам'янця-Подільського (Україна) та Тарнова (Польща) вказує на необхідність диверсифікації туристичної пропозиції Кам'янця-Подільського завдяки темному та

містичному туризму (продуктовий аспект), виходу на нові міжнародні туристичні ринки (наприклад, Ізраїль) (регіональний аспект), осучасненню туристичної інфраструктури міста та регіону шляхом створення нових готелів і ресторанів, будівництва сучасних культурних осередків і центрів мистецтва, парку розваг та канатного парку, можливо, аквапарку, майданчиків рок-клаймбінгу (скелелазіння, чому сприяють особливості рельєфу, зокрема, каньйон р. Смотрич) тощо. Варто також активніше використовувати можливості участі в міжнародних туристичних виставках для маркетингового просування та реклами туристичних атракцій історичних міст із підготовкою та публікацією рекламно-інформаційних матеріалів мовами країн – важливих та перспективних туристичних ринків (або таргет-ринків). Також можна рекомендувати в цьому контексті досвід Португалії, де заохочується державою створення готелів в історичних будівлях [13]. Так, готель “York House Hotel” (2,5 км від центра Лісабона) розташований у колишньому будинку кармелітського монастиря, що був споруджений 300 років тому. Його старовинна архітектура виглядає нині як за часів кармелітів: товсті кам'яні мури, перекриття-балки, масивні дерев'яні двері із засувами. А в районі вокзалу Россіу є недорогий, але концептуальний “Independente Hostel”, що розташувався безпосередньо в резиденції колишнього посла Швейцарії (Швейцарській амбасаді), в його інтер'єрі багато архітектурних оригінальних елементів, які сполучаються із сучасним оздобленням. Ці посольські апартаменти вирізняються розкішною терасою на даху з видами на місто. Готелі в старовинних палацах, замках, маєтках Португалії називаються поузадами. Держава це явище всіляко заохочує. Зазвичай у них зберігається старовинний інтер'єр: дзеркала, гобелени, вінтажні елементи санвузлів – все від родовитих господарів. А навкруги – вікові сади, парки, вина із власних гербових погребів тощо. Так, у містечку Келуш, недалеко від столиці, є позад, що міститься в колишніх казармах королівської гвардії, розташованих навпроти палацу Марії I. Або “Freixo Palace Hotel” у м. Порту, розташований у палаці XVIII ст., або позад “De Vianado Castelo” у м. Віана-ду-Каштелу на вершині пагорба, з

якого відкривається чудова панорама. Також можна пригадати палац – мисливський будинок у Національному парку Буссако (на півдорозі з Лиссабона до Порту), який перероблений у розкішний готель “Palace Hotel do Bussaco”. У XVII ст. тут був чернечий орден босих кармелітів, а сто років потому – жили португальські монархи. Паралелі з Кам’янцем-Подільським напрошуються самі: тут є і військові казарми XVIII ст., які нині пустують; і потужна семиповерхова башта Стефана Баторія (за радянських часів тут був якийсь склад, а нині – пустка); не кажучи вже про декілька споруд старовинних монастирів і костелів, а також оборонних веж і укріплень, де можна організувати цікаві військово-історичні експозиції, музеї воєнної історії України та Поділля тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Смирнов І. Маркетинг у туризмі: навч. посібник. К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2016. 251 с.
2. Шандор Ф., Кляп Ф. Сучасні різновиди туризму: підручник. К.: Знання, 2013. 334 с.
3. Фастовець О. «Темний» туризм як напрям туризму спеціальних інтересів в Україні. Туристичні тренди – 2017: інновації, бренди, дестинації: збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. Харків: ХТЕІ КНТЕУ, «Цифра-Принт», 2017. С. 65.
4. Магера А., Яковчук О. Ресурси розвитку містичного туризму в Україні. Туристичні тренди – 2017: інновації, бренди, дестинації: збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. Харків: ХТЕІ КНТЕУ, «Цифра-Принт», 2017. С. 67–70.
5. Lomine L., Edmunds J. Key concepts in tourism. London; New York: Palgrave Macmillan, 2007. 230 p.
6. Загадочная Украина: мистика, тайны, легенды. Фокус, спецпроект. 2015. № 4 (31). 66 с.
7. Будзей О. Вулицями Кам’янця-Подільського. Львів: Світ, 2005. 272 с.
8. Смирнов І. Логістичний аспект туристичних чудес України: заповідник «Кам’янець». Географія та туризм. 2011. Вип. 11. С. 131–148.
9. Tarnow. URL: www.tarnow.travel.
10. Туристично-інформаційний центр Кам’янець-Подільського історичного музею-заповідника. URL: www.3849.com.ua/news/1918681.
11. Вінюкова-Волкова В. Легенди Старого Кам’янця. Кам’янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2009. 48 с.
12. Осетрова Г. Герби в пам’ятках архітектури Кам’янця. Кам’янець-Подільський: ПП. «Медобори-2006», 2011. 32 с.
13. Негода Т. Португалія: фестивальний рай. Сьогодні. 2018. 7 мая. С. 19.

УДК 796.51:63

Тищенко С.В.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму
Житомирський національний агроекологічний університет

СІЛЬСЬКИЙ ЗЕЛЕНИЙ ТУРИЗМ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ НЕТРАДИЦІЙНОЇ ФОРМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У процесі написання статті розкрито сутність сільського зеленого туризму, опрацьовано теоретико-методичні основи сільського зеленого туризму як нетрадиційної форми ведення господарства. Здійснено загальну характеристику нетрадиційної форми ведення господарства – сільських садиб зеленого туризму – на прикладі конкретного регіону (Житомирської області).

Ключові слова: сільський зелений туризм, нетрадиційна форма ведення господарства, зелена садиба, підприємництво.

В процессе написания статьи раскрыта сущность сельского зеленого туризма, обработаны теоретико-методические основы сельского зеленого туризма как нетрадиционной формы ведения хозяйства. Осуществлена общая характеристика нетрадиционной формы ведения хозяйства – сельских усадеб зеленого туризма – на примере конкретного региона (Житомирской области).

Ключевые слова: сельский зеленый туризм, нетрадиционная форма ведения хозяйства, зеленая усадьба, предпринимательство.

Tyschenko S.V. AGRICULTURAL GREEN TOURISM IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF NON-TRADITIONAL FORM OF BUSINESS

In the process of writing the article, the essence of rural green tourism is disclosed, the theoretical and methodological foundations of rural green tourism as an unconventional form of farming are worked out. A general characteristic of the non-traditional form of farming – rural farms of green tourism – is made on the example of a specific region (Zhytomyr region).

Key words: rural green tourism, non-traditional form of management, green manor, entrepreneurship.

Постановка проблеми. З огляду на практичну відсутність державних коштів для розвитку підприємств аграрного сектора, майже кризову ситуацію розвитку цієї галузі та великий наявний потенціал земельних, рекреаційних, трудових та інших ресурсів використання нетрадиційної організаційно-правової форми господарювання – підприємництва в сільському зеленому туризмі – є одним із перспективних шляхів розвитку для областей України. Тим самим цей від діяльності не потребує великих фінансових ресурсів (капіталовкладень), проте є досить ризиковою справою та гнучкою системою, що швидко реагує на зміни в економіці. Також сферу туризму, у якій розвивається сільський зелений туризм, можна розглядати як один із напрямів підвищення рівня соціально-економічного розвитку сільської місцевості. Існуючий рекреаційний ресурсний потенціал (історично-культурні й етнічні надбання, придатні природно-кліматичні умови, різноманітні ландшафтні комп-

лекси) використовується не в повному обсязі, а більшість туристів цікавлять переважно лікувально-оздоровчі та екскурсійні види відпочинку, тому саме така ситуація зумовлює розвиток сільського зеленого туризму у вигляді нетрадиційної форми ведення господарства, що дає можливість підвищити рівень конкурентоспроможності регіонального туристичного продукту. Усе це свідчить про актуальність тематики дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У країнах із розвинутою ринковою економікою велика увага приділяється розвитку сільського туризму як перспективному напрямку розвитку підприємництва на селі. Вагомий внесок у вивчення цих проблем зробили такі відомі вітчизняні вчені, як С. Гудзинський, О. Онищенко, М. Орлатий, І. Прокопа, П. Саблук, М. Хвесик, В. Юрчишин, а також зарубіжні автори: Л. Ван Депоель, Ж. Вілкін, Т. Дуча, Х. Каравелі, М. Кларк, Т. Лонч та багато інших.

Питанням сільського туризму як перспективного напрямку розвитку підприємництва на селі присвячені праці таких вітчизняних учених, як В. Алексеєва, С. Гудзинський, В. Арнаутов, В. Юрчишин, В. Биркович, С. Ілляшенко, М. Костриця, О. Козловський, К. Якуба, а також розвідки зарубіжних науковців, таких як Л. Ван Депоель, Ж. Вілкін, Т. Дуча, Х. Каравелі та інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сільського зеленого туризму в контексті розвитку нетрадиційної форми господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для реалізації поставленої мети було опрацьовано теоретико-методичні основи сільського зеленого туризму як нетрадиційної форми ведення господарства та здійснено загальну характеристику нетрадиційної форми ведення господарства – сільських садіб зеленого туризму – на прикладі Житомирської області.

Розвиток сільського туризму сприяє активізації місцевої економіки, створює можливість для збільшення малого бізнесу, додаткові культурні пам'ятки на основі демонстрації туристам особливостей повсякденного життя селян, розвитку ремесел [8].

Становлення й розвиток сільського туризму – це процес, який охоплює досить тривалий період часу. Перші прояви зеленого туризму були здійснені у Швейцарії, згодом – у Франції, Великобританії, Австрії, Німеччині, Угорщині. За останні 15 років він набув активного розвитку на Закарпатті в Україні, а нині й у всій країні загалом. Останнім часом сільський зелений туризм можна вважати інноваційною формою диверсифікації агробізнесу, що поступово може сприяти сталому розвитку в аграрній галузі та економіці країни. При цьому бажано використовувати стратегію центральної диверсифікації, яка базується на пошуку й використанні додаткових можливостей виробництва нових продуктів, які укладені в існуючому бізнесі. Тобто існуюче виробництво залишається в центрі бізнесу, а нове виникає з огляду на ті можливості, що виникли в освоєному ринку, використовувати технології або в інших сильних сторонах функціонування [9]. Зазначена стратегія має на меті підвищення

ефективності використання туристичних потоків, нарощування масштабів цих потоків, розширення комплексу туристичних послуг задля підтримання рівня зростання попиту в туристичній галузі, тобто підприємництва в зеленому туризмі.

Наразі функціонують такі види туризму в сільській місцевості:

– сільський туризм – відпочинковий різновид туризму, що відбувається в сільських садибах, де власник господарства надає послуги з розміщення та харчування; основна мета цього виду туризму – пасивний відпочинок і вивчення побуту селян [1, с. 155];

– агротуризм – пізнавальний та відпочинковий вид туризму, що має на меті використання підсобних селянських чи фермерських господарств або земель сільськогосподарських підприємств, які тимчасово не використовуються в аграрній сфері. Агротуризм – явище містке, що включає ланцюжок «турист – господар – селянське господарство – село – природне середовище» [3, с. 103];

– агроекотуризм – відпочинок у селянській родині, яка займається сільським господарством органічними (біологічними) методами (у господарствах, які мають відповідні сертифікати чи перебувають у процесі екологічного перепрофілювання) [4, с. 147].

На наше переконання, сутність сільського (зеленого) туризму найточніше висвітлено й розкрито у визначенні В. Дарчука: «вид туризму, що передбачає розміщення туристів у сільській садибі для відпочинку та отримання ними відповідних послуг (традиційних основних: проживання (екологічне, культурне, історичне розташування), харчування (екологічно чисті продукти, дегустація місцевих (домашніх) страв), розваг (участь у фестивалях, ярмарках, організації традиційних свят); традиційних додаткових: робота на фермі, городі, у саду, на господарському дворі, сіновалі, рибалка, полювання; специфічних: догляд за домашніми тваринами, катання на конях, човнах, навчання народним ремеслам тощо)» [6].

В аграрному секторі економіки Житомирської області, як і загалом в Україні, не дуже стабільна економічна ситуація, яка потребує пошуку нових форм господарювання в сільській місцевості. Однією з таких форм, як уже

зазначалося, є нетрадиційна форма ведення господарства (сільська зелена садиба) або мале підприємництво, оскільки воно максимально поєднує інтереси як виробників, так і споживачів продукції. Крім того, у розвитку цього сектора економіки зацікавлені всі верстви населення, а особливо сільське.

Сільський туризм – це діяльність сільського населення, що пов'язана із сільським середовищем, сільським будинком та заняттям. У центрі уваги перебувають природа й людина. Сільський туризм не має шкідливого впливу на навколишнє середовище, на відміну від масового, і водночас робить істотний внесок у регіональний розвиток. Він дає змогу використовувати існуючий житловий фонд та не вимагає значних інвестиційних витрат. Сільський туризм можна розглядати як додатковий вид підприємницької діяльності, який дає селянам певні додаткові доходи, де задіяні майже всі члени сім'ї. Володар сільської садиби може отримувати реальні доходи у сфері сільського туризму від певних видів діяльності (див. рис. 1).

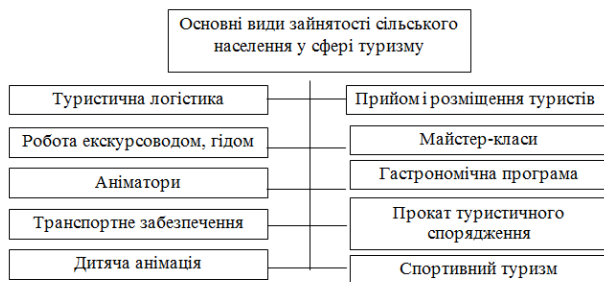

Рис. 1. Основні види зайнятості сільського населення у сфері туризму

Цей вид зайнятості є ще одним способом залучення надлишкової робочої сили, яка вивільнилась із сільськогосподарського виробництва, якого практично немає в області. Адже відомо, що малі підприємницькі структури в аграрному секторі економіки України функціонують на принципах самоокупності, самозабезпечення, самостійності у виборі напрямів діяльності та повної відповідальності за результати діяльності. Тому сільський туризм можна вважати одним із перспективних напрямів розвитку підприємництва в сільській місцевості.

Мале підприємництво – це будь-яка самостійна, систематична, ініціативна діяльність

(виробнича, комерційна, фінансова, страхова) підприємства та громадян, яка проводиться на власний ризик із метою реалізації економічних інтересів, де зайнято до 50 працівників, а обсяг виручки від реалізації продукції за рік становить до 10 млн грн [13]. Основними функціями малого підприємництва є формування конкурентного середовища, оперативне реагування на зміни кон'юнктури ринку, розширення сфери застосування в аграрному секторі інновацій, створення робочих місць, формування середнього класу.

Сільський туризм можна вважати підприємництвом, оскільки власники садиб створюють додаткові робочі місця, цим самим зменшуючи безробіття на селі, надають послуги, пов'язані з проживанням і харчуванням, а також атракції, пов'язані зі звичайним побутом сільського жителя (випікання хліба, рибальство, вечери при вогнищі, участь у польових роботах та святкуваннях) за певну плату, що саме є прибутком для власників такої садиби.

Сільський зелений туризм у різних розвинених країнах розглядається як альтернатива сільському господарству за розмірами отриманих прибутків. До того ж розвиток інфраструктури сільського туризму не вимагає таких значних капіталовкладень, як інші види туризму, і може здійснюватися за рахунок коштів самих селян без додаткових інвестицій. Скорочення міграції із сіл до міст дасть змогу заощадити значні фінансові й матеріальні ресурси, адже, за підрахунками експертів Європейського банку реконструкції та розвитку, облаштування в місті вихідця із сільської місцевості в 20 разів дорожче, ніж створення умов для його життя та роботи в селі. Сьогодні господарі понад 600 садиб із 18 областей України запрошують на відпочинок до своїх жител.

Зелений туризм підходить усім. Є активні туристи, яким потрібні скелі, річки, ліси, і все це вони можуть знайти в сільському туризмі. А є люди, яким потрібен спокій. Не важливо, який саме, головне – поруч не має бути шуму й машин, а має бути тиша й затишок, можна просто відпочити від буденного гамору. Саме зелений туризм може дати людям усе, що вони шукають: і спокій, і активний відпочинок.

Далі наведемо характеристику сільського зеленого туризму в Житомирській області.

В Україні зелений туризм практикують уже близько 20 років. У Житомирській області утворено спілку сприяння розвитку зеленого туризму в Україні, голова якої – Інна Величко. Спілка в Житомирській області діє лише 3 роки. Садиб сільського туризму на Житомирщині близько 20, вони діють офіційно та регулярно приймають гостей. На сьогодні активно відбувається робота зі збільшення кількості садиб зеленого туризму та покращення якості наданих послуг. Упродовж 2018 р. плануються навчальні семінари, що відбуватимуться в садибах тих власників, які вже мають певні здобутки й досвід та можуть допомогти студентам або початківцям.

Кожен шукає відпочинок відповідно до свого гаманця. Проте відпочинок у сільських садибах зазвичай набагато дешевший. Цей вид відпочинку – економ-варіант. Люди з невисоким рівнем доходу можуть гарно, якісно й цікаво відпочити на селі.

Спектр послуг дуже широкий і залежить від господарів садиби. Насамперед це проживання й харчування, оренда території для проведення масових заходів, екскурсій, майстер-класів. Також пропонують піші, велосипедні, кінні прогулянки, катання на квадроциклах, санях та возі, човни, участь у догляді за тваринами, оздоровчі процедури, такі як баня, сауна, масаж, лікувальні чаї та багато іншого.

У Брусилівському районі Житомирської області відпочивають переважно гості з Києва. Зелені садиби Житомирщини розраховані більше на Житомирщину, оскільки 90% відпочиваючих із Житомирщини, а 10% – з інших регіонів України. Останнім часом зелений туризм стає більш відомим для іноземців. У садибі в Городському за рік було близько десяти іноземних груп, які приїхали спеціально ознайомитися з духом українського села.

Специфікою зеленого туризму Житомирщини є те, що необхідно враховувати всі дива, які є навколо. Садиба в Городському спеціалізується на народних традиціях, звичаях, обрядах, українських стравах. Садиба в Бердичеві відтворила на Житомирщині дух і кулінарні традиції Карпат. Вони влаштовують різні атракції, пов'язані з тваринництвом. У Любарському районі діє садиба родини нетрадиційних лікарів. Вони надають послуги з оздоров-

лення душі й тіла: масаж, духовні практики, апітерапію. Знаходиться вона на березі озера, там можна скупатися, покататися на човні, порибалити, побачити бобрів, поспілкуватися з мисливцями та рибалками. У Тетеревці скоро відкриється нова садиба на березі штучного озера, спрямована на відпочинок у бані.

Перспективи розвитку зеленого туризму на Житомирщині є, проте не вистачає підтримки від держави. Якщо державна підтримка буде спрямована на популяризацію внутрішнього місцевого туризму, то, звичайно, буде розвиватись і сільський туризм. Не вистачає соціальної реклами. Адже на сьогодні це велика перспектива – залучати людей до роботи, принести в село кошти та дати людям можливість заробляти своєю працею. Екологічна продукція, яка вирощується, може використовуватись житомирцями, які живуть у місті та не мають можливості споживати свіже молоко й екологічно чисті продукти. Це не потребує багато коштів. Можна проводити навчальні семінари, рекламувати в засобах масової інформації, розповідати про позитивний досвід.

У Житомирській області існує багато садиб сільського зеленого туризму, характеристики яких наведемо далі (відомості про садиби взято з інформаційних матеріалів, розміщених у мережі Інтернет).

Культурно-мистецький центр «Поліська хата», розташований у с. Городському Коростишівського району.

Городське поселення виникло в 4 тис. до н. е. Скарбами сучасного Городського є три городища часів Пізнього Трипілья – пам'ятки археології. Природним скарбом Городського повноправно можна назвати цінне відшарування пегматиту з небаченим агрегатним скупченням мусковіту, що має наукове значення.

У 2000 р. поблизу села створено Святодухівський чоловічий монастир Київського патріархату. У монастирі зберігаються мощі великих святих: Пантелеймона Цілителя, Георгія Побідоносця, Ніни, Варвари та інших.

У селі Городському започатковано етнофестиваль «Житичі», який проводиться на території садиби-музею «Поліська хата» в декілька етапів залежно від певної пори дозрівання хлібних культур: свято «Юрія – покровителя хліборобів», свята «Зажинки» й «Обжинки»,

свято врожаю «Вклонімося додолу віночку золотому» та свято «Покрова». Протягом фестивалю організуються ярмарки, художні виставки, майстер-класи, виступи фольклорних та аматорських колективів, професійних артистів, розваги для дітей і дорослих.

Культурно-мистецький центр «Поліська хата» розташований за 100 км від Києва та за 50 км від Житомира в селі Городське Коростишівського району, яке має давню історію.

Будівля «Поліської хати» зведена з дерева зрубним способом понад 100 років тому, покрита солом'яним дахом. У жилій кімнаті чотири вікна, діючі піч і грубка, глиняна підлога.

Інтер'єр хатини відновлено максимально відповідно до реального періоду її побудови. Предмети старовини (рушники, скатертини, посуд, меблі тощо) дають змогу створити атмосферу музею в реставрованій будівлі.

Обійстя оточене фруктовим садом.

Садиба надає такі послуги:

- екскурсії для дітей, молоді, дорослих;
- піші та велосипедні прогулянки;
- поїздки на возі й саях;
- театралізовані народні свята та вечорниці в автентичному оформленні;
- майстер-класи з різних видів декоративно-прикладного мистецтва (писанкарство, вишивка, розпис по склу, художня обробка шкіри, декоративний розпис, витинанка тощо);
- пленери для художників, учнів та студентів художніх навчальних закладів;
- організація святкових дійств, родинних свят, корпоративів, пікніків;
- у хатині впродовж усього року може переночувати подружжя або компанія з 4–6 осіб;
- для відпочивальників є всі можливості для збирання лісових ягід, грибів, лікарських трав та рибальства в річці Тетерів;
- зоокуточок (ручні тварини: барани, кролі, свині, кіт та собака).

Садиба чекає на всіх бажаючих відпочити подалі від міської суєти та буденних турбот.

Садиба «Джерело 33» (Коростишівський р-н, с. Городське, вул. Джерело, буд. 33).

Садиба «Джерело 33» розташована неподалік річки Тетерів, пам'ятки «Червона гора» та природного цілющого джерела. У будинку господарів відведено дві кімнати для відпочинку гостей. Господарі ведуть справжнє сіль-

ське життя: у господарстві є корова, коні, свині, домашня птиця, кролі, вирощуються екологічні овочі та фрукти. Вони пропонують домашню сільську кухню, катання на возі, походи за грибами, ягодами й лікарськими травами.

Садиба «Шале Софія» (Коростишівський р-н, с. Городське, вул. Дубина, буд. 10).

Садиба «Шале Софія» розташована на краю села, неподалік річки та природного джерела «Чернеча криниця». В окремому будиночку є дві кімнати для відпочинку гостей, де можуть розміститись 2–4 особи. Функціонує лазня, літній душ. Господарі пропонують затишний відпочинок і доброзичливу атмосферу.

Екопростір «Тетерівський Кіш» (с. Городське Коростишівського району).

Екопростір «Тетерівський Кіш» – сімейний навчально-оздоровчий центр на березі річки Тетерів. У центрі методами екобудівництва створено кухню з терасою-їдальнею, де є можливість готувати на відкритому вогні, опалювальний будинок із традиційною піччю, великі намети з дерев'яними настилами – ліжаками із сіном, лазню, літні душеві.

Для спортивно-оздоровчих занять встановлено унікальні дитячі мотузкові майданчики, батуту, гойдалки, тренувальний плац, смугу перешкод, скеледром, тролей через річку Тетерів, будиночок для апітерапії тощо. Є власна пасіка, коні, ведеться заготівля трав і сухофруктів. Основні форми діяльності центру такі:

- проведення дитячих спортивно-мистецьких та вишкільних козацьких таборів;
- проведення фольклорних свят календарного циклу, обрядів і вікових посвят;
- організація родинних шкіл вихідного дня (спортивні забави для дітей, майстер-класи з народних ремесел);
- туристичні та альптабори (у тому числі сплави на байдарках);
- кінні прогулянки, іпотерапія;
- оздоровчі семінари, тренінги для дорослих;
- школи виживання для дітей і дорослих;
- господарські школи (семінари з екобудівництва, органічного землеробства, альтернативних джерел енергії, травництва тощо);
- майстер-класи з оздоровчого харчування (випікання хліба на заквасці, виготовлення корисних солодоців тощо).

Простір центру вільний від алкоголю й тютюну під час будь-яких заходів.

Садиба «Над Случчю» (Любарський р-н, с. Гринівці (хутір Карань), вул. Трофімова, 4).

Садиба розташована в мальовничому куточку Житомирщини біля річки Случ. Спокій, тиша та прекрасні пейзажі, можливість рибалки й «тихого» полювання дадуть змогу позбутися стресів, зняти втому й напруження, відновити здоров'я.

У господарів є коза, можна за бажання подоїти, попити корисне молоко. Харчування – вирощеними на власному городі продуктами, екологічно чисте. Проживання в затишних 2- чи 3-місних номерах з усіма зручностями зробить відпочинок справді комфортним та наповнить тіло природною енергією. Поруч розташований кабінет лікаря народної й нетрадиційної медицини, де можна проконсультуватись або продіагностуватись, а також пройти сеанси мануальної терапії, фармакопунктури, краніосакральної терапії, біоенергоінформотерапії тощо.

Українська садиба «Сила» (с. Кустин Бердичівського району).

Українська гостинна садиба «Сила» розташована за 10 км від міста Бердичева на березі річки Гнилоп'ять, упритул до мальовничого лісу. Дорога вздовж села асфальтована. Садиба перебуває в стані розбудови в етностилі. На території функціонують інсталювана будівля української хати та альтанки для відпочинку на свіжому повітрі.

Господарі пропонують кулінарні тури, катання на конях, санях, організацію різноманітних свят, майстер-класи з приготування української їжі в печі. Господар садиби – Щербина Олександр Леонідович, голова правління громадської організації Житомирського обласного відділення Співки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні.

Садиба «Карпатське село» (с. Червона Зірка Бердичівського району).

На півночі України, на Поліссі, на березі річки Гнилоп'ять розкинулось місто чотирьох культур – української, єврейської, російської та польської. Саме біля Бердичева розташована садиба зеленого туризму «Карпатське село».

На території садиби розміщується колиба «Вулик» і справжній гуцульський будинок 1914 р., який знаходився в селі Снідавка Косів-

ського району, що на горі Ігрець. Матеріал – кам'яниста смерека. Будинок був перевезений до Бердичева в 2007 р., зібраний та відреставрований бригадою гуцулів. Навколо садиби – ліс із віковими дубами, що займає площу майже 1000 га. У двоповерховому будинку комфортно обладнано чотири кімнати, кухня, два санвузли, душова кабіна й ванна. Там може розміститись близько 12 осіб.

У колибі «Вулик» організуються різноманітні свята (до 70 осіб). Меню гуцульської колиби приємно здивує шанувальників кулінарного мистецтва фірмовими стравами з баранини. Пропонується катання на квадроциклі, на конях верхи, на возі, на санях, стрільба з лука, арбалета, риболовля, походи за грибами і ягодами, екскурсії до міста Бердичева (відвідання костелу Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії, костелу святої Варвари, єврейського кладовища).

Садиба «Стара гребля» (с. Облитки Радомишльського району).

Садиба розташована за 65 км від Житомира та за 115 км від Києва в екологічно чистому куточку Житомирщини – на мальовничому березі каскаду ставків на річці Пілямарка, на місці колишнього етнопоселення «Стара гребля». На території садиби облаштовані окремі місця для відпочинку, мангали для приготування їжі, тераса з каменем, будиночок на вуликах, альтанка на воді, є човни, спорядження для риболовлі. Садиба «Стара гребля» – зручне місце і для сімейного відпочинку, і для усамітнення, а також для влаштування родинних свят та невеликих корпоративів.

Пропонується змістовне дозвілля:

– для розваг – катання на човні, походи за грибами і ягодами, збір лікарських трав, організація сезонного полювання, а взимку – лижні походи та катання на санчатах;

– для самозбагачення – майстер-класи з бджільництва, лозоплетіння, садівництва, приготування етнічних страв із місцевих продуктів, пізнавальні прогулянки екологічними стежками;

– для покращення самопочуття – сон у будиночку на вуликах, відпочинок під спів канарейок та просто насолода природою.

Автономна родова садиба (м. Радомишль, вул. Шевченка, буд. 31а).

Радомишль – одне з давніх міст Полісся та України. Сучасну назву воно отримало не відразу. Радомишль уперше згадується в літописі 1150 р. під назвою Мичеськ, пізніше – Микгород. Саме стародавня назва древлянського міста походить від назви річки Мика (Мика – від старослов'янського слова «микати», що означає «жити, існувати»). Микгород – сучасний район міста Радомишля, де більше ніж 100 років виробляє продукцію відомий пивоварний завод. «Автономна родова садиба» розташована в Радомишлі, за 70 км від Житомира та за 100 км від Києва.

У саманному будинку для відпочинку гостей відведено дві кімнати з діючою піччю, гаряча вода та всі зручності є в приміщенні. Пропонуються майстер-класи із саманного будівництва, альтернативних джерел енергії, органічного землеробства, екскурсії містом.

Володимирська садиба (Брусилівський р-н, с. Привороття, вул. Шевченка, буд. 25).

Село Привороття розташоване за 87 км від Києва, за 20 км від Брусилова, за 50 км від залізничної станції «Скочище» та за 6 км від траси Київ – Чоп. Колись поселення знаходилось на перехресті доріг Київського та Чумацького шляхів, від того й походить старовинна назва села – Приворот.

Сучасне Привороття – газифіковане село з асфальтованими дорогами, де функціонують невелика церква, сільський музей, школа верхової їзди. «Володимирська садиба» розміщується на 50 сотках землі. Це великий двоповерховий будинок із садком, два маленькі будиночки для проживання гостей, лазня, дитячий майданчик, розплідник німецької вівчарки. Значна кількість різноманітних птахів і тварин (коні, вівці, кролі, кури, голуби) подарують незабутні хвилини радості відвідувачам садиби.

Пропонується проживання, харчування, лазня, барбекю, уроки верхової їзди, катання на конях, квадроциклах, екскурсії на розплідник німецької вівчарки.

Садиба «Лідія» (с. Кропивенка Володарсько-Волинського району).

Село Кропивенка розташоване на правому березі річки Ірші, поблизу Іршанського водосховища, за 180 км від Києва, за 54 км від Житомира, за 12 км від райцентру та за 6

км від найближчої залізничної станції – Нова Борова. Місцевість цікава історичними, екологічними й геологічними пам'ятками: біля села можна побачити кропивенські кургани Х – XIII ст., колонії сірих чапель, гори-громуші, у річці водиться близько 120 видів риб. У селі є рибо-спортивна база, магазин та сільський пляж. У будинку господарів відведено 2 кімнати для відпочинку гостей. Господарі пропонують домашню сільську кухню, зимову та літню рибалку, походи за грибами, ягодами й лікарськими травами.

Поселення Родових маєтків в урочищі Тартак, що розташоване поблизу села Кам'янка, в урочищі Тартак (за 15 км від Житомира та за 150 км від Києва). Основними принципами створення поселення є бережливе ставлення до природи як материнського середовища, здоровий і тверезий спосіб життя, відродження традицій рідної землі.

Господарі пропонують такі умови:

– гостини влітку (проживання переважно в туристичних наметах);

– групові екскурсії для ознайомлення з побутом та методами господарювання в садибах, органічним городництвом, будівництвом глиносолом'яних будівель;

– проведення семінарів і майстер-класів із народних ремесел («Писанкарство», «Вирізання ложок», «Лялька-мотанка», «Пошив традиційного народного вбрання», «Пошив шароварів» (м/к для чоловіків), «Батик», «Вишивка», «Плетіння кошиків», «Лозоплетіння», «Вироби із соломки», «Виготовлення обрядового Дідуха», «Виготовлення ялинкових прикрас», «Виготовлення глиняної іграшки», «Плетіння з коріння сосни», «Будівництво житла з природних місцевих матеріалів», «Органічне землеробство», «Підрізка декоративних та плодкових дерев і кущів», «Бджолярство», «Клепання коси. Косацька практика – Косовиця», «Випікання домашнього бездріжджового хліба в печі»);

– участь у святкових дійствах ведичної Русі-України за Колодаром.

Екологічне поселення «Простір Любові» (с. Лаїульськ та прилеглі до нього землі Новоград-Волинського району).

Поселення розташоване за 200 км від Києва та за 60 км від Житомира. Місця дивовижної

природної краси, річки Тня та Тенька, ландшафтні береги, ліси, долини. Колектив екопоселення «Простір Любові» сьогодні налічує 23 сім'ї (12 уже переїхали на постійне місцепроживання). Сім'ям виділено 22 га під родові помістя; 3 га займає духовно-просвітницький центр, 1 га – гостьовий центр, на базі якого будується школа. Діє Ноосферна школа, спортивний майданчик.

Успішно працює кооператив «Здравосвіт», який забезпечує членів екопоселення чистою екологічною продукцією (молочною, медом, олією, яйцями, овочами тощо). Головна мета – створення простору для гармонійного розвитку людини.

Поселення надає такі послуги:

- проживання в окремому будиночку на території гостьового центру (до 6 осіб);
- проживання в наметах на території екопоселення;
- екскурсії визначними історичними місцями цієї місцевості;
- участь у культурних святах поселення;
- семінари на теми «Нетрадиційна медицина» (система Рейкі), «Альтернативна школа» (Ноосферна за Вернадським), «Екобудівництво», «Альтернативна ЕКОноміка».

Комплекс «Ремісничий двір» (м. Житомир, вул. Богдана Хмельницького, 42).

На околиці Житомира, у районі колишнього села Крошня, відомого із XVI ст., діє унікальний комплекс «Ремісничий двір». На території комплексу розміщується єдиний в Україні музей старовинного інструменту, що налічує понад 2 000 оригінальних експонатів, діюча реконструкція давньої кузні XIX ст. та відпочинкова зона.

«Ремісничий двір» пропонує гостям затишну атмосферу в декількох альтанках, мангальний комплекс, вечірнє вогнище біля гойдалки, майстер-класи та багато цікавого. Можлива організація свят із професійними ведучими, живою музикою, фаєр-шоу тощо.

Таким чином, усім садибам сільського зеленого туризму Житомирщини притаманна певна *специфіка*:

- 1) розміщення на сільських територіях;
- 2) спирається на своєрідні властивості села, такі як відкритий простір, сільськогосподарське виробництво, контакт із природою, традиційні обряди та звичаї, культурна спадщина;

3) сільський характер як за об'єктами, так і за характером діяльності;

4) традиційність за характером;

5) різноманіття, що відображає складність сільського середовища, економіки й історії;

6) ритм сільського життя;

7) свіжа їжа, вироблена в господарстві власника садиби або в селі.

Усім зеленим садибам притаманні *рисни сільського зеленого туризму*:

а) рівновага між середовищем, економікою та соціальними аспектами;

б) інтеграція туристичної діяльності з метою охорони природи й соціально-економічного життя;

в) формування нового ставлення та поведінки як туристів, так і власників садиби;

г) використання суспільного й економічного потенціалу території.

На сьогодні особливу роль у розвитку зеленого туризму відіграють маркетингові комунікації, тобто система просування продукту на ринку. Основним складником сучасних маркетингових комунікацій є Інтернет – глобальна комп'ютерна мережа. Після того, як клієнт підбирає саме ту продукцію, що найбільше відповідає його фінансовим можливостям і смакам, він має можливість замовити її в режимі онлайн.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, Житомирська область має достатньо туристичного потенціалу для здійснення сільського зеленого туризму. Склалася сприятлива ситуація для сталого розвитку сільського туризму. Враховуючи не досить стабільну економічну ситуацію, застосування нових форм господарювання в сільській місцевості покращує соціально-економічне становище на селі.

Для підтримки розвитку нових форм ведення бізнесу необхідно здійснити такі заходи:

– удосконалити нормативно-правову базу цього виду діяльності з урахуванням позитивного досвіду сусідніх європейських держав;

– покращити організаційно-господарський механізм його функціонування та державної підтримки;

– організувати на державному рівні системи пільгового кредитування сільських господарів, які займаються прийомом та обслуговуванням відпочивальників на селі;

– удосконалити організацію забезпечення малого підприємництва;

– підвищити дієвість роботи громадських об'єднань малого підприємництва;

– розвивати систему фінансової підтримки малого підприємництва та кредитування малого підприємництва спеціалізованими банківськими установами, мікрокредитування;

– надавати інформаційне, консультативне й кадрове забезпечення;

– створити мережу інформаційно-аналітичних центрів підприємництва;

– організувати пропагандистську роботу, спрямовану на формування сприятливої громадської думки щодо підприємницької діяльності у сфері сільського туризму.

Формування державної політики щодо підтримки малого підприємництва має бути невід'ємною частиною загальнодержавної програми соціально-економічних перетворень в Україні. Створення відповідних правових, економічних та організаційних умов сприятиме подальшому збільшенню кількості суб'єктів малого підприємництва. Питання розвитку нетрадиційних форм ведення господарства – сільського (зеленого) туризму – як у Житомирській області, так і в Україні загалом є актуальним та потребує подальшого вивчення й розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пітюлич М., Михайлюк І. Особливості функціонування сільського туризму в Україні та досвід європейських країн. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Економіка». 2011. Вип. 33. Ч. 3. С. 154–158.

2. Дарчук В. Формування стратегічних основ розвитку сільського (зеленого) туризму в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03. Донецьк, 2014. 21 с.

3. Кудла Н. Соціально-економічне значення агротуризму в розвитку підприємництва на селі. Регіональна бізнес-економіка та управління. 2004. № 3. С. 103–108.

4. Кудла Н. Вплив екотуризму на збалансований розвиток сільських територій. Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини». Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. Вип. 24. С. 147–154.

5. Горішевський П., Васильєв В., Зінько Ю. Сільський зелений туризм: організація надання гостинності. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2003. 148 с.

6. Гловацька В. Особливості розвитку сільського зеленого туризму як підприємницької діяльності. Інноваційна економіка. 2010. № 16. С. 45–48.

7. Сільський туризм в Європі та Америці. Туризм сільський зелений. 2009. № 11. С. 13.

8. Куценко В. Розвиток сільського туризму в контексті реалізації моделі «Зелене зростання». Економіка. Управління. Інновації. 2011. № 2(6). С. 37–42.

9. Виханский О. Стратегическое управление: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Гардарики, 1998. 296 с.

СЕКЦІЯ 4 ЗАПРОШУЄМО ДО ДИСКУСІЇ

УДК 910:327.2

Гуров О.І.,
викладач географії
*Коледж інформаційних технологій та землевпорядкування
Національного авіаційного університету*

Ткаченко Р.П.,
кандидат філологічних наук, викладач української літератури
*Коледж інформаційних технологій та землевпорядкування
Національного авіаційного університету*

«ЛИСТИ З ЧУЖИНИ» Я. ОКУНЕВСЬКОГО: ГЕОГРАФІЯ І ГЕОПОЛІТИКА

У статті йдеться про книгу нарисів Я. Окуневського «Листи з чужини» як джерело з історії географії, країнознавства і геополітики в Україні. Роздуми автора «Листів» увиразнюються у контексті європейської геополітичної думки кінця ХІХ – початку ХХ ст. Його враження від подорожей Європою, Азією, Африкою засадничо пов'язані з українською проблематикою.

Ключові слова: геополітика, україноцентричність, Європа, Азія, Африка.

В статье идет речь о книге очерков Я. Окуневского «Письма из чужбины» в качестве источника по истории географии, страноведения и геополитики в Украине. Размышления автора «Писем» приобретают определенность в контексте европейской геополитической мысли конца ХІХ – начала ХХ веков. Его впечатления от путешествий по Европе, Азии, Африке тесно связаны с украинской проблематикой.

Ключевые слова: геополитика, украиноцентричность, Европа, Азия, Африка.

Gurov O.I., Tkachenko R.P. «LETTERS FROM A FOREIGN COUNTRY» BY Ya. OKUNEVSKY: GEOGRAPHY AND GEOPOLITICS

The article deals with the book of essays by Ya. Okunevsky «Letters from a foreign land» as a source of history of geography, country studies and geopolitics in Ukraine. Reflections by the author of «Letters» are evident in the context of the European geopolitical thought of the late nineteenth and early twentieth centuries. His impressions of traveling to Europe, Asia, and Africa are fundamentally related to Ukrainian issues.

Key words: geopolitics, ukrainocentrism, Europe, Asia, Africa.

Постановка проблеми. 2009 р. видавництво «Темпора» повернуло із забуття ім'я Ярослава Окуневського (1860–1929), головного лікаря військового флоту Австро-Угорщини, контр-адмірала (першого на Гуцульщині), громадського діяча і письменника. На перший погляд, «Листи з чужини» – це подорожні нариси чи мемуари. Саме так і є. Проте особливості розвитку української культури за умов бездержавності і сама особистість автора, котрій було б тісно у рамках одного жанру, спричинили появу синкретичної праці. Принаймні якби з книжки Я. Окуневського

вибрати досить розлогі «уваги», тобто авторські коментарі просвітянського характеру до кожного розділу, то це був би перший в Україні посібник з туристичного країнознавства (між іншим, цікаво було б зіставити їх з сучасними даними). Наявність ознак актуального теперішнього часу, журналістська жвавість викладу і дотеп вказують на жанр репортажу, що не дивно, адже спочатку це були кореспонденції у галицьку газету «Діло». Крім того, на сторінках цієї праці автор виявив себе не лише військовим лікарем і мандрівником, а й непересічним мислителем. Все побачене, перечуте і перечи-

тане постійно просіюється крізь сито думок про долі народів, про їхнє минуле і майбутнє, зокрема українського. Тому обмежуючи себе рамками лише туристичної літератури, дослідник «Листів з чужини», з нашого погляду, не зможе адекватно пізнати зміст цієї книги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З-поміж відомих нам півтора десятка публікацій про Я. Окуневського, що побачили світ упродовж останніх дев'яти років, значна частина їх має науково-популярний характер і присвячені загальному оглядові життєвого шляху адмірала (Т. Прохасько, М. Мамчак, М. Солоненко, В. Шендеровський, В. Ганіткевич, Й. Свинко, О. Кіцера, В. Худицький, І. Богун, В. Малик, П. Арсенич). І лише незначну частину статей про нього можна назвати науковими працями. Це дослідження про обставини смерті Я. Окуневського (Я. Ганіткевич), про оцінку адміралом політичної діяльності Є. Петрушевича (Ю. Плекан), про співпрацю братів Окуневських у громадському житті (В. Мельник). Вагомим внеском в українську біографістику є книга «Визначні постаті України: Андрій Чайковський, Теофіл Окуневський» (упорядник і редактор Б. Якимович), в якій ідеться головним чином про родину Окуневських. У річищі нашої теми привертає увагу сходовознавча студія Ю. Кочубея про «Листи з чужини» як популяризацію знань про Схід в Україні. Отже, спеціальних наукових праць про Я. Окуневського-письменника обмаль, і робота у цьому напрямку лише розпочинається.

На жаль, у згаданих працях трапляються неточності. Автори некритично запозичують один в одного цитати і покликання. Приміром, Ю. Кочубей цитує Франкові слова про те, що книга Я. Окуневського стала «взірцем для авторів мемуарної і туристичної літератури» [2, с. 70]. Однак за покликанням у тридцять третьому томі Франкових творів (с. 65) ця думка звучить дещо інакше: «Листи з чужини» займають почесне місце у нашій небагатій туристичній літературі». Нехай думку передано досить точно, але тоді не треба було брати її у лапки. І крім того, у неточній цитаті з'явилися недоречні менторські нотки. Ю. Кочубей слушно запропонував проаналізувати «Листи з чужини» у річищі нашої паломницької літе-

ратури, але при тому чомусь зовсім не згадує про українських мандрівців на Сході, сучасників Я. Окуневського, як-от про А. Кримського і його «Листи з Сирії та Лівану». А. Кримський перебував на стажуванні у Бейруті приблизно тоді, коли Сходом подорожував Окуневський.

В. Ганіткевич, М. Солоненко, В. Шендеровський у змістовній статті «Ярослав Окуневський. Повернення» [1, с. 63], а слідом за ними Й. Свинко [5, с. 8] виривають з контексту слова автора «Листів з чужини» про українців як представників стародавньої культури, внаслідок чого ці слова звучать у кардинально іншому емоційному ключі, ніж в оригіналі: «За нами тисячолітня культура! Ми турків, татарів побивали, цивілізацію своїми грудьми боронили, злучали у собі обидві течії: східно-візантійської та західно-римської культури. Ми – нація старокультурна!» [3, с. 487]. Але ж Я. Окуневський пише про це з сарказмом. Ось як він закінчує роздуми на цю тему: «...наше галицьке «не було часу подумати», та «се діло треба розжувати», та «хитроумро, невеликим коштом», та «моя хата з краю, нічого не знаю» – отсе наші питомі признаки старокультурності нашої. А саме слово стало для мене таким ненависним, що нікому не раджу, кому кості милі, назвати мене сим епітетом...» [3, с. 491]. Парадоксально, але складається враження, що Окуневський звертається через століття з цими словами саме до нас, сучасників. Ніде правди діти, ця «старокультурність» дається взнаки й досі. У нас вважають, що творення науки і культури – це справа подвижників і аскетів, що призводить до маргіналізації наукових досліджень. У цих речах бракує ділового (і шляхетного за змістом) підходу.

Постановка завдання. Метою цього дослідження вважаємо не лише упорядкування подорожніх вражень Я. Окуневського під певним кутом зору, надання їм, так би мовити, власної конфігурації, що може мати цінність для історії географії, а й виявлення їхнього геополітичного потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Геополітика як наука пережила період свого формування наприкінці XIX – на початку XX ст., у часовий проміжок, на який і припадають морські подорожі Я. Окуневського. Саме тоді

шведський науковець Р. Челлен (за іншими даними Ф. Ретцель) запровадив термін «геополітика». Майбутній адмірал міг читати праці німецького географа Ф. Ретцеля «Закони просторового розвитку держав» (1896), «Море як джерело могутності народів» (1900), дослідження англійця Х. Маккіндера «Географічна вісь історії» (1904) тощо. У «Листах з чужини» чути відлуння тодішніх геополітичних ідей: про розширення життєвого простору як закономірний наслідок росту могутності держави, протистояння морських і континентальних держав чи, інакше кажучи, хартленду і римленду, таласократії і теллурократії, або у сучасних термінах, атлантизму і євразійства, уявлення про старі й молоді народи, яке впливає з розуміння держави як організму.

Більшість науковців вважають геополітику географічною дисципліною. Хоча «батько геополітики» Р. Челлен зараховував її до політичних наук і називав ученням про державу як географічний організм. На початку ХХ ст. її також визначали у сенсі науки про контроль над простором чи «географічного розуму держави» (К. Хаусхофер). Впливова на той час німецька школа геополітики розглядала взаємини між державами у річищі соціал-дарвінізму і боротьбу за існування тлумачила як боротьбу за життєвий простір. За нинішніх реалій геополітики воліють говорити не про безпосереднє оволодіння територією, а про економічний вплив і контроль над інформаційними потоками.

У «Листах з чужини» досить часто впадає у вічі спосіб мислити про той чи той народ з огляду на його старість чи молодість. Віковий чинник позначається на життєвій енергії і життєвих перспективах народів. Схоже, Я. Окуневський вважав таку манеру висловлюватися загальноприйнятною і поширеною. Приміром, про романські народи автор пише: «Вся латинська раса пройшла вже кульмінаційну точку свого розвитку... і тепер сунеться вона вже на другій половині похилої площі. Змиршавіла вже вона на тілі, та й морально спаршивіла. Лиш язика остались у них довгі та пиха великопанська. Брешуть вони на всі застави; знають, що брешуть, але вірять в ту свою брехню» [3, с. 157].

Ю. Кочубей слушно зауважив, що автора «Листів з чужини» навряд чи можна вважати

письменником-мариністом [2, с. 67]. Попри численні морські подорожі, море і побут на кораблі відіграють в оповідках Я. Окуневського незначну роль. Його більше цікавлять незначні і звичайні. Його погляд на події є антропо- і соціоцентричним. Попри те, що на сторінках цієї книги трапляються захопливі описи природи, автор підкреслював: «... я товариський звір і товариство щирих приятелів кладу понад усякі краси природи» [3, с. 104]. До попередніх особливостей авторської обсервації треба додати, що погляд нашого мандрівника є виразно україноцентричним. На підтвердження цієї думки можна нашукати чимало цитат. Найбільш емоційними епізодами виявились зустрічі із земляками за кордоном: із придворним аптекарем намісника султана Й. Білинським у Каїрі [3, с. 339], з українцем, офіцером російського флоту у Кадісі [3, с. 63], з І. Нечуєм-Левицьким у Кишиневі [3, с. 430], з повією у Порт-Саїді [3, с. 469], вона ж Маруся Федорівна з Київщини та ін. Україноцентричність Окуневського не зводиться до констатації подібностей у пейзажах, архітектурі, зовнішності, вона спонукає до роздумів про минуле і майбутнє свого народу, як-от заувага щодо походження літер кирилиці: «Нігде не лучалося мені читати доказу за те, але, дивлячись на ту пречудну орнаментацию з букв, що так зрослася з штукаю арабів, я не міг освободитись від думки, що і наш спосіб лучення і в'язання букв, який подибуємо в надписах в церковнослов'янських старих книгах, перейняли ми від арабів, може, за посередництвом візантійців» [3, с. 363]; натомість критика магометанського консерватизму має у підтексті й українські проблеми: «... те народництво, той безоглядний консерватизм стає головною причиною, для чого культура магометанська і усі племена магометанські пропадають у стрічі з європейською культурою» [3, с. 378].

Таким чином, невизначеність властива не лише жанровій природі «Листів з чужини». Так само складно означити мету подорожі Окуневського: це і службове відрядження, і туристична рекреація, і військова розвідка, і наукові студії.

З нашого погляду, найбільш істотну рису світогляду Я. Окуневського, що визначила напрям його геополітичних та історіософських міркувань, підмітив Т. Прохасько в есеї «Адмі-

рал з Яворова» [4]. Окуневський не вірить в абстрактну справедливість і далекий від ідеалістичних уявлень про світоустрій. У найближчому майбутньому право, на жаль, лишається на боці сильнішого. Як квінтесенцію жорстокої реальності, він цитує думку Гарольда Уайета (1858–1925), автора статті «The Ethics of Empire», яку часопис «Nineteenth Century» надрукував у квітні 1897 р.: «Народи, як і одиниці, – або силою волі, характеру культурно розширюються і ростуть, або пропадають, а поки що йдуть в залежність, в «холопи». Се закон світа» [3, с. 480]. Це звучить цілком у річищі соціал-дарвінізму і скидається на перифраз першого з-поміж семи законів експансії Ф. Ретцеля: географічний простір держави збільшується водночас із ростом її культури.

Очевидно, Окуневському йшлося не про симпатію чи антипатію до такого роду думок. На тлі світового переділу територій, у передчутті глобальних катастроф його тривожила традиційна українська вайлуватість, поступливість і прекраснодушна мрійливість. Коли військовий лікар Окуневський розмірковує про майбутнє Африки, спостерігаючи за святкуваннями у племені вакамба (Занзібар), відчувається, що його не полишають думки і про долю рідного народу: «Що станеться з тою расою – безжурною, веселою, дитинячою по складові свого ума, що осталась тепер, на порозі ХХ століття на так низькій ступені культури? Чи винищиться вона так, як тубільці Америки та Австралії, чи, може, піднісися на вищий ступінь, вона з своєї сторони дасть причинок до загального поступу?» [3, с. 406].

Подорожуючи півднем Європи, країнами північної та східної Африки, Близького і Далекого Сходу, Я. Окуневський зазначає ознаки того процесу, який нині назвали б глобалізацією, тобто, у вузькому економічному сенсі цього поняття, формування єдиного міжнародного ринку. Майже всюди, окрім деяких регіонів Африки, бачимо поступовий перехід від традиційного суспільства до модерного, посилення ролі міст, зростання загальної грамотності, зміну станової аристократії на фінансову, крамарство бере верх над лицарством [3, с. 180]. Держави, які ведуть перед у цьому процесі, активно підкорюють слабших

сусідів. Європейські колонізатори ділять країни Африки, Індію, Китай на сфери впливу. Великі держави перемагають силою зброї, за якою стоїть потужна економіка. Бездержавні чи маловпливові народи, як-от євреї, греки, вірмени та ін., і приватні особи надолужують хитрістю і культотом наживи. *Geschäft über Alles* [3, с. 150]. Християнські місії європейців в Азію і Африку досить часто мають меркантильну мету [3, с. 387]. З погляду патріархальних африканців, любов європейця до руху і праці є наслідком убогих природних умов, що не здатні його прогодувати, або, радше, зворотним боком жадібності [3, с. 393]. Араб Гамед із Танжера (Марокко) наслідує європейців, що в його розумінні означає бути «великим урвитеlem і злодієм», і згорда ставиться до співвітчизників [3, с. 363].

Між іншим, взаємини між так званими цивілізованими людьми і тубільцями, між містянами і селяками досить часто нагадують стосунки між людьми і тваринами, як їх описав відомий етолог К. Лоренц. На думку цього дослідника, людина, з погляду тварини, є аморальним звіром, тоді як, з погляду людини, звір – це нерозумна людина («Агресія, або Так зване зло»). Всупереч поширеному уявленню про звірів, їх мораль насправді більш сувора, ніж людська. Очевидно, причина такої оцінки полягає не у цілковитій аморальності людей, а у гнучкості їхньої моралі, що оперта більше на рацію, аніж на безумовність звичаю.

Я. Окуневський не має ілюзій щодо присутності Великобританії, Німеччини, Франції в Африці, Індії, на Далекому Сході, і Росії чи Японії у Китаї та Кореї. Це у жодному разі не культурницька місія, а боротьба за території. Про Австро-Угорську імперію лікар обачно мовчить, але, ясна річ, австрійський військовий корабель, на якому він служив, засвідчував інтереси імперії у цих регіонах. Окуневський розповідає про боротьбу супердержав за морські порти, оскільки контроль за міжнародними морськими шляхами вважався додатковим аргументом у політичній грі. Він переповідає слова свого співрозмовника доктора Моррісона, кореспондента «Times», про конфлікт інтересів Великої Британії та Росії у Китаї та Кореї. Адже Росія потребує портів у незамерзаючому морі: через Кронштадт

вихід узимку проблематичний, а Дарданелли контролює Європа. Тому росіяни будуть прагнути отримати в оренду Порт-Артур, що зрештою й сталося через кілька років після написання нарису [3, с. 311]. Навіть нині, більш ніж через сто років, не прийнято говорити й писати про загарбницьку політику власної країни у Японії чи Росії з тою відвертістю, з якою це робив Окуневський (звісно, чужинцеві у цьому сенсі було легше). Росія, як відомо, заходила аж так далеко, що планувала перейменувати Маньчжурію на Жовторосію. В Японії 1980 р. вийшов на екрани фільм «Висота 203», в якому штурм Порт-Артура змалювали як оборонну війну проти російських загарбників. Хоча і тим, і другим йшлося лише про «розділення Китаю по кавалочкам» [3, с. 252].

Автор «Листів» незмінно толерантно ставиться до вірувань, традицій, ритуалів, звичаїв, святощів інших народів – усього того, що можна назвати національною культурою. Ідея расової вищості викликає у нього іронію. У світі, де сила панує над правдою, він ставиться до цієї ідеї як до неминучого зла: «Приналежність до білої раси – до тої найбільше нажерливої, рабівничої і пануючої раси – є дуже мила, помимо усяких теоретичних розумувань про рівність і загальнолюдське братерство. Панування і використання одного другим вічно буде. Біда саме того, хто не умів поставитись на становище молота...» [3, с. 219]. У його ставленні до окремих людей визначальними для оцінки стають їхні особисті якості, що поступаються відтак упередженням і стереотипам, коли мова заходить про етнос у цілому. Однак і тоді критерієм оцінки є загальнолюдські чесноти (не колір шкіри чи віра), скажімо, побутові звички або моральні якості.

З-поміж усіх народів найбільше від Окуневського дістається євреям і грекам. На всіх континентах, де довелося побувати, автор зустрічав «пейсатих земляків» і пише про них з незмінною антипатією. Усюди єврей – «проворний і хитрий баришник», що ставить прибуток вище над честь і славу [3, с. 334]; «жиди всюди по світі – то барометр соціально-політичний. Жиди, мов щури, виносяться з тої хати, що грозить розвалитися, а сунуться туди, де є сила» [3, с. 123]; «навіть убити жиди – безчестить чоловіка» [3, с. 168], – наводить Окуневський,

не без внутрішньої солідарності, арабську приказку. Ледве чи це можна назвати антисемітизмом, бо йдеться не стільки про формовані тисячоліттями в умовах боротьби за виживання звички євреїв, скільки про певний тип людини, що з не меншою настійливістю може проявлятися і в інших народів. Наприклад, «греки в обході торговельнім мають норови жиди, ба грек ще перехитрить жиди» [3, с. 82], «гріш – то бог грецький; все інше – лише засіб» [3, с. 84], «грека не дуже багато треба поскробати, щоби з європейського джентльмена вийшов звичайний собі злодюжка» [3, с. 91]. Він навіть сумнівається, чи це ті нащадки греків, котрі створили античну скульптуру, бо серед новогрецьких жінок проблематично знайти прототип Афродіти і загалом людей з класичними пропорціями тіла. Парадокс у тому, що у далекому минулому греки, напевно, не набагато відрізнялися від нинішніх. А означений тип людини підприємливої – одна із найважливіших іпостасей європейця, що визначила багато у чому переваги цієї частини світу.

Загальновідомо, що європейські цінності засновується на двох культурних традиціях, старосередньовічній та античній. А отже, дух підприємництва, який так властивий грекам і євреям, – це пальне у двигуні європейської цивілізації. Інша річ, що на переломі XIX – XX ст., внаслідок констатованого іспанським філософом Х. Ортегою-і-Гассетом «бунту мас», Geschäft із засобу почав перетворюватися на єдину мету і у чому інший філософ О. Шпенглер вбачав причини занепаду Європи.

Незмінною симпатією Окуневського користуються англійці, хоч він і не ідеалізує їх (зарозумілість у ставленні до інших націй). На його думку, англійці й, треба думати, англо-американці – це північна, молода, сильна раса, за якою майбутнє світу. Йому імпонує, що англійці «не дбають про релігійну пропаганду» [3, с. 209], не втручаються до національного виховання, діють не стільки силою зброї, скільки тиском економічної доцільності, в їхньому війську немає «безпотрібних муштр і секатур» [3, с. 165], пропагують спорт, солдати-добровольці отримують зарплатню, мають умови для цивілізованого дозвілля, англійці енергійні, ділові, наполегливі, практичні. Приміром, в Адені, де обмаль питної води і людей

виснажує спека, англійські колоністи побудували п'ять чи шість великих заводів, що дистилюють морську воду і продукують лід [3, с. 167]. Як відомо, англієць Томас Кук першим у світі 1840 р. розпочав туристичний бізнес. Про активну діяльність його фірми, яка, між іншим, існує досі, також згадує автор «Листів» [3, с. 369].

Я. Окуневський передбачав зростання світового значення Китаю і Японії, бо вже тоді китайські і японські робітники конкурували з європейськими, американськими, австралійськими [3, с. 241].

Загалом його симпатії та антипатії, уявлення про молоді і старі народи укладаються у цілісну картину історичного процесу, де на кін історії час від часу виходить та чи та нація з власною культурною місією: «Поки що були єгиптяни, греки, римляни, відтак араби, потім романські раси: іспанці, італійці, французи, тепер черга на германів: англо-американців та німців. Вже заясніла зоря і для слов'ян. А хто по слов'янах? Чи не монгольська раса з китайцями напереді?..» [3, с. 358].

Переймаючись майбутнім рідної землі, ще на початку ХХ ст. Я. Окуневський закликав земляків поборювати власну провінційність. Цю українську провінційність він саркастично називав старокультурністю. У координатах східного світу старокультурністю можна вважати ортодоксальні буддизм, магометанство, православ'я, що неминуче програють при зустрічі з європейськими колонізаторами. Вона – цілковита протилежність «новокультурності», тобто діловим якостям (пунктуальність, якісне виконання роботи), раціоналізму і прагматизму західної людини. У цьому сенсі набагато приємніше залагоджувати свої справи з євреєм, ніж з українцем [3, с. 490]. Отож, в оточенні держав-хижаків українці мусять не скаржитися на лиху долю, а покладатися на власну діловитість, що, будучи підпорядкованою благородній меті, не призведе до розпаду національного організму.

Однак важливо не тільки йти у ногу з часом, а й зберегти власне національне обличчя. Впадає у вічі, як Окуневський раз у раз підкреслює зв'язок між силою держави і станом її культури. Це один з найважливіших постулатів тодішньої німецької геополітичної думки. Міцна національна культура повинна мати широкий, демократичний характер, інакше стає вразливою і зникне, як киеворуська чи староегипетська [3, с. 326]. По друге, станом культури і свідомості громадян мають перейматись не тільки окремі ентузіасти, а держава і суспільство у цілому.

Висновки. Книга Я. Окуневського «Листи з чужини» не є лише збіркою подорожніх нарисів. Це зокрема цінне джерело геополітичної думки в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст. Взаємини між державами Окуневський мислить у річищі модного тоді соціал-дарвінізму. Майбутнє України він бачить у розвитку модерності (раціоналізм і прагматизм), у розбудові національної культури (інформаційна безпека). Хоча за сто років у міждержавних стосунках акцент з прямого фізичного впливу змістився до економічних та інформаційних воєн, погляд Окуневського на міжнародні процеси як арену зіткнень геополітичних інтересів і постулювання зв'язку між потужністю держави та її культурним життям актуальні й досі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ганіткевич В., Солоненко М., Шендеровський В. Ярослав Окуневський. Повернення. Світогляд. 2011. №4. С. 58 – 63.
2. Кочубей Ю.М. Популяризація знань про Схід в Україні: адмірал Я. Окуневський (1860 – 1929) і його подорожі на Схід. Східний світ. 2016. С. 66 – 70.
3. Окуневський Я. Листи з чужини. Київ: Темпора, 2009. 518 с.
4. Прохасько Т. Адмірал з Яворова. URL: <http://firtka.if.ua/blog/view/admiral-z-avorova5527> (дата звернення: 03.06.2018).
5. Свинко Й. Ярослав Окуневський – адмірал, очільник медичної служби військово-морського флоту Австро-Угорщини, мандрівник, письменник. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Географія. 2012. №1. С. 3 – 9.

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Збірник наукових праць

Серія ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

Випуск 8

Коректура • *А.В. Щербак*

Комп'ютерна верстка • *Н.С. Кузнєцова*

Формат 60x84/8. Гарнітура *Остава*.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 35,81.
Замов. № 0718/72. Наклад 150 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.